Florin Constantiniu

O ISTORIE SINCERĂ A POPORULUI ROMÂN

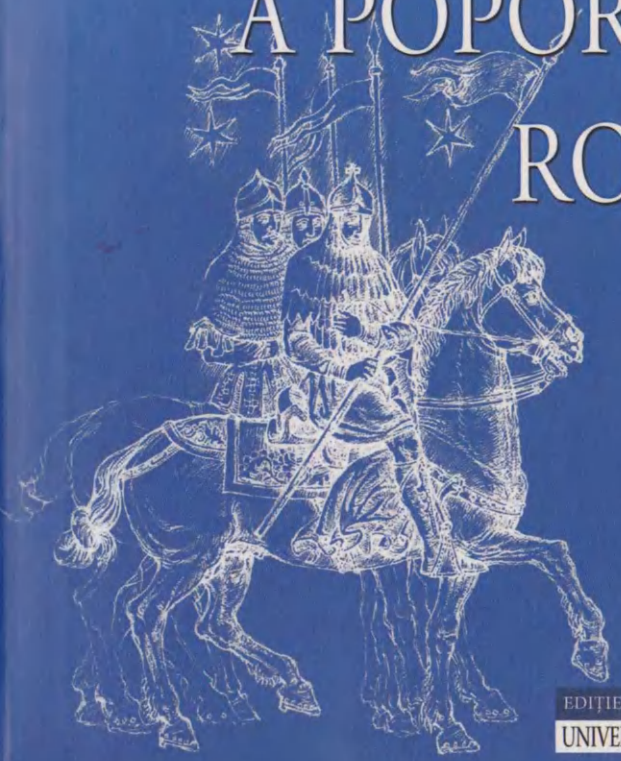

EDIȚIE REVĂZUTĂ ȘI ADĂUGITĂ

UNIVERS ENCICLOPEDIC GOLD

Redactor: MARIA STANCIU

Tehnoredactor: MIHAELA TUDOR

Coperta: SILVIU IORDACHE

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
CONSTANTINIU, FLORIN
O istorie sinceră a poporului român / Florin Constantiniu. - Ed. a 4-a, rev. şi adăug. - Bucureşti: Univers Enciclopedic Gold, 2010
Index
ISBN 978–606–8162–16–4

94(498)

ISBN 978–606–8162–16–4

FLORIN CONSTANTINIU

O ISTORIE SINCERĂ A POPORULUI ROMÂN

ediția a IV-a
revăzută și adăugită

UNIVERS ENCICLOPEDIC GOLD
BUCUREȘTI, 2011

GRUPUL EDITORIAL UNIVERS ENCICLOPEDIC GOLD
Str. Luigi Cazzavillan nr. 17, sector 1, Bucureşti
Tel.: 021.317.88.38; Fax: 021.317.88.42
e-mail: *difuzare@universenciclopedic.ro*
www.universenciclopedic.ro

Tiparul executat la Regia Autonomă „Monitorul Oficial"

© Toate drepturile pentru această ediţie aparţin
Editurii Univers Enciclopedic Gold.

CUPRINS

PREFAŢĂ LA EDIŢIA a IV-a 13
PREFAŢĂ LA EDIŢIA a III-a 15
PREFAŢĂ LA EDIŢIA a II-a 17
PREFAŢĂ LA EDIŢIA I 21

PARTEA I
ISTORIA VECHE

Capitolul 1 DE LA ANTROPOGENEZĂ LA ETNOGENEZĂ 27
Puţină geoistorie şi geopolitică 27
Zori de umanitate şi civilizaţie 30
„Marea stăpânire" 36
Cucerirea Daciei de către romani 39
Retragerea aureliană 46
Obştea sătească 49
Autohtoni şi migratori 51
Răspândirea creştinismului 53
Desăvârşirea etnogenezei românilor 56

PARTEA a II-a
ISTORIA MEDIEVALĂ

Capitolul 1 CONSTITUIREA STATELOR FEUDALE ROMÂNEŞTI 63
Cnezate şi voievodate. 63
Oamenii pământului şi nomazii tiurcici 65
Voievodatul Transilvaniei 70
Cele „două libertăţi româneşti" 74
Feudalismul românesc 82

Capitolul 2 ÎN LUPTĂ CU SEMILUNA 87
Conflictul asimetric 87
Rovine: o bătălie hotărâtoare 93
Făcătorul de sultani 96
Ctitor de țară 97
Vremuri tulburi 100
Apărătorul Belgradului 102
Dracula 104
Moldova la apogeu: Ștefan cel Mare 108
În „Casa păcii" 115
Un veac de răscruce 118
Un continuator al basileilor și un prinț renascentist 120
„Groaznic" și „viteaz" 127
Întâiul unificator al românilor 129
Cultura sub oblăduirea domnilor 143

Capitolul 3 ȚĂRILE ROMÂNE ȘI „DESCREȘTEREA" PUTERII OTOMANE 145
Statutul politic al Țărilor române în secolul al XVII-lea 146
Transilvania, promotoare a unității spațiului românesc 149
Două formule politice ale Porții 151
Reacția antigrecească 152
Două domnii strălucite 153
Consolidarea relațiilor între Țările române 154
Pe urmele lui Mihai Viteazul 156
Regimul nobiliar: deziderat și realitate 157
Experimentul protofanariot 160
Sub zidurile Vienei și după... 162
Transilvania sub stăpânirea habsburgică 163
„Unirea" cu Roma 165
Negocieri cu Viena 168
Ajunul epocii fanariote 170
Sensibilitatea barocă în cultură și artă 173

Capitolul 4 ABSOLUTISMUL LUMINAT 179
Politica de reformă a fanarioților 179
Problema orientală și Țările române 185
Un mare luptător pentru drepturile românilor transilvăneni .. 187
Răscoala lui Horea (1784) 188
Supplex Libellus Valachorum 189
Cultura în epoca fanariotă și a luminilor 190

PARTEA a III-a

ISTORIA MODERNĂ

Capitolul 1 FRĂMÂNTĂRI SOCIAL-POLITICE 197
„Mersul revoluţiei" în societatea românească 197
Tudor din Vladimiri 198
„Ado banii!" 206
Un eveniment capital 208
Prima constituţie în vigoare 211
Domniile regulamentare 216
Revoluţiile paşoptiste 218

Capitolul 2 UNIREA ŞI DOMNUL EI 227
Reformele lui Cuza Vodă 229

Capitolul 3 „DOMNUL STRĂIN" DEVINE SUVERAN ROMÂN 234
Preludiile independenţei 237
Independenţa şi o cooperare cu echivocuri 238
De la alianţă la confruntare 241

Capitolul 4 INAUGURALUL UMBRIT 245
O viaţă politică anostă 249
Un „război fulger" 253

Capitolul 5 PĂMÂNTURI ROMÂNEŞTI SUB STĂPÂNIRE STRĂINĂ 255
Oprimare şi rezistenţă 255
În ţara fagilor 259
Sub apăsarea ţaristă 262

Capitolul 6 „ROMÂNIA MARE" 266
Neutralitatea 266
O succesiune de înfrângeri 272
Reînvierea militară 277
O pace draconică 279
O geană de lumină 280
Bucovina redobândită 285
Alba Iulia: un vis devine realitate 288
Din nou în primejdie 295
La Budapesta 298
Lupta diplomatică de la Paris 301

PARTEA a IV-a

ISTORIA CONTEMPORANĂ

Capitolul 1 *ROMANIA FELIX?* 309
Un nou spectru politic 316
Generalul charismatic 322
Adevărata față a democrației 324
„Guvernarea peste partide" 331
„Garda, Căpitanul și Arhanghelul din cer" 333
„Homo regius": Gh. Tătărescu 335
Spre dictatura regelui 340
În căutarea securității 342
Suveranul dictator 349

Capitolul 2 ROMÂNIA ȘI CEL DE AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL 357
Nori amenințători 357
Amputările teritoriale din vara anului 1940 361
Plecarea regelui-*playboy* 371
Rivalitatea dintre Antonescu și Garda de Fier 375
Regimul Antonescu 383
Românii în cel de al doilea război mondial 387
Dincolo de Nistru: da sau nu? 394
Prea mici pentru un război atât de mare 398
La Volga și în Caucaz 401
Începutul desprinderii de Berlin 409
Organizarea opoziției 418
23 August 1944: schimbarea de regim 423
„Acordul de procentaj" 432
Instaurarea regimului comunist în România 443

Capitolul 3 ROMÂNIA ÎN SFERA DE HEGEMONIE SOVIETICĂ 452
O operație de cosmetică politică 453
Conferința de pace de la Paris 454
Alegerile trucate din noiembrie 1946 457
Lupte în PCR 461
Noua fază a comunizării 467
Rezistența anticomunistă 470
Competiția pentru grația lui Stalin 472

Distanțarea de Moscova 475
Seismul ungar 477
Victoria definitivă a lui Dej 482
Disputa cu Moscova 485

Capitolul 4 O MONARHIE COMUNISTĂ: ROMÂNIA SUB CEAUȘESCU 494
His finest hour 498
Minirevoluția culturală 502
Vraja se destramă 510
Semnele crizei 515
Criză și reformă 517
Furtuna se apropie 522
Căderea 526
A fost în decembrie '89 o revoluție? 530

Capitolul 5 PROBLEME CONTROVERSATE SAU NECLARIFICATE ALE ISTORIEI ROMÂNIEI 539

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ 551
INDICE DE NUME PROPRII 559

„Eu cred că noi românii nu prea avem de ce stărui acuma numa și numa în letteratura finissima, à l'acqua di rose; *câteva picături de pelin pot, cu savoarea lor mai aspră, face oarecare bine cititorilor noștri după atâta și atâta dulcețărie."*

I.L. Caragiale

„Dacă răul din mine va fi o dată atât de lucid pe cât a fost binele în tine, mă voi sforța să întunec puțin icoana Mioriței, *să vorbesc și de gălbeaza ei."*

Emil Cioran către Mircea Vulcănescu, care îi trimisese lucrarea sa, *Dimensiunea românească a existenței*

PREFAȚĂ la ediția a IV-a

Într-o culegere de texte în limba germană destinată străinilor, am găsit o istorioară despre Goethe care poate sluji drept început la prefața celei de a patra ediții a *Istoriei sincere...* Autorul lui *Faust* ar fi întâlnit (dacă istorioara este adevărată) la Karlsbad un bătrân general din Austria care auzise vag despre scriitor, deşi nu citise nimic din opera lui. Spre sfârşitul dialogului, generalul l-a întrebat pe Goethe dacă intenționa să tipărească noi ediții îmbunătățite ale scrierilor sale. La răspunsul afirmativ al lui Goethe, bătrânul general a replicat: „Atunci nu o să cumpăr lucrările Dvs. Vedeți, eu cumpăr numai ultima ediție. Dacă trebuie să cumpăr a doua oară o carte, mă supără. De aceea aştept întotdeauna până moare autorul, şi numai apoi îi cumpăr lucrările, pentru că atunci sunt sigur că n-o să mai apară o «ediție nouă, îmbunătățită». Acesta este principiul meu, şi de la el nu pot să mă abat pentru Dvs."

Este lesne de înțeles că dacă, în România, cititorii ar avea acelaşi principiu, cartea de față nu ar fi ajuns la a patra ediție.

Dincolo de toate criticile scrise şi rostite la adresa acestei cărți, faptul este – nu poate să nu fie – un temei de satisfacție pentru autor. Cred că interesul publicului cititor pentru această carte se datorează, în primul rând..., sincerității ei! Am în vedere dezvăluirea acelor fapte ocultate de regulă, pentru a nu umbri imaginea de Feți-frumoşi a românilor de-a lungul istorie noastre. Nu suntem singurii care suferim de această meteahnă. Un spiritual dicționar anecdotic, întocmit de Mina şi André Guillois (*Liberté, égalité, hilarité,* Paris, Fayard, 1972), ironizează prezentarea Franței în cursul veacurilor ca un miel inocent în luptă cu lupi puternici şi răi. Este exact ce s-a ferit să facă *O istorie sinceră...* Acum, de curând, am avut satisfacția să constat că un factor poştal, iubitor de istorie şi cititor al cărții mele, reținuse, înainte de toate, că, în ajunul intrării trupelor duşmane în Bucureşti (23 nov./6 dec. 1916), la Marele Cartier General s-a organizat „o masă comună", pentru a sărbători avansările în armată!

Să nu fiu greșit înțeles: astfel de episoade sunt amintite *nu* pentru a-i denigra sau descuraja pe români, ci pentru a-i face să-și cunoască și însușirile, și defectele. Astăzi, mai mult ca oricând, a avea o imagine adevărată despre sine este esențial pentru poporul român. O adevărată ofensivă împotriva a tot ce ține de identitatea și conștiința națională se desfășoară pe multiple planuri. Școala nu-și mai îndeplinește funcția instructiv-educativă, elevii având cunoștințe tot mai puține și mai precare. Privitul la televizor și vorbitul la telefonul mobil nu mai lasă timp lecturilor formatoare, între care cele de caracter istoric.

În anii scurși de la ultima ediție a cărții de față, istoriografia română s-a îmbogățit cu un mare număr de valoroase contribuții. Includerea lor în bibliografia lucrării era practic imposibilă. În consecință, am păstrat numai colecțiile de izvoare, sintezele și instrumentele de lucru, dar am introdus, după modelul colecției „Nouvelle Clio", o prezentare a problemelor în dezbatere și a direcțiilor viitoarelor cercetări.

Istoriografia română are mai mult ca oricând nevoie de dezbateri asupra problemelor de bază ale cercetării istorice – teorie și metodă – și ale trecutului național. Dezbateri științifice – nu politizate –, adică obiective și documentate. Se conturează primejdia ca, în domeniul istoriei contemporane, să se instaureze o „gândire unică" păgubitoare. Mai mult ca oriunde, în cercetarea istorică este valabilă observația lui Benjamin Constant: „Diversitatea înseamnă viață, uniformitatea înseamnă moarte".

În aducerea la zi a capitolelor de istorie contemporană am beneficiat de informații documentare oferite de dl Dan Cătănuș, cercetător la Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, dl Constantin Moraru, de la Arhivele Naționale ale României, și dl Simion Gheorghiu, doctorand la Institutul de Istorie „N. Iorga". Le aduc și aici cele mai vii mulțumiri.

Și de această ediție am beneficiat de concursul competent și atent al doamnei Maria Stanciu, în calitate de redactor de carte. Îi exprim și aici gratitudinea mea.

AUTORUL

PREFAȚĂ la ediția a III-a

Orice nouă ediție la o carte de istorie pune pe autor într-o situație contradictorie: pe de o parte, satisfacția că necesitatea ei pe piața de carte este dovada interesului publicului cititor; pe de altă parte, teama că așteptările acestuia ar putea fi înșelate de scrierea sa.

Istoria, ca orice știință, este într-o permanentă reînnoire: apar surse noi, se formulează noi interpretări. Simpla parcurgere – pentru a da un singur exemplu – a inventarului fondului CC al PCR-Cancelarie de la Arhivele Naționale ale României relevă bogăția documentară și, implicit, abundența informațiilor privind istoria perioadei comuniste. Doar investigația acestui fond și valorificarea lui solicită munca a numeroși istorici. Arhivelor din țară li se adaugă cele din străinătate, în primul rând cele din Rusia, care cuprind izvoare indispensabile cunoașterii istoriei contemporane a României, îndeosebi a perioadei postbelice.

„Explozia bibliografică" a devenit o realitate atât de obișnuită încât evocarea ei apare ca un clișeu. Bibliografia istorică, mai ales, peste hotare, sporește rapid și în proporții masive. Precaritatea mijloacelor materiale de care dispun instituțiile cultural-științifice și istoricii din țara noastră face foarte anevoioasă ținerea la curent cu cele mai noi rezultate ale cercetării istorice.

Este greu, așadar, ca astăzi, aici, în România, o lucrare de istorie să poată prezenta corect și complet stadiul actual al anchetei istorice. Faptul este valabil și pentru noua ediție a *Istoriei sincere.*

Acestor dificultăți li se adaugă absența climatului necesar unor dezbateri fecunde între specialiștii români. Comunitatea istoriografică este profund divizată din alte rațiuni decât cele pur științifice. Imixtiunile și constrângerile de ordin politic se fac din nou simțite. În ianuarie 1990, am avut credința că de atunci înainte se va putea susține liber orice punct de vedere, cu condiția – evident – a onestității intelectuale și a documentației de rigoare. Din nefericire, nu s-a întâmplat așa. „Corectitudinea politică", poliția de opinie au reluat practici ale vechii

cenzuri comuniste: aceeași vigilență în detectarea „ereziilor", aceeași intoleranță față de ceea ce se abate de la canoanele lui *political corectness*. Atmosfera „vânătorii de vrăjitoare" este arhinocivă pentru studiul istoriei.

Și totuși, peste toate obstacolele întâlnite, cercetătorul trecutului are datoria de a-și face acea meserie care, de la Herodot încoace, a conservat amintirea celor petrecute. În ultimă instanță, așa cum spunea Eric Hobsbawm, rostul istoricilor este „să țină minte ceea ce uită alții".

AUTORUL

PREFAȚĂ la ediția a II-a

Prima ediție a *Istoriei sincere a poporului român* a fost primită cu un larg evantai de opinii, care au mers de la recenzii și aprecieri elogioase (Gheorghe Buzatu, Paul Cernovodeanu, Paul Goma, George Pruteanu), trecând, apoi, prin asocierea mai mult sau mai puțin echilibrată dintre laudă și critică (Z. Ornea) până la cele mai severe judecăți: Adolf Armbruster s-a declarat, pe cale particulară, „decepționat" după citirea volumului, iar dl Dan Amedeu Lăzărescu – care mă consideră încă „un tânăr istoric, nu lipsit de talent, dar fără obiectivitate" – a văzut în evaluarea dată de mine domniei lui Cuza, în comparație cu cea a lui Carol I, o „monstruozitate absolută, pe care n-a îndrăznit [-o] nici cel mai încăpățânat rollerian, academician sau nu"; și titlul cărții i s-a părut Domniei Sale „catastrofal"!

Spre deosebire de scriitor, care – cred eu – nu are de ce polemiza cu criticii, oricât de nedrepte i s-ar părea opiniile lor, istoricul trebuie – în principiu – să-și apere punctele de vedere. O voi face pe cale indirectă menținând, în paginile noii ediții, acele interpretări, contestate de unii critici, pe care le socotesc a fi corecte, nuanțându-le însă pe cele prea categorice și – poate de aceea – respinse.

După apariția primei ediții, multă lume a fost surprinsă de titlu. Într-o librărie (mi s-a povestit), un cumpărător s-a arătat indignat: „Bine, domnule, dar ăsta vrea să spună că Iorga nu a fost sincer?"

Am explicat în prefața la prima ediție ce m-a determinat să adopt și să adaptez titlul cărții lui Charles Seignobos, *Histoire sincère de la nation française* și nu mai revin asupra acestor explicații. Vreau să stărui, însă, asupra unei probleme care mi se pare că nu este înțeleasă corect de o însemnată parte a publicului cititor.

Încă din secolul al XVII-lea, cronicarii noștri (îndeosebi Miron Costin și Constantin Cantacuzino) și-au asumat misiunea de a combate informațiile și interpretările greșite sau răuvoitoare la adresa românilor, întâlnite în scrierile unor istorici străini, și de a sădi în conștiința

românilor mândria unei origini nobile: cea romană. „Caută-te dară acum cetitoriule – scrie Miron Costin – ca într-o oglindă și te privește de unde ești, lepădându de la tine toate celelalte basne, câte unii au însemnatu de tine, din neștiință rătăciți, alții din zavistie, care din lume întru neamuri n-au lipsitu niciodată, alții din buiguite scripturi și deșarte."

Această percepție a funcției combativ-educative a istoriei a fost continuată și amplificată de Școala Ardeleană, în condițiile specifice ale luptei pentru emancipare națională a românilor transilvăneni, iar, mai târziu, lupta pentru înfăptuirea unității naționale și – după realizarea ei – pentru apărarea României Mari a perpetuat acest „militantism" istoriografic, dezvoltat – dar și denaturat – în perioada „comunismului național".

S-a ajuns astfel la o mentalitate de cetate asediată: orice abatere de la canoanele statornicite ale istoriografiei românești (vulgata, cum e la modă astăzi) – continuitate, unitate etc. – a fost privită ca un atac, dacă venea din exterior, ca o trădare dacă se manifesta în interior.

Consecințele acestei mentalități au fost negative: ea a blocat, în multe privințe, discuția obiectivă a unui șir de probleme ale istoriei naționale și a inculcat în conștiința colectivă a națiunii reprezentări greșite ca, de pildă, ideea că o continuitate de locuire într-un anumit spațiu conferă, prin ea însăși, anumite calități poporului care a cunoscut-o în istoria sa. Faptul că „De 2000 de ani suntem aici" (lozincă din timpul lui Antonescu, preluată și „sporită" – 2050 și 2500 de ani – în „epoca" lui Ceaușescu!) nu ne face nici mai „viteji", nici mai „drepți", nici mai buni, nici mai deștepți decât alte popoare care au străbătut mari spații – de mii și mii de kilometri – în istoria lor.

Cred că astăzi mai însemnată pentru noi, ca istorici și ca popor, nu este moștenirea cronicarilor sau a Școlii Ardelene – adică lupta cu „basnele" răuvoitoare sau cu contestatarii continuității daco-romane la nord de Dunăre – ci moștenirea lui Dimitrie Cantemir și a lui Dumitru Drăghicescu, a celor care, cu iubire adevărată pentru neamul lor, au știut a-i arăta defectele, nu pentru a-l înjosi, ci pentru a-l tămădui. Sinceritatea istoriei mele a venit din situarea în descendența orientării Cantemir–Drăghicescu, pentru că – nu voi înceta să o repet – istoricul, dacă vrea să fie de folos poporului său, trebuie să-i ofere o imagine exactă a trecutului: de cele bune să se mândrească, de cele rele să se ferească!

Fac o mărturisire: am scris O *istorie sinceră*... fără nici un plan prestabilit: narația a „curs" – dacă pot spune astfel – de la sine, iar cuvintele au venit, adesea, năvalnic sub condei, pentru că eram nerăbdător, văzând rostogolirea societății noastre, care justifica teribila formulă a lui Cioran, „România – spațiul ratării", să-mi fac datoria de istoric – așa cum o înțelegeam și o înțeleg eu –, adică de a rosti adevărurile dureroase, dar necesare, despre trecutul nostru. În atâtea cazuri, păcatele de azi sunt păcatele de ieri, repetate, agravate, tocmai pentru că au fost ascunse, iar istoricii – de teamă că li se va reproșa lipsa de patriotism – au preferat să tacă.

În febra redactării și, apoi, a corecturilor am sărit sau, respectiv, nu le-am mai observat, greșeli și scăpări. Pentru cine mă cunoaște cât sufăr pentru ele, știe că m-au îndurerat profund. Consolarea – dacă poate fi, în astfel de situații – vine de la exemple ilustre, alături de care, evident, nu îndrăznesc să mă așez: erorile lui N. Iorga, semnalate în recenzia lui C. C. Giurescu la lucrarea *Istoria românilor și a civilizației lor,* și cele ale lui C. C. Giurescu, enumerate de astă dată de N. Iorga în recenzia la primul volum al *Istoriei românilor.* Dar, după opinia mea, observațiile cele mai de substanță despre cum poate greși un istoric le-a dat N. Iorga în lecția de deschidere de la Universitatea din București (noiembrie 1935) intitulată „Adevăr și greșală în scrierea istoriei". Printre altele, el amintește de un profesor de la Paris căruia i se părea că „necontenit merge un demon al greșelii, care o să-l facă să spună un neadevăr". Era și motivul numărului redus de studii publicate. Într-o zi, a venit la curs și a început să citească un text, până atunci, spunea el, publicat greșit și căruia el îi dăduse o ediție corectă: „foarte mulțumit – povestește Iorga – a început să ne cetească textul său. Într-un anume moment însă el a rămas pe loc; am crezut că i-a venit rău: scăpase un rând întreg și era iremediabil, căci cartea se tipărise, se distribuise, era acum în mâna tuturor. Cu greu a avut curajul să ducă lecția până la sfârșit".

Aș fi bucuros să existe un exorcist capabil să izgonească din mine „demonul greșelilor", care m-a însoțit, oricât am vrut să mă feresc de el, la fiecare lucrare. Mă tem că și acum se ascunde în paginile acestei cărți.

O sinteză de istorie națională realizată de o singură persoană reprezintă un pariu riscant. Nici acum nu știu dacă l-am câștigat sau l-am pierdut. Ceea ce știu cu certitudine sunt propriile limite. Sunt în situația alergătorului de cursă lungă care își cunoaște, după încercare, posibilitățile. După această experiență, încep să cred și eu că epoca

întreprinderilor ştiinţifice de tipul lucrării de faţă este încheiată. Faţă de diversificarea direcţiilor de cercetare – de la istoria preţurilor la istoria mentalităţilor – şi de fluxul masiv de informaţie şi, mai ales, bibliografic este greu pentru un singur om să se ţină la curent cu cele mai noi rezultate ale investigaţiilor. Or, o sinteză trebuie să reflecte întotdeauna stadiul actual al cercetărilor. Mă îndoiesc că aş fi reuşit s-o fac.

Şi de astă dată am de adresat mulţumiri: acum, celor ce m-au ajutat la realizarea celei de a doua ediţii a cărţii *O istorie sinceră*... Ei sunt mulţi şi îi rog să primească gratitudinea mea. În chip deosebit, vreau să amintesc pe fostul meu coleg de institut, dl Adolf Armbruster, care „a făcut zob" lucrarea, pe dl Nichita Adăniloaie, lector atent şi exigent, îndeosebi al paginilor consacrate istoriei moderne, şi pe dl Cătălin Pavel, student al Facultăţii de Istorie a Universităţii Bucureşti, care mi-a făcut folositoare observaţii.

Închei cu cele spuse de marele istoric ceh Constantin Jirecek lui Iorga, şi la care subscriu în întregime (păstrând, evident, distanţa ce mă separă de această personalitate): „Când scot o carte, cea dintâi impresie pe care o am este că trebuie să fie plină de greşeli, de aceea o iau şi o dau de-o parte să n-o văd. Trece ce trece, şi sunt silit să caut ceva într-însa. Cartea mi se pare neizbutită. O arunc din nou: să n-o văd în faţa mea. Mă adresez însă altă dată la altă carte a mea şi atunci îmi zic: *această* carte e foarte rea, dar ştii, parcă aceialaltă era ceva mai puţin rea –, şi aşa, pe încetul, mă conving că poate se află ceva bun în cărţile mele".

AUTORUL

PREFAȚĂ LA EDIȚIA I

Titlul acestei cărți este inspirat din cel al lucrării lui Charles Seignobos, *Histoire sincère de la nation française*. Când am citit-o, acum patruzeci de ani, mi-a plăcut îndreptățirea dată de autor titlului ales: „Titlul neobișnuit și, probabil, ridicol dat acestei lucrări marchează sentimentul ce m-a inspirat. El înseamnă că am spus sincer cum înțeleg trecutul, fără reticențe, fără nici un fel de considerație pentru ideile primite de-a gata, fără menajamente pentru convenienţele oficiale, fără respect pentru personajele celebre și autoritățile stabilite".

Cartea istoricului francez nu mi s-a părut atât de iconoclastă pe cât o anunța prefața. Întâmplarea a făcut ca, tot pe atunci, să citesc volumul lui Andrei Oțetea *Tudor Vladimirescu și mișcarea eteristă în Țările Române, 1821–1822*, care reproducea, ca unul din mottourile cărții, dialogul dintre Titu Maiorescu și Gheorghe Panu; acesta, ajuns, în cercetările sale, la concluzii în răspăr cu părerile din istoriografia română a epocii, ceruse sfat mentorului Junimii:

„– Ești convins de ceea ce crezi?

– Da, răspunsei eu.

– Credința dumitale este bazată pe documente și acte sigure?

– Da, adăugai eu.

– Apoi atunci te sfătuiesc să spui adevărul, așa cum îl știi și-l crezi, fără să te preocupi de ceea ce se va întâmpla, adevărul înainte de toate."

Aceste citate mi-au venit în minte mai târziu, când, tânăr secretar al comitetului de redacție al volumului al III-lea din *Istoria României,* aveam, printre altele, obligația verificării corectitudinii citatelor date de autori. Am descoperit atunci în *Descrierea Moldovei* a lui Dimitrie Cantemir capitolul consacrat firii locuitorilor țării și am rămas surprins cu ce simț critic îi prezintă prințul-cărturar pe conaționalii săi, cărora le găsea doar două calități: că sunt dreptcredincioși și ospitalieri. Restul numai defecte...

Cantemir a fost cel dintâi învățat român care a încercat o schiță de psihologie națională, dar nici în școală, nici în facultate nu ni s-a spus – și nu se spune nici astăzi – despre această performanță a lui. De ce? Există la noi părerea veche, din secolul trecut, consolidată în anii comunismului național și persistentă și astăzi, că nimic din ceea ce nu este convenabil imaginii exaltat pozitive a neamului românesc și trecutului său nu trebuie lăsat să pătrundă în cărți și manuale de școală. Ocultarea, cenzura, exagerarea au făcut ca prezentarea-standard a istoriei noastre să fie o succesiune de victorii și acte de eroism, săvârșite de viteji și înțelepți fără nici un cusur. Participarea României la primul război mondial – pentru a da doar un exemplu – înseamnă Mărăști, Mărășești și Oituz, dar nu și Turtucaia! Pentru înfrângeri există întotdeauna „alibiuri perfecte": superioritatea dușmanului sau complotul forțelor ostile nouă. Răspunderile interne, carențele, calculele meschine ale politicienilor, lașitățile lor, acestea nu sunt mai niciodată dezvăluite și analizate. Cine îndrăznește să o facă este privit sau denunțat public drept un adversar și denigrator al nației!

Dacă vrem, așa cum repetăm mereu, să învățăm ceva din istorie, atunci ea trebuie cunoscută „așa cum a fost" (Ranke), cu cele bune și rele ale ei. Și aș îndrăzni să spun că, de obicei, se învață mai mult dintr-un eșec decât dintr-o izbândă.

Dacă vrem să evităm răul, trebuie să-i cunoaștem cauzele. Nu facem un serviciu unui om bolnav tăinuindu-i maladia, ci spunându-i realitatea, pentru a ști cum trebuia să se trateze. Acesta și este rostul înfățișării păcatelor din trecutul nostru. Nu pentru a-l întuneca sau diminua, ci pentru a îndrepta sau preveni repetarea unor greșeli, care, nemărturisite, continuă să apese, să stingherească sau chiar să blocheze progresul societății românești.

Departe de mine gândul că judecata mea este fără de greș. De aceea am și intitulat această carte *O istorie sinceră...* și nu *Istoria sinceră...* Rostul articolului nehotărât este de a releva convingerea autorului că textul său este o *explicație* posibilă a faptelor, nu explicația infailibilă.

Am scris aceste pagini cu strădania obiectivității și cu dorința de a oferi imaginea adevărată a istoriei naționale. Cititorii vor judeca dacă am izbutit sau nu. În ceea ce mă privește, nu pot repeta decât cuvintele lui Miron Costin: „Eu voi da seama de ale méle, câte scriu"*.

---

* Capitolele 3–4, din partea a II-a, au apărut, cu minime deosebiri, și în lucrarea colectivă *A History of Romania*, ed. Kurt W. Treptow, Iași, 1995.

În redactarea acestei lucrări am contractat numeroase datorii de recunoștință. În primul rând față de domnișoara Irina Popa, care, prin îndemnul de a o scrie, se află la obârșia ei. Domnul Marcel Popa, vechiul meu prieten, mi-a stat permanent alături, încurajându-mă și sfătuindu-mă cu știuta-i competență. Un ochi scrutător în descoperirea erorilor l-a avut doamna Maria Stanciu, model de rigoare editorială. Domnul Mircea Babeș mi-a făcut prețioase observații, după ce a citit paginile consacrate istoriei vechi. De la Marius Sala, membru corespondent al Academiei Române, am primit sugestii valoroase în privința problemelor formării poporului și limbii române. Domnul Mircea Chiriţoiu mi-a semnalat izvoare de cea mai mare valoare pentru studiul istoriei contemporane. Domnul Florin Șperlea mi-a pus la dispoziție însemnări revelatoare pentru trecutul apropiat. *Last but not least*, domnul Vlad Popa, directorul Editurii Univers Enciclopedic, cu energia și stăruința sa, a fost factorul decisiv în apariția acestei cărți.

Tuturor le exprim profunda mea gratitudine. Dacă am greșit totuși, e pentru că nu am urmat – din diverse pricini – întotdeauna sfatul lor.

AUTORUL

PARTEA I

ISTORIA VECHE

CAPITOLUL 1

DE LA ANTROPOGENEZĂ LA ETNOGENEZĂ

PUȚINĂ GEOISTORIE ȘI GEOPOLITICĂ

Influența factorului geografic asupra evoluției comunităților umane a fost evaluată diferit de specialiști, dar toți sunt de acord că ea nu poate fi ignorată. Nicolae Iorga așeza „pământul" între „permanențele istoriei", arătând că el creează „o ținută, un *habitus* local, ce se menține sub vagabondajul întâmplător și capricios al raselor. *Fiindcă pământul suveran, cu vecinătățile și cu orizontul lui, își va impune voia*" (subl. lui Iorga). Lucian Blaga a considerat drept matrice stilistică a românilor „spațiul mioritic", cu un orizont ondulat, în care se succed suișurile și coborâșurile, care capătă și o conotație psihologică: „dealurile încrederii și văile resignării". Construcție speculativă, într-un frumos veșmânt literar, dar fără legături cu realitatea. Raportul dintre pământ și om rămâne însă o problemă de cercetat, mai ales când este vorba de istoria românească.

Capitolele introductive de geografie din sintezele de istorie a românilor stăruie, de regulă, asupra caracterului armonios al spațiului carpato-dunărean, ce se înfățișează ca un amfiteatru cu a sa cetate a Carpaților în centru, străjuind Podișul Transilvaniei, pentru ca, apoi, crestelor de munte să le urmeze Subcarpații, acestora zona de dealuri, apoi câmpia și, în sfârșit, lunca Dunării și litoralul Mării Negre.

Există tendința, mai mult sau mai puțin mărturisită, de a vedea în această alcătuire armonioasă a spațiului carpato-danubian un fel de dar al Providenței sau al Naturii făcut „vrednicilor" locuitori de mai târziu –românii –, ajutați astfel să-și conserve și să-și afirme unitatea.

Fără a tăgădui – ar fi stupid – însemnătatea factorului geografic (să ne gândim doar la problema resurselor naturale), credem că, în

raportul pământ–om, rolul decisiv aparţine celui din urmă, în funcţie de calităţile sau defectele sale.

Discutând sfidarea (*challenge*) lansată de mediu omului, Arnold Toynbee a relevat cele două răspunsuri ale acestuia: fecund şi steril. Vechii egipteni, confruntaţi cu o climă secetoasă, au fertilizat ţara lor printr-un amplu sistem de canale de irigaţii şi au creat o mare civilizaţie, admirată şi astăzi. Eschimoşii, la rândul lor, confruntaţi şi ei cu o climă defavorabilă – excesiv de friguroasă – n-au găsit decât soluţia supravieţuirii. Popoarele vitale nu se sperie de „ostilitatea" mediului.

Coordonatele geografice ale istoriei românilor au fost Carpaţii şi Dunărea. N. Iorga a rezumat perfect funcţiile acestor coordonate: „Dacă muntele a adăpostit generaţiile ameninţate de nesfârşitele năvăliri, Dunărea a adunat elementele etnice, din contopirea cărora trebuia să se nască naţionalitatea română".

„Unitatea armonică" a pământului românesc se întemeiază însă pe trei faţade: „faţada care priveşte spre Europa Centrală; faţada meridională; faţada continentală" (Vintilă Mihăilescu). Aceste trei faţade ne-au marcat istoria şi firea: suntem balcanici prin conduită, aspirăm spre Occident, de la care am luat o poleială, şi am fost loviţi şi îngenunchiaţi de cei veniţi din stepă (de la migratorii turanici la sovietici).

Astăzi, când geopolitica (şi geostrategia) cunosc o „a doua viaţă", sumarele consideraţii de introducere geografică la istoria românilor nu pot lăsa la o parte o abordare din unghiul de vedere al acestor discipline.

Definirea cea mai succintă a dat-o – din această perspectivă – Grigore Ureche, când a scris despre Moldova, dar constatarea e valabilă pentru tot spaţiul carpato-danubian, că este situată „în calea răotăţilor". Des citata formulă a cronicarului moldovean este de înţeles – în sens geopolitic – ca relevând plasarea spaţiului românesc pe direcţia expansiunilor şi năvălirilor. Situat, în antichitate, la periferia lumii civilizate europene, el a fost mai întâi ameninţat dinspre sud: persani, greci, romani, bizantini, bulgari şi-au îndreptat oştile spre Dunăre; ca o încununare a acţiunilor de cucerire din Sud, din secolul al XIV-lea, puterea otomană a ţinut mai întâi sub

amenințare, apoi sub dominație spațiul românesc până în secolul al XIX-lea.

De la sfârșitul secolului al III-lea, stepa și-a trimis cetele de călăreți; un mileniu de migrații, apoi, în secolele XIV–XVIII tătari, după ei ruși și, în fine, tot ei, dar sub steagul roșu al comunismului – sovieticii: de la copitele cailor la șenilele tancurilor.

Dinspre vest și nord, ungurii și polonezii la începutul vieții noastre medievale, apoi austriecii și, la sfârșit, germanii s-au îndreptat spre spațiul românesc.

Am fost, rând pe rând, atacați prădați, dominați, ocupați, exploatați. Am supraviețuit mai puțin prin luptă, și mai mult prin fuga la munte și în păduri, prin formule de acomodare cu succesivii cuceritori și prin „valorificarea" neînțelegerilor dintre ei.

Dunărea, ax strategic și economic, i-a chemat pe acești puternici „pe care lumea nu putea să-i mai cuprindă", dar, mai târziu, ne-a chemat și pe noi la viața de stat modernă. Grigore Gafencu, diplomatul român care a avut cel mai acut simț al istoriei, a relevat raportul dintre libertatea de navigație pe Dunăre și apariția statului român modern: „Dunărea, fluviu european, trebuia să aparțină în întregime Europei [...]. Principatele dunărene trebuiau să se bucure, la fel ca și Dunărea, de garanția Europei. Aceste condiții justificau și asigurau constituirea României, unită și liberă. Noul stat care urma să se nască avea drept fundament un act ce stabilea un echilibru general. *Destinul său era legat de acest echilibru, după cum acest echilibru depindea de existența lui"* (subl. lui Gafencu). Atât timp cât a existat ordinea europeană asociată cu libertatea Dunării, stabilită de Congresul de la Paris din 1856, a existat și statul român independent (din 1877). Când cei doi coloși totalitari – Germania lui Hitler și Rusia lui Stalin – au sfârâmat-o, România a fost amputată teritorial și aservită.

În lumea postcomunistă, în eforturile de integrare în structurile europene și euroatlantice și de edificare a economiei de piață, autoritățile române subliniază „valoarea geostrategică" a României și așteaptă prosperitatea de la conducte de petrol sau circuite

economice care, unind Estul şi Vestul, să străbată şi teritoriul românesc.

Nimic nu poate înlocui însă – aceasta e lecţia istoriei – munca proprie. Şi de ea se pare că fugim; în termenii comparaţiei lui Toynbee, citate mai sus, suntem mai mult eschimoşi decât vechi-egipteni.

ZORI DE UMANITATE ŞI CIVILIZAŢIE

Cele mai vechi vestigii ale existenţei şi activităţii omului în spaţiul carpato-danubian urcă în paleolitic şi indică, după unii specialişti, apartenenţa acestui spaţiu la marea arie a antropogenezei. La Bugiuleşti (jud. Vâlcea), bogatele resturi de oase de animale, datând din Villafranchian, par a prezenta prelucrări ale unor hominide de tipul Australopithecilor sau *Homo habilis*. Cele mai vechi resturi osteologice umane au fost găsite în peştera de la Ohaba Ponor (două falange de la mână şi una de la picior), provenind de la tipul *Homo sapiens neanderthalensis*. Tipului mai evoluat de *Homo sapiens fossilis* (după alţi specialişti *Homo sapiens sapiens*) îi aparţine craniul, descoperit la Cioclovina (jud. Hunedoara), provenit de la o femeie de circa 30–40 de ani. Tot unei femei, dar de 40–50 de ani, îi aparţine craniul descoperit în peştera de la Baia de Fier (jud. Gorj) având „unele caracteristici negroide şi trăsături mai vechi neanderthaliene" (Mircea Petrescu-Dâmboviţa).

Despre aceşti îndepărtaţi strămoşi ai omului nu se poate spune decât că trăiau în cete şi că îşi asigurau hrana prin vânătoare sau prin cules.

Trecerea de la piatra cioplită (paleolitic) la piatra şlefuită (neolitic) a reprezentat un progres atât de însemnat, încât s-a vorbit chiar de o „revoluţie neolitică". Ceata primitivă se structurează acum în ginţi, grupuri umane în care descendenţa este urmărită pe linie maternă (ginta matrilineală, care nu înseamnă o autoritate superioară a femeii, ci doar fixarea descendenţei pe linie maternă, într-o perioadă în care raporturile sexuale erau nereglementate, iar tatăl – *semper incertus*, întotdeauna nesigur – era mai *incertus* ca oricând) iar, mai târziu, o dată cu trecerea la căsătoria-pereche, pe linie paternă (ginta

patrilineală, unde însă bărbatul îşi subordonează femeia). Mai multe ginţi alcătuiau un trib, care, cu timpul, se impune în detrimentul ginţilor, devenind forma de agregare cea mai importantă în desfăşurarea vieţii primitive.

Odată cu trecerea la neolitic, în funcţie şi de condiţiile naturale, are loc o „specializare" a triburilor: unele devin crescătoare de vite, altele cultivatoare ale pământului. Apariţia ceramicii a fost una dintre cele mai importante componente ale „revoluţiei neolitice", cele mai vechi recipiente din lut ars datând, în spaţiul românesc, din jurul anului 6000 î.Hr. Confecţionarea, forma şi ornamentele vaselor îngăduie specialiştilor identificarea diverselor culturi. Originară din Grecia continentală, cultura *Criş-Starcevo* (mileniile VI–V î.Hr.) a cunoscut o largă răspândire în spaţiul carpato-danubian, purtătorii ei realizând, în lumina ultimelor cercetări, „prima unificare culturală şi etnică a populaţiei din regiunile carpato-dunărene" (Eugen Comşa).

Dintre culturile neolitice din această arie cea mai cunoscută a devenit cultura *Hamangia* (mileniile IV–II î.Hr.), căreia îi aparţine cimitirul de la „Dealul Sofia" de lângă Cernavodă, unde au fost găsite două statuete de lut, „Gânditorul" şi perechea lui, devenite celebre prin expresivitatea lor artistică.

Apariţia obiectelor din aramă marchează trecerea de la neolitic la *eneolitic,* cea mai reprezentativă cultură a perioadei – datorită şi ceramicii sale, de un remarcabil gust artistic – fiind cultura *Cucuteni* (mileniile IV–III î.Hr.), care a acoperit o vastă zonă, din Ucraina până în Transilvania, nucleul de formare aflându-se, probabil, în partea de sud-est a Transilvaniei şi în Moldova. Aşezările de la Hăbăşeşti, Cucuteni, Truşeşti şi Târpeşti, aduse la lumină de arheologi, sunt ale unei populaţii care asocia cultura pământului cu creşterea vitelor şi trăia în locuinţe de suprafaţă, uneori cu 2–3 încăperi, în sate apărate prin şanţuri. Ceramica acestei culturi – pictată bi sau tricrom – se aşază printre cele mai însemnate realizări ale artei preistorice în spaţiul carpato-dunărean.

La cumpăna dintre mileniile III–II î. Hr. are loc pătrunderea indo-europenilor – triburi de păstori nomazi, folosind o ceramică ornamentată cu şnurul şi aşternând peste morţi ocru roşu (poate pentru a păstra culoarea vieţii) – în spaţiul carpato-dunărean. Între sedentarii neolitici şi migratorii indo-europeni a avut loc o sinteză etnico-lingvistică şi culturală în cursul căreia indo-europenii au impus

limba, dar au fost asimilaţi cultural de către populaţia neolitică din spaţiul carpato-dunărean. O expresie a acestei sinteze o constituie cultura *Monteoru* (mileniul II î. Hr.), caracteristică epocii bronzului din această zonă.

Folosirea pe scară largă a bronzului (aliaj de cupru cu alte metale, de regulă, cositor) a determinat un însemnat progres economic, care a generat, la rândul său, o sporire a agresivităţii şi, deci, a ciocnirilor militare: de îndată ce au existat bunuri peste nivelul de existenţă, a sporit tentaţia însuşirii lor. Triburile din epoca de bronz încep, aşadar, să se organizeze militar: aşezările sunt apărate şi fortificate, se înalţă cetăţui, se înmulţesc armele din bronz. Războinicii încep să ocupe un loc tot mai important în comunităţile umane, graţie rosturilor lor însemnate. Bărbatul devine figura centrală, astfel că ginta patrilineală şi supremaţia bărbatului – patriarhatul – devin realitatea caracteristică.

Desfăşurarea procesului de sinteză amintit a avut drept urmare individualizarea unor blocuri etnice precum – în spaţiul sud-est european – grecii, ilirii şi tracii.

În epoca fierului, consolidarea acestor mari familii etnico-linvgistice a continuat şi s-a încheiat. În aria carpato-danubiano-balcanică s-a constituit marele bloc tracic, a cărui ramură nordică au constituit-o geto-dacii, două denumiri ale aceluiaşi popor.

Cea mai veche menţiune cu caracter istoric despre geţi provine de la Herodot. Relatând campania împăratului persan Darius I împotriva sciţilor (cel mai probabil în 514 î. Hr.), „părintele istoriei" scrie că, spre deosebire de alte neamuri trace, geţii sud-dunăreni au hotărât să reziste, decizie considerată de Herodot ca „nesăbuită", dată fiind disproporţia de forţe, şi cu consecinţe grele pentru geţi: „au fost robiţi pe dată, măcar că ei sunt cei mai viteji şi cei mai drepţi dintre traci". Herodot menţionează că „geţii se cred nemuritori", în înţelesul că admit nemurirea sufletului, care, după moartea pământeană, merge la divinitatea lor, Zamolxis. Cu acest zeu geţii păstrau legătura, trimiţând la fiecare cinci ani un sol, ales prin tragere la sorţi şi ucis prin aruncarea deasupra unor suliţe în ale căror vârfuri cădea (cel care nu murea era considerat un om rău). Herodot înregistrează tradiţia că Zamolxis ar fi fost sclavul lui Pitagora, devenit apoi liber şi bogat, şi revenit între traci, care, potrivit istoricului grec, „duceau o viaţă de sărăcie cruntă şi erau lipsiţi de învăţătură". El îşi mărturiseşte

scepticismul față de legenda lui Zamolxis, care i-ar fi uimit pe geți printr-o retragere subpământeană de trei ani.

Pasajul din Herodot că geții „nu recunosc alt zeu afară de al lor" a fost interpretat de unii istorici – între care V. Pârvan – ca dovadă a unei religii monoteiste. De fapt, Zamolxis era zeul suprem, care din o divinitate chtoniană (subpământeană) a devenit una urano-solară, aflându-se în vârful unui panteon destul de restrâns.

Informațiile despre geți apar în măsura în care ei au intrat în sfera de interes a lumii grecești, ai căror istorici, începând cu Herodot, i-au amintit în scrierile lor. „Explozia" colonizării grecești, care a cuprins și bazinul pontic, a dus la legături nemijlocite, de durată, între geți și greci. Pe litoralul dobrogean (Pontul Stâng), grecii au întemeiat coloniile *Histria, Tomis* (Constanța) și *Callatis* (Mangalia). Cele mai vechi sunt Histria, întemeiată în 657 î.Hr., și Tomis, fondat în secolele VII–VI î.Hr., ambele creații ale coloniștilor din Milet, oraș din Asia Mică, deținătorul unui adevărat record în crearea de colonii în bazinul *Pontului Euxin* („Marea ospitalieră", denumirea grecească a Mării Negre), numărul lor ridicându-se la 90. Callatis este o colonie întemeiată în secolul IV î.Hr. de către coloniști din Heracleea Pontică.

Plecați din orașele lor de baștină sau din alte colonii, coloniștii greci – întocmai ca viitorii emigranți în Lumea Nouă – căutau teritorii în care să-și rostuiască pentru ei și urmașii lor condiții mai bune de existență, grație, în primul rând, negoțului. Din Pontul Stâng ei achiziționau cereale, produse animaliere, robi etc., mărfuri vândute în orașele grecești, ale căror produse manufacturate erau exportate sau tranzitate prin spațiul geto-dac.

Contactele dintre autohtonii geți și coloniștii greci au fost, în general, pașnice, schimburile economice eliminând asperitățile și integrând pe nou-veniți în mediul getic. Grecii aduceau o civilizație superioară celei băștinașe, încât, dacă influențele au fost reciproce, este sigur că transmisia a fost precumpănitoare dinspre colonii spre interiorul getic.

Coloniile aveau în jurul lor o zonă agricolă, în perimetrul căreia erau cultivate grânele necesare alimentării populației grecești. Fondarea coloniei și delimitarea teritoriului adiacent vor fi făcut obiectul unei înțelegeri cu localnicii, cum se va fi întâmplat la Callatis, ai cărui locuitori par a fi încheiat un acord cu geții din așezarea apropiată, Cerbatis.

Coloniile erau organizate şi guvernate după legile din cetatea-mamă, dar ele nu puteau ignora centrele de putere din vecinătatea lor. Astfel, coloniile din Pontul Euxin au recunoscut succesiv autoritatea Regatului tracilor odrizi (constituit pe la 480 î.Hr.), a Regatului macedonean (Filip al II-lea), apoi a celui traco-elenistic (Lysimachos). Încercările de emancipare – când dominaţia străină devenea prea apăsătoare – au dus la conflicte, în cursul cărora solidaritatea de interese s-a aflat la baza alianţelor dintre colonii, precum şi a cooperării cu băştinaşii traci sau sciţi.

Contactele cu lumea greacă au accelerat progresul geţilor dintre Carpaţi şi Dunăre şi din Scythia Minor (Dobrogea). În cadrul uniunilor de triburi, în secolele IV–III î.Hr. se constituie structuri militare şi politice embrionare ale viitoarei organizări statale. Faze ale acestui proces sunt puse în lumină de două episoade care au adus pe geţi în atenţia lumii greceşti.

Înaintea angajării sale în marea campanie din Asia, Alexandru Macedon a decis să asigure securitatea frontierei de nord a Regatului macedonean. În acest cadru, el a organizat în 335 î.Hr. o expediţie la nord de Dunăre. Oastea macedoneană – circa 1 500 de călăreţi şi 4 000 de pedestraşi – a trecut fluviul, probabil în dreptul vărsării Oltului, folosind monoxilele (ambarcaţiuni scobite în trunchiul unui copac) localnicilor, „căci acestea se aflau din belşug, deoarece locuitorii de pe malurile Istrului (Dunărea) le folosesc pentru pescuit în Istru sau când merg unii la alţii pe fluviu, iar mulţi fac cu ele piraterie" (Arrian). Zona în care s-a produs incursiunea macedoneană era una agricolă, pentru că, potrivit aceleiaşi surse, soldaţii macedoneni au străbătut locuri unde „holdele de grâu erau îmbelşugate". Regele macedonean a poruncit pedestraşilor „să înainteze, culcând grâul cu lăncile înclinate, până au ajuns la pământul necultivat". Atacul falangei şi al cavaleriei macedonene i-a înspăimântat pe geţi, care au vrut mai întâi să se refugieze într-un oraş apropiat, intenţie abandonată, probabil, din cauză că oraşul „nu era bine întărit"; geţii „îşi luară copiii şi femeile pe cai, cât puteau duce caii", şi s-au retras departe de Dunăre, „prin locuri singuratice". Cu prada luată de la geţi oastea macedoneană a revenit, în cursul aceleiaşi zile, în dreapta fluviului.

Incursiunea lui Alexandru Macedon a fost o demonstraţie de forţă, destinată să-i intimideze pe geţi, pentru a nu-i mai sprijini pe

triballii (un neam trac) lui Syrmos, care refuzaseră să se supună lui Alexandru Macedon.

Relatarea lui Arrian aduce în scenă lumea getă de la Dunăre: triburi de agricultori, practicând, evident, şi pescuitul, având o aşezare slab fortificată, incapabilă să reziste incursiunii armatei macedonene şi salvându-se cu familiile lor prin fugă. Ei nu vor fi fost chiar atât de rudimentari, de vreme ce macedonenii au părăsit teritoriul lor cu prada luată.

Un stadiu mult mai avansat de organizare este surprins de Diodor din Sicilia şi de Strabon în relatarea lor despre campania lui Lysimach împotriva regelui get Dromichaites (pe la 293–292 î.Hr.). Originea conflictului este de căutat în aceeaşi preocupare de asigurare a frontierei nordice a Regatului traco-macedonean, desprins din imperiul lui Alexandru Macedon, la care se vor fi adăugat legăturile geţilor cu coloniile greceşti, răsculate împotriva lui Lysimachos, sprijinul geţilor fiind determinat, poate, şi de dorinţa lui Dromichaites de a trece sub autoritatea sa coloniile greceşti din Pontul Stâng.

Cunoscuta relatare despre ospăţul luxos, după obiceiul macedonean, oferit de Dromichaites lui Lysimachos, luat captiv cu armata sa, ospăţ aflat în vădit contrast cu modestia mesei geţilor, pentru a da o lecţie regelui traco-macedonean este, desigur, una din acele istorioare moralizatoare atât de folosite de scriitorii antici. Ceea ce se poate desprinde din informaţiile celor doi autori este că Dromichaites era conducătorul unei uniuni de triburi gete din Muntenia, reşedinţa sa aflându-se în oraşul Helis, imposibil deocamdată de localizat. În răstimpul celor patru decenii ce separă campania lui Alexandru Macedon de cea a lui Lysimachos, geţii făcuseră însemnate progrese, în primul rând, în domeniul militar: ei nu numai că nu mai fug din calea invadatorului, dar îl înfrâng pe Lysimachos, încercuit, probabil, în Bărăgan. Dromichaites a avut înţelepciunea de a transforma victoria într-o alianţă, consolidată prin căsătoria sa cu fiica lui Lysimachos, ceea ce este şi un indiciu al statutului său politic.

După acest episod, informaţiile despre geţi se răresc. Pe la 200 î.Hr. o inscripţie de la Histria – decretul destinat să recompenseze meritele lui Agathocles – aminteşte de un rege din stânga Dunării, *Rhemaxos*, poate un urmaş al lui Dromichaites, devenit protector al coloniilor greceşti din Pontul Stâng, de la care primea un tribut. Decretul nu spune nimic despre etnia lui Rhemaxos.

În aceeași perioadă este menționat conducătorul dac *Oroles,* cârmuitorul unei uniuni de triburi situată, probabil, în sud-estul Transilvaniei și sudul Moldovei, care poartă lupte împotriva neamului germanic al bastarnilor.

Apoi, spațiul carpato-dunărean iese din atenția lumii grecești, scufundându-se în obscuritate. În această perioadă, un proces de gestație politică se desfășoară la nord de Dunăre pentru ca, atunci când sursele greco-latine proiectează din nou lumina asupra acestei zone, în cuprinsul ei să se manifeste cel mai de seamă conducător al geto-dacilor, Burebista, și statul său.

„MAREA STĂPÂNIRE"

Împrejurările ascensiunii la putere a lui Burebista nu sunt cunoscute. Strabon scrie că el a ajuns „în fruntea neamului său, care era istovit de războaie dese", ceea ce înseamnă că o fază de lupte tribale a precedat efortul său de unificare, conflictele interne fiind curmate prin impunerea unei cârmuiri autoritare care a făcut din „ascultarea față de porunci" un adevărat principiu de guvernare.

În acea perioadă, societatea geto-dacă avea o clasă politică, aristocrația tribală, ai cărei membri se numeau *tarabostes* în dacă și *pileati* în latină (de la *pileus* – căciulă), întrucât purtau capul acoperit cu o căciulă, semnul ce îi deosebea de masa oamenilor liberi de rând (*comati* sau *capillati* – pletoși). Sclavajul a avut o pondere cu totul redusă, activitățile productive (agricultură, creșterea vitelor, meșteșuguri) fiind practicate de *comati (capillati).*

Dezbinările din lumea geto-dacă au fost generate, evident, de încercările diverselor triburi sau uniuni de triburi de a-și asigura preeminența în anumite zone, în scopul obținerii de avantaje economice. Sursele nu spun aproape nimic despre modalitățile utilizate de Burebista pentru a realiza unificarea politico-militară a geto-dacilor într-un stat asemănător celui constituit de neamul trac al odrișilor. Mijloacele enumerate de Strabon a fi fost utilizate de Burebista pentru a da forță statului său – „prin exerciții, abținere de la vin și ascultare față de porunci" – sunt prea vag înfățișate pentru a desprinde anumite specificități; de remarcat doar că prohibirea

alcoolului a reținut în chip deosebit atenția istoricului grec; el îl arată ca autor al deciziei pe marele preot Deceneu, al cărui prestigiu între geți este ilustrat de Strabon prin „faptul că ei s-au lăsat înduplecați să taie vița de vie și să trăiască fără vin". Fără a exagera însemnătatea acestei măsuri, menționarea ei în două rânduri de către Strabon arată că ea a surprins pe contemporani.

Eficacitatea acțiunii de unificare a triburilor geto-dace desfășurate de Burebista este relevată indirect de dinamismul și agresivitatea politicii sale externe. Burebista a fost, înainte de toate, un mare cuceritor. Extinderea teritorială a autorității sale nu s-ar fi putut înfăptui dacă el nu ar fi dispus de o puternică structură politico-militară. Nucleul statului său s-a aflat în colțul de sud-vest al Transilvaniei, în zona Munților Orăștici, unde reședința regelui, aflată la Sarmizegetusa, era protejată de un șir de cetăți (Costești, Piatra Roșie, Blidaru, Faeragul). Efectivul de 200 000 de soldați al armatei lui Burebista, indicat de Strabon, este vădit exagerat, dar numărul amintit de istoricul grec arată convingerea observatorilor contemporani că regele geto-dac dispunea de însemnate mijloace militare.

Cuceririle lui Burebista s-au îndreptat spre „toate azimuturile". În vest, neamurile celtice ale boilor și tauriscilor din părțile Dunării de Mijloc și ale Slovaciei de astăzi au fost primele care au primit șocul ofensivei regelui geto-dac. După ce i-a adus în supunerea sa, Burebista s-a îndreptat spre est, asupra coloniilor grecești de pe litoralul pontic: unele i s-au opus și au fost aduse în ruină, ca de pildă Olbia (aflată la vărsarea Bugului în Marea Neagră), altele, ca Dionysopolis (Balcic), i-au câștigat bunăvoința. În nord-est, Burebista i-a lovit pe bastarni, iar în sud a împins regatul său până dincolo de Dunăre. La apogeul expansiunii sale teritoriale, statul lui Burebista se întindea din Carpații Păduroși până la Munții Haemus (Balcani) și de la Dunărea de Mijloc la Marea Neagră, litoralul pontic de la Olbia (Bug) până la Apollonia Pontica (Sozopol, Bulgaria) aflându-se sub autoritatea sa.

Nu este, așadar, de mirare că fondatorul acestei „mari stăpâniri" (μεγάλη ἀρχή) este calificat, în inscripția închinată lui Acornion din Dionysopolis (trimis ca sol de oraș la Burebista, apoi îndeplinind o misiune diplomatică pentru regele geto-dac), drept „cel dintâi și cel mai mare dintre regii care au domnit peste Tracia, stăpân al ținuturilor din stânga și din dreapta Dunării".

„Ajuns să fie temut şi de romani" (Strabon), Burebista a intervenit în războiul civil din statul roman, trimiţându-l pe Acornion ca sol la Cnaeus Pompeius, rivalul lui Cezar. După victoria acestuia din urmă la Pharsalos, o ciocnire între romani şi geto-daci devenea inevitabilă. Ea nu a mai avut loc, întrucât ambii protagonişti au fost asasinaţi (44 î.Hr.; după alte opinii, Burebista a murit mai târziu, poate în anul 35 î.Hr.).

Sfârşitul violent al lui Burebista şi destrămarea statului său au fost expresia unei reacţii tribale împotriva politicii de unificare întreprinsă de regele geto-dac. Aristocraţia tribală (*tarabostes*) va fi suportat cu greu „ascultarea de porunci" impusă de Burebista. Atât timp cât cuceririle i-au adus beneficii, ea s-a resemnat cu îndeplinirea funcţiei sale militare, când însă Burebista, în perspectiva confruntării cu romanii, a trecut la o politică defensivă, aristocraţia tribală, frustrată de prăzile cu care se obişnuise, nu a mai fost dispusă să-l accepte pe regele autoritar. Un complot i-a curmat domnia şi viaţa.

În împrejurările tulburi create de înlăturarea regelui, a urmat un rapid proces de dezagregare a „marii stăpâniri" burebistane. Izvoarele indică existenţa mai multor cârmuitori în spaţiul carpato-dunărean, dar cronologia stăpânirii lor rămâne cu totul ipotetică. Primul este *Deceneu*, rămas conducător al nucleului transilvan al statului lui Burebista; succesorul, *Comosicus,* a asociat funcţia supremă politică şi sacerdotală, întocmai ca şi Deceneu; i-a urmat *Coryllus,* care ar putea fi aceeaşi persoană cu *Scoryllus.* În părţile Banatului şi Olteniei este semnalat regele *Cotiso*, care a făcut repetate incursiuni în dreapta Dunării, în timpul iernii, când apa fluviului era îngheţată. În legătură cu acest Cotiso, istoricul roman Florus scria că dacii „trăiesc nedezlipiţi de munţi" *(inhaerent montibus).* Într-o zonă greu de identificat (poate Câmpia munteană), a cârmuit *Dicomes*, care a intervenit şi el în luptele din statul roman, sprijinindu-l pe Marc Antoniu împotriva lui Octavian August.

Poate ca un răspuns la această prezenţă politico-militară a geto-dacilor la Dunăre are loc campania proconsulului Macedoniei, M. Licinius Crassus, în Dobrogea. Avându-l ca aliat pe conducătorul geto-dac *Roles*, Crassus a înfrânt două căpetenii geto-dace locale, *Dapyx* şi *Zyraxes*, în a cărui reşedinţă *Genucla* se păstrau încă trofeele capturate de la romani, în urma înfrângerii armatei lui C. Antonius Hybrida, venit să reprime răscoala coloniilor greceşti din Pontul Stâng, beneficiare ale ajutorului dat de bastarni şi geţi. Campania lui Crassus, încheiată cu sărbătoarea triumfului său la

Roma (27 î.Hr.), a integrat Dobrogea, pe plan militar, statului roman, deşi, formal, ea se mai afla sub stăpânirea Regatului odrizilor, tutelat de Roma. În anul 46, Regatul odrizilor a fost abolit şi teritoriul său transformat în provincie romană, încheindu-se astfel instaurarea stăpânirii romane asupra Peninsulei Balcanice. Dobrogea a devenit astfel o parte a provinciei Moesia, creându-se astfel condiţiile pentru desfăşurarea procesului de romanizare a spaţiului geto-dac.

Prezenţa Romei la Dunărea de Jos, conjugată cu incursiunile dacilor în dreapta fluviului, făcea inevitabilă o ciocnire romano-dacă. Întocmai cum în Orient graniţa cu Regatul part era o frontieră „conflictuală", tot astfel, la Dunăre, Roma era confruntată cu o perspectivă asemănătoare, deşi, evident, geto-dacii nu dispuneau de mijloacele de putere ale parţilor.

Începând din anul 85 d.Hr., în Dacia au loc dese incursiuni, ciocniri, bătălii între daci şi romani, la capătul cărora, în 89, împăratul Domiţian ajunge la încheiera păcii cu Decebal (devenit, din 87, rege al dacilor). Aparent, succesul era de partea Romei, pentru că Decebal a acceptat statutul de rege clientelar; în realitate, suveranul dac a folosit subsidiile şi asistenţa tehnico-militară romană pentru a-şi consolida puterea şi nu numai că a refuzat să înapoieze prizonierii romani, dar a primit chiar dezertori din armata imperială.

Sfidarea lansată Romei de Decebal era de rău-augur. Regele dac putea deveni un nou Burebista, ceea ce romanii nu puteau tolera. Confruntarea decisivă se apropia.

CUCERIREA DACIEI DE CĂTRE ROMANI

În ajunul războaielor daco-romane, la nord de Dunăre luase sfârşit eclipsa puterii geto-dace. Restauratorul era regele Decebal (87–106), căruia Dio Cassius, om politic grec dar şi istoric din secolele II–III, îi face un portret entuziast: „Era foarte priceput în ale războiului şi iscusit la faptă, ştiind să aleagă prilejul pentru a-l ataca pe duşman şi a se retrage la timp. Abil în a întinde curse, era viteaz în luptă, ştiind a se folosi cu dibăcie de o victorie şi a scăpa cu bine dintr-o înfrângere, pentru care lucruri el a fost, mult timp, pentru romani un potrivnic de temut".

Însuşirile personale ale lui Decebal s-au unit cu progresele înregistrate de societatea geto-dacă, atât în sfera culturii materiale, cât şi a celei spirituale, pentru a conferi forţă regatului din Carpaţi şi de la Dunăre. Cetăţile din Munţii Orăştiei şi, în primul rând, complexul de la Grădiştea Muncelului, precum şi informaţiile surselor scrise atestă avansul cunoscut de geto-daci în secolul I d.Hr. Dacă statul lui Decebal era mult mai restrâns decât „marea stăpânire" a lui Burebista, în schimb, el se înfăţişa mai omogen sub aspect etnic şi mai articulat în privinţa structurilor politico-militare. Aristocraţia – *tarabostes* – se manifestă solidar cu regele ei în faţa primejdiei romane, iar oamenii de rând – *comati* – răspund ordinelor lui Decebal şi luptă cu îndârjire împotriva legiunilor romane.

Regatul geto-dac nu a fost o simplă formaţiune „barbară", născută din unirea mai multor triburi sub autoritatea unui conducător militar de talent, ci statul unui neam a cărui elită politică avea un ansamblu de reprezentări şi concepte politice, religioase şi mentale revelate atât de descoperirile arheologice de la Grădiştea Muncelului (sanctuare, poate un calendar), cât şi de informaţiile furnizate de scriitorii antici Dion Chrysostomos şi Iordanes despre viaţa spirituală şi culturală a geto-dacilor. Chiar dacă afirmaţia celui din urmă este, desigur, exagerată – geţii „au fost totdeauna superiori aproape tuturor barbarilor şi aproape egali cu grecii" –, este cert că ei s-au numărat printre populaţiile care au dezvoltat, în antichitate, o civilizaţie cu puternice elemente originale.

Atacul roman din primăvara anului 101 a fost determinat de temerile lui Traian, generate de consolidarea puterii Regatului geto-dacilor, sau, cum relatează Dio Cassius: „văzând cum odată cu întărirea forţelor militare sporea şi trufia lor".

Replica lui Decebal dezvăluie o gândire strategică de vast orizont: în timp ce armata romană era angajată în Banatul de astăzi, forţele unite ale dacilor, burilor şi sarmaţilor au trecut în sudul Dunării şi au înaintat prin Dobrogea, unde a avut loc o mare bătălie. În cursul ei, pierderile romane au fost atât de mari (calculele specialiştilor le evaluează la 3 800 de militari), încât Traian şi-ar fi rupt veşmintele pentru a putea fi legate rănile soldaţilor săi. Amploarea bătăliei şi însemnătatea ei sunt relevate şi de hotărârea împăratului de a înălţa pe locul încleştării un monument triumfal, *Tropaeum Traiani* (ale cărui vestigii au fost numite de cuceritorii turci „Biserica Omului" –

Adamclisi). Victoria din Dobrogea a decis soarta campaniei. Decebal nu mai dispunea de forțe pentru a continua războiul, astfel că încheierea păcii devenea o stringentă necesitate. Regele dac a acceptat condițiile dure impuse de Roma, care urmărea, pe această cale, să-l priveze pe Decebal de mijloacele sale de putere.

Pentru Decebal pacea nu era decât un armistițiu. În vederea iminentului conflict, el a încercat să-l determine pe Pacorus al II-lea, regele parților – căruia i-a trimis o solie –, să-i atace pe romani, constrânși astfel să facă față unui război pe două fronturi. Regele part nu a dat curs îndemnului lui Decebal, rămas astfel singur în fața noului atac roman.

Armata romană, condusă de Traian, a trecut Dunărea, în vara anului 105, pe podul construit de vestitul arhitect al timpului, Apollodor din Damasc, la Drobeta (Turnu Severin), și a înaintat spre Sarmizegetusa, încercuită și apoi asediată. Decebal a reușit să-și părăsească reședința, dar, urmărit, s-a sinucis, în momentul când era să fie luat în captivitate. S-a păstrat stela funerară a lui Tiberius Claudius Maximus, înaintat decurion de Traian deoarece „l-a prins pe Decebal și i-a adus lui [Traian] capul la Ranisstorum" (localitatea nu a putut fi identificată).

Victoria decisivă și deplină a lui Traian a însemnat dispariția Regatului dac și transformarea teritoriului său în provincie romană (106). Împăratul și-a sărbătorit triumful la Roma, capitala cunoscând apoi patru luni de serbări (123 de zile); s-a acordat o scutire de un an pentru dări și, mai mult, fiecare contribuabil a primit un dar de la împărat în valoare de 650 de dinari. La Roma a fost înălțată, în Forumul lui Traian, o coloană (Columna lui Traian), înaltă de aproape 40 m, opera aceluiași Apollodor din Damasc, o cronică în imagini a celor două războaie daco-romane. Cu cele peste 2 500 de figuri umane ce apar în banda spiralică de 200 de m, Columna lui Traian este „cea mai mare sculptură în relief din toată antichitatea" (Radu Vulpe). Ea oferea privitorilor ceea ce cititorii puteau afla din lucrarea sa *Dacica* (*De bello dacico*), o relatare a campaniilor sale din Dacia. Această operă s-a pierdut, din ea păstrându-se o singură propoziție: *„inde Berzobim deinde Aizim processimus"* („de acolo am înaintat la Berzobis și pe urmă la Aizis").

Amploarea manifestărilor consacrate cuceririi Daciei reflectă însemnătatea excepțională a victoriei lui Traian. Noua provincie nu

era doar expresia extinderii Imperiului roman la nord de Dunăre; ea însemna asigurarea securității frontierei imperiale pe marele fluviu prin eliminarea unui adversar puternic și generator de instabilitate; în același timp, cucerirea Daciei a avut și însemnate consecințe economice. Potrivit datelor oferite de Ioannes Lydus, istoric bizantin din secolele V–VI, Traian ar fi capturat în Dacia 165 000 kg de aur și 331 000 kg de argint, cantități considerabile ce ridică semne de întrebare asupra veridicității lor.

Noua provincie cuprindea interiorul arcului carpatic (Transilvania), în afara colțului de sud-est (încorporat provinciei Moesia Inferior), Banatul și aproximativ o jumătate – cea de apus – a Olteniei. Dacia avea statutul unei provincii condusă de împărat (existau și provincii administrate de senat), reprezentat de un delegat: *legatus Augusti pro praetore*. O parte însemnată a teritoriului carpato-dunărean, aflată în afara provinciei Dacia (partea de est a Olteniei, Muntenia, sudul Moldovei și colțul sud-estic al Transilvaniei), a fost inclusă în provincia Moesia Inferior, al cărei teritoriu era limitat de Munții Haemus (Balcani), Dunăre și Marea Neagră.

Provincia Dacia a cunoscut mai multe restructurări administrative și teritoriale. Prima a avut loc în anii 118–119, după ce succesorul lui Traian, Hadrian, a restabilit ordinea, tulburată de atacurile sarmaților (roxolanii și iazigii). Un izvor târziu – Eutropius (a doua jumătate a secolului al IV-lea) – atribuie lui Hadrian intenția de a părăsi Dacia, împăratul fiind însă disuadat de prietenii săi, care i-au atras atenția că ar fi abandonat barbarilor un mare număr de cetățeni romani. S-a obiectat că, față de însemnătatea strategică a Daciei, Hadrian, el însuși un remarcabil comandant militar, nu putea avea gânduri de abandonare a provinciei. Este însă cert că el a ordonat distrugerea suprastructurii lemnoase a podului de la Drobeta pentru a împiedica pătrunderea lesnicioasă a adversarilor în Moesia.

În urma deciziei lui Hadrian, Dacia a fost împărțită în două provincii: *Dacia Inferior,* cuprinzând Oltenia și colțul de sud-est al Transilvaniei, apărată de Munții Carpați și de *limes Alutanus* (frontiera pe Olt), întărită de numeroase tabere fortificate (castre), și *Dacia Superior*, în limitele căreia intrau Banatul și cea mai mare parte a Transilvaniei. Mai târziu (probabil în 167–168) teritoriul celor două Dacii a fost divizat în trei provincii: *Dacia Malvensis* (Oltenia), cu capitala la *Malva* (Romula); *Dacia Apulensis* (Banatul și sudul

Transilvaniei), cu capitala la *Apulum* (Alba Iulia), şi *Dacia Porolissensis* (nordul Transilvaniei), cu capitala la *Porolissum* (Moigrad).

Teritoriul provinciei (provinciilor) a cunoscut o masivă colonizare. Potrivit lui Eutropius, Traian, după cucerirea Daciei, a adus „o mulţime foarte mare de oameni din toate colţurile lumii romane pentru popularea oraşelor şi cultivarea ogoarelor, căci Dacia fusese secătuită de bărbaţi în urma lungului război al lui Decebal". Afirmaţia este o vădită exagerare în ceea ce priveşte „secătuirea" de bărbaţi a Daciei, fie şi pentru că se întâlnesc în armata romană unităţi militare ale căror efective erau recrutate dintre daci, în timpul lui Traian şi Hadrian. Colonizarea a avut mai puţin rostul de a repopula un teritoriu devastat de două războaie purtate într-un scurt interval, cât mai ales de a consolida stăpânirea într-un mediu care, cel puţin la început, nu putea fi decât ostil.

Stăpânirea romană a durat în Dacia timp de 165 de ani (106–271) şi ea reprezintă un exemplu de aculturaţie, întâlnirea între două culturi – cea autohtonă, geto-dacă, şi cea romană, a administraţiei, armatei şi coloniştilor –, o întâlnire în desfăşurarea căreia cele două culturi au dialogat dar s-au şi confruntat, una din ele – cea romană – impunându-se ca biruitoare întrucât a fost asimilată de băştinaşi.

Sfera în care s-a manifestat din primul moment interacţiunea culturilor în contact a fost cea lingvistică. Veniţi de pe tot întinsul Imperiului roman, coloniştii nu puteau comunica între ei, cu autorităţile provinciei şi cu băştinaşii decât în limba latină. Aceasta a devenit principalul, dacă nu unicul mijloc de comunicare în Dacia romană, ceea ce a asigurat „victoria" limbii latine asupra celei dace, de la care, în limba română, au rămas, după unii specialişti, circa 80, după alţii circa 160–170 de cuvinte (balaur, baligă, barză, brad, brânză, cătun, droaie, fărâmă, gard, groapă, guşă, măgură, năpârcă, necheza, pârâu, ţap, vatră, viezure, zăr etc.).

Numărul redus al cuvintelor de origine geto-dacă nu înseamnă că autohtonii au fost nimiciţi, au dispărut, ca urmare a războaielor şi cuceririi Daciei de către romani. În limba franceză s-au păstrat 180 de cuvinte celtice, fără ca supravieţuirea gallilor, după cucerirea romană, să fi fost contestată vreodată de cineva. În al doilea rând, aşa cum a remarcat I. I. Russu, filologul căruia îi datorăm cele mai importante contribuţii la cunoaşterea limbii geto-dace, se poate face

o comparaţie instructivă între cuvintele de origine latină şi cele de origine geto-dacă în privinţa numărului derivatelor. Astfel, la 2 099 de cuvinte latine (numărate într-unul din dicţionarele de largă utilizare a limbii române) există 6 806 derivate, ceea ce înseamnă un raport de 1: 3,3, în timp ce cele 160–170 de cuvinte geto-dace au 1 400 derivate. „Reducând cifra derivatelor la 1 200 ori chiar la 100 (prin omiterea termenilor cu caracter special ori de însemnătate secundară), obţinem un raport de 160 (170): 1 000 = 1:6, care ar fi minimal. Rezultă, aşadar, că elementele autohtone au derivate în număr mai mare decât oricare dintre celelalte categorii lexicale, dovadă şi aceasta despre vechimea şi importanţa de care se bucură ele în alcătuirea şi economia generală a limbii române" (I. I. Russu).

Latinofonia în Dacia nu implică dispariţia geto-dacilor, aşa cum, în epocile modernă şi contemporană, francofonia şi anglofonia nu au însemnat dispariţia autohtonilor sau a celor care – în diverse împrejurări – au devenit vorbitori de limbă franceză sau engleză (şi astăzi, în SUA, limba engleză, ca mijloc de comunicare între imigranţii de diverse etnii, sfârşeşte prin a-i „topi" în cunoscutul *„melting pot"*–creuzet.)

Limba latină a fost principalul factor al procesului de romanizare a geto-dacilor şi a Daciei.

Dacă limba latină a fost factorul invizibil al romanizării şi unificării diverselor etnii aflate în Dacia, armata romană a reprezentat agentul cel mai vizibil al prezenţei imperiale la nordul Dunării. Ocupată cu preţul unor mari eforturi militare, noua provincie apărea ca un bastion expus atacurilor date de dacii liberi, apoi de neamurile germanice. O reţea de puncte militare de control şi de rezistenţă – castrele – a acoperit teritoriul provinciei. Din pământ, în prima fază a ocupaţiei romane, castrele au fost construite începând cu domnia lui Hadrian din piatră, putând fi ocupate, cele mai mici dintre ele, de efective de circa 500 de militari. Acolo unde staţionau legiuni – marile unităţi ale armatei romane – castrele erau construcţii ample şi solide.

Dintre legiunile aflate pe teritoriul Daciei, legiunea XIII Gemina a staţionat în provincie de-a lungul întregii perioade de ocupaţie, avându-şi sediul la Apulum (Alba Iulia), iar legiunea V Macedonica, venită în 166/167, a rămas până la retragerea aureliană, reşedinţa ei fiind la Potaissa (Turda).

Prezența militarilor romani – ei înșiși recrutați de pe tot întinsul imperiului, întocmai ca și coloniștii – a antrenat difuzarea limbii latine și romanizarea populației. În jurul castrelor, pentru a răspunde nevoilor de tot felul ale militarilor romani, au apărut așezări civile – în cadrul cărora negustorii și meșteșugarii aveau o pondere importantă – numite *canabae*. La Apulum, unde s-a aflat imediat după crearea provinciei și legiunea I Adiutrix, care participase la război, pe lângă legiunea XIII Gemina, sunt semnalate *canabae* încă din primii ani ai ocupației romane.

Poate că mărturia cea mai elocventă a rolului armatei în romanizarea Daciei este faptul că *bătrân* provine din lat. *veteranus*, termenul folosit pentru a desemna pe soldații romani care, după 25 de ani de slujbă militară, intrau în viața civilă. Cuvântul *bătrân* din limba română este un indiciu concludent că un mare număr de soldați romani, la încheierea serviciului militar, au rămas în Dacia, unde și-au întemeiat familii și, evident, gospodării.

Un alt factor puternic al romanizării au fost orașele. Geto-dacii nu ajunseseră la nivelul unei vieți urbane. Așezările lor ar putea fi considerate – doar unele din ele – în cel mai bun caz ca având un caracter semiurban. Cucerirea romană a adus cu sine o autentică înflorire a orașelor. Provincia a numărat 12 așezări urbane, fondate de coloniști și de veterani. Prima a fost însăși capitala provinciei, *Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa*, cu statut de *colonie*, întemeiată prin 108–110; alte orașe – precum *Drobeta, Napoca, Apulum, Potaissa* etc. – au avut statut de *municipii* (inferior coloniei). Orașele erau centre de producție și de schimb, reședințe administrative și militare; ele aveau o intensă viață publică, sub conducerea colegiilor de magistrați. În orașele din Dacia sunt semnalate numeroase asociații de meșteșugari, de zidari, lemnari, dulgheri, pietrari, plutași etc. Civilizația urbană nu s-a limitat la aria orașelor, ci a invadat și hinterlandul lor agrar. Așezările urbane au îndeplinit pentru zonele sătești din jurul lor – din unghiul de vedere al procesului de romanizare – aceeași funcție ca și castrele pentru *canabae*-le adiacente.

În interiorul zonelor rurale, alte focare de romanizare au fost fermele agricole, întemeiate de coloniști (*villae rusticae*), ale căror pământuri erau cultivate și prin munca băștinașilor. Întâlnirea între coloniștii latinofoni și autohtoni a deschis calea pătrunderii limbii latine și în satele geto-dace.

În sfârşit, un loc important în procesul de romanizare a revenit contactelor umane şi, în primul rând, căsătoriilor. Afirmaţia lui Eutropius despre Dacia „secătuită" de bărbaţi este evident o exagerare, dar nu se poate tăgădui că războaiele au provocat pierderi mari în rândurile populaţiei masculine a Regatului dac. Coloniştii au umplut aceste goluri şi, pe măsura amalgamării autohtonilor cu cei nou-veniţi, căsătoriile mixte au devenit tot mai frecvente.

Romanizarea intensă a autohtonilor geto-daci constituie esenţa procesului de aculturaţie. El a început înainte de cucerirea Daciei de către romani, prin legăturile economice dintre cele două maluri ale Dunării, şi a continuat şi după plecarea administraţiei şi armatei imperiale, prin legăturile economice şi religioase dintre sudul şi nordul Dunării de Jos şi prin prezenţa garnizoanelor romano-bizantine pe malul stâng al fluviului.

Superioritatea categorică a civilizaţiei romane faţă de cea geto-dacă şi-a spus cuvântul; ea s-a impus în spaţiul carpato-danubian, a romanizat pe băştinaşi şi a făcut din geto-daci, mai întâi, romani, apoi romanici şi, în cele din urmă, români.

RETRAGEREA AURELIANĂ

Expusă atacurilor întreprinse de dacii liberi şi sarmaţi, iar mai târziu de goţi, Dacia reclama – pentru apărarea ei – efective militare importante, într-o perioadă când criza Imperiului roman făcea vulnerabile frontierele, a căror securitate impuneau Romei mari eforturi. Dunărea – un obstacol natural – era mai uşor de apărat decât graniţele dace din nordul fluviului. Retragerea armatei romane la sud de Dunăre şi organizarea apărării pe limesul danubian apărea ca o soluţie pe cât de necesară pe atât de evidentă.

Începutul retragerii pare a fi fost făcut în timpul domniei împăratului Gallienus (253–268), dar abandonarea Daciei este asociată de numele împăratului Aurelian (270–275) şi plasată de obicei în 271, deşi este evident că o operaţie de evacuare nu se putea încheia într-un singur an.

În condiţiile declanşării – din raţiuni precumpănitor politice, cum se va vedea mai jos – a unei vii controverse în jurul continuităţii

daco-romane şi române la nord de Dunăre, textele privind retragerea aureliană au fost supuse unei analize scrutătoare. Sursele care menţionează evenimentul sunt toate târzii. Ele vorbesc despre plecarea „romanilor" sau legiunilor şi a provincialilor (*provinciales*). Astfel, Eutropius – care scrie la circa o sută de ani de la eveniment – relatează că „Deoarece toată Illyria şi Moesia erau devastate şi nu mai spera să o poată păstra, el a golit provincia Dacia, pe care o crease Traian dincolo de Dunăre. Romanii pe care i-a scos din oraşele şi de pe ogoarele Daciei i-a aşezat în partea de mijloc a Moesiei. Şi astfel provincia Dacia este acum în dreapta Dunării, pe când înainte fusese în stânga ei".

Faţă de afirmarea răspicată a „golirii" Daciei de populaţie ca şi faţă de imposibilitatea practică a realizării unui astfel de gol demografic – mai ales în condiţiile epocii – este tentant şi oportun de amintit remarca unui istoric francez (J. Nouzille), care rezumă în termeni sugestivi confruntarea dintre partizanii şi adversarii „golirii" Daciei de către Aurelian: cei dintâi au de partea lor izvoarele împotriva logicii, ceilalţi logica împotriva izvoarelor.

Există totuşi un izvor care, indirect, vine în sprijinul adversarilor tezei despre totala evacuare a Daciei: Iordanes, un got romanizat care a trăit în secolul al VI-lea, scrie numai despre retragerea legiunilor din Dacia („împăratul Aurelian, rechemând de acolo legiunile, le-a aşezat în Moesia"). Absenţa oricărei referiri la romani sau provinciali s-ar putea explica prin existenţa la nord de Dunăre a unei populaţii romanice, ceea ce l-ar fi făcut pe Iordanes să renunţe la afirmaţia că împăratul îi strămutase în sudul Dunării pe toţi locuitorii Daciei.

Părăsirea Daciei de către armata şi administraţia imperiale a fost, cu siguranţă, însoţită şi de plecarea celor care aveau să-şi pună la adăpost bogăţii, expuse acum năvălitorilor. Care a fost numărul celor refugiaţi în sudul Dunării? Imposibil de evaluat! Dacă sursele literare latine vorbesc despre o evacuare totală a provinciei, ele o fac pentru a acredita imaginea punerii la adăpost a tuturor cetăţenilor romani. Realitatea istorică arată însă că – exceptând „purificările etnice" – războaiele, atacurile, calamităţile naturale etc. nu dislocă grupurile umane dintr-o regiune expusă vicisitudinilor. Logica istoriei obligă astfel la încheierea că grosul populaţiei daco-romane a rămas pe teritoriul fostei provincii romane Dacia.

Se cuvine citată aici opinia lingvistului român Sextil Puşcariu: „Oricât de paradoxal ar părea, evacuarea Daciei de armată şi oficialităţi şi lăsarea ei pradă barbarilor a fost una din cauzele care au favorizat menţinerea romanismului în stânga Dunării. Dacă Roma ar fi opus aici o rezistenţă armată, năvălitorii ar fi distrus populaţia romană, trecând peste ea ca un ciclon peste un dig prea slab, măturând tot ce i se opunea în cale. [...] Pe întinderea mare a provinciei lăsate în nordul fluviului în stăpânirea năvălitorilor, aceştia aveau loc să se răspândească în toate direcţiile; ei nu mai puteau izbi cu atâta putere, precum valurile mării se pierd pe o întinsă plajă nisipoasă".

Absenţa rezistenţei militare a cruţat Dacia de devastările unui război între barbari şi legiunile romane, aşa cum s-a întâmplat, în repetate rânduri, în sudul Dunării, în secolele III–V, unde întinse regiuni au fost pustiite.

„Năvălirile barbare", astfel cum sunt cunoscute marile deplasări de populaţii din Europa de Est şi Asia Centrală, nu au însemnat, cum se crede îndeobşte, permanente distrugeri şi masacre. Unul dintre cei mai reputaţi specialişti în istoria nomazilor, americanul Owen Lattimore, exprimă părerea că „este o greşeală să se presupună că, în fapt, culturile nomade erau «mai primitive» decât culturile sedentare. Ele trebuie văzute mai degrabă ca tipuri alternative de specializare economică şi productivă. Este, aşadar, greşit să se presupună că, în fapt, culturile nomade erau mai războinice şi mai prădalnice decât culturile sedentare. Atât popoarele nomade cât şi cele sedentare s-au angajat în războaie de pradă, dar şi unele şi altele au fost de asemenea angajate în negoţ, în schimburi paşnice".

Observaţiile de mai sus trebuie înţelese, în cazul Daciei, în sensul că, după primele contacte între migratori şi autohtoni, ce au putut avea un caracter violent, între ei s-au stabilit relaţii de schimb, care au asigurat o coexistenţă paşnică.

Este adevărat că timp de aproape un mileniu – secolele III–XIII – informaţiile despre autohtonii din spaţiul carpato-danubian sunt cu totul sporadice. Puţinătatea ştirilor din sursele bizantine, slave, apusene şi orientale se explică prin două cauze. Mai întâi, odată cu ieşirea Daciei de sub autoritatea imperială, teritoriul din nordul Dunării a prezentat un interes mai redus pentru observatorii politici ai timpului, care erau cronicarii; în al doilea rând, când acest interes

s-a manifestat, el s-a îndreptat spre neamurile care exercitau dominația politică și militară asupra acestui spațiu și nu spre autohtonii dominați. S-a întâmplat și în Dacia ceea ce avea să se petreacă, secole mai târziu, în coloniile din Africa și Asia, unde populațiile băștinașe au „dispărut" din câmpul de vedere al observatorilor, atenți numai la activitățile colonizatorilor albi. Valurile succesive ale populațiilor de stepă au acoperit ca un înveliș spațiul carpato-danubian, sustrăgând populația băștinașă observării cronicarilor. În anumite împrejurări, acest înveliș s-a destrămat, și atunci, prin ruptură, s-au putut zări băștinașii.

OBȘTEA SĂTEASCĂ

Timp de un mileniu, de la retragerea aureliană (271) și până la marea invazie mongolă din 1241, spațiul carpato-danubian a fost străbătut de populațiile migratoare – germanice, slave și turanice – în drum spre cele două capitale imperiale – Roma și Bizanț (Constantinopol). Goți, huni, gepizi, avari, slavi, pecenegi, uzi, cumani, tătari s-au revărsat sau au atins acest spațiu, lăsând urmele trecerii lor în descoperirile arheologice, în toponimie și în limba română.

Orașele atrăgeau, cu precădere, pe migratori prin bunurile adăpostite. Era firesc, așadar, ca ele să dispară, ca urmare a atacurilor invadatorilor și a refugierii populației urbane în zonele rurale. Apărarea orășenilor în orașe, apoi strămutarea lor în zonele rurale sunt reflectate de două cuvinte din limba română: cel dintâi, *cetate,* derivă din lat. *civitas* (oraș), ceea ce arată că, inițial, locuitorii orașelor s-au apărat, la adăpostul fortificațiilor, de prădăciunile migratorilor; al doilea cuvânt, *pământ,* derivă din lat. *pavimentum* (pardoseală, pavaj), reflex al deplasării în așezările sătești a locuitorilor orașelor. Ruralizarea vieții din Dacia a fost fenomenul caracteristic al mileniului migrației.

Formele comunitare de stăpânire și cultivare a pământului, existente înaintea și în perioada cuceririi romane, au devenit unica structură agrară. Obștile sătești au constituit celula de bază a societății daco-romane, apoi românești, în mileniul migrațiilor. Ea a fost

expresia unei multiple solidarități: de rudenie, de activitate economică, de viață socială, de afirmare militară. Obștea grupa inițial pe descendenții unui strămoș comun, un *moș* (cuvânt de origine geto-dacă, dovadă vechimea acestei organizări), de la care a derivat cuvântul *moșie,* care desemna pământul stăpânit în devălmășie de ceata de neam. Este caracteristic pentru conviețuirea daco-romană că *moșul* mai era numit și *bătrân*, derivat – cum s-a arătat – din lat. *veteranus* (soldat lăsat la vatră, după terminarea serviciului militar); de asemenea, este la fel de sugestiv pentru simbioza daco-romană că descendenții *moșului* trăiau în *sate*, cuvânt ce își are originea în lat. *fossatum*, loc înconjurat cu șanțuri, ceea ce arăta că așezările cetelor de neam (obștile) erau apărate cu șanțuri; este, de asemenea, vrednic de amintit, în acest context, că un șir de termeni privind conflictele militare și armamentul timpului sunt de origine latină: *luptă* < *lucta; bătaie* < *batt(u)alia; armă* < *arma; arc* < *arcus; săgeată* < *sagitta; scut* < *scutum.* Obștile sătești au asigurat, în același timp, continuitatea etnică, fiind un puternic factor în procesul de asimilare a migratorilor. Faptul s-a datorat caracterului băștinaș al obștii. Intrarea în obște se făcea prin căsătorie sau „înfrățire", iar mai târziu prin cumpărare de pământ, dar toate numai cu aprobarea comunității. „Obștea este băștinașă și tot băștinași trebuiau să fie toți membrii ei. Cum obștea era persoană juridică numai în deplinătatea membrilor săi, nu și individual, este lesne de înțeles ce consecințe pe plan lingvistic, etnic și cultural a avut fixarea caracterului băștinaș al obștii în cadrul statutului său juridic." (Eugenia Zaharia)

Activitățile economice de bază ale obștilor sătești erau cultivarea pământului și creșterea sedentară a vitelor. Vatra satului era înconjurată de trupurile de moșie, care cuprindeau terenul arabil, izlazul și pădurea. Chiar dacă practicile de cultură a pământului – folosirea până la epuizare a unui lot, lăsat apoi în moină, și deplasarea pe un alt lot desțelenit – implicau mobilitatea culturilor agricole, rotirea se făcea în limitele trupului de moșie. Obștea sătească avea un suport teritorial, comunitatea umană și pământul formând un ansamblu unitar. Atât de strânsă a fost legătura dintre om și pământ, chiar în condițiile atât de vitrege ale migrației popoarelor, încât în limba română – singura între limbile latine – termenul care desemnează organizarea politico-teritorială – *țară* – derivă din

lat. *terra* (pământ), în timp ce în franceză, italiană, spaniolă şi portugheză el derivă din lat. *pagus* (sat): *pays, paese, païs*. Obştea sătească a fost cel mai important element al continuităţii etnice şi teritoriale.

În Moldova, unde, cum se va vedea mai jos, întemeierea statului medieval a însemnat subordonarea structurilor politico-teritoriale faţă de domnia „descălecătoare", s-a menţinut, câteva secole încă, autonomia unor confederaţii de obşti, numite de Dimitrie Cantemir, care le semnalează existenţa şi persistenţa, *republici*: Câmpulung–Suceava, Vrancea şi Tigheciul (Fălciu), zone de autoguvernare ţărănească, aflate sub autoritatea domnului ţării.

În cadrul obştilor şi a confederaţiilor de obşti s-a elaborat, în timp, un ansamblu de norme ale dreptului consuetudinar, al cărui nume, *obiceiul pământului,* relevă încă o dată profunzimea legăturii dintre oameni şi pământ.

AUTOHTONI ŞI MIGRATORI

Asupra populaţiei daco-romane rămase în nordul Dunării s-au revărsat succesiv valurile populaţiilor migratoare. Printre cei dintâi au fost *goţii*, cu cele două ramuri – vizigoţii şi ostrogoţii. Este de amintit, dintru început, în ceea ce priveşte „năvălirile barbare", că, de fiecare dată, a fost vorba de conglomerate etnice conduse de un grup etnic al cărui nume a fost înregistrat de istorici. Astfel, goţii au fost însoţiţi de taifali, sarmaţi etc., perioada prezenţei lor în Dacia (secolele II–IV) fiind atestată de cultura *Sântana-de-Mureş– Cerneahov,* în cuprinsul căreia pot fi distinse mai multe componente: alături de migratori (goţi, taifali, sarmaţi) se manifestă prezenţa autohtonilor.

Pentru a pune capăt invaziilor goţilor în sudul Dunării, împăratul Constantin cel Mare a încheiat în anul 332 un tratat cu goţii şi taifalii din Dacia, conferindu-le statutul de „aliaţi". După noi conflicte, generate de amestecul regelui vizigot Athanaric în luptele pentru tronul imperial (ceea ce a declanşat o campanie de trei ani – 367–369 – a împăratului Valens la nordul Dunării), s-a încheiat un nou tratat de alianţă cu vizigoţii (369).

Apariția hunilor a determinat retragerea vizigoților lui Athanaric într-o regiune numită de Ammianus Marcellinus *Caucaland*, probabil în zona de curbură a Carpaților unde, la Pietroasele (jud. Buzău), a fost descoperit cunoscutul tezaur „Cloşca cu pui" (din cele 22 de piese din aur s-au păstrat doar 12, cântărind 19 kg), aparținând cu certitudine goților. Trecuți în sudul Dunării, vizigoții au ajuns în conflict cu autoritățile romane, conflict ce a culminat cu bătălia de la Adrianopol, în cursul căreia împăratul Valens a fost ucis (378).

Teritoriul Daciei a cunoscut trecerea rapidă a migratorilor care au înspăimântat cel mai puternic lumea antică: *hunii* lui Attila (434–453). Deşi de numele hunilor sunt asociate relatări de măceluri şi distrugeri, violențele ce au însoțit drumul lor spre Pannonia, unde s-au aşezat, nu au eliminat prezența autohtonilor. În relatarea soliei sale la Attila (448), Priscus din Panion, care a trecut şi prin Banat, aminteşte de sate aflate în stăpânirea membrilor familiei conducătorului hun sau a dregătorilor săi; este vorba de aşezări locuite de autohtonii supuşi de huni, cărora le dădeau tributuri şi le prestau slujbe. Moartea lui Attila (453) a fost urmată de rapida destrămare a „imperiului" său.

Dispariția controlului exercitat de huni la Dunărea de Jos a deschis calea migrației slave în această arie. În secolele VI–VII, când slavii ajung şi se stabilesc în Dacia, în drum spre Peninsula Balcanică, ei au găsit în spațiul carpato-balcanic o masă de traci (daci) romanizați, care reprezentau o populație romanică, denumită de specialişti *protoromâni* (cei dintâi români), pentru a fi distinşi de românii de mai târziu, când se încheiase formarea acestui popor neolatin (sccolele VIII–IX).

Protoromânii sunt produsul sintezei dintre traco-daci şi coloniştii romani. Menționarea tracilor nu are în vedere numai apartenența geto-dacilor la marele bloc tracic, ci şi pe tracii din sudul Dunării. Poporul romanic al protoromânilor s-a format pe o arie vastă, atât la nord cât şi la sud de Dunăre, adică peste tot unde s-a desfăşurat procesul de romanizare. Componenta de bază a romanizării a constituit-o impunerea limbii latine ca mijloc de comunicație între autohtonii traco-daci, altfel spus, transformarea lor în latinofoni.

Situarea traco-dacilor într-o zonă de margine a ariei de difuzare a limbii latine precum şi considerabila restrângere a vieții urbane în Europa de Sud-Est, ca urmare a devastărilor migratorilor, au avut

drept consecință un conservatorism lexical și, respectiv, rusticizarea limbii latine. „Caracterul esențial popular al latinei, care se află la baza limbii române și a evoluției ei ulterioare, în această direcție, constituie trăsătura caracteristică a limbii române, singura reprezentantă din zilele noastre a latinei vorbite odinioară în Peninsula Balcanică și în provinciile dunărene ale Imperiului roman." (Al. Rosetti)

Un episod din timpul luptelor dintre bizantini și avaro-slavi în anul 587 aduce – după unii specialiști – cea mai veche mostră a limbii romanice vorbite atunci în spațiul carpato-balcanic. Vrând să atragă atenția unui camarad că de pe un catâr căzuse încărcătura, cineva i-a strigat în „limba băștinașă" (Teofilact Simocata) sau în „limba maternă" (Theophanes Confessor): *„Torna, torna, frater/fratre"* (Întoarce-te, întoarce-te, frate); avertismentul a fost înțeles de soldați ca un ordin de retragere, care, prin repetare, a provocat o mare panică în oastea bizantină. Ceea ce se cuvine reținut din acest episod este folosirea limbii latine de către locuitorii spațiului carpato-balcanic într-o formă evoluată spre română, după cum o dovedește vocativul *fratre* în loc de *frater*.

La sfârșitul secolului al VI-lea exista un popor romanic, vorbitor al unei latine populare, avându-și individualitatea în familia limbilor latine care se formau în Imperiul roman (Peninsula Italică, Gallia, Peninsula Iberică). Astfel, doar în limba română – ca urmare a situării ei într-o arie periferică a latinofoniei – s-au păstrat cuvinte de origine latină ca *ferice, ierta, lingură, oaie, plăcintă* etc.

RĂSPÂNDIREA CREȘTINISMULUI

Desfășurarea etnogenezei românilor a fost însoțită de răspândirea creștinismului în aria de formare a acestui popor, ceea ce a fundamentat afirmația că „românii s-au născut creștini".

Potrivit tradiției, Sf. Apostol Andrei, cel întâi chemat la apostolat de Hristos, ar fi predicat în Scythia Minor (Dobrogea). Dacă nu există o confirmare prin surse a acestei tradiții, este de netăgăduit că în Scythia Minor a pulsat de timpuriu o puternică viață creștină, atestată de numeroșii martiri din această zonă. Astfel, comunitățile

creştine de aici au fost lovite în timpul persecuţiilor lui Diocleţian (284–305) şi a asociatului său, Galerius. Un prim grup de martiri este înregistrat la sfârşitul secolului al III-lea, toţi fiind militari: Pasicrate, Valention, Iuliu Veteranul, Nicandru, Marcian, Hesichius. La Halmyris (în zona Deltei Dunării) au fost martirizaţi Epictet şi Astion, ale căror relicve au fost descoperite în zilele noastre. În timpul marii persecuţii din 303–304, la Axiopolis au fost martirizaţi Chiril, împreună cu Chindeas şi Tasios (Dasius), amintiţi într-o inscripţie greacă descoperită la Hinog–Cernavodă. O descoperire de o excepţională însemnătate a fost făcută la Niculiţel: în cripta unui *martyrium* au fost găsite osemintele a patru bărbaţi, pe un perete fiind scrise cuvintele „Martirii lui Hristos" (în limba greacă) apoi „Zotikos, Attalos, Kamasis, Philippos", având deasupra o cruce monogramată. De reţinut că *Martirologiul ieronimian* menţionează la 4 iunie pe Zoticos, Attalos, Kamasis şi alţi martiri, iar *Martirologiul siriac* prăznuieşte în aceeaşi zi pe martirul Filip. Ne aflăm, aşadar, într-unul din acele cazuri fericite când descoperirile arheologice confirmă sursele scrise. Opiniile specialiştilor diferă în privinţa datării martiriului celor patru: în timpul lui Diocleţian, Licinius, Iulian Apostatul sau chiar mai târziu (persecuţiile regelui got Athanaric). În Scythia Minor este amintit, în vremea lui Iulian Apostatul (361–363), martirul Emilian, executat la Durostorum.

După edictul din Milano (313), care a dat libertate de cult creştinilor în Imperiul roman, episcopii de Tomis, Bretanion şi Teotim, se fac remarcaţi prin zelul lor. Cel dintâi îl înfruntă (368–369) pe împăratul Valens, partizan şi propagator al ereziei ariene; cel de al doilea este enumerat între „bărbaţii iluştri" de Fericitul Ieronim în lucrarea sa *De viris illustribus*.

Un rol însemnat în difuzarea operelor Sf. Părinţi din Orient şi a monahismului în apusul Europei l-a avut Sf. Ioan Cassian, originar tot din Scythia Minor, din *vicus* (satul) *Casii (Cassiani)* de pe valea Casimcei.

Un călugăr originar şi el din Scythia Minor, ajuns mai târziu la Roma (500–545), Dionisie cel Mic (Exiguus), este cel care a calculat era creştină după anul naşterii lui Hristos; deşi calculul este greşit (cu patru ani), el a rămas până astăzi la temelia calendarului nostru.

Mult mai sărace sunt informațiile despre răspândirea creștinismului în stânga Dunării. Terminologia de origine latină este o dovadă pentru caracterul timpuriu al progreselor noii religii la nord de Dunăre. Noțiunile de bază ale creștinismului sunt în limba română de origine latină: Dumnezeu < *Domine Deo;* înger < *angelus*; biserică < *basilica;* creștin < *christianus;* cruce < *crucem*, acuzativul de la *crux*.

Dintr-un poem al Sf. Paulin de Nola s-ar putea deduce că Sf. Niceta de Remesiana (azi Bela Palanka, la 30 km de Niš) ar fi predicat și la nord dc Dunăre, dar textul este neclar și argumentele în favoarea unei prezențe a ierarhului în stânga fluviului nu sunt decisive.

Dispunem, în schimb, de informații despre progresele creștinismului nord-dunărean în legătură cu persecuțiile împotriva creștinilor, dezlănțuite de regele vizigot Athanaric, în anii 348 și 370–372. În legătură cu cea de a doua sunt semnalați mai mulți martiri, între care cei mai cunoscuți sunt Niceta (Nichita) zis și Romanul și Sava Gotul, înecat în râul Buzău. În martiriul acestui din urmă sfânt este amintit un preot, Sansala(s), considerat de unii drept cel dintâi preot creștin daco-roman menționat în surse.

Printre cei refugiați în sudul Dunării, în timpul persecuțiilor lui Athanaric, s-a aflat și episcopul Ulfilas/Wulfila (311–383), care a jucat un rol considerabil în răspândirea creștinismului (în varianta ariană) printre goți, pentru care a tradus în limba lor *Biblia* (cu excepția *Cărților regilor).* Se cuvine amintit că unul din discipolii săi, episcopul de Durostorum, Auxentius, precizează că el predica în limbile greacă, latină și gotică, ceea ce dovedește existența unei populații latinofone, dar nu avem certitudinea că informația se referă la nordul Dunării.

Existența creștinilor în spațiul carpato-danubian este dezvăluită de descoperirile arheologice, nu foarte numeroase; cel mai cunoscut între ele este *donarium*-ul de la Biertan (jud. Sibiu) din secolul al IV-lea, cuprinzând pe lângă monograma lui Hristos și o inscripție latină cu numele donatorului: EGO ZENOVIUS VOTVM POSVI (Eu Zenovie am pus această ofrandă).

Creștinarea daco-romanilor nu s-a făcut nici prin apostolatul unor predicatori de prestigiu (chiar dacă admitem tradiția despre trecerea Sf. Andrei prin Scythia Minor, activitatea sa a fost de scurtă durată și

s-a desfăşurat într-o zonă periferică a ariei geto-dace) nici prin acţiunea unui conducător politic (Samo la cehi, Boris-Mihail la bulgari, Vladimir la ruşi etc.), ci prin penetrarea lentă şi tăcută a noii religii în comunităţile daco-romane. Preoţi de felul lui Sansala(s), îndrumătorul spiritual al Sf. Sava Gotul, vor fi fost, în egală măsură, slujitorii şi propovăduitorii noului cult.

DESĂVÂRŞIREA ETNOGENEZEI ROMÂNILOR

Pentru cunoaşterea nivelului de dezvoltare a daco-romanilor în perioada de început a creştinismului revelatoare sunt descoperirile din aşezarea de la Brateiu (jud. Sibiu), eponima culturii Brateiu, caracteristică spaţiului carpato-danubian în secolele IV–VI. Ea asociază ceramica de tip provincial roman cu ceramica de origine dacică, relevând astfel procesul de fuziune între autohtoni şi colonişti. Purtătorii acestei culturi trăiau în bordeie, practicau agricultura şi creşterea vitelor, cunoşteau meşteşuguri şi erau organizaţi în obşti săteşti.

Peste accastă populaţie daco-romană ducând o modestă viaţă rurală s-au revărsat în secolele VI–VII triburile slave, migraţia lor desfăşurându-se pe două axe: valea Tisei şi Moldova. Ampla mişcare a triburilor slave a rupt limesul danubian al Imperiului bizantin şi a acoperit Peninsula Balcanică până în Grecia. Scriitorii bizantini (Procopius din Caesareea, Ioan din Efes etc.) oferă descrieri amănunţite despre atacurile şi prădăciunile slavilor, calificaţi de Ioan din Efes „neamul blestemat al slavilor", din cauza distrugerilor provocate în provinciile bizantine.

Mauriciu, autorul unui tratat de strategie militară (secolul al VII-lea), scrie că slavii „Locuiesc în păduri şi pe lângă râuri, mlaştini şi bălţi greu de pătruns şi îşi fac mai multe ieşiri din locuinţele lor, de bună seamă din pricina împrejurărilor în care se află. Lucrurile de trebuinţă le ţin ascunse în pământ şi nu agonisesc nimic de prisos, să se vadă. Duc o viaţă de jaf. [...] Folosesc cu pricepere năvălirile repezi, înfruntările pe neaşteptate şi loviturile pe furiş". În privinţa organizării lor social-politice, Procopius informează că „Neamurile

acestea, sclavinii şi anţii (două mari ramuri ale slavilor – n.n.), nu sunt conduse de un singur om, ci trăiesc încă din vechime în rânduială democratică şi de aceea treburile lor, atât cele prielnice cât şi cele neprielnice, sunt totdeauna dezbătute de obşte. La fel sunt comune la aceşti barbari mai toate celelalte obiceiuri ale lor, încă din vechime". Structurile egalitare – acesta este sensul „democraţiei" slave – erau în curs de erodare, aşa cum rezultă din existenţa unor conducători cu rosturi militare şi politice. Mauriciu afirmă chiar că ei „au mulţi regi şi nu se înţeleg între dânşii", dar nu era vorba de instituţia regalităţii, ci doar de căpetenii cu autoritate redusă. În perioada aşezării lor în Dacia, slavii aveau o economie mixtă: creşterea vitelor şi agricultura, aşa cum reiese din relatarea lui Mauriciu: „Au o mulţime de animale de tot felul şi de roade, care zac în grămezi, mai ales mei şi părâng".

Sedentarizarea slavilor şi lunga lor convieţuire cu romanicii nord-dunăreni au avut însemnate consecinţe asupra societăţii locale şi desfăşurării etnogenezei românilor.

Mai întâi, invazia slavilor a spart blocul compact al romanităţii orientale din aria carpato-balcanică. Dacă la nord de fluviu populaţia romanică a asimilat – cum se va vedea – pe slavi, la sud de Dunăre aşezarea slavilor a destrămat populaţia romanică, al cărei caracter compact a fost definitiv compromis. Întocmai ca trunchiul unui copac lovit de topor, din blocul romanităţii orientale, sub şocul invaziei slave, au sărit aşchii de romanitate, care şi-au păstrat identitatea etnico-lingvistică, în pofida slavizării populaţiei romanice de la sud de Dunăre.

În al doilea rând, convieţuirea romanicilor nord-dunăreni cu slavii a inaugurat a doua etapă a procesului de formare a poporului român. Cea dintâi, cum s-a văzut, a constat din sinteza daco-romană desfăşurată în secolele I–VI şi a avut drept rezultat formarea unei etnii şi a unei limbi romanice: protoromânii. Cea de a doua etapă a etnogenezei românilor a avut drept conţinut „păstrarea activă a romanizării" (Ion Nestor), în condiţiile sfidării (*challenge*, pentru a utiliza un concept al lui Arnold Toynbee) reprezentate de migraţiile slavilor, urmate de cele ale turanicilor.

Prăbuşirea apărării la Dunăre (limesul danubian) a Imperiului bizantin în 602 şi destinele diferite ale romanităţii nord-dunărene şi a celei sud-dunărene necesită, evident, explicaţii. Efortul de refacere a unităţii imperiale romane, întreprins de Justinian (527–565), a

sleit resursele militare ale Imperiului bizantin, devenit astfel incapabil de a opri la Dunăre mareea slavă. Slăbiciunea Bizanțului a fost agravată de instabilitatea internă și de luptele pentru tronul imperial.

Slavii au avut în Dacia o bază teritorială de atac împotriva Imperiului bizantin, dar – ca în cazul atâtor migratori – ei doreau trecerea Dunării și așezarea în Imperiu, atrași, desigur, de o civilizație superioară. A avut loc, așadar, scurgerea slavilor în Balcani, accelerată de căderea limesului danubian, ceea ce a determinat reducerea numerică a slavilor la nord de Dunăre și sporirea lor la sud de fluviu.

Atât timp cât s-au aflat în fosta Dacie, slavii au fost o masă de izbire a turanicilor avari, sub a căror dominație se aflau. Trecuți în sudul Dunării, ei au ajuns, după 679–681, sub autoritatea protobulgarilor. Aceștia din urmă, aparținând și ei marii familii a neamurilor tiurcice, au trecut Dunărea, venind din stepele nord-pontice, în Dobrogea (679) și au constituit o structură politico-teritorială – hanatul bulgar – recunoscută de Bizanț în 681. Slavii sud-dunăreni au sfârșit prin a-i asimila pe protobulgari, al căror nume a fost preluat de slavii asimilatori. Consolidarea statului slavo-bulgar, devenit apoi unul dintre cele mai puternice state din sud-estul european, a accelerat slavizarea populației romanice dintre Dunăre și Balcani.

În spațiul carpato-danubian, slavii împuținați au fost asimilați de romanici. Prezența lor în fosta Dacie a fost mai îndelungată decât a altor migratori, iar relațiile lor cu autohtonii mult mai strânse. O dovadă o constituie cuvintele de origine slavă *plug, plăti, primi, iubi, prieten, drag,* care dezvăluie atât conlucrarea cât și contactele umane strânse. În formarea poporului român, ei au îndeplinit o funcție de desăvârșire sau încheiere.

Etnogeneza românilor apare astfel ca având trei componente fundamentale: *substratul geto-dac; stratul roman; adstratul slav.* Limba română este o limbă latină, structura gramaticală și cea mai mare parte a fondului principal de cuvinte (60%) fiind de origine latină. Formarea poporului român a urmat aceleași faze ca și etnogeneza italienilor, francezilor, spaniolilor și portughezilor. Și în cazul acestor popoare se întâlnesc cele trei componente de bază, substrat, strat și adstrat. Astfel, de exemplu, la francezi, substratul este celto-gallic, stratul roman, iar adstratul germanic (numele însuși al poporului vine de la neamul germanic al francilor).

Aportul slav are o pondere însemnată în lexicul limbii române, dar el nu a afectat caracterul latin al acesteia. Sugestivă în această privință este statistica privind vocabularul poeziilor lui Mihai Eminescu, poetul nostru național: din cele 3 607 de cuvinte „46,60% sunt de origine latină și au o frecvență de 83%, pe când cuvintele de origine slavă, reprezentând 18,81%, au o frecvență de 6,93%" (Al. Rosetti).

Odată cu încheierea etnogenezei românilor, în secolele VIII–IX, apar și primele mențiuni în sursele externe despre români. În aceste izvoare ei sunt denumiți *vlahi, valahi, volohi, blachi*, variante ale unui termen care, după ce a desemnat un trib celt, a fost folosit de vechii germani pentru a-i numi pe romani și gallii romanizați și a sfârșit prin a fi folosit pentru a-i numi pe locuitorii Peninsulei Italice. Din lumea germană el a trecut apoi în cea slavă, pentru a-i desemna pe romanici, iar de aici la bizantini, și de la ei în alte zone etnico-culturale.

Se pare că cea mai veche mențiune despre români (dacă se face abstracție de un izvor turcesc, *Oguzname,* de redactare târzie) se întâlnește în *Geografia* armeanului Moise Chorenați (din Chorene), scrisă în a doua jumătate a secolului al IX-lea; autorul semnalează „țara necunoscută, căreia îi zic Balak", plasată la nord de cea a bulgarilor.

Românii sud-dunăreni sunt semnalați pentru prima dată de către cronicarul bizantin Georgios Kedrenos (care preia știrea de la Skylitzes sau de la un interpolator contemporan) în legătură cu uciderea în 976 a lui David, fratele țarului bulgar Samuil (980–1014), de către „vlahi călători" (în înțelesul de cărăuși sau paznici ai drumurilor).

Dacă sursele străine îi numeau pe români *valahi, vlahi, volohi* etc., ei s-au numit întotdeauna pe ei înșiși *rumâni* sau *români* și au păstrat conștiința originii lor romane. Exceptându-i pe romanși (retoromani sau ladini), populație restrânsă din nordul Alpilor (fosta provincie romană Raetia), românii sunt singurul popor latin care a păstrat în numele său (etnicon) numele Romei. Formula fericită a lui N. Iorga „am rămas români pentru că nu ne puteam despărți de amintirea Romei" trebuie înțeleasă în sensul că daco-romanii, după retragerea aureliană, iar mai târziu românii, au avut conștiința apartenenței lor la Imperiul romano-bizantin. Prezența acestuia la nordul Dunării, în timpul lui Constantin cel Mare și Justinian, când garnizoane romano-bizantine, aflate pe

malul stâng, asigurau controlul „Dunării imperiului" (N. Iorga) a consolidat această conştiinţă. Ea şi-a găsit expresia în păstrarea în limba română a termenilor de origine latină *împărat* < *imperator* şi *domn* < *dominus*, rămaşi, evident, din perioada stăpânirii romane în Dacia şi menţinuţi în condiţiile defavorabile ale migraţiei popoarelor.

Comunităţile de protoromâni şi, mai târziu, de români s-au integrat acelor formaţiuni denumite atât de corect de N. Iorga *„romaniile populare"*, forme de organizare politică-militară a populaţiei romanice aflate în zone de margine ale Imperiului roman, zone din care – ca în Dacia – au fost retrase armata şi administraţia romane. Ruralizarea ce a urmat, consecinţă a dispariţiei vieţii urbane ca urmare a insecurităţii create de năvălirile migratorilor, a fost accelerată – în concepţia marelui istoric român – de obârşia ţărănească a coloniştilor romani (proveniţi, după opinia lui N. Iorga, din ţăranii italici), care s-au amestecat cu populaţia rurală din teritoriile intrate în stăpânirea Romei. Caracterul rural al ambelor componente ale sintezei – băştinaşi şi colonişti – şi-a pus sigiliul asupra romaniilor populare, ale căror structuri au conservat elemente arhaice, cum se poate constata în cazul „republicilor" ţărăneşti amintite de Dimitrie Cantemir.

După răspândirea creştinismului, în cadrul romaniilor populare funcţia de conducere a revenit, de regulă, preoţilor sau episcopilor, aşa cum a fost cazul Sf. Severin în Noricum, a cărui viaţă (scrisă de Eugippius) i-a sugerat lui N. Iorga teoria romaniilor populare, ca principal factor al continuităţii romanice.

PARTEA a II-a

ISTORIA MEDIEVALĂ

CAPITOLUL 1

CONSTITUIREA STATELOR FEUDALE ROMÂNEȘTI

CNEZATE ȘI VOIEVODATE

Odată cu încheierea etnogenezei românilor, izvoare de mare diversitate, prin origine şi caracter, semnalează în cuprinsul ariei locuite de acest popor formaţiuni teritoriale de întindere restrânsă, aflate în diferite stadii de închegare a instituţiilor politice, administrative şi militare.

Cele mai vechi sunt semnalate în interiorul arcului carpatic de un izvor controversat, *Gesta Hungarorum* (Faptele ungurilor), o cronică scrisă de notarul sau secretarul regelui Béla; autorul nu-şi dezvăluie identitatea (de aici termenul utilizat în istoriografie de *Anonymus*) şi nici nu arată cărui rege numit Béla i-a fost notar (majoritatea istoricilor înclină spre Béla al III-lea, 1173–1196). Potrivit relatării acestei cronici, ungurii, stabiliţi în Câmpia Pannonică la sfârşitul secolului al IX-lea, ar fi întâlnit în incursiunile lor în interiorul arcului carpatic trei formaţiuni statale: cea a lui Menumorut, care îşi avea reşedinţa în cetatea „Byhor", aşadar, în Ţara Crişurilor, cea a lui Gelu, arătat a fi „un oarecare român" *(quidam Blacus)* şi „duce (în înţelesul de conducător militar) al românilor" *(dux Blacorum),* a cărui formaţiune este desemnată cu numele *„Terra Ultrasilvana"* – „ţara de dincolo de pădure", o variantă a numelui „Transilvania", care are acelaşi înţeles –, prin urmare, în zona Podişului transilvan (s-ar putea ca reşedinţa lui să fi fost în cetatea descoperită la Dăbâca, jud. Cluj) şi, a treia, cea a lui Glad, cu reşedinţa la Keve, pe malul stâng al Dunării (în Banatul sârbesc), despre a cărui armată Anonymus spune că era alcătuită din „cumani, bulgari şi români" (întrucât la acea dată cumanii nu pătrunseseră în spaţiul românesc, este de presupus că autorul îi avea în vedere pe pecenegi).

Istoriografia ungară contestă autenticitatea acestor informații și consideră că Anonymus, care a scris la peste două secole de la desfășurarea evenimentelor relatate, a inventat aceste personaje (de pildă, Gelu ar fi fost derivat din localitatea Gilău). N. Iorga păstra și el mari rezerve față de istoricitatea episoadelor narate de notarul anonim: „avem a face cu o înjghebare literară târzie, din vremea Asăneștilor (Iorga consideră că e vorba de regele Béla al IV-lea, 1235–1270 – n.n.), în care elemente de geografie contemporană se unesc cu o interpretare raționalistă a legendelor venirii ungurilor, a cântecelor epice despre cucerire; se adaugă și ca a treia parte constitutivă încercarea stângace de a scoate fapte istorice din înțelesul obișnuit al numelor geografice". Pe temeiul examinării critice a acestui izvor, istoricul conchidea: „Nimic nu se poate păstra din această povestire decât că, la intrarea lor în părțile de dincolo de Tisa, ungurii au găsit o populație băștinașă româno-slavă sau românească pe urma slavilor, având voievozi în fruntea ei, ba chiar cnezi".

Într-adevăr, din textul lui Anonymus importante pentru cercetarea istorică nu sunt peripețiile – reale sau imaginare – ale luptelor dintre băștinași și invadatori, ci realitatea fundamentală, a cărei amintire se păstrase la curtea regală ungară: la venirea lor în „țara de dincolo de pădure" (Transilvania sau, în limba maghiară, Erdély, de unde a derivat românescul Ardeal), ungurii i-au găsit pe români, care le-au opus rezistență. Subliniem că, atâta vreme cât problema vechimii/autohtoniei românilor în Transilvania nu a fost invocată ca argument pentru drepturile lor în/sau asupra Transilvaniei (așa cum se va întâmpla în secolele XVIII–XX), în cercurile politice și culturale ale Regatului ungar, anterioritatea românilor față de maghiari în interiorul arcului carpatic era o realitate istorică deasupra îndoielii.

Formațiunile politico-teritoriale în cadrul cărora trăia populația română și slavă din Transilvania erau cnezatele și voievodatele, conduse de cnezi și, respectiv, voievozi. Termenii sunt de origine slavă, dar conținutul instituției este românesc.

În perioada migrațiilor, satele sau obștile sătești erau conduse de *juzi,* al căror nume derivă de la lat. *judex* (judecător), principala lor atribuție fiind împărțirea dreptății; în timpul conviețuirii româno-slave termenului de jude i s-a substituit cel de cneaz, care îl desemna pe conducătorul obștii gentilice. Dovada cea mai elocventă că a fost

vorba numai de un împrumut lingvistic, nu şi de unul instituţional, este evoluţia total diferită a judelui şi a cneazului: în timp ce cneazul a devenit, în lumea slavă, conducătorul suprem politic şi militar, cneazul în societatea românească a rămas un simplu dregător sătesc.

Un împrumut lingvistic, nu şi instituţional, se constată şi în cazul voievodatului. La origine, termenul desemnează un conducător militar (echivalentul lat. *belli dux*); în timp ce în structurile politico-militare ale societăţii medievale româneşti voievodul devine şeful suprem, adică al statului, în lumea slavă el rămâne un dregător minor.

Două evoluţii, în sens invers, ale unor instituţii apărute în mediul românesc, dar având un înveliş lingvistic slav.

OAMENII PĂMÂNTULUI ŞI NOMAZII TIURCICI

În secolele X–XIII, cnezatele şi voievodatele – embrioane statale sau microstate – sunt semnalate în aria carpato-danubiană. Ele sunt expresia progresului înregistrat în viaţa obştilor teritoriale, unde clivajele sociale şi diferenţierile economice s-au manifestat în apariţia unei pături de căpetenii locale cu atribuţii administrative, judecătoreşti şi militare. Autoritatea lor a fost consolidată prin rolul de intermediari între autohtoni şi migratorii care exercitau dominaţia asupra spaţiului românesc. În strângerea tributului dat nomazilor, ei acţionau ca delegaţi ai acestora, ceea ce sporea puterea fruntaşilor locali în cadrul obştii. Structurile ei egalitare au fost astfel progresiv erodate.

Fenomenul este mai uşor observabil la Dunărea de Jos, unde stăpânirea romano-bizantină, apoi cea bulgară, precum şi activitatea de schimb au favorizat diferenţierile socio-economice din cadrul populaţiei locale şi afirmarea acestei aristocraţii incipiente. Cronica rusă *Povestea vremurilor de demult*, relatând campania cneazului Sviatoslav al Kievului împotriva bulgarilor (968), stăruie asupra negoţului al cărui centru era localitatea Pereiaslaveţ (Micul Preslav) – neidentificată – unde, potrivit cronicii, „se adună toate bogăţiile: din

Grecia, aur, ţesături, vin şi diferite fructe; din Boemia şi Ungaria, argint şi cai; din Rusia, blănuri şi ceară şi miere şi robi". Negoţul practicat aici a determinat şi o mare densitate demografică, acelaşi izvor menţionând existenţa a 80 de goroduri (localităţi), număr desigur exagerat, dar reflectând mulţimea aşezărilor din zonă.

O inscripţie în limba slavă, descoperită în comuna Mircea-Vodă, aminteşte de un jupan Dimitrie, dar nici anul 943, nici cuvintele „pe greci" nu permit cunoaşterea împrejurărilor în care a trăit acest şef local. În legătură însă cu conflictul bizantino-rus din 971 şi campania împăratului Ioan Tzimiskes împotriva aceluiaşi Sviatoslav, asediat la Durostorum (Silistra), cronicarul bizantin G. Kedrenos scrie că la împărat s-au prezentat soli din Constanteia (poate Constanţa de azi sau o localitate dispărută, situată la Dunăre, Constantiana Daphne) şi din „alte fortăreţe ridicate dincolo de Istru", care au cerut iertare (probabil pentru pactizarea lor cu Sviatoslav) şi au acceptat autoritatea împăratului asupra acestor cetăţi, precum şi instalarea de garnizoane bizantine în interiorul lor. Astfel de cetăţi vor fi fost ca acele de la Slon (jud. Prahova) – unde s-au descoperit două cetăţui din secolele IX–X – şi vor fi îndeplinit funcţia de reşedinţă a căpeteniilor locale şi de protecţie a membrilor obştii în caz de primejdie.

Victoria lui Ioan Tzimiskes asupra lui Sviatoslav şi a Ţaratului bulgar a readus Bizanţul la Dunărea de Jos. Teritoriul dintre Dunăre şi Marea Neagră a devenit thema bizantină (provincia) Paristrion sau Paradunavon (în traducere, „de lângă Dunăre"). Confirmare a informaţiilor din *Povestea vremurilor de demult* despre mulţimea aşezărilor întâlnite de cneazul Kievului, sursele bizantine folosesc, pentru a-i numi pe conducătorii acestei theme, formule precum: „comandant (strateg) al oraşelor paristriene" sau al „oraşelor şi teritoriilor de la Dunăre". Forţa lor era atât de însemnată, încât ele s-au răsculat, în anii 1072–1073, împotriva măsurilor luate de împăratul Mihail al VII-lea Ducas, care introdusese monopolul comerţului cu cereale, şi au atras de partea lor pe vestarhul Nestor, trimis să reprime răscoala.

În aceeaşi zonă, scurt timp după înscăunarea lui Alexios I Comnenul (1081), se manifestă din nou forţele locale, care, în alianţă cu pecenegii – populaţie tiurcă, venită în spaţiul românesc către

sfârşitul secolului al IX-lea –, sfidează autoritatea imperială. Conducătorii acţiunii antibizantine erau Tatos, avându-şi reşedinţa la Dristra (Silistra), cel mai important oraş de la Dunărea de Jos, Sesthlav şi Satza, stăpâni la „Vicina şi celelalte" oraşe paristriene. Examinarea riguroasă a surselor nu îndreptăţeşte opinia că aceste căpetenii locale s-ar fi aflat în fruntea unor formaţiuni politice româneşti. Este de presupus, mai degrabă, că populaţiei de o mare diversitate etnică a Dobrogei i s-a suprapus o pătură dominatoare pecenegă, din rândurile căreia s-au ridicat cei trei conducători. Victoria lui Alexios I Comnenul în bătălia de la Lebunion (1091) a pus capăt rolului politic şi militar al pecenegilor.

Înrudiţi îndeaproape cu ei, cumanii, un alt neam tiurc, şi-a făcut apariţia în secolul al XI-lea în spaţiul românesc, continuând astfel o „simbiosă româno-turcă" devenită o „simbiosă româno-cumană" (ambele formule aparţin lui N. Iorga), cu însemnate urmări pentru procesul de constituire a statelor medievale româneşti de la sud şi est de Carpaţi.

Funcţia de accelerator politic îndeplinită de cumani la nord de Dunăre nu a rămas fără urmări nici pentru romanitatea sud-dunăreană.

Revenirea Imperiului la Dunărea de Jos, în timpul lui Ioan Tzimiskes, a fost urmată de consolidarea autorităţii bizantine, ca urmare a sângeroasei reprimări a răscoalei bulgare a comitopulilor (conducătorii ei erau patru fraţi, fiii unui comite) de către împăratul Vasile al II-lea, supranumit Bulgaroctonul (ucigătorul de bulgari), în 1018.

Fiscalitatea apăsătoare din timpul împăratului Isaac al II-lea Anghelos a generat vii nemulţumiri, ce au culminat, în anii 1185–1186, cu o marc răscoală, având în fruntea ei trei fraţi, români de origine: Petru, Asan şi Ioniţă. Vlahiile sud-dunărene erau adevărate enclave autonome de populaţie românească – de aici şi numele lor, avându-şi conducători proprii, cum pare să fi fost Niculiţă, conducătorul răscoalei din 1066, sub steagul său luptând bizantini, vlahi şi bulgari.

Marea ridicare la arme din anii 1185–1186 a fost determinată tot de apăsarea dărilor, căreia i s-a adăugat refuzul împăratului de a acorda celor doi fraţi vlahi, Petru şi Asan, calitatea de pronoiari, adică

de deținători ai unui domeniu beneficiind de privilegiul imunității, ceea ce implica apartenența lor la structurile feudale bizantine.

Relatând izbucnirea răscoalei, cronicarul Nicetas Choniates oferă și imaginea vieții vlahilor sud-dunăreni: „Aceștia, încredințați de inaccesibilitatea ținutului <în care locuiau> și bizuindu-se pe fortărețele <lor>, care sunt și foarte numeroase și ridicate pe stânci abrupte, s-au sumețit și altă dată împotriva romeilor (bizantinilor – n.n.)". Peisajul înfățișat de cronicarul bizantin ca și referirile numeroase ale surselor la viața pastorală a vlahilor sud-dunăreni nu exclud însă și existența îndeletnicirilor agricole: același cronicar menționează arderea, în cursul răscoalei, de către oastea bizantină a „clăilor de grâne" ale vlahilor.

Într-un moment critic al confruntării cu forțele imperiale, Asan trece la nord de Dunăre și, în urma înțelegerii cu cumanii, înrolează „o mare mulțime de aliați" (N. Choniates), cu care revine la sud de fluviu, pentru a continua lupta. Din 1186, cumanii sunt mereu alături de vlahii sud-dunăreni în lupta împotriva Bizanțului. Întocmai ca în cazul asocierii dintre avari și slavi – primii reprezentând forța de control politic și militar –, tot astfel, sub numele cumanilor – semnalați de N. Choniates –, este de înțeles cooperarea dintre cumani, tiurcici dominatori la nord de Dunăre și românii autohtoni; în „marea mulțime de aliați" s-au aflat și unii și alții, ultimii fiind, desigur, precumpănitori, întrucât migratorii – cu excepția slavilor – erau grupuri etnice puțin numeroase.

Biruința răsculaților și întemeierea Imperiului româno-bulgar (al doilea țarat bulgar) are o dublă semnificație: mai întâi, vlahii sud-dunăreni se manifestă ca o forță capabilă să colaboreze – alături de bulgari – la crearea unei structuri politico-teritoriale, plasată desigur – nu se putea altfel – în tradiția primului țarat bulgar, dar având o dinastie vlahă – cea a Asăneștilor. Dovada românității Asăneștilor este oferită – printre altele – de corespondența dintre Ioniță Caloian (cel Frumos), fratele lui Petru și al lui Asan, și papa Inocențiu al III-lea, căruia Ioniță îi solicitase recunoașterea titlului imperial. Și unul, și celălalt invocă originea romană a românilor sud-dunăreni, ceea ce relevă atât existența conștiinței descendenței din romani a vlahilor cât și cunoașterea și recunoașterea de către curia papală a acestei realități.

În al doilea rând, victoria vlaho-bulgară a consolidat relaţiile noului stat cu cumanii din nordul Dunării şi, prin ei, cu românii din spaţiul carpato-dunărean. Colaborarea din anii răscoalei a favorizat extinderea stăpânirii Imperiului româno-bulgar dincolo de fluviu. Din perioada prezenţei noului imperiu la nord de Dunăre datează introducerea liturghiei slavone în spaţiul românesc nord-dunărean, ca şi puternicele influenţe slavo-bulgare în închegarea instituţiilor politico-administrative ale statului medieval.

În acelaşi timp, Imperiul româno-bulgar, el însuşi o copie a Imperiului bizantin, a acţionat ca intermediar în transmiterea, la nord de Dunăre, a modelului bizantin şi a înrâuririlor sale.

Includerea spaţiului românesc în aria de civilizaţie bizantină – sau, după fericita formulă a lui D. Obolenski, în „Commonwealth-ul bizantin" – a fost înlesnită de legăturile pe care romanicii/românii nord-dunăreni le-au păstrat statornic cu Bizanţul. Într-o cuvântare din 1049 a lui Ioan Mauropus, mitropolitul Euhaitelor, acesta, evocând năvălirile şi pustiirile pecenegilor la nord de Dunăre, subliniază că faţă de locuitorii acestui spaţiu „stăpânitorii <noştri> – adică, precizăm noi, împăraţii bizantini – din vechime nu şi-au precupeţit grija".

În întreaga arie carpato-danubiană procesul de formare a statelor medievale sintetizează trei elemente fundamentale: autohtonii români, dominatorii tiurcici (numele însuşi de Basarab(ă) al dinastiei fondatoare a Ţării Româneşti este de origine cumană şi înseamnă „tată autoritar") şi influenţele slavo-bizantine.

Studiul densităţii populaţiei şi a toponimelor de origine pecenego-cumană şi cartografierea lor (fixarea pe hartă) au pus în lumină existenţa în spaţiul dintre Carpaţi şi Dunăre a „două tipuri de zone social-politice" (Ion Donat): una în zona Piemontului getic (nordul Olteniei şi nord-vestul Munteniei), matca statalităţii româneşti, cu o populaţie autohtonă densă, aflată în raporturi tributare cu dominatorii tiurcici; cealaltă în Câmpia dunăreană, în întinsul căreia autohtonii au locuit laolaltă sau juxtapus cu pecenego-cumanii, a căror prezenţă este atestată de toponime terminate în *-ui*: Călmăţui, Dăsnăţui, în sudul Moldovei, Covurlui etc. sau derivate din însuşi numele populaţiilor tiurcice (Peceneaga, Comana) etc.

Cumanii, întocmai ca, mai târziu, tătarii, au împiedicat extinderea stăpânirii Regatului ungar dincolo de Carpaţi, oferind astfel populaţiei locale posibilitatea de a-şi crea propriile structuri şi instituţii statale, întrucât, spre deosebire de regalitatea ungară, călăreţii de stepă nu exercitau decât un control nominal asupra teritoriilor de unde percepeau tributul şi alte prestaţii.

VOIEVODATUL TRANSILVANIEI

Luptele semnalate de notarul anonim al regelui Béla au constituit începutul unui efort îndelungat al Regatului ungar, după creştinarea regelui Ştefan I (încoronat în 1001), de luare în stăpânire a interiorului arcului carpatic, efort prelungit până la sfârşitul secolului al XII-lea. După conflictul dintre Ştefan şi „gyula" (conducătorul) Transilvaniei, descrisă ca „foarte mare şi foarte bogată" (1003), a urmat lenta luare în stăpânire a ţinutului „de dincolo de pădure", până ce au fost atinşi Carpaţii.

Reduşi numeric, ungurii au făcut apel la alte elemente etnice care îi însoţiseră în migraţia lor, pentru a-şi consolida controlul asupra Transilvaniei şi a administra noua achiziţie teritorială. Ilustrativă, din acest punct de vedere, este prezenţa în Transilvania a başchirilor şi contactele lor cu românii. Populaţie tiurcică din zona Uralului de Sud, başchirii constituie astăzi o republică autonomă în cadrul Federaţiei Ruse. În secolul al IX-lea, o parte a lor s-a alăturat ungurilor, aflaţi în mişcare spre vest, fenomen obişnuit în cadrul marilor deplasări de popoare de la sfârşitul antichităţii şi începutul evului mediu, când un grup etnic îşi impunea autoritatea în cadrul unei conglomerat de populaţii, devenite auxiliare ale conducătorului şi folosite în valorificarea şi apărarea teritoriilor cucerite.

Başchirii erau atât de numeroşi în Regatul ungar, încât în unele izvoare arabe el apare ca o ţară başchiră. Potrivit lui Virgil Ciocîltan, însoţind pe unguri în bazinul carpatic, ei au venit în legătură cu românii, mărturie a acestor contacte fiind verbul „a boscorodi", românii neînţelegând graiul başchirilor, ca şi termenul de „bozgor", folosit întâi pentru a-i desemna pe başchiri. După asimilarea acestora

de către maghiari, denumirea, care a căpătat un sens peiorativ, a fost trecută asupra celor din urmă.

În acelaşi scop, al consolidării dominaţiei asupra Transilvaniei, regalitatea ungară a utilizat pe secui, de asemenea o populaţie tiurcică, folosiţi iniţial ca auxiliari militari, în cursul luării în stăpânire a bazinului carpatic, apoi ca paznici ai trecătorilor Carpaţilor Răsăriteni.

Cu rosturi similare de pază, dar, mai ales, de agricultori şi meşteşugari, au fost aduşi în Transilvania colonişti germani (saşii), primul grup sosind în timpul regelui Géza al II-lea (1141–1162) şi fiind aşezat în zona Oltului şi a Sibiului de astăzi; potrivit estimărilor, acest grup număra circa 500 de familii. Colonizările erau un fenomen obişnuit în evul mediu, fiind generat de disproporţia dintre fondul funciar şi numărul populaţiei şi de precaritatea mijloacelor şi metodelor de cultivare a pământului, care confereau factorului uman rolul decisiv în producţia agricolă. Noi grupuri de colonişti germani s-au aşezat în zona de sud a Transilvaniei şi în colţul ei de nord-est. Saşii au jucat rolul decisiv în apariţia vieţii urbane din Transilvania, oraşe ca Sibiul (Hermannstadt), Braşovul (Kronstadt), Sighişoara (Schässburg) şi Bistriţa (Bistritz) fiind, în fond, creaţia lor. Privilegiile şi obligaţiile coloniştilor germani au fost consemnate într-o diplomă a regelui Andrei al II-lea din 1224 (*Andreanum*).

În cadrul Regatului ungar, Transilvania a avut statutul de voievodat (primul voievod, Leustachius, apare în 1176). Folosirea instituţiei voievodale (aşadar, a unei structuri politice româneşti: termenul este de origine slavă, dar conţinutul, aşa cum s-a arătat, este românesc) de către regalitatea ungară pentru administrarea Transilvaniei a fost considerată de istoriografia română ca o dovadă a prezenţei masive a românilor în interiorul arcului carpatic în perioada cuceririi acestei zone de către unguri. În această interpretare, regalitatea ungară a trebuit să accepte structurile politico-administrative ale populaţiei autohtone, rămasă majoritară şi după cucerirea ungară: românii.

Regele Andrei al II-lea a chemat în 1211, în Transilvania, Ordinul cavalerilor teutoni (ordin monastico-militar, creat la sfârşitul secolului al XII-lea pentru a proteja posesiunile cruciate din Ţara Sfântă şi Orientul Apropiat). Cavalerii teutoni au fost aşezaţi în Ţara Bârsei, unde au construit mai multe cetăţi (Feldioara, Codlea etc.). Funcţia lor era dublă: de apărare a frontierei regatului şi de prozelitism catolic dincolo de Carpaţi, printre cumani şi români.

Aducerea cavalerilor teutoni în Transilvania s-a integrat însă şi unei politici de mult mai larg orizont. Constituirea Imperiului româno-bulgar reprezenta o ameninţare pentru formaţia politică rezultată din devierea cruciadei a IV-a şi cucerirea Constantinopolului de către cruciaţi: Imperiul latin de Constantinopol. Cele două două imperii au ajuns curând în conflict: în bătălia de la Adrianopol (1205), oastea vlaho-bulgară a înfrânt-o pe cea latină, luându-l prizonier pe împăratul Balduin de Flandra, mort în captivitate, apoi, la Tîrnovo.

Pentru a slăbi presiunea exercitată de Imperiul vlaho-bulgar asupra celui latin, papalitatea a conferit Regatului ungar funcţia de fier de lance a lumii catolice împotriva adversarilor latinilor de la Constantinopol: cumanii şi vlaho-bulgarii. Activitatea cavalerilor teutoni şi episcopia cumanilor au avut drept obiectiv să creeze „o diversiune nordică" (Şerban Papacostea) pentru a degaja Imperiul latin de Constantinopol prin acţiuni militare şi de prozelitism catolic între cumani.

Astfel, într-o scrisoare din 14 noiembrie 1234 adresată viitorului rege Béla al IV-lea (pe atunci asociat la domnie de tatăl său), papa Grigore al IX-lea deplânge faptul că în episcopia cumanilor „popoare" (*populi*) numite români (Walati) „primesc toate tainele bisericeşti [...] de la unii pseudoepiscopi de ritul grecilor".

Aşa cum a arătat recent Daniel Barbu, folosirea pluralului „popoare" dezvăluie absenţa unor structuri politico-juridice la românii amintiţi de papă. Prezenţa unor episcopi ortodocşi în vecinătatea episcopiei cumanilor poate fi însă considerată ca o dovadă indirectă a existenţei unor formaţiuni politice ale românilor, situate în apropierea episcopiei catolice. Aşa cum crede părintele Mircea Păcurariu, episcopii ortodocşi („pseudoepiscopii" din scrisoarea papală) „trăiau pe lângă şefii unor formaţiuni politice româneşti [...], organizarea bisericească urmând întotdeauna celei politice".

Soliditatea unor formaţiuni de acest fel este relevată de supravieţuirea lor şi după şocul devastator al marii invazii mongole din 1241.

Teritoriul românesc a fost străbătut de hoardele tătare, în drum spre Ungaria, care au pustiit şi masacrat totul în calea lor. Cronica persanului Rāšīd od-Din aminteşte de două lupte date de ceata condusă de Böček cu românii: prima, probabil, prin părţile Vrancei

şi Buzăului, a doua „la hotarele lui Mîşelāv", al cărui nume ar putea fi citit şi Meseslav, ceea ce trimite la voievodul Seneslau sau Seneslav, menţionat în Diploma ioaniţilor din 1247.

Acest document, emis de regele Béla al IV-lea al Ungariei în beneficiul cavalerilor ioaniţi, chemaţi să protejeze regatul împotriva altor năvăliri tătare, oferă imaginea teritoriului dintre Carpaţi şi Dunăre din unghiul de vedere al organizării politico-teritoriale, scurt timp după invazia mongolă. Fixând veniturile cavalerilor ioaniţi, regele le dăruieşte „întreaga ţară a Severinului, împreună cu munţii ce ţin de ea şi cu toate celelalte ce atârnă de ea, precum şi cu cnezatele lui Ioan şi Farcaş, până la râul Olt, afară de pământul cnezatului voievodului Litovoi, pe care îl lăsăm românilor aşa cum l-au stăpânit aceştia şi până acum". Veniturile urmau să fie împărţite pe jumătate între rege şi cavaleri. Se precizează că „jumătate din toate veniturile şi foloasele ce se vor strânge pe seama regelui de la românii ce locuiesc în ţara Litua – afară de Ţara Haţegului cu cele ce ţin de dânsa – să le culeagă" cavalerii ioaniţi. Ei mai primeau „toată Cumania, de la râul Olt şi munţii Transilvaniei", de la care urmau să aibă toate veniturile timp de 25 de ani, „afară de ţara lui Seneslau, voievodul românilor, pe care le-am lăsat-o acelora, aşa cum au stăpânit-o şi până acum", de unde veniturile urmau a fi împărţite pe din două între rege şi cavaleri.

Diploma ioaniţilor relevă existenţa a trei categorii de formaţiuni teritoriale: Ţara Severinului, de fapt, Banatul de Severin, creaţie a regalităţii ungare, în jurul anului 1230, cu funcţie precumpănitor militară, apoi în zona Piemontului getic, două voievodate româneşti – unul în nordul Olteniei, trecând şi peste Carpaţi şi cuprinzând Ţara Haţegului, condus de Litovoi, celălalt, în nord-vestul Munteniei, avându-l în frunte pe Seneslau, şi, în sfârşit, două formaţiuni, de rang inferior, cnezatele lui Ioan şi Farcaş. În legătură cu localizarea acestuia din urmă, s-a formulat ipoteza că, deşi numele cneazului ar putea fi traducerea în ungureşte a românescului Lupu, ceea ce trimite la Vâlcea (în slavonă *vâlc* înseamnă lup), cnezatul s-ar fi aflat în Câmpia olteană, în vecinătatea celui al lui Ioan, întrucât, aşa cum s-a văzut, structurile mai slab articulate se aflau în zone de şes.

În cuprinsul acestor formaţiuni exista o populaţie ţărănească (*rustici*) care, prin prestaţiile ei, asigura veniturile păturii conducătoare, alcătuită din „mai marii pământului", „ai ţării", aflaţi, evident,

în jurul voievozilor. Existența unei organizări militare este atestată de obligația, impusă românilor de regele ungar, de a-i ajuta pe ioaniți „cu mijloacele lor ostășești".

Cel mai bogat și cel mai puternic, voievodatul lui Litovoi, și-a asumat misiunea unificării formațiunilor politice dintre Carpați și Dunăre. Voievodul Litovoi – cel din 1247 sau un urmaș omonim – a ajuns astfel în conflict cu Regatul ungar, ostil tendințelor de unificare și emancipare a structurilor politice de peste Carpați. În confruntarea militară ce a urmat, Litovoi a fost înfrânt și ucis (1277/1279), iar fratele său, Bărbat, luat prizonier, a trebuit să plătească o însemnată răscumpărare, pentru a-și redobândi libertatea.

CELE „DOUĂ LIBERTĂȚI ROMÂNEȘTI"

Eșecul încercării lui Litovoi a deplasat în stânga Oltului centrul politicii de unificare teritorială și instituțională, preluată de voievodatul din nord-vestul Munteniei. Exponentul acestei politici a fost Basarab I, a cărui stăpânire va fi avut drept centru zona Câmpulung–Argeș. Numele, de origine cumană, al fondatorului dinastiei Basarabilor și al întemeietorului Țării Românești se întâlnește frecvent în secolul al XIII-lea în zona de sud-vest a Transilvaniei, adică în Țara Hațegului, ceea ce ar fi un indiciu că în legenda „descălecatului" din Transilvania există un nucleu de adevăr.

Dacă Țara Românească nu a fost „descălecată", adică întemeiată de români veniți din Transilvania, este incontestabil că a existat o „coborâre" dinspre interiorul arcului carpatic spre Dunăre, semnalată de diverse surse și confirmată de existența, la Câmpulung, a unui „comes Laurentius" la 1300 și a unei comunități catolice, formată, desigur, din maghiari și sași. Din Transilvania au venit și români, care sufereau rigorile procesului de feudalizare, pierzându-și pământul și amenințați să fie reduși la starea de dependență personală față de nobili.

Unificarea sub autoritatea lui Basarab a formațiunilor dintre Carpați și Dunăre s-a făcut prin bună înțelegere, ca și prin forță. Cronica țării a păstrat amintirea unei „închinări" a căpeteniilor din dreapta Oltului (greșit identificate însă cu Basarabii) în fața

descălecătorului din Muntenia. Tradiţia este de înţeles, în sensul unui acord între Basarab şi urmaşii lui Litovoi-Bărbat, ai lui Ioan şi Farcaş, care au recunoscut autoritatea voievodului de la Argeş, în schimbul păstrării unei autonomii, reflectate în individualitatea caracteristică Olteniei, ca şi în dregătoria de ban al Craiovei, al doilea demnitar al Ţării Româneşti, după domn. O individualitate mai puţin conturată decât cea olteană, dar perceptibilă, totuşi, se constată în partea de est a Munteniei, acolo unde mai târziu va fiinţa episcopia Buzăului. Cei care nu au acceptat stăpânirea lui Basarab au luat calea pribegiei în Transilvania.

Efortul unificator desfăşurat cu succes a făcut din Basarab I un mare voievod şi domn a toată Ţara Românească, întrunind în persoana sa autoritatea supremă pe plan politic şi militar. Voievodul era întruchiparea unui stat nou apărut în geografia politică a Europei de Sud-Est.

În apariţia lui, în afara unificării voievodatelor şi cnezatelor dintre Carpaţi şi Dunăre, sunt de avut în vedere încă doi factori importanţi. Mai întâi, negoţul. Noul stat se afla axat pe segmentul final al unui mare drum comercial, care unea Europa Centrală cu Marea Neagră prin gurile Dunării. Nevoia de securitate a căii continentale de schimb, ca şi însemnatele venituri obţinute de voievodul român, în calitatea sa de „paznic" al acestei artere comerciale, au jucat un rol important în apariţia statului românesc de la sud de Carpaţi. Forţa sa economică este relevată de un episod al campaniei regelui Carol-Robert al Ungariei din 1330 împotriva lui Basarab: în faza iniţială a acţiunii suveranului angevin, voievodul român i-a oferit, în schimbul retragerii oştii ungare, suma de 7 000 mărci de argint, adică echivalentul a circa 74 kg de aur, mărturie a bogăţiei de care dispunea Basarab (de reţinut însă că primele două răscumpărări din captivitate ale vestitului Bertrand du Guesclin au fost echivalente cu 106 kg de aur în 1360 şi 155 kg în 1367)

Al doilea factor implicat în geneza statului medieval dintre Carpaţi şi Dunăre a fost dominaţia mongolă. Spaţiul moldo-muntean se afla sub controlul uneia dintre cele mai importante căpetenii din Hanatul Hoardei de Aur: Nogay, care izbutise să-şi asigure o adevărată autonomie. La moartea sa, hanul Hoardei de Aur, Toktay, într-un efort de restaurare a autorităţii sale asupra teritoriilor uzurpate de Nogay, a încredinţat fiului său Tukul (în altă sursă Mengli) Bugha posesiunile

de la Dunărea de Jos ale lui Nogay: „În ceea ce-l priveşte pe Tukul Bugha – scrie cronicarul arab Baybars –, acesta s-a stabilit la Saqdja (Isaccea – n.n.) pe fluviul Dunărea şi până la vecinătatea Porţilor de Fier, unde se aflau reşedinţele lui Nogay".

Stăpânirea mongolă a înlesnit în două privinţe formarea Ţării Româneşti. Mai întâi, ea a blocat expansiunea ungară dincolo de Carpaţi; din solidaritatea de interese româno-mongolă în raport cu Regatul ungar s-a născut cooperarea militară dintre români şi tătari, în momentul campaniei lui Carol-Robert din 1330.

Dominaţia mongolă a consolidat şi amplificat mecanismele de exploatare a populaţiei autohtone, închegate în perioada stăpânirii pecenego-cumane. Sinteza româno-tiurcică a avut şi o componentă esenţială, reprezentată de substituirea păturii conducătoare autohtone celei a dominatorilor turanici. Sociologul Henri H. Stahl a explicat excelent acest proces: „Dintr-o asemenea simbioză se putea naşte o adevărată sinteză, grupul cuceritor şi grupul aristocratic autohton topindu-se laolaltă, în dauna populaţiei satelor. În caz că grupul cuceritor era silit să plece, aristocraţia locală se putea ea însăşi substitui statului nomad, continuând pe seama proprie vechiul sistem de exploatare, faza de dezvoltare în care lăsaseră ţara nomazii fiindu-le un punct de pornire spre dezvoltări sociale noi, în sensuri pe care numai un stat autohton sau complet autohtonizat le putea avea".

Este semnificativ, din acest punct de vedere, că numele dării în grâne, care se va percepe după întemeierea statelor feudale româneşti, *iliş*-ul, derivă din mongolul *ülüs,* ceea ce îi indică obârşia istorică. Termenul de *tarhan*, întâlnit în Moldova, cu sensul de „scutire", este de asemenea de origine mongolă, dovedind că şi în spaţiul românesc dominatorii mongoli acordau scutiri de dări, aşa cum procedau în teritoriile ruseşti aflate sub stăpânirea lor.

Faptul că, încă de la primele documente ale cancelariilor munteană şi moldoveană, aparatul de stat apare perfect articulat, este un indiciu că el începuse să se constituie încă din perioada dominaţiei cumane şi mongole şi că, odată cu dispariţia controlului călăreţilor stepei, structurile apărute în vremea lor au trecut sub autoritatea aristocraţiei locale.

Unificarea formaţiunilor politice dintre Carpaţi şi Dunăre a fost favorizată de conflictele interne din Regatul ungar, izbucnite odată cu stingerea dinastiei arpadiene (1301). De îndată ce noua dinastie

de Anjou, prin regele Carol-Robert, a pus capăt acestor dezbinări, regalitatea angevină a încercat să lichideze statul de curând ivit dincolo de Carpaţi, care apărea ca o barieră în calea expansiunii ungare spre Dunăre şi Balcani.

În toamna anului 1330, regele Carol-Robert a vrut să elimine, printr-o campanie împotriva lui Basarab I, obstacolul ridicat în calea extinderii autorităţii sale de „infidelul" (în înţeles de călcător al omagiului de vasalitate) voievod „transalpin" (de peste Carpaţi). Oferta de pace făcută de Basarab, astfel cum este ea redată de *Cronica pictată de la Viena* – plata a 7 000 mărci de argint, cedarea (în fapt, restituirea) Banatului de Severin, ocupat între timp de români, restabilirea raporturilor feudo-vasalice şi trimiterea drept chezaş a însuşi fiului lui Basarab la curtea ungară –, a fost respinsă de rege, hotărât să pună capăt definitiv rebeliunii basarabeşti. Fără resurse de aprovizionare pentru oastea sa, regele ar fi acceptat apoi – potrivit aceleiaşi surse – reconcilierea cu voievodul român, dar pe calea de întoarcere a fost atacat de români într-o trecătoare în munţi – intrată, ulterior, în istoriografia română sub numele de Posada – şi, în decurs de câteva zile (9–12 noiembrie 1330), oastea atacatoare a fost supusă unei adevărate nimiciri; regele Carol-Robert – schimbându-şi armura cu a unui credincios – a izbutit să se salveze.

„Cădeau tineri şi bătrâni, principi şi nobili fără nici o deosebire. Căci această tristă întâmplare a ţinut mult, de la ziua a şasea a săptămânii până la ziua a doua a săptămânii viitoare, în care zile soldaţii aleşi aşa se izbeau unii de alţii, precum în leagăn se leagănă şi se scutură pruncii sau cum se clatină trestiile în vânt. Şi a fost aici un cumplit dezastru, căci au căzut o mulţime de ostaşi, de principi şi de nobili şi numărul lor nu se poate socoti..." (*Cronica pictată de la Viena*)

Biruinţa de la Posada este importantă nu atât pentru că a întrerupt temporar raporturile feudo-vasalice dintre regele ungar şi voievodul român, ci, mai ales, pentru că a făcut dovada forţei statului român, nou apărut, devenit astfel o realitate politico-teritorială ireversibilă pe harta Europei medievale.

Constituirea statului moldovean a urmat un tipar asemănător în multe privinţe. Teritoriul de la est de Carpaţi s-a aflat şi el sub dominaţia mongolă, fiind controlat din centre militare, ca, de pildă, cel alcătuit din alani – numiţi şi iaşi –, aflat la originea oraşului Iaşi.

Pentru a proteja frontiera de est a Regatului ungar şi a bloca pasurile Carpaţilor Răsăriteni, în eventualitatea unor incursiuni tătare, zona din vecinătatea trecătorilor a fost organizată sub aspect militar, având statutul unei „mărci" (zonă de frontieră, cu funcţii militare de apărare), condusă de voievodul Dragoş din Maramureş (1347).

Pe lângă „marca" înfiinţată de regalitatea ungară, în teritoriul de la est de Carpaţi se aflau formaţiuni politice de felul celor semnalate de Diploma ioaniţilor din 1247 la sud de Carpaţi, aşa cum se desprinde din relatările unor surse. Astfel, în 1332, bunurile episcopiei cumanilor fuseseră luate arbitrar în stăpânire de „puternicii acelor locuri", aceşti *potentes* fiind evident nişte „mai mari ai pământului", ca cei de la sud de Carpaţi. Numele însuşi al viitorului stat românesc – Moldova – nu se poate explica altfel decât prin existenţa unei formaţiuni politice pe valea Moldovei – micul afluent al Siretului –, care, prin extindere, a sfârşit prin a îngloba întreg teritoriul dintre Carpaţi, Nistru, Dunăre şi Mare. În partea de sud a acestui spaţiu, se pare că a existat o altă formaţiune, inclusă apoi în frontierele statului moldovean, de vreme ce într-un document din 30 martie 1392 titulatura lui Roman Voievod conţine formularea „stăpânind Ţara Moldovei, de la munte până la mare".

Spre deosebire de procesul petrecut la sud de Carpaţi, unificarea formaţiunilor politice de la est de Carpaţi a fost asumată de un voievod „descălecat" de peste munţi: Bogdan din Maramureş. Intrat în conflict cu regele Ungariei, Ludovic I, el a părăsit reşedinţa sa voievodală de la Cuhea şi a trecut peste Carpaţi, înlăturându-i pe succesorii lui Dragoş la conducerea „mărcii" amintite. După o încercare neizbutită de a se emancipa de sub controlul ungar (1359), Bogdan a câştigat în iarna 1364–1365 o victorie similară celei a lui Basarab din 1330. Şi în cazul noului stat românesc de la est de Carpaţi, biruinţa lui Bogdan a pus capăt, temporar, suzeranităţii ungare asupra acestei noi ţări româneşti, dar, fapt mult mai important, ea a consacrat caracterul ireversibil al existenţei statului moldovean.

Nu sunt cunoscute împrejurările în care s-a desfăşurat procesul de unificare a formaţiunilor aflate pe teritoriul viitoarei Ţări a Moldovei. Ceea ce se desprinde însă cu certitudine este că – aşa cum a subliniat Gh. I. Brătianu –, în Moldova, domnia nu a izbutit, în această fază de întemeiere a statului medieval, să impună o centralizare de vigoarea celei muntene. Marii stăpâni de pământ

(acei *potentes*, semnalaţi în 1332), anteriori „descălecatului" maramureşean, au păstrat o putere superioară celei deţinute de omologii lor munteni; zonele de autoadministrare ţărănească din Vrancea, Câmpulung şi Tigheci şi-au conservat individualitatea şi după „întemeierea" statului moldovean.

Întocmai ca Ţara Românească, şi Moldova s-a aflat la capătul unui mare drum comercial, care unea Marea Baltică şi Marea Neagră, statul moldovean îndeplinind, aidoma celui muntean, funcţia de protector al segmentului final, devenit „drumul moldovenesc", ale cărui puncte terminus erau Chilia şi Cetatea Albă.

Însemnătatea economică a gurilor Dunării este ilustrată de efortul statornic al diverşilor factori de putere – economică sau militară – de a se implanta în acestă zonă. Mongolii – aşa cum s-a văzut – îşi asiguraseră controlul fluviului de la Porţile de Fier la vărsare, având ca reşedinţă de supraveghere Isaccea. Genovezii, veniţi în sprijinul restauratorului Imperiului bizantin, Mihai al VIII-lea Paleolog, izgonitorul latinilor din Constantinopol (1261), au beneficiat de eşecul rivalilor veneţieni – artizanii deturnării cruciadei a IV-a – pentru a smulge însemnate avantaje comerciale de la Bizanţ şi a pătrunde masiv în Marea Neagră. Gurile Dunării ca şi litoralul vest-pontic au atras pe negustorii genovezi, interesaţi în aceste părţi de comerţul cu grâne şi robi. Registrele notariale genoveze dezvăluie intensitatea schimburilor de la Dunărea de Jos, având ca principale centre Vicina (care nu a putut fi identificată cu certitudine, localizarea ei fiind făcută, mai ales, la Păcuiul lui Soare şi Măcin) şi Chilia.

Ţara Românească şi Moldova au fost atrase şi ele spre gurile Dunării de comerţul practicat acolo. În împrejurări neelucidate până acum, cea dintâi a stăpânit în secolul al XIV-lea zona din nordul braţului Chilia, lăsându-i numele de Basarabia, după numele dinastiei fondatoare, trecut şi Ţării Româneşti (Ţara Basarabească); Ţara Moldovei a „coborât" din nord spre sud şi a ajuns la sfârşitul secolului al XIV-lea să stăpânească atât Chilia cât şi Cetatea Albă.

În acelaşi secol al XIV-lea, între Dunăre şi Marea Neagră a fiinţat o formaţiune politică teritorială – având ca nucleu de formare „Ţara Cavarnei" – ai cărei conducători, semnalaţi de izvoare, au fost Balica (c. 1346–1354), Dobrotici sau Dobrotiţă (1354–1386) şi Ivanco (1386–1391). Originea lor etnică a făcut obiect de controversă între istorici, care îi consideră fie români, fie bulgari, fie descendenţii

turcilor seldjucizi, colonizaţi în Dobrogea, în secolul al XIII-lea, cunoscuţi şi sub numele de găgăuzi. Controversat este şi raportul dintre numele lui Dobrotici şi Dobrogea, unii cercetători văzând în el eponimul acestui teritoriu, alţii derivând numele Dobrogei dintr-un termen slav, transmiţând alterat denumirea protobulgarilor, astfel cum ea fusese înregistrată de sursele arabe.

Ceea ce se ştie cu certitudine este că atât Balica (în turcă Balik înseamnă peşte) cât şi Dobrotici au avut strânse legături cu Bizanţul, cel de al doilea primind titlul aulic de despot, acordat rudelor împăratului sau unor aliaţi. Despre Ivanco se ştie că s-a aflat – ca şi Dobrotici – în conflict cu genovezii şi a fost constrâns să încheie un tratat de pace şi de comerţ, în condiţiile impuse de cei din urmă (1387). În împrejurările înaintării otomane spre nord-estul Peninsulei Balcanice, Mircea cel Bătrân, cum se va vedea, a luat în stăpânire, pentru a proteja frontiera dunăreană a Ţării Româneşti, ţara lui Dobrotici, adică Dobrogea.

În timp ce în spaţiul românesc extracarpatic se formau cele trei state – Ţara Românească, Moldova şi Dobrogea –, Transilvania, aflată sub stăpânirea Regatului ungar, prezenta o situaţie ambivalentă: ca posesiune a regatului, ea a cunoscut, mai ales în timpul dinastiei angevine, introducerea unor structuri ale feudalismului apusean; ca teritoriu locuit de populaţia românească majoritară, ea şi-a păstrat individualitatea politico-instituţională, exprimată precumpănitor în menţinerea instituţiei voievodatului, în timp ce românii transilvăneni trăiau sub conducerea cnezilor şi voievozilor proprii.

Constituirea statelor româneşti la sud şi est de Carpaţi a avut însemnate urmări asupra românilor transilvăneni. Voievodatul din interiorul arcului carpatic exprima, prin însăşi originea sa românească, o individualitate politico-administrativă în cuprinsul Regatului ungar. Structura sa social-politică era caracterizată – ca în întreaga lume medievală – de existenţa „stărilor" sau „ordinelor", grupuri sociale sau etnice care beneficiau de un ansamblu de privilegii. Termenul latin pentru „stările" transilvane era *natio/nationes*, care la acea dată nu cuprindea, ca în accepţia modernă, o întreagă comunitate etnică, ci numai pătura privilegiată. În Transilvania existau trei naţiuni (cărora, pentru a le deosebi de cele moderne, li se spune şi „naţiuni" politice): nobilimea, *„natio saxonica"* şi *„natio siculica"*.

În fapt, prima cuprindea nobilimea maghiară, cea de a doua patriciatul săsesc, iar ultima pe fruntaşii secuilor.

Românii aveau şi ei o nobilime cnezială şi voievodală grupată în „ţări" precum Ţara Haţegului, Ţara Făgăraşului, Ţara Maramureşului etc. şi în districte româneşti (în Ţara Zarandului, în Banat etc.). Într-un regat cu misiune apostolică (de răspândire a creştinismului catolic) ca cel ungar, populaţia ortodoxă, considerată „schismatică", era privită cu reticenţă. În evul mediu, primul criteriu de evaluare a condiţiei unui individ era religia şi, în cadrul ei, confesiunea: creştin sau păgân; creştin-catolic sau schismatic; al doilea criteriu era cel social: nobil, cleric, orăşean, ţăran; apartenenţa etnică nu avea relevanţa din epoca modernă, întrucât regatele medievale erau adevărate conglomerate etnice, iar suveranii nu făceau discriminări de ordin etnic între supuşii lor. În Transilvania, nobilimea română – cnezii şi voievozii – era însă de la început într-o poziţie de inferioritate faţă de nobilimea maghiară: schismatică faţă de catolici, îngenuncheată de cuceritori.

Întemeierea statelor medievale Ţara Românească şi Moldova, creaţii politice ale românilor „schismatici" – din perspectiva ungară –, făcea ca Transilvania, locuită de populaţia românească majoritară şi ortodoxă, să fie prinsă ca într-o îmbrăţişare, dinspre sud şi dinspre est, de aceste structuri politico-teritoriale, româneşti şi ortodoxe.

Reacţia regalităţii ungare la această sfidare a lumii româneşti extracarpatice nu a întârziat să se manifeste. Când, în urma biruinţei din iarna 1364–1365 a lui Bogdan I asupra lui Ludovic I al Ungariei, Moldova a ieşit de sub controlul Regatului ungar, suveranul angevin a luat un şir de măsuri, destinate să consolideze autoritatea sa asupra Transilvaniei, prin slăbirea elitei politice româneşti. Cea mai importantă, prin urmările sale, a fost decizia din 1366, care condiţiona recunoaşterea statutului nobiliar de apartenenţa la confesiunea catolică. Pentru nobilii români, hotărârea regală implica o dificilă alegere, o alternativă ai cărei termeni erau defavorabili: păstrarea calităţii nobiliare prin trecerea la catolicism, ceea ce însemna înstrăinarea de masa populaţiei româneşti de confesiune ortodoxă sau fidelitatea faţă de confesiunea ortodoxă, ceea ce avea drept consecinţă pierderea privilegiilor nobiliare şi decăderea în rândurile ţărănimii. Măsurile lui Ludovic I nu aveau un caracter naţional, ci confesional: nobilii români se vedeau ameninţaţi cu excluderea din viaţa politică

a voievodatului transilvan pentru că erau „schismatici", deci pentru condiția lor confesională, nu pentru, sau numai în al doilea rând pentru că erau români. Odată cu trecerea la catolicism, nobilii români sfârșeau prin a fi asimilați de nobilimea maghiară. Cazul cel mai ilustru și totodată cel mai concludent este cel al Huniazilor: familie de nobili români – originară din Țara Românească –, ea s-a maghiarizat, în cele din urmă, odată cu îmbrățișarea catolicismului, astfel că Matia Corvin, devenit rege al Ungariei, nu a mai arătat nimic din obârșia sa românească, fiind perfect integrat nobilimii ungare.

Așadar, dacă românii de la sud și est de Carpați au reușit să se emancipeze de sub dominația ungară și mongolă, și-au creat propriile state și, prin ele, și-au dobândit identitatea politică, românii transilvăneni au început să facă obiectul unei politici de discriminare care va duce, în cele din urmă, la eliminarea lor din viața politică a Transilvaniei și la reducerea la situația de tolerați.

Folosirea sintagmei de „țară românească" pentru Transilvania (inclusiv în acest volum) trebuie să aibă permanent în vedere această realitate: românii erau autohtoni și majoritari, dar clasa politică era, în covârșitoarea ei majoritate, maghiară.

FEUDALISMUL ROMÂNESC

Discuțiile despre tipologia feudalismului au relevat diversitatea în unitate a structurilor economico-sociale și politice ale societății medievale. În lucrarea sa *Seigneurie et féodalité* (Seniorie și feudalitate), Robert Boutruche a analizat cele două paliere ale societății feudale: senioria, adică domeniul funciar, cultivat de țărani dependenți, sub autoritatea de caracter personal a stăpânului de pământ, beneficiar al rentelor achitate de țărani; feudalitatea – ansamblul raporturilor de fidelitate personală, în cadrul clasei politice, întemeiat pe prestarea omagiului de către vasal față de suzeran și pe primirea, în schimbul îndatoririlor vasalice – *auxilium* (ajutor) și *consilium* (sfat) – a unui feud, de regulă o stăpânire de pământ, oricum o sursă de venituri. Dacă senioria, altfel spus domeniul cu organizarea sa uman-teritorială (rezervă seniorială, loturile țăranilor etc.), se întâlnește practic pretutindeni în Europa medievală, relațiile feudo-vasalice au cunoscut

forma lor clasică numai în câteva regiuni de pe continent, în restul lui ele înfăţişându-se în forme variate.

În raport cu marile tipuri ale feudalismului european, feudalismul românesc apare ca un subtip al celui bizantin: organizării domaniale de tip seniorial i se suprapune o clasă politică – boierimea – care datorează „credincioasă slujbă" domnului, o copie în mic a basileului (împăratului) de la Constantinopol. Autoritatea centrală domnească este atotputernică şi toţi îi datorează ascultare; nu există o piramidă a raporturilor feudo-vasalice, ca în feudalismul clasic, adică suzeran–vasali–subvasali, ci toţi stăpânii de pământ, mari sau mici, laici sau ecleziastici sunt în ascultarea domnului, de la care se consideră că, în virtutea autorităţii sale supreme (*dominium eminens*), pornesc toate stăpânirile de pământ. Uns al lui Dumnezeu (la înscăunare are loc ceremonia ungerii cu Sfântul Mir), domnul cârmuieşte „din mila lui Dumnezeu" şi are drept de viaţă şi de moarte asupra supuşilor de orice rang social ar fi.

Boierii îşi datorează poziţia superioară în societate în dubla lor calitate, de mari stăpâni de pământ şi de dregători domneşti. Raportul dintre cele două ipostaze are un dublu sens: domnul face apel la acest *„maiores terrae"* pentru administrarea ţării, pentru că sunt bogaţi şi puternici, iar dregătorul, prin calitatea sa de agent domnesc, capătă putere şi bogăţie.

Spre deosebire de feudalismul apusean, în feudalismul românesc, ca şi în cel bizantin, nu au existat ceremonii de depunere a omagiului de către boieri şi de primire din partea domnului a stăpânirii funciare. Raporturile dintre domn şi clasa politică se întemeiază pe ascultare din partea boierilor, care aşteaptă, în schimb, „mila domnească", adică dregătorii şi danii de moşii. Boierii sunt îndatoraţi a-l însoţi pe domn în campaniile sale militare şi a-i aduce cetele de luptători, recrutate pe moşiile lor; în timp de pace, ei îl asistă pe domn în administrarea ţării şi în împărţirea dreptăţii.

Pe moşiile lor, boierii sunt nişte mici suverani, mai ales dacă au primit privilegiul imunităţii, adică beneficiază de scutiri fiscale şi de interdicţia pătrunderii pe domeniu a agenţilor puterii domneşti, sau dacă, prin propria putere, au instituit imunitatea (aşa-numita imunitate autogenă, adică născută prin actul de violenţă al stăpânului de pământ).

Forța politică a boierimii avea ca fundament economic stăpânirea de pământ, deținerea unor întinse domenii, cultivate prin munca țăranilor, asupra cărora ei exercitau fie o autoritate de caracter personal – în cazul celor aflați în dependență personală (vecini, rumâni) –, fie de caracter economic – în cazul oamenilor cu învoială, adică al țăranilor liberi, fără pământ, acceptați pe domeniu în urma unui acord ce fixa îndatoririle lor față de stăpânul domeniului.

Obligațiile țăranilor față de boieri și mănăstiri erau dijma (a zecea parte) din produse, claca (robota în Transilvania) și unele taxe bănești; îndatorirea cea mai importantă era dijma, și ea reprezenta una din principalele surse de venit ale stăpânilor de domenii.

Bogăția cea mai însemnată o constituiau însă vitele. În condițiile unei disproporții între fondul funciar și „inventarul uman" – călătorii străini din secolele XV–XVIII relevă cu toții contrastul dintre fertilitatea excepțională a solului și numărul redus al brațelor de muncă – și ale stării de insecuritate, creată de frecventele războaie și năvăliri, precum și de practicarea de către domnie a tacticii „pământului ars" în calea invadatorilor, creșterea vitelor a devenit principala sursă de venit atât la nivelul economiei domaniale cât și la cel a țării.

Atât timp cât marile artere de negoț au continuat să funcționeze, altfel spus, Marea Neagră a acționat ca o placă turnantă a comerțului medieval, vămile au asigurat și ele venituri însemnate domniei, fapt ilustrat de răscumpărarea oferită de Basarab I lui Carol-Robert, echivalentă cu 74 kg de aur, și de împrumutul acordat de Petru Mușat al Moldovei regelui polon Vladislav Jagiełło, echivalent cu aproape 52 kg de aur.

Cele două „libertăți românești", cum a numit N. Iorga Țara Românească și Moldova, au avut de făcut față în primele decenii de existență efortului recuperator desfășurat de regele Ludovic I al Ungariei, mai ales în faza finală a domniei lui (1370–1382). Expansiunea teritorială și prozelitismul catolic au fost semnele noii ofensive a regalității ungare dincolo de Carpați.

Ultimele decenii ale secolului al XIV-lea constituie perioada de consolidare a Țării Românești și Moldovei, în condițiile revenirii în forță a Regatului ungar pe linia Carpaților. Victoria de la Posada a lui Basarab I și cea nelocalizată a lui Bogdan I eliminaseră doar temporar primejdia lichidării structurilor politico-teritoriale de la

sud şi est de Carpaţi. Fusese câştigată o bătălie, dar nu fusese câştigat războiul. Ireversibilitatea celor două creaţii politice româneşti a fost confirmată şi consolidată în cursul domniilor lui Nicolae-Alexandru (1352–1364) şi Vladislav-Vlaicu (1364–1374) în Ţara Românească şi Laţcu (1365–1375) şi Petru Muşat (1375–1391) în Moldova.

Sursele nu îngăduie cunoaşterea în măsura dorită a evenimentelor din aceste decenii, dar sunt evidente atât tentativele regelui Ludovic I de a impune fie chiar *manu militari* controlul asupra teritoriilor româneşti extracarpatice şi de a extinde aici confesiunea catolică, prin convertirea locuitorilor, cât şi rezistenţa voievozilor munteni şi moldoveni care a îmbrăcat diverse forme, mergând de la confruntarea armată (Vladislav-Vlaicu) până la adeziunea la confesiunea catolică, dar sub autoritatea directă a scaunului papal, ca scut împotriva expansionismului ungar (Laţcu), şi la recunoaşterea suzeranităţii polone (Petru Muşat), îndeplinind aceeaşi funcţie ocrotitoare.

Rezistenţa Ţării Româneşti şi Moldovei faţă de ofensiva politico-militară şi confesională a lui Ludovic I a beneficiat de sprijinul patriarhiei din Constantinopol, care, pe măsura declinului Imperiului bizantin, a preluat, în plan spiritual, autoritatea bazileilor pentru a se manifesta ca exponentă a formulei imperiale şi universale bizantine. Întemeiera mitropoliilor Ţării Româneşti (1359) şi Moldovei (circa 1382) a fost expresia replicii date de patriarhia ortodoxă ecumenică ofensivei ungaro-catolice. Crearea celor două mitropolii româneşti a îndeplinit o dublă funcţie: consolidarea ortodoxiei în spaţiul extracarpatic şi legitimarea ecleziastică a celor două state româneşti. În evul mediu european, orice autoritate politică era dublată şi confirmată de autoritatea religioasă, al cărei izvor de legitimitate era Roma sau Constantinopolul. Odată cu instalarea mitropoliţilor Ţării Româneşti şi Moldovei, voievozii de la Argeş şi Suceava au devenit conducători politici recunoscuţi şi integraţi în „familia" principilor europeni şi, mai ales, în cea a „Commonwealth"-ului bizantin.

Consolidarea şi legitimarea statelor Ţara Românească şi Moldova au creat cadrul politico-teritorial şi instituţional de afirmare a „naţiunii" române medievale.

Aşa cum a subliniat Şerban Papacostea, mergând pe firul unei constatări a lui Nicolae Iorga, „statul românesc a fost expresia unei naţiuni în devenire, spre deosebire de statele de tip şi aspiraţii imperiale, cum erau cele din sudul Dunării, cuprinse în aria de

dominație imperială a Bizanțului. [...] Statul românesc în secolul al XIV-lea, deși în dublă alcătuire, a fost produsul unui singur și aceluiași popor, cel român. [...] Și autoritățile supreme de la Bizanț, imperiul și patriarhia, au recunoscut această unitate de bază a celor două state românești, care în terminologia cancelariilor lor s-au numit Ungrovlahia și Rosso sau Maurovlahia". La Bizanț, așadar, cele două state de la sud și est de Carpați erau considerate ca state românești – „Vlahii" –, una în vecinătatea Ungariei, cealaltă în cea a spațiului rus (cealaltă denumire de Maurovlahia – Vlahia Neagră – este în legătură cu semnificația geografico-politică a culorilor: negru însemnând o zonă marginală sau subordonată).

În definirea și afirmarea românității medievale, un rol de excepțională însemnătate a revenit limbii. După cum relevă același medievist român, papa Grigore al XI-lea, într-o scrisoare din 1374 adresată regelui Ungariei precum și celor doi arhiepiscopi din Ungaria, își anunță intenția de a înființa o episcopie care să cuprindă o „parte a mulțimii nației românilor", aflată la frontiera dinspre tătari a Regatului ungar, și care își manifestaseră nemulțumirea față de preoții unguri și reclamau un ierarh care să le cunoască limba. În împotrivirea românilor extracarpatici față de clerul de altă limbă – în speță de cel ungar – se manifesta acel atașament pentru limba proprie, ca semn al identității naționale, despre care avea să scrie în secolul următor Antonio Bonfini: „Dacă va socoti cineva bine năvălirile necontenite ale sarmaților și goților, apoi revărsările hunilor și gepizilor, ale germanilor și longobarzilor, cum nu se va minuna că s-a păstrat până acum între daci și geți urmele limbii latine? Românii s-au luptat în așa fel, încât par a se fi războit mai mult pentru păstrarea limbii decât pentru viață".

Contextul geopolitic și geostrategic al consolidării statelor românești extracarpatice a fost modelat în chip precumpănitor de regatele ungar și polon (reunite, pentru scurt timp, sub Ludovic I, între 1370 și 1382). După urcarea pe tronul polon a marelui cneaz al Lituaniei, Vladislav al II-lea Jagiełło (1386), și cucerirea, în același an, a Rusiei Roșii, la frontierele de nord ale Moldovei, Petru Mușat a depus omagiu de vasalitate noului suveran (1387), suzeranitatea polonă apărând ca un scut împotriva expansiunii peste Carpați a Regatului ungar.

CAPITOLUL 2

ÎN LUPTĂ CU SEMILUNA

CONFLICTUL ASIMETRIC

În această constelație politico-strategică irupe, spre sfârșitul secolului al XIV-lea, statul otoman, care manifestă un dinamism agresiv fără precedent în lumea țărilor europene. Chemați, în timpul luptelor interne din Bizanț, de împăratul Ioan al VI-lea Cantacuzino, care le-a solicitat sprijinul și împotriva lui Ștefan Dușan al Serbiei, turcii ocupă Gallipoli (1354), din care fac baza lor de atac în Europa; ei cuceresc Adrianopolul (probabil în 1362), unde își mută reședința sultanul Murad I (1365), zdrobesc pe sârbi în bătălia de la Cirmen (1371), apoi, după un eșec la Pločnik (1387), obțin asupra forțelor sârbo-bosniace marea victorie de la Kossovopolje (1389), urmată, câțiva ani mai târziu, de lichidarea Țaratului de Tîrnovo (1393), apoi a celui de Vidin (1396). La sfârșitul secolului al XIV-lea, așadar, turcii otomani stăpânesc o întinsă parte a Peninsulei Balcanice și țin sub control alte zone; după victoria de la Cirmen, Imperiul bizantin acceptă să plătească tribut sultanului otoman, după cea de la Kosovopolje, Serbia devine vasala Porții; Dunărea este atinsă și ea tinde să devină frontiera nordică a ariei dominate de otomani.

Țările române au fost angajate succesiv în conflict cu statul otoman; mai întâi Dobrogea (1388) și Țara Românească (1388, 1391), apoi Moldova (1420) și Transilvania (1420–1421). Aceste confruntări au inaugurat un conflict de durată multiseculară, care, prin disproporția de potențial demomilitar dintre combatanți, aparține, în tipologia războaielor, *conflictelor asimetrice.* Deși conceptul a fost utilizat pentru conflicte postbelice (războiul din Vietnam, cel din Afghanistan etc.), el poate fi extrapolat și în perioadele anterioare celei contemporane, evident, cu anumite specificități. În desfășurarea conflictului asimetric, partea aflată în inferioritate nu poate să obțină succese de valoare strategică în câmp deschis și cu atât mai puțin să amenințe direct teritoriul adversarului. Dacă o victorie *militară*

hotărâtoare nu poate fi obținută, din cauza resurselor demomilitare modeste ale celui slab, el poate, în schimb, printr-o rezistență îndelungată și tenace, să obțină o victorie *politică*, în înțelesul că adversarul este constrâns fie să renunțe definitiv la continuarea conflictului, fie să accepte o formulă de pace, favorabilă, în parte, părții slabe.

Țările române nu dispuneau de mijloace de putere necesare unei victorii strategice sau măcar desfășurării de operațiuni ofensive de durată pe teritoriul adversarului (domnii români au trecut arareori Dunărea și s-au retras în scurt timp). Strategia lor nu putea fi decât defensivă, o strategie de disuadare, destinată a constrânge Poarta să abandoneze intenția de a instaura regimul de pașalâc în spațiul românesc, prin lichidarea celor trei Țări române.

Pentru a atinge acest obiectiv, domnii români au evitat, de regulă, bătăliile în câmp deschis cu angajarea tuturor forțelor (ceea ce în terminologia lui Clausewitz se numește „bătălia de nimicire"), având drept scop zdrobirea forțelor adverse, și au urmărit să-l împiedice pe adversar să-și valorifice superioritatea în oameni și tehnică militară. În calea invadatorilor a fost creat un gol demoeconomic, prin evacuarea populației și distrugerea recoltelor și a locuințelor, astfel ca aprovizionarea trupelor otomane să fie pusă în pericol. Detașamentele desprinse din oastea invadatoare, plecate în căutare de hrană, erau nimicite prin lovituri rapide, date prin surprindere. Hărțuirea adversarului împuțina treptat efectivele acestora și-i demoraliza trupa, prin starea de insecuritate creată.

Campania din 1476 a lui Mehmed al II-lea împotriva Moldovei oferă paradigma acestui tip de război. Martor ocular al evenimentelor relatate, italianul G. M. Angiolello, vistier al sultanului, prezintă imaginea unei Moldove pustiite, din ordinul lui Ștefan, pentru a-l slăbi pe adversar: „...noi am intrat în țara <Moldovei>, unde am găsit toate satele și așezările părăsite și ogoarele arse, deoarece contele Ștefan, dându-și seama că nu va putea ține piept sultanului, se gândise să izbândească în alt chip. Astfel a pus pe locuitori să fugă din țara sa dincolo de munți și să meargă spre Polonia. [...] De asemenea a poruncit ca toate grânele să fie tăiate, și până și <papura> din mlaștini și, după ce s-au tăiat ierburile și grânele, a pus să fie totul ars, astfel că sultanul a rămas păcălit deoarece crezuse că găsește țara

îmbelşugată în grâne şi păşuni, cum este ea într-adevăr, şi a găsit-o deşartă de oameni şi pretutindeni se ridica un praf de cărbune într-atât încât umplea cerul de fum şi de câte ori ajungeam la popas eram cu toţii negri la faţă şi de asemenea şi hainele noastre de sus până jos pătimeau". Starea de insecuritate este, de asemenea, reflectată de Angiolello: „Niciodată sultanul nu se cobora de pe cal şi nici cetele <de pază> nu-şi rupeau rândurile până ce tabăra nu era alcătuită şi paza asigurată din toate părţile".

În încleştarea de la Valea Albă, oastea moldoveană a fost înfrântă, Mehmed a înaintat până la Suceava, dar nu a putut ocupa cetatea. „Văzând sultanul că-şi pierde vremea şi că foametea e mare, căci cei mai mulţi trăiau numai cu carne şi miere şi cu ceva brânză, deoarece pâine nu se mai putea avea, nici nutreţ pentru cai, câmpul fiind ars peste tot precum s-a spus mai sus, s-a ridicat tabăra şi am plecat spre Dunăre."

Campania otomană din 1476 are o valoare de model pentru conflictul asimetric româno-otoman: o expediţie sultanală, întreprinsă cu efective importante, în cursul căreia oastea otomană, deşi a repurtat o victorie, nu a putut valorifica superioritatea sa covârşitoare pentru a obţine un rezultat politic: îndepărtarea lui Ştefan. Mehmed a fost constrâns să se retragă, întrucât tactica „pământului pârjolit", folosită de voievodul moldovean, debilitase forţa otomană. Sunt reunite, aşadar, în campania din 1476 toate elementele caracteristice conflictului asimetric şi, mai ales, cele care au asigurat succesul strategiei de disuadare a Porţii, altfel spus, succesul politic în locul celui militar: menţinerea domniei româneşti şi înlăturarea primejdiei de transformare a Ţărilor române în paşalâc.

Succesul celui slab în conflictul asimetric depinde, în condiţiile epocii contemporane, de un şir de factori, între care un rol important revine unui factor intern (solidaritatea forţelor social-politice în sprijinirea efortului militar) şi unuia extern (asistenţa permanentă a unei mari puteri).

Voievozii români au urmărit statornic să obţină ajutorul marilor puteri creştine prin integrarea Ţării Româneşti şi Moldovei în cruciada târzie. Aceste eforturi au fost rareori încununate de succes. Solidaritatea statelor creştine în tentativa de a expulza pe turcii otomani din Europa a fost subminată de interesele divergente, adesea conflictuale, ale participanţilor la cruciadă, astfel că domnii români

au primit încurajări şi elogii, dar asistenţa militară a fost sporadică şi, de cele mai multe ori, modestă. Pentru succesul deplin în confruntarea cu Imperiul otoman, concursul militar al lumii creştine acordat Ţărilor române a rămas insuficient.

Pe plan intern, atitudinea clasei politice – boierimea – a oscilat între participarea devotată, sub steagul voievodal, la războiul antiotoman şi abandonarea domnului, în timpul invaziei turceşti. Modificările survenite în poziţia boierimii au fost determinate de obiectivele Porţii otomane în spaţiul românesc. De fiecare dată când a apărut primejdia instaurării administraţiei directe a Porţii otomane şi, prin urmare, a lichidării elitei politice româneşti (exterminare fizică sau convertire la islam), boierimea a fost unită în jurul domnului pentru a respinge pe invadator.

Tactica folosită în războiul antiotoman – cea a „pământului pârjolit" – implica mari distrugeri, slăbind puterea economică a boierimii. Prelungirea efortului militar antiotoman atrăgea după sine dislocarea sistemului domanial prin nimicirea recoltelor şi fuga ţăranilor. De îndată ce apărea posibilitatea unei înţelegeri cu Poarta, întemeiată pe recunoaşterea de către Imperiul otoman a statutului de autonomie al Ţărilor române, boierimea era dispusă să abandoneze steagul luptei antiotomane şi să accepte suzeranitatea Porţii. Conduita politică a clasei conducătoare în războiul antiotoman s-a asociat cu evoluţia luptei pentru controlul puterii între domnie şi boierime.

Exemplul cel mai concludent îl oferă, în această privinţă, campania lui Mehmed al II-lea împotriva Ţării Româneşti, în 1462. Cârmuirea autoritară a lui Vlad Ţepeş se integra efortului de consolidare a autorităţii domneşti în detrimentul marilor boieri, dispuşi – pentru a relua formula unor documente – să se facă „domni" peste „capul" domnului ţării. Mâna de fier a lui Vlad Ţepeş şi ţeapa – ca simbol al represiunii domneşti ce lovea pe oricine era perceput de domn ca adversar – erau greu suportate de elita societăţii muntene.

Tensiunile dintre domn şi boieri au dispărut de îndată ce oastea otomană – cea mai numeroasă de la cucerirea Constantinopolului în 1453 – s-a aflat la Dunăre, ameninţând cu dispariţia Ţării Româneşti, ca entitate politică, şi cu transformarea ei în paşalâc.

Vlad Ţepeş a utilizat şi el tactica „pământului pustiit" şi a atacurilor de hărţuire, după cum relatează raguzanul Michael Bocignoli; el arată că, atunci când Mehmed a trecut Dunărea,

Vlad Ţepeş „nu i-a ieşit nicidecum înainte, căci el îşi dusese de pe ogoare şi din sate nu numai oamenii şi vitele, dar chiar şi toate cele trebuitoare traiului în adâncurile pădurilor înconjurate de mlaştini, astfel că armata turcilor trebuia să-şi aducă din altă parte cele de nevoie pentru hrană, iar Dragul (formă coruptă din «Dracul» – n.n.), pregătindu-şi câţiva călăreţi noaptea, foarte adesea, sau ziua, de cele mai multe ori, ieşea din păduri, pe drumuri ocolite şi poteci cunoscute şi nimicea pe neaşteptate pe mulţi turci fie în căutarea hranei, fie depărtaţi mai mult de trupă: uneori ataca tot grosul lor pe când nu se aşteptau nicidecum la aceasta şi, după ce răpunea pe mulţi <din ei>, până să se adune <de luptă> fugea iarăşi în păduri şi nu-l lăsa pe duşman să dea lupta în condiţii egale".

Relatarea lui Bocignoli are meritul de a releva articulaţiile de bază ale strategiei de disuadare, practicată de domnii români, precum şi rezultatul campaniei întreprinse în Ţara Românească de cuceritorul Constantinopolului: „De aceea Mahomed, cum nu avea nici aprovizionare pentru armată şi cum nici nu voia să-şi primejduiască ostaşii atacându-l pe Dragul ce stătea închis în desişurile pădurilor, a fost silit să se întoarcă pe unde venise, fără pradă, fără izbândă şi după ce a pierdut pe mulţi dintre ai săi". Este limpede, în lumina acestui izvor, că Mehmed al II-lea nu a izbutit să obţină un succes militar hotărâtor împotriva lui Vlad Ţepeş.

Eşecul campaniei sultanale a pus capăt solidarităţii dintre domn şi boierime. Atât timp cât se conturase primejdia transformării Ţării Româneşti în paşalâc, domnul şi boierii acţionaseră uniţi împotriva invadatorului. De îndată ce a devenit evident că Mehmed al II-lea era înfrânt şi nu mai reprezenta o ameninţare pentru clasa politică a Ţării Româneşti, a reapărut conflictul dintre voievod şi boieri, „Iar domnişorii (boierii – n.n.) românilor – continuă Bocignoli – scăpaţi de teama duşmanului, uitând tot binele ce au avut de la Dragul, au început să urzească lovituri duşmănoase întru răpunerea lui Dragul, să se dea în lături de la slujba ostăşească, să-i laude pe turci, să ponegrească isprăvile lui Dragul, să declare că izbânda va ajunge o dată mai dăunătoare învingătorilor decât învinşilor, şi să susţină că ei nu pot răbda să-i aibă pe turci de duşmani, şi să-şi dea cu părerea că trebuie încheiată o alianţă cu ei chiar cu stabilirea unui tribut".

Epistola lui Bocignoli pune în lumină refuzul boierimii, după ce Mehmed al II-lea suferise un eşec, de a mai continua războiul. În

condiţiile în care sultanul fusese silit să se retragă din Ţara Românească, boierimea, în conflict cu domnul, ca urmare a politicii sale de întărire a autorităţii centrale, şi îngrijorată de consecinţele de lungă durată ale efortului militar antiotoman, a considerat că era în interesul ei şi al ţării să pună capăt colaborării cu Vlad Ţepeş şi să găsească o formulă de compromis cu Poarta otomană. Ea le-a fost oferită de domnia fratelui lui Vlad Ţepeş, Radu cel Frumos. Între un domn autoritar, adversar necruţător al anarhiei boiereşti, promotor al confruntării cu Poarta şi pregătit, aşadar, să accepte sacrificiul pustiirii ţării pentru a-l priva pe invadator de surse de aprovizionare – Vlad Ţepeş – şi un voievod dispus să recunoască suzeranitatea Porţii şi să asigure pe această cale liniştea ţării – Radu cel Frumos – alegerea la care erau chemaţi boierii nu era greu de făcut. Biruitorul lui Mehmed al II-lea a fost abandonat de clasa politică, captivată de mesajul lui Radu cel Frumos, prezentat astfel de Laonic Chalcocondil (evident forma stilistică aparţine cronicarului bizantin): „Bărbaţi daci, ce credeţi că o să mai vină asupră-ne în viitor? Au nu ştiţi împăratul ce putere mare are şi că foarte curând vor veni asupra voastră oştile împăratului, pustiind ţara, şi o să fim despoiaţi de orice ne-a mai rămas? De ce nu vă faceţi prieteni împăratului? Şi veţi avea linişte în ţară şi în casele voastre. Ştiţi doar că acuma n-a mai rămas nici un capăt de vită...". Chalcocondil relevă rapiditatea cu care boierii au trecut de partea voievodului, partizan al bunelor raporturi cu Poarta – plata tributului şi recunoaşterea suzeranităţii – în schimbul confirmării statutului de autonomie.

Conflictul româno-otoman a înregistrat, în desfăşurarea sa multiseculară, această pendulare a clasei conducătoare între politica de rezistenţă armată şi cea de acceptare a suzeranităţii otomane. Obiectivul a fost întotdeauna acelaşi: salvarea identităţii politice, mijloacele au fost diferite: războiul sau negocierile.

Umanistul italian Filippo Buonaccorsi-Callimachus (în calitate de trimis al regelui Poloniei a negociat cu Ştefan cel Mare) a exprimat cel mai bine esenţa relaţiilor româno-otomane, la sfârşitul secolului al XV-lea: „Românii (Vlachi), după ce au respins armele şi încercările ei (ale Porţii otomane – n.n.) s-au învoit prin tratate nu ca învinşi, ci ca învingători". Formularea umanistului italian cuprinde toate elementele definitorii ale conflictului asimetric dintre Ţările române şi Imperiul otoman: respingerea tentativelor Porţii de a include spaţiul nord-dunărean în teritoriile administrate direct de Poartă; acceptarea

suzeranității otomane; recunoașterea statutului de autonomie al Țărilor române prin acte scrise („tratatele" la care se referă Buonaccorsi), denumite în terminologia otomană *ahdname,* iar în cea europeană *capitulații*, în înțeles de acord (care nu trebuie confundat cu termenul de „capitulare", convenția prin care se fixează condițiile de predare în fața învingătorului). Țara Românească, Moldova și Transilvania au cunoscut în secolele XV–XVIII transformarea unor părți ale teritoriilor lor în raiale sau pașalâcuri, dar ele au rămas de-a lungul secolelor, când asupra lor s-a exercitat dominația otomană, entități politico-teritoriale cu propriile structuri politico-administrative, adică cu autoguvernare și cu autonomia recunoscută de Poartă.

ROVINE: O BĂTĂLIE HOTĂRÂTOARE

Avansul rapid al statului otoman în Peninsula Balcanică a creat – așa cum s-a arătat – o amenințare pentru Țara Românească. Mircea cel Bătrân[1] a reacționat luând sub autoritatea sa țara despotului Dobrotici – Dobrogea – și trimițând un corp de oaste pentru a-l sprijini pe cneazul Lazăr al Serbiei în bătălia de la Kosovopolje (1389), încheiată cu înfrângerea forțelor creștine.

Scurt timp după biruință, noul sultan, Baiazid (fiul lui Murad, ucis la Kosovopolje), s-a angajat în operații militare în Anatolia, astfel că replica otomană la acțiunile lui Mircea a fost dată de unul din vestiții comandanți otomani, Firuz-bei, care a efectuat o incursiune de pradă *(akîn)* în Țara Românească (probabil în a doua jumătate a anului 1389).

Atacul otoman l-a găsit pe domnul Țării Românești în raporturi tensionate cu regele Ungarici, Sigismund de Luxemburg, ca urmare a diferendului mai vechi privind Banatul de Severin. Pentru a contracara amenințarea ungară, Mircea cel Bătrân a intrat în legătură –

[1] Termenul „cel bătrân" nu are nici o legătură cu vârsta; el este traducerea în limba română a cuvântului slavon *„starîi"* (vechi, dar și bătrân), folosit pentru a-l deosebi pe Mircea „cel vechi" (cel din 1386–1418) de Mircea „cel nou", adică Mircea Ciobanul, domn al Țării Românești în anii 1545–1552, 1553–1554, 1558–1559, întrucât la noi nu s-a folosit sistemul numeralului ordinal la domnii cu același nume. Numerotările aparțin istoricilor moderni.

prin intermediul domnului Moldovei, Petru Muşat – cu regele Vladislav Jagiełło al Poloniei şi a încheiat o alianţă (1389), reînnoită în 1390 şi 1391.

Prezenţa otomană la Dunăre impunea însă cooperarea dintre Ţara Românească şi Ungaria, astfel că Mircea cel Bătrân a tras concluziile din noul cadru geostrategic. În 1392, el şi-a coordonat acţiunea atât cu Sigismund de Luxemburg, intrat în campanie împotriva otomanilor, cât şi cu emirul de Sinop (Anatolia). Domnul Ţării Româneşti a întreprins un atac asupra bazei de achingii de la Karinovasi, la sud de Munţii Balcani. Lovitura viza pe acei călăreţi otomani (achingii) care efectuau incursiunile de pradă la Dunăre *(akîn)*.

Prin relaţiile sale cu emirii anatolieni şi cu regele Ungariei, precum şi prin iniţiativele militare, Mircea începea să reprezinte o primejdie pentru stăpânirea – încă neconsolidată – a Porţii în Balcani, astfel că Baiazid a decis să elimine Ţara Românească, în calitate de factor de putere, printr-o expediţie condusă chiar de el.

Pentru a-şi consolida poziţia, în perspectiva iminentei invazii otomane, Mircea a încheiat un tratat cu Sigismund de Luxemburg (Braşov, 7 martie 1395) privind modalitatea de cooperare militară împotriva turcilor.

Atacul otoman nu a întârziat: în mai sau, poate, la început de toamnă, Baiazid a trecut Dunărea. Domnul român a folosit tactica destinată să devină tradiţională; „Mircea, strângând oastea ţării – scrie Laonic Chalcocondil – nu şi-a făcut planul să vină asupra lui (Baiazid – n.n.) şi să dea lupta, ci cu multă grijă şi-a pus la adăpost în muntele Braşovului femeile şi copiii. După aceea însă se ţinea şi dânsul cu armata pe urma lui Baiazid prin pădurile de stejar ale ţării, care sunt multe şi acoperă în toate părţile ţara, să nu fie uşor de umblat pentru duşmani şi nici lesne de cucerit. Şi ţinându-se pe urma lui, săvârşea isprăvi vrednice de amintit, dând lupte, când vreo unitate duşmană, rupându-se, se îndrepta undeva prin ţară după hrană sau la prădat vite; şi cu aşa mare îndrăzneală se ţinea de armată. Ţinându-se de urma lui Baiazid, se lupta într-una cu dânsul în chip strălucit. Şi se zice că, armata fiind în cale, se ţinea strâns în urma ei punând-o la mare suferinţă şi o aducea în situaţii grele şi nu înceta să-i facă stricăciune".

Bătălia decisivă s-a dat la un loc întărit cu şanţuri (de aici Rovine). Sursele relevă amploarea încleştării; cronica bulgară afirmă – pentru

a înfăţişa pierderile mari suferite de ambele părţi – că râul ce străbătea câmpul de bătălie „curgea roşu de sângele ce ieşea din mulţimea trupurilor căzute". Victoria rămase, în cele din urmă, de partea lui Mircea (17 mai 1395).

Eliberată de teama stăpânirii otomane, boierimea se scindează: o parte rămâne fidelă lui Mircea şi politicii sale de luptă antiotomană; alta, partizană a păcii prin plata tributului către Poartă, se grupează în jurul unei rude domneşti, Vlad, care caută – evident – sprijinul Poloniei, recunoscându-l pe Vladislav Jagiełło ca suzeran.

Este foarte probabil ca Vlad să fi obţinut – odată cu plata tributului către Poartă – recunoaşterea statutului de autonomie a Ţării Româneşti de către sultan. Tradiţia politică munteană a atribuit lui Vlad primirea celei dintâi capitulaţii *(ahdname)* otomane – în cazul de faţă de la Baiazid –, ceea ce ar putea fi o dovadă că în 1395–1396 a avut loc prima reglementare a raporturilor româno-otomane.

Succesele turcilor au revigorat – prin reacţie – idealul cruciadei târzii. O oaste de cavaleri – mai ales burgunzi – din Europa Apuseană şi Centrală, condusă de regele Sigismund de Luxemburg, alături de care se afla şi Mircea, a trecut Dunărea şi a întâlnit oastea otomană, condusă de sultanul Baiazid, la Nicopole (26 septembrie 1396). Experienţa căpătată de Mircea în confruntările româno-otomane nu a putut fi valorificată, cavalerii apuseni preferând să dea impetuos lupta după obişnuinţele războiului din Vest, neadecvate confruntării cu otomanii. Dezastrul a fost total, sultanul însuşi fiind surprins de proporţiile victoriei sale.

Înfrângerea de la Nicopole nu l-a împiedicat însă pe Mircea să restaureze autoritatea asupra întregii Ţări Româneşti. Voievodul Transilvaniei, Stibor de Stiboricz, l-a înlăturat din domnie pe Vlad, căzut în captivitatea voievodului.

Anii 1395–1396 au avut o însemnătate capitală în istoria Ţării Româneşti; ei au închis în sine evenimente cu valoare paradigmatică pentru desfăşurarea istoriei româneşti în secolele următoare: a falimentat încercarea sultanului Baiazid de a include spaţiul dintre Carpaţi şi Dunăre în aşa-numita Casă a Islamului, adică a teritoriului guvernat de legea islamică şi având implântate structurile sistemului timariot (feudalismul otoman). În condiţiile eşecului invaziei otomane, clasa politică a Ţării Româneşti a manifestat două atitudini: lupta armată prin integrarea în cruciada târzie şi recunoaşterea

supremației otomane, a cărei expresie era plata tributului. Istoria relațiilor româno-otomane are în filigran această paradigmă.

FĂCĂTORUL DE SULTANI

Înfrângerea lui Baiazid de către Timur Lenk în bătălia de lângă Ankara (1402) a deschis lupta pentru succesiunea sultanului, dus în prizonierat de Timur. Mircea s-a folosit de slăbirea statului otoman și, în împrejurările create de răscoala bulgară condusă de Constantin și Frujin, fiii țarului din Tîrnovo, a reocupat Dobrogea (1404) și a înfrânt forțele otomane la Silistra (c. 1407–1408). Domnul Țării Românești era acum stăpânul unui întins teritoriu, descris astfel în titulatura sa: „Io Mircea mare voievod și domn, din mila lui Dumnezeu și cu darul lui Dumnezeu, stăpânind și domnind peste toată țara Ungrovlahiei și al părților de peste munți, încă și către părțile tătărești și Amlașului și Făgărașului herțeg și domn al Banatului Severinului și de amândouă părțile pe toată Podunavia, încă și până la Marea cea Mare și stăpânitor al cetății Dârstorului". Niciodată un domn al Țării Românești nu a avut sub autoritatea sa o asemenea întindere teritorială.

După o întrevedere la Severin cu Sigismund de Luxemburg (1406), Mircea s-a angajat, prin intermediul emirului de Sinop, în sprijinirea unuia din fiii lui Baiazid, Musa. În 1409 acesta a venit în Țara Românească, fiind primit cu solemnitate de Mircea. În anul următor, cu ajutor de la domnul român și de la despotul Serbiei, Ștefan Lazarevici, forțele lui Musa au învins, nu fără dificultăți, pe cele ale fratelui său Suleiman, ucis, după ce fugise de pe câmpul de luptă. La 17 februarie 1411, Musa era recunoscut ca sultan la Edirne (Adrianopol), Mircea apărând – păstrând, evident, proporțiile – în postura unui Warwick balcanic.

Izbânda lui Musa nu a fost de lungă durată. Un alt frate, Mehmed, l-a înfrânt pe Musa (1413) și l-a executat. Mircea a încercat să ridice pe tron pe un alt fiu al lui Baiazid, Mustafa, adăpostit și el în Țara Românească (1415). Reacția lui Mehmed nu a întârziat să se producă. Inițial, intenția sultatului fusese de a-l priva pe Mustafa de „sanctuarul" de refugiu care era pentru el Țara Românească, printr-un atac combinat al forțelor terestre și al flotei otomane, coborâte pe

Dunăre, soluție militară inedită la care Mehmed I a trebuit să renunțe în urma înfrângerii flotei otomane de către venețieni la Gallipoli (1416). La rândul său, Mircea a recurs la o formulă neobișnuită: el a încercat să submineze din interior autoritatea lui Mehmed, încurajând activitatea unui partizan al lui Mustafa, șeicul Bedreddin, reformator social și religios cu mare audiență în mediile sătești. Adăpostit și el în Țara Românească, Bedreddin a trecut în Rumelia, declanșând răscoale ale țăranilor. Confruntat cu doi adversari – fratele-pretendent și agitatorul social –, Mehmed l-a lovit, mai întâi, pe Bedreddin, care a fost capturat și executat, apoi, printr-un acord cu Bizanțul (Mustafa se refugiase la Salonic), a obținut făgăduința împăratului Manuel de a-l reține pe pretendent la Constantinopol.

Odată cu moartea lui Bedreddin și cu eșecul lui Mustafa lua sfârșit o ipostază de „făcător de sultani" a lui Mircea. Domnul român trebuia acum să se aștepte la riposta lui Mehmed, restauratorul puterii otomane. Informațiile privind desfășurările militare de la Dunărea de Jos sunt lacunare și confuze. Se pare că, preocupat, mai întâi, să pună capăt legăturilor dintre Mircea și emirul de Sinop cu ceilalți emiri anatolieni, Mehmed s-a îndreptat asupra Dobrogei, pe care a cucerit-o. Versiunea îndeobște acceptată a unei campanii sultanale împotriva Țării Românești, urmată de o „închinare" a lui Mircea, nu are suport documentar. Probabil că Mehmed I, care abia restabilise forța statului otoman, a șovăit să se aventureze într-o acțiune de felul celei întreprinse de tatăl său, temându-se că o campanie la nord de Dunăre putea să se încheie cu un nou Rovine, în măsură să compromită rezultatele efortului său restaurator.

Domnia lui Mircea cel Bătrân rămâne importantă, în primul rând, prin inaugurarea cu succes a strategiei de disuadare a Porții otomane de a introduce administrația directă între Carpați și Dunăre și prin oprirea temporară la Dunăre a expansiunii otomane, ceea ce a salvat Țara Românească, în faza consolidării statale, de anihilarea politică.

CTITOR DE ȚARĂ

Tradiția istorică, păstrată în cronica lui Grigore Ureche, atribuie lui Alexandru cel Bun (1400–1432) o mare operă de organizare politică și ecleziastică. Potrivit cronicii (probabil a interpolatorului

Misail Călugărul), Alexandru ar fi creatorul dregătoriilor (logofăt, vornic, spătar, vistiernic etc.), al mitropoliei Sucevei şi al episcopiilor de Roman şi Rădăuţi.

Informaţia cronicărească este de înţeles în accepţia că domnul moldovean a consolidat şi sistematizat structurile bisericeşti şi administrative ale ţării.

Prestigiul în conştiinţa contemporanilor şi a urmaşilor i-a venit în primul rând de la încheierea conflictului cu patriarhia din Constantinopol, izbucnit ca urmare a refuzului scaunului ecumenic de a-l recunoaşte pe Iosif, o rudă a lui Petru Muşat, ca episcop. Prelaţii trimişi de la Constantinopol au fost respinşi de domn, astfel că ţara a căzut sub anatema (blestemul) patriarhului de Constantinopol.

Reglementarea raporturilor dintre biserica Moldovei şi scaunul ecumenic prin recunoaşterea lui Iosif a legalizat prezenţa Moldovei în „Commonwealth"-ul bizantin şi a legitimat autoritatea voievodală. O consacrare a statutului legal al mitropoliei moldovene a fost aducerea de către Alexandru a moaştelor Sf. Ioan – un negustor din Trapezunt, martirizat de tătari la Cetatea Albă, însă nu cea de la Nistru, ci dintr-o localitate cu acelaşi nume din Crimeea, pe la 1330 – la Suceava. Rapiditatea răspândirii în Moldova a cultului celui devenit Sf. Ioan de la Suceava şi patron al ţării, precum şi asocierea lui cu domnul, strămutător al moaştelor martirului, a conferit lui Alexandru ipostaza, preluată de istoriografi, de al doilea întemeietor al ţării.

Lunga domnie – de peste trei decenii – a corespuns unei perioade de pace, graţie abilei politici de echilibru între Polonia şi Ungaria, desfăşurate de Alexandru. Prin recunoaşterea – reînnoită în câteva rânduri prin omagiu personal – a suzeranităţii polone, Alexandru s-a pus la adăpost de încercările lui Sigismund de Luxemburg de a revigora suzeranitatea ungară asupra Moldovei şi, mai ales, de a controla Chilia, punctul terminus al drumului central-european spre gurile Dunării.

Prins între cele două regate – ele însele aflate în rivalitate, între altele şi pentru dominaţia Moldovei –, Alexandru a acceptat chiar o variantă a dublei suzeranităţi – polono-ungare –, dând prioritate, aşa cum o cerea omagiul-lige apusean, suveranului polon.

Primejdia care ameninţa Moldova din partea celor două regate limitrofe şi-a găsit expresia în acordul de la Lublau (15 martie 1412)

încheiat – într-o perioadă de înțelegere – între Vladislav Jagiełło și Sigismund de Luxemburg; potrivit înțelegerii dintre cei doi regi, în cazul neparticipării lui Alexandru la campania antiotomană luată în considerare, țara sa urma să fie împărțită între cei doi suverani de-a lungul unei diagonale de la nord-vest la sud-est, care lăsa Poloniei Suceava și Cetatea Albă, iar Ungariei Romanul și Chilia. Era pentru prima dată când teritoriul românesc – în cazul de față, partea sa dintre Carpați și Nistru – făcea obiectul unui acord de împărțire între mari puteri. De observat că, prin tratatul de la Lublau, Polonia își asigura Cetatea Albă, iar Ungaria, Chilia, așadar, cele două porturi aflate la capătul marilor drumuri de comerț, a căror securitate – în segmentele lor finale – revenea Moldovei și, respectiv, Țării Românești în secolul al XIV-lea. Intrarea Chiliei sub stăpânirea Moldovei – la o dată ce nu poate fi precizată cu exactitate – a sporit interesul Regatului ungar pentru țara românească de la est de Carpați.

Tratatul de la Lublau nu a fost pus niciodată în aplicare, pentru că Alexandru a îndeplinit obligațiile asumate prin recunoașterea suzeranității polone, iar divergențele polono-ungare s-au dovedit întotdeauna mai puternice decât convergența de interese.

În cadrul îndatoririlor sale vasalice, Alexandru a trimis corpuri de oaste care au luptat alături de forțele polone împotriva cavalerilor teutoni în marea bătălie de la Grünwald (1410), unde Ordinul teuton a suferit o mare înfrângere, și în războiul dintre Polonia și Ordin din 1422.

Spre sfârșitul domniei lui Alexandru cel Bun, relațiile moldo-polone s-au deteriorat, ca urmare a „răsturnării alianțelor" domnului Moldovei. Informat, în ianuarie 1429, de marele cneaz al Lituaniei, Vitold, despre conținutul acordului de la Lublau, Alexandru a sprijinit străduințele lui Swidrigaillo, fratele regelui polon, de a constitui un mare stat lituanian, care îi apărea voievodului de la Suceava o contrapondere față de Polonia. În același timp, el s-a apropiat de Sigismund de Luxemburg, dispus să renunțe, fie și temporar, la Chilia. În continuarea acestei politici active, Alexandru a intervenit și în Țara Românească, unde a instalat ca domn pe un boier Aldea, devenit, în cinstea protectorului său, Alexandru-Aldea. Apoi, domnul Moldovei a încununat acest șir de demersuri politice și militare

printr-o campanie împotriva Poloniei, care a dus oastea Moldovei până la Cameniţa.

Moartea l-a surprins pe Alexandru în plină reorientare a politicii sale externe, la începutul anului 1432.

VREMURI TULBURI

După lungile domnii ale lui Mircea cel Bătrân şi Alexandru cel Bun, atât Ţara Românească precum şi Moldova cad pradă unei tipice perioade de anarhie feudală, favorizată şi de amestecul marilor puteri vecine. Domnii se succed rapid, iar în Moldova se ajunge chiar la divizarea ţării într-o formulă de domnie asociată, la început între doi fii ai lui Alexandru (Iliaş şi Ştefan), apoi între un fiu şi un nepot (Ştefan şi Roman). Luptele interne din cele două Ţări române extracarpatice le-au slăbit până într-atât, încât ele au încetat să mai joace vreun rol politic în Europa de Sud-Est, devenind simple obiecte – sau obiective – ale Ungariei, Poloniei şi Porţii otomane.

Transilvania a străbătut şi ea o perioadă agitată, marcată de invazii otomane şi tensiuni sociale. În stadiul actual al cercetării, este dificil de spus în ce măsură marea răscoală ţărănească din 1437 a fost expresia crizei feudalismului din secolele XIV–XV; este însă sigur că ea se integrează manifestărilor paroxistice ale conflictelor socio-economice şi confesionale din Europa Apuseană şi Centrală: Jacqueria în Franţa (1358), răscoala ciompilor în Italia (1378), a lui Wat Tyler în Anglia (1381), războaiele husite în Cehia (1419–1434). Răscoala ţărănească din Transilvania (1437) apare astfel ca punctul cel mai estic al acestui val de tulburări ce a cuprins o mare parte a Europei.

Dacă influenţa husită este de netăgăduit în răscoala din Transilvania, cauzele sunt locale: pe termen lung, agravarea regimului de obligaţii ale ţăranilor români şi maghiari şi limitarea până la suprimare a dreptului de liberă strămutare a ţăranului; pe termen scurt, nemulţumirea ţăranilor a fost provocată de măsurile represive ale episcopului György Lépes faţă de refuzul achitării dijmei: excomunicarea rău-platnicilor şi perceperea în moneda nouă – de zece ori mai mare – a dijmelor neachitate.

În primăvara anului 1437, țăranii, împinși, evident, și de dificultățile sfârșitului de iarnă, când proviziile alimentare erau pe terminate, s-au răsculat; ei s-au adunat pe dealul Bobâlna (tabăra lor fiind constituită după modelul husit), unde și-au fixat revendicările și au hotărât să negocieze cu notabilii adunați și ei pentru a face față tulburărilor.

Trimișii țăranilor fiind executați din ordinul voievodului Ladislau Csáky, confruntarea a devenit inevitabilă; ea s-a încheiat printr-o mare biruință țărănească, voievodul Transilvaniei căzând pe câmpul de luptă.

Prin acordul din 6 iulie 1437, răsculații au smuls importante concesii nobililor: recunoașterea drepturilor de liberă strămutare a țăranilor, suprimarea sau diminuarea unor obligații, întâlnirea anuală a delegaților celor două părți pentru a verifica respectarea condițiilor.

Nobilimea a considerat acordul un mijloc de a câștiga timp și a-și reface forțele. La inițiativa voievodului Lorand Lépes, la Căpâlna (Kapolna) a avut loc o adunare a stărilor privilegiate: nobilimea (care, fără a i se specifica în vreun fel condiția etnică, era cea maghiară și cea română maghiarizată prin catolicizare), sașii (în fapt, patriciatul săsesc) și secuii (pătura fruntașilor). Această *Unio trium nationum* era alianța dintre păturile privilegiate (acesta este sensul medieval al termenului *natio*) ale Transilvaniei; pregătită de măsurile lui Ludovic I de Anjou din 1366 și consolidată sub amenințarea țăranilor răsculați, alianța avea să devină baza regimului politic al Transilvaniei în cursul secolelor următoare. *Unio trium nationum* a atras după sine excluderea românilor – populația majoritară și autohtonă – din viața politică a Transilvaniei.

Țăranii răsculați s-au constituit și ei – poate sub influențe ale radicalilor husiți – într-o „universitate" (*universitas*), în înțelesul de totalitate sau comunitate a iobagilor, încercând să statueze astfel o egalitate a stărilor, așa cum era preconizată în Cehia.

O nouă înțelegere încheiată între țărani și nobili a păstrat câștigurile anterioare ale răsculaților, cu o excepție – dar de însemnătate majoră –, verificarea anuală a respectării acordului.

Deși țăranilor li s-au alăturat și orășenii din Cluj, ca în orice răscoală țărănească, era greu de menținut coeziunea răzvrătiților. Nobilimea – consolidată prin „uniunea" de la Căpâlna – a trecut la acțiuni represive, a căror sălbăticie (execuții, mutilări, torturi) urmărea

să răspândească teroarea în lumea satelor, pentru a descuraja noi răscoale. Cele două înțelegeri convenite între țărani și nobilime au fost date uitării.

APĂRĂTORUL BELGRADULUI

Din aceste tulburări de caracter diferit care au cuprins toate cele trei Țări române, Transilvania a ieșit prima, grație energiei, curajului și spiritului de inițiativă ale lui Iancu de Hunedoara. Descendent al unei familii românești transilvănene, originară însă din Țara Românească, Iancu era fiul lui Voicu, răsplătit de regele Sigismund de Luxemburg cu domeniul Hunedoarei. Integrat, prin confesiunea catolică și stilul de viață, nobilimii ungare, Iancu de Hunedoara s-a sprijinit atât în cârmuirea Transilvaniei – ca voievod – cât, mai ales, în luptele sale cu turcii, pe cnejii români din Transilvania și Banat, mulți din ei fiind ridicați la statutul nobiliar.

Începuturile carierei sale militare l-au purtat succesiv în Serbia, Croația și ducatul Milanului. Revenit în patrie, a cunoscut o carieră strălucită, devenind voievod al Transilvaniei și comite al secuilor (întâia dată când demnitățile au fost cumulate), iar după moartea regelui Vladislav în bătălia de la Varna (1444) guvernator al Ungariei (1446). Pe măsură ce a urcat în ierarhia politică și administrativă, Iancu a acumulat o imensă avere, stăpânirile sale de pământ însumând circa 1 000 de sate, 87 de târguri și orașe și 28 de cetăți. La o asemenea forță economică, Iancu de Hunedoara a devenit prima personalitate a Regatului ungar.

Din 1437, când este prezent la bătălia de la Semendria, și până în 1456 când moare, după apărarea Belgradului, Iancu de Hunedoara a fost unul dintre reprezentanții cei mai străluciți ai cruciadei târzii. În încleștarea cu Poarta otomană, el a încercat să facă din Țara Românească și Moldova nu numai un glacis (zonă de protecție) strategic al Ungariei și Transilvaniei, ci și – împreună cu cea din urmă – un adevărat bastion antiotoman, în vederea desfășurării ofensivei creștine în Balcani, apoi, după înfrângerea de la Varna, un adevărat zid al lumii creștine. De aici intervențiile sale în Țara Românească și Moldova, unde a instalat sau înlăturat domni, în funcție de orientarea lor favorabilă sau, respectiv, ostilă luptei

antiotomane. Din acest unghi de vedere, Iancu de Hunedoara apare într-o dublă ipostază: de continuator al regilor ungari, preocupați să-și impună suzeranitatea la sud și est de Carpați, și de inițiator al unui bloc antiotoman al celor trei Țări române.

În 1442, după ce zdrobește forțele otomane, intrate în Transilvania, sub conducerea lui Mezid, beiul Vidinului, Iancu pătrunde în Țara Românească și înfrânge pe beilerbeiul Rumeliei, Șehabeddin, pe cursul superior al Ialomiței.

În anul următor, Iancu întreprinde o expediție în Balcani – „campania cea lungă" –, în cursul căreia oastea sa, alături de care luptă și un corp muntean trimis de Vlad Dracul (instalat de Iancu ca domn al Țării Românești), a cucerit Nișul și Sofia și a ajuns până dincolo de Zlatița (ianuarie 1444), înaintarea fiind oprită de asprimile iernii.

Încurajat de acest succes, regele Poloniei și al Ungariei, Vladislav, a hotărât să încalce pacea – atât de avantajoasă, încheiată în vara anului 1444 la Seghedin, care, printre altele, instituia o dublă suzeranitate ungaro-otomană asupra Țării Românești – și să reia cruciada antiotomană.

În toamnă, folosind și situația confuză creată de retragerea sultanului Murad al II-lea pentru a asigura succesiunea fiului său, Mehmed al II-lea, precum și faptul că grosul armatei otomane se afla în Anatolia, o oaste cruciată condusă de regele Ungariei și Polonici și de Iancu de Hunedoara a înaintat din nou în Balcani, ajungând până la Varna. Aici, forțele cruciate au suferit o gravă înfrângere, moartea regelui provocând o panică de nestăpânit (10 noiembrie 1444). Victoria otomană a fost facilitată de trecerea rapidă a trupelor otomane din Anatolia în Rumelia, cu ajutorul flotei genoveze, și de revenirea lui Murad al II-lea la conducerea statului și armatei.

În primăvara anului 1445, corăbiile burgunde, participante la cruciada din 1444, cu misiunea – eșuată – de a împiedica trecerea oștii otomane în Balcani, au coborât pe Dunăre, în căutarea regelui Vladislav, crezut încă în viață. În cursul campaniei dunărene, a fost ocupată cetatea Giurgiu, cucerită de turci de la Țara Românească. Vlad Dracul le spunea, cu acest prilej, burgunzilor: „Dacă îmi pot redobândi întreagă cetatea mea, pe care tatăl meu (Mircea cel Bătrân – n.n.) a pus să o ridice, atunci chiar și femeile din Țara Românească vor fi în stare să recucerească Grecia", și adăuga că „nu se află nici o piatră în acea cetate care să nu fi costat pe tatăl său cât un bolovan de sare", referire la venitul obținut de domnie din exploatarea ocnelor de sare.

Revenirea în forță a puterii otomane în Balcani l-a făcut pe Vlad Dracul să reintre sub suzeranitatea Porții în 1447. Replica lui Iancu a fost rapidă: Vlad Dracul și fiul său, Mircea, au fost decapitați, iar în domnie a fost înălțat un alt vlăstar domnesc, Vladislav.

La începutul anului următor, 1448, Iancu a impus ca domn al Moldovei pe Petru, un fiu al lui Alexandru cel Bun, ce-i devenise cumnat, și care, în schimbul ajutorului primit, i-a cedat Chilia.

Odată refăcut „blocul românesc", Iancu a întreprins o nouă ofensivă împotriva Porții, dar ea s-a încheiat tot printr-o înfrângere, la Kosovopolje (1448).

Pentru a apăra Constantinopolul, tot mai amenințat de turci, Iancu a intrat în negocieri cu împăratul Constantin al XII-lea Dragases, pentru a organiza, în comun, apărarea capitalei imperiale (1452). Refuzul bazileului de a permite staționarea unei garnizoane ungare la Mesembria a dus la eșecul negocierilor.

Marea faptă de arme ce a încununat cariera militară a lui Iancu de Hunedoara a fost apărarea Belgradului, a cărui cucerire a încercat-o Mehmed al II-lea, după căderea Constantinopolului (29 mai 1453). Puternica oaste otomană – unele surse vorbesc de 200 000 de oșteni – a asediat de la 4 la 21 iulie 1456 orașul și cetatea, considerată – dată fiind însemnătatea lor strategică – drept „cheia" Ungariei, în înțelesul că bloca drumul spre Buda. După respingerea asaltului dat de asediatori asupra cetății, forțele lui Iancu trec la atac și silesc pe turci să se retragă, provocându-le grele pierderi. Victoria de la Belgrad a avut un puternic ecou în lumea creștină: papa Calixt al III-lea a considerat-o „evenimentul cel mai fericit al vieții sale". De la asediul Belgradului și de la înfrângerea lui Mehmed al II-lea sub zidurile cetății s-a instituit în Biserica catolică obiceiul tragerii clopotelor la amiază (orele 12).

Iancu de Hunedoara nu a putut gusta bucuria succesului său, fiind răpus de ciumă, la 11 august 1456. A fost înmormântat în catedrala catolică din Alba Iulia.

DRACULA

În timp ce în Ungaria dispariția lui Iancu a fost urmată de lupte interne (în cursul cărora cel mai mare dintre fiii săi, Ladislau, a fost

decapitat), stindardul luptei antiotomane a fost preluat de domnul Țării Românești, Vlad Țepeș, supranumit și Dracula, poreclă născută din asocierea poreclei tatălui său, Vlad Dracul, cu teroarea inspirată de crudele sale pedepse. Romanul irlandezului Bram Stoker i-a conferit o notorietate internațională poate încă și mai terifiantă, umbrind imaginea unui voievod care, dincolo de aplecările sale sangvinare, rămâne totuși una dintre personalitățile cele mai remarcabile ale istoriei românești.

Vlad Țepeș – pentru a fi înțeles – trebuie integrat acelui climat mental al secolului al XV-lea descris admirabil de Johan Huizinga, climat caracterizat printr-o mobilitate afectivă, exprimată simbolic în amestecul de „sânge și trandafiri". Cel care oferă cheia înțelegerii lui Vlad Țepeș este contemporanul său, regele Franței, Ludovic al XI-lea (1461–1483), el însuși o ciudată îmbinare de pietate și cruzime, practicată în numele rațiunii de stat.

Și unul, și celălalt au avut de făcut față – evident, în condiții diferite – anarhiei feudale; și unul, și celălalt au urmărit consolidarea autorității centrale; și unul, și celălalt au recurs – pentru a-și atinge obiectivele – la mijloace care au frapat sensibilitatea și imaginația contemporanilor: Ludovic al XI-lea a devenit „păianjenul" ce țese plasa pentru prinderea victimelor sale, iar Vlad sângerosul trăgător în țeapă.

Pentru domnul Țării Românești, acest oribil instrument de pedeapsă a reprezentat mijlocul eficace al unei strategii de intimidare a adversarilor din țară și din afară. Față de boierii turbulenți și turcii invadatori, el a utilizat țeapa pentru a supune necondiționat domniei elita politică și pentru a pune la adăpost țara de primejdia transformării în pașalâc.

Renumele de tiran dement i-a fost creat de orășenii sași din Brașov și Sibiu, intrați în conflict cu voievodul muntean din rațiuni economice și deveniți protectorii pretendenților la scaunul de domnie de la Târgoviște, și de regele Ungariei, Matia Corvin, care, obligat să justifice renunțarea la cruciada antiotomană pentru a cărei organizare primise fonduri de la papa Pius al II-lea, l-a acuzat pe Vlad Țepeș de trădare și a declanșat un adevărat război propagandistic, destinat să-l înfățișeze pe domnul român ca pe un monstru de cruzime.

Raporturile lui Vlad Țepeș cu clasa politică au fost încordate: domnul se voia un stăpân absolut al țării, boierii se considerau mici suverani pe domeniile lor. Conflictul era inevitabil și el a cunoscut

în iarna 1458–1459 un moment de vârf prin executarea unui mare număr de opozanți. Dialogul dintre domn și boieri, astfel cum este prezentat de cronicarul M. Beheim, relevă esența conflictului: voievodul ar fi întrebat pe boierii invitați la un ospăț câți domni cunoscuseră în viața lor. Constatând că „nici unul nu era atât de tânăr încât (să fi cunoscut) numai șapte", domnul a denunțat consecințele nefaste pentru țară ale luptelor interne: „vina o poartă rușinoasele voastre dezbinări". Domnia voită de Vlad nu putea tolera astfel de „dezbinări".

Autocratul de la Târgoviște nu se putea împăca – desigur – cu situația de tributar al sultanului, astfel că, îndată ce autoritatea sa a fost solid stabilită în țară, Vlad Țepeș a refuzat să mai plătească haraciul cerut de Poartă, ceea ce a atras riposta sultanului.

După dejucarea unei tentative turcești de a-l captura pe domnul român, în urma căreia el a ocupat Giurgiu, Vlad a declanșat, în iarna 1461–1462, operațiile la Dunăre, atacând orașele și punctele fortificate. „Catastiful" de oameni uciși în această campanie (el însoțește scrisoarea adresată de Vlad lui Matia Corvin) este edificator atât pentru amploarea ravagiilor provocate, cât și pentru minuția înregistrării victimelor măcelului. După ce arată cum se repartizează pe localități cei 23 884 de turci și bulgari uciși (Oblucița și Novoselo – 1350 etc.), catastiful continuă: „Așijderea în locurile de mai sus, unde au fost vaduri care au fost arse și nimicite, oamenii, bărbați și femei, și tineri și copiii cei mici, împreună cu pruncii, deopotrivă, au fost uciși, și tot locul acela a rămas nimicit. Iar cele de mai sus sunt numai numărul morților ale căror capete și semne au fost aduse dregătorilor noștri, așezați în toate părțile; cei care altfel n-au fost arătați, ori au ars prin case, al acelora nu-l știm, că au pierit foarte mulți".

Proaspătul cuceritor al Constantinopolului, Mehmed al II-lea, a considerat că este necesar să pedepsească în persoană pe cel care îi sfidase atât de sângeros autoritatea.

Vlad a aplicat – cum s-a arătat mai sus – tactica devenită caracteristică războiului asimetric: pustiirea zonei de înaintare a forțelor invadatoare și lovituri rapide, date prin surprindere, ceea ce crea o stare de insecuritate. În cursul unei nopți, el a atacat tabăra otomană, ajungând până aproape de cortul sultanului. Un ienicer de origine sârbă – Constantin Mihailovici din Ostrovița – participant la campanie a lăsat o relatare concludentă: „Totuși ne cuprinsese o

spaimă mare, deşi voievodul român avea o oaste mică şi peste tot eram cu mare grijă şi ne îngropam în fiecare noapte cu şanţuri, totuşi nu puteam fi siguri. Ne-au lovit într-o noapte încât au omorât oameni, cai, cămile, au omorât o sută de mii de turci (evidentă exagerare sau eroare de copiere – n.n.). Când toţi turcii fugind din faţa lor au venit la noi, la ieniceri, ienicerii i-au alungat de la dânşii şi-i ucideau, ca să nu fie cotropiţi de dânşii, aşa încât au făcut mare pagubă împăratului (sultanului – n.n.)". Represaliile otomane au fost pe măsura frustrării lui Mehmed al II-lea: „Iar după aceea, a doua zi, au prins câteva sute de români şi împăratul a poruncit ca pe toţi să-i taie în două".

Când sultanul, incapabil să obţină o victorie decisivă asupra lui Vlad Ţepeş, a hotărât să se retragă, solidaritatea dintre domn şi boieri, născută din teama lichidării statului muntean, s-a destrămat. În locul forţei brute, sultanul a utilizat arma politică: Radu cel Frumos, fratele lui Vlad, venit în oastea otomană (frumuseţea sa îl făcuse să fie râvnit de sultan, dar Radu se apărase, rănindu-l pe Mehmed cu un pumnal), a oferit altă soluţie raporturilor româno-otomane: recunoaşterea suzeranităţii Porţii şi plata tributului. Abandonat de boieri, Vlad s-a retras în Transilvania, unde regele Matia, hotărât să nu se angajeze în confruntarea cu Poarta, a găsit un alibi în acuzaţia de trădare adusă lui Vlad şi arestarea lui, urmată de o îndelungată captivitate la Vişegrad şi Pesta.

Revenirea în domnie – cu sprijinul lui Ştefan cel Mare – în 1476 s-a dovedit efemeră, boierimea rămânându-i ostilă atât pentru stilul autoritar de cârmuire cât şi pentru politica sa de reluare a războiului cu Poarta. În 1490, umanistul italian Filippo Buonaccorsi-Callimachus făcea în aceşti termeni bilanţul domniilor lui Vlad Ţepeş: „Acei dintre ei (români – n.n.) care se numesc Besserabi nu numai că au rezistat timp îndelungat cu forţe atât de mici împotriva întregii puteri a turcilor, dar foarte adesea chiar i-au atacat, înainte de a-l pierde, din pricina luptelor interne crâncene, pe acel mare comandant şi domn al lor, Vladislav Dracula, de care fiind lipsiţi de mirare că nu au sucombat pe dată".

Succesorii lui Vlad Ţepeş, începând cu Radu cel Frumos, au adoptat politica acceptării dominaţiei otomane, în condiţiile recunoaşterii statutului de autonomie a ţării. Obscure, anonime, aceste domnii lipsite de celebritatea lui Vlad au contribuit totuşi la fixarea regimului

suzeranității otomane, cu menținerea deplinei autoguvernări, așa cum subliniază același Callimachus: muntenii „au ajuns totuși la supunere, astfel încât să-și păstreze toate legile lor, împreună cu avuțiile și până aproape și libertatea".

MOLDOVA LA APOGEU: ȘTEFAN CEL MARE

În cronistica românească, Ștefan cel Mare a beneficiat de un portret celebru, datorat lui Grigore Ureche, și vrednic de a fi cunoscut de oricine: „Fost-au acestu Ștefan Vodă om nu mare de statu, mânios și degrabu vărsătoriu de sânge nevinovat; de multe ori la ospețe omorâea fără județu. Amintrilea era om întreg la fire, neleneșu, și lucrul său îl știia a-l acoperi și unde nu gândiiai, acolo îl aflai. La lucruri de războaie meșter, unde era nevoie însuși se vârâea, ca văzându-l ai săi, să nu îndăpărtieaze și pentru aceia raru războiu de nu biruia. Și unde biruia alții, nu pierdea nădejdea, că știindu-se căzut jos, să rădica deasupra biruitorilor."

Cronicarul-boier a enumerat calitățile unei personalități politice cu adevărat excepționale, singura trăsătură negativă fiind aceea a execuției unor inocenți, în viziunea sa, proveniți din rândurile elitei conducătoare.

Înscăunat după un sfert de secol de anarhie feudală, Ștefan a urmărit – și a reușit – să restabilească autoritatea domnească, debilitată în perioada de după moartea lui Alexandru cel Bun. Voievodul moldovean a folosit mijloace dure pentru a frânge rezistența marii boierimi, mergând până la masive execuții.

Raporturile dintre domn și marea boierime par a fi rămas până la sfârșitul cârmuirii lui Ștefan sub semnul suspiciunii și al ostilității latente. În ultimele zile de viață, domnul a avut de înfruntat opoziția unei grupări boierești față de desemnarea ca urmaș la tron a fiului său, Bogdan. Bătrânul voievod nu a ezitat să-i decapiteze și atunci pe boierii rebeli.

Politica externă a lui Ștefan – cea care a adus Moldovei și domnului o faimă cum nu cunoscuse și nu a mai cunoscut după aceea – a fost determinată de triunghiul de forțe în care se înscria Moldova: Polonia, Ungaria și Imperiul otoman.

În raporturile cu cele două regate limitrofe, Ştefan s-a situat în descendenţa politică a bunicului său, Alexandru cel Bun, plasându-se, în funcţie de contextul politic, sub scutul unuia sau altuia. Faţă de tendinţa Ungariei de a aduce sub o autoritate efectivă voievodatul Moldovei, aflat altă dată sub suzeranitatea sa, Ştefan a preferat de regulă vasalitatea faţă de regele polon, satisfăcut numai de existenţa raportului de fidelitate personală, care îl aşeza pe domnul Moldovei în subordinea sa, fără a transforma contractul feudo-vasalic într-o stăpânire polonă reală asupra Moldovei. Printr-un abil joc diplomatic, Ştefan a ştiut să estompeze orice formă de dependenţă adevărată faţă de cei doi suzerani, astfel că putea să declare în deplin adevăr că „este stăpân liber al ţării şi al poporului său".

Ceea ce a conferit Moldovei, în timpul lui Ştefan, statutul de factor de seamă al relaţiilor internaţionale şi a adus domnului ei un renume fără egal în istoria voievodatului a fost îndelungata confruntare cu Imperiul otoman, aflat în plină expansiune, sub cârmuirea lui Mehmed al II-lea, cuceritorul Constantinopolului.

Mergând pe firul cauzal al evenimentelor, se constată că la originea acestei confruntări, ca – de altminteri – şi a unor însemnate orientări în politica externă a Moldovei, s-a aflat cucerirea Chiliei în 1465 (după încercarea neizbutită din 1462, când, profitând de atacul lui Mehmed al II-lea împotriva lui Vlad Ţepeş, Ştefan crezuse că poate lua Chilia în stăpânire). Se vădeşte astfel, încă o dată, covârşitoarea însemnătate a controlului gurilor Dunării în determinarea politicii externe nu numai a Moldovei şi Ţării Româneşti, dar şi a marilor puteri – precum Regatul ungar şi Imperiul otoman –, pentru care marele fluviu însemna, în egală măsură, o axă strategică şi una comercială.

Cucerirea Chiliei în 1465 a adus Moldova în conflict cu Ungaria – ceea ce a determinat strângerea raporturilor moldo-polone –, cu Ţara Românească şi, în urma încercărilor lui Ştefan de a aşeza voievodatul muntean, vasal Porţii otomane, în orbita Moldovei, cu Imperiul otoman.

Matia Corvin a reacţionat la cucerirea Chiliei prin organizarea unei campanii de anvergură împotriva lui Ştefan, având un obiectiv mult mai ambiţios decât restaurarea controlului asupra cetăţii danubiene: înlăturarea lui Ştefan şi înscăunarea lui Petru Aron, ceea ce implica readucerea Moldovei sub autoritatea efectivă a coroanei ungare.

Oastea lui Matia Corvin a înaintat până la Baia, unde, în noaptea de 14–15 decembrie 1467, a fost atacată de Ştefan. Infidelitatea unor boieri l-a lipsit pe Ştefan de victoria zdrobitoare pe care o aştepta. Matia, rănit, a fost constrâns să se retragă, abandonând definitiv intenţia de a restabili controlul asupra Moldovei.

Conflictul cu Radu cel Frumos, început în 1469, a inaugurat o direcţie în strategia politică a lui Ştefan: instalarea în domnia Ţării Româneşti a unui domn aliniat atitudinii Moldovei, adică transformarea voievodatului muntean într-un glacis al Moldovei. Intervenţia lui Ştefan în Ţara Românească a fost atât de stăruitoare, încât *Letopiseţul cantacuzinesc* îi atribuie o domnie munteană de 16 ani. Eforturile lui Ştefan de a include „cealaltă ţară românească" – cum o numea el însuşi – în frontul antiotoman au eşuat. Realităţile geopolitice s-au dovedit mai puternice decât conştiinţa unităţii de neam sau spiritul de solidaritate creştină. Prezenţa turcilor la Dunăre a făcut de fiecare dată pe domnul înscăunat de Ştefan să-şi abandoneze patronul şi să stea sub ascultarea Porţii.

Ilustrativă pentru atitudinea boierimii muntene, ostilă amestecului vecinului de peste Milcov şi solidară cu domnul ei în refuzul de a urma politica antiotomană a lui Ştefan, este scrisoarea boierilor brăileni adresată în 1481 domnului Moldovei, care sprijinea atunci pe un fiu al lui Vlad Dracul, Mircea, pentru a-l face domn în Ţara Românească, text savuros prin umorul său politic: „De la toţi boierii brăileni şi de la toţi cnejii şi de la toţi românii îţi scriem ţie, Ştefane Voievod, Domn moldovenesc. Este în tine omenie, ai tu minte, ai tu creieri, de-ţi strici cerneala şi hârtia pentru un copil de curvă, fiul Călţunei, şi zici că-ţi este fiu? De-ţi este fiu şi vrei să-i faci bine, ci tu orânduieşte să fie după moartea ta domn în locul tău şi pe mă-sa ia-o şi o ţine, să-ţi fie ţie doamnă, cum au ţinut-o, în ţara noastră, toţi pescarii brăileni; ci tu ţine-ţi-o să-ţi fie doamnă. Şi învaţă-ţi tu ţara ta cum să te slujească, iar pe noi să ne laşi în pace, că, de-ţi cauţi duşman, îl găseşti! Şi aşa să ştii: avem domn mare şi bun şi avem pace din toate laturile; să ştii că toţi pe capete vom veni asupra ta şi vom sta pe lângă domnul nostru, Basarab Voievod, până ce vom pierde capetele".

Politica antiotomană a lui Ştefan s-a integrat războiului veneto-otoman (1463–1479), domnul Moldovei alăturându-se unei coaliţii care cuprindea adversari ai Porţii, de la Republica lagunelor până la

hanul turcoman Uzun-Hassan, conducătorul statului „Mielul Alb" (cuprindea sudul Azerbaidjanului, Armenia şi părţi ale Irakului şi Iranului, având capitala la Tebriz), cu care Ştefan a negociat prin medicul evreu Isaac Beg.

Acţiunile militare şi diplomatice ale lui Ştefan i s-au părut sultanului Mehmed al II-lea atât de primejdioase, încât a trimis împotriva lui, în iarna 1474–1475, o oaste – evaluată de Ştefan la 120 000 de oameni – sub conducerea beilerbeiului Rumeliei, Soliman, însoţit şi de trupele muntene ale lui Radu cel Frumos.

Ştefan dispunea de o armată de 40 000 de oameni, cărora li s-au alăturat un corp polon, trimis de regele Cazimir, şi un altul ungar, de la regele Matia Corvin.

Bătălia s-a dat la Podul Înalt (10 ianuarie 1475) şi s-a încheiat cu biruinţa lui Ştefan. Şi-au spus cuvântul tactica „pământului pârjolit", care a lipsit de hrană cavaleria otomană, precum şi judicioasa folosire a terenului, care nu a permis desfăşurarea oastei lui Soliman; ceaţa coborâtă în dimineaţa bătăliei a fost folosită de Ştefan pentru a dezorienta forţele invadatoare şi a le dezorganiza.

Aşa cum arăta Ştefan, la 25 ianuarie 1475, în scrisoarea sa adresată principilor creştini: „am luat sabia în mână şi cu ajutorul Domnului Dumnezeului nostru atotputernic am mers împotriva duşmanilor creştinătăţii, i-am biruit şi i-am călcat în picioare şi pe toţi i-am trecut sub ascuţişul sabiei noastre".

Caracteristică pentru credinţa lui Ştefan este conduita sa după victorie: „Nu s-a îngâmfat Ştefan în urma acestei biruinţe – scrie cronicarul polon Jan Długosz – ci a postit patru zile cu apă şi cu pâine. Şi a dat poruncă în ţara întreagă să nu cuteze cineva să-i atribuie lui acea biruinţă, ci numai lui Dumnezeu".

Domnul Moldovei aştepta replica sultanului chiar în primăvara aceluiaşi an şi cerea ajutorul lumii creştine, subliniind că Moldova este „poarta creştinătăţii" şi că, odată cucerită de turci, „atunci toată creştinătatea va fi în primejdie".

Atacul otoman s-a produs însă în anul următor, în fruntea oastei otomane aflându-se acum însuşi sultanul Mehmed al II-lea. În cursul anului pecedent, el cucerise colonia genoveză Caffa şi – fapt cu grave urmări pentru Moldova – adusese în dependenţa sa Hanatul tătarilor din Crimeea. Ei au devenit de atunci un instrument militar

de mare eficacitate împotriva Moldovei, fie ca forţă de atac independentă, fie ca parte într-o acţiune conjugată turco-tătară.

În 1476, Mehmed a folosit cea de a doua variantă. Atacul tătar l-a obligat pe Ştefan să îngăduie oştenilor – ţărani, chemaţi sub arme pentru a respinge invazia otomană, să-şi apere gospodăriile şi – după ce tătarii luaseră mulţime de robi – să-i elibereze pe captivi, cum s-a şi întâmplat.

Împotriva sultanului, Ştefan a utilizat din nou tactica golului demoeconomic, producând astfel mari dificultăţi de aprovizionare oştii otomane, iar prin atacuri de hărţuială a creat o stare de nesiguranţă.

Înaintarea adversarului spre capitală trebuia însă oprită, şi Ştefan – cu toate că efectivele sale erau împuţinate – a încercat să-i oprească pe invadatori, dând bătălia de la Valea Albă sau Războieni (26 iulie 1476), terminată cu înfrângerea moldovenilor, aşa cum spune Ştefan însuşi în pisania bisericii înălţate acolo: „S-a ridicat puternicul împărat Mahmet, împăratul turcesc, cu toate puterile sale răsăritene, şi încă şi Basarab voievod, numit Laiotă, a venit cu el cu toată ţara sa basarabească. Şi au venit să prade şi să ia Ţara Moldovei; şi au ajuns până aici, la locul numit Valea Albă. Iar noi, Ştefan voievod şi cu fiul nostru, Alexandru, am ieşit înaintea lor şi am făcut mare război cu ei, în luna iulie 26; şi cu voia lui Dumnezeu, au fost înfrânţi creştinii de păgâni. Şi au căzut aici mulţime mare de oşteni ai Moldovei. Tot atunci şi tătarii au lovit Ţara Moldovei de ceia parte".

Victoria lui Mehmed al II-lea a rămas nefructificată: nici una din cetăţile Moldovei – şi în primul rând Suceava – nu a putut fi cucerită; oastea otomană, slăbită de lipsuri şi privată de aportul tătarilor, siliţi să revină în Crimeea, în urma unui atac al Hoardei de pe Volga, alăturată coaliţiei antiotomane, a început retragerea, mai ales că din Transilvania venea, în sprijinul lui Ştefan, un corp de oaste.

Campania lui Mehmed al II-lea s-a soldat, aşadar, cu un eşec politic, dar Moldova a suferit mari distrugeri şi pierderi umane însemnate.

Ştefan a trimis o solie la Veneţia, a cărei amplă expunere începe printr-un act de acuzare la adresa conducătorilor creştini, care l-au lăsat singur în faţa duşmanului: „Căci, deşi avea jurăminte şi învoieli cu dânşii, ei l-au înşelat şi astfel a păţit ce-a păţit. Învoielile şi jurămintele ce erau între ei cuprindeau [prevederea] că toţi trebuiau să fie gata şi să ajute în orice loc pe acela dintre domni împotriva căruia ar fi mers

turcii. Şi totuşi, cu toată nădejdea mea într-înşii, mi s-a întâmplat nenorocirea pomenită". După ce arată că neîndeplinirea promisiunilor de ajutor s-a răsfrânt negativ asupra planului său de campanie, Ştefan conchide cu resemnare creştină: „Eu, împreună cu curtea mea, am făcut ce-am putut şi s-a întâmplat cum am spus mai sus, care lucru socotesc că a fost voia lui Dumnezeu, ca să mă pedepsească pentru păcatele mele; şi lăudat să fie numele lui!"

Ştefan sublinia din nou funcţia geostrategică a Moldovei de avanpost al lumii creştine în faţa expansiunii otomane: „Nu vreau să mai spun cât de folositoare este pentru treburile creştine această ţară a mea; socotesc că este de prisos, fiindcă lucrul e prea limpede, că ea este cetatea de apărare a Ţării Ungureşti şi a Poloniei şi straja acestor două crăii. Afară de aceasta, fiindcă turcul s-a împiedicat de mine, mulţi creştini au rămas în linişte de patru ani". Domnul Moldovei avertiza că viitoarea lovitură otomană va fi îndreptată împotriva celor două cetăţi, Chilia şi Cetatea Albă.

Apelurile lui Ştefan nu au avut nici de astă dată ecou, cu atât mai mult cu cât, la începutul anului 1479, Veneţia a încheiat pace cu Poarta otomană.

Ştefan a încercat să profite de situaţia creată de moartea lui Mehmed al II-lea, când între cei doi fii ai Cuceritorului (Fatih), Baiazid şi Cem Sultan, a izbucnit un violent conflict. Voievodul moldovean şi-a restabilit autoritatea asupra Ţării Româneşti, dar succesul a fost, iarăşi, efemer. Victorios în lupta cu fratele său, Baiazid al II-lea, aflat sub presiunea ienicerilor, care reclamau o campanie condusă de sultan, a hotărât să atace cei doi „plămâni" ai Moldovei – Chilia şi Cetatea Albă –, pentru a desăvârşi stăpânirea otomană asupra Mării Negre.

Chilia a capitulat după un asediu de zece zile (14 iulie 1484), iar Cetatea Albă a fost cucerită printr-un asalt turco-tătar după 15 zile de asediu (7–8 august). Absenţa oricărei intervenţii a lui Ştefan în apărarea cetăţilor este explicată de cronicarul Grigore Ureche prin faptul că „Ştefan Vodă la gol n-au îndrăznitu să iasă ci numai la strimtori nevoia de le făcea sminteală".

Pierderea Chiliei şi a Cetăţii Albe a privat Moldova de principalele centre ale comerţului său extern şi a produs o breşă, imposibil de colmatat, în sistemul său de apărare militară. Ştefan nu s-a putut resemna cu pierderea acestor „chei" ale ţării sale. Mizând pe sprijinul

Poloniei, el a acceptat să săvârşească un act pe care îl amânase mereu până atunci: la 15 septembrie 1485, voievodul moldovean a prestat personal la Colomeea omagiul de vasalitate regelui polon; nu a fost numai o ceremonie formală, ci şi recunoaşterea autorităţii efective de suzeran a lui Cazimir al IV-lea.

Dacă jurământul de la Colomeea i-a oferit lui Ştefan posibilitatea de a respinge forţele otomane pătrunse în ţară în timp ce el se afla în Polonia şi de a le înfrânge la Cătlăbuga (domnul a beneficiat şi de concursul unui corp de oaste polon), Ştefan era hotărât să utilizeze jocul de basculă între Polonia şi Ungaria pentru a atenua suzeranitatea celei dintâi. Va fi jucat un rol în decizia sa şi revigorarea opoziţiei boiereşti, încurajată de slăbirea poziţiei domniei, opoziţie ce pare a se fi manifestat în timpul campaniei otomane din 1486, când, în bătălia de la Şcheia (6 martie), împotriva turcilor şi a pretendentului adus de aceştia, Petru cel Şchiop (Hronoda), domnul s-a aflat într-o situaţie critică, înainte de a obţine biruinţa.

Ştefan s-a apropiat din nou de Ungaria, primind de la regele Matia Corvin cetăţile Ciceiul şi Cetatea de Baltă, cea dintâi şi cu un întins domeniu.

Cele două cetăţi – cred Ştefan S. Gorovei şi Maria Magdalena Székely – aveau funcţia unei compensaţii pentru pierderea Chiliei şi Cetăţii Albe, regele Ungariei încurajând încheierea păcii între Moldova şi Poarta otomană. În noile împrejurări, Ştefan a pus capăt confruntării cu Imperiul otoman, acceptând să plătească tribut Porţii şi obţinând recunoaşterea statutului de autonomie a Moldovei (toamna 1486).

Perspectiva unei noi uniuni personale polono-ungare – după moartea lui Matia Corvin (1490) –, care făcea imposibilă politica de echilibru a Moldovei între cele două regate, a deplasat spre nord centrul de greutate al politicii externe a lui Ştefan cel Mare. În 1490, el a ocupat Pocuţia, obiectul vechiului litigiu moldo-polon, a făcut o incursiune pe teritoriul regatului vecin şi s-a apropiat de marele cneaz al Moscovei, Ivan al III-lea, şi chiar de Hanatul tătar din Crimeea, aflaţi în conflict cu Polonia şi Lituania.

La rândul său, succesorul lui Cazimir al IV-lea, Ioan Albert, plănuia înlăturarea lui Ştefan şi instalarea în domnia Moldovei a fratelui său mai mic, Sigismund.

Precedată de o perioadă de tensiune şi negocieri diplomatice, destinate să o împiedice, campania lui Ioan Albert împotriva lui

Ştefan s-a încheiat prin victoria strălucită a domnului Moldovei la Codrii Cozminului (26 octombrie 1497).

Prin tratatul de pace încheiat la Hârlău (12 iulie 1499), erau anulate constrângerile rezultate din jurământul de la Colomeea. Regele Poloniei se angaja să apere Moldova, iar cele două părţi îşi asumau obligaţia de a fi „prieteni prietenilor şi neprieteni neprietenilor lor".

Ştefan a izbutit astfel, spre sfârşitul domniei lui, să pună capăt oricăror forme de dependenţă vasalică a Moldovei faţă de Polonia, aşa cum făcuse cu trei decenii mai înainte faţă de Ungaria. Cu autonomia recunoscută de Poarta otomană, Moldova se afla la apogeul puterii şi prestigiului ei. O realitate înţeleasă de supuşii săi, care, la moartea domnului (2 iulie 1504), „plângea toţi ca după un părinte al său, că cunoştiia toţi că s-au scăpatu de mult bine şi de multă apărătură", scria Grigore Ureche; cronicarul explică temeiurile percepţiei lui Ştefan ca sfânt în conştiinţa populaţiei. „Ce după moartea lui până astăzi îi zice sveti Ştefan Vodă, nu pentru sufletu, ce iaste în mâna lui Dumnezeu, că el încă au fostu om cu păcate, ci pentru lucrurile lui cele vitejeşti, carile nimenea din domni, nici mai înainte, nici după aceia l-au ajunsu."

Într-adevăr, cei 47 de ani ai domniei lui Ştefan au dat Moldovei nu numai o glorie militară fără precedent, dar şi o înflorire culturală şi artistică, reflectată în cronica scrisă din iniţiativa domnului (păstrată în mai multe variante), în manuscrisele împodobite şi în obiecte de cult de o înaltă măiestrie artistică, precum şi în mulţimea bisericilor înălţate sau refăcute de piosul voievod.

ÎN „CASA PĂCII"

Început sub semnul morţii marelui Ştefan, secolul al XVI-lea va cunoaşte, la sfârşitul său, cea de a doua mare personalitate a evului mediu românesc, Mihai Viteazul, întâiul unificator al Ţărilor române. În ansamblul său, secolul al XVI-lea a înregistrat agravarea dominaţiei Porţii otomane asupra Ţării Româneşti şi Moldovei şi intrarea Transilvaniei sub suzeranitatea otomană. Domnia lui Soliman Magnificul (1520–1566) a marcat apogeul puterii turceşti, care a făcut să planeze asupra celor două voievodate româneşti extracarpatice

primejdia transformării în paşalâcuri. Dacă ele au izbutit să-şi păstreze, în cele din urmă, statutul de autonomie, părţi ale teritoriului lor au fost transformate în raiale sau paşalâcuri: Tighina, devenită Bender, în 1538, Brăila în 1542, Banatul în 1552.

Obligaţiile materiale – în primul rând cele pecuniare – ale Ţărilor române, mai ales ale celor extracarpatice, au cunoscut o creştere continuă, atingând una din cele două cote maxime (cealaltă va fi în secolul al XVIII-lea) din timpul dominaţiei otomane şi ameninţând, cum se va vedea, cu colapsul economic spre sfârşitul secolului.

Dacă Transilvania a devenit, după zdrobirea Regatului ungar în bătălia de la Mohács (1526) şi instituirea paşalâcului de Buda (1541), un principat autonom sub suzeranitatea Porţii otomane, instaurarea aceleiaşi suzeranităţi asupra Ţării Româneşti şi Moldovei s-a făcut printr-un proces mai îndelungat, început în secolul al XV-lea, odată cu plata tributului, şi cu ritmuri şi intensităţi diferite: mai rapid şi mai puternic în Ţara Românească, mai lent şi mai atenuat în Moldova.

Cucerirea Belgradului (1521) a marcat începutul noii faze a expansiunii otomane şi încheierea cuceririi Peninsulei Balcanice. În noul cadru geostrategic, profitând de minoratul lui Teodosie, fiul lui Neagoe Basarab, begul de Vidin, Mehmed, încearcă şi izbuteşte – pentru foarte puţin timp – luarea în stăpânire a Ţării Româneşti şi trecerea ei sub administraţie otomană.

Reacţia a fost puternică şi ea s-a întruchipat în luptele numeroase cu turcii date de Radu de la Afumaţi, numit de N. Iorga „Domnul răzbunării creştine şi al mândriei româneşti".

Statutul Ţărilor române sub dominaţia otomană, astfel cum el s-a statornicit în secolul al XVI-lea, a decurs din apartenenţa lor la „Casa păcii" sau „a legământului" (*dâr al-'ahd*), zonă intermediară între „Casa războiului" (*dâr al-harb*) şi „Casa Islamului" (*dâr al-Islam*), adică între zona ce urma a fi – teoretic – cucerită de Imperiul otoman şi teritoriul imperial, în limitele căruia se aplica legea islamică.

Autonomia Ţărilor române însemna că principele era un pământean, aparţinând de regulă familiei domnitoare, aşadar, un creştin, iar Ţările române îşi păstrau propriile instituţii politice, administrative, militare, judecătoreşti şi ecleziastice. Domnul era ales de boieri (în Transilvania de dietă) şi confirmat de sultan. Pe măsură ce s-a consolidat dominaţia otomană asupra Ţării Româneşti

şi Moldovci, în primul rând domnii au început să fie demişi (maziliţi) şi numiţi şi dintre străini, fără consultarea ţării, ceea ce a născut, în practică, o adevărată licitare a scaunelor de domnie, acordate ofertantului cel mai darnic. Rivalitatea dintre Petru Cercel şi Mihnea al II-lea, de exemplu, a adus sultanului şi înalţilor dregători ai Porţii sume exorbitante.

Ţările române erau obligate să plătească tributul (haraciul), care a străbătut o curbă ascendentă în cursul secolului al XVI-lea, nu numai ca urmare a înăspririi regimului de obligaţii materiale, dar şi a crizei monetare din acest secol, agravată de decalajul dintre anul cronologic şi cel fiscal din sistemul otoman. Haraciului i se adăugau daruri (peşcheşuri), devenite din benevole obligatorii, apoi confirmările în domnie la fiecare trei ani (mucarerul mare) şi, apoi, anual (mucarerul mic). Ţările române mai erau obligate să livreze cereale, oi, lemne pentru construcţia flotei turceşti. Treptat s-a instituit un cvasimonopol asupra grâului, Ţara Românească şi Moldova devenind capanul (depozit de alimente) împărăţiei otomane. Într-adevăr, cele două principate reprezentau cel mai apropiat bazin cerealier de Constantinopol – această aglomeraţie urbană de mari proporţii, adevărat megalopolis – şi ele erau, alături de Egipt, principalele furnizoare de hrană pentru capitala imperială. Autorităţile otomane erau, aşadar, vital interesate de funcţionarea fluxului cerealier din Ţara Românească şi Moldova către Constantinopol. Alături de poziţia lor strategică, determinată, în primul rând, de axul dunărean, cele două principate au avut o covârşitoare însemnătate economică pentru Imperiul otoman, ceea ce explică efortul de a le păstra sub controlul său.

Din punct de vedere politic, dependenţa de Poarta otomană a însemnat pentru domni obligaţia de a-şi integra politica lor externă în aceea a politicii otomane. Iniţial, această încadrare a însemnat aplicarea riguroasă a cunoscutei formule de alianţă „prieten prietenilor şi duşman duşmanilor" sultanului, pentru ca, mai târziu, pe măsura consolidării şi agravării dominaţiei otomane asupra Ţărilor române, îndeosebi a celor extracarpatice, iniţiativele de politică externă ale domnilor Ţării Româneşti şi Moldovei să se împuţineze până la dispariţie, iar voievozii de la Bucureşti şi Iaşi să devină simpli observatori ai desfăşurărilor internaţionale, cu misiunea de a informa Poarta.

Dependența politică a implicat și obligația concursului militar – prin trimiterea unor corpuri de oaste –, când Poarta aflată în campanie o solicita. Pentru a îndeplini această obligație, domnii Țării Românești și Moldovei au însoțit oștile otomane în Transilvania, iar în 1683, principii celor trei Țări române au participat la asediul Vienei.

Oricât de apăsătoare a devenit în anumite perioade dominația otomană – mai ales în secolul al XVIII-lea, când, așa cum se va vedea, statutul de autonomie al Țării Românești și Moldovei a cunoscut serioase limitări – niciodată nu s-a șters granița dintre *dâr al-Islam* și *dâr al-'ahd*. Turcii nu aveau voie să se instaleze permanent în spațiul nord-dunărean și nici să-și înalțe aici moschei. Călătorii străini, venind din Balcani, înregistrează, de multe ori, trecerea din lumea reglementată de legea Islamului în lumea creștină a Țărilor române prin dangătul clopotelor de la biserici, interzis în *dâr al-Islam*.

Țara Românească, Moldova și Transilvania și-au conservat individualitatea politică și au beneficiat de o autonomie, similară celei de care s-au bucurat, în apropierea lor, Ragusa (Dubrovnik) și Hanatul Crimeii.

UN VEAC DE RĂSCRUCE

Instaurarea dominației otomane și progresiva integrare a spațiului românesc în economia Imperiului otoman au avut însemnate urmări pentru societatea românească.

Odată cu trecerea Mării Negre și a bazinului pontic sub control otoman au încetat să funcționeze cele două mari drumuri continentale de negoț aducătoare de venit pentru domnie și pentru elitele politice și bisericești. Dispariția acestor surse de venit și stăpânirea otomană asupra Giurgiului, Brăilei, Chiliei și Cetății Albe au făcut ca elitele românești să caute în exploatarea pământului substitutul pentru beneficiile pierdute. Domeniul feudal sau seniorial devine în secolul al XVI-lea elementul fundamental al economiei românești. Se produce un mare transfer al stăpânirii de pământ de la țărănime la boierime și biserică, favorizat de pauperizarea populației rurale ca urmare a fiscalității apăsătoare, generată de exigențele materiale ale

Porţii otomane şi de sumele considerabile plătite de domni pentru a se menţine în scaun.

Potrivit unui calcul făcut de Damaschin Mioc, se constată în Ţara Românească următoarea creştere a cuantumului birului pe gospodăria ţărănească, în funcţie de sporirea haraciului:

Anii	Haraciul în galbeni	Cuantum bir anual în aspri
1521–1557	24 000	86
1558–1566	50 000	212
1567–1581	65 000	265
1582–1584	95 000	301
1585–1591	125 000	550
1592–1594	155 000	946

Luând exemplul unui sat de ţărani megieşi – Orleşti – care la începutul anilor '90 ai secolului al XVI-lea plătea un bir de 1 925 aspri, acelaşi medievist arată că, pentru achitarea lui, ţăranii contribuabili ar fi trebuit să vândă „42 de oi sau 16 obroace de grâu sau aproape cinci boi (4,81) sau doi cai sau 38 de fălci de ocină". Utilizând preţurile epocii, Damaschin Mioc constată că plata celor 1 925 de aspri implica vânzarea anuală a următoarelor bunuri:

Un cal	900 aspri
Un bou	400 aspri
Două obroace de grâu	240 aspri
Cinci oi	225 aspri
Trei fălci de moşie	150 aspri
Total	1 915 aspri

Povara dărilor constrânge pe ţăran să-şi înstrăineze pământul şi libertatea. Aservirea masivă a ţărănimii şi extinderea marelui domeniu boieresc şi mănăstiresc au pus bazele aşa-numitului „stat boieresc sau seniorial", deosebit de „statul domnesc" din perioada anterioară. A început procesul unui alt transfer, de astă dată de putere, de la domnie la marea boierime.

Secolul al XVI-lea apare astfel ca o perioadă de tranziţie atât pe planul structurilor social-agrare cât şi pe acela al structurilor politice; în acelaşi timp, se constată desprinderea progresivă a spaţiului

românesc extracarpatic de Europa Centrală şi integrarea sa în lumea osmano-orientală. Începe acum orientalizarea societăţii moldo-muntene, de la costum la stil de viaţă şi mentalitate. Convertirile la islamism ale lui Iliaş Rareş (1551) şi Mihnea al II-lea (1591) – primul a devenit paşă de Silistra, celălalt bei de Nicopole, ambii luând numele de Mehmed – au fost gesturi izolate, dar chiar prin caracterul lor excepţional, ele pun în lumină pătrunderea moravurilor orientale în societatea românească, un proces ce aparţine „duratei lungi" braudeliene (apogeul său va fi în secolul al XVIII-lea), cu consecinţe pe cât de nefaste pe atât de durabile asupra poporului român.

Epocă de tranziţie, secolul al XVI-lea este ilustrat în istoria românească de personalităţi de o mare diversitate tipologică, de la monarhul bizantin (Neagoe Basarab) la adevăraţi cavaleri renascentişti (Petru Rareş, Petru Cercel, Mihai Viteazul) şi de la aventurieri (Despot-Vodă) la domni de ţară (Mircea Ciobanul), a căror politică este tăierea boierilor.

Confruntări între domn şi elita politică, între statul domnesc şi statul boieresc, confruntări între politica de cruciadă târzie şi politica de acceptare a dominaţiei otomane, totul în umbra tot mai cuprinzătoare şi mai densă a Semilunii, acesta este conţinutul secolului al XVI-lea românesc.

UN CONTINUATOR AL BASILEILOR ŞI UN PRINŢ RENASCENTIST

Începutul veacului stă sub semnul domnului Ţării Româneşti, Neagoe Basarab (1512–1521). De o filiaţie incertă, el pare a fi fost nu fiu de domn (cum pretindea), ci vlăstar de mare boier din familia Craioveştilor. Cârmuirea sa este importantă prin aspectele culturale şi artistice şi prin patronatul munificent exercitat de domn în Orientul ortodox.

Neagoe Basarab apare ca autorul unei lucrări monumentale a literaturii noastre vechi, *Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său, Teodosie*, considerată, pe bună dreptate, de Constantin Noica drept „întâia mare carte a culturii româneşti"; tot el este ctitorul uneia

dintre cele mai splendide opere de arhitectură, biserica din Curtea de Argeş, la a cărei sfinţire (17 august 1517) a luat parte patriarhul ecumenic al Constantinopolului, Teolipt; cu acest prilej a fost canonizat (trecut în rândul sfinţilor) patriarhul de Constantinopol, Nifon, scurt timp mitropolit al Ţării Româneşti (1503–1505). A fost prima canonizare săvârşită pe pământul românesc. Neagoe Basarab a înălţat biserici şi a făcut bogate danii la Muntele Athos (mai ales la mănăstirea Cutlumus, „lavra Ţării Româneşti", ctitorie a lui Nicolae-Alexandru Basarab şi a lui Vladislav-Vlaicu), patriarhiei din Constantinopol, la Muntele Sinai, la Ierusalim, la Meteore (Thesalia). Prin activitatea sa de ctitor şi de patron al culturii şi al lumii ortodoxe, Neagoe Basarab se înfăţişează ca un continuator al basileilor bizantini, preocupat să sprijine Biserica ortodoxă, ajunsă sub stăpânire otomană.

De o cu totul altă factură a fost domnul Moldovei, Petru Rareş (1527–1538, 1541–1546), fiu natural al lui Ştefan cel Mare. După moartea marelui voievod, fiul său Bogdan (1504–1517) şi-a risipit incontestabilele calităţi militare în sterile conflicte cu Polonia şi Ţara Românească, iar fiul acestuia Ştefăniţă (1517–1527) a reînnoit politica de consolidare a autorităţii domneşti, ajungând la o confruntare sângeroasă cu marea boierime (7 septembrie 1523), câştigată prin concursul acordat domnului de aceleaşi categorii sociale (mica boierime, slujitori, răzeşi) care îl sprijiniseră şi pe bunicul său: „i-au venit ţara întru ajutoriu", consemnează Grigore Ureche, pentru a explica deruta adversarilor domnului.

Petru a fost ales domn pe când se îndeletnicea cu negoţul cu peşte. Personalitate puternică – dezvăluită pregnant mai ales de corespondenţa sa –, Petru Rareş este un prinţ tipic *cinquecento*-ului, năvalnic, sigur de el, gata să se măsoare oricând cu oricine. Un amănunt – dar caracteristic – dezvăluie firea acestui domn descins – parcă – din lumea prinţilor italieni descrişi de Machiavelli: când, în 1538, pierzând domnia, s-a refugiat, în condiţii de mare primejdie, în Transilvania, unde a ajuns, cum notează Macarie cronicarul, „gol, rănit la mâini şi desculţ", Petru Rareş, de îndată ce s-a aflat în Cetatea Ciceiului, şi-a dat, a doua zi, pintenii la aurit.

Petru Rareş a desfăşurat o politică de larg orizont diplomatic şi militar, comparabilă cu cea a lui Ştefan cel Mare, dar i-au lipsit calităţile de om de stat ale tatălui său. Cumpănirea atentă a raporturilor de putere,

atât de caracteristică lui Ştefan, a cedat locul unei impulsivităţi dezordonate, care a sfârşit prin a-l face să piardă, în 1538, domnia.

La începutul cârmuirii sale, Petru Rareş a intervenit în Transilvania, în lupta pentru succesiunea regelui Ludovic al II-lea, mort în bătălia de la Mohács, sprijinindu-l pe voievodul Transilvaniei, Ioan Zápolya, împotriva lui Ferdinand de Habsburg. Partizanii acestuia fură zdrobiţi de oastea moldoveană, condusă de vornicul Grozav, la Feldioara (22 iunie 1529). Petru Rareş, care primise de la Ioan Zápolya oraşele Bistriţa şi Rodna (Ciceiul şi Cetatea de Baltă i-au fost reconfirmate), se considera – şi nu fără temei – după această victorie stăpân al Transilvaniei, cum se vede şi din răspunsul iritat dat unor soli transilvăneni din 1530, care îl numiseră „domn şi vecin onorat": „În ce chip îndrăzniţi să-mi ziceţi «vecin onorat»? Nu sunteţi destul de ştiutori cine sunt? Pe voi, eu v-am supus mie cu sabia; socoteam că voi sunteţi supuşii mei credincioşi". Dacă Petru Rareş va fi avut intenţia de a exercita o autoritate efectivă în Transilvania – şi aproape sigur că a avut-o – Poarta nu ar fi permis-o, astfel că domnul Moldovei a restituit-o lui Ioan Zápolya, cum o şi spusese într-o scrisoare adresată braşovenilor la începutul anului 1530: „Iar pentru Ţara ardelenească, Domnia Voastră ştiţi că am câştigat Ţara ardelenească cu sabia şi nu o voi da nimănui, nici unui crai, nici lui Ferdinand crai, nici la nimeni altul, numai am s-o dau lui Ioanăş craiul, căci mi-e frate bun şi prieten".

Abia încheiată acţiunea în Transilvania, Petru Rareş s-a întors asupra vecinului din nord, ocupând Pocuţia, vechiul teritoriu în litigiu între cele două ţări. Conflictul moldo-polon, declanşat împotriva voinţei Porţii, a slăbit poziţiile lui Rareş la Istanbul, unde pentru prima dată a fost luată în considerare mazilirea turbulentului domn moldovean.

Confruntarea moldo-polonă s-a soldat cu grava înfrângere suferită de Petru Rareş în bătălia de la Obertyn (22 august 1531), unde adversarul domnului a fost unul din marii comandanţi din istoria militară a Poloniei, Jan Tarnowski.

Era inevitabil ca un domn cu ambiţiile lui Petru Rareş să nu aibă în vedere ruperea legăturilor de dependenţă cu Poarta şi participarea la cruciada antiotomană. După ce a înlăturat pe favoritul marelui vizir Ibrahim, veneţianul Aloisio Gritti, care urmărea să consolideze controlul Porţii asupra Transilvaniei, Petru Rareş s-a alăturat Ligii Sfinte, constituită la 7 februarie 1538 sub egida papei şi din care

făceau parte Imperiul romano-german (Ferdinand de Habsburg), Veneţia şi Ioan Zápolya.

Soliman Magnificul a hotărât să lovească articulaţia cea mai fragilă a coaliţiei: Moldova, aflată în conflict cu Polonia, expusă loviturii tătarilor şi dezbinată de gravele neînţelegeri dintre domn şi boieri.

Politica autoritară, pe plan intern, şi aventuroasă, pe plan extern, crease o prăpastie între voievod şi elita politică; boierii n-au ezitat să se adreseze sultanului Soliman, invitându-l în ţară pentru a-i scăpa de un domn incomod. În măsura în care puteau formula condiţii, ei cereau padişahului ca venirea sa să nu fie însoţită de devastări, iar statutul de autonomie să fie respectat.

În timp ce, abandonat de boieri, Petru Rareş lua calea pribegiei în Transilvania, urmărit îndeaproape de adversarii săi, boierii erau siliţi să-l primească drept domn pe un nepot al lui Ştefan cel Mare, purtându-i numele, însoţit, apoi, de o poreclă, din cauza unei invazii de lăcuste, Ştefan Lăcustă. Pe seama lui circula zvonul că avea de gând să „turcească" ţara. Întrucât nu era de ales, boierimea l-a acceptat. În schimbul confirmării autonomiei, sultanul, pentru a întări controlul asupra Moldovei, a impus cedarea Bugeacului şi a cetăţii Tighina, care au constituit raiaua Benderului (numele turcesc dat Tighinei, după refacerea acesteia, însemnând „Poarta întărită"). Sultanul a luat şi tezaurul domnilor Moldovei, ascuns la Suceava, mirându-se cum „într-o ţară atât de mică un domnitor a putut aduna o aşa de mare comoară".

În timp ce în scaunul domnesc al Moldovei s-au succedat doi voievozi – Ştefan Lăcustă, ucis de boieri, şi Alexandru Cornea, care au încercat să contrabalanseze presiunea otomană prin relaţii cu regele Poloniei şi Ferdinand de Habsburg –, Petru Rareş, pribeag în Transilvania, nu abandonase intenţia revenirii la domnie. „Vom fi ce-am fost şi mai mult decât atâta", declara el optimist într-o scrisoare din 1540.

Îndrăzneţ, el a mers la Constantinopol, unde sultanul, angajat în noi operaţii împotriva austriecilor, care aveau să se încheie cu transformarea Ungariei Centrale în paşalâc (reşedinţa fiind la Buda), avea nevoie de talentele militare ale lui Rareş pentru a înlătura pe Ştefan Mailath din Transilvania şi a o readuce sub autoritatea lui Ioan Zápolya.

Revenit în domnie, Petru Rareş nu şi-a văzut împlinite aşteptările aşa de încrezător proclamate în 1540. A pedepsit – prin execuţie –

boierii care îl trădaseră şi s-a angajat într-o traiectorie obişnuită atâtor domni români: de la cel care îl califica pe sultan „nebiruitul împărat, preamilostivul nostru domn" (vizirii erau şi ei „îndurătorii noştri domni") la planuri de cruciadă într-o coaliţie creştină, condusă de markgraful Ioachim de Brandenburg, căruia îi reînnoia devotamentul pentru lupta antiotomană, cu preţul sacrificării fiului său, chezaş la Poartă, şi în pofida experienţei dezamăgitoare cu principii creştini: „Şi, de va ajunge la luptă – comunica domnul Moldovei –, aşa sc va purta că vor avea creştinii de dânsul bucurie, şi va fi spre toată îndatorirea cuvenită, deşi are la turci ca ostatic un fiu pe care a trebuit să li-l trimită şi cu toate că l-au părăsit creştinii faţă de turc şi de craiul leşesc, totuşi el vrea să rămână împreună cu creştinii şi are nădejde să le poată sluji mai mult decât alţii". Ca atâtea alte proiecte de cruciadă, nici acestea nu s-au realizat, iar Petru Rareş a avut în a doua sa domnie (1541–1546) o activitate mai bogată în domeniul ctitoricesc.

Aceluiaşi tip renascentist le aparţin alţi doi domni: în Moldova, Iacob Eraclid Despot, în Ţara Românească, Petru Cercel.

Lui Rareş i-au urmat cei doi fii ai săi, care n-ar fi vrednici de o menţiune, dacă Iliaş – cel mai mare – nu s-ar fi turcit, iar celălalt, Ştefan, nu ar fi declanşat o persecuţie de caracter confesional împotriva armenilor – percepuţi de societate ca eretici (sunt monofiziţi, respingând hotărârile Sinodului al IV-lea de la Calcedon privind cele două naturi, divină şi umană, ale lui Hristos) –, acţiune ce îl particularizează între ceilalţi domni români, îndeobşte toleranţi în materie religioasă (deşi nu au lipsit măsuri discriminatorii sau chiar de prigoană împotriva catolicilor, luteranilor şi evreilor). Persecuţia ordonată de Ştefan Rareş exprima reacţia domnului la răspândirea Reformei în Moldova.

Încă din timpul lui Petru Rareş, progresele învăţăturii lui Luther („mântuirea prin credinţă") erau atât de importante, încât un învăţat din Moldova urma să tipărească la Wittenberg, sub patronajul lui Luther, textul Evangheliilor şi al Epistolelor Sf. Pavel în latină, germană şi română.

Deşi s-a afirmat că prigoana lui Ştefan Rareş împotriva armenilor ar fi unică în istoria noastră, ea a fost continuată de succesorul său Alexandru Lăpuşneanu, care a încercat să impună trecerea silnică la

confesiunea ortodoxă a ungurilor şi saşilor din Moldova, dărâmându-le bisericile.

Prozelitismul reformat (luteran) în Moldova a avut şi un caracter politic, exprimând eforturile Imperiului habsburgic de a-şi extinde dincolo de Carpaţi dominaţia instituită temporar în Transilvania. Din această perspectivă prigoanele lui Ştefan Rareş şi Alexandru Lăpuşneanu nu au fost numai o variantă *sui-generis* a „contrareformei" româneşti, dar şi o formă de respingere a politicii ofensive desfăşurată de imperiali.

Un succes de scurtă durată al acestei politici a fost domnia lui Ioan Iacob Eraclid (1561–1563), cunoscut, mai ales, prin drama în versuri a lui Vasile Alecsandri ca Despot Vodă. Grec din insula Samos, student la facultatea de medicină din Montpellier, combatant în armata imperială şi autor al unei lucrări de artă militară, viitorul Despot Vodă a întreţinut strânse legături cu cercurile luterane, fiind în legătură chiar cu Filip Melanchthon şi convertindu-se la luteranism.

Înscăunarea sa în Moldova cu ajutorul imperialilor şi al nobilului polonez Albert Laski a însemnat deopotrivă triumful efemer al Reformei – evident, la vârful puterii – şi al încercărilor Habsburgilor de a include Moldova în orbita lor.

Adevărat meteor pe bolta politică a Moldovei, Despot Vodă rămâne în istoria românească prin două fapte de conţinut şi însemnătate diferite, dar unite prin gândirea umanistă ce le-a inspirat.

Ca domn al Moldovei, el a adresat boierilor ţării o proclamaţie în cuprinsul căreia anunţa principiile guvernării sale pe plan intern şi extern. El făgăduia securitate deplină şi scutire de dări clasei boiereşti şi făcea cunoscută intenţia de a scoate ţara de sub ascultarea Porţii şi chiar obiective mai îndrăzneţe: „nădăjduiesc, în puţină vreme, a dobândi iarăşi locurile Moldovei mele pe care le ţine păgânul, adică malul Dunării, şi nu numai acelea, dar şi Ţara Românească şi apoi toată Ţara Grecească".

Ceea ce distinge această proclamaţie cu proiecte atât de ambiţioase este evocarea – în spiritul umanismului – a originii romane a moldovenilor: domnul se arată hotărât să lupte împotriva turcilor, „împreună cu voi, vitejilor şi neam războinic, ce vă coborâţi din vitejii romani, care au făcut să tremure lumea", arătând că, prin izbânda lor, „ne vom face cunoscuţi lumii întregi ca adevăraţi romani şi coborâtori din aceia".

În același spirit umanist, Despot a înființat Școala latină de la Cotnari, instituție de învățământ care a numărat, printre profesorii ei, pe umanistul german Johann Sommer, autorul unei biografii a patronului său domnesc, operă ce face din el „primul istoric al fenomenului umanist pe pământ românesc" (Dan Zamfirescu).

Despot nu a reușit să câștige simpatia nici a boierilor și nici a populației de rând, sfârșind ucis în urma unei răscoale boierești, dar stăpân pe estetica gestului, el a apărut în fața răsculaților – când a fost silit să capituleze – învești mântat în toată splendoarea costumului domnesc.

În Țara Românească, o pâlpâire renascentistă este prezentă în scaunul de domnie de la Târgoviște al lui Petru Cercel (1583–1585).

Dintre predecesorii săi, se cuvine amintit Mircea Ciobanul (1545–1552; 1553–1554; 1558–1559), care, întocmai ca și contemporanul său moldovean Alexandru Lăpușneanu, a fost un mare tăietor de boieri, la originea conflictului aflându-se deosebirea dintre programele de politică externă: clasa boierească, doritoare să continue confruntarea cu Poarta, așa cum o făcuse Radu de la Afumați, Mircea Ciobanul, convins că, în condițiile apogeului puterii otomane, securitatea țării putea fi garantată numai prin recunoașterea suzeranității Porții.

Domniile lui Mircea Ciobanul au fost întrerupte de cea a lui Pătrașcu cel Bun (1554–1557), căruia i se potrivește întru totul caracterizarea făcută de Grigore Ureche domnului Moldovei, Petru Șchiopul: „matcă fără ac", cu atât mai prețuit fiind acest *intermezzo* de pace între cârmuirile de sânge ale Ciobanului (făcuse negoț cu oi).

Petru Cercel a fost fiul lui Pătrașcu, dar un raport englez trimis de la Constantinopol îl identifică drept un grec de condiție umilă din Morea. Același raport semnalează „prestanța, înfățișarea sa, buna constituție a trupului ca și temperamentul, inteligența și hărnicia" sa. Cu asemenea calități nu e de mirare că vlăstarul domnesc – sau aventurierul – este excelent primit la curtea lui Henric al III-lea, regele Franței, pe care l-ar fi cunoscut în timpul scurtei domnii a acestuia în Polonia. De la „mignoni" (favoriții regelui, unii pederești), Petru a luat obiceiul de a purta un cercel, cum este reprezentat și în portretul de la mănăstirea Căluiu.

Poliglot – vorbea 12 limbi –, Petru Cercel este și autorul unui *Imn către Creator* (scris în 1579), în limba italiană, cu versuri ca acestea: „Tu nu pui preț pe-averi sau pe odoare, / Pe perle, nici pe pietre

nestemate, / Căci tot ce e, e-al Tău, Stăpâne mare. / De Tine-au fost făcute-n lume toate..."

Boarea umanistă adusă de Petru Cercel nu pare să fi fost bine primită la Târgoviște, unde domnul a înălțat un palat și o biserică. Anturajul său, alcătuit din străini (un italian, Franco Sivori, a lăsat o amplă relatare despre Țara Românească și despre domnia lui Petru Cercel), și o fiscalitate aspră vor fi favorizat uneltirile boierilor legați de rivalul său și predecesorul său Mihnea al II-lea, căci domnul execută câțiva dintre ei, apoi, concurat de același Mihnea (care se va turci), este silit să ia calea pribegiei. Încercarea de a reveni pe tron s-a sfârșit cu execuția lui de către turci, bine plătiți de înverșunatul Mihnea.

Cu dispariția lui, luminile Renașterii se sting în spațiul românesc extracarpatic.

Dominația otomană impune obligații pecuniare tot mai apăsătoare prin creșterea haraciului Țării Românești și Moldovei, în timp ce concurența pentru scaunele de domnie aduce sultanului și înalților demnitari ai Porții sume exorbitante, oferite de pretendenți care, când norocul le surâde și ajung să fie unși domni, se despăgubesc pe sine și pe creditori prin stoarcerea contribuabililor.

Pe măsură ce secolul se apropie de sfârșit, Țara Românească și Moldova se îndreaptă spre falimentul economic. Secătuirea resurselor materiale creează o stare de exasperare, ce cuprinde treptat toate clasele și categoriile sociale, lovite de dificultăți economice.

„GROAZNIC" ȘI „VITEAZ"

Semnalul împotrivirii armate l-a dat Moldova, sub domnia lui Ioan Vodă, căruia i s-a zis în istoriografie când „cel Cumplit" (după modelul lui Ivan Groznîi – cel Groaznic – țarul Rusiei), când „cel Viteaz". Primul atribut este de pus în legătură cu executarea adversarilor săi din rândurile boierimii și ale clerului.

Fiu natural al lui Ștefăniță cu o armeancă sau poate el însuși armean, care, ca atâți pretendenți, își inventase o ascendență domnească, Ioan Vodă era și el din plămada celor – ca și Despot-Vodă – gata să se arunce în aventură. Confruntat cu opoziția marii boierimi, torturează și execută pe boieri, fără șovăire, chiar și în ziua de Paști, ceea ce, evident,

a şocat pe contemporani. Fostul mitropolit din timpul lui Ştefan Rareş, Gheorghe, răspunzător şi el de persecuţia armenilor, a fost ars de viu, sub acuzaţia de sodomie, deşi se poate ca domnul să fi fost atras de avuţia strânsă de înaltul ierarh. Grigore Ureche rezumă procedeele domnului prin „belituri şi morţi groaznice fără dumnezeire". Acest „Groznîi" din Moldova era însă – în termeni moderni – un populist, iubit de mulţime, bucuroasă, probabil, să vadă umilită elita ţării.

Este de bănuit că personajul era şi charismatic, de vreme ce a izbutit să convingă ceea ce va fi fost o adunare a stărilor de necesitatea de a se opune cererii Porţii de a dubla haraciul: „Şi strângându ţara către carei să ruga cu multe cuvinte blânde, ca să le poată întoarce inimile spre dânsul şi arăta nesaţiul turcescu şi lăcomia lor (că a lui nu o vedea) – scrie Grigore Ureche, critic al domnului –, zicându că turcii toate schimburile le fac pentru mâzdă (mită – n.n.), de-i îngreunează ca să-i sărăcească şi să-i slăbească". De reţinut argumentul economic folosit de domn: exigenţele Porţii pauperizează ţara şi pe locuitorii ei. Decizia de ridicare împotriva Porţii a fost pe moment unanimă, sub impresia cuvântării domneşti: „Aşa Ioan Vodă umplându pre toţi cu nădejde, cu glas mare strigară că lângă dânsul vor pieri; cum s-a şi tâmplat", scrie Grigore Ureche.

Alături de oastea ţării, Ioan Vodă a adus pe cazacii zaporojeni, dispuşi la un mercenariat care să satisfacă dorinţa lor de bogăţie şi aventură.

Învingător în bătălia de la Jilişteа, unde sunt înfrânte forţele turco-muntene, care aduceau pe noul domn al Moldovei, Petru, sprijinit de fratele său Alexandru-Mircea, domnul Ţării Româneşti, Ioan Vodă şi cazacii ard Brăila, Tighina şi Cetatea Albă, fără a putea cuceri însă şi cetăţile. Ca odinioară Ştefan cel Mare, Ioan a încercat să înscăuneze, dincolo de Milcov, un domn fidel politicii antiotomane, dar cel destinat să fie aliatul Moldovei, un Vintilă, nu a izbutit să domnească decât patru zile (cea mai scurtă domnie românească), fiind ucis de boierii fideli lui Alexandru-Mircea.

Replica otomană nu a întârziat; o oaste otomană puternică a trecut Dunărea pe la Obluciţa, apropiindu-se de tabăra moldo-cazacă de lângă Iezerul Cahulului.

„Îi vom număra în luptă", a spus domnul celor care îl întrebau despre efectivele otomane. Bătălia s-a dat la 10 iunie 1574 şi a fost de o violenţă care a lăsat o puternică amintire, de vreme ce Grigore Ureche a evocat-o cu un puternic dramatism: „Ci moldovenii aşa sta, cum s-ar fi gătit să moară au să izbândească. Şi multă moarte s-au făcut între

amândoao părţile, că nu era loc a călca pre pământu, ci pre trupuri de om. Aşa mai apoi să bătiia de aproape, cât şi mâinile le obosisă şi armile scăpa. Acela praf să făcusă, cât nu să cunoştiia care de care-i iaste, de săneaţe şi di trăsnetul puşcilor (tunurilor – n. n.) nu să auziia dispre amândoao părţile, nici puşcaşii nu mai ştiia în cine dau".

Cronicarul-boier aminteşte cu discreţie şi dubitativ un fapt important, cu semnificaţie politică: defecţiunea boierimii moldovene, în frunte cu Ieremia pârcălabul, trecut de partea turcilor şi a domnului adus de ei: „La începutul războiului zic că o samă de moldoveni să se fi închinat la turci şi turcii i-au pus în frunte, de s-au oprit focul într-înşii, de au perit cu totul".

Întocmai ca ploaia care la Waterloo a întârziat atacul lui Napoleon, o ploaie a „muiat" praful de puşcă al oştii moldovene, privând-o de artilerie, care era unul din elementele sale de forţă. Moldovenii şi cazacii s-au întors la Roşcani, unde, încercuiţi, au fost siliţi să capituleze. În ciuda jurămintelor făcute de turci de a cruţa viaţa domnului, acesta a fost legat de coada a două cămile şi despicat. Nici în faţa unei morţi atât de teribile Ioan Vodă nu şi-a pierdut stăpânirea de sine, făcând, potrivit tradiţiei, următoarea remarcă: „Caută că eu multe feliuri de morţi groaznice am făcut, iară această moarte n-am ştiut să o fi făcut".

În timp ce în Moldova se succed cu repeziciune atacurile cazacilor care ridică din mijlocul lor „domnişori" pe cât de viteji pe atât de efemeri, tulburând domnia lui Petru Şchiopul, partizan al reconcilierii dintre domnie şi boierime (va părăsi ţara când Poarta va impune o nouă majorare a haraciului), Ţara Românească se îndreaptă – prin domnii obscure, strivite de povara cererilor turceşti – spre ceea ce va fi pagina de maximă strălucire a istoriei ei şi a evului mediu românesc: domnia lui Mihai Viteazul (1593–1601).

ÎNTÂIUL UNIFICATOR AL ROMÂNILOR

Dacă era sau nu fiul lui Pătraşcu cel Bun, aşa cum pretindea şi cum gruparea fidelă a boierilor Buzeşti a încercat să confirme (la mănăstirea Căluiu, Petru Cercel şi Mihai Viteazul, care ar fi fost astfel fraţi, sunt pictaţi alături), este o chestiune secundară, care a reţinut prea mult interesul vechii istoriografii.

Obârşia nu are însemnătate, ci fapta, şi fiul Tudorei (*pater semper incertus!*) din Oraşul de Floci s-a ridicat în ierarhia politică şi administrativă a ţării înainte de a deveni întâiul unificator al Ţărilor române.

Pentru a înţelege ascensiunea lui Mihai trebuie avută în vedere situaţia sa materială: domnul celei dintâi uniri a fost un „moşnea-nofag", un înghiţitor avid al stăpânirii de pământ ţărănesc.

Ion Donat, care a studiat cel mai atent domeniul lui Mihai Viteazul, a făcut constatări relevante asupra mărimii şi structurii acestui domeniu. Astfel, înainte de a urca pe tron, situaţia era următoarea:

Domeniul de boier al lui Mihai Viteazul

Felul satelor	Numărul satelor			
	În câte sate a stăpânit	Sate întregi	Părţi de sate şi vii	Preţul declarat (aspri)
1. Sate primite zestre	4	1	3	–
2. Sate cumpărate de la domni	7	7	–	120 000
3. Sate cumpărate de la boieri	3	2	1	70 000
4. Sate cumpărate de la moşneni	28	27	1	1 314 200
5. Vii cumpărate de la persoane indicate numai nominal	2	–	2	11 500
Total	44	37	7	1 515 700

Extinderea domeniului lui Mihai Viteazul, devenit domn, a căpătat proporţii şi ritmuri fără precedent.

Sate cumpărate de Mihai Viteazul ca domn

Felul satelor	Sate			
	Total	Întregi	Părți	Prețul satelor (sumele cunoscute)
Sate cumpărate de la boieri	25	16	9	299 000
Sate cumpărate de la moșneni	113	103	10	704 330
Sate cumpărate de la necunoscuți	11	10	1	20 000
Total	149	129	20	1 023 330

Ion Donat arată că „într-o domnie efectivă (în Țara Românească) de aproximativ șase ani el a cumpărat 64,5% din totalul satelor cumpărate până la 1600 de toți domnii Țării Românești la un loc. [...] Predecesorii lui Mihai Viteazul și-au cumpărat satele, în marea majoritate a cazurilor, de la boieri; pe când din cele 149 de sate ale lui Mihai numai 25 au fost boierești. În schimb, domnii de până la el au cumpărat doar cinci sate de moșneni, față de 113 cumpărate de Mihai Viteazul. *Aceasta înseamnă că din totalul satelor rumânite prin cumpărare, până la 1600, Mihai Viteazul a rumânit 95,7%".*

Din acest întins domeniu, domnul a făcut danii unor boieri și mănăstiri sau familiei sale, astfel că la moartea sa, în 1601, domnul dispunea de 83 de sate.

Constituirea acestui domeniu-record al domnului s-a făcut adesea cu mijloace silnice, care au lovit nemilos în moșneni, ele fiind evocate, mai târziu, în documente.

Ce a determinat acest apetit de pământ al domnului, apetit considerabil mai puternic decât al predecesorilor săi? S-a avansat ipoteza urmăririi exemplului oferit de domeniul princiar ardelenesc, pe care Mihai Viteazul ar fi intenționat să-l copieze pentru a da o „bază economică" domniei, în perspectiva obținerii, de la imperiali, a recunoașterii caracterului ei ereditar (Ion Donat).

Este incontestabil că, în condițiile societății medievale, fundamentul oricărei politici de consolidare a puterii centrale (regală, voievodală etc.) era domeniul regal sau princiar. Exponentul politicii de centralizare a puterii trebuia să dețină el însuși o temelie de putere, reprezentată de o mare stăpânire de pământ, sursă de bogăție și, în același timp, prin perspectiva daniilor, mijloc de câștigare a fidelităților.

În cazul lui Mihai Viteazul, încă un factor ar fi de luat în considerare, dacă se acceptă schema de evoluție a structurilor economico-sociale ale Țării Românești, elaborată de americanul Daniel Chirot. Potrivit acestuia, până la instaurarea controlului otoman asupra Mării Negre veniturile domniei erau asigurate de vămile percepute pe marele drum comercial, care unea Europa Centrală și gurile Dunării. Declinul și apoi dispariția acestui drum – odată cu transformarea Mării Negre într-un „lac turcesc" (dar nu închis cu desăvârșire comerțului european, cum au arătat Mihnea Berindei și Ștefan Andreescu) – a privat domnia de această sursă de venituri și a determinat o nouă așezare a izvoarelor de bogăție: de la negoțul generator de avuție prin vămi, dreptul de etapă etc. la domeniul funciar cu organizarea sa autarchică.

Același curs ar fi fost urmat și de clasa boierească, ea însăși obligată să se adapteze noilor circumstanțe: din beneficiari ai veniturilor distribuite de domnie, boierii s-au transformat în deținători de mari domenii, secolul al XVI-lea fiind martorul unui asalt al boierimii asupra stăpânirilor de pământ ale țăranilor liberi.

Schema oferită de Daniel Chirot are un caracter ipotetic, întrucât puținătatea documentelor din secolele XIV–XV nu îngăduie reconstituirea exactă a funcționării mecanismului economic al Țării Românești (ca de altminteri și al Moldovei). Este însă de observat că, odată cu extinderea domeniului boieresc, are loc și un transfer de putere de la domnie spre boierime. De la statul domnesc se trece la statul boieresc (sau seniorial, cum îl numește istoricul american).

Domnia lui Mihai Viteazul a exprimat confruntarea dintre cele două formule de organizare a statului: domnească și boierească. Așa cum se va vedea mai jos, boierii au încercat, prin tratatul de la Alba Iulia (1595), încheiat în numele voievodului cu principele Transilvaniei, Sigismund Báthori, să reducă statutul domnului la

acela de simplu reprezentant al suzeranului său transilvan şi să transfere autoritatea reală în mâinile marii boierimi.

Mihai Viteazul a urmărit blocarea acestui proces şi revigorarea statului domnesc, ceea ce explică efortul său de a-şi constitui un mare domeniu, care să-i furnizeze forţa economică necesară confruntării cu elita politică a ţării.

Înainte însă de a ajunge la măsurarea forţelor, domn şi boieri au acţionat unitar în luptă pentru scoaterea ţării de sub dominaţia otomană.

Sporul haraciului şi al altor obligaţii materiale către Poartă, introducerea confirmării trienale şi anuale a domniei (mucarerul mare şi mic), darurile (peşcheşurile) pretinse de sultan şi marii dregători otomani, toate acestea au sleit resursele Ţării Româneşti şi Moldovei, ameninţate de falimentul economic.

Povara îndatoririlor către Poartă a lovit şi în ţărănime şi în boierime, solidarizându-le temporar în încercarea de a înlătura exploatarea turcească.

Uciderea creditorilor turci aflaţi în Ţara Românească este semnificativă pentru mobilurile economice ale ridicării antiotomane (creditorii turci au fost ucişi şi la Iaşi).

Cele trei Ţări române s-au alăturat marii coaliţii – Liga Sfântă –, în care forţa principală era Imperiul habsburgic.

În iarna 1594–1595 şi la începutul anului 1595, oastea munteană s-a aflat în ofensivă, obţinând victorii asupra forţelor otomane la Oraşul de Floci, Hârşova şi Silistra şi a celor tătare (Putineiu). Mihai însuşi a trecut Dunărea şi a ars Rusciukul, provocând mari pierderi turcilor.

În martie, în timp ce muntenii, sprijiniţi de ardeleni, pun stăpânire pe Brăila, moldovenii cuceresc Ismailul.

Formal, conducătorul acestui front al Ţărilor române era principele Transilvaniei, Sigismund Báthori, care se făcuse recunoscut ca suzeran de Aron Tiranul, domnul Moldovei, înlocuit apoi, în aprilie 1595, cu Ştefan Răzvan (calificat de Mihai Viteazul „nu ţăran, ci grădinar", poate ţigan?), cu acelaşi statut de vasalitate.

Pentru a reglementa raporturile munteano-transilvane, în acelaşi spirit, o delegaţie de boieri, trimisă de Mihai Viteazul, a semnat la Alba Iulia un tratat cu totul dezavantajos pentru voievodul muntean (20 mai 1595). Mihai a explicat foarte răspicat solului polonez Lubieniecki că

boierii „au săvârşit nu ceea ce aveau în instrucţiunile lor, ci ceea ce era în interesul lor, obţinând anumite privilegii pentru ei".

Analiza clauzelor acestui tratat confirmă evaluarea lui Mihai Viteazul. Domnul Ţării Româneşti devenea un locţiitor, în propria sa ţară, al principelui Transilvaniei, în timp ce puterea revenea în fapt sfatului domnesc alcătuit din 12 boieri, aflaţi la adăpost de primejdia de a-şi pierde capetele sau averile, întrucât condamnarea lor la moarte şi confiscarea bunurilor nu puteau fi pronunţate de domn decât cu aprobarea principelui Transilvaniei.

Aflat în ajunul unei iminente invazii otomane, Mihai Viteazul nu-şi putea îngădui deteriorarea raporturilor cu Transilvania, care îi asigura atât spatele armatei, când avea să se declanşeze ofensiva otomană, cât şi un ajutor sub forma unui corp de oaste.

Tratatul de la Alba Iulia a fost prefigurarea programului politic al clasei boiereşti, preocupată să instaureze un regim nobiliar, în cadrul căruia autoritatea domnească era subordonată sau controlată de marea boierime.

Cu câteva zile înainte de semnarea Tratatului de la Alba Iulia, la 14 mai 1595, marele vizir Ferhad paşa, care urma să conducă marea campanie împotriva Ţării Româneşti, a abolit statutul de autonomie al celor două principate extracarpatice şi le-a declarat provincii *(vilâyet)* ale Imperiului otoman, încredinţate, Moldova lui Cafer paşa, fost conducător provincial în Azerbaidjan, iar Ţara Românească beilerbeiului Anatoliei, Satârci Mehmed paşa. A fost singura dată când Poarta otomană a trecut Moldova şi Ţara Românească din zona *dâr al-'ahd* (zona ţărilor tributare) în zona *dâr al-Islam,* zona administraţiei directe otomane.

Aproape două luni mai târziu, Ferhad paşa a fost destituit şi executat, funcţia de mare vizir revenind lui Sinan paşa (ambii fiind albanezi de origine), care a trecut Dunărea şi a intrat în Ţara Românească, în fruntea unei armate de 100 000 de oameni.

Mihai nu dispunea decât de circa 16 000 de oameni şi de un corp de oaste transilvan, condus de Albert Király, numărând 7 000 de oameni (aproape jumătate erau secui). Domnul a încercat să întârzie înaintarea otomană, dând bătălia de la Călugăreni (13/23 august 1595). A fost o victorie românească de prestigiu – am spune – prin pierderile grele provocate invadatorilor. Mihai Viteazul

ne-a lăsat el însuşi relatarea acestei biruinţe de o clipă: „plecai inimos să-l întâlnesc (pe Sinan – n.n.) cu acei puţini oameni ce-i aveam, şi când ajunsei la Călugăreni, aflai că toţi sunt gata de luptă; deci eu, chemând numele lui Dumnezeu, mă încăierai cu ei într-o bătălic, în aşa fel că ţinu toată ziua, unde făcui mare pagubă turcilor, spre ruşinea lui Sinan paşa, căci în lupta aceea însuşi Sinan paşa se prăvăli de pe cal într-o mlaştină foarte întinsă, de unde cu mare greutate fu scos; aşa că în acea bătălie au fost omorâţi patru paşi şi şapte sangeaci şi am câştigat 15 tunuri şi un steag verde al Profetului Mahomed, mult preţuit de dânşii şi foarte respectat, pe care l-am trimis Măriei Sale Împăratul (Rudolf al II-lea – n.n.)".

Pierderile suferite de oastea otomană la Călugăreni nu au împiedicat-o să ocupe de a doua zi Bucureştiul, unde, la mănăstirea Radu Vodă (de fapt ctitoria lui Alexandru-Mircea, refăcută de Radu Mihnea), Sinan, convins de caracterul definitiv al schimbării de statut al Ţării Româneşti, a ridicat o fortificaţie – „palanca" lui Sinan – şi a început să numească subaşi, funcţionari ai administraţiei otomane a vilâyetului nou constituit. Începea într-adevăr transformarea Ţării Româneşti într-o provincie a Imperiului.

Oastea otomană a înaintat spre nord şi a ocupat Târgovişte, unde a construit o nouă fortificaţie, dar mai mică şi mai slabă (era din pământ).

Atunci s-a produs contraofensiva forţelor unite ale celor trei Ţări române, reunite la Rucăr. Sinan paşa, care crezuse că a consolidat controlul Porţii asupra vilâyetului muntean, a început o retragere precipitată, în cursul căreia au fost distruse – pentru a nu rămâne în stăpânirea românilor – cele două palănci. Urmărite îndeaproape de forţele munteano-moldo-transilvane, trupele otomane au fost atacate la Giurgiu, unde au pierdut 10 000 de robi luaţi, iar trecerea pe malul drept al Dunării s-a transformat într-o adevărată catastrofă: „Majoritatea trupelor de achingii – relatează cronicarul Mustafa Naima – aflându-se pe ţărmul de dincolo (muntean – n.n) nici un singur ins nu s-a salvat, şi în vremea aceea rădăcina achingiilor tăindu-se acolo, s-a stins". Aşa cum a relevat Aurel Decei, dispariţia după două secole şi jumătate a achingiilor a avut drept urmare modificări importante în structurile militare ale Imperiului otoman: dispariţia achingiilor, ca şi cea a spahiilor, a făcut ca, din secolul

următor, să sporească substanţial valoarea corpurilor de călăreţi tătari.

În ceea ce priveşte loviturile primite de oastea otomană ce invadase Ţara Românească în vara anului 1595, orientalistul român observă cu dreptate că victoria lui Mihai Viteazul şi a aliaţilor săi la Giurgiu este mai importantă decât cea de la Călugăreni, celebrată de toţi, de la Bălcescu încoace, drept marea biruinţă a Viteazului.

Campania din 1595 a generat una dintre cele mai controversate probleme ale istoriei româneşti, care este „legământul lui Mihai Viteazul", considerat de Nicolae Bălcescu drept începutul şerbiei/ iobăgiei ţăranilor în Ţara Românească. În temeiul documentaţiei actuale, hotărârea lui Mihai Viteazul ca ţăranii să rămână „legaţi" de moşia pe care se aflau în momentul promulgării aşezământului domnesc apare mai mult ca având un caracter fiscal decât unul social. Voievodul, aflat în permanentă nevoie de bani pentru plata trupelor sale, s-a văzut confruntat cu o criză demofiscală, ca urmare a dislocării populaţiei, provocată de invazia lui Sinan paşa. Fuga ţăranilor din calea năvălitorilor şi căutarea ţăranilor plecaţi de către boieri şi egumeni pentru a fi readuşi „la urma lor" (adică pe moşiile de unde fugiseră) au provocat instabilitatea masei de contribuabili, cu grave repercusiuni asupra încasărilor vistieriei.

Pentru a curma deplasarea ţăranilor şi litigiile privind readucerea lor pe domeniile pe care le părăsiseră, Mihai Viteazul a hotărât ca fiecare să rămână pentru totdeauna acolo unde şedea în data „legământului". Supravieţuirea îndelungată a deciziei domneşti se explică prin „reperul" creat şi devenit atât de util în judecarea litigiilor privind statutul şi reşedinţa ţăranilor.

Scriind despre Mihai Viteazul, Fernand Braudel îl califică drept „marea figură, greu de înţeles şi mai greu de judecat". De fapt, discuţia despre „taina" lui Mihai Viteazul constă în împrejurările înfăptuirii primei uniri a Ţărilor române în 1600. Două sunt întrebările de pus în legătură cu acest eveniment capital al istoriei româneşti: voievodul a acţionat potrivit unui plan chibzuit dinainte, având drept obiectiv aducerea sub autoritatea sa a celor trei Ţări române? Şi, a doua întrebare: indiferent de existenţa unui astfel de plan, poate fi

considerată cea dintâi unire a românilor din anul 1600 o manifestare a conştiinţei unităţii lor de neam?

Pentru a răspunde acestor întrebări este necesar ca unirea din 1600 să fie raportată la două coordonate: legăturile dintre cele trei Ţări române în secolele XIV–XVI şi contextul politico-militar de la sfârşitul secolului al XVI-lea în care s-a integrat acţiunea lui Mihai Viteazul.

De-a lungul întregului ev mediu, unitatea lingvistică şi confesională, căreia i s-au adăugat similitudinile instituţionale, cooperarea politică şi militară, legăturile economice şi schimburile culturale au favorizat dezvoltarea unor raporturi strânse între cele două state române extracarpatice şi românii transilvăneni. În acelaşi timp, Ţara Românească şi Moldova au avut relaţii la fel de strânse cu voievodatul/principatul Transilvaniei, care, deşi avea o populaţie majoritar românească, era condus de nobilimea maghiară, asociată, în exercitarea puterii, cu patriciatul săsesc şi fruntaşii secuilor. În Transilvania exista un clivaj socio-politic corespunzător unui clivaj etnic: elita politică era precumpănitor maghiară, populaţia supusă era precumpănitor română.

În măsura în care erau conştienţi de originea lor romană (şi sursele istorice atestă această conştiinţă), românii din spaţiul carpato-danubian ştiau că, dincolo de fragmentările rezultate din pluralismul statal, aparţineau unei singure şi mari realităţi etnice: neamul românesc.

Una dintre cele mai răspicate afirmări a conştiinţei unităţii de neam o oferă formula folosită de Ştefan cel Mare (în solia către Veneţia din anul 1477), pentru a desemna statul de dincolo de Milcov: „cealaltă Ţară Românească" *(l'altra Vlachia)*. Voievodul moldovean ştia, aşadar, că ţara sa şi cea dintre Carpaţi şi Dunăre erau două structuri politice ale aceluiaşi popor.

La fel de explicită, de astă dată pentru perceperea unităţii dintre românii extracarpatici şi cei din Transilvania, este formula din cererea lui Ştefan Mâzgă, pretendentul nenorocos la domnia Moldovei, care, pribeag în Transilvania, cerea împăratului, în 1577, să-i acorde o moşie pe domeniul cetăţii Ardudului, „cu oameni de-ai noştri, de lege şi limbă românească". Aşa cum remarcă Ioan-Aurel Pop,

dispunem de „un exemplu de solidarizare în nume etnic: stăpânul român își strânge supuși români".

Masa de populație românească din aria carpato-dunăreană avea sentimentul unității sale, chiar dacă trăia în formațiuni politico-teritoriale distincte.

Așa cum s-a văzut, în numeroase împrejurări, în cursul desfășurării luptei antiotomane, Transilvania, Țara Românească și Moldova au cooperat atât de strâns, încât s-a creat un adevărat front panromânesc, care, însă, așa cum s-a întâmplat pretutindeni în evul mediu, nu a exclus încordări și confruntări între cele trei Țări române unele încheiate cu sfârșitul tragic al voievozilor români.

Raporturile politice și militare între Țările române au avut și un fundament economic, relevat într-o memorabilă formulare de N. Iorga: „Pe o bază de interese comune, cea dintâi unire a românilor a existat, când în capul cărturarilor nu răsărise această idee, în unitatea perfectă a vieții economice, așternută pe unitatea perfectă a vieții generale, și Ardealul a intrat în această viață prin intercirculația românească: un singur corp, un singur sistem, am zice, vânos, prin care străbate același sânge viu".

Legăturile dintre românii intra- și extracarpatici, întemeiate pe conștiința unității lor de neam, ca și raporturile pe multiple planuri dintre Țara Românească, Moldova și Transilvania, au generat, atât la nivelul realității obiective cât și la cel al conștientizării colective, o unitate de destin istoric a ariei carpato-dunărene. Voievozii Moldovei și Țării Românești – ei înșiși stăpâni de domenii în Transilvania (Ciceiul, Cetatea de Baltă, Bistrița, Rodna, Geoagiu etc.) – s-au simțit la ei și între ai lor dincolo de Carpați, după cum principii Transilvaniei, cârmuitori peste cea mai bogată dintre cele trei Țări române, s-au simțit tentați – și în anumite momente au și izbutit – să-și extindă autoritatea și dincolo de munți.

Ideea unei singure cârmuiri asupra celor trei Țări române începea să prindă realitate. Principele Transilvaniei, Sigismund Báthori a încheiat în 1595 tratate cu Mihai Viteazul și Ștefan Răzvan, prin care cei doi voievozi acceptau un statut de vasalitate față de principele Transilvaniei.

La rândul ei, Poarta otomană a comunicat, în toamna aceluiași an, Poloniei că lua în considerare instalarea unui Báthori din ramura poloneză ca domn al Transilvaniei, Moldovei și Țării Românești. Doi

ani mai târziu, nobilul polonez Andrei Taranowski îi promitea lui Mihai Viteazul „Moldova, Transilvania şi alte considerabile posesiuni, dacă li s-ar alătura (polonezilor – n.n.)".

Şi în „durata lungă" – cea a legăturilor între cele trei Ţări române şi cea a conştiinţei unităţii de neam a românilor – şi în evenimenţialul anilor '90 ai secolului al XVI-lea, unirea Ţării Româneşti, Moldovei şi Transilvaniei sub autoritatea unui singur cârmuitor era o soluţie politică preconizată în cercurile politice şi diplomatice din spaţiul românesc şi din afara sa, inclusiv Poarta.

Deteriorarea relaţiilor cu Transilvania, după ce cardinalul Andrei Báthori devenise principe, ca urmare a cererii acestuia – sprijinită de Polonia – ca Mihai Viteazul să abandoneze domnia munteană, crea o gravă ameninţare pentru securitatea Ţării Româneşti, chiar dacă – după noi lupte, unele în sudul Dunării, desfăşurate în 1596 – voievodul primise la începutul anului 1597 confirmarea în domnie din partea Porţii. Atât timp cât dincolo de Carpaţi – locul de refugiu în cazul invaziei otomane – era un principe ostil, domnia lui Mihai rămânea ameninţată, cu atât mai mult cu cât voievodul era confruntat cu opoziţia unor grupări boiereşti sprijinite de Polonia.

Mihai a recurs la o lovitură preventivă, a trecut munţii şi a zdrobit oastea lui Andrei Báthori, în bătălia de la Şelimbăr (1599); cardinalul, care izbutise să scape de pe câmpul de luptă, a fost ucis de secui.

În timp ce Poarta otomană a recunoscut stăpânirea lui Mihai în Transilvania, împăratul Rudolf al II-lea, hotărât să aibă principatul sub autoritatea sa, a întârziat să-şi dea acordul pentru schimbarea survenită prin victoria de la Şelimbăr şi, în cele din urmă, a recunoscut lui Mihai doar calitatea de guvernator.

Aceleaşi considerente de securitate – eliminarea lui Ieremia Movilă, care se manifestase ca duşman al lui Mihai – au determinat campania domnului muntean în Moldova, adusă şi ea sub autoritatea sa (1600).

Pentru prima dată în istoria românilor, un voievod putea să se intituleze – ca Mihai Viteazul – „din mila lui Dumnezeu, domn al Ţării Româneşti, al Ardealului şi a toată ţara Moldovei".

Unirea din 1600 fusese înfăptuită de Mihai Viteazul sub presiunea împrejurărilor – primejdia reprezentată de atitudinea ostilă a lui Andrei Báthori şi Ieremia Movilă –, dar ca soluţie politică ea, unirea,

fusese luată în considerare, cum s-a văzut, sub diverse forme, şi în alte medii politice.

Dacă Mihai a avut dintru început gândul unirii, sursele de care dispunem până acum nu spun nimic. În nici un caz nu poate fi considerat ca o dovadă a planului domnesc de unire un text din 1600 al voievodului, care ar fi sunat astfel: „Şi hotaru Ardealului/ pohta ce-am pohtit/ Moldova Ţara Românească". În realitate, aşa cum a arătat C. Rezachevici, este vorba de alăturarea arbitrară a unor notaţii făcute de domn pe dosul unui document în limba maghiară, şi larg spaţiate între ele (deci nu un text unitar), rezumând problemele cuprinse în document: frontierele Transilvaniei; revendicările domnului (în vechea limbă românească: „pohtă"); domnia ereditară în Ţara Românească şi Moldova.

Intrarea domnului muntean în Transilvania a fost precedată şi urmată de mari mişcări ale ţăranilor români, „încurajaţi de încrederea că au un domn de neamul lor", explică un cronicar maghiar, Szamosközy. Exista, la nivelul conştiinţei populare, percepţia unităţii dintre românii de la nord şi de la sud de Carpaţi – comunitate etnică şi de destin istoric. Este acea realitate descrisă de un profesor din Amberg, Ioannis Bisselius: „provincialii (transilvăneni – n.n.) ţineau mai mult la unul de-al lor, un dac ca Mihai, decât la un străin ca Basta. Căci oare ce-i este mai apropiat Transilvaniei decât valahul din vecinătate?" Şi „care alt popor, în afară de valahi, poate fi într-atât de asemănător şi într-atât de plăcut transilvănenilor. Căci mai toţi sunt de acelaşi sânge, de aceeaşi origine, de acelaşi nume: daci sunt şi unii şi ceilalţi".

Mihai, la rândul său, a desfăşurat în Transilvania o politică în al cărei filigran se descifrează conturul său de principe român. S-a stăruit, pentru a se releva această realitate, asupra măsurilor luate în favoarea iobagilor români şi a preoţilor români. Pentru cei dintâi, Mihai a solicitat dreptul de a-şi paşte vitele „în locurile libere şi în hotarul necultivat" ale satelor maghiare şi săseşti. În beneficiul preoţilor, Mihai a obţinut scutirea lor de robotă.

Mai concludentă pentru politica „românească" a lui Mihai Viteazul în Transilvania a fost încercarea sa de a disloca regimul politic întemeiat pe *Unio trium nationum* şi care excludea pe români din viaţa politică a principatului. Aşa cum s-a văzut, la originea măsurilor

dictate în 1366 de regele Ludovic I de Anjou s-a aflat discriminarea confesională. Ea s-a menținut în secolele XV–XVI. Transilvania, considerată, după instituirea, la începutul celei de a doua jumătăți a secolului al XVI-lea, a regimului celor patru religii (de fapt confesiuni) recepte (catolică, luterană, calvină și unitariană) drept un model de toleranță, nu a cunoscut însă și o egalitate confesională, întrucât ortodoxia, confesiunea majorității populației, nu a fost recunoscută ca având un statut legal („receptă"), ci i-a fost doar îngăduită practicarea.

Mihai Viteazul a încercat să obțină statutul de „religie receptă" și pentru ortodoxie. Prin tratatul din 1595 cu principele Transilvaniei, atât de păgubitor pentru el, voievodul muntean avusese un singur beneficiu: extinderea autorității mitropolitului Țării Românești asupra clerului român din Transilvania, fiind astfel instituționalizată „unitatea spirituală a românilor din Ardeal cu cei din Țara Românească" (Victor Papacostea).

După biruința de la Șelimbăr, Mihai a mers mai departe; el a înființat (sau reînființat, între specialiști se poartă încă discuții) mitropolia ortodoxă de la Alba Iulia, primul pas spre recunoașterea oficială a confesiunii ortodoxe. Odată atins acest obiectiv, românii ortodocși ar fi căpătat un statut egal cu cel al credincioșilor celor patru religii recepte. Pentru a relua formula lui Șerban Papacostea, românii care fuseseră scoși, pe cale confesională, din viața politică a Transilvaniei ar fi fost reintroduși, pe aceeași cale confesională, de unde fuseseră excluși. Mihai nu a mai avut însă răgazul pentru înfăptuirea acestei politici.

Împotriva domnului muntean se ridica un formidabil val de ostilitate: Polonia nu putea accepta pierderea Moldovei, iar Movileștii, conducătorii grupării polonofile a boierimii moldovene, râvneau nu numai reîntoarcerea în scaunul de la Suceava, dar îl voiau și pe cel de la București, pentru fratele lui Ieremia, Simion. Împăratul Rudolf al II-lea nu dorea domnia lui Mihai în Transilvania, iar generalul său, Basta, era unul din adversarii cei mai înverșunați ai voievodului muntean. Nobilimea maghiară din Transilvania nu se putea resemna să se afle sub autoritatea „valahului", care adusese cu el și boieri români de peste Carpați, pentru a le încredința demnități în Principatul transilvan. În sfârșit, în rândurile boierimii din Țara Românească,

opoziția față de încercările domnului de a impune statul domnesc în detrimentul celui boieresc avea numeroși aderenți.

Dincolo de succesele sale militare, poziția lui Mihai rămânea fragilă, în primul rând din cauza precarității mijloacelor sale pecuniare și militare, strâns corelate. Mihai a trăit drama marii schimbări survenite în organizarea armatelor, ca urmare a răspândirii armelor de foc, care a produs o adevărată revoluție în domeniul militar. Pe de o parte, statele au trebuit să-și înnoiască arsenalele (arme de foc pentru pedestrași și artilerie), pe de alta, ele au trebuit să facă apel la profesioniștii războiului (mercenari), a căror angajare reclama iarăși mari fonduri bănești. Veniturile suveranilor/statelor au fost supuse unor puternice presiuni, cărora nu li s-a putut face față întotdeauna. Mihai s-a aflat mai tot timpul în criză de mijloace pecuniare pentru plata trupelor sale. Confruntat cu un larg spectru de adversari și adversități, el nu a dispus de forța ce i-ar fi permis să conserve ceea ce cucerise. Căderea devenea inevitabilă.

Înfrângerile s-au succedat rapid: în Transilvania, nobilimea maghiară și generalul Basta și-au manifestat deschis ostilitatea față de Mihai. În lupta de la Mirăslău (16 septembrie 1600), Basta l-a înfrânt pe domnul român. Atacat în Țara Românească de forțele polone conduse de marele om de arme Jan Zamoyski și de Movilești, Mihai a suferit noi înfrângeri, a pierdut țara și a fost constrâns să plece la curtea imperială pentru a cere ajutor.

Rudolf al II-lea a impus o împăcare de formă a lui Mihai și Basta, care a permis victoria celor doi, la Guruslău (1601), asupra lui Sigismund Báthori. Câteva zile mai târziu, domnul român era ucis pe Câmpia Turzii, din ordinul lui Basta; capul retezat a fost adus în Țara Românească, iar trupul îngropat într-un loc neștiut până azi. „Vlahul, se cuvine/fietecine, / să poarte cernit strai / că a murit Mihai/ că și-au pierdut domnul / viteazul și omul, / cu nume de faimă / de-l rosteau cu teamă/ cari mai de cari/ turcii și tătarii / ungurii și leșii / tremurând ca peștii", scrie vistierul grec Stavrinos într-o poemă redactată în 1601. Aceste versuri sunt ale unui fidel și ale unui admirator, dar contemporanii și succesorii lor imediați nu au avut prețuire pentru performanța domnului muntean – întâia unire a românilor. Miron Costin, care a scris atât de mult și de adânc despre unitatea moldovenilor, muntenilor și transilvănenilor, se mărginește

la următorul comentariu, după ce relatează uciderea lui Mihai: „Şi aşea s-au plătitu lui Mihai Vodă slujbele ce-au făcutu nemţilor". Nici un cuvânt, aşadar, despre marea faptă a Viteazului – unirea din 1600 –, ceea ce arată că, la data înfăptuirii ei, conştiinţa unităţii de neam nu devenise conştiinţă naţională. Abia generaţia paşoptistă, angajată în lupta pentru crearea statului naţional român, îl va recunoaşte pe Mihai Viteazul ca pe un ilustru predecesor.

CULTURA SUB OBLĂDUIREA DOMNILOR

Statul voievodal sau domnesc din secolele XV–XVI a încurajat şi patronat o activitate culturală pusă în serviciul eforturilor voievozilor de la Suceava şi Târgovişte de a consolida autoritatea centrală şi a restrânge şi subordona puterea clasei boiereşti.

Ştefan cel Mare a iniţiat redactarea, la curtea sa, a unei cronici, care nu s-a păstrat în forma ei originară, ci într-o variantă ulterioară, cunoscută sub numele de *Letopiseţul de când s-a început, cu voia lui Dumnezeu, Ţara Moldovei,* continuată, după anul 1507, în alte variante şi prelucrări străine, precum *Cronica moldo-polonă.* Alte prelucrări străine – *Cronica moldo-germană* şi *Cronica moldo-rusă* – se opresc la anul 1499 şi, respectiv, 1504. Toate au ca figură centrală pe Ştefan cel Mare, a cărui personalitate copleşitoare domină evenimentele relatate.

Cronicile redactate în limba slavonă, în secolul al XVI-lea, au la origine tot iniţiative domneşti: episcopul Macarie scrie din îndemnul lui Petru Rareş o cronică a anilor 1504–1551; egumenul Eftimie de la mănăstirea Căpriana (Basarabia) continuă cronica lui Macarie, sub patronajul lui Alexandru Lăpuşneanu, ducând relatarea evenimentelor până la anul 1554, iar călugărul Azarie, la porunca lui Petru Şchiopul, narează istoria Moldovei între anii 1551 şi 1574.

În Ţara Românească, Neagoe Basarab îşi leagă numele de o operă monumentală, *Învăţăturile lui Neagoe către fiul său, Teodosie,* o adevărată enciclopedie a artei guvernării, considerată „una din marile cărţi ale literaturii europene din veacul al XVI-lea" (Dan Zamfirescu).

Domniile muntene nu au avut nici durata, nici puterea celor moldovene, astfel că în Ţara Românească nu se întâlnesc, precum în Moldova, cronici scrise din iniţiativă voievodală. Doar în timpul lui Mihai Viteazul s-a redactat o cronică, la îndemnul domnului, de către Theodosie Rudeanu, cunoscută însă într-o variantă favorabilă familiei marilor boieri Buzeşti şi numită de aceea *Cronica Buzeştilor,* folosită şi de silezianul Balthasar Walther în cronica sa consacrată, de asemenea, domniei lui Mihai Viteazul.

Arta statului domnesc a dat monumente de mare valoare artistică. Ştefan cel Mare a desfăşurat o intensă activitate ctitoricească, acoperind Moldova cu biserici şi mănăstiri, stabilindu-i reputaţia nu numai de mare domn de oaste, dar şi de ziditor de cele sfinte (mănăstirile Neamţ, Voroneţ, Putna etc.).

Fiul său, Petru Rareş, a continuat această tradiţie (mănăstirile Probota, Moldoviţa, Humor etc.), ducând la forme desăvârşite pictura exterioară, care face astăzi faima mănăstirilor din Bucovina. Contrar celor afirmate de unii istorici ai artei, aceste picturi nu au nici un mesaj politic. Asediul Constantinopolului – este vorba de cel avaro-slav din 626! – era strâns asociat, precum se poate lesne constata din sinaxarul celei de-a cincea vineri a marelui post, de imnul-acatist al Maicii Domnului, reprezentat iconografic în picturile exterioare (vestimentaţia turcească este un anacronism obişnuit picturii medievale şi renascentiste). Pictura exterioară este una din culmile artei medievale româneşti şi „albastrul de Voroneţ" precum şi „Judecata de apoi" de la aceeaşi mănăstire au căpătat o binemeritată notorietate internaţională.

În Ţara Românească, două ctitorii – mănăstirea Dealul a lui Radu cel Mare şi mănăstirea Curtea de Argeş a lui Neagoe Basarab – frapează prin originalitatea şi bogăţia ornamentaţiei, cea din urmă impresionând atât de puternic pe contemporani, încât a intrat în mitul Meşterului Manole.

CAPITOLUL 3

ȚĂRILE ROMÂNE ȘI „DESCREȘTEREA" PUTERII OTOMANE

Tratatul de pace dintre Imperiul otoman și cel habsburgic, încheiat la Zsitvatorok (11 noiembrie 1606), a pus capăt războiului de peste 13 ani dintre cele două mari puteri. Prin câștigurile teritoriale – deși modeste – ale Porții otomane, ea putea apărea ca partea biruitoare; în realitate, tratatul cuprindea clauze care constituiau primele simptome ale „descreșterii" puterii otomane: împăratul era acceptat – practic – ca partener egal al sultanului, recunoscându-i-se titlul imperial (caesar), și nu mai plătea anual tribut Porții. Însuși faptul că, la capătul unui efort militar de peste un deceniu, Imperiul otoman era constrâns să accepte o pace de echilibru cu marele său rival european constituia o probă elocventă că vremile lui Soliman Magnificul erau apuse. Nu însă de tot, pentru că, la est de Carpați, Poarta a izbutit să pună capăt condominiului polono-otoman asupra Moldovei, restaurându-și autoritatea deplină asupra acestui principat.

Confruntat cu tulburări interne și angajat într-un nou conflict cu Imperiul persan, Imperiul otoman nu a putut interveni în Războiul de 30 de ani, mărginindu-se să sprijine campaniile antihabsburgice ale principilor Transilvaniei, Gabriel Bethlen și Gheorghe Rákóczi I.

În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, sub conducerea marilor viziri din familia Köprülü, forța otomană cunoaște o revigorare care a culminat cu asediul Vienei (1683). Eșecul suferit de armata otomană sub zidurile capitalei imperiale a dat semnalul unei rapide degringolade a stăpânirii otomane la Dunărea de Mijloc. Reconquista imperială smulge Porții Ungaria și Transilvania, înstăpânind Curtea de la Viena până la Carpați și Slavonia (pacea de la Carlowitz din 26 ianuarie 1699).

O scurtă revenire a Poloniei în Moldova, – printr-o politică de ofensivă militară condusă de regele Ioan Sobieski – nu a izbutit să elimine dominaţia otomană. Poarta a mai avut resurse pentru a respinge prima tentativă a Rusiei de a pătrunde în sud-estul Europei (înfrângerea de la Stănileşti a lui Petru cel Mare), dar în spaţiul nord-pontic îşi făcuse apariţia un nou factor politico-militar – Imperiul rus – pretendent şi combatant pentru ceea ce se configurase a fi „moştenirea" Imperiului otoman, angajat ireversibil pe panta „descreşterii" puterii sale.

Ţările române au folosit dificultăţile Porţii pentru a se angaja în acţiuni de anvergură – precum Transilvania în Războiul de 30 de ani sau încercarea lui Gheorghe Rákóczi al II-lea de a obţine coroana polonă – ori pentru a-şi consolida autonomia. Încercarea comună din 1658–1662 de a se emancipa de sub suzeranitatea otomană va falimenta însă, astfel că abia peste câteva decenii, când armatele austriece, poloneze şi ruse vor fi la frontierele lor, efortul de ieşire de sub dominaţia Imperiului otoman va fi reluat, determinând astfel elaborarea de către Poartă a unei noi formule politice a suzeranităţii sale asupra Principatelor române (Transilvania fusese pierdută, s-a arătat, în 1699).

STATUTUL POLITIC AL ŢĂRILOR ROMÂNE ÎN SECOLUL AL XVII-LEA

Din campaniile lui Mihai Viteazul la Dunăre şi dincolo de ea – care au provocat o vie nelinişte la Constantinopol –, ca şi din acţiunea solidară a celor trei Ţări române pentru ieşirea de sub dominaţia otomană, Poarta a desprins două concluzii: necesitatea de a menţine regimul de obligaţii materiale al Ţărilor române la un nivel care să nu provoace un colaps economic şi respectarea statutului de autonomie rezultat din includerea Ţării Româneşti, Moldovei şi Transilvaniei în zona numită de turci „Casa păcii" sau a „legământului" *(dâr al-sulh, dâr al-'ahd)*, adică a teritoriilor care îşi păstrau structurile politice, administrative şi militare proprii.

Dacă cea dintâi unire a românilor sub Mihai Viteazul a fost percepută abia din secolul al XIX-lea ca o prefigurare a aspiraţiei de unitate a

românilor, consecinţele luptei antiotomane s-au resimţit în tot cursul secolului al XVII-lea: de fiecare dată când la Constantinopol a câştigat teren intenţia de a transforma Ţările române în paşalâcuri, ea a sfârşit prin a fi abandonată de teamă că lichidarea statutului de autonomie va declanşa o reacţie de proporţiile acţiunii militare a lui Mihai Viteazul şi va solidariza din nou cele trei Ţări române, punând astfel în pericol suzeranitatea însăşi a Porţii otomane asupra spaţiului românesc.

Conservarea statutului de autonomie nu a ferit însă acest spaţiu de unele răşluiri din partea Porţii, care a trecut zone româneşti sub regimul administraţiei directe otomane, în urma marii răscoale antiotomane a celor trei Ţări române din anii 1658–1662. Încă din faza incipientă a noului conflict româno-otoman, Poarta a extins teritoriul paşalâcului de Timişoara prin alipirea la el a cetăţilor Lugoj, Caransebeş şi Ineu, precum şi a zonei de munte a Banatului şi a ţinutului Hălmagiu (1658). După ocuparea Oradei, cetatea şi aproape întreg comitatul Bihor au alcătuit un nou paşalâc, cel de Oradea (1660). Controlul otoman asupra spaţiului românesc a fost astfel consolidat.

Regimul obligaţiilor materiale către Poartă – haraciul, mucarerurile (confirmări trienale şi anuale), peşcheşurile (darurile), furniturile de cereale, animale, cherestea, mână de lucru etc. – au cunoscut la începutul secolului al XVII-lea o scădere simţitoare în raport cu nivelul atins la sfârşitul secolului precedent (mai ales în ceea ce priveşte haraciul şi sumele plătite pentru dobândirea domniei). Reducerea simţitoare a cuantumului obligaţiilor materiale a fost consecinţa directă şi imediată a efortului de ieşire din dependenţa Porţii, desfăşurat de cele trei Ţări române în cadrul războiului Ligii Sfinte cu Imperiul otoman. La Constantinopol, s-a înţeles că exploatarea până la sleire a Ţărilor române este contraproductivă, întrucât criza economică, provocată de agravarea obligaţiilor materiale către Poartă, solidarizează toate forţele social-politice ale societăţii împotriva dominaţiei otomane.

Modificările în cuantumul haraciului sunt ilustrative pentru evoluţia regimului de obligaţii materiale al Ţărilor române către Poartă. Dacă în 1593, deci în ajunul războiului cu Poarta, haraciul Ţării Româneşti era de 155 000 de galbeni, cel al Moldovei de 65 000 de galbeni, iar cel al Transilvaniei de 15 000 de galbeni (Transilvania a beneficiat, în tot timpul dominaţiei otomane, de un regim mult mai uşor de obligaţii către Poartă), la începutul secolului al XVII-lea, când cele

trei Țări române au reintrat sub suzeranitatea otomană, haraciul Țării Românești a scăzut la 32 000 de galbeni, iar cel al Moldovei la 30 000 de galbeni (haraciul Transilvaniei a rămas neschimbat).

În cursul veacului al XVII-lea și la începutul secolului al XVIII-lea, haraciul Țărilor române a înregistrat, în cazul Țării Românești și al Transilvaniei, o creștere continuă, ajungând pentru cea dintâi, în 1703, la 92 000 de galbeni, iar pentru cea de a doua, în 1686 (când forțele imperiale au pătruns în principat), la 40 000 de galbeni; tributul Moldovei a cunoscut o evoluție sinuoasă; de la scăderea masivă, la începutul secolului al XVII-lea, haraciul moldovean a crescut și el, ajungând la 1654 la 41 000 de galbeni; campaniile otomane și polone, la sfârșitul secolului, vor ruina atât de grav principatul, încât Poarta a consimțit să reducă haraciul la 26 000 de galbeni.

Statutul personal al domnilor Țării Românești și Moldovei înregistrează însă o diminuare, mai ales când la București și Iași s-au aflat personalități șterse. Dacă în capitalele celor două principate domnii continuau să se comporte ca stăpâni autocrați, cu un fast aulic amintindu-l pe cel al împăraților bizantini – Radu Mihnea și Vasile Lupu au excelat în această privință –, la Constantinopol domnii români sunt considerați tot mai mult ca integrându-se ierarhiei administrative a statului otoman, rangul lor fiind echivalat cu cel al unui pașă cu două tuiuri (o singură excepție a constituit-o domnul Moldovei, Gheorghe Duca, care, primind de la Poartă în 1681 și funcția de hatman al Ucrainei, a mai căpătat un tui – coadă de cal alb, prinsă pe o lance, reprezentând un însemn al puterii –, având astfel trei tuiuri).

Îndelungata experiență a relațiilor româno-otomane convinsese Poarta că fidelitatea domnilor români față de suzeranul lor – sultanul – este nesigură. După defecțiunea lui Ștefan Petriceicu, domnul Moldovei, și a lui Grigore Ghica, domnul Țării Românești, care au trecut de partea polonilor în bătălia de la Hotin (1673), Poarta a încercat, pentru scurt timp, o formulă care după 1711–1716 avea să se dovedească de o remarcabilă durabilitate: cârmuirea celor două principate prin greci intrați în slujba Imperiului otoman. Pătrunderea masivă a elementului grecesc în cele două principate a început în secolul al XVI-lea și s-a intensificat, la adăpostul dominației otomane, în secolul al XVII, provocând – cum se va vedea mai jos – reacții viguroase ale boierimii autohtone, care vedea în clientela grecească a domnului o concurentă de temut în obținerea dregătoriilor

și a altor surse de venituri, în primul rând acapararea de moșii. „Experimentul" din anii 1673–1678/1683 a reprezentat o efemeră perioadă „protofanariotă", care a pregătit însă lunga perioadă, de peste un secol, a domniilor fanariote (1711–1821).

TRANSILVANIA, PROMOTOARE A UNITĂȚII SPAȚIULUI ROMÂNESC

Transilvania a beneficiat masiv de pe urma conflictului austro-otoman și a păcii ce i-a urmat în 1606. Adversar al Habsburgilor și combatant cu succes împotriva lor, principele Ștefan Bocskai a fost răsplătit de Poartă prin acordarea titlului de rege al Ungariei de Mijloc și încoronarea lui de către marele vizir pe câmpia Rákos, locul tradițional de încoronare a regilor Ungariei; poziția sa a fost consolidată prin tratatul încheiat cu împăratul Rudolf al II-lea, care îl recunoștea principe al Transilvaniei și-i ceda Tokay și Sătmarul, precum și comitatele Bereg și Ugocsa (23 iunie 1606).

În prima jumătate a secolului al XVII-lea, Transilvania devine, sub domniile lui Gabriel Bethlen, Gheorghe Rákóczi I și Gheorghe Rákóczi al II-lea, centrul unor încercări de unificare sau confederare a celor trei Țări române.

Înainte de ei, principele Gabriel Báthori, care se voia stăpân al Țărilor române și rege al Poloniei, a încercat cucerirea Țării Românești, dar a fost înfrânt de voievodul Radu Șerban în bătălia de lângă Brașov (1611).

Dacă a avut și el visul unei coroane regale, succesorul lui Báthori, Gabriel Bethlen (1613–1629), a făcut, în schimb, dovada unor remarcabile calități politice și militare. Principele a urmărit consolidarea autorității centrale în detrimentul marii nobilimi și a izbutit să-și asigure importante resurse pecuniare, veniturile sale ridicându-se anual la o jumătate de milion de florini, și să-și organizeze o armată de 15 000 de oameni, bine echipată și instruită.

Conflictul cu Habsburgii a fost reluat, Gabriel Bethlen apărând ca exponent al protestantismului împotriva Contrareformei catolice. Luptele au alternat cu tratatele de pace (Tirnavia în 1615, Mikulov

în 1622, Viena în 1624, Bratislava în 1626). Apogeul acțiunii militare a lui Bethlen împotriva Habsburgilor l-a constituit asediul Vienei – Transilvania, folosind dificultățile imperialilor, create de izbucnirea Războiului de 30 de ani, și aliindu-se cu cehii –, dar rezultatele nu au fost pe măsura intențiilor lui Bethlen; el nu a căpătat recunoașterea titlului regal, ci doar stăpânirea viageră a celor șapte comitate din vestul Transilvaniei.

Relațiile lui Gabriel Bethlen cu voievozii români de peste Carpați au fost strânse. Chiar înscăunarea lui ca principe (1613) se făcuse cu concursul domnului muntean Radu Mihnea și a celui moldovean, Ștefan Tomșa, cei trei jurând „să fie ca frații și să nu se lase unul pe altul până la moarte". Un adevărat tratat de alianță a încheiat Gabriel Bethlen cu domnul Țării Românești, Gavril Movilă, la 5 mai 1619, părțile angajându-se să-și acorde asistență în cazul unui atac și să conlucreze în apărarea intereselor lor la Poartă; în formularea lui Gabriel Bethlen, tratatul era o „confederație confirmată".

După rezultatele modeste obținute în războiul cu Habsburgii, Gabriel Bethlen s-a voit un „rege al Daciei", prin unirea sub autoritatea sa a celor trei Țări române. Intenția nu a ieșit din faza de proiect, care este însă semnificativ prin raportarea la antecedentul lui Mihai Viteazul și la politica celor doi Rákóczi, succesori ai lui Bethlen.

Principele a desfășurat o politică de prozelitism calvinist printre românii transilvăneni. El a încercat chiar să obțină acordul patriarhului Chiril Lucaris al Constantinopolului, invocând posibilitatea ridicării nivelului cultural al clerului, grație cărților bisericești în limba română. Răspunsul patriarhului dă la iveală cât de puternică era percepția în străinătate a unității românilor aflați de o parte și alta a Carpaților. Refuzând să-și dea încuviințarea la cererea lui Bethlen, Chiril Lucaris sublinia că, pentru a reuși planul principelui de convertire a românilor transilvăneni la calvinism, „ar trebui, mai întâi, să se rupă legătura de sânge și de simțire care zvâcnește în taină, dar cu multă putere, între românii din țara Transilvaniei și locuitorii din țările Munteniei și Moldovei. Negreșit, domnii vecini ai ziselor țări nu vor îngădui aceasta niciodată și foarte sigur vor pune piedici, dacă nu cu armele, cel puțin cu îndemnuri tainice".

Dacă planurile lui Gabriel Bethlen de creare a unui regat al Daciei și al convertirii la calvinism a românilor transilvăneni au eșuat,

principele a lăsat ca moștenire succesorilor săi Rákóczești politica de patronat al Transilvaniei asupra voievodatelor de peste Carpați.

DOUĂ FORMULE POLITICE ALE PORȚII

Continuatorul direct al lui Mihai Viteazul în ceea ce privește lupta antiotomană și colaborarea cu imperialii a fost Radu Șerban (1602–1611). El l-a alungat pe Simion Movilă din Țara Românească și i-a învins pe tătarii chemați de acesta în ajutor. La solicitarea imperialilor, Radu Șerban l-a atacat pe Moise Székely (Secuiul), exponentul curentului antiaustriac și de cooperare cu Poarta, și l-a învins lângă Brașov (17 iulie 1603).

Isprăvile de arme ale voievodului muntean au constituit de fapt epilogul epopeii lui Mihai Viteazul. Atât timp cât exigențele materiale ale Porții amenințau cu prăbușirea economică și statutul de autonomie era în primejdie de a fi abolit, clasa politică – boierimea – era solidară cu domnii, angajați în politica de cruciadă târzie. Sleirea economică, rezultată din stoarcerile sub diverse forme ale resurselor economice ale țării de către Poartă, la sfârșitul secolului al XVI-lea, urmată de introducerea structurilor administrative otomane în Țara Românească, în timpul campaniei din 1595, generaseră unirea tuturor stărilor sociale ale țării sub steagul antiotoman al lui Mihai Viteazul, apoi sub cel al lui Radu Șerban.

Restaurarea suzeranității otomane s-a făcut în condiții care satisfăcuseră deopotrivă Poarta și clasa politică munteană. Renunțând la proiectul transformării țării în pașalâc, Poarta a încredințat domnia, în condițiile scăderii simțitoare a haraciului, lui Radu Mihnea, fiul lui Mihnea al II-lea, fostul domn muntean, care se convertise la islam; calitatea de fiu al „Turcitului" conferea un statut special lui Radu Mihnea și constituia, în același timp, o garanție de fidelitate față de Imperiul otoman.

La rândul ei, pentru boierime, soluția oferită de Poartă era acceptabilă, așa cum fusese în 1462 numirea lui Radu cel Frumos. În locul unor domni gata să se integreze cruciadei târzii, expunând țara ripostei armate a Porții și solicitându-i un mare efort militar și economic, Radu Mihnea asigura funcționarea vechii formule a lui *dâr al-'ahd,* a recunoașterii statutului de autonomie, asociat unui regim

moderat de obligații materiale. Cronicarul Radu Popescu rezumă corect luarea domniei muntene de către Radu Mihnea în 1611, când scrie: „toți i s-au închinat cu bucurie".

În Moldova, unde în rândurile boierimii se constituise o puternică grupare filopolonă, Poarta a considerat necesară o altă formulă: aceea a unei domnii autoritare, gata să-i extermine pe opozanți. În scaunul de la Iași a fost înălțat Ștefan Tomșa (1611), a cărui asprime – mergând până la execuție – făcuse ca boierimea să simtă că „îmbla în tot ceas, cum să dzice, cu dzilele amână" (Miron Costin). Călăul, un țigan, nu se sfia să spună domnului arătându-i pe boieri: „S-au îngrășat, Doamne, berbecii, buni sântu de giunghiat". Tomșa gusta gluma și-l răsplătea cu bani pe călău. Cârmuirea prin teroare a provocat răscoala boierimii, favorizând astfel din nou amestecul polon, pe care Poarta îl voia înlăturat definitiv. Zdrobirea boierilor răsculați de către Ștefan Tomșa nu i-a salvat tronul. Poarta l-a înlocuit cu omul reconcilierii: Radu Mihnea (1616).

REACȚIA ANTIGRECEASCĂ

În timp ce Transilvania cunoștea o perioadă de stabilitate prin domnia lui Gabriel Bethlen și apoi a celor doi Rákóczi, Țara Românească și Moldova au străbătut până la începutul anilor '30 o perioadă de frământări, generate de conflictul dintre boierimea autohtonă și grecii veniți în anturajul domnilor sau cu afaceri de negoț și rămași în cele două Țări române, prin cumpărarea de moșii și obținerea de dregătorii.

Pătrunderea elementului levantin în Țara Românească și Moldova începuse încă din secolul al XVI-lea. Pe măsură ce apelul tot mai larg al Porții la colaborarea grecilor transforma statul otoman într-o *Turco-Grecia,* Țara Românească și Moldova (Transilvania, unde ortodoxia era doar tolerată, nu constituia un pământ ospitalier) deveneau zone de penetrare, afirmare socio-politică și înavuțire a acestor supuși de odinioară ai basileului bizantin.

Reacția autohtonă nu a întârziat să se manifeste și ea a îmbrăcat, în secolul al XVII-lea, forme violente, prin atacarea și izgonirea din țară a grecilor deveniți indezirabili.

Sub presiunea boierimii pământene, Leon Tomşa, domnul Ţării Româneşti, a fost obligat să promulge, la 15 iulie 1631, un aşezământ ale cărui prevederi sunt pătrunse de spiritul antigrecesc. După ce în preambulul aşezământului se afirmă că „toate nevoile şi sărăcia ţerăi se începe de la greci striini, carii ameastecă domniile şi vând ţeara fără milă şi o precupescu pre camete asuprite", se decide expulzarea grecilor din ţară, cu excepţia celor căsătoriţi cu pământence şi stăpâni de moşii, dar şi aceştia sunt lipsiţi de orice scutiri fiscale („Aceia să fie într-una cu ţeara"); sunt, de asemenea, expulzaţi călugării greci („să fie numai călugări rumâni, cum au fost de veac"). Această reacţie antigrecească şi de afirmare a identităţii naţionale a fost însoţită şi de un şir de scutiri de dări ale boierilor şi ale cetelor de slujitori, ceea ce relevă că atitudinea xenofobă a privilegiaţilor era generată de interese economice şi de promovare socială.

În Moldova, boierimea a antrenat în acţiunile antigreceşti şi populaţia ţării, căreia grecii i-au fost denunţaţi drept cauza tuturor relelor. Sub presiunea unei puternice agitaţii ţărăneşti, domnul ţării, Alexandru Iliaş, a hotărât să abandoneze domnia şi să părăscască Moldova (1633). Pe drum este asaltat de mulţimea care striga: „Dă-ne, Doamne, pre greci!", ceea ce îl face pe voievod să sacrifice pe câţiva din grecii din anturajul său, ucişi îndată de nemulţumiţi.

DOUĂ DOMNII STRĂLUCITE

Boierimea manifestă o energie politică în cele din urmă încununată de succes; exponenţii ei – Matei Basarab în Ţara Românească şi Vasile Lupu (albanez de origine, dar integrat societăţii autohtone) în Moldova urcă în scaunele de domnie. Domniile lor – cele mai lungi din secolul al XVII-lea în cele două Ţări române – sunt expresia victoriei curentului autohton, ostil penetraţiei levantine.

Matei Basarab şi-a raliat boierimea, cârmuind într-o perfectă înţelegere cu ea. Cele peste două decenii de cârmuire (1632–1654) constituie o perioadă de reacţie seniorială pe toate planurile: de la cel social (aservirea masivă a ţăranilor liberi) la cel cultural (efemera reînviere a slavonismului cultural). Cronicarul Miron Costin, al cărui ideal politic era o conducere bipolară – domn şi boieri – aflată în deplin acord, îi face un portret elogios: „omul fericit preste toate

domniile aceii ţări, nemândru, blândŭ, direptŭ om de ţară, harnic la războaie, aşea neînfrântŭ şi nespăimat, cât poţi să-l asameni cu marii oşténi a lumii". Matei Basarab a reuşit să asigure Ţării Româneşti o perioadă de stabilitate şi prosperitate vizibilă, între altele, prin marele număr de biserici şi mănăstiri înălţate, care îl aşază, între domnii Ţării Româneşti, drept cel mai mare ctitor de lăcaşuri de cult.

Contemporanul său din Moldova, Vasile Lupu (1634–1652), adus şi el la domnie de mişcarea boierimii împotriva grecilor, nu a rămas în acord cu cei cărora le datora domnia. Dacă Matei Basarab a domnit în spiritul „patriarhalismului boieresc" (N. Iorga), Vasile Lupu s-a voit o reîncarnare a basileului dispărut de la Constantinopol. Miron Costin a surprins perfect personalitatea voievodului: „om cu hirea înaltă şi împărătească mai mult decât domnească".

Dacă în ceea ce priveşte fastul la curte Vasile Lupu a avut un precursor în Radu Mihnea, el l-a depăşit pe acesta în dorinţa de a se comporta ca un succesor al împăraţilor bizantini. Sprijinul financiar acordat Patriarhiei ecumenice de la Constantinopol, asupra căreia a exercitat o adevărată tutelă, şi sinodul – „o întâlnire de experţi", după formula lui Al. Elian, convocat la Iaşi, unde au participat reprezentanţi ai Patriarhiei ecumenice şi ai mitropoliei Kievului –, sinod care a adoptat un text dogmatic fundamental, *Mărturisirea ortodoxă,* îl arată pe domnul Moldovei ca pe un împărat bizantin, domnind însă la Iaşi.

Pentru un domn cu ambiţii atât de mari, Moldova era prea mică! Încercările de a-l înscăuna pe fiul său, Ioan, în Ţara Românească, apoi de a domni el însuşi în cele două ţări (Vasile Lupu se intitulează în 1639 domn al Moldovei şi al Ţării Româneşti) au generat conflicte armate cu Matei Basarab, încheiate, toate, cu înfrângerea şi, în cele din urmă, cu alungarea din domnie a ambiţiosului voievod moldovean.

CONSOLIDAREA RELAŢIILOR ÎNTRE ŢĂRILE ROMÂNE

Războaiele dintre Matei Basarab şi Vasile Lupu nu au estompat nici conştiinţa unităţii de neam a românilor şi nici proiectele de confederare – un „surogat" pentru visatul „regat al Daciei". Consolidarea autorităţii princiare în Transilvania, sub Gabriel Bethlen,

a continuat și sub cei doi Rákóczi. Înscăunarea lui Matei Basarab ca domn s-a făcut cu sprijinul lui Gheorghe Rákóczi I (1629–1648), între cei doi încheindu-se mai multe tratate de prietenie și alianță, prin ale căror clauze principele transilvan câștigă o anumită preeminență față de omologul său muntean. Colaborarea munteano-transilvană (care nu a fost însă lipsită de unele reticențe din partea transilvană) a continuat și sub Gheorghe Rákóczi al II-lea (1648–1657) și a găsit expresia cea mai grăitoare în spusele lui Matei Basarab: „De cine ne vom teme, dacă țările noastre, Muntenia și Transilvania, vor păstra buna înțelegere de până acum? În afară de Dumnezeu, de nimeni".

Veleitățile imperiale ale lui Vasile Lupu, care vizau fie Transilvania, fie, mai ales, Țara Românească, aliata celei dintâi, au creat încordări și conflicte în relațiile moldo-transilvane, care au culminat cu campania comună a forțelor transilvane și muntene împotriva lui Vasile Lupu, înlocuit cu logofătul său, Gheorghe Ștefan, căruia Miron Costin i-a făcut un portret memorabil: „om deplinu, capu întregu, hire adâncă, cât poți dzice că nascu și în Moldova oameni".

Principele Transilvaniei apărea acum ca un șef al confederației celor trei Țări române, mai ales după ce, grație sprijinului său militar, domnul Țării Românești, Constantin Șerban (1654–1658), izbutise să reprime o răscoală a seimenilor și dorobanților (categorii militare), provocată de refuzul domnului de a le satisface revendicările de ordin material.

Cei doi Rákóczi nu s-au mărginit la afirmarea preeminenței lor în spațiul românesc. Gheorghe Rákóczi I a redeschis conflictul cu Habsburgii, intervenind în Războiul de 30 de ani. Soarta armelor a fost însă schimbătoare – după biruința părții transilvane de la Drégelypalánk (5 mai 1645), unde alături de transilvăneni au luptat și corpuri de oaste din Țara Românească și Moldova –, Gheorghe Rákóczi a fost confruntat cu intervenția polonă și ordinul Porții de a pune capăt acțiunii sale – astfel că la 29 august 1645, prin pacea de la Linz, s-au reînnoit clauzele păcii de la Mikulov, comitatele Satu Mare și Szabolcs fiind acordate principelui transilvan cu drept de moștenire.

Pacea din Westfalia (1648), care a încheiat Războiul de 30 de ani, a numărat printre semnatarii ei și Transilvania, devenită, prin politica lui Gabriel Bethlen și a lui Gheorghe Rákóczi I, un factor important

al îndelungatei confruntări ce avea să stabilească, pentru mai bine de două secole, fărâmițarea Imperiului romano-german.

Aceeași voință de depășire a cadrului transilvan l-a determinat pe Gheorghe Rákóczi al II-lea să încerce dobândirea – ca și înaintașul său din secolul al XVI-lea, Ștefan Báthori – a coroanei polone. Aceste ambiții nu mai puteau fi tolerate de Poartă, care i-a mazilit atât pe Gheorghe Rákóczi al II-lea, cât și pe voievozii Țării Românești și Moldovei, Constantin Șerban și, respectiv, Gheorghe Ștefan, sprijinitori ai principelui Transilvaniei în aventura sa polonă, în virtutea alianței ce îi unea.

PE URMELE LUI MIHAI VITEAZUL

Refuzând să accepte mazilirea, cei trei au decis să lupte împotriva Porții, ceea ce a dus la un război îndelungat (1658–1662), în cursul căruia protagoniștii din tabăra antiotomană s-au schimbat.

În Țara Românească, în locul lui Constantin Șerban Poarta a numit pe Mihnea al III-lea, personaj obscur și bizar (susținea că e fiul lui Radu Mihnea, dar altă sursă contesta filiația), obsedat de modelul oferit de Mihai Viteazul (și-a luat chiar numele acestuia), și, ca atare, decis să se emancipeze – aliindu-se cu Gheorghe Rákóczi al II-lea – de sub dominația Porții. Intențiile domnului au provocat spaima boierilor: „Doamne, bun lucru ar fi acesta! Iar noi ne temem că nu vom putea plini desăvârșit, ci numai vom zădări șarpele și ne va înghiți cu totul. Căci noi suntem o țară mică și făr'de oameni, neputiincioasă și făr'de ajutor de nici o parte, iar turcii sunt puternici, mari și biruiesc toată lumea, de la răsărit până la apus". Adversarii războiului cu Imperiul otoman îl denunță pe Mihnea turcilor, dar voievodul, cu o abilitate remarcabilă, reușește să evite bănuielile și execută masiv pe adversarii politicii sale antiotomane.

Un adevărat front al celor trei Țări române (Constantin Șerban, renunțând la Țara Românească, luase pentru scurt timp domnia Moldovei) a făcut față atacului otoman, sprijinit de tătari. Lupte cu victorii și înfrângeri s-au desfășurat pe cea mai mare parte a spațiului carpato-dunărean. Victoria lui Mihnea al III-lea la Frătești

(23 noiembrie 1659) a fost ultima victorie românească împotriva otomanilor până la Războiul de independență din 1877–1878.

Superioritatea militară a Porții avea însă să-și spună cuvântul. Constrâns să se refugieze în Transilvania, Mihnea a murit în împrejurări obscure; Constantin Șerban a luat calea pribegiei în Polonia. Gheorghe Rákóczi al II-lea, înfrânt în bătălia de la Gilău (22 mai 1660), moare de pe urma rănilor căpătate. Cel care a încercat să-i continue politica, Ioan Kémény, este înfrânt și ucis de turci în bătălia de la Seleușul Mare (22 ianuarie 1662).

Cu această biruință, Poarta otomană și-a restaurat suzeranitatea asupra celor trei Țări române; pentru a întări controlul asupra zonei carpato-dunărene, Poarta a creat – așa cum s-a arătat – pașalâcul de Oradea.

REGIMUL NOBILIAR: DEZIDERAT ȘI REALITATE

Cea de a doua jumătate a secolului al XVII-lea a fost, în Țara Românească și Moldova, perioada încercării boierimii de a instaura un regim nobiliar. Această structură politică era voită de clasa conducătoare încă de la sfârșitul secolului al XVI-lea și ea își găsise expresia cea mai răspicată în tratatul încheiat – împotriva instrucțiunilor lui Mihai Viteazul – de boieri cu principele Transilvaniei, Sigismund Báthori, tratat care făcea din domn un simplu locțiitor în Țara Românească al principelui de peste Carpați și lăsa în fapt puterea în mâinile boierimii.

Programul politic al boierimii, în tot secolul al XVII-lea, este reductibil la instaurarea regimului nobiliar, adică la menținerea unui stat cârmuit de o autoritate centrală – domnul –, aflată însă sub controlul boierimii sau al unei grupări boierești.

Domnia lui Matei Basarab oferise exemplul conlucrării perfecte între domn și boieri, așa cum remarcă boierii munteni într-o scrisoare adresată în 1639 lui Gheorghe Rákóczi I, adică atunci când Vasile Lupu voia să aducă și Țara Românească sub cârmuirea sa de tip autocratic: „De la Șerban Vodă (Radu Șerban – n.n.) până la

Leon Vodă ne-am pierdut toate libertăţile de nu s-a ales nimica din ele, iar măria-sa (Matei Basarab – n.n.) ni le-a dat îndărăt, întocmindule după toată rânduiala [...]. Dacă ar veni Lupu să stăpânească asupra noastră, ar ridica biruri noi şi ne-ar nimici toate libertăţile, cum a făcut cu moldovenii, care ţipă ca din gură de şarpe. Doar şi Măriile voastre, dacă ar voi împăratul să vă ia libertăţile aţi sta împotrivă până la unul".

„Libertăţile" invocate atât de frecvent de boieri sunt privilegiile acordate sau smulse de elita politică a societăţii româneşti, o elită ostilă oricărei încercări venite din partea domniei de a guverna într-o manieră autoritară. Modelul urmat de boierime a fost cel aflat în imediata vecinătate – Polonia –, unde regele era, practic, prizonierul politic al nobilimii, astfel încât regatul era în fapt o republică nobiliară.

Când, spre sfârşitul secolului al XVII-lea, declinul puterii otomane deschidea perspectiva înlăturării suzeranităţii Porţii, boierii s-au grăbit să se adreseze puterilor creştine, de la care aşteptau eliberarea pentru a le obţine acordul la instaurarea unui regim boieresc: un memoriu moldovenesc cerea ţarului Rusiei în 1674 limitarea prerogativelor domneşti: „nimeni şi mai ales domnul să nu aibă treabă cu averile ţării şi să nu pună nici un fel de dări pe ele, numai stăpânilor lor şi ţării să le fie supuse". Modelul polon este invocat limpede într-un alt memoriu – redactat în 1684 – şi adresat regelui Ioan Sobieski: boierii cer scutirea integrală de dări şi „aceleaşi libertăţi de care se bucură şleahta".

Grupările boiereşti – Cantacuzinii şi Bălenii în Ţara Românească, Costineştii şi Cupăreştii în Moldova – au fost angajate într-o acerbă concurenţă pentru a-şi asigura tutela domnului, redus, uneori, la situaţia unei simple marionete. Cazul cel mai tipic este cel al lui Antonie Vodă din Popeşti (1669–1672), omul de paie al puternicilor Cantacuzini, constrâns – de este să dăm crezare cronicarului partidei adverse, a Bălenilor – să-şi întregească raţia de mâncare şi băutură fixată de patronii săi.

Străduaniile boierimii de a impune regimul nobiliar nu au reuşit, pentru că Poarta nu era de acord cu o conducere colectivă, fie ea şi *de facto,* aşa cum ar fi rezultat din controlul boierimii sau al unei facţiuni boiereşti asupra domnului (se ştie că raporturile turco-ragusane au fost stânjenite uneori tocmai pentru că la Ragusa funcţiona o conducere colectivă, cu care turcii nu erau însă obişnuiţi). La Constantinopol se voia o conducere şi o răspundere (pentru

îndeplinirea poruncilor) unice, asociate cu persoana voievodului (sau a „beiului", cum îi spuneau turcii). Poarta admitea alegerea lui de către boieri, dar, odată învestit de sultan, voievodul și numai el avea autoritatea de a decide.

În practică, s-a ajuns, cum s-a văzut, la situații de felul celei a lui Antonie din Popești, pentru că atât la Iași cât și la București cârmuirea a rămas expresia unui raport de putere între domn și boieri. Un exemplu caracteristic îl oferă din acest punct de vedere Constantin Cantemir (1685–1693). Ridicat în domnie pentru că, fiind de origine răzeșească (țăran liber) și cvasianalfabet (nu știa decât să se iscălească), se credea că se va lăsa lesne manevrat de către boieri. Constantin Cantemir formulează însă principiul unei domnii autoritare – „domnul face neamurile (boierești – n.n.), domnul le stânge" –, pe care îl și pune în practică, executând pe doi din cei mai de seamă boieri ai țării, Velicico Costin și fratele său, celebrul cronicar Miron Costin, cel mai profund gânditor politic și istoric din literatura română veche.

Tentativele boierimii de a face din Țara Românească și Moldova două mici Polonii au eșuat. În afara unor succese efemere – când pe tron s-au aflat doar simpli figuranți, executând voința facțiunii ce îi înscăunase –, singurul rezultat al acestor eforturi a fost convocarea mai frecventă, în secolul al XVII-lea, a adunării stărilor din Țara Românească și Moldova.

Adunarea reprezentativă a societății divizate în stări privilegiate (cler, boieri, categorii de slujbași și militari) – poporul de rând fiind exclus – delibera asupra problemelor fiscale și politice. Secolul al XVII-lea a fost epoca lor de aur, în înțelesul celei mai mari frecvențe a convocării lor, ceea ce pune în lumină un nou raport între domnie și boierime față de perioada anterioară, un raport în cadrul căruia ponderea politică a boierimii a sporit, făcându-și auzit mai puternic glasul. Cele mai importante adunări au fost cea amintită, din 1631, și cea din 19 decembrie 1668, când fiul lui Leon Tomșa, Radu Leon, este constrâns să promulge un nou așezământ – similar celui din 1631 – împotriva grecilor, denunțați, iarăși, ca „oameni răi și neprieteni ai țării".

Boierimea a elaborat și un program de politică externă, rezumat de ideologul ei, Miron Costin: „De laudă este hie la care domnu să hie spre partea creștinească, că această țară căci trăiește așea în statul său până acmu, pentru țări creștine stă până astădzi în rândurile

sale, însă cu înțelepciune, nu fără socoteală și fără temeiu, în loc de folosul țării, să-i aducă perire". Acest program proclamă, așadar, solidaritatea de principiu cu lumea creștină, a cărei parte integrantă erau și Țările române, dar condiționa punerea în practică a acestui principiu de asigurarea securității țării. Altfel spus, dacă raportul de forțe nu era favorabil lumii creștine, colaborarea, în cadrul unei acțiuni antiotomane, putea aduce cu sine primejdii și chiar ruina țării. S-a văzut că aceasta fusese și poziția boierilor munteni, ostili dorinței lui Mihnea al III-lea de a reedita faptele de arme ale lui Mihai Viteazul. O nouă situație de acest fel avea să apară în 1673.

EXPERIMENTUL PROTOFANARIOT

În cadrul noii politici ofensive a marelui vizir Köprülüzade Ahmed pașa, a fost ocupată cetatea poloneză Camenița (1672). Prezent, ca trimis al domnului Moldovei, în tabăra otomană și întrebat de marele vizir dacă moldovenii se bucură de succesul Porții, Miron Costin a dat un răspuns rămas celebru: „sântem noi moldovenii bucuroși să să lățască (împărăția) în toate părțili cât de mult, iar peste țara noastră nu ne pare bine să să lățască".

La reluarea campaniei în anul următor, în timpul bătăliei de la Hotin (10–11 noiembrie 1673), cei doi domni români, Ștefan Petriceicu al Moldovei și Grigore Ghica al Țării Românești, trec de partea polonezilor (ulterior, Grigore Ghica, a cărui defecțiune se camuflase într-o luare în captivitate, s-a reîntors în tabăra turcească). Oastea otomană a suferit o gravă înfrângere.

Primind ordin de la Ștefan Petriceicu să se alăture polonilor, boierii moldoveni, care înțeleseseră că biruința de la Hotin a lui Ioan Sobieski – pe atunci mare hatman – avea o valoare tactică și nu strategică, au refuzat să se conformeze poruncii domnești, prin răspunsul aceluiași Miron Costin, semnificativ pentru raportul de putere dintre domn și boieri: „Ori să fie voia mării tale, ori să nu fie, noi nu ne vom lăsa casăli ca să li iè tătarâi".

Defecțiunea lui Ștefan Petriceicu la Hotin a determinat Poarta să ia o măsură gravă, pentru a-și menține controlul asupra celor două principate române. Dimitrie Cantemir o prezintă astfel: „Poarta

otomană, văzând că domnul Moldovei a trecut la duşmani chiar în focul luptei şi că începutul înfrângerii s-a tras de la moldovenii şi muntenii trădători, socoate că este mai chibzuit ca pe viitor să nu mai numească niciodată domn pe un moldovean, ci pe un grec care să-şi aibă casa şi neamurile la Ţarigrad şi pe lângă aceasta să fie neştiutor în ale războiului".

Existaseră în trecut cazuri când Poarta numise ca domn un străin (de exemplu, Gaspar Graţiani, un dalmat, în 1619), dar aceasta fusese excepţia de la regula numirii unui pământean de „os domnesc" – real sau pretins – sau a unui boier, desemnat de omologii săi. Poarta experimenta în 1673 o nouă formulă politică în privinţa statutului Moldovei şi Ţării Româneşti: menţinerea autonomiei, dar numirea în scaunele de domnie de la Iaşi şi Bucureşti a unui grec de la Constantinopol, bucurându-se de încrederea Porţii. Era o anticipare a regimului fanariot din veacul următor.

Aceste domnii – care sunt de încadrat într-o epocă protofanariotă – au fost în număr de trei în Moldova (Dumitraşco Cantacuzino, Antonie Ruset şi Gheorghe Duca) în perioada 1673–1685, şi doar una (acelaşi Gheorghe Duca) în Ţara Românească, în anii 1673–1678.

Luptele dintre cele două grupări boiereşti din Ţara Românească – Bălenii şi Cantacuzinii –, generatoare de tensiuni politice, şi resurecţia forţei ofensive a Poloniei au determinat Poarta să încheie ceea ce s-a dovedit un experiment, numind în Ţara Românească un membru al familiei Cantacuzino, Şerban, iar în Moldova un soldat pe cât de experimentat pe atât de fidel Porţii, Constantin Cantemir.

Ambii domni au pus capăt prin mijloace violente tentativelor boierimii de a instaura un regim nobiliar. Şerban Cantacuzino (1678–1688) a lovit nemilos în partida adversă a Bălenilor (arestări, torturi, execuţii) şi a sfârşit prin a instaura o domnie autoritară, care nu mai avea să se teamă de nici o contestaţie. În Moldova, cum s-a arătat, Constantin Cantemir, în care boierii văzuseră un bătrân lesne de dirijat, a condus cu o mână de fier, ordonând execuţia celui mai ilustru reprezentant al boierimii moldovene, Miron Costin.

Moartea neaşteptată a lui Şerban Cantacuzino a adus în domnie pe nepotul său, Constantin Brâncoveanu (1688–1714), aflat la început sub tutela unchiului său, stolnicul Constantin Cantacuzino, un boier de mare cultură şi, în acelaşi timp, un abil om politic.

Încă din timpul domniei lui Şerban Cantacuzino se conturase o politică de reconciliere a celor două grupări boiereşti, aflate până atunci în conflict. Succesorul său, Constantin Brâncoveanu, a continuat-o, izbutind să-şi asigure o lungă şi stabilă domnie, care va aduce Ţării Româneşti o perioadă de bunăstare şi progres, ce a coincis cu deschiderea Problemei orientale sau a luptei pentru succesiunea Imperiului otoman în Europa.

SUB ZIDURILE VIENEI ŞI DUPĂ...

Succesele militare ale Porţii otomane sub marii viziri din familia Köprülü au fost ultimele raze înainte de apusul puterii turceşti. Semnele înainte-mergătoare ale acestei „descreşteri" se manifestaseră încă de la cumpăna secolelor XVI–XVII, dar evenimentul care a conferit un caracter dramatic declinului Porţii a fost despresurarea Vienei, asediată de marele vizir Kara-Mustafa, în urma înfrângerii armatei otomane în bătălia de la Kahlenberg de către forţele unite austro-poloneze (1683). Eşecul suferit sub zidurile capitalei imperiale a fost urmat de reculul stăpânirii otomane la Dunărea de Mijloc, recul marcat de înfrângeri (Salankemen, Zenta) care au constrâns Poarta să încheie pacea de la Carlowitz (1699).

Şerban Cantacuzino, Gheorghe Duca şi principele Transilvaniei, Mihail Apaffy, fuseseră siliţi să însoţească armata otomană şi să participe la asediul Vienei. Domnii Ţării Româneşti şi Moldovei au întreţinut legături secrete cu asediaţii. Şerban Cantacuzino, care avea o adevărată aversiune faţă de turci, era hotărât să împiedice o biruinţă a oştii otomane. În apropierea Vienei s-a păstrat mult timp o cruce, înălţată de Şerban Cantacuzino în tabăra sa, înaintea căreia se oficia serviciul divin.

Din deruta armatei lui Kara-Mustafa, Şerban Cantacuzino a tras imediat concluzia ce se impunea: declinul puterii otomane deschidea Ţării Româneşti perspectiva emancipării de sub dominaţia Porţii, cu ajutorul imperialilor. El avea să intre în lungi şi dificile tratative cu împăratul Leopold I.

Gheorghe Duca, reîntors în Moldova, a avut de făcut faţă încercării lui Ştefan Petriceicu de a-şi relua domnia, sprijinit de polonezi

şi cazaci. După un succes iniţial – capturarea lui Duca –, încercările Poloniei (reluate în 1684 de Ioan Sobieski şi continuate până în 1691) de a aduce Moldova sub autoritatea ei s-au încheiat cu tot atâtea eşecuri.

Ofensiva imperială de după despresurarea Vienei găseşte, aşadar, cele trei Ţări române în situaţii diferite: în timp ce Ţara Românească, sub Şerban Cantacuzino şi Constantin Brâncoveanu, cunoaşte stabilitatea şi, după 1700, prosperitatea, Moldova, devenită câmp de bătălie prin repetatele incursiuni poloneze, înregistrează un însemnat recul demografic şi economic, în vreme ce se succed domnii scurte şi şterse, iar Transilvania ajunge în prima linie a „reconquistei imperiale", având ca principe pe Mihail Apaffy, om slab şi şovăitor, incapabil să facă faţă noilor sfidări politico-militare.

TRANSILVANIA SUB STĂPÂNIREA HABSBURGICĂ

Pentru Curtea din Viena, Transilvania însemna un teritoriu asociat de Ungaria, dar distinct de aceasta. Individualitatea principatului se impunea imperialilor cu atât mai mult cu cât, după alungarea armatei otomane dincolo de frontierele austriece, ei întâlneau pentru prima dată o entitate politico-teritorială creştină (Ungaria Centrală fusese transformată din 1541 în paşalâcul de la Buda).

Factorul decisiv în extinderea autorităţii Habsburgilor asupra Transilvaniei a fost armata imperială, care, prin acţiuni directe sau numai prin posibilitatea utilizării ei, l-a făcut pe Mihail Apaffy să iasă din politica echivocului (în 1686, Transilvania acceptase „protecţia împăratului", dar în anul următor ea încheia un tratat de apărare cu Poarta, căreia continua să-i plătească tribut!). În timp ce trupele imperiale, conduse de generalul Caraffa, ocupau un şir de cetăţi, Transilvania a declarat la 9 mai 1688 că renunţă la suzeranitatea otomană şi trece sub protecţia împăratului Leopold I (o încercare a locuitorilor Braşovului de a se opune ocupării oraşului a fost reprimată cu mare duritate de către Caraffa).

Moartea lui Mihail Apaffy (15 aprilie 1690) a deschis imperialilor calea spre înlăturarea ultimei ficţiuni de autoritate transilvană

(fiul principelui, un copil de 14 ani, Mihail Apaffy al II-lea, deşi proclamat principe, a fost constrâns să plece la Viena).

Poarta otomană a numit ca principe pe Emeric Thököly, care, sprijinit de nobilimea maghiară reformată şi de Constantin Brâncoveanu, a câştigat bătălia de la Zărneşti (11 august 1690), comandantul trupelor imperiale, generalul Heissler, fiind luat prizonier.

Urmând sfatul generalului Caraffa de a asocia presiunile cu concesiile (*timor et amor* – teama şi iubirea), împăratul a dat la 4 decembrie 1691 aşa-numita Diplomă leopoldină, care fixa, în cele 18 articole ale ei, statutul politic şi regimul intern ale Transilvaniei.

Principatul îşi păstra individualitatea şi structurile sale politice şi confesionale. Autoritatea stărilor – aşa cum se constituiseră ele în secolul al XV-lea – era recunoscută, Transilvania rămânând sub regimul lui *Unio trium nationum,* adică al cooperării între nobilimea maghiară, patriciatul săsesc şi pătura de fruntaşi ai secuilor. Sunt de asemenea recunoscute cele patru religii (de fapt confesiunile) recepte (catolică, luterană, calvină, unitariană). Dieta, precum şi vechile instituţii din sfera administrativă şi judiciară rămân neschimbate, iar codurile de legi *(Tripartitum*-ul lui Werböczi, *Approbatele* şi *Compilatele)* continuă să fie aplicate.

Deşi, în principiu, Mihail Apaffy al II-lea nu era înlăturat, sub pretextul minoratului său, cârmuirea Transilvaniei a fost încredinţată unui guvernator, ales de dietă. În 1696, Mihail Apaffy al II-lea a fost silit să abdice, iar titlul de principe al Transilvaniei a revenit împăratului. Curtea din Viena a preluat progresiv cârmuirea efectivă a Transilvaniei, care şi-a văzut astfel lichidată treptat autonomia (nu însă şi individualitatea politică, rezultată din statutul de principat).

Dozarea abilă între *timor* şi *amor* nu putea înşela nobilimea transilvană asupra schimbării intervenite în statutul principatului, chiar dacă Diploma leopoldină conserva vechile structuri şi instituţii ale ţării. Autoritarismul Curţii din Viena, prozelitismul catolic şi frustrările populaţiei majoritare a Transilvaniei, românii – în aşteptarea avantajelor făgăduite de Diploma din 19 martie 1701 (vezi mai jos) – au creat o stare de nemulţumire şi tensiune care a dus la izbucnirea răscoalei lui Francisc Rákóczi al II-lea (1703–1711), aflat în fruntea unei coaliţii de forţe de mare eterogenitate etnică, socială şi confesională, expresie a spectrului larg al categoriilor social-politice nemulţumite de stăpânirea habsburgică. Elanul iniţial al răscoalei, beneficiind şi de un context internaţional favorabil (în război cu Imperiul habsburgic, regele Franţei Ludovic al XIV-lea a

asigurat sprijin financiar lui Francisc Rákóczi al II-lea), a scăzut pe măsură ce imposibilitatea reconcilierii intereselor divergente ale participanţilor diminua concursul ţărănimii, a cărei majoritate în Transilvania o alcătuiau românii.

Pacea de la Satu Mare (1711) a marcat sfârşitul răscoalei, adică stingerea ultimei convulsii din şirul generat de instaurarea stăpânirii habsburgice în Transilvania. După formula cancelarului Mihail Cserei, principatul schimbase jugul de lemn al Porţii otomane cu cel de fier al Imperiului habsburgic.

„UNIREA" CU ROMA

Participarea românilor la răscoala lui Francisc Rákóczi al II-lea a exprimat dubla lor nemulţumire: faţă de apăsătorul regim de obligaţii către stăpânii de domenii şi faţă de neîndeplinirea promisiunilor făcute celor care acceptaseră unirea cu Biserica romano-catolică.

Curtea din Viena dăduse stărilor Transilvaniei asigurări în ceea ce priveşte deplina libertate religioasă (faţă de religiile recepte, ortodoxia fiind însă în situaţia de „tolerată"), dar ea nu intenţiona să renunţe la prozelitismul său catolic. Convertirea românilor, care formau majoritatea populaţiei Transilvaniei, apărea Curţii imperiale ca un mijloc de modificare esenţială a raportului de putere din principat. Celor trei „naţiuni" politice, câştigate, în mare parte, de Reformă, ea putea să le opună – dacă românii ar fi fost convertiţi la catolicism – o forţă social-politică de mare pondere.

La rândul lor, unii clerici români se arătau receptivi la propaganda catolică, preocupată mai mult să pună în lumină avantajele de ordin social, economic şi politic – pe scurt, materiale – decât foloasele spirituale.

Curtea imperială şi Biserica catolică au dovedit, în faza iniţială, o remarcabilă flexibilitate: ele nu cereau o convertire integrală, ci acceptarea a patru puncte considerate ca esenţiale – recunoaşterea supremaţiei papale; purcederea Sfântului Duh şi de la Fiul *(filioque);* recunoaşterea existenţei purgatoriului; folosirea pâinii nedospite la euharistie – cei „uniţi" astfel cu Roma urmând să-şi păstreze riturile şi datinile. În schimbul acceptării unirii cu Biserica Romei, clerul până atunci ortodox avea să beneficieze de privilegiile acordate clerului catolic. Românilor li se deschidea astfel perspectiva de a ieşi din situaţia

de marginalizați sau tolerați, prin acceptarea unor schimbări de doctrină, ținând de subtilități teologice, inaccesibile masei credincioșilor.

Întrucât de promovarea socială adusă de unirea cu Roma beneficia, în primul rând, clerul, el s-a arătat cel mai dispus să înceapă tratativele în vederea primirii condițiilor puse de Biserica catolică. În urma convorbirilor purtate cu iezuitul Paul Baranyi, sinodul ortodox prezidat de mitropolitul Teofil și întrunit la Alba Iulia (februarie 1697) s-a declarat de acord cu unirea. Textele redactate cu acest prilej de iezuiți – nu există o hotărâre elaborată de clericii ortodocși – justifică unirea cu Roma prin nevoia eliminării ereziilor reformate și înregistrează cererea ca și mirenii uniți să beneficieze de aceleași drepturi ca membrii „națiunilor" politice, având deschisă promovarea în ierarhia publică.

Moartea, la scurt timp după sinod, a mitropolitului Teofil a făcut necesară convocarea unui nou sinod, tot la Alba Iulia, sub conducerea mitropolitului Atanasie Anghel. Hotărârea, semnată de mitropolit și de 38 de protopopi, la 7 octombrie 1698, subliniază răspicat voința semnatarilor de a condiționa acceptarea unirii de păstrarea riturilor și tradițiilor bisericești: „toată legea noastră, slujba besearicii și carindariul, leturghia și porturile și darul nostru să stea pre loc, iară de n-ar sta pre loc aceale, nici aceste peceți să n-aibă nici o tărie asupra noastră".

Decizia sinodului a fost consacrată prin diploma imperială din 16 februarie 1699 (Prima diplomă leopoldină), care acorda preoților uniți aceleași privilegii și scutiri de care beneficia clerul catolic, specificând că lor nu li se putea cere prestarea obligațiilor ce decurgeau din condiția de iobag.

Unirea primită de sinodul de la Alba Iulia a fost întâmpinată cu ostilitate atât de dietă și de „națiunile" politice, hotărâte să păstreze regimul, vechi de peste două secole și jumătate, care le asigurase controlul deplin asupra structurilor politice ale Transilvaniei, cât și de marea majoritate a populației românești; pentru ea, unirea cu Roma apărea, în lumina diplomei din 16 februarie 1699, ca o tranzacție între cler și „papistași" pentru a se împărtăși de privilegiile celor din urmă.

Pentru a elimina rezistența populației față de unire, Curtea imperială a dat, la 19 martie 1701, o nouă diplomă (A doua diplomă leopoldină); ea confirma clerului unit aceleași privilegii ca și clericilor catolici; statua prezența unui teolog catolic pe lângă episcopul unit, în calitate de consilier în problemele confesionale (în realitate un „tutore"), și adăuga o prevedere de mare însemnătate și atractivitate: mirenii care

aderau la unire, indiferent de condiția lor socială – ceea ce pentru românii transilvăneni însemna marea masă a țărănimii –, urmau să beneficieze de toate drepturile civice, ieșind astfel din situația de „toleraţi". Prin această clauză, diploma din 1701 a fost percepută de românii transilvăneni ca o abolire – evident, cu condiția acceptării unirii cu Roma – a statutului de inegalitate în care fusese aruncată până atunci populația autohtonă și majoritară a Transilvaniei.

Diploma din 1701, mai mult decât cea din 1699, leza interesele stărilor privilegiate din Transilvania. Între sprijinul lor și al românilor, Curtea de la Viena a sfârșit prin a-l prefera pe cel dintâi. Decizia a pecetluit soarta diplomei: ea nu s-a aplicat niciodată. Speriată de propriu-i „radicalism", Curtea imperială nu a întreprins nimic când prevederile diplomei nu au fost puse în aplicare. Pentru românii transilvăneni, ea a rămas doar ca un temei legal pentru revendicările de egalitate în drepturi cu națiunile privilegiate de-a lungul întregului secol al XVIII-lea.

Evaluarea consecințelor unirii cu Roma a unei părți – rămase minoritare – a românilor transilvăneni trebuie să ia în considerare atât aspectele pozitive cât și pe cele negative.

Unirea a restabilit canalul de comunicație cu Roma, a cărei prezență în conștiința colectivă a românilor nu dispăruse niciodată. „Am rămas români pentru că nu ne puteam despărți de amintirea Romei", spunea N. Iorga. Acum, după unire, această amintire era revigorată prin contactul direct cu Cetatea eternă și cu marea ei moștenire culturală. Un contact, desigur, limitat la o minoritate a minorității unite, dar ea – această minoritate – avea să devină nucleul elitei politice și intelectuale a românilor transilvăneni, care își va asuma conducerea efortului de emancipare națională a acestora. De la începutul secolului următor, efervescența culturală și politică declanșată în Transilvania de această elită va trece Carpații, contribuind la intensificarea luptei de eliberare de sub dominația Porții, la consolidarea identității și ideologiei naționale.

În același timp, unirea cu Roma a fost un factor de dezbinare atât între românii din Transilvania și cei de peste Carpați, cât și între românii transilvăneni.

Hotărârea mitropolitului Atanasie Anghel a fost considerată în lumea ortodoxă ca o abjurare a adevăratei credințe. Înalții ierarhi ai Bisericii ortodoxe – de la patriarhul ecumenic al Constantinopolului până la mitropolitul Țării Românești, Teodosie – au condamnat și anatemizat pe cel care era considerat – așa cum scria mitropolitul

Teodosie românilor din Braşov, Sibiu şi alte zone transilvane – drept „mincinosul mitropolit şi vânzător de credinţă şi noul Iuda, Atanasie".

Acţiune a unei minorităţi, unirea cu Roma nu a întrerupt legăturile dintre românii transilvăneni şi cei din Ţara Românească şi Moldova, dar le-a făcut mai anevoioase. În calitate de „exarh al plaiurilor", mitropolitul Ţării Româneşti avea sub jurisdicţia sa pe credincioşii ortodocşi din Transilvania, cărora le trimitea cărţi de cult tipărite în Ţara Românească. După adeziunea lui Atanasie, autorităţile imperiale, pentru a consolida Unirea, au urmărit limitarea până la anulare a legăturilor confesionale dintre ortodocşii aflaţi de o parte şi alta a Carpaţilor. Peste orice piedici ridicate de oficialităţi, în cursul tulburărilor socio-confesionale din Transilvania secolului al XVIII-lea, românii transilvăneni au privit spre Biserica de peste Carpaţi ca păstrătoare a adevăratei credinţe şi, în perioadele de represiune, au căutat refugiu în principatele muntean şi moldovean.

Alăturarea consecinţelor pozitive şi negative ale uniunii cu Roma într-o evaluare de ansamblu, dă un incontestabil avantaj celor dintâi. Determinată de raţiuni politice, unirea a furnizat românimii transilvănene o remarcabilă elită politică şi culturală, care a jucat un rol fundamental în elaborarea ideologiei naţionale.

NEGOCIERI CU VIENA

Rapida înaintare a armatelor imperiale după despresurarea Vienei şi intrarea Transilvaniei în stăpânirea Habsburgilor aduceau Ţara Românească şi Moldova în „prima linie" a frontului. Pentru domnii celor două principate reglementarea raporturilor cu marile puteri creştine, participante la coaliţia antiotomană, devenea o imperioasă necesitate.

În Moldova, succesiunea rapidă a domnilor nu a îngăduit elaborarea unei politici de durată în raport cu noul context geostrategic.

În spiritul acelei *Realpolitik,* preconizate de Miron Costin, de a fi alături de creştini, dar nu cu preţul „pieirii" ţării, domnul Moldovei Constantin Cantemir (1685–1694) – chiar dacă l-a decapitat pe înţeleptul boier – nu s-a aventurat într-o alianţă cu Ioan Sobieski, căruia îi lipseau, evident, forţele pentru izgonirea turcilor din

Moldova, ci a luptat împotriva regelui polon, ca vasal fidel Porții, iar în tratatul secret, încheiat cu imperialii la 5/15 februarie 1690, a condiționat trecerea sub suzeranitatea împăratului de prezența trupelor acestuia la Brăila și pe Siret, ceea ce nu s-a întâmplat.

Contemporanul său din Țara Românească, Șerban Cantacuzino (1678–1688), s-a angajat însă în lungi tratative cu împăratul Leopold, în încercarea de a obține recunoașterea neatârnării *de facto* a Țării Românești și domnia ereditară în familia sa, ca premisă a unui plan grandios de restaurare a Imperiului bizantin, unde domnise odinioară familia sa.

Curtea din Viena, care lichidase autonomia Principatului transilvan, nu era dispusă să accepte un stat românesc puternic la sud de Carpați, un posibil obstacol în calea expansiunii Imperiului habsburgic în sud-estul Europei. Ea s-a declarat totuși de acord cu cererile lui Șerban Cantacuzino (11 februarie 1688), dar, întrucât domnul român, îngrijorat de conduita imperialilor în Transilvania, șovăia să facă pasul decisiv și deschis al alăturării la coaliția antiotomană, trupele imperiale au pătruns – ca mijloc de presiune – pe teritoriul Țării Românești.

Șerban Cantacuzino s-a grăbit să trimită o solie la Viena pentru a finaliza negocierile și a aduce închinarea sa și a țării față de împărat. Moartea lui neașteptată a surprins solia în drum spre Viena. Succesorul său, Constantin Brâncoveanu (1688–1714), exponent remarcabil al politicii de echilibru între imperiile habsburgic, otoman și rus, a refuzat să se angajeze alături de imperiali atât timp cât victoria lor nu apărea sigură. Supus și el, mai mult decât Șerban Cantacuzino, presiunilor militare – trupele imperiale au reintrat în țară și i-au impus domnului să le asigure aprovizionarea –, Constantin Brâncoveanu s-a alăturat turcilor, veniți să-l sprijine pe candidatul lor în Transilvania (Emeric Thököly), și i-a înfrânt pe imperiali la Zărnești (11 august 1690).

Anexarea Transilvaniei și prozelitismul catolic promovat de Curtea de la Viena în principatul intracarpatic au făcut ca domnii Țării Românești și Moldovei să-și întoarcă privirile spre Rusia, ai cărei țari ortodocși se prezentau drept succesorii împăraților bizantini, Moscova fiind – în viziunea lor – a treia Romă.

Comunitatea de confesiune ortodoxă dădea Rusiei un avantaj însemnat în raport cu Imperiul habsburgic în politica externă a Țărilor române. Distanța era, desigur, un handicap (Rusia nu va

ajunge să aibă frontieră cu Moldova decât în 1792–1793), dar victoria lui Petru I asupra regelui Suediei, Carol al XII-lea, la Poltava (1709) a sporit prestigiul Rusiei.

Domnul Moldovei, Mihai Racoviță, a luat în considerare o legătură cu Rusia, dar a fost de îndată mazilit, defecțiunea sa generând temeri că Moldova ar putea fi transformată în pașalâc. Dacă statutul de autonomie a fost, în cele din urmă, menținut, Poarta a numit în schimb ca domn pe Nicolae Mavrocordat, fiul marelui dragoman Alexandru Mavrocordat, negociatorul păcii de la Carlowitz, personalitatea cea mai de seamă a Fanarului (cartierul grecesc al Constantinopolului).

Numirea lui Nicolae Mavrocordat ar putea părea accidentală – contracandidatul său, Antioh Cantemir, nedispunând de suma cerută de Poartă pentru acordarea domniei – dar ea constituia în fapt preludiul epocii fanariote. Noul domn – care nu cunoștea limba țării – a introdus un stil autoritar de cârmuire, tratându-i dur pe boieri și arătând solicitudine contribuabililor țărani. Funcția sa de căpetenie era, însă, aceea de observator al desfășurărilor din vecinătatea acestui avanpost al împărăției otomane, care era Moldova.

Încordarea, generată de autoritarismul domnului, în raporturile cu boierii și, mai ales, intervenția hanului Crimeii în favoarea lui Dimitrie Cantemir au pus capăt domniei lui Nicolae Mavrocordat, și în scaunul de domnie de la Iași a urcat Dimitrie Cantemir.

Hanul Crimeii justificase recomandarea prin nevoia de a avea în Moldova un domn în măsură să anihileze orice tentativă de ieșire a lui Constantin Brâncoveanu de sub suzeranitatea Porții și de a-l remite turcilor pe domnul „hain" (trădător).

AJUNUL EPOCII FANARIOTE

Cel numit de turci „Altân-bey" (Prințul de aur), Constantin Brâncoveanu, a reușit, de-a lungul unei domnii de peste un sfert de secol, să asigure țării sale, după încheierea păcii de la Carlowitz (1699), o perioadă de propășire și, printr-o activă și abilă diplomație, să se mențină în domnie, în pofida suspiciunilor Porții, alarmată de activitatea diplomatică – evident, cât o cunoștea – a vasalului ei.

Scurt timp după terminarea războiului, Brâncoveanu a promulgat o reformă fiscală asemănătoare celei realizate de omologul său moldovean, Antioh Cantemir (1700). Prin hotărârea din 1701, sistemul învoielii *(rupta)* între vistierie şi anumite categorii de contribuabili (de regulă, colonişti, care beneficiau de diverse înlesniri) privind cuantumul obligaţiilor fiscale şi termenele de achitare a fost extins la scara întregii ţări. S-a stabilit mărimea sumei ce urma a fi plătită de contribuabili la patru termene. Ieşirea din haosul fiscal a avut drept urmare stabilitatea şi sporul populaţiei, printr-un flux important de ţărani din zonele limitrofe Ţării Româneşti (Balcani, Moldova, Transilvania). Deplângând faptul că rapacitatea Porţii otomane, care s-a grăbit să „valorifice" în beneficiul ei aceste creşteri ale masei de contribuabili, prin sporirea obligaţiilor Ţării Româneşti faţă de Istanbul, avea consecinţe nedorite, Constantin Brâncoveanu sublinia rezultatele dobândite prin reforma lui: „veţi şti şi dumnea-voastră – scrie el braşovenilor în 1705 – că ajungând ţara aceasta (Ţara Românească) la mare greu, de vreme ce i s-au dus numele la Poarta Împărăţiei turceşti cum că într-această ţară s-au strânsu atâta om şi atâta dobitoc şi den ţara turciască şi den ţara ungurească şi den Moldova de iaste plină de oameni şi de dobitoace".

Bogăţia ţării îi pune domnului la îndemână mijloacele materiale pentru o mare politică: el obţine, mai întâi, graţie darurilor distribuite la Constantinopol, instalarea în domnia Moldovei a ginerelui său, Constantin Duca (1693–1695, 1700–1703), apoi pentru el însuşi domnia pe viaţă (1699). Întrucât la Poartă astfel de decizii nu implicau şi respectarea lor, Constantin Brâncoveanu se simte în primejdie când este chemat la Adrianopol, în 1703, şi acceptă o creştere importantă a haraciului (cu 260 pungi). Reîntoarcerea în ţară este percepută însă de domn ca un mare triumf.

Experienţa frustrantă a relaţiilor cu imperialii şi, mai ales, politica Curţii din Viena, de prozelitism în Transilvania, l-au determinat pe Brâncoveanu să se îndrepte spre marea putere ortodoxă din Răsărit – Rusia –, unde trimite ca emisar al său pe transilvăneanul David Corbea (din 1707, acesta va intra în serviciul lui Petru), misiuni în urma cărora domnul muntean se obliga să sprijine pe ţar cu un corp de oaste de 20 000 de oameni în eventualitatea unei campanii împotriva Porţii.

Domnul Moldovei, Dimitrie Cantemir (1710–1711), cel numit – cum s-a văzut – pentru a zădărnici defecţiunea aşteptată de Poartă a lui Brâncoveanu, urmează însă aceeaşi orientare antiotomană, preocupat în egală măsură să scoată Moldova de sub ascultarea Porţii şi să asigure o domnie autoritară şi ereditară. În acest scop, el a semnat la Luck (Luţk) un tratat cu ţarul Petru I (13/24 aprilie 1711) prin care se stipula că domnia va rămâne, prin descendenţă masculină, în familia Cantemir, exceptându-se abandonarea ortodoxiei sau încălcarea credinţei faţă de ţar (art. III), „toată puterea statului va fi în mâna domnului" (art. VI) şi se indicau hotarele Moldovei: Nistrul, Dunărea, Transilvania, Ţara Românească, menţionându-se apartenenţa la Moldova a Tighinei şi Bugeacului (art. XI).

Campania antiotomană a lui Petru I s-a încheiat însă cu înfrângerea de la Stănileşti (1711), astfel că Dimitrie Cantemir a fost constrâns să se refugieze în Rusia, unde a rămas până la moarte.

Defecţiunea celui considerat a fi un fidel al Porţii şi atitudinea ambiguă a lui Constantin Brâncoveanu (în timp ce domnul a rămas în expectativă, pentru a vedea cui revine victoria, spătarul Toma Cantacuzino a trecut deschis de partea ruşilor) au determinat Poarta să adopte măsuri care să-i consolideze controlul asupra celor două Ţări române, pe punct de a se „haini".

În locul fugarului Cantemir a fost trimis din nou la Iaşi Nicolae Mavrocordat, care, de astă dată, pentru a-şi asigura concursul boierimii a adoptat o neaşteptată – pentru elita moldoveană – atitudine conciliantă. Subminat şi de intrigile la Poartă ale unchiului său, stolnicul Constantin Cantacuzino, care voia să obţină domnia pentru fiul său Ştefan, Constantin Brâncoveanu a fost mazilit şi decapitat cu cei patru fii ai săi şi ginerele său, Ianache Văcărescu (15 august 1714).

După scurta domnie a lui Ştefan Cantacuzino, acesta, împreună cu tatăl său, stolnicul Constantin, au fost şi ei executaţi, domnia fiind încredinţată aceluiaşi Nicolae Mavrocordat (1716).

Ar fi fost de aşteptat ca între un domn, patron al culturii şi al artei, aşa cum a fost Constantin Brâncoveanu, şi cei doi cărturari – stolnicul Constantin Cantacuzino şi Dimitrie Cantemir – să existe relaţii strânse, mai ales că erau şi rude. În loc să discute despre manuscrise

și ctitorii, cei trei au fost în vrajbă: stolnicul a urzit căderea nepotului, a lui Brâncoveanu, iar Cantemir și-a exprimat satisfacția pentru sfârșitul tragic al Brâncovenilor și Cantacuzinilor.

Începea epoca fanariotă.

SENSIBILITATEA BAROCĂ ÎN CULTURĂ ȘI ARTĂ

Secolul al XVII-lea este considerat „epoca de aur" a literaturii române vechi. Operele remarcabile ale literaturii și artei românești din acest secol sunt expresia unei sensibilități de tip baroc, în înțelesul dat de literatul român Edgar Papu: manifestarea „unei realități largi, evoluate, însă amenințată a fi supusă nimicirii de către forțe superioare. Ca urmare a acestei situații tragice, trăirea barocă adoptă o poziție defensivă cu totul specială, apărându-se printr-o explozie de strălucire, care se substituie efectivei puteri. De aici derivă splendoarea exuberantă a stilului baroc".

Atât pe plan cultural cât și pe plan artistic, sensibilitatea de tip baroc – în înțelesul definit mai sus – se manifestă plenar. Societatea românească, apăsată permanent de amenințarea otomană, adopta o atitudine de apărare, iar elita ei politică – domnul și boierii – privată de puterea efectivă, ca urmare a subordonării față de Poarta otomană, caută o compensație în creația culturală și artistică.

În cazul boierimii, frustrarea resimțită era agravată de eșecul tentativelor de instaurare a regimului nobiliar, care i-ar fi asigurat în țară controlul autorității domnești. Din rândurile marii boierimi, conștientă de forța ei și mândră de trecutul ei, s-au ridicat marii cronicari, care au conferit strălucire literaturii române din secolul al XVII-lea: Grigore Ureche și Miron Costin în Moldova, stolnicul Constantin Cantacuzino în Țara Românească.

Ideea fundamentală a scrierilor lor, care abandonează veșmântul slavon și sunt redactate în limba română – istorii ale Moldovei și Țării Românești –, este originea romană a românilor și, pe cale de consecință, unitatea de neam a românilor moldoveni, munteni și transilvăneni. Dacă în *Letopisețul Țării Moldovei* al lui Grigore Ureche

(c. 1590–1647) ideea romanității românilor este exprimată succint în formula „de la Râm (Roma) ne tragem", Miron Costin (1633–1691), autor și el al unui *Letopiseț al Țării Moldovei* – opera cea mai realizată sub unghiul unității între adâncimea conținutului și distincția formei –, consacră o scriere specială – *De neamul moldovenilor* – originii romane și unității românilor. Formulările sale sunt sugestive și memorabile: „măcară că ne răspundem (numim – n.n.) acum moldovéni, iară nu întrebăm «știi moldovenéște?» ce «știi românéște?», adecă râmlenéște, puțin nu zicem: «știs romanițe?» pre limba latinească. Stă dară numele cel vechiŭ ca un teméi neclătit, deși adaog ori vrémile îndelungate, ori streinii adaog și alte numere (nume – n.n.), iară cela din rădăcină nu să mută. Și așa ieste acestor țări și țărâi noastre, Moldovei și Țărâi Muntenești numile cel direptu de moșie, ieste rumân, cum să răspundŭ (numesc – n.n.) și acum toți aceia din țările ungurești (Transilvania – n.n.) lăcuitori și munténii țara lor și scriu și răspundŭ cu graiul: Țara Românească".

Student la Universitatea din Padova în tinerețea sa, stolnicul Constantin Cantacuzino (1640–1716) ambiționează o lucrare și mai vastă decât cele ale contemporanilor săi moldoveni: istoria Țării Românești de la originile sale cele mai îndepărtate, întemeiată pe o amplă bază de informație, care alături de sursele narative urma să includă și pe cele documentare, epigrafice, folclorice etc. Stolnicul este singurul dintre cronicarii din secolul al XVII-lea care, odată cu relevarea latinității românilor, menționează și pe geto-daci și prezintă sinteza dintre acești autohtoni și coloniștii romani. Și mai apăsat subliniază el continuitatea și unitatea românilor din aria vechii Dacii: „Iară noi, rumânii, sântem adevărați romani și aleși romani în credință și în bărbăție, den carii Ulpie Traian i-au așezat aici în urma lui Decheval, dupre ce tot l-au supus și l-au pierdut, și apoi și alalt tot șiragul împăraților așa i-au ținut și i-au lăsat așezați aici și dintr-acelora rămășiță să trag până astăzi rumânii aceștea. Însă rumânii înțeleg nu numai ceștea de aici (din Țara Românească –n.n.) ce și den Ardeal, carii încă mai neaoși sânt, și moldovenii și toți câți și într-altă parte să află și au această limbă, măcară fie și cevași mai osebită în niște cuvinte den amestecarea altor limbi, cum s-au zis mai sus, tot romani îi ținem, că toți aceștea dintr-o fântână au izvorât și cură".

Afirmarea conștiinței originii romane a românilor în scrierile cronicarilor din secolul al XVII-lea a fost expresia sensibilității

baroce, amintite mai sus. Românii păstraseră conștiința descendenței lor din coloniștii romani (sursele medievale o atestă cu prisosință), dar evocarea ei atât de frecventă în secolul al XVII-lea a fost determinată de dorința compensării prin relevarea unei obârșii nobile a declinului de putere al Țărilor române, după Mihai Viteazul, și a subordonării lor tot mai apăsătoare față de Poarta otomană. Miron Costin pune cel mai puternic în lumină raportul dintre istorie și contemporaneitate, altfel spus, funcția ideologică a cercetării istorice, când scrie în *De neamul moldovenilor:* „Caută-te, dară, acum, cetitoriule, ca într-o oglindă și te privéște de unde ești, lepădându-ți de la tine toate célelalte basne, câte unii au însemnatu de tine, din neștiință rătăciți, alții din zavistie, care din lume între neamuri n-au lipsitu niciodată, alții din buiguite scripturi și deșarte".

Literatura cronicărească a marilor boieri din secolul al XVII-lea exprimă, în același timp, și programul clasei politice moldo-muntene: instaurarea regimului nobiliar. Faptele istorice și personalitățile sunt judecate prin această prismă. În celebrul portret al lui Ștefan cel Mare, alături de marile sale însușiri politice și militare, Grigore Ureche ține să amintească cititorilor că marele voievod era „de grabu vărsătoriu de sânge nevinovat", referire la execuțiile de boieri, în cadrul luptei pentru consolidarea autorității domnești. Pentru același cronicar, obscurul Petru Șchiopul apare ca un model al colaborării dintre domn și clasa boierească, fiind caracterizat plastic drept „matcă fără ac".

Sentimentul tragicului se resimte în paginile acestor cronici, mai ales la Miron Costin, sortit el însuși unei morți violente (a fost decapitat în 1691 din ordinul domnului Constantin Cantemir). Supus „cumplitelor" vremi, omul este neputincios în fața vicisitudinilor existente, care îl înalță spre cele mai înalte culmi, pentru a-l prăbuși apoi în mizerie și moarte *(fortuna labilis)*. Această existență instabilă și incertă trebuie compensată prin scrierile și monumentele care dau durată și păstrează memoria.

Cu acest gând s-a pornit, în Țara Românească, la o operă de proporții: traducerea în limba română și tipărirea *Bibliei.* Prin strădania unei echipe de învățați, între care frații Radu și Șerban Greceanu, tălmăcirea și imprimarea s-au încheiat, în 1688, *Biblia lui Șerban Cantacuzino* – cum este ea cunoscută – având o mare însemnătate culturală, spirituală și filologică.

De sub teascurile tipografiilor din cele trei Ţări române au apărut, în secolul al XVII-lea, numeroase lucrări de caracter religios şi juridic, mărturii ale maturităţii elitei culturale româneşti, tot mai conştientă de unitatea ei etnică peste frontierele politice. Este semnificativ, din acest punct de vedere, că primul cod de legi în limba română, tipărit la Iaşi în 1646, poartă titlul *Cartea românească de învăţătură de la pravilele împărăteşti şi de la alte judeţe.* Mitropolitul Varlaam publicase în 1643 o *Cazanie* pentru „toată seminţia românească" având un titlu asemănător, *Carte românească de învăţătură,* care va cunoaşte o largă difuzare în spaţiul românesc. Expresie deopotrivă a „compensaţiei" prin cultură a frustrării resimţite de elita culturală românească, dar şi a reacţiei conservatoare boiereşti este apariţia în 1647 a traducerii în limba slavonă – realizată de boierul cărturar Udrişte Năsturel – a cunoscutei cărţi atribuită lui Thomas a Kempis *Imitatio Christi,* dar, în prefaţă, traducătorul relevă că limba latină este „nouă vădit înrudită". Lovit şi el de „cumplitele vremi" evocate de Miron Costin, fiind constrâns să ia calea pribegiei, mitropolitul Dosoftei al Moldovei traduce *Psaltirea în versuri* (tipărită în 1673), cea dintâi scriere de mare întindere versificată din literatura română.

Un deţinător de „recorduri" culturale a fost spătarul Nicolae Milescu (1636–1708), autorul celei dintâi lucrări româneşti, publicată în Franţa – o scriere de caracter teologic, apărută în 1669 –, şi al primei lucrări de filosofie, tipărită în româneşte: tălmăcirea tratatului *Despre raţiunea dominantă*, atribuită greşit lui Josephus Flavius (*Pentru singurul ţiitorul gând* a tradus Milescu titlul), şi inclus în Biblia din 1688, odată cu traducerea dată de spătar Vechiului Testament (uşor revizuit). În calitate de ambasador al ţarului Alexei Mihailovici a fost la Beijing, lăsând o amplă relatare a călătoriei şi o *Descriere a Chinei.*

La cumpăna dintre secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea îşi începe activitatea culturală Dimitrie Cantemir, a cărui lucrare apărută în 1698, *Divanul sau gâlceava înţeleptului cu lumea sau giudeţul sufletului cu trupul,* este prima operă originală cu caracter filosofic din cultura română. Scrierile care îi vor aduce celebritatea principelui cărturar aparţin însă secolului următor.

Activitatea tuturor acestor cronicari şi cărturari dă contur unui umanism românesc, prelungire tardivă a umanismului clasic, apărut

în secolul al XV-lea, din care a selectat și adaptat un șir de idei ce răspundeau intereselor și aspirațiilor elitei culturale și politice a societății moldo-muntene. Acest „umanism civic" (M. Berza) sau „umanism popular" (Virgil Cândea) – popular, evident, prin destinația dată unui șir de lucrări reprezentative care se îndreptau către întreaga obște românească – a urmărit să implânte în conștiința colectivă a neamului ideea nobilei origini latine, a unității etnice și lingvistice a moldovenilor, muntenilor și transilvănenilor și a înălțării prin cultură.

Umanismul românesc nu a fost, ca în Europa Centrală și Apuseană, expresia, în plan cultural, a emergenței noilor relații capitaliste și a afirmării burgheziei cu o altă viziune despre om decât cea medievală, ci manifestarea acelei sensibilități baroce, generată de realitățile aspre ale lumii românești, aflată „în calea răotăților" din care ea, această lume, a încercat o evadare prin creația elitei sale intelectuale.

„Splendoarea" barocă este observabilă în artă și, mai ales, în arhitectură, construcțiile secolului al XVII-lea și cele de la începutul secolului al XVIII-lea distingându-se printr-o exuberanță a formelor și a decorațiunilor. Ctitorie a mitropolitului Anastasie Crimca, mănăstirea Dragomirna, zidită în anii 1606–1609, impresionează prin zvelțeța cu care „țâșnește" îndrăzneață spre ceruri. Unică prin bogăția uluitoarei dantele din piatră ce o îmbracă în întregime este biserica Trei Ierarhi din Iași, înălțată de Vasile Lupu în 1639; tot în capitala Moldovei, același domn este ctitorul bisericii Golia, construită în anii 1650–1653, a cărei decorație fastuoasă o face expresia cea mai tipică a barocului românesc.

În Țara Românească, lunga domnie a lui Constantin Brâncoveanu (1688–1714) concordă cu afirmarea unui stil specific, denumit brâncovenesc, sinteză a unor elemente renascentiste și baroce, grefată pe vechile tradiții artistice locale. Monumentele cele mai de seamă ale acestui stil sunt Palatul domnesc de la Mogoșoaia, construit în 1702, și mănăstirea Hurezi, zidită în anii 1690–1697 și pictată de o echipă de zugravi – în frunte cu Constantinos – care s-au aflat la originea celei mai importante școli de pictură din arta noastră, în faza de tranziție de la ev mediu la modern.

Pentru a înțelege mai bine această sensibilitate barocă aflată la temelia creației culturale și artistice românești din secolul al XVII-lea

se cuvin amintite cuvintele adresate de generalul Heissler lui Constantin Brâncoveanu, după ce fusese luat prizonier în bătălia de la Zărneşti (1690): „Nu te bucura de această întâmplare, că de am pierdut noi războiul, împăratul nostru mai are ca noi mulţi, ci te bucură de vrăjmaşul tău, de Bălăceanu (ginerele fostului domn Şerban Cantacuzino – n.n.), că au pierit, că eu ca să-l mântuiesc pe dânsul am căzut în robie şi de sunt rob, astăzi am căzut în robie, însă tu eşti rob de când te-au făcut tată-tău". Cel care, în scaunul de domnie, se ştia „unsul lui Dumnezeu" şi cârmuia ca un basileu din Bizanţ avea acuta percepţie a situaţiei sale de „rob" al sultanului, care îl putea mazili sau – mai cumplit – executa după bunul său plac. Această existenţă precară şi „dedublată", amestec de fast şi umilinţă, a generat situaţia tragică a unei societăţi vieţuind permanent sub ameninţarea unei superputeri strivitoare. Elita politică şi culturală a societăţii româneşti a căutat compensarea realităţii prin crearea unei literaturi istorice – destinată să releve originea „nobilă" a românilor – şi a unei arte în care exuberanţa formelor (la mănăstirea Golia, fiecare din cele trei turnuri are altă decoraţie) dă senzaţia opulenţei şi strălucirii.

CAPITOLUL 4

ABSOLUTISMUL LUMINAT

POLITICA DE REFORMĂ A FANARIOȚILOR

Prin instaurarea regimului fanariot în Moldova și Țara Românească, Poarta otomană a urmărit consolidarea controlului său asupra celor două principate, în condițiile instaurării stăpânirii habsburgice în Transilvania și a apariției Rusiei ca factor de putere în Europa de Sud-Est, precum și a manifestării tot mai viguroase a mișcării de emancipare de sub dominația otomană.

Față de domnii pământeni, tentați, în noul context strategic și politic, să colaboreze cu adversarii Porții – imperiile habsburgic și rus – fanarioții, greci sau români grecizați, integrați în ierarhia de stat otomană (înainte de a fi domni, ei dețineau, de regulă, funcția de mari dragomani ai Porții), apăreau ca mandatari fideli ai sultanului în scaunele de domnie de la Iași și București.

Formula fanariotă era în fapt un compromis între statutul de autonomie al Principatelor române și cel al administrației directe. Instituirea pașalâcului la nord de Dunăre nu mai era posibilă în secolul al XVIII-lea, întrucât nici Viena, nici Petersburgul nu ar fi tolerat-o, iar impunerea ei ar fi dezlănțuit reacția violentă a elitei politice a societății moldo-muntene. Statutul de autonomie a fost, așadar, păstrat, dar el a înregistrat o considerabilă limitare. Alegerea domnilor de către boieri – devenită ea însăși mai mult formală – a fost definitiv abolită în 1730, ei fiind numiți de către sultan și considerați ca înalți dregători ai Porții otomane. Noua situație a conferit domnilor fanarioți o autoritate mai mare, făcând ca în raportul domn–boieri balanța să încline, în chip hotărât, în partea celui dintâi.

Instaurarea regimului fanariot nu a fost percepută ca o cezură de societatea moldo-munteană. Și înainte de 1711/1716 în scaunele de domnie de la Iași și București urcaseră, în câteva rânduri, domni greci. Nicolae Mavrocordat, cel care a inaugurat regimul fanariot în ambele principate domnise – cum s-a văzut – în Moldova (1709–1710), era înrudit cu Constantin Brâncoveanu și, devenit domn al Țării

Românești, a stăruit prin cronicarul său de curte, Radu Popescu, să arate că era descendent din domnul Moldovei Alexandru cel Bun (1400–1432). Abia după câteva decenii, când politica de reformă a domnilor fanarioți, ce a lovit în privilegiile boierimii, a început să-și facă simțite efectele, clasa politică moldo-munteană a înțeles că în 1711/1716 a avut loc o importantă schimbare în viața politică a celor două Principate române.

Într-adevăr, secolul fanariot (1711–1821) poate fi numit „secolul reformelor", întrucât de-a lungul a peste o sută de ani toate sectoarele vieții sociale – fiscalitate, relații agrare, administrație, justiție, biserică și cultură – au făcut obiectul unei ample restructurări, vizând, în ultimă instanță, instaurarea ordinii și modernizarea.

Reforma fiscală – s-a arătat mai sus – fusese încercată și de predecesorii pământeni (Antioh Cantemir și Constantin Brâncoveanu), îndată după încheierea păcii de la Carlowitz (1699), când încetarea ostilităților făcea posibilă stabilitatea, evidența și sporul contribuabililor. Reformele fiscale din 1700 și 1701 au rămas însă fără o continuare în alte sectoare.

În cazul domnilor fanarioți– mai ales Nicolae și Constantin Mavrocordat, Alexandru și Constantin Ipsilanti – efortul reformator a fost pe cât de amplu pe atât de sistematic.

Întocmai ca și Antioh Cantemir sau Constantin Brâncoveanu, și ei au fost confruntați cu crize demofiscale, generate de războaiele ruso-austro-turce, desfășurate în spațiul românesc, de rapacitatea altor domni fanarioți, călăuziți de singurul gând al înavuțirii, și de agravarea considerabilă a regimului obligațiilor materiale către Poartă. Toate provocau evaziunea fiscală prin ascunderea sau fuga contribuabililor.

Secolul al XVIII-lea marchează, după sfârșitul secolului al XVI-lea, cel de al doilea vârf al exploatării otomane, prin cereri de bani, grâu, lemn, oi etc. La aceste exigențe se adăugau sumele considerabile plătite de fanarioți pentru a obține domnia sau a se menține în scaun. S-au păstrat rapoartele din perioada august 1741 – decembrie 1742 ale capuchehaielelor (reprezentanților) la Poartă ale lui Constantin Mavrocordat, personalitatea cea mai remarcabilă, totuși, din șirul domnilor fanarioți; aceste rapoarte arată că reprezentanții domnului la Constantinopol practicau o adevărată „diplomație a bacșișului", încercând să câștige, prin daruri de bani,

blănuri, obiecte prețioase, bunăvoința înalților dregători ai Porții. Schimbarea frecventă a domnilor era prilej de noi cheltuieli, sumele de bani fiind, de regulă, obținute prin dări impuse contribuabililor, astfel că unii demnitari ai Porții avertizau asupra caracterului contraproductiv al unei practici ce încălca principiul tradițional al administrației otomane – dar, vai, de câte ori încălcat – al protejării contribuabililor („sărmanele raiale"). „Ce va să zică asta – se întreba chehaiaua (dregător al Porții – n.n.) – să ceară să schimbe pe domni la fiecare zece luni? Această nedreptate [...] nu se face numai unui singur om, ci unei țări întregi și raialei (contribuabilii – n.n.) pentru că beii (domnii – n.n.) nu dau de la ei, ci sug sângele raialei și ne adapă pe noi." E vorba însă de o excepție, regula era cea descrisă de același capuchehaie în martie 1742: „mulți (din demnitarii Porții – n.n.) sunt supărați că nu primesc des daruri, dar dacă o să vrem să-i cultivăm pe toți, nu ajung nici veniturile Moldovei și nici ale unei împărății, mai ales în vremuri ca acestea, când cei mari nu au nici un pic de milă".

Domnii fanarioți erau astfel antrenați într-un cerc vicios: satisfacerea cererilor Porții și criza demofiscală reclamau reforma sistemului fiscal pentru a asigura stabilitatea și, eventual, creșterea numărului țăranilor birnici; absența oricăror reglementări în ceea ce privește exigențele materiale ale Porții și concurența pentru domnie condamnau la eșec toate încercările de a introduce disciplina fiscală prin fixarea exactă a cuantumului dărilor și a termenelor de achitare.

În pofida acestor obstacole, Nicolae și, îndeosebi, fiul său, Constantin Mavrocordat, au încercat reorganizarea sistemului fiscal. Măsurile celui din urmă preluau generalizarea ruptei, adică introducerea unei dări globale, ce urma a fi plătită la patru termene, abolirea răspunderii fiscale colective – care era unul din factorii generatori ai fugii contribuabililor – și reducerea drastică a categoriilor de scutiți sau privilegiați fiscali, pentru a spori astfel numărul birnicilor.

Reforma fiscală a declanșat „reacția în lanț" a reformelor. Domnii fanarioți și-au dat repede seama că sectorul fiscal nu putea fi izolat de celelalte sectoare ale vieții sociale, altfel spus, că stabilitatea contribuabililor era afectată de existența servituții corporale, care îl punea pe țăranul șerb sub autoritatea deplină a stăpânului său, precum și de abuzurile administrative și judiciare.

Eliminarea tuturor acestor realități generatoare de nemulțumiri în rândurile țărănimii și, deci, de fugă – fenomen caracteristic secolului al XVIII-lea în Moldova și Muntenia – se asocia, în politica de reformă a domnilor fanarioți, cu cel de al doilea obiectiv major al prezenței lor în scaunele de domnie de la Iași și București: limitarea puterii clasei boierești.

În condițiile menținerii statutului de autonomie al Moldovei și Țării Românești, clasa politică își păstrase funcția de partener exclusiv al domnului în guvernarea țării. Prin forța ei economică și socială, prin prestigiul de care se bucura în societate, boierimea se putea substitui domnilor pământeni în conducerea efortului de ieșire de sub dominația Porții. Subordonarea ei față de domnie devenea astfel necesară pentru întărirea controlului otoman asupra principatelor. Reformele aveau să realizeze în bună măsură acest obiectiv.

Populația domanială se împărțea în două categorii: țăranii șerbi și țăranii liberi, ale căror obligații erau fixate prin învoială cu stăpânul moșiei.

Populația rurală de condiție servilă (*rumânii* în Țara Românească și *vecinii* în Moldova) se aflau sub autoritatea de caracter personal a stăpânului lor, laic sau ecleziastic. În ciuda opiniei că țăranii șerbi erau niște marginalizați ai societății medievale românești, Stelian Brezeanu a demonstrat că ei aparțineau „normalității" sociale, ceea ce explică de ce în Țara Românească nimeni nu era șocat că numele statului muntean amintea de numele clasei țăranilor șerbi, după cum numele poporului, românii, ce-l locuia – sau chiar al neamului autohton din spațiul carpato-dunărean – era același cu al amintiților țărani. Servitutea corporală îi obliga pe țăranii șerbi să se afle în permanență la dispoziția stăpânului, ceea ce însemna că obligațiile lor în muncă nu cunoșteau, în principiu, nici o reglementare. În cazul unui litigiu între țăranii șerbi și stăpânul lor privind îndatoririle față de acesta, domnia nu putea interveni, întrucât între domn și țăranii șerbi se interpunea autoritatea personală a stăpânului de domeniu. În prima jumătate a secolului al XVIII-lea, se constată, mai ales în Moldova, tendința de a-i asimila pe țăranii șerbi cu robii țigani și de a-i trece în rândurile șerbilor pe țăranii liberi cu învoială care stătuseră 12 ani sau mai mult pe aceeași moșie. Paralel cu acest curent, prezent și în Țara Românească, se manifestă unul de sens

contrar, adică fixarea unui regim de obligații al rumânilor, ceea ce îi asimila, practic, cu oamenii liberi cu învoială.

Pentru a pune capăt deplasării populației rurale aflate în căutarea unui regim de obligații domaniale mai ușoare, domnia a urmărit uniformizarea îndatoririlor țăranilor față de stăpânii de moșii.

Reglementarea domnească i-a vizat, în prima etapă, pe oamenii liberi cu învoială, obligația lor fiind fixată la 12 zile clacă pe an, dijmă din produsele cultivate și anumite taxe în bani.

Pentru ca țăranii șerbi să poată fi trecuți din regimul muncii nereglementate în acel al muncii reglementate era necesară abolirea autorității senioriale, altfel spus, a șerbiei.

Sub presiunea crizei demofiscale, provocată de fuga contribuabililor, striviți de dările impuse de predecesorul său Mihai Racoviță, Constantin Mavrocordat a hotărât, la 1 martie 1746, că rumânii care vor reveni în țară vor deveni oameni liberi. O astfel de măsură nu putea fi urmată decât de desființarea șerbiei. Ea s-a făcut, la 5 august 1746, pe calea unei condamnări canonice, adică a relevării incompatibilității dintre morala creștină și instituția șerbiei (un creștin nu-l poate ține „în robie" pe fratele său!); stăpânii rumânilor erau invitați să-i elibereze pe aceștia pentru a-și mântui sufletele, cei care nu voiau să o facă urmând a primi de la țărani suma de 10 taleri. Pe această cale au fost unificate cele două categorii ale populației domaniale – rumâni și oameni liberi cu învoială –, devenind cu toții clăcași îndatorați la 12 zile de clacă pe an, îndatorire care nu s-a generalizat însă, dată fiind întinderea modestă a rezervei senioriale; munca de clacă a fost mai puțin utilizată în agricultură, cât mai ales în activitățile gospodărești. Dijma a rămas forma cea mai importantă a rentei feudale.

În Moldova, unde rezistența boierimii la abolirea șerbiei era mai puternică iar criza demofiscală nu putea sluji ca instrument de presiune, la 6 aprilie 1749 s-a redefinit statutul de vecin, arătându-se că ei nu sunt robi (era răspândit abuzul de a-i trata pe țăranii șerbi întocmai ca pe robii țigani), ci țărani ce nu-și pot părăsi satul și au obligația de a presta o clacă de 24 de zile anual. Diferența de cuantum a clăcii – 12 zile oamenii liberi cu învoială și 24 zile vecinii – constituia un factor de tensiune, astfel că, în 1766, Grigore Ghica a fixat îndatorirea generală de 12 zile de clacă pe an, dar a introdus *nartul* (norma de muncă), ceea ce sporea, în fapt, numărul zilelor de clacă, întrucât normele fixate nu puteau fi realizate într-o zi.

Politica de reforme s-a extins şi în domeniul administraţiei şi al justiţiei. Pentru a întări controlul domniei şi a elimina jurisdicţiile particulare, Constantin Mavrocordat a pus în fruntea fiecărui *judeţ* (Ţara Românească) şi *ţinut* (Moldova) câte doi ispravnici cu competenţe administrative, fiscale şi judiciare. Pentru a proteja contribuabilii de abuzurile dregătorilor, care se retribuiau pe seama supuşilor, Constantin Mavrocordat a introdus salarizarea dregătorilor.

Pentru modernizarea justiţiei s-a introdus *protocolul,* care fixa în scris, în condica domnească, judecata şi sentinţa domnului, şi au fost promulgate ample coduri de legi precum *Pravilniceasca Condică* a lui Alexandru Ipsilanti (1780), *Legiuirea Caragea* (1818) în Ţara Românească şi *Codul* lui Scarlat Callimachi (1816–1817) în Moldova, în cuprinsul lor făcându-şi loc influenţe franceze *(Legiuirea Caragea)* sau austriece *(Codul Callimachi).*

Politica de reformă a domnilor fanarioţi a fost lipsită de continuitate, întrucât alături de cârmuitori luminaţi precum Nicolae şi Constantin Mavrocordat şi Alexandru şi Constantin Ipsilanti s-au aflat personalităţi şterse şi, ceea ce a fost mult mai grav, simpli spoliatori. Eşecul ei a fost însă provocat de caracterul arbitrar al dominaţiei otomane, pentru că orice reglementare de caracter fiscal – şi fiscalitatea era sectorul esenţial al vieţii publice – era anulată, în cele din urmă, de absenţa oricărei reglementări în regimul de obligaţii ale Principatelor române către Poartă.

Prin străduinţa lor de a elimina elementele perimate ale feudalismului şi a promova modernizarea – într-un cuvânt încercarea de *aggiornamento* (aducere la zi) al structurilor de bază ale societăţii moldo-muntene – domnii fanarioţi s-au integrat marelui curent reformator al absolutismului luminat, în unele cazuri manifestându-se chiar ca precursori ai unor figuri de marcă – precum Iosif al II-lea – ai amintitului curent (abolirea şerbiei a avut loc în Ţara Românească şi Moldova cu patru decenii înainte de măsura similară a lui Iosif al II-lea în Transilvania). A existat însă o deosebire de esenţă între reformele domnilor fanarioţi şi cele ale „despoţilor luminaţi" din Europa secolului al XVIII-lea: în timp ce aceştia din urmă au încercat integrarea elementelor capitaliste în regimul feudal, modernizându-l, dar fără a se atinge de bazele sale, domnii fanarioţi au încercat modernizarea societăţii moldo-muntene pentru a perfecţiona

mecanismul de exploatare în beneficiul Porții. Dominația otomană – prin arbitrarul ei – constituia principalul obstacol în calea dezvoltării capitalismului în societatea moldo-munteană. Mai mult, suzeranitatea otomană a contribuit decisiv la „periferializarea" acestei societăți mai întâi în cadrul Imperiului otoman, apoi, după intrarea ei în circuitul european, în urma păcii de la Adrianopol (1829), care a abolit monopolul comercial otoman, la aceeași „periferializare", de astă dată în cadrul Europei capitaliste.

Politica de reforme a domnilor fanarioți s-a lovit de rezistența clasei politice românești. Împotrivirea ei a avut două motivații: socială și națională. Asaltul dat de domnii fanarioți împotriva privilegiilor boierimii a determinat reflexul conservator al acesteia. În timpul războiului ruso-austro-turc din 1787–1792, când trupele austriece au ocupat temporar Țara Românească, boierii au cerut comandantului trupelor imperiale, prințul de Coburg, să anuleze măsurile fanariote, denunțate de a fi vrut să ruineze clasa boierească și să le restituie „cel mai vechi privilegiu, spre a ne da sate întregi, precum am avut de la cei mai vechi domni".

În același timp, ostilitatea boierimii față de domnii fanarioți a fost expresia voinței de ieșire de sub dominația otomană a întregii societăți moldo-muntene. Eforturile de înlăturare a suzeranității Porții au valorificat contextul creat de declinul puterii otomane și războaiele ruso-austro-turce, în timpul cărora, temporar, Moldova și Țara Românească au fost sustrase controlului otoman, ca urmare a ocupării lor de către trupele austriece sau ruse.

PROBLEMA ORIENTALĂ ȘI ȚĂRILE ROMÂNE

Secolul fanariot a coincis cu intensificarea ofensivei austriece și ruse pentru adjudecarea moștenirii „omului bolnav" care începea a fi Imperiul otoman. Teatrul de operații l-a constituit spațiul românesc, îndeosebi Moldova și Țara Românească. Devastările și dislocările de populație au fost însoțite de consecințe mult mai grave și de durată: intrarea unor părți ale teritoriului românesc sub stăpânirea străină; prin pacea de la Passarowitz (1718), încheiată în urma războiului

austro-turc din anii 1716–1718, Imperiul habsburgic a anexat Banatul şi Oltenia, cea din urmă restituită Porţii otomane, în urma războiului ruso-austro-turc din anii 1735–1739. Pentru neutralitatea sa în războiul ruso-turc din anii 1768–1774, Imperiul habsburgic a cerut ca „răsplată" Bucovina (nordul Moldovei), în 1775. Prin pacea de la Bucureşti (1812), care a pus capăt războiului ruso-turc din anii 1806–1812, Rusia a anexat teritoriul dintre Prut şi Nistru (Basarabia).

Iniţial, intenţia ţarului Alexandru I fusese să anexeze ambele principate (el a obţinut satisfacerea acestei dorinţe la întâlnirea din 1808 de la Erfurt cu Napoleon). Ţarul nu era încă decis dacă să păstreze cele două Ţări române sau să le cedeze – total sau parţial – Austriei, în schimbul unei provincii austriece, ca, de pildă, Galiţia.

Pe măsură deteriorării raporturilor cu Franţa şi în faţa refuzului Porţii de a ceda principatele, ţarul a renunţat progresiv la planul său „maximal" – hotarul la Dunăre şi, cu numai câteva săptămâni înainte de atacul francez, s-a resemnat cu anexarea teritoriului dintre Prut şi Nistru.

În nici un moment al tratativelor ruso-turce, reprezentanţii Curţii din Petersburg nu au invocat „drepturi istorice" asupra principatelor sau a viitoarei Basarabii, ci au negociat în funcţie de raporturile de putere.

Statutul politic al Principatelor dunărene a constituit o problemă care s-a bucurat de un interes tot mai sporit din partea cabinetelor marilor puteri europene. În cursul războiului ruso-turc din anii 1768–1774, de exemplu, planul de anexare a Moldovei şi Ţării Româneşti de către Rusia, ale cărei trupe ocupaseră cele două Ţări române, a întâmpinat rezistenţa viguroasă a Curţii din Viena. Tensiunea austro-rusă ameninţând să escaladeze până la conflictul armat şi să antreneze – în virtutea tratatului de alianţă dintre Rusia şi Prusia – şi pe aceasta din urmă în război, regele Frederic al II-lea a propus ca în locul anexării Principatelor dunărene – generatoare de conflict – Rusia, Austria şi Prusia să încorporeze părţi ale teritoriului polonez. La originea primei împărţiri a Poloniei s-a aflat, aşadar, confruntarea dintre Viena şi Petersburg privind statutul Ţării Româneşti şi Moldovei.

În noua fază a Problemei orientale, elita politică a societăţii moldo-muntene s-a angajat în elaborarea unui număr tot mai mare de memorii şi proiecte privind reorganizarea structurilor politico-administrative ale principatelor şi statutul lor internaţional. Revendicarea cea mai frecvent susţinută în cererile adresate marilor puteri a fost reconfirmarea

autonomiei depline a Moldovei şi Ţării Româneşti de către Poarta otomană, potrivit vechilor „capitulaţii" *(ahdname)*. În timpul congresului de pace de la Focşani şi Bucureşti (1772–1773), delegaţiile de boieri moldo-munteni au prezentat texte ale pretinselor capitulaţii acordate de Poartă celor două principate: redactate în realitate de boieri, aceste „capitulaţii" exprimau tradiţiile deplinei autonomii a Moldovei şi Ţării Româneşti, boierii cerând reînnoirea ei, sub garanţia Austriei, Rusiei şi Prusiei. Faptul că Poarta nu a contestat, în principiu, „capitulaţiile" arată că, deşi redactări târzii ale boierilor, ele reflectau, în esenţă, realitatea raporturilor româno-otomane.

Pe planul organizării interne, monarhia, „limitată" în prerogativele domnului, a fost considerată ca slujind cel mai bine progresul societăţii româneşti, deşi a existat o gamă variată de soluţii, de la despotismului luminat la democraţia nobiliară.

Efervescenţa gândirii politice româneşti – exprimată în memoriile şi proiectele înaintate marilor puteri – a fost expresia în plan ideologic a efortului de emancipare de sub dominaţia otomană şi de eliminare a regimului fanariot.

UN MARE LUPTĂTOR PENTRU DREPTURILE ROMÂNILOR TRANSILVĂNENI

În Transilvania, secolul al XVIII-lea a fost martorul începutului aceleiaşi lupte de emancipare politică a românilor. În timp ce lumea satelor era străbătută de valuri de împotrivire faţă de unirea cu Roma şi de afirmare – viguroasă până la violenţă – a fidelităţii faţă de ortodoxie (mişcarea lui Visarion Sarai din 1744 şi cea a lui Sofronie din Cioara în 1757–1761), episcopul Bisericii unite, Inochentie Micu declanşează lupta pentru egalitatea în drepturi a românilor cu celelalte „naţiuni" politice din Transilvania.

Devenit episcop în 1729, Inochentie Micu a încercat, în răstimp de două decenii (1732–1751), să obţină pentru românii transilvăneni aceleaşi drepturi politice de care se bucurau maghiarii, saşii şi secuii. În favoarea cererii sale, Inochentie Micu a invocat faptul că românii erau locuitorii cei mai vechi ai Transilvaniei, în calitatea lor de coborâtori din coloniştii romani, că ei erau cei mai numeroşi locuitori

ai Transilvaniei, în raport cu maghiarii, saşii şi secuii şi că, prin dările plătite de ei, acopereau cea mai mare parte (fiind majoritari) a cheltuielilor publice.

Memoriile prezentate de Inochentie Micu Dietei transilvane şi Curţii de la Viena au întâmpinat rezistenţa înverşunată a stărilor privilegiate din Transilvania. Pe măsura desfăşurării acţiunii sale, Inochentie Micu a trecut de la conceptul medieval al naţiunii (pătura privilegiată a unei comunităţi etnice) la cel modern, de drepturile cerute de el urmând a beneficia nu numai clerul şi românii uniţi, ci întrega populaţie românească a Transilvaniei.

RĂSCOALA LUI HOREA (1784)

Eşecul luptei lui Inochentie Micu (în 1751, el a fost constrâns să renunţe la demnitatea episcopală şi să plece la Roma, unde a şi murit) a deplasat confruntarea din Dieta Transilvaniei în lumea rurală.

Încurajat de „demofilia" manifestată de împăratul Iosif al II-lea, exponentul cel mai hotărât al absolutismului luminat, ţăranul Horea (Vasile Ursu Nicola), iobag fiscal de pe domeniul Zlatnei, a mers la Viena pentru a prezenta împăratului situaţia grea în care se aflau ţăranii români, supuşi vexaţiilor nobilimii şi ale aparatului de stat.

În Transilvania, peste trei pătrimi din iobagi erau ţărani români, ceea ce explică strânsa asociere dintre lupta socială şi cea naţională. Mai apăsat, prin regimul de obligaţii, decât iobagul maghiar, cel român încerca – în absenţa unei clase politice româneşti – sentimentul unei ostilităţi generale într-o societate care nu-l recunoştea decât ca „tolerat" şi bun de exploatat.

Nemulţumirile acumulate în timp au ţâşnit violent, în toamna anului 1784. Ţăranii speraseră, iniţial, să iasă din condiţia de iobagi prin înscrierea în regimentele grănicereşti. Suspendarea înscrierilor a scos curentul de emancipare din albia legalităţii şi l-a îndreptat spre făgaşul violenţei. Adunaţi la Mesteacăn (31 octombrie), ţăranii, conduşi de Crişan, iobag din Zarand, hotărâseră să plece la Alba Iulia pentru a se înrola ca graniceri, convinşi că aceasta era voinţa împăratului. Încercarea de a-l aresta pe Crişan la Curechiu

(1 noiembrie) s-a soldat cu uciderea de către țărani a trei dregători; speriați de fapta comisă, țăranii începuseră să șovăie, când Crișan, în cadrul unor noi adunări, ținute în acel sat, a lansat chemarea la nimicirea nobilimii (2 noiembrie).

Sub conducerea lui Horea, Cloșca (Ion Oargă, iobag din Cărpiniș) și Crișan, țăranii atacă reședințele nobiliare, jefuiesc, ucid sau constrâng pe nobili să se boteze ortodox, iar fetele nobile să se căsătorească de îndată cu iobagi. După ocuparea Abrudului (6 noiembrie), răsculații au încercat, fără succes, ocuparea Devei. La 11 noiembrie, ei prezintă un ultimatum nobilimii refugiate la Deva, care cuprinde programul răscoalei: un radicalism țărănesc vizând lichidarea structurilor feudale: „Nobili să nu mai fie, ci fiecare dacă va putea găsi undeva o slujbă împărătească, din aceea să trăiască. Nobilii stăpâni de moșii să-și părăsească o dată pentru totdeauna moșiile. Și ei să plătească dare ca și poporul de rând. Pământurile lor să se împartă între poporul de rând, după porunca ce o va da înălțatul împărat".

David Prodan, exegetul eminent al ridicării lui Horea, relevă caracterul social al răscoalei, al cărei radicalism merge „mai departe decât programele agrare ale revoluției secolului următor", dar subliniază totodată că „lupta socială a iobăgimii române își are inevitabil și temeiul său național [...]. Înainte de toate, pentru că iobăgimea română constituie partea cea mai covârșitoare, mult peste trei pătrimi, a iobăgimii Transilvaniei".

Amploarea și violența răscoalei l-au determinat pe Iosif al II-lea să ordone armatei reprimarea răscoalei. Prinși, Horea și Cloșca au fost executați cu roata, Crișan s-a sinucis în închisoare.

La 22 august 1785, Iosif al II-lea a abolit servitutea corporală în Transilvania și a acordat țăranilor dreptul de liberă strămutare.

SUPPLEX LIBELLUS VALACHORUM

După reprimarea răscoalei lui Horea, intelectualitatea română din Transilvania, formată mai ales din „uniți" care avuseseră posibilitatea să frecventeze instituții de învățământ superior la Viena și Roma, reia lupta lui Inochentie Micu pentru egalitatea în drepturi

a românilor transilvăneni cu maghiarii, saşii şi secuii. Reprezentanţii cei mai de seamă ai elitei intelectuale, cunoscută sub numele de Şcoala ardeleană, Samuil Micu, Gheorghe Şincai, Petru Maior, Ion Budai-Deleanu, dr. Ioan Piuariu-Molnar etc. au redactat un memoriu, înaintat Curţii din Viena, în martie 1791 – *Supplex Libellus Valachorum* –, în care era reluată şi aprofundată argumentaţia lui Inochentie Micu (între altele, era invocată pe baza cronicii notarului anonim al regelui Béla, descoperită în 1746, anterioritatea românilor faţă de maghiari în Transilvania); memoriul cerea deplina egalitate în drepturi a românilor şi reprezentarea lor proporţională în dietă şi în aparatul de stat, ceea ce, în condiţiile demografice din Transilvania, ar fi dus la precumpănirea elementului românesc. Întocmai ca şi cererile lui Inochentie Micu, şi *Supplex*-ul a fost respins de Dieta Transilvaniei, dar întocmirea lui a fost expresia progresului remarcabil înregistrat în închegarea ideologiei naţionale a românilor.

CULTURA ÎN EPOCA FANARIOTĂ ŞI A LUMINILOR

Instaurarea regimului fanariot în Moldova şi Ţara Românească a pus capăt literaturii cronicăreşti avându-i drept autori pe marii boieri. Regimul fanariot nu a urmărit nici grecizarea românilor, nici eliminarea limbii române ca mijloc de comunicaţie. Dovadă supărarea lui Constantin Mavrocordat când boierii îi scriau în greceşte („pentru ce să ne scrii greceşte? Au aşteptaţi să-ţ dăm noi logofăt să scrie rumâneşte? Să-ţ cauţi logofeţăl să ne scrii rumâneşti! Să nu ne mai scrii greceşte", îl mustră domnul pe vel căpitanul de Soroca) şi întocmirea, din îndemnul aceluiaşi domn, a unei gramatici a limbii române (redactată de Dimitrie Eustatievici, profesor la şcoala românească din Şcheii Braşovului, dar rămasă în manuscris, este cea dintâi gramatică a limbii române). Restrângerea privilegiilor boierimii a slăbit această clasă, iar salarizarea dregătorilor a pus-o în dependenţă de domnie, astfel că ea nu a mai fost în măsură să continue marea creaţie istoriografică din secolul al XVII-lea.

Direcția în care se îndrepta cronistica moldo-munteană, în momentul în care ea a fost retezată de regimul fanariot, este relevată de opera lui Dimitrie Cantemir, care face trecerea de la istoriografia medievală la cea modernă. *Hronicul vechimii a romano-moldo-vlahilor* este încununarea erudită a eforturilor întreprinse de predecesori pentru a dovedi orginea romană a românilor și unitatea lor de neam. *Descrierea Moldovei* constituie prima prezentare interdisciplinară (geografie, demografie, etnografie, cartografie, psihologie colectivă) a Moldovei și locuitorilor ei. Chiar dacă, uneori, exagerările autorului depășesc limitele admise de vreme, este remarcabilă evaluarea critică, lucidă, a aspectelor negative – „păcate" prelungite până azi – ale firii locuitorilor. În severitatea sa – ce nu poate fi lăudată îndeajuns – Dimitrie Cantemir recunoaște doar două calități compatrioților săi: „în afară de credința cea adevărată (ortodoxia – n.n.) și ospeția nu găsim prea lesne ceva ce am putea lăuda". Despre această critică severă, dar dreaptă, făcută de Dimitrie Cantemir, Constantin Noica scria: „Dacă vreun român citește *Descriptio Moldaviae* și trece cu ușurință peste capitolul acesta – cum din păcate o facem prea des – atunci e spre rușinea și netrebnicia sa". Capacitatea de istoric universalist a lui Dimitrie Cantemir este ilustrată de marea sa sinteză de istorie otomană *Creșterea și descreșterea Porții otomane,* tradusă în germană, engleză și franceză, semn al deosebitei ei prețuiri.

Ultimul mare cronicar moldovean a fost Ion Neculce cu al său *Letopiseț al Țării Moldovei,* care, continuându-l pe Miron Costin, a relatat istoria Moldovei de la domnia lui Eustratie Dabija la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat, o narație de om învățat de viață, sfătos, șugubăț, cu oralități și jelanii de mare efect artistic, marele precursor al lui Ion Creangă.

Ceilalți cronicari, români sau greci (Nicolae Chiparissa, Petru Depasta, Nicolae Muste, Enache Kogălniceanu) sunt înregistratori – cu mai mult sau mai puțin talent – de interes pentru istorici, dar fără valoare literară.

O artă fanariotă nu s-a putut închega, pentru că instabilitatea domnilor nu a permis-o. Dar când vremurile și mijloacele bănești au permis-o, au răsărit construcții impunătoare ca mănăstirea Văcărești (1716–1722), ctitorie a lui Nicolae Mavrocordat, cea mai mare zidire bisericească din sud-estul Europei în secolul al XVIII-lea (demolată

de N. Ceauşescu), şi mica bijuterie care este biserica Stavropoleos (1724), ambele continuări ale stilului brâncovenesc, deschis spre receptarea a ceea ce ar fi fost stilul fanariot, care nu a mai reuşit să se impună. Biserica Frumoasă, ctitorie a lui Matei Ghica (1753), anunţă stilul neoclasic.

Unirea cu Roma s-a dovedit fecundă în plan cultural. Accesul la instituţiile de învăţământ de la Viena şi Roma a pus pe românii din Transilvania în contact cu o lume a culturii, de înaltă ţinută şi pătrunsă de ideile luminismului. Cu gândul la stările de acasă, unde neamul lor era ţinut într-o situaţie de inferioritate, ei s-au străduit să-l ridice, relevându-i originea sa romană şi creându-i condiţii – prin şcoli şi prin literatură didactică – să se culturalizeze. Pleiada de învăţaţi, care, la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi la începutul celui următor, şi-a asumat cu totală dăruire această misiune este cunoscută sub numele de Şcoala Ardeleană, având în fruntea sa trinitatea Samuil Micu, Petru Maior şi Gheorghe Şincai.

Cel dintâi a publicat prima carte în limba română cu litere latine, o carte de rugăciuni, apărută la Viena în 1779. În anul următor, Samuil Micu, avându-l în final drept colaborator pe Gheorghe Şincai, a tipărit ampla gramatică a limbii române *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*. În domeniul istoric, el a proiectat o mare sinteză de istorie naţională, rămasă însă în manuscris (cu excepţia unui fragment tipărit în 1806–1807). Mai norocos în această privinţă, Petru Maior a publicat două lucrări fundamentale – *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* (1812) şi *Istoria besericei românilor atât a cestora din coace precum şi a celor din colo de Dunăre* (1813). Petru Maior este un polemist plin de nerv, hotărât să dovedească originea pur romană a românilor. O lucrare monumentală a elaborat Gheorghe Şincai, *Hronica românilor şi a mai multor neamuri*, îmbrăţişând perioada 86–1739. Autorul a cules informaţii şi date din numeroase şi variate surse pentru a reconstitui trecutul românilor, fiind călăuzit şi el de dorinţa de a dovedi originea latină a românilor (în timpul vieţii lui Şincai a apărut doar un fragment din această operă).

În manuscris a rămas şi cea mai valoroasă realizare beletristică a intelectualilor români din perioada Şcolii Ardelene: *Ţiganiada* lui Ion Budai-Deleanu, „om cu desăvârşire occidental, fără a pierde

nimic din spiritul ţăranului ardelean" (G. Călinescu); el a oferit, într-o formă alegorică, o imagine satirică a oamenilor şi timpului său.

Opera istorică şi culturală a Şcolii Ardelene a devenit o componentă esenţială a ideologiei naţionale, care exprima aspiraţiile de emancipare naţională şi modernizare a forţelor novatoare ale societăţii româneşti.

PARTEA a III-a

ISTORIA MODERNĂ

CAPITOLUL 1

FRĂMÂNTĂRI SOCIAL-POLITICE

„MERSUL REVOLUȚIEI" ÎN SOCIETATEA ROMÂNEASCĂ

Încheierea aventurii napoleoniene și instituirea Sfintei Alianțe (având ca nucleu Austria, Rusia și Prusia), în 1815, au pus continentul european sub semnul unei viguroase reacții conservatoare, aflate sub egida curților de la Viena, Petersburg și Berlin.

Spațiul românesc s-a aflat astfel inclus într-un triunghi geopolitic având unghiurile la Viena, Petersbug și Istanbul (sultanul, fiind musulman, nu fusese invitat să se alăture Sfintei Alianțe, întemeiată pe principiile moralei creștine), triunghi în care Rusia era forța hotărâtoare.

Asumându-și supravegherea continentului și reprimarea oricăror tulburări ce ar fi putut pune în primejdie *statu-quo*-ul socio-politic, Sfânta Alianță delega unul din statele membre pentru a restaura ordinea când ea era în primejdie (Austria în Peninsula Italică, Franța în Spania). Pilon al Sfintei Alianțe și mare putere cu interese continentale, Rusia căpăta tacit un *„droit de regard"* (drept de supraveghere) asupra spațiului sud-est european, devenită zonă de interes a împărăției ruseşti, fascinată și obsedată de „orașul țarilor" – Țarigrad –, în care stătea însă sultanul.

Menținerea integrității Imperiului otoman era însă unul din principiile de bază ale echilibrului de forțe (*balance of power*), fundamentul politicii britanice. Anglia, care nu se alăturase Sfintei Alianțe, veghea ca învingătorul lui Napoleon – țarul Alexandru I – să nu se substituie teribilului corsican. La rândul ei, Curtea de la Viena – a cărei politică era condusă de un foarte abil partizan al aceluiași echilibru de putere, Metternich – nu era dispusă să accepte căderea Balcanilor sub controlul rusesc.

Așa cum s-a văzut, țarul Alexandru I, care voise, la începutul războiului ruso-turc din anii 1806–1812, să anexeze Principatele dunărene, fusese constrâns, în cele din urmă, să se limiteze la teritoriul dintre Prut și

Nistru. Devenit, după căderea lui Napoleon, suveranul cel mai puternic al continentului, Alexandru I dispunea acum de mijloacele de a-şi adjudeca moştenirea balcanică a „omului bolnav" care era Imperiul otoman. De astă dată, ţarul nu mai intenţiona să recurgă la război – sistemul Sfintei Alianţe îl excludea –, ci la o nouă formă, insidioasă, compatibilă cu noile realităţi politice europene: pregătirea unei mişcări de emancipare a popoarelor din sud-estul Europei, aflate sub dominaţia Porţii, la a cărei izbucnire Rusia să fie mandatată pentru a restabili ordinea. Prezenţa militară rusă în Balcani avea să fie premisa rezolvării Problemei orientale în conformitate cu interesele Curţii de la Petersburg.

Între aceste interese şi cele ale popoarelor sud-est europene aspirând la independenţă exista o convergenţă căreia i se adăuga comunitatea de confesiune ortodoxă. Spre deosebire de Curtea de la Viena, care însoţea expansiunea politică de prozelitismul catolic, Curtea de la Petersburg, pravoslavnică, beneficia de creditul unei lupte dezinteresate pentru eliberarea fraţilor întru ortodoxie.

Între popoarele sud-est europene supuse Porţii, grecii erau cei mai avansaţi din punct de vedere economic şi cultural, cei mai implicaţi în structurile administrative şi politice ale Imperiului otoman, şi deţinătorii celei mai vechi tradiţii de neatârnare. Era, aşadar, firesc ca ei să se situeze în fruntea efortului de emancipare.

Societatea secretă „Eteria", constituită la Odessa în 1814, şi-a asumat pregătirea şi conducerea răscoalei eliberatoare, iar reţeaua de consuli şi agenţi ruşi din Imperiul otoman a desfăşurat o intensă activitate de susţinere a preparativelor secrete greceşti.

TUDOR DIN VLADIMIRI

Principatele dunărene reprezentau pentru aristocraţia fanariotă obiectivul suprem şi încununarea carierei administrative, în slujba Porţii. În rândurile fanarioţilor s-a produs o sciziune: „colaboraţioniştii" au rămas fideli patronului otoman, care tolera, în fapt, existenţa unei Turco-Grecii; ceilalţi s-au alăturat Eteriei şi au luptat pentru independenţa patriei lor.

Boierimea moldo-munteană, ostilă regimului fanariot şi dominaţiei otomane, s-a integrat curentului de eliberare naţională care cuprinsese

sud-estul Europei. Angajarea ei în lupta de emancipare era asociată de credința că Rusia va da concursul său hotărâtor popoarelor ortodoxe. Fără sprijinul rus, o ridicare împotriva Porții era un act de sinucidere. În al doilea rând, participarea Rusiei era o garanție a stabilității sociale, a anihilării oricărei manifestări – fie și timide – a „duhului franțozesc", adică revoluționar, altfel spus a unui program de restructurare profundă a societății moldo-muntene. Rusia apărea, astfel, în dubla ipostază, de protector militar și de garant al monopolului politic deținut de elita boierească.

Omul asupra căruia și-au îndreptat privirile fruntașii boierimii a fost slugerul Tudor (Theodor) din Vladimiri, numit de aceea și Vladimirescu. Originar din zona de țărani liberi (moșneni), el dobândise experiență militară, luptând ca voluntar în armata rusă în războiul din anii 1806–1812 (meritele sale au fost recunoscute în numeroase atestate date de comandanții ruși și prin decorarea cu crucea Sf. Vladimir). După încheierea războiului, Tudor Vladimirescu s-a angajat atât în activități negustorești cât și în cariera administrativă. Era un om energic, decis, cu spirit de inițiativă și cu lecturi istorice. Capacitatea de comandă și prestigiul de care se bucura în Oltenia erau temeiuri hotărâtoare de a-i încredința lui conducerea mișcării de emancipare.

Nimeni nu concepea atunci ieșirea de sub dominația Porții doar a unui singur popor: eliberarea trebuia să fie rodul luptei tuturor, astfel că libertatea avea să fie câștigată simultan. Dacă în Eterie erau admiși numai greci, în schimb legăturile eteriștilor în Europa de Sud-Est erau foarte întinse.

Principatele dunărene, beneficiind de un statut – fie și drastic limitat – de autonomie și devenite una din zonele preferate de reședință ale grecității postbizantine, s-au aflat între spațiile de intensă activitate eteristă, unii fanarioți, ca de pildă însuși domnul Moldovei, Scarlat Callimachi (1812–1819), aparținând acestei societăți secrete.

La 15 ianuarie 1821, cei trei mai mari boieri ai Țării Românești, Grigore Brâncoveanu, Grigore Ghica și Barbu Văcărescu, care peste câteva zile aveau să devină, alături de alți mari boieri, membri ai Căimăcămiei constituite în urma morții domnului Alexandru Suțu, au dat o împuternicire lui Tudor pentru a declanșa acțiunea militară: „Fiindcă este să se facă obștescul folos neamului creștinesc și patriei

noastre, drept aceea ca niște buni și credincioși frați creștini toți și iubitori neamului [pe] dumneata sluger Teodore te-am ales să rădici norodul în arme și să urmezi precum ești povățuit". Evocarea „neamului creștinesc" și a „patriei noastre" în al căror interes era pornită acțiunea arată limpede că lupta românilor se integra efortului de eliberare a popoarelor creștine supuse Porții, adică a celor balcanice. Formula „să urmezi precum ești povățuit" – voit imprecisă din motive de conspirativitate – dezvăluie existența unor înțelegeri și instrucțiuni prealabile.

Între aceste preliminarii ale ridicării la arme s-a aflat și înțelegerea – secretă și ea – dintre Tudor Vladimirescu și fruntașii eteriști, Iordache Olimpiotul și Ioan Farmache; cei trei se angajau: „să ducem, prin cea mai dârză activitate, la îndeplinire planul nostru cel spre obștescul folos și anume ca, prin puterea armelor noastre, să ne eliberăm de sub jugul apăsător al barbarilor și să ridicăm semnul biruitor al crucii izbăvitoare". Semnatarii acordului erau autorizați „să se prefacă a provoca dezordini, a stârni complicații interne și externe și a se folosi de toată viclenia care poate duce la atingerea scopului nostru comun". Formularea lasă să se întrevadă că semnatarii intenționau să recurgă – pentru a utiliza o formulă de astăzi – la „intoxicarea strategică" a adversarului, adică să-l inducă în eroare în ceea ce privește țelurile și diversele componente ale mișcării. Acordul sublinia obligativitatea consultărilor și a deciziilor comune („Nimeni dintre noi nu e îndreptățit a lucra de capul lui, fără știrea și consimțământul tuturor fraților") și condamna dinainte orice discriminare etnică: „nimeni să nu îndrăznească prin vorbe sau fapte echivoce, semănând zâzanie, a insinua că, de exemplu, românul de baștină nu trebuie să se supună arnăutului, nici arnăutul grecului, grecul sârbului, sârbul macedoneanului, ci toți să lucreze de comun acord și unitar".

În planul inițial al Eteriei, Peloponesul trebuia să fie locul de izbucnire a răscoalei; ulterior, conducătorul Eteriei, Alexandru Ipsilanti, a decis să dea semnalul de începere a luptei în Principatele dunărene.

Misiunea încredințată lui Tudor Vladimirescu era de a crea o diversiune în Țara Românească, făcând Poarta să creadă că este vorba de o mișcare împotriva domnilor fanarioți și a clasei boierești, mișcare rămasă însă în limitele supunerii față de Poartă.

Proclamația lansată de Tudor Vladimirescu de la mănăstirea Tismana (intrată în conștiința publică drept cea de la Padeș!) era redactată în același spirit, denunțând culpele elitei politice: „Dar pre bălaurii care ne înghit de vii, căpeteniile noastre, zic, atât cele bisericești, cât și cele politicești, până când să-i suferim a ne suge sângele din noi? Până când să le fim robi", retorică destinată să înflăcăreze populația stoarsă de o fiscalitate nemiloasă. Proclamația introducea însă o rezervă, menită să evite obișnuitele – în astfel de împrejurări – acte de jaf și, în aceleași timp, să acționeze ca un mijloc de presiune asupra boierilor care nu s-ar fi alăturat mișcării: „să știți că niminea dintre noi nu este slobod, în vremea aceștii Adunări – obștii folositoare –, ca să să atingă măcar de un grăunți, de binele sau de casa vreunui neguțători, oroșan sau țăran, sau de al vreunui lăcuitori, decât numai binele și averile cele rău agonisite ale tiranilor boieri să să jărtfească: însă ale cărora nu vor urma noaă – precum sânt făgăduiți – numai ale acelora să să ia, pentru folosul de obște".

Asigurându-și baze întărite în mănăstirile oltene (Tismana, Crasna, Polovraci, Hurezi, Bistrița, Cozia), Tudor Vladimirescu s-a îndreptat spre București în fruntea armatei sale, denumită „Adunarea norodului". Căimăcămia, în care se aflau și boierii „făgăduiți", a luat măsuri pentru potolirea tulburării. Este greu de descifrat în „dialogul epistolar" angajat de cârmuire cu Tudor cât este atitudine adevărată și cât mimată, pentru a păstra aparența de apărare a legalității, precum și cât este – în acțiunile lui Tudor Vladimirescu – urmare a instrucțiunilor triumviratului Brâncoveanu–Ghica–Văcărescu și cât inițiativă pusă în slujba propriei promovări. Pentru că este evident – din fapte și din textele redactate de el – că Tudor Vladimirescu nu era dispus să fie un instrument al grupării boierești antiotomane, ci voia să fie părtaș la putere și – de se putea – deținătorul singur al puterii. El își dădea seama că are în „Adunarea norodului" o solidă bază socio-militară, capabilă să-l poarte spre putere. Scrisoarea din 11 februarie 1821, adresată marelui vornic Nicolae Văcărescu, începută: „Cu multă plecăciune sărut mâna cinstită dumitale", se transformă într-un rechizitoriu la adresa clasei politice și cu relevarea legitimității autorității sale, conferită de adeziunea populară: „Dar, cum nu socotiți dumneavoastră că patrie se cheamă popolul, iar nu tagma jăfuitorilor? Și cer ca să-mi arăți dumneata ce înpotrivire arăt eu înpotriva popolului? Că eu alta nu sunt decât numai un om luat

de către tot norodul ţării cel amărât şi dosădit din pricina jăfuitorilor ca să le fiu chivernisitor în treaba cererii dreptăţilor!"

Deplasarea „Adunării norodului" spre Bucureşti a avut caracterul unui „marş strategic", disciplinat (Tudor a reprimat sever dezordinile), al unei armate ale cărei cadre de conducere erau furnizate de moşnenii din nordul Olteniei. Formula de „revoluţie ţărănească" folosită de K. Marx pentru acţiunea lui Tudor este corectă în măsura în care „Adunarea norodului" apare ca manifestare politică a ţărănimii libere, vizând eliberarea ţării de sub dominaţia otomană şi restructurarea organizării politice.

În afara zonei aflate sub controlul lui Tudor, ţărănimea clăcaşă (fără pământ) a înţeles să profite de starea de confuzie din ţară pentru a ataca şi prăda bunurile stăpânilor de pământ. Au existat, aşadar, două paliere de desfăşurare a evenimentelor în 1821: o acţiune organizată, urmărind scopuri politice, şi o alta anarhică, fărâmiţată în răfuieli domaniale.

Trecuse o lună de la lansarea Proclamaţiei lui Tudor când, la Iaşi, şi-a făcut apariţia conducătorul Eteriei, Alexandru Ipsilanti, fiul fostului domn Constantin Ipsilanti şi, până de curând, aghiotant al ţarului Alexandru I, dar nu cu sprijinul armatei ruse, cum se aşteptau „iniţiaţii" mişcării, ci în fruntea unui modest grup de aderenţi (22 februarie). În timp ce eteriştii masacrau pe turcii din Galaţi şi din Iaşi, Alexandru Ipsilanti a lansat a doua zi o proclamaţie, arătând că scopul său este trecerea în Grecia şi că, dacă turcii ar invada ţara, o „straşnică putere se află gătită să pedepsească îndrăzneala lor". În aceeaşi zi (23 februarie), ministrul de Externe al Rusiei, contele Capodistria, anunţa desolidarizarea „straşnicei puteri" – pentru că Alexandru Ipsilanti spusese tuturor că sosirea armatei ruse este iminentă – de faptele şi declaraţiile lui Ipsilanti şi exprima acordul pentru intervenţia militară otomană.

Câteva zile mai târziu, la 28 februarie, triumviratul Brâncoveanu–Ghica–Văcărescu lua cunoştinţă că ţarul însuşi, aflat la Congresul Sfintei Alianţe de la Laibach (Ljubljana), dezavuase acţiunea lui Tudor şi a lui Alexandru Ipsilanti. Era ora adevărului: fără asistenţa Rusiei, totul era pierdut. Cei care îndrumaseră pe Tudor să ridice poporul la arme au fugit la Braşov, lăsându-l pe conducătorul „Adunării norodului" fără ghidajul politic pe care şi-l asumaseră.

Tudor, rămas acum singur, avea – deşi în alte condiţii decât cele imaginate la începutul acţiunii sale – o totală libertate de acţiune. El a intrat în Bucureşti (21 martie) şi, pentru a păstra continuitatea politică şi cadrul legal, ambele necesare din momentul spulberării speranţei în „umbrela protectoare" a Rusiei, a încheiat o înţelegere cu boierii rămaşi – între care figura cea mai proeminentă era marele vistier Alexandru Filipescu-Vulpe –, lăsându-le lor aparenţa puterii.

După câteva zile, Tudor s-a întâlnit cu Alexandru Ipsilanti, dar cei doi conducători, aflaţi acum cu totul în afara scenariului iniţial, nu s-au putut pune de acord decât asupra unei delimitări teritoriale a autorităţii lor: zona de sub munte din Muntenia intra sub controlul eterişilor, Oltenia şi judeţele din Câmpia munteană sub acela al lui Tudor.

Dezavuat şi el de ţar, Alexandru Ipsilanti intenţiona să-şi organizeze o bază de rezistenţă în teritoriul aflat sub controlul lui, ceea ce a determinat plecarea sa la Târgovişte. Mitropolitul ţării, Dionisie Lupu, şi boierii rămaşi în Bucureşti, prin vechiul reflex al refugiului, în faţa năvălirii, în aceeaşi zonă de „podgorie" (submontană), ar fi vrut să-l urmeze pe Ipsilanti, dar Tudor, preocupat să-şi asigure „scutul legal" acum, când se afla, practic, singur în faţa puterii otomane, i-a împiedicat să fugă şi le-a fixat un domiciliu obligatoriu în casa lui Dinicu Golescu, „Belvedere".

Avându-şi principala sa tabără la mănăstirea Cotroceni, Tudor a căutat soluţia în noul context creat de dezavuarea sa de către Alexandru I: atât timp cât, aşa cum se specificase în acordul cu Iordache şi Farmache, el fusese autorizat „să se *prefacă* (subl. n.) a provoca dezordini", adică să camufleze răscoala antiotomană într-una antifanariotă şi antiboierească, el mai putea nădăjdui la o înţelegere cu Poarta, mai ales că, formal, la Bucureşti continua să existe o autoritate legală (mitropolitul şi boierii, aflaţi la casa „Belvedere"). Tudor a intrat în negocieri cu paşalele de la Vidin, Silistra şi Brăila, dar turcii au cerut, mai întâi, depunerea armelor, apoi şi alăturarea la anihilarea detaşamentelor eteriste.

Tudor a preferat să temporizeze şi, după ce forţele turceşti au trecut Dunărea, el a părăsit Bucureştiul, îndreptându-se spre Piteşti. În oastea pandurilor se produsese o ruptură profundă între Tudor şi o mare parte din ostaşii săi: disciplina severă, absenţa unor beneficii şi perspectivele întunecate subminaseră încrederea în comandant.

Tudor a vrut ca toți căpitanii să-și formuleze în scris totala lor subordonare față de el, dar patru au refuzat.

Blocat de trupele lui Iordache Olimpiotul, care ocupau podul peste Argeș, Tudor s-a dus la Goleşti, unde a executat pe unul din căpitanii recalcitranți. A fost picătura care a umplut paharul: un complot care mijea în rândurile armatei sale s-a închegat imediat şi legătura a fost stabilită cu Iordache Olimpiotul.

Comandantul eterist a venit în tabăra lui Tudor şi, după ce a prezentat pandurilor corespondența acestuia cu turcii, l-a arestat, fără ca vreunul din ei să încerce măcar să-şi apere conducătorul. El a fost dus la Târgovişte şi, după ce a fost torturat, a fost tăiat cu săbiile.

Forțele otomane au zdrobit detaşamentele eteriste din Țara Românească (o luptă s-a dat la Drăgăşani, fiind precedată de o alta, între panduri şi turci) şi Moldova şi au instituit un regim de ocupație deosebit de apăsător.

Alexandru Ipsilanti s-a refugiat în Transilvania, unde a fost arestat de autoritățile austriece.

Istoriografia regimului comunist a purtat o îndelungată şi sterilă discuție despre evenimentele din 1821: care a fost caracterul lor, răscoală, mişcare revoluționară sau revoluție? Scolastica unui marxism osificat cerea încadrarea într-o definiție pe cât de rigidă pe atât de discutabilă. Ironia situației a fost creată de faptul că, deşi marxism-leninismul exclude posibilitatea revoluțiilor făcute de țărănime (doar burghezia şi proletariatul ar avea această „capacitate"!), Marx a numit, cum s-a arătat, acțiunile lui Tudor „revoluție țărănească".

Desfăşurarea acțiunii lui Tudor Vladimirescu a fost mai întâi abătută de la cursul ei inițial de dezavuarea de către țar, apoi întreruptă de execuția liderului şi de intervenția otomană. Ceea ce se anunța o revoluție a rămas o răscoală. De reținut este solidaritatea, din faza de pregătire şi de debut, a tuturor forțelor social-politice ale societății românești în efortul de emancipare de sub dominația Porții, solidaritate care a unit sub același steag pe marele boier şi pe pandurul țăran. Evident, „a doua zi" după ce Principatele dunărene ar fi devenit libere unitatea forțelor combatante s-ar fi destrămat şi conflictul dintre programele şi aspirațiile claselor şi categoriilor sociale participante la luptă ar fi fost inevitabil.

Sfârşitul răscoalei din 1821 a fost urmat de abolirea regimului fanariot şi restaurarea domniilor pământene. Raport de cauză–efect? Mai mult decât nemulțumirea localnicilor, exprimată de evenimentele

din Țara Românească și Moldova, în decizia Porții a cântărit evaluarea defecțiunii unor familii fanariote, care s-au alăturat acțiunii lui Alexandru Ipsilanti precum și revoluției înseși din Grecia, în urma căreia ea avea să dobândească independența în 1829. Principatele dunărene nu mai puteau fi cârmuite cu elemente care pierduseră complet încrederea Porții; ea a revenit, după 110 ani de regim fanariot, la domnii autohtoni, numind în Moldova pe Ioniță Sandu Sturdza, iar în Țara Românească pe Grigore Ghica.

Schimbarea de regim politic survenită în 1822 nu a adus cu sine lichidarea tuturor practicilor nefaste, introduse sau consolidate de regimul fanariot, între care, în primul rând, se afla corupția. Într-o vreme, însă, când conștiința națională făcea progrese rapide, revenirea pământenilor în scaunele de domnie de la Iași și București a fost percepută, mai ales în perspectiva desfășurărilor ulterioare, ca începutul „renașterii naționale".

Epilogul anului 1821 a fost constituit de două evenimente: unul de ordin intern, celălalt de ordin extern.

Forțele social-politice intrate în acțiune în 1821 nu mai puteau fi oprite în manifestarea lor. Mica boierime, blocată în afirmarea ei socio-politică de marii boieri, revendica o participare mai importantă în conducerea statului. Domnia moldoveană a lui Ioniță Sandu Sturdza (1822–1828), ridicat din rândurile ei, a oferit cadrul pentru manifestarea voinței de putere a micii boierimi. Obiectivele ei și-au găsit expresia în proiectul de constituție zisă a „Cărvunarilor" (aluzie la societatea revoluționară secretă italiană a Carbonarilor), în care A.D. Xenopol a văzut „cea dintâi manifestare politică a cugetării liberale", întrucât în textul ei se formula fără echivoc „principiul constituțional: domnia legilor", în înțelesul că autoritatea domnului era limitată și subordonată organismului reprezentativ – Sfatul obștesc. „Constituția" cuprindea un șir de principii și drepturi, precum respectul proprietății, egalitatea în fața legilor, libertatea persoanei etc., care se inspirau, evident, din ideologia Revoluției franceze. Aceste principii nu erau aplicate însă consecvent, întrucât, în problema esențială – cea a puterii –, mica boierime se arăta preocupată exclusiv de a-și asigura un cuvânt decisiv în Sfatul obștesc. Constituția Cărvunarilor a fost violent combătută de marea boierime și ea a rămas un simplu proiect.

Victoria protipendadei a fost asigurată și de înțelegerea turco-rusă fixată prin convenția de la Akkerman – numele turcesc al Cetății Albe

(1826). Acordul confirma restabilirea domniilor pământene, stabilea alegerea domnilor de divan şi fixa durata domniei la şapte ani; rolul Rusiei era consolidat; se prevedea elaborarea unor regulamente generale care să amelioreze situaţia celor două principate prin reorganizarea sistemului de conducere şi administraţie.

„ADO BANII!"

Anul convenţiei de la Akkerman este şi cel al apariţiei în tipografia de la Buda a cărţii lui Dinicu Golescu *Însemnare a călătoriei mele*[1], cuprinzând impresiile autorului din călătoriile făcute în anii 1824–1826 în Transilvania, Ungaria, Austria şi Italia. Însemnătatea cărţii stă în dezvăluirea şocului resimţit de un boier care are percepţia acută a catastrofalei înapoieri a ţării sale. Comparaţiile făcute, de îndată ce trece Carpaţii, îi dezvăluie consecinţele teribile ale procedeelor barbare ale administraţiei locale, preocupate doar să stoarcă de la contribuabil venituri pentru stat şi pentru slujbaşi, de la domn la cel mai mărunt slujitor.

Străbătând pusta ungară, bine cultivată de ţăranii obligaţi la 104 zile de clacă pe an – în Transilvania se făceau 198 –, Dinicu Golescu face următoarea constatare: „Şi cu toate acestea sunt mai fericiţi decât românii noştri, care lucrează numai 12 zile pe an. Acum judece fieşcare, care pot fi pricinile de a fi mai în bună stare aceia care muncesc altora peste 200 zile pă an, de cei care lucrează numai 12, decât numai căci nu-i lipseşte din auzul urechii, de cum se naşte şi până moare, cuvintele: «ado banii!» cu feliurimi de mijloace prefăcute, în auzire numai drepte".

Funcţionarea poştelor la Viena, cu multele înlesniri pentru cei care le foloseau, îi aduce în minte, prin contrast, disprețul pentru solicitantul mărunt din ţara sa, pe care l-ar fi vrut scăpat de practicile de-acasă, „să nu mai tremure cei ce vin la răspunsuri prin săli şi prin tinzi şi să vie şi de doăzeci de ori pentr-o treabă; şi să nu mai auză trimişii «Vino mâine la cutare vreme», când, viind, boieru a fost de mult plecat".

[1] Anul înscris pe coperta cărţii; în realitate ea a apărut la începutul anului 1827.

Strângerea dărilor se făcea cu mijloace de constrângere vrednice de vremuri barbare: „Să cutremură mintea omului când îş va aduce aminte că făptura dumnezeirii, omenirea, fraţii noştri, au fost câte 10 aşternuţi pe pământ cu ochii în soare şi o bârnă mare şi grea pusă pe pântecile lor, ca muşcându-i muştele şi ţânţarii, nici să poată a se feri".

Consecinţele? „Aceste nedrepte urmări şi nepomenite peste tot pământul i-au adus pe ticăloşii lăcuitori întru aşa stare încât, intrând cinevaş într-acele locuri, unde să numesc sate, nu va vedea nici biserică, nici casă, nici împrejurul casii, nici car, nici bou, nici vacă, nici oaie, nici pasăre, nici pătul cu sămănăturile omului pentru hrana familii lui, şi, în scurt, nimică, ci numai nişte odăi de pământ, ce le zic bordeie, unde intrând cinevaş, nu are a vedea alt decât o gaură numai în pământ, încât poate încăpea cu nevasta şi cu copiii împrejurul vetrii, şi un coş de nuiele scos afară din faţa pământului şi lipit cu balegă. Şi, după sobă, încă o altă gaură, prin care trebuie el să scape, fugind cum va simţi că au venit cinevaş la uşă-i; căci ştie că nu poate fi alt decât un trimis spre împlinire de bani. Şi el neavând să dea, ori o să-l bată, ori o să-l lege şi o să-l ducă să-l vânză, pentru un an, doi şi mai mulţi, sau la un boiernaş, sau la un arendaş, sau la oricine să va găsi, ca el să-i slujească acei ani, şi banii ce să dau pentru slujba acelor ani să să ia pentru birul lui (iarăş zic că, adevărat, milostivul Dumnezeu este foarte răbdător). Ce era dator această făptură dumnezeiească să şi robească ca să dea şi ce nu are domnului?"

Sărăcia contribuabililor îi condamnă la o primitivitate greu de imaginat: „Şi apoi intrând cinevaş întru acele bordeie ale lor, peste putinţă era de a găsi pe trupurile lor şi în casă lucru de zece lei: căci şi căldarea cu care o să-şi facă mămăliga nu o are fiecine, ci sunt 5–6 tovarăşi pe una. Şi când aceştia, din norocire, prindea de veste când vinea în satul lor zapciu, po(l)covnicu, căpitanu, mumbaşir isprăvnicesc, mumbaşir domnesc, fugea atât ei cât şi muierile lor, şi copiii care puteau fugi, prin păduri şi pe munţi, întocmai ca dobitoacele cele sălbatice când le gonesc vânătorii cu câinii, căci ştia că, prinzându-i, nu mai este altă vorbă decât cerere de bani, şi ei, neavând bani, vor lua gârbaciuri pe spinare".

Aceste realităţi au generat şi o mentalitate surprinsă de viitorul feldmareşal Helmuth von Moltke, care, tânăr căpitan, a străbătut Ţara Românească în 1835: „Orice om bine îmbrăcat face impresie asupra românului, acesta îl consideră pe deplin îndreptăţit să-i poruncească

şi să-i pretindă servicii. Niciodată nu se va vedea un român mulţumind, chiar dacă un dar i-ar întrece toate aşteptările; însă primeşte tot aşa de tăcut şi maltratările; el socoteşte că nu e cuminte şi că ar fi fără rost să-şi trădeze bucuria sau durerile; în schimb, îl găseşti mereu voios, când poate să-şi usuce zdrenţele ude la un foc zdravăn într-un bordei mizerabil, adâncit în pământ, când poate să coacă porumb sau chiar să fumeze o pipă".

Însemnările de călătorie ale lui Dinicu Golescu dezvăluie o primă falie între spaţiul moldo-muntean, primitiv, sărac, pradă unei administraţii barbare, şi Europa care începe dincolo de Carpaţi, o Europă a civilizaţiei, a ordinii, preocupată de bunăstarea şi demnitatea cetăţeanului. Spre această Europă boierul luminat tânjeşte ca după o Ţară a Făgăduinţei. A doua falie relevată de Dinicu Golescu este cea dintre clasa politică şi populaţie. El explică stoarcerile fiscale la care este supusă masa contribuabililor, ajunsă la mizerie şi înfometare prin deplina ignorare de către elita socio-politică a condiţiilor de existenţă ale ţăranilor: „Ci pricina este căci domnii şi noi, boierii, nu-i vedem pe aceştea niciodată, ci îi văd numai aceia care merg să-i siluiască, să-i pedepsească şi să împlinească, care au suflete otrăvite şi fără nici o cunoştinţă de datoriile către omenire".

Atât timp cât curmarea acestei stări şi practici era dorită doar de minţi luminate şi suflete generoase, şansele de realizare rămâneau practic nule. Era nevoie ca o forţă social-politică să se angajeze în modernizarea societăţii moldo-muntene şi, pe această cale, să reintegreze, sub acest aspect, Europa. Evenimentul – de capitală importanţă – aflat la originea apariţiei acestei forţe – burghezia – a fost pacea de la Adrianopol.

UN EVENIMENT CAPITAL

În şirul războaielor ruso-turce din secolele XVII–XIX, războiul din anii 1828–1829 a avut (alături de cel din anii 1806–1812, în urma căruia a fost pierdută Moldova dintre Prut şi Nistru) consecinţele cele mai importante pentru evoluţia societăţii româneşti.

Tratatul de la Adrianopol (2/14 septembrie 1829) cuprindea un articol şi un act separat relativ la Principatele dunărene, care reafirma

şi consolida autonomia lor administrativă, lichida raialele turceşti de pe malul stâng al Dunării şi prevedea abolirea regimului de furnituri de grâne, oi, lemne şi alte produse şi, ceea ce era de excepţională însemnătate, „deplina libertate a comerţului pentru toate produsele solului şi industriei lor".

Înlăturarea monopolului otoman asupra comerţului Principatelor dunărene a deschis calea pentru pătrunderea lor în marele circuit economic european, ceea ce a avut drept urmare integrarea în sistemul capitalist mondial şi, pe această cale, accelerarea ritmului de dezvoltare a capitalismului românesc precum şi a formării burgheziei româneşti. Aşa cum a remarcat Ştefan Zeletin, *„Era burgheză în România nu ia fiinţă sub influenţa ideilor liberale aduse din Apus* (subl. lui Şt. Z.); pricina ei stă mult mai adânc, în revoluţionarea economiei noastre naţionale". Şi această revoluţie economică a început prin includerea Ţării Româneşti şi a Moldovei în comerţul european şi prin pătrunderea capitalismului englez la Dunărea de Jos.

Pentru a înţelege corect naşterea capitalismului şi a burgheziei româneşti trebuie avut în vedere că una din premisele de bază ale procesului este securitatea personală a întreprinzătorului (negustor sau industriaş) şi a actului economic (vânzare, producţie). Dominaţia otomană şi regimul fanariot, ale căror sechele s-au prelungit şi după 1821, cu violenţele şi abuzurile lor, nu puteau garanta nici persoana întreprinzătorului, nici beneficiul activităţii sale economice. Prima condiţie a dezvoltării capitalismului era înlăturarea climatului de insecuritate creat de dominaţia otomană şi de regimul fanariot.

A doua condiţie era libertatea comerţului cu Apusul capitalist, care să permită pe de o parte integrarea spaţiului românesc extracarpatic în sistemul capitalist mondial, iar pe de altă parte să înlesnească penetraţia capitalismului apusean în acest spaţiu. Aşa cum a remarcat corect Eric Hobsbawm, „forţele care făceau posibilă evoluţia economică a Europei *existau pretutindeni* (subl. n.), fără a duce, în mod obligatoriu, la aceleaşi rezultate, dată fiind diversitatea împrejurărilor sociale şi istorice. Trebuie însă ţinut seama de faptul că, la scară mondială, trecerea de la feudalism la capitalism este un tip de evoluţie nelineară. Triumful capitalismului nu se produce complet decât într-o singură parte a lumii, care, în schimb, transformă restul lumii".

Capitalismul apusean – în primul rând, cel mai avansat, cel englez – şi-a croit drum, după 1829, în Ţara Românească şi Moldova şi le-a scos, lent, cu multe dificultăţi şi nu pe de-a-ntregul, din înapoierea la care le condamnase dominaţia otomană. Pentru ca această pătrundere să fie asigurată şi amplificată, era însă necesar ca Rusia să fie înlăturată de la gurile Dunării. Prin Tratatul de la Adrianopol, Delta Dunării intrase în stăpânirea Rusiei, astfel că ea putea intercepta, în orice moment, fluxul cerealier, care începea să se scurgă dinspre Moldova şi Ţara Românească spre Anglia (ţară puternic industrializată, aceasta avea nevoie pentru aglomerările ei urbane de cereale româneşti). Îndepărtarea Rusiei de la gurile Dunării avea să fie obţinută însă abia prin Războiul Crimeii (1853–1856).

Potrivit Tratatului de la Adrianopol, până la achitarea despăgubirilor de război ce trebuiau a fi plătite de Imperiul otoman, Principatele dunărene urmau să rămână – drept gaj – sub ocupaţia rusă.

Condusă de generalul Pavel Kiselev (Kisseleff este grafia franceză a numelui), administraţia rusă a avut drept obiectiv să consolideze condominiul ruso-turc instituit asupra principatelor şi să pregătească anexarea lor de către Rusia. Câştigarea simpatiei populaţiei şi, în primul rând, a clasei politice trebuia asigurată printr-o politică luminată, de reforme, care să contribuie, prin modernizare, la progresul societăţii moldo-muntene. Principatele dunărene urmau să devină o „vitrină" atrăgătoare, care să arate şi celorlalte popoare creştine din Balcani cât de benefic este protectoratul rus.

Se impune, din acest punct de vedere, o comparaţie între epoca fanariotă şi epoca regulamentară. Şi una şi alta au stat sub semnul reformelor şi al modernizării. Şi domnii fanarioţi, şi generalul Kiselev au promovat reformele şi modernizarea în beneficiul unei autorităţi externe: cea a Porţii otomane, în primul caz, cea a Curţii de la Petersburg, în cel de al doilea. Dacă politica de reformă a domnilor fanarioţi a trezit ostilitatea boierimii, ale cărei privilegii au fost simţitor limitate, politica rusă a câştigat prin conservatorismul ei sprijinul marii boierimi. În timp ce domnii fanarioţi au impus boierimii reformele, Curtea de la Petersburg a solicitat concursul boierimii la elaborarea Regulamentelor organice. Impuse din afară, reformele fanariote şi Regulamentele organice aveau, în cele din urmă, să fie percepute – indiferent de laturile lor pozitive – de către forţele de progres ale societăţii româneşti ca obstacole în afirmarea

emancipării naționale și sociale: în 1821, abolirea regimului fanariot era dorită de toți, de la marele boier la umilul clăcaș; în 1848, revoluționarii au ars la București Regulamentul organic, simbol al conservatorismului și al controlului rusesc.

PRIMA CONSTITUȚIE ÎN VIGOARE

Începând din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, boierii moldoveni și munteni adresaseră curților de la Petersburg, Viena, Paris și Berlin numeroase memorii prin care solicitau sprijinul în vederea reorganizării principatelor. La originea acestor memorii s-a aflat ostilitatea boierimii față de regimul fanariot, generată de politica de reformă, și față de dominația otomană care îl impusese. Memoriile propuneau un larg evantai de soluții politice, dar ele reclamau, toate, confirmarea și consolidarea autonomiei (sau chiar independența); odată redobândită deplina autonomie, domnul – ce ar fi urmat să aibă domnia pe viață – și-ar fi văzut limitate atribuțiile, boierimea urmând să se împărtășească masiv din putere.

Preconizate încă de Convenția de la Akkerman, Regulamentele organice au fost redactate de comisii de boieri, deținători, așadar, ai unei vechi „experiențe" în acest domeniu, sub supravegherea autorităților rusești, preocupate să facă din textele fundamentale elaborate un mijloc de consolidare a influenței Petersburgului în Principatele dunărene.

Regulamentele organice au introdus separarea puterilor în stat. Puterea legislativă era reprezentată de o Adunare obștească, aleasă pe cinci ani, în care ponderea importantă avea să o aibă marea boierime; Adunării îi revenea inițiativa și redactarea legilor, prezentate apoi domnului. Acesta era ales pe viață de o Adunare obștească extraordinară, cuprinzând, alături de boieri și reprezentanți ai „isnafurilor", corporațiile orășenești, adică ai burgheziei în formare. Dacă în Adunarea obștească marea boierime avea cuvântul hotărâtor, în cea extraordinară, care alegea pe domn, boierii de treapta a doua și a treia precum și reprezentanții orașelor întreceau, ca număr, marea boierime. O „stare a treia" pășea în viața politică românească. Și ea putea să spună, ca omoloaga ei franceză în 1789, că deocamdată

nu este nimic, dar că va fi totul, cu deosebirea – capitală – că drumul avea să fie foarte lung, iar la capătul lui ţelul avea să fie atins incomplet. Puterea judecătorească era alcătuită dintr-o reţea de tribunale judeţene, urmată la nivel superior de trei divane (două în Ţara Românească şi unul în Moldova), forul suprem de apel fiind Înaltul divan. Regulamentele organice au abolit pedeapsa cu moartea şi tortura şi au introdus perechea de bază în împărţirea dreptăţii: procurorul şi avocatul.

O cotitură esenţială şi benefică au făcut Regulamentele organice în domeniul fiscalităţii. Ele au abolit sistemul atât de apăsător pentru contribuabili al numeroaselor dări directe şi indirecte, instituite şi percepute arbitrar, precum şi categoriile de scutelnici şi posluşnici şi a introdus un impozit unic. Reglementarea riguroasă a cuantumului dărilor a făcut posibilă întocmirea bugetului de stat. Dacă Regulamentele organice au rămas prizoniere principiului medieval al privilegiului, scutind de impozite boierimea şi clerul, ele au curmat fuga ţăranilor, pentru a se sustrage de la achitarea dărilor a căror „veşnică nestare" a fost cauza evaziunii contribuabililor. Instabilitatea fiscală generase instabilitatea demografică; stabilitatea fiscală a generat – din epoca regulamentară – stabilitatea demografică, creându-se asfel o premisă fundamentală pentru progresul societăţii.

Pus la adăpost de o fiscalitate anarhică, ţăranul a fost supus însă unei exploatări domaniale mai aspre. Regulamentele organice au deplasat centrul de greutate al exploatării populaţiei ţărăneşti lipsită de proprietate funciară de la dările către stat la obligaţiile faţă de stăpânul moşiei pe care locuia. Indicele cel mai vizibil al agravării regimului de îndatoriri al clăcaşilor faţă de boieri şi mănăstiri a fost creşterea rentei în muncă: în principiu, Regulamentele organice au menţinut cele 12 zile de clacă – tradiţionale – pe an, dar, prin generalizarea şi precizarea *nartului* (norma de muncă zilnică), au multiplicat acest număr, astfel că, practic, în Ţara Românească, se prestau 56 zile de clacă anual, iar în Moldova – unde încă din secolul al XVIII-lea renta în muncă era mai mare – 72 de zile.

Agravarea obligaţiilor în muncă se explică prin perspectivele deschise exportului producţiei de grâne, odată cu abolirea monopolului otoman. Moşiile boiereşti – într-o măsură mai mică acele mănăstireşti, gestionate mai prost – devin producătoare de cereale-marfă, ceea ce atrage şi o restructurare domanială. Aşa cum s-a

văzut, domeniul feudal cunoştea o suprapunere de stăpânire: *„dominium eminens"* al voievodului ţării, stăpânirea boierului sau a mănăstirii, dreptul de folosinţă al ţăranului; Regulamentele organice au degrevat o treime din întinderea moşiilor de orice drept de folosinţă al ţăranilor şi au transformat-o într-o proprietate absolută, de tip capitalist, dar l-au obligat pe stăpânul moşiei (numit acum proprietar) să dea ţăranilor, consideraţi chiriaşi, întinderi de pământ în funcţie de numărul de vite de muncă. Criteriul de împărţire al acestora, avut în vedere de stăpânire era: patru vite de muncă şi o vacă – fruntaşii; două vite de muncă şi o vacă – mijlocaşii; doar braţele proprii (codaşii). Cei care aveau mai mult de cinci vite mari puteau încheia învoieli pentru întinderi suplimentare de pământ. Prevederile regulamentare au contribuit la o modificare structurală în economia Principatelor dunărene: până la 1829, principalul venit al locuitorilor provenea din negoţul cu vite, iar în comerţul exterior – exceptând livrările de cereale către Poarta otomană – vitele, marfa care se transporta singură, au reprezentat articolul cel mai important. Epoca regulamentară a dezavantajat pe ţăranii cu mai mult de cinci vite mari, supuşi, pentru a obţine surplusul de pământ necesar, regimului de învoieli cu proprietarul moşiei, în condiţii dezavantajoase pentru ei. În acelaşi timp, ca urmare a libertăţii comerţului, instituită pentru Principatele dunărene prin pacea de la Adrianopol, grânele din Ţara Românească şi Moldova au găsit în Europa Apuseană, în Anglia în primul rând, un debuşeu permanent şi remunerator. Dacă până în 1829 cele două Principate române au fost grânarul Porţii, după această dată ele au devenit un grânar al Europei, exportul de cereale începând să constituie principala sursă de venit a ţării.

Regulamentele organice au îndeplinit funcţia unei constituţii şi, în pofida unor vestigii ale medievalităţii şi a consacrării poziţiei predominante a marii boierimi, ele au contribuit la modernizarea, în ansamblu, a societăţii româneşti. Epoca regulamentară a pus bazele – imperfect şi incomplet, e drept – vieţii politice întemeiată pe principii moderne, adică pe confruntarea unor grupări/partide reprezentative pentru diverse forţe social-politice în vederea obţinerii unei reprezentări în forul legislativ, pentru a impune acolo interesele acelor forţe ai cărui exponenţi erau. Privită din acest unghi, epoca regulamentară a însemnat un început pe drumul vieţii politice constituţionale.

Această evaluare derivă din „regula epilogului" (perspectiva cuprinzătoare a istoricului, cunoscător al desfăşurării ulterioare) pentru că, în epocă, percepţia a fost diferită. Elementele înaintate ale societăţii au criticat prevederile conservatoare ale Regulamentelor, mai ales privilegiile şi puterea recunoscute marii boierimi, în timp ce ţăranii au considerat că au primit un „jug de fier", greu de îndurat. S-a ajuns astfel la situaţia ca acest instrument de modernizare să devină obiectul condamnării în cea mai mare parte a opiniei publice, ceea ce a făcut ca, în timpul revoluţiei muntene din 1848, textul Regulamentului să fie ars ca simbol al privilegiilor abolite.

Epoca regulamentară a adus intensificarea relaţiilor cu Occidentul, în primul rând cu civilizaţia şi cultura franceze. Contactele au fost directe sau mediate. S-au înmulţit călătoriile de agrement sau de studii ale boierilor la Paris, iar literatura, teatrul şi presa franceză au pătruns masiv în Principatele dunărene. Neagu Djuvara a scris corect că „nicăieri în Europa influenţa franceză nu va fi fost mai adâncă şi mai durabilă decât în Ţările române. Se poate spune, fără exagerare, că, vreme de un veac, de la începutul secolului al XIX-lea şi până după primul război mondial, românii au fost literalmente «colonizaţi» de francezi – fără prezenţa colonizatorului. Avem, probabil, de-a face cu cea mai frumoasă reuşită a influenţei prin cultură înregistrată de istoria modernă".

În afara contactelor directe cu cultura franceză, au existat şi contacte mediate. Încă din secolul al XVIII-lea, când cultura franceză a cunoscut o largă difuzare în Europa, ofiţerii austrieci şi ruşi, prezenţi în Principatele dunărene, au fost adevăraţi agenţi de răspândire ai limbii şi civilizaţiei franceze. Epoca regulamentară, începută sub semnul prezenţei militare ruseşti, a înregistrat intensificarea influenţei franceze. Nobilimea rusă, din care se recruta corpul ofiţeresc, era impregnată de cultura franceză, astfel că ofiţerii armatei imperiale au devenit, la rândul lor, agenţii de transmitere a influenţei franceze.

Se produce un fenomen de aculturaţie la nivelul elitei româneşti, care asimilează rapid şi masiv civilizaţia şi cultura occidentale, în primul rând, cele franceze. Crusta orientală, formată în secolele de dominaţie otomană, a fost spartă. Giubeaua şi işlicul au fost lepădate în beneficiul hainelor „nemţeşti". Occidentalizarea stilului de viaţă

a frapat pe apuseni, care descopereau în saloanele boiereşti lumea din care veneau ei înşişi. Dacă Brăila şi Galaţii devin porţile deschise spre şi dinspre capitalismul apusean, Bucureştiul şi Iaşul se transformă – la nivelul elitei – în minireplici ale Parisului: un proces de aculturaţie de lungă durată, favorizat, după mijlocul secolului al XIX-lea, şi de contextul politic, graţie căruia România şi „sora mai mare latină", cum începe să fie percepută Franţa, s-au aflat adesea alături.

Până atunci însă Principatele dunărene au trăit sub un condominiu ruso-turc, curtea suzerană – Istanbul şi curtea „protectoare" –, Petersburg, aflându-se într-un puternic dezechilibru de putere în beneficiul celei din urmă.

Reprezentantul Rusiei în principate era generalul Pavel D. Kiselev, un militar de mare integritate, cu vederi înaintate (în 1816, el a propus lui Alexandru I abolirea treptată a iobăgiei), iar după revenirea lui în Rusia, în 1835, a făcut parte din mai multe organisme secrete, create de Nicolae I, pentru a elabora propuneri în vederea desfiinţării iobăgiei, realizată abia în 1861.

Oricât ar părea de surprinzător, generalul P. D. Kiselev prezintă, cum am arătat, izbitoare analogii cu domnii fanarioţi. Aceştia fuseseră trimişi de Poarta otomană în Moldova şi Ţara Românească pentru a consolida controlul otoman şi pentru a asigura buna funcţionare a mecanismelor de exploatare a resurselor celor două principate, scopuri pentru a căror atingere ei au desfăşurat o amplă politică de reforme, pusă în slujba intereselor otomane. Generalul Kiselev a fost trimis în Moldova şi Ţara Românească pentru a consolida controlul Rusiei asupra celor două principate, în vederea unei viitoare anexări de către Împărăţia rusă. Măsurile sale – un vestigiu *sui-generis* al absolutismului luminat din secolul al XVIII-lea – au contribuit la modernizarea structurilor societăţii româneşti – întocmai ca şi politica de reformă a domnilor fanarioţi – dar ele serveau, în primul rând, interesele Rusiei.

Ca şi un Constantin Mavrocordat – de pildă –, generalul Kiselev a intervenit pentru a curma sau tempera abuzurile boierimii, dar când în Moldova s-au produs, în primăvara anului 1831, mişcări ţărăneşti, provocate de aplicarea prevederilor Regulamentului organic, el nu a ezitat să trimită detaşamente de cazaci şi artilerie pentru a reprima tulburările. Kiselev a fost un reformator, un promotor al modernizării graduale, călăuzit, în tot şi în toate, de interesele ţării

sale, Rusia. Şi totuşi, gratitudinea românilor faţă de el a fost atât de trainică, încât, într-o ţară în care numele străzilor se schimbă mereu în funcţie de contextul politic, marea arteră (şoseaua) deschisă în timpul lui i-a purtat numele constant, chiar şi în anii când România a fost în război cu Uniunea Sovietică.

DOMNIILE REGULAMENTARE

Deşi Regulamentele organice prevedeau alegerea domnilor, Rusia şi Turcia au decis să numească, pentru început, domni în cele două principate: Alexandru Ghica în Ţara Românească şi Mihail Sturdza în Moldova. Ambii domni au fost confruntaţi cu acţiuni de opoziţie ale boierimii, generate de două atitudini diferite: vechiul reflex al elitei politice de rezistenţă faţă de autoritatea domnească şi de tendinţa acesteia de a-şi spori puterea în detrimentul clasei politice; în al doilea rând, încercarea – vizibilă mai ales în Ţara Românească – de a limita imixtiunea Rusiei în afacerile interne ale principatelor. Exemplul cel mai concludent, în această din urmă privinţă, l-a constituit controversa din Ţara Românească privind „articolul adiţional", un articol introdus de ambasadorul rus la Istanbul (1833), prin care orice modificare a Regulamentelor trebuia să aibă aprobarea Petersburgului şi Istanbulului, ceea ce însemna o simţitoare limitare a autonomiei administrative prevăzută de tratatul de la Adrianopol. Opoziţia puternică, manifestată în Adunare, a putut fi învinsă cu mari dificultăţi şi, în 1838, articolul a fost votat.

În Moldova, Mihail Sturdza s-a pus cu totul în serviciul Rusiei şi şi-a asigurat astfel sprijinul Petersburgului în toate conflictele cu boierimea. Conservatorismul domnului s-a acordat, cel puţin, până la un punct, cu cel al boierimii. În absenţa unor studii aprofundate asupra boierimii româneşti – sursele ei de venituri (moşie sau slujbe), gradul de participare la viaţa publică, orizontul mental etc. – este dificil de explicat riguros diferenţele dintre boierimea moldoveană şi cea munteană. S-a afirmat, fără probe concludente, că boierii moldoveni îşi trăgeau grosul veniturilor din administrarea moşiilor, în timp ce omologii lor munteni găseau în slujbele la stat principala sursă de venit. Ceea ce se poate afirma cu certitudine este că în

Moldova exploatarea țărănimii pe domeniile boierești a fost mai apăsătoare decât în Țara Românească și că tendința de sporire a numărului zilelor de clacă s-a manifestat mult mai de timpuriu în Moldova. Teza lui L. Pătrășcanu după care regimul mai greu al obligațiilor țărănești din Moldova s-ar explica prin ușurința transportării cerealelor pe Siret și pe Prut, două axe de apă străbătând (până în 1812) principatul, are nevoie de confirmare.

Din nefericire, nu există în istoriografia română studii solide despre formarea și dezvoltarea burgheziei române. Începutul atât de promițător făcut de Ștefan Zeletin nu a fost continuat. Ca și în cazul boierimii, se constată o diferențiere și în privința burgheziei între Moldova și Țara Românească: la nord de Milcov, ea este firavă și, în mare parte, alogenă (evreiască), la sud ponderea ei este mult mai însemnată, putându-se vorbi, în Țara Românească, de o clasă de mijloc tot mai dinamică, în ceea ce privește voința de schimbare, pe măsură ce baza ei economică se consolidează.

Diferențierile dintre cele două principate sunt vizibile și, în ceea ce privește mișcările politice, mai numeroase și mai radicale la sud de Milcov, unde se naște de fapt liberalismul românesc. G. Ibrăileanu susține că „umilirea națională, interesele de clasă ale boiernașilor – și ale negustorilor în Muntenia –, presiunea europeană, idealismul, snobismul sunt cauzele mișcării liberale de la jumătatea veacului al XIX-lea". Voința de putere a „stării a treia" (boierimea mică și mijlocie, precum și burghezia incipientă) a fost decisivă pentru afirmarea tot mai viguroasă a vederilor liberale.

Ca pretutindeni în Europa, revoluția burgheză a fost precedată și la noi de revolta aristocratică. Întocmai ca în Franța de dinaintea lui 1789, unde nobilimea a fost cea care s-a opus absolutismului monarhic, sau, mai aproape de noi, ca în Rusia, unde nobilii „decembriști" s-au ridicat împotriva autocrației (1825), și în spațiul românesc unii mari boieri au acționat sau complotat pentru eliminarea structurilor socio-economice și politice perimate și pentru triumful idealurilor Revoluției franceze.

În 1838, marele boier muntean Ion Câmpineanu, fruntaș a ceea ce începe să se numească „partida națională" – alianța între boierimea liberală și starea a treia –, se pune în fruntea unei mișcări al cărei program intitulat *Act de unire și independență* condamnă Regulamentul organic, cere unirea celor două principate sub un

principe ereditar şi adoptarea unei constituţii printre ale cărei prevederi se aflau votul universal şi emanciparea personală – deci nu însoţită de împroprietărire – a clăcaşilor.

Mult mai radical a fost doi ani mai târziu (1840) programul conjuraţiei altui mare boier muntean, Dimitrie (Mitică) Filipescu – căruia i s-a alăturat şi Nicolae Bălcescu –, urmărind independenţa ţării, egalitatea tuturor în faţa legii, instituirea unei republici democratice, emanciparea şi împroprietărirea ţăranilor prin transformarea lor, în schimbul unei rente în bani, în deţinători viageri ai loturilor avute în folosinţă. Descoperită, conjuraţia lui Mitică Filipescu a fost anihilată de autorităţi, promotorul ei murind în închisoare, iar Nicolae Bălcescu, condamnat la închisoare, a fost eliberat după trei ani, timp în care condiţiile de detenţie i-au alterat ireversibil sănătatea.

REVOLUŢIILE PAŞOPTISTE

Toate aceste conspiraţii au fost semnele înainte-mergătoare ale seismului revoluţionar din 1848. Două teze diametral opuse au fost formulate în privinţa revoluţiei paşoptiste: simplă imitaţie a revoluţiei franceze din februarie 1848 sau produs firesc al dezvoltării societăţii româneşti, care reclama cu necesitate schimbările preconizate de revoluţionari.

De fapt, fiecare teză are o parte de adevăr şi nici una nu este corectă până la capăt. Tineretul intelectual moldo-muntean ce avea să furnizeze grosul „cadrelor de conducere" ale revoluţiei se afla, în permanenţă, pe lungimea de undă a Parisului. Mulţi dintre ei se aflau în capitala Franţei când Ludovic-Filip a fost răsturnat şi au participat la manifestaţiile şi luptele de stradă (N. Bălcescu a tăiat o bucată din catifeaua tronului regal). Declanşarea revoluţiei la Viena (13 martie) i-a convins pe tinerii moldo-munteni din Paris de proliferarea exemplului francez. Era firesc să se gândească la o răsturnare în ţările lor. Mărturia lui Ion Ghica şi N. Bălcescu este edificatoare: „În Paris, îndată după revoluţiea Vienii, Bălcescu convocă la dânsul o adunare [...]. Toţi moldo-rumânii, afară de fraţii Brătieni, se adunară la 20 martie seara. Acolo s-a hotărât în cea dintâi adunare a se face o mişcare; s-a făcut un program potrivit

proclamației ce s-a făcut pe urmă în iunie; acest program, afară de chestiunea proprietății, era același de la 1840. În pricina proprietății, s-a hotărât în unanimitate de toți moldo-rumânii prin împroprietărirea țăranului cu despăgubire".

Impulsul venit de la Paris este, așadar, de netăgăduit. Integrarea spațiului românesc în marele curent revoluționar de la 1848 – numit „Primăvara popoarelor" – a însemnat, cum a remarcat Catherine Durandin, și cea dintâi sincronizare, în sensul riguros al termenului, a fenomenului românesc și a celui european, chiar dacă promotorul revoluției române a fost un grup minoritar.

La rândul lor, pașoptiștii, pentru a înlătura imaginea unor simpli imitatori, au stăruit asupra rădăcinilor interne – foarte adânci – ale revoluției. N. Bălcescu a exprimat răspicat acest punct de vedere: „Revoluția română de la 1848 n-a fost un fenomen neregulat, efemer, fără trecut și viitor, fără altă cauză decât voința întâmplătoare a unei minorități sau mișcarea generală europeană. Revoluția generală fu ocazia, iar nu cauza revoluției române. Cauza ei se pierde în zilele veacurilor". Istoriografia română postbelică a preluat și fundamentat teza lui Bălcescu: Gh. Platon vede în revoluția pașoptistă punctul de convergență a patru revoluții: demografică, agrară, industrială și ideologică.

Este incontestabil că în toate aceste sectoare – populație, relații agrare, progres tehnic, afirmarea conștiinței și a ideologiei naționale – progresele spre societatea modernă sunt evidente, chiar dacă inegale. Schimbările survenite în sfera producției și a schimbului nu erau însă atât de profunde încât să ceară schimbări și la nivelul structurilor politice. Ștefan Zeletin a dezvăluit corect esența evenimentelor: „elementele ideologiei burgheze au pătruns în Principatele române înaintea elementelor economiei burgheze". Atât timp cât economia capitalistă rămânea slab dezvoltată, încercarea de a construi structuri politice corespunzătoare unui stadiu mult mai avansat era sortită eșecului. Revoluția din 1848, conchide Ștefan Zeletin – și are dreptate –, era „un gest prematur, osândit mai dinainte de a da greș".

În ultimele decenii s-a scris mult în istoriografia noastră despre caracterul unitar al revoluției române din 1848. Teza este numai parțial justificată. Este adevărat că evenimentele revoluționare s-au petrecut aproape concomitent în Moldova, Transilvania și Țara

Românească şi că programele au cuprins multe revendicări comune, ceea ce relevă dezvoltarea unitară a celor trei Ţări române. Deosebirile sunt însă notabile: în Moldova, practic, totul s-a desfăşurat în trei zile (27–29 martie st. v.); în Ţara Românească, revoluţionarii au izbutit să se menţină la putere trei luni (11 iunie –13 septembrie), iar problema capitală cu care s-a confruntat guvernul provizoriu a fost rezolvarea chestiunii agrare; în Transilvania, revoluţia s-a prelungit până în 1849, iar socialul a cedat în întâietate naţionalului.

Petiţia-proclamaţie prezentată de paşoptişti la Iaşi începea – desigur şi din considerente tactice, altfel spus, pentru a sublinia caracterul legal al acţiunii – cu punctul „Sfânta păzire a Regulamentului în tot cuprinsul său şi fără nici o răstălmăcire"; celelalte revendicări păstrau un caracter moderat: combaterea corupţiei, siguranţa persoanei, îmbunătăţirea situaţiei ţăranilor, măsuri pentru încurajarea agriculturii şi comerţului, crearea unei bănci naţionale etc. Cu tot conţinutul ponderat al petiţiei, Mihail Sturdza a reacţionat rapid şi dur, arestându-i şi exilându-i pe principalii promotori ai acţiunii. Unii (ca Alexandru Ioan Cuza, Vasile Alecsandri şi Mihail Kogălniceanu) s-au refugiat în Bucovina. Aici, M. Kogălniceanu a redactat un nou program, intitulat *Dorinţele partidei naţionale în Moldova*, mai radical decât cel prezentat la Iaşi; de astă dată, Regulamentul organic este condamnat, întrucât constrânge societatea la imobilitate şi „ne-au tăiat toată relaţia cu trecutul fără a ne întemeia presentul"; principala cerinţă este „neatârnarea administrativă şi legislativă în toate cele dinlăuntru fără amestec a orice puteri străine", egalitatea în drepturi civile şi politice, garantarea individului şi a domiciliului, libertatea tiparului, învăţământ egal şi gratuit, secularizarea averilor mănăstirilor închinate, desfiinţarea rangurilor şi privilegiilor, împroprietărirea ţăranilor prin despăgubire, eliberarea robilor ţigani (cei particulari, întrucât ai statului şi ai mănăstirilor fuseseră eliberaţi în 1844) şi altele. Ca încununare a acestor revendicări, Partida Naţională cerea unirea Moldovei cu Ţara Românească, considerată drept „cheia bolţei fără care s-ar prăbuşi tot edificiul naţional".

În Transilvania, revoluţia a început ca o continuare a revoluţiilor de la Viena şi Buda, dar şi ca o reacţie faţă de aceasta din urmă, mai exact, faţă de decizia dietei ungare de a vota unirea Transilvaniei cu Ungaria, altfel spus, încorporarea administrativă

a Transilvaniei la Ungaria, aşadar, lichidarea individualităţii ei politico-administrative.

Această decizie a provocat o adevărată furtună între românii din Transilvania. La marea adunare de la Blaj (3/15–5/17 mai), poziţia şi revendicările românilor ardeleni au fost expuse într-un magistral discurs de către Simion Bărnuţiu. El a condamnat vehement „unirea" Transilvaniei cu Ungaria: „uniunea nu e nimic mai puţin decât *contopirea* care o doresc ungurii demult; adecă ungurii vor, prin uniune, să şteargă deocamdată privilegiile Ardealului şi împreună cu privilegiile să stângă pe toate popoarele, ca să facă din toate numai o naţiune, care să se numească *naţiunea cea mare şi tare ungurească*"; el conchidea că uniunea „pentru unguri e viaţă, moarte pentru români; pentru unguri, libertate nemărginită, pentru români, servitute eternă". Românii transilvăneni nu pot accepta o astfel de decizie, întrucât, „afară de o mână de saşi şi unguri mestecaţi printre români, Ardealul e proprietate adevărată a naţiunii române". Din această premisă fundamentală decurgea concluzia că nu se poate vorbi decât de libertate naţională şi că libertăţile proclamate de revoluţia ungară trebuiau să aibă – pentru a fi reale – o determinare naţională.

Celelalte revendicări formulate la Blaj fie decurgeau din afirmarea identităţii naţionale a românilor – reprezentare proporţională în dietă, utilizarea limbii române în administraţie şi în legislaţie, biserică naţională de sine stătătoare cu rang de mitropolie –, fie preluau şi adaptau la realităţile locale libertăţile cetăţeneşti cuprinse în programul revoluţiilor paşoptiste: desfiinţarea iobăgiei, libertate pentru comerţ şi industrie, libertatea cuvântului şi a tiparului, abolirea privilegiilor etc.

Respingerea unirii Transilvaniei cu Ungaria şi afirmarea răspicată a drepturilor naţionale ale românilor au fost însoţite de exprimarea voinţei de convieţuire paşnică şi perfectă egalitate a tuturor etniilor din Transilvania: „naţiunea română dă de ştire naţiunilor conlocuitoare că, voind a se constitui şi organiza pe temeiul naţional, n-are cuget duşman în contra altor naţiuni şi cunoaşte acelaşi drept pentru toate".

Încă înainte de adunarea de la Blaj, George Barițiu formulase o atitudine de remarcabilă modernitate şi toleranţă, subliniind necesitatea încetării controverselor istorice, hrană a extremismelor naţionale: românii, scria el, „vor părăsi toate secile dispute istorice

despre vechitatea popoarelor, despre numirea istorică a cutărui pământ nemeşesc, săsesc ori crăiesc-săcuiesc, prietenesc, duşmănesc, care toate pe viitor vor da nutreţ numai istoriei, iar nu politicei, cu atât mai puţin dreptului. Românii vor cunoaşte o patrie comună tuturor, în care nu numai vechii şi străvechii locuitori, ci şi cel naturalizat după locuinţă de 10 ani în puterea legii se va bucura de drepturile celor mai rîncede diplome şi privilegiuri".

Refuzul guvernului revoluţionar ungar de a ţine seama de voinţa românilor transilvăneni făcea inevitabilă alăturarea lor la cauza Curţii din Viena, aflată în conflict cu guvernul ungar. Naţionalismul lui Kossuth şi teama naţionalităţilor nemaghiare (români, croaţi etc.) de a fi deznaţionalizate a fost valorificată de Curtea imperială, care le-a atras de partea sa împotriva maghiarilor. S-a ajuns astfel la strania situaţie ca revoluţia română din Transilvania să fie solidară cu autoritatea imperială împotriva revoluţiei ungare.

Confruntarea între revoluţionarii români şi maghiari devenea inevitabilă şi ea a fost precipitată de măsurile dure luate de autorităţile maghiare. Printre cei executaţi s-a aflat şi pastorul sas Stephan Ludwig Roth, care, încă din 1842, relevase că limba de comunicaţie în Transilvania este cea română: „A declara o limbă drept limba oficială a ţării nu e nevoie. Căci noi avem deja *o limbă a ţării*. Nu este limba germană, dar nici cea maghiară, ci este *limba valahă*. Oricât ne-am suci şi ne-am învârti noi, naţiunile reprezentate în dietă, nu putem schimba nimic. Asta este realitatea. Pst, pst! mi se spune şi cineva mă trage de mânecă. Nerodule! Aşa ceva nu se spune!"

Trupele maghiare şi-au impus controlul asupra Transilvaniei, cu excepţia Munţilor Apuseni, ocupaţi de forţele lui Avram Iancu şi deveniţi cetatea de rezistenţă a românimii transilvănene. Încercarea unui corp maghiar, condus de maiorul Hatvani, de a pătrunde în această zonă s-a soldat cu înfrângerea sa deplină în mai 1849, la lupte participând, în oaste, preoţi şi femei.

N. Bălcescu, care izbutise să scape, după reprimarea revoluţiei muntene, a încercat o conciliere româno-ungară, convins că soarta revoluţiei depindea numai de menţinerea guvernului Kossuth: „Dacă Ungaria va cădea – îi scria el lui Ion Ghica la 13/25 iunie 1849 – apoi noi cădem cu totul şi pentru mult timp. Eu le-am zis adesea: în politică eu nu cred mult la simpatii, ci la interesuri [...]. Ungariea are

doă căi: sau să fie aristocratică-monarşică şi în legătură cu Austriea, sau democratică şi unită laolaltă cu românii".

„Proiectul de pacificare" (2/14 iulie 1849), rodul discuţiilor dintre Kossuth, N. Bălcescu şi C. Bolliac, cuprindea un şir de concesii făcute de guvernul ungar românilor, mai ales în ceea ce priveşte folosirea limbii române în Transilvania; proiectul era însoţit de un tratat privind constituirea unei legiuni române destinate să lupte împotriva Austriei şi Rusiei. Avram Iancu a considerat tardivă încercarea de a edifica o alianţă româno-ungară şi a anunţat doar că va rămâne neutru în confruntarea dintre armata ungară şi forţele de intervenţie ruse, intrate în Transilvania la cererea împăratului Franz Josef.

Înfrângerea armatei ungare la Şiria (1/13 august 1849) a pecetluit soarta revoluţiei ungare şi a asigurat victoria Curţii de la Viena.

În Ţara Românească, unde, după izbucnirea revoluţiei la Paris şi Viena „duhurile erau foarte agitate", revoluţionarii erau divizaţi în privinţa modalităţii de declanşare a acţiunii. Ion Brătianu ar fi vrut să strângă români transilvăneni cu care să coboare în ţară, Bălcescu, fost iuncher în armată, era favorabil unei lovituri date de militari. Încă din 1844, el îşi exprimase convingerea că regenerarea românilor va porni din instituţiile lor ostăşeşti. Generalul rus A.O. Duhamel, sosit în ajunul revoluţiei la Bucureşti, constata că „ofiţerii erau contaminaţi de spiritul revoluţionar".

În cele din urmă, după un atentat neizbutit împotriva domnitorului Gheorghe Bibescu, revoluţia a fost declanşată la Islaz (9/21 iunie) de un grup condus de Ion Heliade Rădulescu, autorul Proclamaţiei ce cuprindea şi revendicările paşoptiştilor, sub deviza „Respect către proprietate. Respect către persoane", destinată să calmeze aprehensiunile moşierilor: autonomie administrativă, Adunare obştească reprezentativă, domn ales pe cinci ani, adoptarea unei constituţii, responsabilitatea miniştrilor, egalitate în drepturi, impunere fiscală după venit, gardă naţională, secularizarea averilor mănăstireşti, emanciparea şi împroprietărirea clăcaşilor prin despăgubire etc.

Două zile mai târziu, revoluţia izbucnea şi la Bucureşti. Bibescu a semnat „constituţia", dar, speriat de plecarea din Capitală a consulului rus, a abdicat şi a părăsit ţara. Puterea a fost preluată de un guvern provizoriu, în care erau reprezentate atât aripa moderată cât şi cea radicală ale revoluţionarilor. Guvernul, sprijinit de populaţia

Capitalei, a reuşit să înfrângă tentativele forţelor conservatoare de a-l răsturna şi a început aplicarea programului de la Islaz.

Cucerirea puterii s-a dovedit mai lesnicioasă decât soluţionarea problemei agrare. Comisia proprietăţii, instituită de guvern şi alcătuită dintr-un număr egal de reprezentanţi ai moşierilor şi clăcaşilor (câte unul de judeţ) urma să găsească formule de realizare a emancipării clăcaşilor. Discuţiile au fost furtunoase, dezvăluind rezistenţa tenace a celor dintâi faţă de împroprietărirea celor din urmă. Dacă, după confruntări aprige, s-a admis principiul împroprietăririi prin despăgubire, modalităţile de realizare – în primul rând, întinderile de pământ acordate ţăranilor – au adus lucrările Comisiei în impas şi au impus dizolvarea ei.

Măsura era determinată de ameninţarea invaziei ruse, care se contura tot mai mult. Radicalii, favorabili măsurilor drastice, trebuiau să cedeze teren. Bălcescu – cu tonalităţi amintind de iacobini şi vestind pe bolşevici – fusese de la început pentru mijloacele de forţă: „Acum avem mijloc de a ne scăpa de toţi reacţionarii. Trebuie ca judecata să fie foarte expeditivă. O comisie ostăşească ar fi de trebuinţă pentru aceasta, mai cu seamă de veţi simţi că complotiştii tot lucrează, cum auzisem ieri; atunci nu trebuie a ne feri de-a proclama chiar legea marţială pentru dânşii. În împrejurările grele şi extraordinare, trebuie măsuri extraordinare. Nu faceţi poezii şi sentimentalism, ci dreptate straşnică".

Politica preconizată de Bălcescu nu ar fi făcut decât să grăbească intervenţia ruso-turcă, ceea ce doreau să evite noii cârmuitori de la Bucureşti.

Poarta otomană privea cu neutralitate binevoitoare desfăşurările din Ţara Românească. Deşi la Istanbul împroprietărirea clăcaşilor era considerată o măsură „comunistă", orientarea antirusă a revoluţiei era în concordanţă cu interesele turceşti. Revoluţionarii paşoptişti înţelegeau că, tot mai mult nominală, suzeranitatea otomană nu mai putea constitui un obstacol serios în calea progresului societăţii româneşti, ba mai mult, ea putea reprezenta un scut faţă de expansionismul rus, devenit cea mai mare primejdie pentru românime.

Declaraţiile de fidelitate faţă de Poartă ale noilor lideri de la Bucureşti sunt de înţeles din această perspectivă. Din nefericire pentru ei, Poata nu era în măsură să ignore injoncţiunile Rusiei,

hotărâtă să nu tolereze la frontierele ei un focar revoluționar. La 28 iunie/10 iulie, trupele ruseşti au intrat în Iaşi, iar la 19/31 iulie forţele otomane au pătruns în Ţara Românească. În timp ce primele inspirau repulsie elementelor progresiste, ultimele au fost primite cu declarații de devotament față de puterea suzerană. Comandantul otoman, Soliman paşa, deconcertat, a fost înlocuit, la cererea ruşilor, cu Fuad paşa, omul măsurilor dure. În cursul intrării trupelor otomane în Bucureşti, un incident a dus la lupta din Dealul Spirii, în cursul căreia pompierii – dar şi alte trupe – au opus, în ciuda inferiorității numerice, o dârză rezistenţă ocupanţilor (13/25 septembrie).

În Principatele dunărene, „ordinea" fusese restaurată prin intervenţia ruso-turcă. Regimul Regulamentului organic, ars de revoluționari împreună cu arhondologia (cartea rangurilor boiereşti) la 6/18 septembrie, era restaurat.

Menţinerea la putere răstimp de trei luni a puterii revoluționare şi necesitatea de a recurge la intervenţia externă pentru a-i pune capăt sunt indiciile forţei „stării a treia" şi a boierimii liberale, promotorii acestei rupturi novatoare, dar, în acelaşi timp, şi ale limitelor lor. În fapt, ele au acționat ca nişte comandanţi fără armată, întrucât, cum remarcă Ştefan Zeletin: „în Principatele române nu exista la 1848 o producție capitalistă, deci nici o armată proletară revoluționară; de aceea comanda «la arme!» a revoluționarilor s-a împrăştiat fără ecou". Apelul adresat substitutului acestui necesar „proletariat" – ţărănimea – nu a avut, practic, mai mult succes. Acțiunile ei în favoarea revoluției s-au consumat dezordonat, în acte izolate de răfuială cu moşierii. Mizeria şi înapoierea satelor îşi spuneau cuvântul.

În timp ce Moldova şi Ţara Românească, prin Convenţia ruso-turcă de la Balta-Liman (19 aprilie/1 mai 1849), erau readuse sub un control riguros al celor două puteri, emigrația paşoptistă românească a desfăşurat o intensă activitate, mai ales în Franţa, pentru a edifica opinia publică şi, îndeosebi, cercurile politice asupra situației Principatelor dunărene şi a cerinţelor lor. Un ecou deosebit a avut lucrarea lui N. Bălcescu *Question économique des Principautés Danubiennes*, cercetarea cea mai solidă a structurilor economice, sociale şi politice ale societății moldo-muntene, a anacronismelor şi disfuncționalităților sale, a căror eliminare nu se putea face decât pe

cale revoluționară. *Question économique...* este opera fundamentală a liberalismului radical românesc.

Propaganda pașoptiștilor moldo-munteni a fost bine receptată în cercurile intelectualității liberale franceze, unde s-a constituit un influent lobby *(avant la lettre!)* românesc: Jules Michelet, Edgar Quinet, Paul Bataillard și alții, care au jucat un rol important în împlinirea aspirațiilor generației pașoptiste, prin impulsionarea unui curent filoromân în Franța.

CAPITOLUL 2

UNIREA ȘI DOMNUL EI

Dum spiro, spero (Cât respir, sper), cunoscuta maximă latină, avea să-și găsească ilustrarea în desfășurarea evenimentelor postrevoluționare. A „doua zi" după reprimarea fenomenului revoluționar în spațiul românesc, împlinirea idealurilor pașoptiste părea amânată pentru mult timp. Consolidată în rolul de „jandarm al Europei", Rusia era atotputernică, iar Moldova și Țara Românească păreau să rămână, pentru un viitor îndelungat, sateliți ai Petersburgului.

Întregul context politico-strategic și, odată cu el, prognoza geopolitică au fost profund modificate de Războiul Crimeii (1853–1856), încheiat cu înfrângerea Rusiei. Victoria coaliției franco-anglo-turco-piemonteze a adus un nou raport de forțe în Europa, privând Rusia de mijloacele de intervenție în Principatele dunărene.

Statutul internațional al Moldovei și Țării Românești a devenit o problemă a echilibrului european. Importatoare de grâne românești, Anglia dorea să scoată circuitul cerealier de sub amenințarea interceptării sale de către Rusia, stăpână a Deltei Dunării, de îndată ce interesele Petersburgului ar fi cerut-o. În același timp, libertatea de navigație pe Dunăre și crearea unei zone tampon durabile între Rusia și Imperiul otoman îndreptau interesul marilor puteri europene asupra statutului Principatelor dunărene. Așa cum drumurile de negoț au jucat un însemnat rol în apariția statelor medievale Țara Românească și Moldova, tot astfel libertatea de navigație pe Dunăre, pusă sub control internațional, a îndeplinit o funcție esențială în crearea statului român modern. Cu adâncimea și claritatea ce-i sunt caracteristice, Grigore Gafencu a fixat raporturile de determinare cauzală dintre Războiul Crimeii, statutul Dunării și apariția României: „Războiul Crimeii avusese drept scop să stabilească în Răsărit o ordine și o limită. Tratatul de la Paris a fixat această limită la Dunărea

de Jos: Dunărea, fluviu european, trebuia să aparţină în întregime Europei; Basarabia, pământ moldovenesc, urma să revină statului care asigura libertatea Dunării (de fapt, numai partea sa sudică – n.n.); Principatele dunărene trebuiau să se bucure, la fel ca şi Dunărea, de garanţia Europei. Aceste condiţii justificau şi asigurau constituirea României, unită şi liberă. Noul stat, care urma să se nască, avea drept bază un act ce stabilea un echilibru. *Destinul său era legat de acest echilibru, după cum acest echilibru depindea de existenţa lui".*

Principatele dunărene au fost, aşadar, scoase de sub condominiul ruso-turc şi, rămânând sub suzeranitatea Porţii, au fost puse sub regimul garanţiei colective a celor şapte puteri (Turcia, Franţa, Anglia, Prusia, Austria, Rusia, Sardinia). Pentru a asigura securitatea fluxului cerealier din principate spre Anglia, Rusia a fost îndepărtată de la gurile Dunării: Delta şi Insula Şerpilor au revenit Imperiului otoman, iar sudul Basarabiei a fost restituit Moldovei.

Tratatul de pace de la Paris (1856) a mai stabilit consultarea populaţiei celor două principate în privinţa statutului şi organizării lor. Divanurile ad-hoc, alese în 1857, au cerut unirea Moldovei şi Ţării Româneşti într-un singur stat numit România, cârmuit de un prinţ aparţinând unei dinastii europene şi beneficiind de autonomie şi neutralitate.

Cererea domnului străin, care, astăzi, poate nedumeri, era determinată de dorinţa de a pune capăt luptelor pentru domnie între familiile boiereşti, lupte folosite de marile puteri vecine pentru a interveni în afacerile interne ale principatelor.

Dorinţele Divanurilor ad-hoc nu au fost decât parţial satisfăcute. Turcia, Austria şi Anglia erau împotriva constituirii unui stat român: Istanbulul şi Londra, interesate în păstrarea integrităţii Imperiului otoman, îl considerau un pas al moldo-muntenilor spre independenţă, iar Viena se temea de atracţia pe care el avea să o exercite asupra românilor din Imperiul austriac. Conferinţa de la Paris (1858) a hotărât ca principatele să rămână entităţi politice separate, având-şi fiecare domnul şi adunarea sa, dar să se numească Principatele Unite ale Moldovei şi Ţării Româneşti, singurele instituţii comune fiind Curtea de Casaţie şi o Comisie Centrală, cu sediul la Focşani, pentru elaborarea legilor de interes comun.

Opoziţiei marilor puteri europene, românii din principate le-au răspuns cu un act de mare abilitate politică. Întrucât Convenţia de la Paris nu interzicea explicit alegerea aceleiaşi persoane ca domn în

ambele principate, unioniştii l-au ales pe colonelul Alexandru Ioan Cuza domn al Moldovei (5 ianuarie 1859), apoi şi al Ţării Româneşti (24 ianuarie 1859). Dubla alegere a lui Cuza a avut o îndoită semnificaţie: mai întâi, ea a fost manifestarea a ceea ce N. Iorga a numit „Sistemul «faptului împlinit», acest element de originalitate, creat de români"; în al doilea rând, ea a pus temeliile statului român modern.

Sprijinul lui Napoleon al III-lea a fost decisiv pentru dezarmarea opoziţiei Turciei şi Austriei faţă de dubla alegere, astfel că la 1/13 aprilie 1859 Conferinţa de la Paris a puterilor garante dădea recunoaşterea oficială a faptului împlinit de la 24 ianuarie 1859.

De la începutul lui 1859, nucleul de bază al românimii – moldo-munteni sau Principatele Unite – devine centrul polarizant şi – în perspectivă – unificator al întregii naţiuni române, fragmente ale căreia se aflau sub stăpânirea otomană, austriacă şi rusă. Ceea ce a reprezentat regatul Sardiniei (Piemontului) pentru unificarea Italiei şi Prusia pentru cea a Germaniei au fost şi Principatele Unite (numite tot mai frecvent, dar neoficial, România) pentru unitatea românească.

Izbânda, pe cât de neaşteptată pe atât de lesnicioasă, repurtată prin dubla alegere a lui Cuza conferă „decolării" din 1859 spre modernitate o conotaţie optimistă. Dacă românii au fost în măsură să-şi impună voinţa lor Europei, de ce n-ar fi putut să recupereze rapid întârzierea lor şi să se integreze în civilizaţia occidentală, în civilizaţia-pilot, cea franceză, de aceeaşi esenţă latină ca şi cea românească. Drumul de parcurs se conturează aproape de la sine: înlăturarea scoriilor orientale, turceşti, fanariote, ruseşti şi introducerea structurilor şi instituţiilor apusene.

REFORMELE LUI CUZA VODĂ

Domnia lui Cuza Vodă stă sub semnul acestei nerăbdătoare dorinţe de a ajunge din urmă Occidentul, dar efortul domnului şi al sprijinitorilor săi întâmpină rezistenţa forţelor conservatoare şi a inerţiilor colective. Mai grav, el stă sub semnul provizoratului, căci domnia lui Cuza este percepută ca pasageră; ţara a vrut domn străin, l-a acceptat, *faute de mieux*, pe cel autohton, dar n-a renunţat la vechea doleanţă; în aşteptarea contextului prielnic, ea îngăduie un provizorat.

Sub această sabie a lui Damocles, Cuza realizează, în şapte ani, performanţe ce fac din el un semănător – în sens evanghelic – al modernizării; nu există ogor al vieţii publice în care el să nu fi aruncat sămânţa înnoirii, doar că roadele nu vor fi întotdeauna însutite – ca în cunoscuta parabolă – şi ele vor fi culese târziu, de alţii.

Cuza este una din cele mai de seamă personalităţi ale istoriei româneşti. Inteligent, voluntar, abil, hotărât să meargă până la capăt (sunt indicii că el s-a aflat la originea asasinării primului-ministru Barbu Catargiu, în 1862), Cuza a lăsat să-i fie umbrite calităţile de o viaţă privată dezordonată şi de o camarilă de joasă calitate.

Începuturile domniei au fost anevoioase, domnul fiind obligat să facă naveta între Iaşi şi Bucureşti şi să folosească două guverne. Abia la sfârşitul anului 1861 Poarta, urmată de celelalte puteri garante, a recunoscut unirea politico-administrativă a principatelor pe timpul domniei lui Cuza, care a anunţat izbânda la 11/23 decembrie. Ea s-a materializat prin crearea unui singur guvern (22 ianuarie /3 februarie) şi a unui singur parlament, deschis la 24 ianuarie /5 februarie la Bucureşti, devenit capitala ţării.

Unirea, odată realizată, diviziunile politice au reapărut cu puteri sporite de însemnătatea problemelor de rezolvat, între care cea mai dificilă era, desigur, elaborarea legii rurale, câmpul de bătălie dintre conservatori şi liberali. Oratoria politică românească avea să cunoască, în această confruntare, unele dintre cele mai izbutite mostre ale sale.

Deschizând marea dezbatere la 25 mai/6 iunie 1862, Mihail Kogălniceanu a cerut emanciparea clăcaşilor prin împroprietărire şi s-a adresat reprezentanţilor moşierimii în termeni patetici, ca aceştia: „O, nu drămuiţi brazda de pământ trebuitoare hranei ţăranilor. Gândiţi la durerile, la patimile, la lipsurile trecutului lor. Gândiţi la originea averilor dv.; gândiţi că cea mai mare parte din ele o datoriţi muncii şi sudoarelor lor. Închipuiţi-vă că părinţii lor s-au luptat alături cu părinţii noştri pentru salvarea ţării şi a altarului. Gândiţi-vă că mâine, poate, ora pericolului poate iarăşi suna; că fără dânşii nu veţi putea apăra nici Patria, nici averile, nici drepturile voastre şi că, odată ţara căzută, nu veţi fi decât slugile străinilor, când astăzi sunteţi în capul României, în capul unei ţări libere şi autonome".

Barbu Catargiu a răspuns rece: „Dacă voiţi să faceţi pe ţăran liber, nu-l învăţaţi a hrăpi ce este a altuia" şi a cerut ca emanciparea

să se limiteze la persoana ţăranului: „Daţi ţăranilor libertatea şi ei vor cumpăra pământ, când vor socoti de trebuinţă [...]. Şi apoi ce credeţi că numai în proprietatea cea mică stă scăparea şi puterea unei ţări?" A invocat apoi un argument de etnopsihologie: „românul nu are atât nevoie de pământ cât de a scutura lenea care este la el un viciu de veci, acel al rasei latine, mai fiind încă adaosă şi prin lipsa de trebuinţi".

Impasul era total. O altă problemă a estompat temporar confruntarea în jurul legii rurale: secularizarea averilor mănăstireşti, adică luarea pe seama statului a întinselor domenii acumulate de-a lungul timpului, mai ales prin daniile domnilor şi boierilor. Un număr însemnat de mănăstiri (35 din 69 în Ţara Românească, şi 29 din 122 în Moldova) fuseseră închinate mănăstirilor de la Muntele Athos, patriarhiilor şi altor aşezăminte religioase din Orientul ortodox, astfel că avea loc o mare scurgere de venituri către aceste fundaţii bisericeşti din afara ţării, care îşi delegau reprezentanţi pentru a gestiona ca egumeni sau a strânge veniturile realizate pe moşiile mănăstirilor închinate.

Iniţial a fost luată în considerare numai secularizarea averilor mănăstirilor închinate, dar, prin legea din 13/25 decembrie 1863, au fost trecute în proprietatea statului „toate averile mănăstireşti din România". Aproximativ un sfert din teritoriul ţării a devenit patrimoniul statului, ceea ce a mărit suprafaţa de care dispuneau autorităţile pentru viitoarea împroprietărire. În acelaşi timp, dacă secularizarea a readus sub autoritatea statului român marile întinderi de pământ sustrase controlului său, ea a privat şi Biserica ortodoxă română de proprietăţile ei, fără a exista temeiuri pentru această etatizare.

Satisfacţia cu care a fost întâmpinată secularizarea nu a îmbunătăţit climatul în vederea discutării reformei agrare. Dispariţia violentă a lui Barbu Catargiu nu a slăbit rezistenţa conservatorilor. Pentru a elimina obstacolele din calea împroprietăririi, ca şi a altor reforme, Cuza a dizolvat Adunarea electivă – aşa-numita lovitură de stat din 2 mai (modelul era Napoleon al III-lea, cu a sa lovitură de stat din 2 decembrie 1851) – şi a promulgat – camuflat – o nouă constituţie *(Statutul dezvoltător),* care întărea puterea domnului în detrimentul legislativului, şi o nouă lege electorală, care sporea considerabil numărul alegătorilor. „Nici într-o ţară din lume – scria A.D. Xenopol – nu se făcuse o săritură aşa de uriaşă de la un regim electoral atât de

restrâns – încât în județul Ismail nu se găsea decât un singur alegător, care se alegea pe el însuși ca deputat – la unul așa de larg ca acel reprezentat prin noua lege electorală."

Dacă în 1859 românii învinseseră prin politica „faptului împlinit", de astă dată domnul punea el în practică aceeași politică și cu același succes. Confirmat de rezultatul favorabil al plebiscitului organizat în problema *Statutului dezvoltător*, el a obținut, în cursul unei vizite la Istanbul, recunoașterea *de facto* a actului său de autoritate. Drumul spre reforma agrară era acum liber.

Ea a fost promulgată la 14/26 august 1864. Țăranii, împărțiți în cele trei categorii, după numărul vitelor de muncă, au primit: fruntașii – 5 1/2 fălci; mijlocașii – 4 fălci; pălmașii – 2 1/2 fălci. În total, prin prevederile legii, 511 896 de familii (țărani și „însurăței") au primit 2 038 640,2 ha. Reforma, cu toate carențele ei, a însemnat o cotitură în viața țărănimii. A fost un adevărat șoc psihologic primirea de la stat a unui pământ – chiar dacă neîndestulător – râvnit cu atâta sete. În memoria colectivă a satelor, Cuza a rămas ca marele binefăcător.

Reforma agrară aducea doar temporar rezolvarea problemei țărănești. Era limpede că, pe măsura sporului de populație și a diviziunilor prin moștenire ale parcelelor primite, lipsa de pământ își va face reapariția în lumea țărănească. Soluția adevărată stătea în industrializare, care, prin crearea de întreprinderi, să absoarbă brațele de muncă de la sate. Dincolo de limitele ei, reforma agrară a contribuit la progresul societății românești, angajând-o mai stabil pe făgașul capitalismului.

Politica externă a lui Cuza a fost la fel de îndrăzneață ca și cea internă sau cel puțin așa poate fi ea interpretată de istoric. Noul stat românesc era prins între trei imperii – otoman, rus și austriac –, toate trei stăpânind teritorii locuite de români și fiind interesate, în grade diferite, să intervină în treburile românești. România lui Cuza Vodă nu dispunea de mijloacele eficace de rezistență. Domnul a sprijinit mișcările celor care se opuneau din interior celor trei imperii: polonezii în Rusia, ungurii în Austria, bulgarii și sârbii în Imperiul otoman. A avut Cuza un plan de slăbire a presiunii imperiilor limitrofe, creându-le dificultăți interne? Dacă un răspuns cert nu poate fi dat acum, este sigur că Rusia, cea mai preocupată de desfășurările românești, era pregătită să reacționeze. Curtea de la Petersburg sprijinise Unirea principatelor, convinsă că noul stat va

gravita în orbita sa. De îndată ce ea a constatat că, dimpotrivă, Cuza se străduia să împiedice pătrunderea influenței rusești, a hotărât să acționeze pentru a anula actul de la 24 ianuarie 1859 și a separa principatele. Percepția rusă era că România lui Cuza și-a dat un potențial militar superior ponderii sale politice și că, prin sprijinul acordat mișcărilor național-revoluționare, a devenit un factor de instabiliate în Europa de Sud-Est; în consecință, ea trebuia să dispară, revenindu-se la situația de dinainte de 1859.

În timp ce uneltirile rusești pregăteau „dezunirea" principatelor, forțele din interior, ostile domnului, se aliau în ceea ce s-a numit „monstruoasa coaliție": radicalii își dădeau mâna cu conservatorii pentru a-l răsturna pe Cuza. Primii îi reproșau moderația, ceilalți un pretins revoluționarism. Se născuse o solidaritate temporară între adversari, ce avea să fie fatală domnului Unirii.

Câștigând sprijinul unor militari, care și-au asumat înlăturarea domnului, „monstruoasa coaliție" l-a silit pe Cuza să abdice (11/23 februarie 1866) și să părăsească țara. În timp ce o Locotenență domnească (Lascăr Catargiu, N. Golescu și colonelul N. Haralambie) prelua puterea, agenții ruși organizau o mișcare separatistă la Iași. Sub lozinca „Jos unirea!", tânărul boier Neculai Rosetti-Roznovanu (cumnatul său, Constantin Moruzi, era supus rus!), devenit exponentul celor frustrați de pierderea suveranității moldovenești, a încercat să ia domnia, printr-o mișcare repede reprimată de Locotenență (3/15 aprilie), în pofida prevestirilor sumbre ale separatiștilor (Constantin Moruzi i-a scris atunci lui Ion Ghica, prim-ministru: „Credeți că veți putea săvârși crima ce se numește unire; credeți că ea va putea avea viață? Nu, nu, niciodată"). Unirea din 1859 se dovedea însă ireversibilă.

CAPITOLUL 3

„DOMNUL STRĂIN" DEVINE SUVERAN ROMÂN

În timp ce emisarii Bucureştiului căutau prinţul străin voit de ţară (la început Filip de Flandra, care a refuzat, apoi Carol de Hohenzollern-Sigmaringen), Locotenenţa avea de făcut faţă unei situaţii dificile. Austria adoptase o atitudine ameninţătoare, dar, spre norocul românilor, conflictul cu Prusia avea să-i abată atenţia de la România. În primăvară, izbucniseră mişcări ţărăneşti, urmate de cele ale grănicerilor de la Dunăre. Printr-o reacţie tipică de mentalitate ţărănească, abdicarea lui Cuza, domnul care dăduse pământ ţăranilor, a fost percepută ca o ameninţare la adresa recentei împroprietăriri.

Locotenenţa a izbutit să traverseze cu bine cele trei luni de interimat. Ea s-a dovedit destul de sigură pentru a legifera în domenii atât de deosebite ca cel agrar şi cel cultural: legea învoielilor agricole (18/30 martie), favorabilă moşierilor, care inaugura un capitol extrem de dureros pentru ţărani, obligaţi de lipsa de pământ îndestulător să lucreze pe moşiile boierimii în condiţii vitrege, şi crearea „Societăţii Literare Române" – viitoarea Academie Română (1/13 aprilie) – cu misiunea de a alcătui un dicţionar al limbii române şi de a-i fixa gramatica şi ortografia.

Noul domn, principele Carol I, avea să cunoască domnia cea mai lungă (1866–1914) din istoria românească. Cu un remarcabil simţ al datoriei, el avea să-şi îndeplinească obligaţiile de suveran cu conştiinciozitatea şi rigoarea caracteristice spiritului prusac. Deşi declara la venirea în ţară: „punând piciorul pe acest sfânt pământ, am devenit român", Carol nu s-a integrat moravurilor bizantino-orientale ale clasei politice româneşti, a rămas întotdeauna fidel patriei şi rasei sale şi a tratat altitudinar pe oamenii politici români. Puşi în paralel, cei şapte ani de domnie ai lui Cuza întrec, dacă se ia în considerare amploarea şi, mai ales, ritmul problemelor abordate şi soluţionate, cei patruzeci şi opt de ani ai domniei lui Carol. Şi totuşi, rolul lui în edificarea României

moderne a fost considerabil pentru că, aşa cum a relevat I.G. Duca: „el avea tocmai însuşirile care ne lipseau nouă, românilor". Din portretul antologic făcut regelui în amintirile sale politice, rândurile de mai jos sunt, poate, cele mai edificatoare: „Într-o ţară care n-avea noţiunea timpului, regele Carol aducea simţul exactităţii matematice [...]. Într-o ţară de aproximaţie în toate, el a adus conştiinciozitatea impusă până la meticulozitatea germană. Într-o ţară de zvâcnituri, de entuziasm violent şi de descurajare pripită sau cel puţin de rapidă plictiseală, el a adus o stăruinţă nezdruncinată, liniştită şi regulată ca bătăile numeroaselor orologii ce umpleau apartamentele sale. Într-o ţară plină de nerăbdare şi de neastâmpăr, el a adus răbdarea care ştie să pregătească şi astâmpărul care ştie să-i menţină seninătatea [...], într-o ţară cu mentalitate orientală, el a adus un spirit occidental în vremea tocmai când acea ţară se străduia să se avânte în marea vâltoare a civilizaţiunii occidentale [...], într-o ţară care, din cauza vicisitudinilor ei istorice, nu era obişnuită cu planuri dinainte făcute şi bine definitivate, el a venit urmărind un scop precis, a făcut un program şi l-a îndeplinit întocmai".

Programul lui Carol I a avut trei obiective fundamentale: stabilitate politică prin regim constituţional, modernizare şi continuitate dinastică. În primii ani ai domniei, rodajul politic a fost foarte anevoios şi formula părea să falimenteze. Caracterul acerb al luptei politice s-a răsfrânt şi asupra domnitorului, astfel că prinţul străin, cerut atât de stăruitor, a fost şi el atacat cu violenţele de limbaj al unei vieţi politice încă primare.

Mai grav, un grup de liberali radicali – în frunte cu Eugeniu Carada – a organizat o conspiraţie republicană, care a izbutit să instaureze o republică de o zi (8/20 august 1870) la Ploieşti, lipsită de sprijin popular şi rapid pulverizată de un batalion al armatei. (Pentru fermitatea convingerilor politice, de amintit că liderul republican Alexandru Candiano-Popescu a devenit, zece ani mai târziu, aghiotantul lui Carol I.)

În primăvara anului următor, o manifestaţie de simpatie pentru Franţa înfrântă (în războiul franco-prusac din anii 1870–1871) desfăşurată la Bucureşti (ea a izbucnit când colonia germană celebra ziua împăratului Wilhelm I) a sfârşit prin a-l exaspera pe domnitor, care a vrut să abdice. „Aiasta nu se poate, Măria Ta", i-a spus Lascăr Catargiu, fostul membru al Locotenenţei domneşti din 1866, care a constituit un guvern conservator de lungă durată (1871–1876). Momentul critic odată depăşit, viaţa politică avea să intre pe făgaşul

normalității, adică al alternării la guvernare a celor două partide: conservator și liberal.

I.L. Caragiale a formulat o evaluare aspră a partidelor din România: „Partidele politice, în înțelesul european al cuvântului, adică întemeiate pe tradițiune, pe interese vechi sau nouă de clasă și, prin urmare, pe programe de principii și idei, nu există în România". Formulare excesivă, dar, în esență, corectă.

Evident, identitatea politică a conservatorilor și liberalilor rămâne inconfundabilă. Ele pun, însă, înainte de realizarea programului lor politic, dobândirea puterii. O clientelă flămândă de avantaje așteaptă „venirea la guvern" pentru a-și spori veniturile prin exploatarea locului dobândit în ierarhia de stat (primar, prefect etc.). Activitatea politică nu este desfășurată de partizanii de rând ai partidelor pentru a servi interesul național, ci ca un mijloc de chivernisire personală. „Bacșiș și hatâr", coordonatele vieții publice fixate în epoca fanariotă, se dovedesc a aparține duratei lungi.

Manifestările primitive ale setei de putere a partidelor au creat o imagine defavorabilă românilor, națiunea fiind confundată cu clasa politică, bântuită de venalitate și oportunism. „Românii nu sunt o națiune, ci o profesie", spunea Bismarck, care recomanda, pentru progresul societății românești, nu construcția de căi ferate, ci folosirea biciului.

În acest tablou sumbru răsar și luminile unor personalități excepționale: liberalul Ion C. Brătianu, unul din marii artizani ai României moderne, servitor devotat și eficace al interesului național, și conservatorul-junimist Petre P. Carp, omul convingerilor ferme, pentru care semnul autenticului om politic era capacitatea de a merge împotriva curentului de opinie politică, atunci când el era greșit orientat.

Începutul de domnie a lui Carol stă sub semnul modelului belgian: România se voia o „Belgie a Orientului", adică prosperă în interior, și la adăpost de primejdiile din exterior. Constituția României din 1866 a fost, în bună parte, o copie a celei belgiene din 1831. Aceasta din urmă era croită pentru o țară în care secole de viață urbană creaseră un climat de disciplină și o tradiție solidă de ordine în viața publică. Liberalismul constituției belgiene era perfect adecvat societății pe care era chemată să o cârmuiască. Nu acesta era cazul în România, unde secole de-a rândul obiceiul pământului fusese invocat împotriva legii, iar legea împotriva obiceiului pământului, pentru ca arbitrarul domnesc și corupția dregătorilor să desăvârșească haosul. Doamna Hortense Cornu (sora de lapte a lui Napoleon al III-lea), consultată la alegerea lui Carol, era de părere că lipsește

constituției un „mic grăunte de absolutism, de neapărată trebuință pentru a face să precumpănească bunele gânduri ale lui Carol".

Domnitorul însuși considera constituția inadecvată nivelului de educație politică a opiniei publice românești: „această nenorocită țară – scria el tatălui său la 10/22 decembrie 1870 –, care a fost totdeauna sub jugul cel mai aspru, se pomenește trecând fără tranziție de la un regim despotic la o constituție atât de liberală, încât nici un popor din Europa n-are alta la fel. După experiența făcută, țin aceasta drept o nenorocire cu atât mai mare cu cât românii nu se pot măguli că au vreuna din virtuțile civile ce aparțin acestui fel de constituție a statelor quasi-republicane" (scrisoarea a fost publicată, ca fiind adresată unui prieten, în „Augsburger Allgemeine Zeitung" din 15/27 ianuarie 1871).

Este închisă în aceste cuvinte drama societății românești în epocile modernă și contemporană, dramă reductibilă la formula „formă fără fond". Elita politică și poporul, fără acel simț civic, format și modelat în „durata lungă" a istoriei, s-au trezit propulsați într-o viață politică pentru care nu erau pregătiți. De aici îmbinarea – deseori grotescă – între forma occidentală și fondul oriental, dar nu Orientul care a dat și el valori cu nimic mai prejos de cele ale Occidentului, ci, pentru a relua o formulă a lui Octavian Goga, un „Orient putred", care și-a înscris pecetea în fizionomia vieții noastre socio-politice.

Societatea românească se angaja în viața parlamentară în straie ce nu erau tăiate pe măsura ei. Ea începea o școală – cea a parlamentarismului, apoi a democrației – pe care, din pricina vicisitudinilor istorice, nu a absolvit-o nici astăzi.

PRELUDIILE INDEPENDENȚEI

În timp ce lunga guvernare conservatoare dădea un răgaz de stabilitate țării, Problema orientală cunoștea o nouă criză, ca urmare a tulburărilor din Balcani. Răscoala antiotomană din Bosnia și Herțegovina (1875), apoi din Bulgaria (1876), urmată de izbucnirea ostilităților dintre Serbia și Muntenegru de o parte și Turcia de alta (1876), au creat un cadru prielnic pentru intervenția Rusiei, al cărei țar, Alexandru al II-lea, era hotărât să recupereze tot ce pierduse țara sa în urma tratatului de la Paris (1856).

Decizia României de a folosi acest prilej pentru a dobândi independența a fost precipitată de noua constituție otomană, care califica România drept „provincie privilegiată" (11/23 decembrie 1876).

Încă de la 29 septembrie /11 octombrie 1876, în cursul unei întrevederi la Livadia între primul-ministru Ion C. Brătianu, secondat de ministrul de Război, colonelul Gh. Slăniceanu, cu țarul Alexandru al II-lea și cancelarul A.M. Gorceakov a fost luată în considerare izbucnirea războiului ruso-turc și trecerea trupelor ruse prin România.

Colaborarea cu Rusia în vederea obținerii independenței era strâns asociată de problema sudului Basarabiei (jud. Bolgrad, Cahul și Ismail), restituit Moldovei prin Tratatul de la Paris (1856), dar pe care Alexandru al II-lea voia să-l recupereze.

Convenția negociată de Brătianu cu diplomatul rus A.I. Nelidov părea să înlăture această primejdie; ea asigura armatei ruse libera trecere prin România, iar Rusia își asuma obligația de „a menține și a face a se respecta drepturile politice ale statului român, cum rezultă din legile interioare și tratatele existente, precum și a menține și a apăra integritatea actuală a României", formularea „integritatea actuală" vizând apartenența sudului Basarabiei la România.

În memoriile sale, A. I. Nelidov atribuie însă lui Ion Brătianu următoarele cuvinte în legătură cu sudul Basarabiei: „Am avut la Livadia sentimentul că aceasta este o chestiune de onoare pentru împărat..., vom căuta o compensație și eu voi putea să pregătesc opinia noastră publică".

INDEPENDENȚA ȘI O COOPERARE CU ECHIVOCURI

Colaborarea româno-rusă debuta cel puțin cu un echivoc. De fapt, de la începutul războiului (declarat de Rusia Turciei la 12/24 aprilie), atitudinea Rusiei era lipsită de bunăvoință: la intrarea trupelor ruse în România, marele duce Nicolae, comandantul-șef al armatei, a adresat un manifest „locuitorilor României", ignorând, așadar, autoritățile statului. În ceea ce privește o posibilă cooperare militară româno-rusă, ea a fost categoric refuzată. A.M. Gorceakov a declarat generalului Iancu Ghica, agentul diplomatic al României la

Petersburg: „Maiestatea Sa m-a însărcinat să vă comunic că nu ţine la cooperaţia României şi n-o îndeamnă la aceasta".

Pătrunderea forţelor ruse pe teritoriul României şi refuzul domnitorului de a se concerta cu comandantul-şef al armatei turceşti, în vederea apărării teritoriului românesc, a determinat bombardarea de către artileria turcă a oraşelor de la Dunăre: Calafat, Bechet, Oltenița şi Călăraşi (26 aprilie/8 mai). Artileria română a ripostat prompt, bombardând Vidinul. Ostilităţile între România şi Turcia izbucniseră.

La 29 aprilie /11 mai şi 30 aprilie /12 mai cele două Camere au votat rezoluţii care declarau starea de război între România şi Imperiul otoman.

La 9/21 mai, Mihail Kogălniceanu, ministru de Externe, răspunzând unor interpelări, a declarat: „În stare de rezbel, cu legăturile rupte (cu Poarta – n.n.), ce suntem? Suntem independenţi, suntem naţiune de sine stătătoare". Camera deputaţilor şi senatul au votat ulterior moţiunea de proclamare a independenţei României.

Participarea armatei române la operaţiile militare din sudul Dunării s-a produs în urma unei telegrame a marelui duce Nicolae, care solicita domnitorului Carol asistenţă militară: „Turcii, adunând cele mai mari mase la Plevna, ne zdrobesc. Rog a se face fuziune, demonstraţie şi, dacă este posibil, trecerea Dunării pe care tu doreşti să o faci, între Jiu şi Corabia. Această demonstraţie este indispensabilă pentru a facilita mişcările mele".

Trupele române (care executaseră anterior acţiuni în sudul Dunării şi ocupaseră, la cererea ruşilor, Nicopole) au trecut Dunărea numai după ce comandamentul rus a acceptat ca ele să-şi păstreze atât individualitatea, cât şi unitatea de comandă. În urma unei întrevederi între Carol, Alexandru al II-lea şi marele duce Nicolae, prinţul român a primit comanda trupelor de la Plevna, avându-l ca şef de stat major pe generalul rus Pavel D. Zotov.

N. Iorga reproşează domnitorului şi sfetnicilor săi de a nu fi profitat de situaţia grea a armatei ruse pentru a pune anumite condiţii: „În momentul acela – scrie marele istoric –, turcii îi prăpădeau pe ruşi; atunci trebuiau lămurite lucrurile. Ai noştri n-au vrut să aducă însă – din acelaşi motiv de dureroasă aprehensiune – chestiunea judeţelor basarabene".

Pentru cunoscutul istoric englez A.J.P. Taylor, Plevna este „una din puținele bătălii care au schimbat cursul istoriei"; el își motivează afirmația prin faptul că rezistența lui Osman pașa a oprit înaintarea năvalnică a rușilor, care ar fi putut ocupa întreaga Turcie europeană și ar fi făcut ca și astăzi Strâmtorile să aparțină Rusiei. Ceea ce se poate afirma cu certitudine este că Plevna a pus capăt speranței unui sfârșit rapid al războiului și a devenit un adevărat abces de fixație a conflictului.

La Plevna, trupele ruse, apoi și cele române au întâlnit un adversar bine pregătit (turcii aveau tunuri Krupp, de care nu dispuneau rușii, dar aveau, în schimb, românii) și bine condus. O excelentă îmbinare între organizarea genistică a terenului (tranșee, redute etc.) și a unui foc de mare densitate au prefigurat o situație ce se va întâlni în războiul de poziție de pe frontul de vest din anii 1915–1917. Așa se explică adevăratele hecatombe din rândurile atacatorilor, situație care se va repeta în primul război mondial.

Trupele române s-au confruntat, așadar, cu o realitate nu numai deosebit de grea, dar inedită în raport cu modul de desfășurare a războiului în epocă. Conduita lor a fost remarcabilă, cu atât mai mult cu cât experiența lor de război era nulă. Nu ocuparea Griviței – succes parțial, căci o altă redută aflată în vecinătate a rămas necucerită –, ci dârzenia și curajul arătate sub focul ucigător al turcilor – care au uimit pe observatori – au fost semnul maturității armatei române renăscute.

După o încercare neizbutită de a sparge încercuirea, Osman pașa, rănit, a capitulat (el nu a remis însă sabia sa colonelului Cerchez, ci generalului rus Ganețki, întucât, așa cum se arată în memoriile lui Carol I, „colonelul Cerchez nu se crede competent să primească sabia mareșalului. Deoarece dânsul nu știe unde se află prințul, trimite un ofițer la generalul Ganețki ca să-l înștiințeze despre situație și declară lui Osman pașa că așteaptă instrucții de la cel mai apropiat general". Hotărâre explicabilă, poate, dar sigur regretabilă, întrucât a privat armata română de un meritat gest – fie și simbolic – al adversarului).

După capitularea Plevnei, centrul de greutate al acțiunilor militare românești s-a deplasat spre Vidin, în imediata vecinătate a căruia, în urma unui atac, imortalizat în celebrul tablou al lui N. Grigorescu, a fost cucerit Smârdanul (12/24 ianuarie 1878). La scurt timp după

ce artileria română a început bombardarea Vidinului, s-au început negocierile ruso-turce, încheiate prin armistițiul de la San Stefano (19 februarie/3 martie 1878).

DE LA ALIANȚĂ LA CONFRUNTARE

Sub pretextul că independența României nu era recunoscută și că aliatul rus îi va reprezenta corect interesele, delegatul român nu a fost admis la discuțiile de la Kazanlîk, care au precedat tratatul preliminar de la San Stefano (în apropiere de Adrianopol). Clauzele armistițiului erau pentru România temei și pentru satisfacție și pentru frustrare. Satisfacție pentru că îi era recunoscută independența; frustrare pentru că Rusia relua sudul Basarabiei – violând astfel convenția din 4/16 aprilie prin care garantase integritatea teritorială a României – și pentru că își aroga dreptul de tranzit prin teritoriul României spre Bulgaria, unde trupele ar fi urmat să rămână încă doi ani.

Deși Rusia a oferit drept compensație pentru Basarabia Dobrogea (inițial, Gorceakov a vrut să dea României Delta Dunării și Vidinul), pierderea județelor Bolgrad, Cahul și Ismail a fost un adevărat șoc, dureros resimțit de întreaga opinie publică, de la domnitor, preocupat de soarta țării și de prestigiul dinastiei, și până la ultimul locuitor, indignat de ingratitudinea fostului aliat.

Unanimitatea forțelor politice românești în a respinge atât cedarea sudului Basarabiei cât și tranzitul armatei ruse a creat o acută tensiune în relațiile dintre București și Petersburg. Țarul Alexandru, care amenințase cu ocuparea țării și dezarmarea armatei române, a primit răspunsul de curaj și demnitate al domnitorului Carol I: „armata care s-a luptat la Plevna sub ochii împăratului și ai Alteței Sale Imperiale (marele duce Nicolae – n.n.) va putea fi zdrobită, dar nu va reuși nimeni niciodată să o dezarmeze".

Amenințările nu erau un bluf: trupe ruse au fost aduse în jurul Capitalei; s-au păstrat exemplarele tipărite în limbile rusă, română și franceză ale decretului pentru introducerea stării de asediu în București, precum și o proclamație către locuitorii Capitalei, ce urmau să fie publicate de îndată ce Bucureștiul va fi fost ocupat de către trupele ruse. Armata română a ocupat un dispozitiv, pe linia

Calafat–Craiova–Slatina–Piteşti–Târgovişte, care să-i permită să facă faţă acţiunilor ostile ale forţelor ruse. Foştii aliaţi se îndreptau spre o confruntare, când schimbările din contextul internaţional au venit în sprijinul României.

Marile avantaje pe care şi le asigurase Rusia prin Tratatul de la San Stefano îngrijorau Anglia şi Austro-Ungaria. Pentru a evita noi conflicte a fost convocat Congresul de la Berlin, care a revizuit clauzele de la San Stefano. România nu a fost admisă ca stat participant, dar, nu fără eforturi şi străduinţe din partea ei, s-a acceptat ca primul-ministru, Ion C. Brătianu, şi ministrul de Externe, Mihail Kogălniceanu, să prezinte doleanţele ţării. Ei şi-au declarat dezacordul cu cedarea sudului Basarabiei şi au cerut Delta Dunării şi Insula Şerpilor: „Trataţi puţin cam dur" (după opinia delegatului francez Waddington), cei doi delegaţi nu au putut modifica deciziile marilor puteri: independenţa României era recunoscută, dar se puneau două condiţii: să accepte încorporarea la Rusia a sudului Basarabiei şi să acorde cetăţenia română şi celor care nu erau creştini (adică, în speţă, evreilor). Ca o compensaţie tacită pentru teritoriul luat de Rusia, României i se atribuia Dobrogea (cu Delta Dunării) şi Insula Şerpilor. Deşi avantajele economice rezultate din deţinerea Dobrogei erau incomparabil mai mari decât cele oferite de sudul Basarabiei, România nu a acceptat principiul schimbului. Autorităţile române au părăsit judeţele Bolgrad, Cahul şi Ismail fără a semna vreun act cu cele ruseşti, venite să preia teritoriul recucerit. Delimitarea frontierei în Dobrogea de Sud a creat noi tensiuni în raporturile româno-ruse, cele două părţi fiind în pragul unei ciocniri la Arab-Tabia, în apropiere de Silistra.

Experienţa cooperării cu Rusia a fost traumatizantă pentru România şi ea a avut repercusiuni pe planul politicii externe a proaspătului stat independent.

Dacă Unirea din 1859, prin succesul politicii „faptului împlinit", generase un sentiment colectiv de autoîncredere, independenţa din 1877 a fost primită de opinia publică – de îndată ce, în lunile următoare, s-a manifestat atitudinea marilor puteri – cu un simţământ de frustrare: frustrare faţă de „ingratitudinea" Rusiei, frustrare faţă de recea indiferenţă a Europei, frustrare faţă de atitudinea ţării de baştină a domnitorului Carol, Germania, al cărei „cancelar de fier", Bismarck (care nu ascundea că românii îl interesează tot atât de mult ca şi paharul său de bere, când este...gol!), se arăta preocupat,

în primul rând, să obţină lichidarea afacerii Strousberg, păguboasă pentru România.

Modificarea articolului 7 din Constituţie, care prevedea acordarea cetăţeniei române numai pentru străinii de religie creştină, a declanşat o vie dezbatere şi a generat un curent antisemit în societatea românească. Aşa cum a relevat A.D. Xenopol, curentul antisemit „se născu în ţară atunci când evreii începură a năzui la cetăţenia română".

Momentul istoric în care a apărut dorinţa despre care scrie istoricul român a coincis cu apariţia statului român modern. Până atunci evreii, ba chiar şi românii, preferau să beneficieze de avantajele statutului de *supus* (*sudit*) străin, care îi plasau sub jurisdicţia consulatelor străine, punându-i astfel la adăpost de abuzurile administraţiei locale (termenul peiorativ de *târtan* provine din germanul *Untertan* – supus). Odată cu Unirea principatelor şi abolirea jurisdicţiei consulare, evreii au căutat să se „împământenească", pentru a beneficia – acum – de avantajele situaţiei de cetăţeni ai noului stat. Atitudine întru totul de înţeles, dar care a provocat nemulţumirea unor segmente ale populaţiei din raţiuni economice.

Numărul evreilor crescuse în chip însemnat, ca urmare a unui flux de populaţie iudaică venită din Galiţia în Moldova. Elemente energice şi dinamice, evreii şi-au asigurat repede o situaţie economică superioară localnicilor, în calitate de cârciumari, negustori, creditori. În oraşele din nordul Moldovei, ei alcătuiau o importantă parte – uneori chiar majoritatea – a populaţiei. Frustrarea pământenilor s-a transformat adesea în ostilitate. Pretutindeni şi oricând, antisemitismul – la fel ca şi şovinismul sau rasismul, cu care se confundă – este manifestarea unui filon primitiv al spiritului.

Primele izbucniri antisemite de amploare au fost prilejuite de elaborarea Constituţiei din 1866, când, iniţial, se acceptase principiul că „religiunea nu poate constitui un obstacol la împământenire". Proiectul a provocat o reacţie puternică, mergând până la violenţă (la Bucureşti o sinagogă a fost devastată). Faţă de această situaţie Ion C. Brătianu – care, ca marea majoritate a oamenilor politici, nu voia să-şi compromită popularitatea – a aderat la principiul contrar, potrivit căruia cetăţenia română nu putea fi acordată decât străinilor de religie creştină, şi a atacat în termeni violenţi pe evrei, taxaţi de el drept „plagă socială" şi „lepră".

Cu excepția părții de nord a Moldovei, unde prezența masivă a evreilor a generat animozități în cercurile largi ale populației românești, antisemitismul s-a manifestat la nivelul elitei politice și intelectuale.

A nega antisemitismul românilor sub motiv că ei sunt un popor tolerant este fals. Nu a exista la noi un antisemitism de masă, de felul celui care, în anumite zone ale Rusiei, a făcut posibile pogromurile, dar, iarăși, nu se poate nega că personalități de primă mărime ale culturii noastre (B.P. Hasdeu, M. Eminescu, V. Conta etc.) au avut atitudini antisemite. Discuția în jurul articolului 7 din Constituție a prilejuit lui Eminescu pagini de rară violență împotriva evreilor.

Sentimentele antisemite au fost exacerbate de intervențiile din străinătate în favoarea evreilor, căci – în chip firesc – în fața ostilității manifestate față de împământenire ei au căutat sprijin la influente organizații evreiești internaționale sau la guverne dispuse să-i sprijine.

Din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în gândirea politică românească apare un curent antisemit ce va fi exacerbat în anii '30–'40 ai secolului următor de Mișcarea legionară.

CAPITOLUL 4

INAUGURALUL UMBRIT

Un termen des utilizat de Catherine Durandin în a sa *Histoire des Roumains* este acela de „inagural", în înțelesul de început. Inauguralul din 1877–1878 – așa cum am arătat – nu a mai stat sub semnul concordiei, încrederii și al entuziasmului, ci sub cel al confruntării, frustrării și scepticismului. România devenise independentă, dar prețul plătit apărea ca fiind prea ridicat: nu pe câmpul de luptă (deși hecatombele de la Plevna nu puteau fi uitate), ci la masa verde a păcii, unde marile puteri nu arătaseră nici simpatie, nici înțelegere față de doleanțele românești. Mai mult, un act internațional – convenția româno-rusă din 4/16 aprilie 1877 – considerat a garanta integritatea teritorială a țării se dovedise inoperant. România era, în principiu, independentă, dar marile puteri ceruseră modificarea constituției (în cazul împământenirii evreilor). Era independența reală?

Noul inaugural se afla, așadar, sub semnul dezamăgirilor, dar și al unei mai lucide percepții a realității.

O primă problemă de rezolvat era securitatea noului stat independent. Acum, când garanția colectivă a celor șapte puteri dispăruse, România trebuia să caute o umbrelă protectoare, căci mijloacele ei militare nu-i puteau, singure, asigura nici suveranitatea, nici integritatea. Rusia se dovedise – și ca aliat – un vecin primejdios. Atât timp cât Strâmtorile rămâneau un obiectiv, fie și îndepărtat, al Petersburgului, România, aflată în drumul spre Țarigrad, era în primejdie.

Nu pentru că în fruntea țării era un prinț german, ci dintr-un elementar calcul geopolitic, Germania apărea ca marea putere în măsură să constituie un scut pentru România în fața expansionismului rus. Apariția în 1871 a Imperiului german, sub egida Prusiei, rupsese echilibrul de putere în Europa. Prusia, țara despre care Mirabeau

spusese în secolul al XVIII-lea că are drept industrie națională războiul, înfăptuise unitatea Germaniei „prin foc și sabie", dar Bismarck trăia cu coșmarul coaliților care ar fi încercuit și nimicit opera sa. Rusia trebuia, din această perspectivă, câștigată sau neutralizată. Exista, așadar, o coincidență parțială de interese între România și cel de al doilea Reich.

Întrucât din 1879 Bismarck făcuse din alianța cu Austro-Ungaria piatra unghiulară a politicii sale, el a avertizat Bucureștiul că alianța cu Germania o reclamă automat pe cea cu dubla monarhie.

Alianța României cu Puterile Centrale (18/30 octombrie 1883) apărea ca o alianță „împotriva firii": Austro-Ungaria stăpânea teritorii locuite de români (Transilvania, Banatul, Bucovina), iar guvernul de la Budapesta desfășura o politică de discriminare și deznaționalizare față de românii din Transilvania. Între securitatea națională și solidaritatea națională s-a acordat prioritate celei dintâi.

Pe plan intern, burghezia, forța motrice a modernizării, și-a îndreptat eforturile spre crearea unei baze economice solide – industria națională. Legea de încurajare a industriei (12/24 mai 1887) a slujit acestui obiectiv, acordând scutiri de impozite, reduceri pe calea ferată și întâietate la furniturile publice. Complementul necesar al încurajării industriei naționale a fost protecționismul vamal, destinat să ocrotească acele industrii care aveau de făcut față concurenței străine. Un șir de tarife protecționiste au fost adoptate; ele au culminat cu cel din 1906, considerat a exprima o concepție unitară despre încurajare.

Față de 39 de fabrici, câte existau în 1866, dezvoltarea industriei, mai ales după 1900, a fost remarcabilă:

Perioada	Număr de fabrici nou înființate
1866–1887	173
1887–1893	83
1893–1906	215

Mihail Manoilescu a atras atenția asupra unui aspect specific al dezvoltării industriei românești în această perioadă. El constată că, în 1901, întreprinderile cu mai mult de 25 de lucrători dispuneau de

o forță de muncă reprezentând opt muncitori industriali la mia de locuitori, fiecare muncitor dispunând de un cal putere în utilajul industrial. În 1915, raportul numeric a înregistrat o creștere modestă: zece muncitori la mia de locuitori, dar fiecare dispunea acum de aproape doi cai putere, ceea ce reprezenta un spor considerabil. Mihail Manoilescu conchide: „ținând seama că cei 2 CP de lucrător aflați în 1915 se raportează la o masă muncitorească mult crescută față de 1901, urmează că puterea mecanică a României s-a triplat în timp de 14 ani, pe când, în același interval de timp, cea a Americii, de pildă, n-a făcut decât să se dubleze. Numai în epoca eroică a dezvoltării sale, adică înainte de 1879, industria americană reușise să-și tripleze puterea mecanică în 20 de ani. România însă a izbutit aceasta numai în 14 ani".

Aceste evaluări și comparații nu trebuie înțelese în sensul unor performanțe care ar fi conferit României statutul unei puteri industriale. Ea rămânea o țară agricolă, în al cărei export, în perioada 1910–1914, produsele agricole reprezentau în lei-aur 82,8% (în tone 73,7%, restul revenind lemnului și produselor petrolifere).

Structura proprietății funciare precum și funcționarea economiei agrare erau departe de relațiile capitaliste. Marea proprietate (de peste 100 ha), aflată în mâna a 5 385 de moșieri, reprezenta 47,7% din terenul arabil, în timp ce mica proprietate (de până la 10 ha) era deținută de 920 939 de proprietari, reprezentând 41,3%.

Precaritatea condițiilor materiale de existență ale țăranilor i-a obligat să încheie învoieli cu proprietarii sau arendașii, pentru a-și asigura, adesea, minimum de trai, în condiții oneroase. Pe măsură ce spațiul românesc, ca zonă periferială, a fost integrat sistemului mondial capitalist, sporul producției cerealiere destinată exportului s-a făcut pe seama înăspririi exploatării țăranilor prin învoielile agricole. În timp ce capitalismul promova în țările dezvoltate fie mica proprietate țărănească prosperă fie fermele întinse (ca în SUA), în România avea loc recrudescența aservirii economice și sociale a țărănimii, amintind de formele medievale, ceeea ce explică termenul de „neoiobăgie" folosit de C. Dobrogeanu-Gherea și, mai ales, țâșnirile violente ale nemulțumirii țărănești în răscoalele din 1888 și 1907. În decalajul economic al României independente, mizeria rurală rămânea un lest deosebit de stânjenitor.

Angajarea societății românești pe drumul modernizării era o necesitate conștientizată de întreaga opinie publică, dar modalitățile și ritmul de atingere al acestui obiectiv au dezlănțuit pasionate discuții.

O societate agrară și patriarhală ca aceea românească nu se putea deschide cu ușurință modernizării și capitalismului. De la forța obiceiurilor și tradițiilor atât de puternice în lumea rurală până la percepția încă medievală a timpului (altfel spus, irosirea timpului în locul folosirii lui eficace, după principiul capitalist „timpul e bani"), aproape totul în societatea românească din a doua jumătate a secolului al XIX-lea era ostil afirmării bugheziei și economiei pe care ea o sprijinea.

Rezistențele au fost multiple și diverse: critica junimistă a „formei fără fond", nostalgia patriarhală a lui Eminescu, exaltarea țărănimii prin curentele poporanist și semănătorist și condamnarea orașelor ca adevărate pandemonii corupătoare, toate aceste componente ale culturii politice și ale culturii, în general, ale societății românești au fost expresia opoziției față de burghezie și de capitalism. Ceea ce nu înseamnă că în această „contraofensivă" conservatoare nu au existat și evaluări corecte, „forma fără fond", denunțată atât de viguros de junimiști, însoțind, ca un blestem, societatea românească până în ziua de astăzi. Poate cel mai bun indiciu al acestor rezistențe ale lumii rurale față de lumea industrială e faptul că triada fabuloasă a culturii românești – Creangă–Eminescu–Caragiale – se integrează acestei rezistențe: Creangă evocă în tonalități mirifice universul sătesc, Eminescu se dezlănțuie împotriva „străinilor" care surpă așezămintele voievodale, susținute de fraternitatea dintre boieri și țărani, Caragiale acoperă cu sarcasmele sale burghezia, înfățișată ca primară și incultă.

Oricâte valori estetice a creat această cultură, ea a fost, în esența ei, reacționară. Cuvântul nu trebuie să sperie și nici să indigneze. E o realitate istorică, pe care Ștefan Zeletin a avut pătrunderea să o analizeze și curajul să o formuleze (în 1925): „Reacțiunea română, în deosebitele ei curente, a repurtat o desăvârșită izbândă. Nu există la noi un curent de idei burghez: spiritul public a căzut cu totul sub stăpânirea reacțiunii. Aceasta e ceea ce dă nota predominantă culturii române în epoca de prefacere burgheză. Numească-se această perioadă culturală era spiritului critic, ori mai bine era *Junimii*, care

a dat culturii noastre pecetea ei proprie; sub orice denumire s-ar adopta, se ascunde același cuprins: predominarea spiritului reacționar în gândirea românească".

Încărcătura dată termenului „reacționar" în perioada regimului comunist întunecă, în bună măsură, înțelegerea tezei – în perfectă concordanță cu realitatea istorică – a lui Ștefan Zeletin. În fapt, reacțiune (și reacționar) înseamnă opoziție (sau persoana care se opune) schimbărilor structurilor și instituțiilor tradiționale. Și această opoziție s-a manifestat, în România, și pe plan politic, și pe plan cultural.

O VIAȚĂ POLITICĂ ANOSTĂ

Înfruntarea dintre conservatori și liberali a reprezentat conținutul vieții politice românești între 1866 și 1918. Într-o țară în care cultura politică și spiritul civic erau atât de puternic grevate de moștenirea practicilor orientale („Suntem la porțile Orientului, unde totul este luat în mod ușuratic", a spus Raymond Poincaré, după ce a cunoscut rânduielile din România), într-o țară în care bacșișul și hatârul rămâneau coordonatele vieții publice, confruntarea dintre partide se deplasa adesea din zona politică în aceea a politicianismului, adică din zona servirii interesului național (evident, perceput diferit de partide) în aceea a servirii interesului personal, prin accesul la putere sau prin câștigarea favorurilor puterii.

Mai mult, în funcție de ambiții personale decât din necesități programatice, apar partide și grupări, unele având în titulatura lor apropieri neobișnuite: liberal-conservator (Lascăr Catargiu, Gh. Vernescu) sau conservator-democrat (Take Ionescu).

Lunga guvernare a lui Ion Brătianu – supranumit „Vizirul" pentru spiritul și stilul său autoritar – a înregistrat două realizări importante: rezistența încununată de succes față de tentativa Austro-Ungariei de a impune controlul ei asupra Dunării fluviale (deosebită de Dunărea maritimă, între Galați și vărsarea în Marea Neagră, aflată sub administrația Comisiei Europene a Dunării) și proclamarea Regatului (14/26 martie 1881), precedată de reglementarea succesiunii lui Carol I (care nu a avut decât o fiică, moartă la vârstă fragedă) prin desemnarea ca prinț moștenitor a nepotului lui Carol, Ferdinand.

Dinastia de Hohenzollern-Sigmaringen avea astfel asigurat tronul României, al cărei prestigiu internațional sporise atât prin noul statut – regal – cât și prin numele de rezonanță al dinastiei (înrudită cu împăratul Germaniei). Rămânerea liberalilor la putere timp de 12 ani (1876–1888) a exasperat opoziția conservatoare, care aștepta revenirea la putere. Împotriva lui Ion Brătianu au fost organizate campanii, însoțite și de acte de violență, „Vizirul" fiind constrâns, în cele din urmă, să se retragă.

Cei aproape 30 de ani de până la izbucnirea primului război mondial s-au scurs în confruntări sterile și mărunte, generate și dominate de setea de putere a partidelor. „Marile probleme" care au agitat puternic viața politică a țării apar astăzi ca derizorii: scandalul provocat de depunerea mitropolitului Ghenadie Petrescu, acuzat de malversațiuni (1896), și „afacerea tramvaielor" – declanșată de desființarea „Societății tramvaielor" de către ministrul conservator Al. Marghiloman, măsura sa fiind acerb contestată de liberali și takiști (1909–1912). În cursul disputei privind această afacere a lansat P.P. Carp memorabila formulă: „Pe principii se fac revoluții, pe afaceri nu".

Ceea ce surprinde în viața politică a acestei perioade este discrepanța dintre valoarea personală a oamenilor politici și micimea mizei, reductibilă – în esență – la exercitarea puterii, nu pentru a îndeplini un program, ci pentru a căpătui partizanii. Încercările conservatorilor junimiști – *„the best and the brightest"* (cei mai buni și cei mai luminați) ai clasei politice (P.P. Carp, Titu Maiorescu etc.) – de a înfăptui schimbări de structură (precum descentralizarea administrativă) au eșuat din cauza caracterului efemer al prezenței la guvern.

Schimbările de atitudine pentru a accede în râvnitul fotoliu ministerial sunt frecvente și, uneori, deconcertante. Fruntașul liberal Dimitrie A. Sturdza (de patru ori prim-ministru) cere, mai întâi, guvernului conservator să intervină în favoarea românilor transilvăneni (1892), pentru ca, devenit prim-ministru (1894), să declare – așa cum ceruse ministrul Austro-Ungariei la București – că „Avem să ne abținem de la orice act de agitație în afacerile interioare ale Regatului ungar", declarație urmată de sistarea unor ajutoare acordate de guvern românilor transilvăneni.

În interiorul celor două mari partide – liberal şi conservator – se fac mari eforturi pentru a bloca sau promova anumite personalităţi. Astfel, la liberali, Vasile Lascăr, cel care spusese „Voiesc să fac din administraţie o a doua magistratură", este urmărit de ostilitatea lui Eugeniu Carada şi a partizanilor săi („oculta"). Steaua în ascensiune este Ion I.C. Brătianu, fiul lui Ion C. Brătianu, de la care moştenise toate darurile, mai puţin hărnicia. La conservatori – partid dominat de boieri – fiul unui negustor falit din Ploieşti, Take Ionescu, face dovada unei inteligenţe politice ieşite din comun, dublată de un mare talent oratoric („Tăkiţă gură-de-aur"). Oportunismele acestui „...escu", determinate de marea lui ambiţie – îndreptăţită prin calităţile sale remarcabile – i-au atras observaţia lui P.P. Carp, rămasă celebră: „Talentul nu justifică toate incarnaţiile precum frumuseţea nu justifică toate prostituţiile".

Între aceşti oameni politici avizi de putere, se distinge o figură care – prin excepţionalul ei – adânceşte contrastul: Spiru C. Haret, fondatorul învăţământului modern românesc. Întocmai ca şi Take Ionescu, Spiru Haret era de origine socială modestă (fiu de notar) şi, ca şi cel dintâi, şi-a câştigat, printr-o muncă asiduă (primul român care a susţinut un doctorat în matematici), locul în viaţa politică. „Omul şcoalei", aşa cum a fost numit Spiru Haret, s-a identificat cu învăţământul românesc, căruia i-a consacrat o excepţională putere de muncă şi un rar devotament. Alături de problemele şcolii, Spiru Haret a fost preocupat de starea de mizerie a ţărănimii, căreia a încercat să-i pună capăt, prin încurajarea mişcării cooperatiste.

Sub agitaţia apelor de suprafaţă ale politicii, forţele profunde ale dezvoltării societăţii erau la lucru. În sfera economiei, aşa cum s-a văzut, industria – în primul rând cea cu bază internă de producţie, adică aceea de prelucrare a produselor agriculturii şi cea extractivă – a cunoscut progrese evidente, deşi inegale. România era o mare exportatoare de cereale şi începea să se anunţe ca un producător de luat în seamă pe piaţa petrolului. Capitalurile german, olandez, american şi britanic pătrund în industria petrolieră: iau fiinţă societăţile „Româno-Americană", „Steaua Română" (cu capital englez), „Astra Română" (cu capital englez şi olandez) etc. În 1914, producţia de petrol brut a României se ridica la 1 783 947 tone, iar din 1912 Anglia se plasează pe primul loc în importul de petrol din România (239 629 tone în 1913). Sunt începuturi încă modeste, dar

vestitoare de mari performanţe. Este adevărat că ponderea capitalurilor româneşti era redusă (6,3% din capital; 3,8% din producţie; 8,9% din capacitatea de distilare), dar, în ultimă instanţă, investiţiile străine contribuie şi ele la dezvoltarea capitalistă a ţării.

Zonă periferică a sistemului mondial capitalist, cu trăsături coloniale (după Daniel Chirot), România apare în jurul anului 1900 – şi situaţia se va continua şi în următoarele patru decenii – ca o ţară a contrastelor: lux rafinat, de stil occidental la nivelul elitelor, trai cu moşteniri orientale la nivelul claselor de mijloc şi sărăcie – întâlnite azi în lumea a treia – în lumea satelor.

Pendularea între Orient şi Occident a fost sugestiv redată de I.G. Duca în descrierea casei lui Take Ionescu, omul politic ridicat ca şi Ştefan Tomşa din „pulberea pământului", dar ajuns – prin meritele sale – să fie comeseanul suveranilor:

„Casa lui Take Ionescu, ce curiozitate şi ce simbol! Jos, camera de aşteptare, intrarea până în sufrageria ticsită de lumea cea mai neaşteptată, diplomaţi cunoscuţi, senatori respectabili, deputaţi grăbiţi, arivişti de tot felul, clienţi bogaţi, ziarişti serioşi sau lihniţi, şantajişti de meserie, solicitatori de rând, văduve, orfani, bancheri, cămătari, femei suspecte, toată zgura politicianismului român [...]. Porţile Orientului în toată oroarea lor şi, desigur, cel mai tipic colţ al Bucureştilor antebelici. Sus, linişte şi seninătate. Dna Bessie Ionescu (Take Ionescu era căsătorit cu o englezoaică – n.n.), înconjurată de câteva englezoaice şi de nenumăraţi câini, citind, cântând la pian şi ocupându-se cu o britanică tenacitate de protecţia animalelor. Occidentul în toată splendoarea lui, un colţ al civilizaţiei Angliei pripăşit pe malurile Dâmboviţei. O scară numai despărţea aceste două lumi, între care în realitate erau atâtea secole de credinţe, de lupte şi de vitregii deosebite."

Astfel de contraste existau şi la nivel macrosocial. Fractura dintre elită şi mase e atât de profundă, încât ele apar ca două lumi între care comunicarea autentică e practic inexistentă. Fenomenul e lesne de constatat în 1907, când se produce marea răscoală ţărănească. Izbucnită îndată după celebrările fastuoase ale celor 40 de ani de domnie a regelui Carol, ea a fost tot atât de neaşteptată ca şi un seism. Şi, întocmai ca şi la un cutremur, întâia reacţie a fost panica, o panică atât de mare încât, sub imperiul spaimei, au fost voci în favoarea chemării trupelor austro-ungare pentru a restabili ordinea.

Izbucnită în satul cu nume parcă predestinat – Flămânzi –, pe una din moşiile arendate de trustul lui Mochi Fischer (deţinătorul unui număr atât de mare de moşii arendate încât s-a vorbit de „Fischerland"), răscoala a cuprins întreaga ţară, cunoscând manifestările cele mai violente în Muntenia şi Oltenia, unde represiunea armatei a căpătat forme deosebit de brutale. Numărul exact al victimelor a rămas necunoscut; el este, probabil, de ordinul miilor.

UN „RĂZBOI FULGER"

Convulsiile politico-militare din Balcani, provocate de agonia Imperiului otoman, de efortul de consolidare a statelor creştine din zonă – generator, la rândul său, de conflicte între aceşti succesori ai stăpânirii turceşti – şi de amestecul marilor puteri (Austro-Ungaria şi Rusia) au oferit României prilejul de a se afirma ca principală putere în zonă.

În urma primului război balcanic (1912–1913), purtat de Serbia, Muntenegru, Bulgaria şi Grecia împotriva Turciei, Bulgaria şi-a sporit teritoriul. La Bucureşti, extinderea şi – implicit – întărirea vecinului din sud a fost percepută ca o ameninţare pentru securitatea frontierei dintre cele două ţări în Dobrogea (care, cum s-a văzut, fusese trasată ignorându-se cerinţele României). Guvernul român a cerut, drept compensaţie pentru anexiunile bulgare, rectificarea frontierei dobrogene. După lungi negocieri, la care au luat parte şi marile puteri, concesia maximă acceptată de Bulgaria a fost cedarea Silistrei cu o zonă de 3 km în jurul ei.

Soluţia a fost considerată la Bucureşti ca nesatisfăcătoare, iar opinia publică, favorabilă Serbiei (în cel de al doilea război balcanic, Bulgaria s-a aflat în conflict cu foştii aliaţi din 1912–1913, cărora li s-a alăturat Turcia), a devenit tot mai ostilă Bulgariei. Guvernul conservator, prezidat de Titu Maiorescu (evident, cu consimţământul regelui Carol), a optat pentru calea militară de rezolvare a diferendului româno-bulgar.

Campania armatei române a fost un fel de „război fulger" *sui-generis,* căci ea s-a desfăşurat rapid (C. Kiriţescu o califică drept

o „campanie de viteză") şi cu pierderi reduse. Succesul fulgerător (Bulgaria a cerut pace, pentru a evita intrarea armatei române în Sofia) a avut însă consecinţe nefaste pentru apropiata angajare a României în primul război mondial. Aşa cum a remarcat C. Argetoianu, iuţeala cu care s-a obţinut victoria a ascuns gravele carenţe ale armatei (de amintit că trupele bulgare nu au opus rezistenţă, astfel că nu a existat, în realitate, nici botezul şi cu atât mai puţin proba focului).

Au fost însă şi minţi lucide, care au avut curajul să spună lucrurilor pe nume şi să tragă semnalul de alarmă, cum a făcut-o Gheorghe Tătărescu: „Cei care au văzut la lucru, dincolo (în Bulgaria – n.n.), pe soldaţii noştri au venit cu o constatare: trupa nu e suficient de pregătită pentru război, nu are destulă rezistenţă fizică şi îi lipsesc, într-o mare măsură, putinţe sufleteşti care îi asigură izbânda". Nici la nivelurile de comandament situaţia nu era mai bună. Marele Stat Major pregătise planul de campanie după harta prezentată de Bulgaria la expoziţia de la Liège, unde figurau şosele inexistente. Deşi ataşatul militar român, colonelul Dabija, furnizase date corecte, ele au fost ignorate. Un comandant de armată, negăsind şoseaua indicată în ordin, a telegrafiat: „Blocat în deplasare de absenţa drumului. Vă rog dispuneţi".

Pacea semnată la Bucureşti a dat satisfacţie României, care a primit aşa-numitul Cadrilater (viitoarele judeţe Durostor şi Caliacra), considerat ca dând ţării noastre o frontieră sigură în Dobrogea. Găzduirea acestui congres de pace balcanic (pentru prima dată ţările din Europa de Sud-Est discutau şi rezolvau problemele lor fără ca marile puteri să fie de faţă!) la Bucureşti a fost un indiciu al prestigiului căpătat de România pe plan internaţional.

Mai mult decât aceste succese spectaculoase, anul 1913 a înregistrat un eveniment ştiut numai în cercurile diplomatice: formal aliată cu Austro-Ungaria, România a desfăşurat în criza balcanică o politică contrară intereselor Vienei, interesată să consolideze Bulgaria şi să slăbească Serbia, percepută ca o ameninţare pentru securitatea Dublei Monarhii.

În ajunul primului război mondial, alianţa României cu Puterile Centrale era puternic erodată de divergenţele dintre Viena şi Bucureşti şi de puternicul curent de opinie publică favorabil românilor transilvăneni, deveniţi victimele unei brutale politici de maghiarizare.

CAPITOLUL 5

PĂMÂNTURI ROMÂNEȘTI SUB STĂPÂNIRE STRĂINĂ

OPRIMARE ȘI REZISTENȚĂ

Fidelitatea arătată de români față de Curtea din Viena în timpul revoluției din 1848–1849 a fost modest răsplătită. Între ungurii răsculați, dar având o masivă pondere politică în împărăția Habsburgilor, și românii credincioși, dar una din numeroasele mici comunități etnice, Curtea imperială nu putea să șovăie în alegere: în pilda evanghelică, vițelul cel mai gras a fost tăiat pentru fiul risipitor, nu pentru cel cuminte, rămas alături de tatăl său.

Până la reorganizarea Imperiului austriac pe baze dualiste, Curtea din Viena a oferit câteva satisfacții românilor transilvăneni. Mai întâi, crearea în 1851 a mitropoliei unite de la Blaj și a două episcopii unite (Gherla și Lugoj), care au fost, totuși, cel puțin în parte un „dar otrăvit", întrucât a provocat noi încordări între românii ortodocși și cei greco-catolici.

Un succes aparent important, dar, în realitate efemer, a fost acceptarea de către autoritățile imperiale a cererilor formulate în 1861 de reprezentanții populației românești din Transilvania privind reprezentarea în dietă, ca bază pentru alegerea dietei în 1863. Caracterul majoritar românesc al populației Transilvaniei își spune cuvântul: în dietă intră 46 români, 42 unguri și 32 sași. Inițial, reprezentanții maghiari au decis să boicoteze lucrările dietei, apoi 11 deputați au participat. Dieta, ale cărei lucrări s-au deschis la 16 iulie 1863 la Sibiu, a votat egalitatea națiunii române și a confesiunilor sale cu celelalte națiuni și confesiuni și legea prin care limbile română, maghiară și germană erau recunoscute ca limbi ale administrației publice. Hotărârile dietei au fost confirmate de împărat la 26 octombrie 1863. Victoria revendicărilor românești părea deplină și ireversibilă, ceea ce explică entuziasmul ce a cuprins pe românii transilvăneni: „precum 1848 a fost anul învierii noastre ca popor –

scria «Telegraful român» – aşa anul 1863 ne inaugură ca naţiune. Acesta e câştigul cel grandios, ce ni-l aduce Dieta transilvană".

Românii ortodocşi căpătau şi ei o satisfacţie: biserica lor era scoasă de sub autoritatea ierarhilor sârbi şi înălţată la rang de mitropolie (cu reşedinţa la Sibiu), având două episcopii în subordine (Arad şi Caransebeş). Mitropolit a devenit episcopul Andrei Şaguna, un pasionat combatant pentru drepturile românilor, dar în limitele acordului cu autorităţile imperiale.

Andrei Şaguna a fost ultimul din şirul de oameni ai Bisericii aflaţi la conducerea mişcării de emancipare naţională a românilor transilvăneni. Încă dinainte de revoluţia din 1848, statutul de lideri naţionali al clericilor a început să fie contestat de intelectualitatea laică. Sub influenţa luminismului, ea a început să manifeste indiferenţă, ba chiar scepticism faţă de Biserică şi de teologie, dar nu a manifestat atitudini ostile religiei sau clerului. Aşa cum a subliniat Keith Hitchins, „Intelectualii considerau Biserica, datorită condiţiilor istorice în care se dezvoltase, în primul rând drept o instituţie naţională, care avea sarcina de a fi receptivă la nevoile materiale şi spirituale ale poporului. Intenţionau astfel să transforme Biserica şi clerul în instrumente ale schimbării sociale şi să le pună în armonie cu ceea ce ei numeau spiritul vremii".

Conflictul cu o personalitate atât de autoritară şi copleşitoare cum era Andrei Şaguna devenea inevitabil. Intelectualii laici voiau să preia conducerea mişcării naţionale şi să o orienteze spre un program de revendicări economice – ignorate de conducerea ecleziastică – şi politice în concordanţă cu interesele şi aspiraţiile clasei de mijloc ce apăruse în rândurile românilor transilvăneni.

Evenimentele au favorizat eforturile intelectualilor laici. Preocupat să nu agraveze conflictul cu ungurii, împăratul a pus capăt Dietei din Sibiu (1 septembrie 1865) şi a convocat o alta, aleasă prin vechiul sistem din 1791, ceea ce a readus o mare majoritate maghiară. Deputaţii majoritari s-au grăbit să voteze unirea Transilvaniei cu Ungaria, ignorând protestele reprezentanţilor români şi saşi.

Războiul Austriei cu Prusia şi înfrângerea armatei austriece la Sadowa (1866) a precipitat decizia lui Franz Josef de a aşeza pe noi baze Imperiul austriac. Pentru a curma tensiunile şi conflictele cu ungurii, care reclamau o efectivă recunoaştere a identităţii lor politico-naţionale, reorganizarea imperiului s-a făcut pe temeiul constituirii

unei monarhii dualiste, Austro-Ungaria, având ca urmare intrarea sub administrația guvernului de la Budapesta a teritoriilor care aparținuseră regatului medieval ungar, inclusiv Transilvania. După o existență multiseculară, vechiul voievodat/principat își pierdea individualitatea politico-teritorială și era încorporat Ungariei. Ceea ce au vrut revoluționarii unguri în 1848 era acum acordat oficial de Curtea din Viena.

„Legea naționalităților" din 1868 (legea XLIV) și legea învățământului (legea XXXVIII) din același an au agravat politica de maghiarizare forțată.

În partea „ungară" a Dublei Monarhii, legea naționalităților a proclamat existența unei singure națiuni – cea ungară, „una și indivizibilă" –, ce cuprindea toate celelalte naționalități nemaghiare, alcătuind laolaltă majoritatea populației (ungurii reprezentau, așadar, o minoritate și în partea încredințată lor din Dubla Monarhie). Singura limbă oficială era cea maghiară. În ceea ce privește învățământul, limba maghiară era predată în toate școlile și avea „monopolul" în învățământul universitar. Limbile naționalităților nemaghiare puteau fi folosite numai în învățământul confesional.

Andrei Șaguna a izbutit să obțină prin *Statutul Organic* (28 mai 1869) existența unei structuri bisericești beneficiind de o reală autonomie și întemeiată pe principiul electiv: atât clerul cât și corpul didactic din școlile confesionale urmau să fie aleși la toate nivelurile (inclusiv episcopii și mitropolitul).

Deși poziția lui Șaguna a fost slăbită – prin eșecul final al politicii sale de colaborare cu autoritatea imperială – în beneficiul intelectualității laice, „în mod paradoxal – cum remarcă Keith Hitchins – pe măsură ce presiunea constantă de maghiarizare a limitat activitatea în toate celelale domenii, Biserica și școlile ei au rămas, ca și mai înainte, principalele bastioane ale naționalității române".

Afirmarea răspicată a intelectualității laice a coincis cu sciziunea apărută în elita politică a românilor transilvăneni în privința atitudinii de adoptat față de noua situație creată de dualismul austro-ungar. Șaguna se pronunța în favoarea acceptării realității și a prezenței românești – oricât de modeste – în Parlamentul de la Budapesta. Majoritatea fruntașilor politici români era favorabilă refuzului de a participa la viața politică („pasivismul"), pentru a exprima astfel nerecunoașterea noilor structuri politice.

Necesitatea organizării politice era tot mai acut resimțită de românii din Austro-Ungaria. Întemeiat pe ideea „activismului", ia ființă în 1869 Partidul Național al românilor din Banat și Ungaria, condus de Alexandru Mocioni (Mocsonyi), urmat, la scurt timp, de Partidul Național Român din Transilvania, condus de Ilie Măcelariu, care adoptă tactica „pasivistă" (la circa o lună de la întemeiere, partidul a fost interzis de autoritățile ungare).

Pe măsură ce statul român, născut din Unirea principatelor, se consolidează, se amplifică și relațiile dintre românii de dincolo și de dincoace de Carpați. Încă la Adunarea de la Blaj, din timpul revoluției din 1848, țăranii prezenți strigaseră „Noi vrem să ne unim cu Țara"; pentru ei, muntenii și moldovenii întruchipau „Țara" lor, a tuturor românilor. În timpul Războiului de independență (1877–1878), românii transilvăneni și-au exprimat, prin diverse forme (colecte, voluntari etc.), solidaritatea cu statul român.

În 1881, puțin timp după proclamarea regatului, românii din Transilvania și Banat s-au unit în Partidul Național Român, având ca principale obiective autonomia Transilvaniei, folosirea limbii române în justiție și administrație; autonomie bisericească și școlară; o nouă lege electorală, întemeiată pe votul universal etc. Lui N. Iorga programul i se părea „fără nici o legătură aparentă și mărturisită cu programul de la 3 mai 1848 și iarăși fără vreo legătură cu tendințe mai înaintate și mai îndrăznețe ale generației ce se ridica [...], foarte rigid în aparență, dar foarte slab în ce privește sistematizarea".

Acțiunea cea mai spectaculoasă a Partidului Național Român a fost *Memorandumul* prezentat împăratului; cei cinci semnatari (Ioan Rațiu, Gh. Pop de Băsești, Eugen Brote, Vasile Lucaciu și Septimiu Albini) denunțau gravele inechități și brutalități ce loveau populația românească pe plan național, electoral, școlar, administrativ, agrar și al presei. Franz Josef a refuzat să primească Memorandumul și l-a expediat guvernului ungar, care a intentat proces autorilor săi și altor fruntași ai Partidului Național Român.

Procesul memorandiștilor a prilejuit puternice manifestații de solidaritate românească și de simpatie din partea unor personalități de prestigiu din Europa.

Politica de maghiarizare promovată de guvernul de la Budapesta și persecuțiile – mai ales cele care au lovit presa românească – au alimentat curentul de simpatie din cadrul opiniei publice din România,

tot mai atentă la suferințele conaționalilor de peste Carpați. Un rol important în consolidarea acestui curent a jucat „Liga pentru unitatea culturală a românilor", creată la București în 1891 în scopul cooperării cu românii din teritoriile ajunse sub stăpânire străină și al sprijinirii ridicării lor culturale. Sub îndrumarea lui N. Iorga, Liga a desfășurat o activitate rodnică, unul din centrele ei cele mai importante fiind Universitatea populară de la Vălenii de Munte, ale cărei cursuri au fost frecventate de români de pretutindeni.

În conștiința colectivă românească, Ardealul a căpătat preponderență în raport cu celelalte teritorii românești aflate în frontiere străine, și a sfârșit prin a deveni o obsesie națională: „Ardealul, Ardealul, ne trebuie Ardealul", proclama un foarte popular marș.

Curentul de opinie publică favorabil eliberării Ardealului a căpătat asemenea amploare, încât a jucat un rol hotărâtor în a face inoperantă în 1914 alianța României cu Puterile Centrale.

ÎN ȚARA FAGILOR

Mai puțin agitată a fost viața românilor bucovineni. Partea de nord a Moldovei, anexată de Imperiul habsburgic în 1775, a căpătat numele de Bucovina de la întinsele păduri de fagi (bucovine). După o perioadă de administrație militară, Curtea din Viena, ignorând dorința localnicilor de a avea statutul unei provincii distincte, Bucovina a fost inclusă ca al 19-lea cerc al Galiției, iar boierimea moldoveană a fost integrată nobilimii poloneze, făcându-se și o echivalare a titlurilor de nobleță (baroni și cavaleri).

Administrația austriacă a introdus schimbări importante în structurile agrare. În cuprinsul marilor domenii, țăranii au devenit proprietari pe loturile avute în folosință (*pământuri*), iar „rezerva" stăpânului a rămas în deplina sa proprietate (*pământuri dominicale*); au fost menținute însă obligațiile de clacă și dijmă ale țăranilor față de stăpânul domeniului. Moșiile mănăstirești au fost secularizate și din veniturile lor s-a constituit Fondul religionar, care asigura întreținerea Bisericii și a școlilor. Numărul mănăstirilor a fost redus la trei (Putna, Sucevița și Dragomirna).

Din ordinul împăratului Iosif al II-lea, moaştele Sf. Ioan cel Nou duse de mitropolitul Dosoftei la Zolkiev, când părăsise Moldova, au fost readuse la Suceava şi aşezate în biserica Sf. Gheorghe.

Revoluţia din 1848 a atins şi Bucovina, în două privinţe. Mai întâi, în cadrul creat de seismul revoluţionar, la Cernăuţi a avut loc o Mare Adunare Naţională a românilor, care a redactat un memoriu în 12 puncte, pentru a fi prezentat împăratului; se cerea statutul de ţară de coroană autonomă pentru Bucovina, prin separarea de Galiţia; păstrarea identităţii naţionale a românilor, crearea de şcoli, abolirea clăcii şi a dijmei, libertatea şi egalitatea cultelor, libertatea comerţului şi crearea unui institut de credit, scoaterea Bisericii româneşti de sub autoritatea mitropolitului sârb din Carlowitz etc. Ion Nistor subliniază că aceste revendicări „constituiră multă vreme programul politic al românilor bucovineni, în lupta pentru dobândirea şi consolidarea autonomiei ţării, pentru conservarea caracterului românesc al fostei Ţări de Sus a Moldovei prin biserică şi şcoală şi pentru redresarea ei economică".

În al doilea rând, Bucovina a devenit un teritoriu de refugiu şi de consultări pentru revoluţionarii paşoptişti din Moldova şi, respectiv, Transilvania. În primitorul conac de la Cernauca al fraţilor Hurmuzachi au venit Mihail Kogălniceanu, Vasile Alecsandri, Alexandru Ioan Cuza şi alţi iniţiatori ai mişcării revoluţionare eşuate de la Iaşi. După sosirea unui grup de paşoptişti transilvăneni (Timotei Cipariu, George Barițiu şi alţii), discuţiile dintre revoluţionarii români au dus la concluzia că Principatele dunărene, Bucovina, Basarabia şi Transilvania trebuie să se unească într-un stat daco-român, aflat sub autoritatea împăratului de la Viena sau cârmuit de un arhiduce din Casa de Habsburg.

În discuţiile din Bucovina apar atât prefigurarea României Mari, prin unirea provinciilor româneşti, cât şi prefigurarea proiectului lui Aurel C. Popovici de unire a românilor sub egida Curţii din Viena.

Desfăşurarea evenimentelor – reprimarea revoluţiei şi intervenţia rusă – au făcut ca aceste planuri să rămână simple exerciţii de gândire politică. Dintre revendicările prezentate de românii bucovineni, unele şi-au aflat împlinirea: provincia a căpătat în 1849 individualitate administrativă, ca „ţară de coroană ereditară" având statutul de ducat, iar limba română a fost introdusă la Institutul Teologic, ca limbă de predare, şi la Liceul latino-german, ca limbă de studiu (ambele, instituţii de învăţământ din Cernăuţi).

Un rol important – dar de scurtă durată – în promovarea limbii și identității românești a îndeplinit ziarul „Bucovina" (primul număr a apărut la 4 octombrie 1848, la Cernăuți), avându-i ca redactori pe Gheorghe și Alexandru Hurmuzachi, iar printre colaboratori pe Vasile Alecsandri, Mihail Kogălniceanu, Dimitrie Bolintineanu, Andrei Șaguna și alții, reprezentanți de seamă ai spiritualității românești din Moldova, Muntenia și Transilvania.

Imigrația masivă a elementelor ucrainene (rutene) și evreiești a modificat substanțial caracterul etnic – de zonă românească – al Bucovinei. Fără a fi supuși unei politici sistematice de deznaționalizare, ca românii din Transilvania, cei din Bucovina au avut de făcut față unui adevărat asalt demografic alogen.

Viața cultural-spirituală a populației românești a cunoscut manifestări mai importante cu prilejul aniversării unor evenimente ale trecutului românesc: în 1871 s-au celebrat la Putna 400 de ani de la zidirea mănăstirii (sărbătoarea a fost amânată cu doi ani, din cauza diverselor evenimente). Inițiativa aparținea unui comitet studențesc – între membrii săi aflându-se și Mihai Eminescu –, iar la ceremonia de la ctitoria lui Ștefan cel Mare au participat Mihail Kogălniceanu, Grigore Tocilescu și Iacob Mureșanu, prezența lor simbolizând unitatea culturală a românilor din aria vechii Dacii. La centenarul morții lui Grigore Ghica (1877), prezent la comemorarea de la Iași, poetul bucovinean Dimitrie Petrino a rostit o înflăcărată cuvântare, din care nu au lipsit însă atacuri antisemite.

O contribuție importantă la afirmarea identității și sentimentului național al românilor bucovineni au adus „Societatea pentru cultura și literatura română în Bucovina", creată în 1864 sub președinția lui Gheorghe Hurmuzachi, și Societatea Academică studențească „Arboroasa", prezidată de Ciprian Porumbescu, care, la scurt timp după începerea activității (13 februarie 1876), a fost dizolvată, iar conducătorii ei arestați, sub acuzația de înaltă trădare (pentru legăturile cu statul român și pretins separatism). Achitați de Curtea cu juri din Cernăuți, studenții – membri ai „Arboroasei" – au creat o nouă societate, numită „Junimea", având-l ca președinte pe istoricul Dimitre Onciul, iar ca emblemă o panglică tricoloră, roșu, galben și albastru, culorile fiind așezate orizontal.

Crearea structurii politice a mișcării de emancipare națională a românilor bucovineni a întâlnit mari obstacole ca urmare a divizării ei

în conservatori şi liberali, mai întâi, împărţire agravată prin apariţia democraţilor, favorabili colaborării cu rutenii (ucraineni). Atacuri şi împăcări s-au succedat, ducând la sciziuni în Partidul Naţional, creat la 7 aprilie 1892, la apariţia de noi formaţiuni politice, când aliate, când adversare. Demisionând din postul de preşedinte al Partidului Naţional Român în 1910, Iancu Flondor scria: „Discordia şi lupta între fraţi, care a cauzat neamului nostru din Bucovina multe şi numeroase scăderi, consumând cu desăvârşire puterile româneşti şi rezistenţa lor contra deznaţionalizării, încep din nou a se încuiba în rândurile noastre".

Diviziunea şi conflictele – uneori foarte ascuţite – din cadrul mişcării naţionale româneşti a făcut ca ea să nu aibă forţa celei din Transilvania. Nici Biserica ortodoxă din Bucovina nu a jucat rolul – atât de important – avut de cele două Biserici (ortodoxă şi unită) din Transilvania. Unii din ierarhii bucovineni – ca episcopul Eugenie Hacman, profesor de limba română al viitorului împărat Ferdinand, şi luptători, la început, pentru afirmarea limbii române – au intrat în conflict şi cu clericii şi cu mirenii, iar alţii s-au arătat mai mult sau mai puţin indiferenţi faţă de aspiraţiile naţionale ale românilor. După instituirea dualismului, Curtea din Viena a creat o ciudată mitropolie a Bucovinei şi Dalmaţiei (1873), care avea drept obiectiv, cum scria un ziar austriac, „a confirma definitiv despărţirea teritorială între ambele jumătăţi de imperiu, deci despărţirea românilor din Bucovina de românii transilvăneni şi a sârbilor din Dalmaţia de conaţionalii lor sârbi din ţările Coroanei ungare". Imaginaţia autorităţilor imperiale în practicarea politicii *divide et impera* se dovedea încă o dată foarte bogată.

SUB APĂSAREA ŢARISTĂ

Teritoriul dintre Prut şi Nistru, anexat de Rusia în 1812, a primit de la noul stăpân numele de Basarabia prin extinderea denumirii avute până atunci numai de zona învecinată braţului Chilia, unde se exercitase în secolul al XIV-lea stăpânirea Ţării Româneşti, numită şi Basarabească, după dinastia Basarabilor.

În primii ani ai ocupaţiei, Basarabia a beneficiat de un regim de autonomie, cu o administraţie bilingvă (română/„moldoveană" şi rusă) şi cu păstrarea legislaţiei locale, primul guvernator civil fiind

boierul moldovean Scarlat Sturdza. Statutul din 1818 a introdus primele limitări ale autonomiei, care a fost deplin abolită în 1828. Legea promulgată în acest an a inclus Basarabia în gubernia Novorossiisk, desfiinţând funcţia de guvernator, şi a făcut din limba rusă unica limbă în administraţie şi în justiţie, dar, întrucât locuitorii români nu cunoşteau rusa, s-a admis, în „caz de necesitate", şi traducerea în română, care a continuat să fie folosită în redactarea cererilor; în 1836 s-a stabilit o perioadă de tranziţie de şapte ani, în cursul căreia limba „moldovenească" mai putea fi utilizată, urmând ca din 1843 să fie întrebuinţată în toate actele numai limba rusă.

În şcoli şi biserici limba română a fost folosită până la sfârşitul anilor '60–începutul anilor '70, când întrebuinţarea ei a fost oprită de autorităţi. Unii preoţi şi învăţători au îndrăznit însă să eludeze dispoziţiile.

Ultimele vestigii ale individualităţii administrative a Basarabiei au dispărut odată cu transformarea ei în gubernie, în 1873.

A.V. Boldur a distins în perioada stăpânirii ruseşti a Basarabiei succesiunea a trei perioade de libertate şi a trei perioade de reacţiune, astfel: 1812–1828 (libertate); 1828–1856 (reacţiune); 1856–1866 (libertate); 1866–1904 (reacţiune); 1905–1906 (libertate); 1907–1912 (reacţiune). El remarcă – întemeiat – că perioadele de libertate (termenul este de înţeles în sensul că autorităţile ruse au lăsat mai multă libertate iniţiativelor locale) au fost inaugurate de un război. După cel din 1812, Petersburgul a lăsat un regim de autonomie destinat să evite nemulţumirea populaţiei intrate în frontierele ruseşti; înfrângerea Rusiei în Războiul Crimeii (1853–1856) a dezvăluit criza regimului absolutist al lui Nicolae I şi a generat politica de reforme a lui Alexandru al II-lea; în sfârşit, înfrângerea Rusiei în războiul ruso-japonez (1904–1905) a precipitat izbucnirea primei revoluţii ruse şi a constrâns pe ţarul Nicolae al II-lea la un şir de concesii.

Perioada cea mai bogată în reforme a fost deceniul 1856–1866, când ţarul Alexandru al II-lea a încercat modernizarea imperiului prin reforma agrară, crearea administraţiei locale (zemstve), reforma justiţiei etc.

În Basarabia, ţăranii fuseseră eliberaţi din şerbie (vecinie) încă din timpul lui Constantin Mavrocordat, dar, în 1861, boierii şi clerul, adică 3,3% din populaţie, stăpâneau 72% din pământul productiv. Reforma agrară a fost aplicată în Basarabia şapte ani mai târziu decât în Rusia,

adică în 1868. Țăranii au devenit proprietari pe lotul (nadel) de pământ și l-au răscumpărat, plătind valoarea lui, în decurs de 49 de ani, statului, care despăgubise pe moșieri. În urma reformei, în Basarabia, țăranii au devenit stăpâni a peste 1,5 milioane de desiatine de pământ (1 desiatină =1,09 ha), iar boierimea și clerul stăpâneau aproape două milioane de desiatine.

Administrația locală a revenit zemstvelor, introduse în Basarabia în 1869 (cinci ani mai târziu decât în Rusia). Ele erau alese de moșieri, industriași și reprezentanți ai țărănimii, activând sub autoritatea Ministerului de Interne. Administrația locală a contribuit la crearea unei rețele de instituții de asistență medicală, de învățământ agricol și de cultură.

Autoritățile ruse au încurajat imigrarea în Basarabia și au făcut colonizări în partea de sud a provinciei. În urma acestei politici demografice, în Basarabia au venit ruși, ucraineni, bulgari, găgăuzi (populație de origine seldjucidă, convertită la creștinism), germani etc. În 1897, dintr-o populație de aproape două milioane de locuitori, românii (moldovenii) reprezentau 47,58%, ucrainenii 19,75%, evreii 11,79%, rușii 8,05% etc.

Autoritățile ruse au vegheat ca în Basarabia să nu se înfiripe o mișcare națională românească, având în vedere că dincolo de Prut statul român începea să devină un pol de atracție. În 1865, prințul Obolenski cerea schimbarea numelui provinciei din Basarabia în Alexandrovskaia sau Alexandroslavskaia, întrucât „însăși denumirea amintește o altă patrie, are o însemnătate mare politică, născând visuri separatiste".

În rândurile moșierilor și ale intelectualilor din clasa de mijloc au apărut proiecte și intenții de ridicare culturală a populației românești, prin tipărirea unui ziar, precum și a abecedarelor, a unor broșuri de cultură generală etc. Atente la astfel de inițiative, autoritățile supravegheau pe cei „care visează o Românie unită și contopită" și semnalau „spiritul patriotic românesc", manifest încă în forme incipiente la începutul celei de a doua jumătăți a secolului al XIX-lea.

După existența cu totul efemeră a primului ziar românesc din Basarabia, „Mesagerul Basarabiei" (1884), apare hebdomadarul „Basarabia" (1906–1907), care, profitând de atmosfera mai liberă creată de revoluția din 1905, a militat pentru autonomia provincială a Basarabiei, revigorarea sentimentului național românesc și promovarea limbii române în școală și în Biserică.

În Basarabia, spre deosebire de Transilvania și Bucovina, rusificarea elitei românești – mentală (devotament față de țar) sau etnică – a privat populația de o pătură conducătoare, angrenată în efortul de emancipare națională. Un exemplu concludent este Leon (Leonid) Casso (1865–1914), care, după studii universitare la Paris, Berlin și Heidelberg, a făcut o strălucită carieră didactică în Rusia și a devenit ministru al Învățământului al Rusiei (1910–1914). Absența unei activități sistematice de luminare a țărănimii prin școală a favorizat politica de rusificare a autorităților țariste. Lipsa unei burghezii naționale românești, ca în Transilvania și Bucovina, a făcut ca mișcarea națională să se reazeme pe intelectuali, câștigați tot mai mult de idealul unității naționale și masa țărănească românească, simțind instinctiv românește.

Enumerând figurile reprezentative ale mișcării național-culturale din Basarabia – arhimandritul Gurie Grosu, Alexis Nour, Emil Gavriliță, Ștefan Ciobanu, Alexei Mateevici, Pan Halippa și mulți alții; din ultimul deceniu al stăpânirii țariste –, Ion Țurcanu subliniază corect că „în 1917 mișcarea națională din ținut n-a luat naștere pe un teren gol".

Ceea ce se cuvine subliniat în chip răspicat este că, spre deosebire de stăpânirea rusească în Basarabia, care a ținut într-o stare de înapoiere provincia, cea austro-ungară în Transilvania, Banat și Bucovina, cu toate laturile ei negative, a contribuit, prin spiritul de ordine, și prin racordarea lor la civilizația Europei Centrale („Mitteleuropa"), la propășirea materială și spirituală a românilor.

Mirarea lui Dinicu Golescu se reîntâlnește și la Constantin Stere în cursul călătoriei sale în Ardeal, în 1906, în fața nivelului ridicat atât material cât și cultural al țărănimii transilvănene. De atunci și până astăzi oricine traversează Carpații sau merge în Bucovina constată imediat deosebirea – în rău – pentru Vechiul Regat, împovărat de moștenirea nefastă a Orientului. Faptul că în zilele noastre Samuel Huntington susține existența unei linii de fractură între civilizații (slavo-ortodoxă și occidentalo-catolică) prin mijlocul spațiului românesc nu trebuie privit – abia dacă mai este de spus – ca un act de ostilitate și nici ca o negare a unității națiunii române, ci ca expresia unei realități de netăgăduit – societatea românească a evoluat până în 1918 în două cadre de civilizație diferite, care i-au imprimat faciesuri culturale diferite și ritmuri de dezvoltare deosebite.

CAPITOLUL 6

„ROMÂNIA MARE"

Izbucnirea primului război mondial a găsit România într-o situație ambiguă: aliată cu Puterile Centrale – Germania și Austro-Ungaria (cărora din 1888 li se alăturase și Italia) –, dar cu opinia publică, în majoritate, ostilă Austro-Ungariei și câștigată eliberării teritoriilor românești stăpânite de Dubla Monarhie, în primul rând a Ardealului.

Pacea de la București consacrase rolul României ca una din puterile mijlocii pe plan european și cu mare pondere în Europa de Sud-Est și, în același timp, făcuse perceptibilă falia dintre București și Viena. Consecvent principiului rotației, regele Carol I lăsase ca, după liberalii asociați cu proclamarea independenței, conservatorii să patroneze acest moment de apogeu al prestigiului României.

Reveniți la putere, liberalii au anunțat două mari reforme – agrară și electorală –, dar primul război mondial a pus România în fața unei probleme cruciale: desăvârșirea unității naționale.

NEUTRALITATEA

Consiliul de Coroană (21 iulie/3 august 1914) a hotărât ca România să rămână neutră. Oficial, poziția era motivată de același argument, invocat și de Italia: Austro-Ungaria avusese inițiativa declarării războiului, nefiind victima unui atac neprovocat; ea nu se consultase cu România, în timpul crizei politice, al cărei deznodământ a fost războiul. În fapt, regele, care văzuse întotdeauna destinul României solidar cu cel al Germaniei, dorise – sprijinit de P.P. Carp – intrarea în război alături de Puterile Centrale, dar nici el nu putea ignora amploarea curentului popular ostil Austro-Ungariei. Regele

Carol a decis să abdice. În actul de justificare a abdicării, el scrie: „Foşti miniştri, profesorii universităţilor şi ai şcolilor superioare, precum şi toate clasele societăţii au astăzi numai un singur ţel înaintea ochilor: acela de-a pune mâna pe Transilvania". Moartea l-a oprit pe bătrânul rege de la acest gest deznădăjduit.

Timp de doi ani, scena politică românească a fost ocupată de o dezbatere aprinsă: alături de cine trebuie să participe România la război: de Puterile Centrale sau de Antantă? Confruntarea celor două puncte de vedere a avut loc la nivelul elitei politice, pentru că la cel al opiniei publice ea era tranşată: „Vrem Ardealul!" S-au înfruntat atunci partizanii securităţii naţionale (P.P. Carp, C. Stere etc.) şi cei ai unităţii naţionale (Ion I.C. Brătianu, Take Ionescu, Nicolae Filipescu, N. Iorga etc.). Evident, şi unii şi alţii voiau securitatea ţării şi nimeni nu respingea idealul unităţii; era, prin urmare, vorba, de prioritatea acordată securităţii sau unităţii naţionale.

P.P. Carp, C. Stere şi aderenţii lor atrăgeau atenţia asupra primejdiei reprezentate de Rusia pentru România, aflată în drumul ei spre Ţarigrad şi Strâmtori. Într-o dezlănţuire pasionată, C. Stere îi explica lui I.G. Duca: „Rusia nu poate fi decât bătută, armatele ţarului, care acuma (discuţia a avut loc la 21 mai 1915 – n.n.) se retrag, nu vor fi niciodată în stare să se reorganizeze [...]. Rusia nu ne va da Transilvania, Rusia vrea Strâmtorile, va trece peste trupul nostru ca să le obţină. Alianţa cu dânşii nu ne va duce decât la sclavie. Trebuie să fie cineva orb, incapabil, nu om politic ca să nu înţeleagă, ca să nu vadă un lucru atât de sigur, de limpede [...]. Gândeşte-te la răspunderea ce o luaţi în faţa istoriei, distrugeţi opera tuturor generaţiilor de la 1848 încoace! Ele v-au lăsat un stat neatârnat, având putinţa de-a juca un rol aici, în Orientul Europei, voi îl transformaţi într-o gubernie rusească. N-au să fie destule blesteme ca să pedepsească în vecii vecilor crima ce o pregătiţi azi împotriva românismului".

„Ardealul – exclama Stere la tribuna Camerei – nu a pierit într-o mie de ani (de stăpânire străină – n.n.), nu va pieri nici de azi înainte."

Partizanii Antantei, de fapt ai desăvârşirii unităţii naţionale (dar fără Basarabia!), argumentau că România nu putea rata prilejul oferit de marele război pentru a recupera teritoriile locuite de români şi stăpânite de Austro-Ungaria; indiferent de deznodământul

conflictului, faptul că România își va fi prezentat revendicările teritoriale și va fi căpătat recunoașterea unor mari puteri ca Anglia, Franța și Rusia avea o mare însemnătate pentru viitorul neamului: „nu știu cum se va desfășura războiul – încredința Ion I.C. Brătianu pe fiul său, Gheorghe, la 8 august 1916 –, putem avea soarta Serbiei (la data aceea complet ocupată – n.n.), dar vom fi confirmat, în mod imprescriptibil, drepturile noastre asupra pământului nostru. Vezi, momentul de față e hotărâtor. Dacă se încheie pacea fără noi, vom fi zdrobiți între o Ungarie mare și o Bulgarie mare. Trebuie să vază lumea ce voim și pentru ce voim".

În ceea ce privește Rusia, partizanii Antantei, fără să conteste amenințarea venită din direcția ei (experiența din 1878 nu fusese uitată), considerau că tocmai de aceea e mai bine ca România să-i fie aliată, nu dușmană.

Timp de doi ani (1914–1916), Brătianu a pregătit intrarea în război a României, preocupat ca satisfacerea revendicărilor ei să facă obiectul angajamentului ferm al Aliaților, iar situația de pe fronturi să permită României o cât mai mare economie de sânge.

Primul-ministru a obținut un însemnat succes, când la 18 septembrie/1 octombrie 1914, printr-un acord secret între ministrul de Externe al Rusiei, S.D. Sazonov, și ministrul României la Petersburg, C. Diamandy, Rusia și-a asumat obligația de a apăra integritatea teritorială a României și i-a recunoscut drepturile asupra teritoriilor din Austro-Ungaria locuite de români, în schimbul neutralității țării noastre.

Cu minuția venită din profesia de inginer și cu credința ancestrală – de sorginte țărănească – în angajamentul scris, Brătianu a negociat aproape doi ani, în secret, cu reprezentanții Antantei pentru a găsi redactarea cea mai favorabilă intereselor României a tratatului de alianță cu Antanta și condițiile cele mai convenabile pentru intrarea armatei române în acțiune. Se temea să nu repete și el cu Antanta experiența nefericită din 1877–1878 a tatălui său cu Rusia și, de aceea, voia ca documentele semnate cu viitorii aliați să fie atât de precis întocmite încât să nu lase partenerilor săi vreun mijloc de eludare.

Odată războiul început, combatanții s-au străduit să atragă de partea lor pe neutrii, folosind o gamă largă de mijloace, de la promisiunile ademenitoare la presiunile brutale. După intrarea în

război a Italiei şi Bulgariei, în 1915, România a devenit obiectul solicitărilor celor mai presante din partea celor două coaliţii. Puterile Centrale îşi dădeau seama că, în cel mai fericit caz pentru ele, România va rămâne neutră, Antanta, aflată în progres statornic la Bucureşti, voia să grăbească intrarea României în război, pentru a slăbi presiunea germană pe frontul din Franţa. Faţă de manevrele şi tergiversările lui Brătianu, Antanta îşi va pierde răbdarea, în vara anului 1916, punând România în faţa alternativei „acum ori niciodată".

În faţa presiunilor Aliaţilor (la 25 martie 1915, Brătianu, exasperat, a exclamat: „Când vezi tonul cu care Aliaţii ne vorbesc, regret timpul când Germania avea preponderenţa în Europa"), Brătianu a sfârşit prin a semna la 4/17 august 1916 tratatul de alianţă cu Antanta, însoţit de o convenţie militară. România se angaja să intre în război împotriva Austro-Ungariei, iar Antanta îi recunoştea dreptul de a alipi teritoriile româneşti din Austro-Ungaria: Transilvania cu Crişana, de la vărsarea Someşului în Tisa până la vărsarea Mureşului în Tisa, Bucovina şi Banatul (inclusiv cel sârbesc). Aliaţii se angajau să declanşeze, cu opt zile înainte de intrarea României în război, o ofensivă cu trupele de la Salonic, pentru a reţine trupele germano-bulgare, şi să desfăşoare, de asemenea, o ofensivă pe frontul austriac, pentru a înlesni viitoarele acţiuni ale armatei române în Transilvania. Rusia urma să trimită trei divizii (două de infanterie şi una de cavalerie); România avea să primească, prin Rusia, zilnic, câte 300 t de muniţie şi materiale de război. Brătianu se putea declara satisfăcut pentru condiţiile obţinute, pentru că ele asigurau deopotrivă interesele pe termen lung şi pe termen scurt ale României. Ceea ce primul-ministru român omisese să ia în considerare era lipsa de bună-credinţă a Aliaţilor, care nu vor îndeplini – sau când o vor face, cu totul neîndestulător – obligaţiile asumate.

În pregătirea armatei române pentru război, Brătianu a săvârşit mari erori. Întocmai cum la Ministerul de Externe îl pusese pe slabul Emanoil Porumbaru pentru a conduce el întreaga activitate diplomatică, tot astfel, la Marele Stat Major, în locul unui general capabil, l-a numit pe generalul Dumitru Iliescu (titular era generalul Zottu, bolnav de nervi, care s-a sinucis la intrarea României în război), total obedient faţă de primul-ministru, tipul generalului fanfaron şi iresponsabil, anunţând că tot este pregătit şi că victoria e sigură. Brătianu

însuşi evalua eronat viitoarea campanie: el îi spunea generalului Averescu, în 1915, că eliberarea Transilvaniei se va face în 15 zile!

Aprovizionarea armatei a dat naştere la un *boom* afacerist, în care venalitatea a căpătat proporţii considerabile. Un publicist nota în jurnalul său la 13 august 1916: „Nu mai e nimic de... operat. Aproape două miliarde de lei ai Ministerului de Război s-au mistuit pentru ca, peste o lună de zile, să se adreseze acel apel deznădăjduit ca să-şi facă pomană şi să dăruiască obiele pentru soldaţi. Samsarii, deci, au intrat în vacanţă – nu se mai cumpără, nu se mai vinde, şi bursa permiselor de export s-a închis".

Guvernul liberal a angajat România în război cu armata nepregătită, a subevaluat capacitatea de ripostă a adversarului şi şi-a întemeiat planurile de luptă pe promisiunile Aliaţilor. Corupţia şi dezordinea din anii neutralităţii şi-au spus cuvântul la începerea operaţiilor militare, haosul căpătând, în anumite segmente ale articulaţiilor militare şi civile, proporţii uriaşe. C. Argetoianu oferă o imagine sugestivă a coloanei sanitare care urma să se organizeze în Parcul Carol: „Un talmeş-balmeş de ambulanţe vechi şi noi, de furgoane, de căruţe rechiziţionate, de automobile hodorogite, de cuptoare şi de bucătării de campanie amestecate unele cu altele, în voia Domnului. O forfoteală de ofiţeri, de gradaţi şi de civili, zbierând şi înjurându-se între ei, ierarhic, blestemând cu toţii «organizarea» (ar fi fost mai exact «dezorganizarea»), încurcau şi mai rău, parcă dinadins, ceea ce fusese deja atât de bine încurcat în zilele precedente". Generalul Berthelot, şeful misiunii militare franceze, a sintetizat corect situaţia găsită, când a spus că eram „admirabil de dezorganizaţi".

Planul de campanie – ofensivă în Transilvania, apărare pe Dunăre şi în Dobrogea – avea în vedere mai mult starea de spirit a populaţiei decât necesităţile militare. Nu atât eliminarea primejdiei ca adversarul, străpungând liniile româneşti de la cotul Carpaţilor, să separe Moldova de Muntenia, cât mai ales satisfacerea sentimentului public obsedat de eliberarea Ardealului a determinat opţiunea strategică a ofensivei peste Carpaţi. Acest masiv muntos, lesne de apărat cu efective reduse, ar fi putut să constituie o pavăză sigură pentru o ofensivă în sud care să scoată Bulgaria din război, să întrerupă legătura dintre Puterile Centrale şi Turcia şi să asigure securitatea flancului sudic românesc pentru a permite desfăşurarea operaţiilor din

Transilvania (așa cum se va vedea mai jos, debutul fericit al ofensivei în Ardeal a fost compromis la câteva zile de catastrofa de la Turtucaia).

Intrarea în război a fost decisă formal (căci hotărârea fusese deja luată de rege și de guvern) la Consiliul de Coroană din 14/27 august, ținut la Palatul Cotroceni, unde s-a desfășurat o dezbatere dramatică, situată, prin măreția ei, la înălțimea momentului istoric. Partizanii celor două orientări – securitate națională și unitate națională – și-au expus din nou argumentele, de astă dată protagoniștii duelului de idei fiind P.P. Carp și regele Ferdinand.

„Din acest război – a spus P.P. Carp – va ieși sau egemonia germană sau egemonia rusească. Egemonia germană înseamnă pentru noi mântuirea, cea rusească sfârșitul, fiindcă vom sta în drumul Rusiei către Constantinopole. Iată de ce nu putem, oricum ar fi și în orice împrejurări, să fim decât împotriva rușilor. De altminteri, Sire, acesta nu este numai interesul țării, el este și interesul Dinastiei. Să nu-și închipuiască Maiestatea Voastră că o Rusie învingătoare va tolera vreodată în România o dinastie Hohenzollern." Și într-o supremă consecvență cu convingerile sale – rarisimă în clasa noastră politică din toate timpurile – P.P. Carp a rostit cuvinte coborâte parcă din tragedia unui mare scriitor din Grecia veche: „Am trei fii, îi dau Maiestății Voastre să se bată și să moară. Iar eu mă voi ruga lui Dumnezeu ca armata română să fie bătută, căci numai astfel România va putea să fie scăpată".

Replica regelui Ferdinand a fost pe măsura acestei admirabile afirmări de onestitate politică și intelectuală, dusă până la ultimele ei consecințe, care îl condamna în ochii posterității pe P.P. Carp, cel rămas credincios sie însuși: „Ați greșit și adineauri – a spus suveranul, după ce încercase să-l facă pe P.P. Carp să-și retragă cuvintele despre înfrângerea armatei – când ați vorbit de interesele Dinastiei, nu cunosc decât interesele țării. În conștiința mea aceste două interese se confundă. Dacă m-am hotărât să fac acest pas grav, e fiindcă, după matură chibzuință, eu am ajuns la convingerea adâncă și nestrămutată că el corespunde cu adevăratele aspirațiuni ale neamului a căror răspundere o port în ceasul de față. Dinastia va urma soarta țării, învingătoare cu ea sau învinsă cu ea. Deoarece, mai presus de toate, să știți, domnule Carp, că Dinastia mea este română. Rău ați făcut când ați numit-o străină, germană. Nu, e românească! Românii nu au

adus aici pe unchiul meu, regele Carol, ca să intemeieze o dinastie germană la gurile Dunării, ci o dinastie națională, și revendic pentru casa mea cinstea de a fi îndeplinit în întregime misiunea pe care acest popor i-a încredințat-o". Regele german se dovedea a fi un admirabil patriot român.

O SUCCESIUNE DE ÎNFRÂNGERI

Zarurile erau aruncate. În aceeași zi, ministrul României la Viena prezenta declarația de război a României. Pentru a releva că intrarea sa în vâltoarea curentului era determinată exclusiv de un obiectiv legitim – eliberarea românilor din Austro-Ungaria – România a declarat război numai Dublei Monarhii, subliniind, în declarația de război, că speranțele într-o ameliorare a situației conaționalilor din Austro-Ungaria, după alianța României cu Puterile Centrale, nu se împliniseră, românii – era vorba de cei din Transilvania și Banat – fiind tratați ca o „rasă inferioară" și supuși unui grup minoritar (referire la situația minoritară a ungurilor în raport cu naționalitățile nemaghiare).

Declarația de război a României – deși începea să fie așteptată – a produs totuși surpriză, întrucât se credea că ea se va produce în toamnă, după strângerea recoltei. Împăratul Wilhelm al II-lea a avut o prăbușire nervoasă, iar cancelarul Bethmann-Hollweg a crezut că războiul era pierdut. Șeful Marelui Stat Major, generalul von Falkenhayn, a fost demis, iar cuplul militar Hindenburg–Ludendorff a fost adus în avanscenă pentru a reda încrederea populației (după restabilirea situației militare cei doi nu au mai permis civililor să dețină pârghiile puterii, astfel că la originea instaurării puterii Cartierului General în detrimentul autorității împăratului și a cancelarului, situație ce avea să dureze până la sfârșitul războiului, s-a aflat intrarea României în marea conflagrație).

Începutul campaniei a fost foarte promițător. Unitățile române au intrat în Transilvania într-o atmosferă de entuziasm, atât în rândul trupei cât și al românilor ardeleni. Ocuparea Brașovului (16/29 august) a fost punctul culminant al ofensivei din Transilvania, unde

nu au lipsit însă şovăielile precauţiei exagerate, ca acelea care au făcut ca Sibiul, evacuat de adversar, să rămână neocupat de trupele române.

În memoriile sale, generalul Erich Ludendorff este un critic sever al greşelilor săvârşite de comandamentul român: „Românii ar fi trebuit, intervenind viguros împotriva concentrărilor noastre de trupe, să deschidă, pe la spate, ruşilor trecătorile Carpaţilor. Au făcut contrariul. Ignoranţi într-ale marelui război, nu au tras nici un profit din circumstanţele favorabile care li se ofereau fără încetare [...]. Intrarea în campanie a României s-a făcut fără nici o metodă, iar cooperarea cu Rusia părea compromisă". Generalul Alexandru Averescu rezuma în 1918 intrarea noastră în război în următorii termeni: „Punerea în aplicaţie a monstruosului nostru plan de operaţiuni a fost nu mai puţin monstruoasă".

Bucuria şi încrederea victoriei din Transilvania au fost spulberate de ruşinoasa înfrângere de la Turtucaia (24 august /6 septembrie). Incompetenţa şi laşitatea comandanţilor (generalii Aslan şi Teodorescu) au făcut ca trupele române, abandonate de comandantul lor (Teodorescu), să fie încercuite şi anihilate (160 ofiţeri şi 6 000 soldaţi morţi şi răniţi, faţă de 480 ofiţeri şi 28 000 soldaţi prizonieri şi 5 500 militari scăpaţi din încercuire).

C. Argetoianu a înţeles cel mai bine însemnătatea dezastrului de la Turtucaia: „Turtucaia înseamnă o dată mare în evoluţia politică a ţării noastre. [...] Cu Turtucaia a început la noi ura împotriva partidelor. Turtucaia a pus în plină lumină goliciunea oamenilor cărora ţara le încredinţase soarta ei, aproape fără nici un control. Cu Turtucaia a luat naştere la noi o mentalitate nouă şi se poate zice că, odată cu dezastrul de la Turtucaia, s-a trezit şi opinia noastră publică la conştiinţa datoriilor ei".

Şi totuşi, aşa cum scrie acelaşi Argentoianu – să recunoaştem cu dreptate: „O dată mai mult românii s-au arătat blegi". De ce acest calificativ? „Tot putregaiul nostru politic ar fi putut să fie măturat într-o clipă [...]. Şi totuşi, deşi trezită în conştiinţa ei, opinia noastră publică nu s-a ridicat prin acte de violenţă împotriva unor vinovaţi care aşteptau cu capul plecat să li se dea lovitura de graţie". Această condamnabilă pasivitate avea să-şi găsească, peste decenii, în epoca lui Ceauşescu, explicaţia în formula Anei Blandiana: „popor vegetal".

Catastrofa de la Turtucaia a obligat factorii de decizie politici şi militari să înţeleagă că efortul de război avea să fie de lungă durată

şi că el trebuia temeinic pregătit; în al doilea rând, prin discreditarea clasei politice şi prin frustrare, care avea să fie amplificată de desfăşurările ulterioare, ea s-a aflat la originea curentului totalitarist de extremă dreaptă.

Pentru a face faţă situaţiei ameninţătoare create pe frontul de sud, generalul Averescu a pregătit singura operaţie militară a armatei române, având la bază o idee strategică ingenioasă: trecerea Dunării, pe la Flămânda, pe teritoriul bulgar, şi încercuirea trupelor inamice printr-un atac conjugat dat de forţele trecute pe malul drept al fluviului şi de cele româno-ruse din Dobrogea. Punctul slab al operaţiei îl constituia dependenţa ei de situaţia meteorologică: atât timp cât apele Dunării rămâneau scăzute, monitoarele austro-ungare aflate la Orşova nu puteau coborî pentru a ataca podul de vase construit peste Dunăre.

Începută la 18 septembrie /1 octombrie 1916, trecerea trupelor române pe malul drept a provocat derută în comandamentul bulgaro-german al feldmareşalului von Mackensen. Ca şi cum soarta s-ar fi înverşunat împotriva noastră, după acest început promiţător, ploaia torenţială, însoţită de o furtună, a rupt podul de vase şi – ceea ce a fost mult mai grav –, făcând să crească apele Dunării, a permis venirea monitoarelor austro-ungare, care au început să bombardeze podul.

Agravarea situaţiei pe frontul din Transilvania, unde forţele germano-austro-ungare conduse de generalul E. von Falkenhayn trecuseră la ofensivă, s-a repercutat asupra frontului din sud. La 22 septembrie / 5 octombrie operaţia a fost oprită şi trupele readuse pe malul stâng al Dunării, iar mare parte trimise pe frontul din Carpaţi. La întâlnirea sa cu Averescu, în 1918, Mackensen i-a spus: „Ştii d-ta că, dacă continuai, eram pierdut?", iar când generalul român a explicat că situaţia din nord determinase oprirea operaţiei, interlocutorul german a replicat: „Aţi fi avut vreme, după ce m-aţi fi nimicit".

După o rezistenţă la trecători, în care capacitatea de a îndura a ţăranului român şi-a spus cuvântul (mai ales pe Valea Jiului, unde populaţia din Tg. Jiu s-a alăturat armatei), forţele Puterilor Centrale au izbutit să pătrundă pe Valea Jiului, au cucerit Tg. Jiu (2/15 noiembrie), au ocupat Oltenia şi au pătruns apoi în Muntenia (11/24 noiembrie). Cu o zi mai înainte, forţele germano-bulgare au trecut

Dunărea la Zimnicea. Situația României a devenit critică. Pentru a nu ceda Capitala fără a se fi încercat apărarea ei, s-a hotărât să se dea o bătălie pe Neajlov și Argeș, destinată a fi o „Marna română". Începută cu succese promițătoare, ea s-a încheiat cu înfrângerea forțelor noastre (neșansa a mai făcut ca planul de operații al armatei române să fie capturat de inamic la Găești). Autoritățile au părăsit Capitala, în care trupele Puterilor Centrale și ale aliaților lor au intrat la 23 noiembrie /6 decembrie. Retragerea populației din Oltenia și Muntenia s-a făcut în condiții cumplite.

Iată descrierea zguduitoare a lui I.G. Duca: „Spectacolul drumurilor era de nedescris: bărbați, femei, copii, bolnavi, bătrâni, schilozi, pe jos, în trăsuri, în căruțe, călări, umblau în ploaie, pe vânt, pe frig, pe ninsoare. Unii adunaseră în grabă ce putuseră din avutul lor și îl târau după ei. Alții nu mai puteau înainta și cădeau sleiți de puteri și lihniți de foame de-a lungul șoselelor. Alții mureau prin șanțuri și trupurile lor descompuse erau lăsate în prada corbilor. Pe lângă aceasta, exodul populației civile se amesteca cu convoiurile armatei în retragere, soldații, grăbiți să treacă spre a executa ordinele ce aveau, răsturnau tot ce le stătea în cale, se nășteau astfel învălmășeli îngrozitoare, în depărtare se auzeau focurile inamicului, copiii țipau, femeile plângeau, oamenii răcneau, ploaia nu mai înceta, gerul se înteța, într-o parte un sat era bombardat, într-alta se vedeau flăcări de incendiu. Era o viziune de infern".

Într-un mic volum de amintiri din 1916, intitulat simplu *Retragerea*, Ștefan Zeletin (ofițer de rezervă) a întregit tabloul dantesc al lui I.G. Duca, prin relatarea retragerii armatei: soldații, flămânzi, cerșeau mâncare la porțile caselor sau furau prin spatele curților. Au murit mai puțini soldați în încleștările cu inamicul și mai mulți din cauza lipsei de hrană și de istovire de pe urma marșurilor (unele ordonate inutil de ofițeri incompetenți).

În jurnalul său personal, Octavian Goga, refugiat din Transilvania în Regat, a scris cele mai aspre rânduri de condamnare a clasei politice românești: „Țară de secături, țară minoră, căzută rușinos la examenul de capacitate în fața Europei [...]. Aici ne-au adus politicienii ordinari, hoții improvizați astăzi în moraliști, miniștrii cari s-au vândut o viață întreagă, deputații contrabandiști. [...] Nu ne prăbușim nici de numărul dușmanului, nici de armamentul lui, boala o avem în suflet, e o epidemie înfricoșată de meningită morală. Țara în care un Morțun e ministru de Interne, un așa-zis Porcu (Al. Constantinescu – n.n.) stâlp

de partid, cu conducători simpli hoți la drumul mare, trebuia să ajungă la marginea prăpastiei". Poetul avea dreptate: în ajunul ocupării Capitalei de către adversar, la Marele Cartier General s-a organizat „o masă comună", pentru a se sărbători înaintările din armată, făcute pentru „a se ridica moralul ofițerilor", după cum arată în jurnalul său viitorul general Radu R. Rosetti. Printre cei înaintați „de-a valma și fără discernământ" s-a numărat și prințul moștenitor Carol (motivul „mesei comune"!), care, inițial, refuzase să meargă, evident simbolic, pe front, apoi, când se dusese organizase chefuri care sustrăgeau pe ofițeri de la îndatoririle lor. Îndurerată, regina Maria i-a scris lui Carol că, mamă și regină, îi era rușine să aibă un asemenea fiu. Un banchet la Marele Cartier General în ajunul căderii Capitalei în mâinile dușmanului e un fapt unic în istorie!

După căderea Capitalei, Goga notează: „Piramida noastră socială e morbidă – vârful bolnav de sifilis, temelia de pelagră. A trebuit acest cataclism ca să crape mincinoasa fațadă occidentală, ca să vedem în dosul ei [...]. Într-o asemenea situație tragică, cu elementele de-aici, nefiind o țară de opinie publică sau de libertate constituțională, nu se așteaptă nimeni la o schimbare de politică internă. Guvernul, care în Franța ar fi căzut din primele zile, și în Italia ar fi fost asasinat, e tot atât de sigur la locul lui".

Goga avea dreptate: schimbările s-au mărginit la constituirea unui nou guvern, prezidat de Ion I. C. Brătianu, în care au intrat și conservatorii lui Take Ionescu (devenit vicepreședinte al Consiliului de Miniștri), iar compromisul general D. Iliescu, în loc să fie trimis la Curtea Marțială, a plecat în Franța ca reprezentant al armatei române!

Și totuși campania din 1916 a jucat un rol capital în viitoarea destrămare a Austro-Ungariei: „Intrarea României [în război] – scrie Glenn Torrey – a adus liderilor Antantei constatarea amară că recrutarea de noi aliați îi obligase vrând, nevrând și fără un plan prestabilit la distrugerea Austro-Ungariei. Mai târziu, aceste angajamente (față de Serbia, Italia și România, privind teritorii din Austro-Ungaria – n.n.) au devenit o obligație când au început inițiativele de pace de la Viena. [...] Astfel, campania României din 1916, deși terminată cu o înfrângere, a pecetluit soarta Austro-Ungariei și a făcut posibilă unitatea națională a românilor".

Iarna 1916–1917 a fost iarna durerii, dar și a speranței. Muntenia și Oltenia ocupate, Moldova plină de refugiați și bântuită de o epidemie de tifos exantematic, aliatul rus din ce în ce mai nesigur se

scufunda în haosul tulburărilor interne, care aveau să ducă la căderea ţarismului (2/15 martie), iar, câteva luni mai târziu, la instaurarea regimului comunist-bolşevic (25 octombrie / 7 noiembrie 1917).

În momentul celor mai devastatoare îndoieli asupra deznodământului, N. Iorga, cu acea experienţă venită istoricului din cunoaşterea trecutului naţional şi universal, a rostit în parlamentul refugiat la Iaşi poate cel mai frumos discurs din cariera sa politică, reamintind cuvintele lui Petru Rareş, când se afla şi el în pribegie: „Vom fi ce-am fost şi mai mult decât atât".

REÎNVIEREA MILITARĂ

Lunile de iarnă şi de primăvară au constituit totodată şi perioada de refacere a armatei române. Înfrângerile din 1916 au adus şi o dureroasă „epurare" a elementelor incapabile, dintre care unele s-au eliminat de la sine. Misiunea militară franceză condusă de generalul Henri Berthelot, deşi uneori a rănit orgoliul ofiţerilor români (generalul Averescu a fost criticul cel mai acerb al misiunii franceze), a insuflat, mai ales, încredere şi a contribuit la buna desfăşurare a refacerii armatei. Se întărea tot mai mult convingerea că, odată cu reluarea operaţiilor militare, armata română va fi în măsură să câştige victoria.

Pentru a ridica moralul soldaţilor, dar şi din teamă că Averescu, cel mai popular general, bănuit tot timpul la Curtea regală de mari ambiţii politice, ar putea să facă agitaţie în armată, regele Ferdinand, venit în inspecţie la Armata 2 a lui Averescu, a ţinut, la Răcăciuni (23 martie/5 aprilie) un discurs în care le-a promis reforma agrară şi votul universal: „Vouă, fiilor de ţărani care aţi apărat cu braţul vostru pământul unde v-aţi născut, unde aţi crescut, vă spun eu, regele vostru, că, pe lângă răsplata cea mare a izbândei, care va asigura fiecăruia recunoştinţa neamului nostru întreg, aţi câştigat totdeodată dreptul de a stăpâni într-o măsură mai largă pământul pe care v-aţi luptat. Eu, regele vostru, voi fi întâiul a da pilda. Vi se va da şi o largă participare la treburile politice". Cuvântul regal a avut o extraordinară forţă de consolidare şi amplificare a motivaţiei soldaţilor-ţărani de a continua lupta. Pentru ei, sfârşitul războiului trebuia să însemne, în primul rând, împroprietărirea. Este ceea ce explică soliditatea

„frontului intern" – absența oricăror tulburări în rândurile populației și ale armatei – precum și imunitatea manifestată față de propaganda comunistă desfășurată de soldații ruși, câștigați de ideile lui Lenin.

Generalul Constantin Prezan, numit șef al Marelui Stat Major și secondat de maiorul Ion Antonescu, „brațul drept al generalului Prezan [...], un element de o deosebită valoare și care prin inteligența, priceperea și activitatea sa și-a adus personal, dar a adus și țării neprețuite servicii" (I.G. Duca), a fost un bun organizator, astfel că, în vara anului 1917, armata română avea să dovedească aliaților și adversarilor că reprezintă o forță vrednică de respect.

În vara anului 1917 s-au desfășurat o operație ofensivă – Mărăști (11/24 iulie–19 iulie/1 august) și două operații defensive – Mărășești (24 iulie/6 august–6/19 august) și Oituz (26 iulie/ 8 august–9/22 august).

Cea dintâi, desfășurată de Armata 2, condusă de generalul Averescu, în cooperare cu Armata 4 rusă, a luat prin surprindere pe adversar, convins că nici soldații români, nici cei ruși nu mai erau capabili de un efort ofensiv. Deși a trebuit să fie întreruptă din cauza ordinului guvernului lui Kerenski de a suspenda acțiunile ofensive ale armatei ruse pe toate fronturile și a situației create în Bucovina, unde trupele austro-ungare au reocupat Cernăuții, bătălia de la Mărăști, fără să fi avut o mare însemnătate strategică (au fost cuceriți 500 km^2 cu 30 de sate), a însemnat totuși o cotitură, întrucât, cum se arată într-o istorie a războiului, „pentru întâia oară, după 11 luni de la intrarea României în război, ei (soldații români – n.n.) au văzut că inamicul atacat fuge din fața lor, că el le cedează terenul, că-i iau prizonieri, că-i capturează material (arme, mitraliere, tunuri)".

Înaintarea Armatei 2 a creat un ieșind ale cărui baze au fost atacate violent de inamic, decis să rupă frontul, să ocupe Moldova și să scoată astfel România din război. Bătălia de la Mărășești a fost episodul cel mai glorios al Războiului de întregire și ea se așază alături de cele mai mari izbânzi din istoria militară a românilor. Meritul acestei victorii revine generalilor Constantin Cristescu – schimbat, în urma neînțelegerilor cu comandații ruși – și Eremia Grigorescu. Rezistența eroică a trupelor și rapida înlocuire a unităților ruse, intrate în panică sau fără voință de luptă, ca urmare a propagandei bolșevice, au făcut ca planul inamicului să se năruie. România a rezistat și a continuat lupta, iar autoritățile – regele, parlamentul, guvernul – au rămas pe teritoriul național (existase intenția retragerii

în sudul Rusiei; încă de la sfârşitul lui 1916 începuse transportul tezaurului Băncii Naţionale şi a altor valori, între care bijuteriile reginei Maria, la Moscova).

Încheierea bătăliei Moldovei – cum s-a propus să fie numite cele trei încleştări de la Mărăşti, Mărăşeşti şi Oituz – părea să ofere un răgaz României, dar evenimentele din Rusia au creat un nou cadru militar şi politic cu totul defavorabil ţării noastre. Îndată după luarea puterii, Lenin a anunţat intenţia noii puteri, comuniste (bolşevice), de a încheia pacea. Dispozitivul mixt româno-rus pe front, dar, mai ales, poziţia Moldovei, prinsă între Rusia, Austro-Ungaria şi teritoriile româneşti ocupate de Puterile Centrale şi aliaţii lor, făceau, practic, imposibilă continuarea războiului.

O PACE DRACONICĂ

Brătianu a avut abilitatea de a-i trece puterea lui Averescu pentru a negocia pacea (încă de la 22 noiembrie/5 decembrie se încheiase un armistiţiu la Focşani, dar el avea un caracter strict militar). Discuţiile începute la Buftea au relevat disensiuni între Germania şi Austro-Ungaria ce se sperau a fi exploatate, dar şi duritatea condiţiilor impuse României, căreia i se cerea cedarea Dobrogei, rectificarea frontierei cu Austro-Ungaria şi concesii economice.

S-a crezut atunci că un guvern prezidat de Alexandru Marghiloman rămas la Bucureşti, sub ocupaţie, şi bine văzut la Viena şi Berlin (P.P. Carp se pronunţase răspicat pentru schimbarea dinastiei) ar putea obţine condiţii mai bune de pace.

Liderul conservator, convins de victoria germană, a crezut că poate asigura României o situaţie mai bună, prin cooperarea cu Germania şi prin desolidarizarea clară de politica lui Brătianu, al cărui guvern a fost dat în judecată. C. Argetoianu a explicat eroarea acestei proceduri: „Brătianu şi guvernul lui meritau să fie daţi în judecată pentru uşuratica lipsă de pregătire cu care s-a intrat în război, pentru nerușinatele potlogării pe care unii miniştri şi partizanii lor le comiseseră înaintea şi în timpul războiului; Brătianu şi guvernul lui meritau să fie aspru osândiţi pentru sutele de mii de oameni morţi de frig, de foame şi de boală, fără nici un folos pentru scopul urmărit – dar Brătianu şi

guvernul lui nu puteau fi daţi în judecată şi cu atât mai puţin osândiţi de prepuşii inamicului şi de slugile Komandaturilor nemţeşti".

Pacea de la Bucureşti (24 aprilie/7 mai 1918), semnată la Palatul Cotroceni, în aceeaşi sală unde se decisese intrarea României în război, a impus ţării învinse condiţii deosebit de aspre: Dobrogea era pierdută, Cadrilaterul şi o parte a judeţului Constanţa erau anexate de Bulgaria, iar restul trecea sub condominiul Germaniei, Austro-Ungariei, Bulgariei şi Turciei, statutul definitiv al acestui teritoriu urmând a fi reglementat mai târziu; în regiunea munţilor, Austro-Ungaria, invocând securitatea frontierei carpatine, a anexat circa 5 600 km^2, adică aducând graniţa pe versantul sudic şi estic şi luând în stăpânire masivele muntoase; principalele ramuri ale economiei – agricultura, industria petrolieră, pădurile etc. – treceau, practic, sub controlul Puterilor Centrale.

Odată cu semnarea păcii de la Bucureşti, războiul României, astfel cum fusese el pregătit de guvernul liberal, lua sfârşit. Irresponsabilitatea şi corupţia au lipsit armata de pregătirea necesară, iar când ea s-a refăcut, contextul militar şi politic (defecţiunea rusă) a împiedicat-o să dea măsura calităţilor ei.

O GEANĂ DE LUMINĂ

Când idealul desăvârşirii unităţii naţionale părea compromis, au început să dea roadele două procese istorice la care nu se gândise nimeni la începutul războiului, dar care aveau să joace rolul decisiv în apariţia României Mari (este adevărat că, îndată după izbucnirea războiului, perspicacele Take Ionescu, printre multe preziceri corecte, anunţase şi o „cascadă a tronurilor" şi o cotitură spre stânga, dar nu intrase în detalii): căderea autocraţiei ţariste, urmată de instaurarea regimului comunist şi destrămarea monarhiei austro-ungare.

Haosul provocat în Rusia de marile prefaceri politice au atins şi Basarabia, unde se aflau depozite ale armatei române şi căi de comunicaţii prin care veneau – atât timp cât Rusia era în război – muniţii şi material de luptă. Securitatea spaţiului basarabean era o componentă a securităţii spaţiului moldovean, care, în acel moment, reprezenta statul român liber.

Dincolo de considerentele militare, existau şi cele politice: fruntaşii români din Basarabia înţelegeau că, în condiţiile create de dispariţia autocraţiei, apoi de hotărârea guvernului prezidat de Lenin de a recunoaşte dreptul la autodeterminare (până la despărţire) a popoarelor din fostul Imperiu rus apărea posibilitatea unirii Basarabiei cu România; în acelaşi timp, Puterile Centrale, pentru a da o compensaţie României, în schimbul teritoriilor ce aveau să fie cedate prin pacea de la Bucureşti, acceptau încorporarea Basarabiei la România.

Pentru a proteja depozitele şi căile de comunicaţie, dar şi pentru a răspunde apelului autorităţilor „moldovene" din Chişinău, ameninţate de forţele bolşevice şi îngrijorate de intenţiile puterii de la Kiev de a încorpora, total sau parţial, Basarabia, în această provincie au intrat patru divizii române (două de infanterie şi două de cavalerie).

Elementele românofobe, provenite dintr-un spectru mixt politico-etnic (extrema stângă, minoritari etnici etc.), erau, evident, ostile prezenţei militare româneşti în Basarabia. „În sfârşit, vie orice armată, nu însă cea românească", a sintetizat poziţia acestor elemente deputata menşevică Nadejda Grindfeld.

Înainte de venirea trupelor române în Basarabia, mişcarea românească de emancipare naţională înregistrase progrese. La 31 martie/ 13 aprilie a luat fiinţă Partidul Naţional Moldovenesc printre ai cărui fruntaşi se aflau Gurie Grosu, Pan Halippa, Pavel Gore, Vladimir Herţa, Elena Alistar ş.a. Marele congres ostăşesc, reunit la Chişinău (20 octombrie/2 noiembrie–27 octombrie/7 noiembrie 1917), într-o atmosferă de avânt (era prezent, pe lângă militarii moldoveni, şi un batalion de voluntari ardeleni, proveniţi din foştii prizonieri din armata austro-ungară, aflaţi în Rusia), a proclamat autonomia politică şi teritorială a Basarabiei, a hotărât constituirea forţelor armate proprii şi convocarea unui organ reprezentativ, destinat să conducă Basarabia: Sfatul Ţării, stabilind numărul membrilor şi repartiţia între „moldoveni" şi „celelalte neamuri din Basarabia". Aşa cum a subliniat istoricul Ion Ţurcanu, „Congresul militar moldovenesc a creat o nouă formaţiune statală de sine stătătoare, prima în istoria românilor basarabeni".

Întrunit la 21 noiembrie/4 decembrie, Sfatul Ţării era alcătuit din 120 reprezentanţi ai diverselor categorii socio-profesionale şi etnice, aleşi de diverse partide, organizaţii, comitete; sub aspect etnic, în

Sfatul Țării se aflau 84 deputați moldoveni și 36 ai diverselor minorități (ruși, evrei, bulgari etc.); zece locuri erau destinate românilor/moldovenilor transnistreni. În funcția de președinte al Sfatului Țării deputații l-au ales pe Ion Inculeț. Conferențiar la Universitatea din Petrograd, el fusese trimis, în iunie 1917, împreună cu Pantelimon Erhan, în Basarabia de guvernul provizoriu al lui Kerenski pentru a încuraja schimbările revoluționare, dar nu pe baze naționale, ci sociale, ambii fiind inițial ostili separării de Rusia și apropierii sau unirii cu România.

Curentul favorabil unirii cu România a avut ca exponenți pe Pantelimon Halippa, editorul gazetei „Cuvânt Moldovenesc" (potrivit unor informații neconfirmate, el ar fi discutat în primăvara lui 1917 și cu Lenin, pe atunci doar liderul bolșevicilor, care i-ar fi spus: „procedați cum vă dictează conștiința națională și interesul politic, dar hotărârea să fie luată prin Sfatul Țării" – întrucât sovietele erau instituția creată de revoluționari, este evident că Lenin avea în vedere un soviet basarabean), și pe Ion Pelivan, sprijiniți de inimosul și energicul transilvănean Onisifor Ghibu, stabilit din martie 1917 la Chișinău, unde a editat ziarele „Ardealul" și „România Nouă", având printre redactori pe foarte tânărul Andrei Oțetea, transilvănean și el.

La 2/15 decembrie 1917, Sfatul Țării proclamă Republica Democratică Moldovenească Autonomă în cadrul Federației Ruse, iar la 24 ianuarie/6 februarie 1918 independența noii republici (în Basarabia folosindu-se stilul vechi, Pantelimon Halippa a propus ca proclamarea independenței să se facă în ziua Unirii Principatelor).

Președintele Republicii era Ion Inculeț, iar guvernul, numit Consiliu de directori, îl avea în frunte pe Pantelimon Erhan, apoi pe Daniel Ciugureanu.

Paralel cu structurile de putere, organizate în virtutea dreptului la autodeterminare recunoscut de regimul comunist, în Basarabia acționau detașamente înarmate ale Rumcerod (abreviere de la Comitetul Executiv Central al Sovietelor Frontului român, Flotei Mării Negre și regiunii Odessa), care, la sfârșitul anului 1917, trecuse sub controlul bolșevicilor și acționa pentru instaurarea puterii sovietice, sub președinția lui V.G. Ludovski. Adevăratul conducător era însă Christian Rakovski, fostul fruntaș al PSD român, fugit în Rusia, după ce fusese eliberat din detenție, în urma manifestației de 1 mai 1917 de la Iași, și hotărât să impună regimul sovietic și în România.

Într-un haos total, creat de formaţiunile înarmate ale Rumcerodului şi de ezitările unora dintre fruntaşii politici de la Chişinău, trupele române au intrat în Chişinău, iar generalul Ernest Broşteanu, comandantul lor, invitat în Sfatul Ţării (14/27 ianuarie) a atras atenţia că rostul prezenţei militare româneşti este exclusiv păstrarea ordinii. „Creaţi-vă viaţa dvs. cum credeţi şi nimeni nu se va amesteca în ea, în organizarea ei, noi nu vă vom împiedica", a spus generalul membrilor Sfatului Ţării.

Dezarmarea trupelor sovietice aflate în Basarabia a atras o replică dură din partea guvernului sovietic: după ce la 1/14 ianuarie 1918 ministrul României la Petrograd, C. Diamandy, şi membrii misiunii militare române au fost arestaţi (ceea ce a provocat protestul întregului corp diplomatic acreditat la Petrograd, întrucât ministrul beneficia de imunitate diplomatică), la 13/26 ianuarie guvernul sovietic a decis ruperea relaţiilor diplomatice cu România şi confiscarea tezaurului. („Rezervele de aur ale României – se arăta în declaraţia sovietică – în păstrare la Moscova se declară intangibile pentru oligarhia română. Regimul sovietic îşi ia răspunderea integrităţii acestor rezerve şi le va remite în mâinile poporului român".)

La Odessa, Rumcerod a început să facă arestări printre românii refugiaţi, ameninţându-i cu deportarea sau executarea. Pentru a salva ostaticii luaţi la instigarea lui Rakovski, generalul Averescu a semnat un acord cu Rumcerod (20 februarie/5 martie, confirmat la 24 februarie/9 martie la Odessa), interpretat de partea sovietică drept un angajament de retragere a trupelor române din Basarabia în decurs de două luni (cu excepţia a 10 000 de militari pentru paza depozitelor) şi, implicit, de recunoaştere a autorităţii Rumcerod. Acest acord, invocat mereu de sovietici ca un argument în favoarea recunoaşterii apartenenţei Basarabiei la URSS şi considerat de I.G. Duca o gravă eroare a lui Averescu, cuprinde în fapt „o greşeală de redactare datorată grabei" (F. Nanu), în înţelesul că Averescu acceptase cererile Rumcerodului pentru a-i salva pe ostatici, cu excepţia celei privind retragerea trupelor române din Basarabia, dovadă că, în telegrama trimisă generalului Broşteanu, Averescu preciza că „linia noastră de demarcaţie, dincolo de care nici măcar patrulele nu vor trece, va fi malul drept al Nistrului".

Intensificarea curentului unionist s-a manifestat prin numeroase adrese trimise de zemstve, organizaţii, studenţi etc. Sfatului Ţării de

a proclama unirea cu România. Venit în Basarabia, C. Stere a desfăşurat o prodigioasă activitate de sprijinire a acestui curent. La 27 martie/ 9 aprilie 1918, cu 86 de voturi pentru, trei contra şi 36 abţineri (întrucât deputaţii nu aveau mandat de la alegători să voteze în problema unirii), Sfatul Ţării a decis unirea condiţionată a Basarabiei cu România: „Republica Democratică Moldovenească (Basarabia) – se arată în declaraţie – în hotarele ei dintre Prut, Nistru, Marea Neagră şi vechile graniţe cu Austria, ruptă de Rusia acum o sută şi mai bine de ani din trupul vechii Moldove, în puterea dreptului istoric şi al dreptului de neam, pe baza principiului ca noroadele singure să-şi hotărască soarta lor, de azi înainte şi pentru totdeauna se uneşte cu mama sa, România". Declaraţia specifică, în continuare, că Sfatul Ţării avea să-şi continue activitatea de înfăptuire a reformei agrare; Basarabia îşi va păstra „autonomia având un Sfat al Ţării (dieta), ales pe viitor prin vot universal, egal, direct şi secret, cu un organ împlinitor şi administraţie proprie"; celelalte prevederi urmăreau să consolideze libertatea şi drepturile câştigate în 1917.

După vot, primul-ministru, Al. Marghiloman, venit la Chişinău, a fost invitat în sala de şedinţe a Sfatului Ţării, unde, într-o atmosferă de emoţie şi entuziasm, a declarat: „În numele poporului român şi al regelui său, M.S. Ferdinand I, iau act de hotărârea Sfatului şi proclam Basarabia unită, de data aceasta pentru totdeauna, cu România una şi nedivizibilă. Să ne înclinăm în faţa geniului rasei noastre, care a permis poporului Basarabiei să-şi păstreze vie, prin veacuri, scânteia care la prima suflare a libertăţii a aprins inimile lor şi să salutăm adânc pe aceşti oameni (cei din conducerea Republicii Moldoveneşti – n.n.), care, fără preocupări egoiste, putând să rămână conducătorii unui stat, au voit mai bine să fie servitorii unei naţiuni".

Votul Sfatului Ţării privind unirea Basarabiei cu România nu a fost determinat de prezenţa şi cu atât mai puţin de o pretinsă presiune a armatei române trecute peste Prut. Aveam să învăţăm mai târziu, din „experienţa" Armatei Roşii, că, în condiţiile prezenţei militare sovietice, s-au obţinut surprinzătoare unanimităţi sau voturi de 99,9%! Trupele române au făcut imposibilă acţiunea unei minorităţi agresive – cea comunistă – care acţiona la ordinele bolşevicilor, dar nu au intervenit, direct sau indirect, în discuţiile din Sfatul Ţării. Mai mult, aşa cum remarcă Ştefan Ciobanu, Sfatul Ţării a votat legea reformei agrare, vădit inspirată din decretul lui Lenin despre pământ, lege care abolea „proprietatea «asupra pământului, pădurilor, subsolului şi

apelor» fără despăgubiri. Ar fi putut oare o armată chemată «pentru apărarea boierilor» să permită votarea unei legi de această natură?"

După desăvârşirea unităţii naţionale, la 27 noiembrie/10 decembrie 1918, Sfatul Ţării a adoptat o declaraţie prin care renunţă la condiţiile fixate în actul de unire, „fiind încredinţat că, în România tuturor românilor, regimul curat democratic este asigurat pe viitor". În consecinţă, el a hotărât să se autodizolve.

BUCOVINA REDOBÂNDITĂ

În Bucovina, diviziunile din rândul elitei politice româneşti şi, mai ales, agresivitatea naţionaliştilor ucraineni au creat obstacole în calea realizării unirii cu România, obstacole în înlăturarea cărora rolul armatei române a fost de cea mai mare însemnătate. Forţele aflate în prezenţă erau autorităţile austriece, întruchipate în persoana guvernatorului Etzdorf, mişcarea unionistă românească, avându-l în frunte pe energicul Iancu Flondor, şi separatiştii ucraineni, beneficiind de sprijinul unui român (Aurel Onciul).

În timpul războiului, Bucovina fusese teatru de operaţii militare, fiind ocupată – total sau parţial – în trei rânduri de trupele ruse şi de tot atâtea ori recucerită de forţele austro-ungare (în partea ei sudică, după 1916, când România a intrat în război s-au aflat, pentru prima dată de la anexarea provinciei de către Austria, soldaţi români). Convinse că populaţiile română şi ruteană nu sunt fidele monarhiei (în timpul ocupaţiei ruse, ele manifestaseră o atitudine amicală faţă de trupele ţariste), autorităţile imperiale au luat măsuri deosebit de aspre – mergând până la execuţii – împotriva celor vinovaţi sau numai bănuiţi de necredinţă faţă de Viena.

Procesul de dezagregare a Dublei Monarhii a descătuşat şi în Bucovina energiile naţionale. Spre deosebire de Basarabia, unde populaţia română, majoritară, nu a lăsat loc tendinţelor separatiste, în Bucovina, pătrunderea masivă a elementului rutean/ucrainean, mai ales în partea nordică a provinciei, între Nistru şi Prut, a modificat raportul demografic între autohtonii români şi nou-veniţii slavi, iar în zona amintită l-au inversat în defavoarea pământenilor.

Curtea din Viena avusese, la începutul lui 1918, intenţia de a reuni într-o unitate administrativă distinctă părţile bucovinene locuite

masiv de ucraineni cu teritoriile est-galiţiene, dar precipitarea evenimentelor a făcut imposibilă realizarea proiectului. Când naţionalităţile din Austro-Ungaria au început, în toamna anului 1918, să-şi revendice drepturile, Bucovina era ameninţată cu divizarea, întrucât ucrainenii erau hotărâţi să-şi asigure controlul asupra zonei dintre Nistru şi Prut şi, în măsura posibilităţilor, şi a unor părţi ale zonei dintre Prut şi Siret.

Întocmai ca în Basarabia, unde, la sfârşitul anului 1917, se impusese, pentru scurt timp, formula republicii autonome în cadrul Federaţiei Ruse, tot astfel, iniţial, C. Isopescu-Grecul, preşedintele Consiliului Naţional Român din Viena (de fapt, Clubul celor şase parlamentari români din Parlamentul de la Viena, transformat în Consiliu), s-a pronunţat în favoarea constituirii unui stat autonom bucovinean în cadrul imperiului federalizat. Obiectivul reprezentanţilor români era de a salva unitatea istorico-teritorială a Bucovinei româneşti, ameninţată de intenţia ucrainenilor de a înfiinţa şi ei un stat autonom, care ar fi cuprins Bucovina în întregime sau numai partea ei nordică. Pentru împărţirea Bucovinei între români şi ucraineni se pronunţa şi deputatul Aurel Onciul, care, în întreaga perioadă de până la unirea Bucovinei cu România, a acţionat ca un factor de subminare a mişcării unioniste româneşti. Spre deosebire de români, ucrainenii s-au organizat în formaţiuni paramilitare, în rândurile cărora au intrat şi militari ucraineni proveniţi din armata austro-ungară.

De mare însemnătate în organizarea forţelor româneşti unioniste a fost ziarul „Glasul Bucovinei", condus de eminentul filolog Sextil Puşcariu. În primul său număr din 22 octombrie 1918 erau fixate obiectivele mişcării naţionale a românilor bucovineni: „Vrem să rămânem români pe pământul nostru strămoşesc şi să ne ocârmuim singuri, precum o cer interesele noastre româneşti". În privinţa unei posibile uniri cu România, textul făcea o vagă aluzie: „Pretindem ca, împreună cu fraţii noştri din Transilvania şi din Ungaria, cu care ne găsim în aceeaşi situaţie, să ne plăsmuim viitorul care ne convine nouă *în cadrul românismului* (subl.n.)".

În acest spirit s-au desfăşurat la Cernăuţi, în ziua de 14/27 octombrie 1918, lucrările Adunării Naţionale a românilor, care s-a declarat, „în puterea suveranităţii naţionale, Constituantă a acestei Ţări române" şi a hotărât „unirea Bucovinei integrale cu celelalte Ţări româneşti într-un stat naţional independent", în care scop va acţiona „în deplină solidaritate cu românii din Transilvania şi Ungaria". Absenţa unei referiri clare la unirea cu România se explică prin

situația politică și militară din acel moment: Puterile Centrale erau încă în război, la Viena se menținea – oricât de șubredă ar fi fost – o autoritate imperială (reprezentată la Cernăuți de contele Etzdorf), iar România se afla sub regimul Păcii de la București, adică nu era liberă pe mișcările ei.

A fost constituit Consiliul Național Român, alcătuit din 50 de membri, având un comitet executiv prezidat de Iancu Flondor. De a doua zi, el a cerut guvernatorului Etzdorf să transfere puterea noului organism, ceea ce contele a refuzat.

În așteptarea momentului în care ar fi putut acționa în forță, ucrainenii au rămas, inițial, în expectativă, apoi, la 31 octombrie/ 12 noiembrie, Adunarea Națională a ucrainenilor a refuzat să recunoască hotărârile Adunării Naționale a românilor pentru teritoriile în care ucrainenii erau majoritari. De îndată ce haosul a cuprins Austro-Ungaria, ei au declanșat acțiunile de înstăpânire asupra zonelor ce pretindeau că le aparțin. Reprezentanții ucraineni au cerut – și ei – guvernatorului Etzdorf să le transmită puterea, având concursul lui Aurel Onciul, partizanul împărțirii Bucovinei între români și ucraineni.

Confruntat cu primejdia divizării provinciei și a dezordinilor ce amenințau – din cauza agresivității legiunii ucrainene – să escaladeze până la vărsări de sânge, Iancu Flondor a decis să facă apel la guvernul român pentru a restaura ordinea și a trimis la Iași pe unul din membrii Consiliului Național Român, Vasile Bodnărescu, care s-a întâlnit în două rânduri cu Alexandru Marghiloman. Aflat în ultima zi de existență a guvernului său (24 octombrie/6 noiembrie), primul-ministru și-a dat acordul și a informat, în acest sens, cabinetul din Viena, dat fiind Tratatul de la București. (De reținut că în timpul hulitului Alexandru Marghiloman s-a înfăptuit unirea Basarabiei cu România și s-a făcut un pas important spre unirea Bucovinei cu Vechiul Regat, dar „vai de cei învinși"!) Noul guvern, prezidat de generalul Constantin Coandă, care avea să tragă concluzia din schimbările dramatice ce se pregăteau la Viena și Berlin, ca urmare a eșecurilor militare ale Puterilor Centrale, era hotărât să ofere tot concursul românilor bucovineni, inclusiv trimiterea de trupe, în care scop s-a ordonat Diviziei 8 infanterie a generalului I. Zadik să intre în Bucovina. Încercările lui Aurel Onciul de a opri venirea trupelor române – el amenința chiar cu o baie de sânge – au eșuat.

Legiunea ucraineană s-a retras precipitat, iar ostașii români s-au bucurat de o primire călduroasă.

Consiliul Național Român, asumându-și rolul de Adunare Constituantă, a hotărât, la 31 octombrie / 12 noiembrie, crearea unui guvern, condus de Iancu Flondor, președinte al Consiliului Național fiind ales Dionisie Bejan. În timp ce secretarul de stat pentru Afacerile Externe, Sextil Pușcariu, și profesorul Dimitrie Marmeliuc perfectau în țară măsurile pentru Unire (cel din urmă va merge și la Chișinău, unde se afla un grup de refugiați bucovineni, printre care istoricul Ion Nistor, în vederea revenirii lor în Bucovina), la Cernăuți se continuau pregătirile în același scop.

Guvernul bucovinean a convocat pentru 15/28 noiembrie Congresul General al Bucovinei, la care, în afară de Consiliul Național Român și guvernul bucovinean, au luat parte reprezentanți ai Consiliilor Naționale german și polon, populația ucraineană fiind reprezentată de 13 primari și delegați din localități unde ea forma majoritatea. În unanimitate, Congresul a votat „unirea necondiționată și pe veci a Bucovinei în vechile ei hotare, până la Ceremuș, Colacin și Nistru, cu Regatul României".

După entuziasmul unei zile istorice, autoritățile bucovinene aveau de îndeplinit integrarea administrativă în Regatul României, unde Ion I. C. Brătianu, revenit la putere, era exponentul inflexibil al politicii de centralizare.

ALBA IULIA: UN VIS DEVINE REALITATE

În Transilvania, mișcarea națională română era cea mai puternică din toate teritoriile locuite de români și aflate sub stăpânire străină. Aici exista o puternică burghezie română, cu solidă cultură politică, iar cele două biserici, ortodoxă și greco-catolică, peste anumite suspiciuni și neînțelegeri între ele, dăduseră un sprijin masiv efortului de emancipare națională; se manifestase, de asemenea, ca o forță politică vrednică de luat în seamă, secția română a Partidului Social-Democrat din Ungaria, care, în toamna anului 1917, pentru a-și marca individualitatea, a luat numele de „Comitetul Central român al Partidului Social-Democrat din Ungaria".

Intrarea României în război și primirea entuziastă făcută de românii transilvăneni trupelor eliberatoare au determinat măsuri

represive ale autorităţilor maghiare: arestarea şi internarea în lagăre a unui mare număr de români, îndeosebi intelectuali (între care istoricul Ioan Lupaş), suspendarea publicaţiilor româneşti, maghiarizarea şcolilor confesionale româneşti din zona de frontieră; au fost luate în considerare şi au cunoscut un început de aplicare planuri de colonizare maghiară în zonele româneşti.

Situaţia românilor transilvăneni, obligaţi să lupte în armata austro-ungară, drama lor de conştiinţă au fost ilustrate de personajul Valeriu Bologa din romanul *Pădurea spânzuraţilor* al lui Liviu Rebreanu. Cei ajunşi în prizonierat pe frontul rus au putut să-şi exprime liber convingerile politice. Ei s-au constituit în detaşamente de voluntari pentru a lupta pe frontul din România. Transilvănenii, bănăţenii şi bucovinenii din lagărul de la Darniţa (în apropiere de Kiev) au redactat un manifest, în aprilie 1917, în care se spunea: „cerem cu voinţă nestrămutată încorporarea noastră la România liberă, pentru a forma împreună cu ea un singur stat naţional român, pe care îl vom zidi pe bazele celei mai înalte democraţii".

Declaraţia de la Darniţa dă glas asocierii dintre aspiraţiile naţionale şi cele sociale; revoluţia din Rusia şi orientarea spre stânga, generată de suferinţele războiului, au potenţat curentele favorabile schimbărilor economice şi sociale – unele radicale, mergând până la instaurarea unor regimuri comuniste. Astfel de orientări se făceau simţite şi în Ungaria, unde criza militară şi politică era văzută ca un prilej prielnic de ieşire din monarhia habsburgică. Apariţia unei Ungarii independente însemna deopotrivă împlinirea unei aspiraţii ce urca la revoluţia din 1848 şi desprinderea de o Austrie considerată a fi, alături de Germania, culpabilă de declanşarea războiului.

Agitaţiile de la Budapesta şi asasinarea contelui Tisza, fostul prim-ministru identificat ca simbol al conservatorismului şi ultranaţionalismului ungar, au deschis calea spre putere contelui Mihály Károlyi, un aristocrat veleitar, cu simpatii de stânga. Încă înainte de a fi numit prim-ministru, el intrase, prin Oszkár Jászi, un intelectual ce se manifestase încă dinainte de război ca apărător al naţionalităţilor nemaghiare oprimate, în legătură cu fruntaşii mişcării naţionale române.

Discuţiile cu naţionalităţile nemaghiare şi recunoaşterea, în principiu, a dreptului lor la autodeterminare urma, aşa cum se arăta în Declaraţia din 26 octombrie 1918 a Consiliului Naţional Ungar (ce reunea partidele Independent, Radical şi Social-Democrat) „să asigure o bază mai solidă integrităţii teritoriale a Ungariei".

Partidul Național Român, al cărui Comitet Executiv își afirmase încă de la 12 octombrie intenția de a asigura românilor transilvăneni statutul unei „națiuni libere" și de a-și asuma conducerea Transilvaniei, ca organ de putere, a învestit pe Alexandru Vaida-Voevod să prezinte în Parlamentul de la Budapesta poziția partidului și a constituit o delegație permanentă – o adevărată conducere operativă – alcătuită din Iuliu Maniu, Ștefan Cicio Pop, Vasile Goldiș, Theodor Mihali, Al. Vaida-Voevod și Aurel Vlad.

La 18 octombrie, într-o cuvântare ținută în atmosfera tensionată a Parlamentului ungar, Al. Vaida-Voevod a rostit cuvintele care aveau să declanșeze furia deputaților ostili, gata să-l linșeze: „Națiunea română așteaptă și pretinde, după multe suferințe de veacuri, afirmarea și valorizarea drepturilor ei nestrămutate și inalienabile la deplina viață națională". Era întâia afirmare oficială a dreptului românilor la autodeterminare, în concordanță cu principiul inclus de președintele Wilson în cele 14 puncte ale sale, destinate a deveni fundamentul păcii ce urma a fi încheiată.

În acest timp, venit la Viena de pe frontul italian, Iuliu Maniu găsea capitala imperială pradă haosului și descurajării. Hotărât să pună bazele unei armate române, el a găsit nucleul ei în Regimentul 64 din Orăștie, care, cu un efectiv de 5 000 de militari, rămăsese singura unitate militară unde disciplina continua să fie respectată. Preluând comanda regimentului – deși avea doar gradul de locotenent –, Maniu s-a prezentat ministrului de Război, generalul Stöger-Steiner, pentru a-l informa că își asumase comanda unităților române din armata austro-ungară (în Capitală și la Wiener-Neustadt se aflau circa 60 000 de militari români). Unitățile române, al căror comandament s-a instalat în Ministerul de Război, au fost, în acele zile, singurele forțe de ordine într-o Capitală anarhizată, pe ale cărei străzi răsuna „Deșteaptă-te, române!". Pamfil Șeicaru consideră că, în acel moment, „Iuliu Maniu înlesnea revanșa lui Avram Iancu și a unchiului său (al lui I. Maniu – n.n.) Simion Bărnuțiu. Niciodată în cursul vieții lui politice Iuliu Maniu nu a mai atins culmea la care s-a înălțat în octombrie și noiembrie 1918".

La inițiativa fruntașului socialist Ion Flueraș, s-a constituit la 31 octombrie 1918, pe baze paritare – șase reprezentanți ai Partidului Național Român și șase ai Partidului Social-Democrat – Consiliul Național Român, organism destinat să coordoneze eforturile celor două partide în conducerea luptei naționale. Câteva zile după crearea

lui la Budapesta, Consiliul şi-a mutat sediul la Arad şi a dat publicităţii un manifest în care, după ce denunţa politica de oprimare şi deznaţionalizare dusă de guvernul ungar, declara: „Naţiunea română din Ungaria şi Transilvania nu urmăreşte să stăpânească asupra altor neamuri. Lipsită cu desăvârşire de orice clasă stăpânitoare istorică, naţiunea română, prin fiinţa ei însăşi, este întruparea democraţiei celei mai desăvârşite. Pe teritoriul său strămoşesc, naţiunea română este gata a asigura fiecărui popor libertatea naţională, şi organizarea sa în stat liber şi independent o va întocmi pe temeiurile democraţiei, care va asigura tuturor indivizilor aflători pe teritoriul său egalitatea condiţiunilor de viaţă, unicul mijloc al desăvârşirii omeneşti". Manifestul respingea, în termeni categorici, orice formă de menţinere a românilor în frontierele unui stat maghiar, indiferent de regimul său: „Naţiunea română din Ungaria şi Transilvania [...] nu mai voieşte, sub nici o condiţiune, să trăiască în legătură de stat cu naţiunea maghiară, ci este hotărâtă a-şi înfiinţa pe teritoriul locuit de români statul său liber şi independent".

În Transilvania şi în Banat, în timp ce maghiarii încercau, mai ales după răsturnările din Budapesta, în urma cărora puterea fusese luată de Mihály Károlyi (iar Oszkár Jászi devenise ministrul Naţionalităţilor), să-şi asigure controlul, românii se organizau atât pe plan politic cât şi militar. Simultan cu lupta naţională se desfăşurau şi acţiuni violente de caracter economic şi social. La Făget, ţăranii români, care atacaseră nişte magazii cu alimente – potrivit versiunii ungare –, au fost supuşi focului jandarmilor, dar, în imposibilitate de a restabili ordinea, s-a făcut apel la ...aviaţie! Un avion a bombardat ţăranii revoltaţi, provocând 104 morţi. La Giurcuţa, în urma atacării de către ţăranii români a castelului lui Urmanczy, deputat maghiar, detaşamentul sosit pentru restabilirea ordinii a executat 44 de persoane, arse apoi pe un rug improvizat.

Acte de violenţă s-au comis şi în Secuime, unde fruntaşi locali sau simpli locuitori români au fost oribil torturaţi înainte de a fi executaţi.

Guvernul ungar a încercat să oprească secesiunea românilor prin trimiterea ministrului Naţionalităţilor, Oszkár Jászi, la Arad pentru a duce tratative cu fruntaşii Consiliului Naţional Român. Încercarea reprezentantului Budapestei de a păstra Transilvania în cadrul statului ungar, beneficiind de un statut de autonomie, a eşuat: Iuliu Maniu a rezumat la 14 noiembrie în două cuvinte obiectivul mişcării naţionale române: „Separarea deplină".

Ea – separarea – trebuia să fie proclamată în cadrul unui for național repezentativ, a cărui convocare ar fi fost anunțată de Consiliul Național Român. Guvernul ungar încheiase la 13 noiembrie un armistițiu, la Belgrad, cu generalul Franchet d'Esperey, comandantul trupelor Antantei, în urma căruia ele puteau să înainteze, în Transilvania, până la Mureș.

În vederea desfășurării Marii Adunări Naționale, în întreaga Transilvanie, în condiții de insecuritate, create de atacurile unor cete înarmate maghiare, românii și-au desemnat delegații pentru adunarea ce urma să se desfășoare la Alba Iulia, orașul încărcat de amintiri istorice: cârmuirea lui Mihai Viteazul asupra Transilvaniei și martiriul lui Horea și Cloșca.

Pentru socialiștii români adeziunea politică unionistă nu a fost lipsită de întrebări asupra corectitudinii opțiunii lor. Keith Hitchins a explicat corect dilema socialiștilor români: „puteau ei însă să abandoneze cu conștiința împăcată o republică democratică (Ungaria după 31 octombrie 1918 – n.n.) în care se câștigase cea mai amplă libertate pentru un regat cu o lungă tradiție a opresiunii de clasă, chiar dacă el era de aceeași naționalitate cu ei? Astfel de considerente i-au determinat să stăruie ca Transilvania și alte zone din Ungaria locuite de români să rămână autonome până când ar fi existat suficiente garanții că România va deveni o țară democratică și că liderii ei vor înfăptui reforma constituțională și cea agrară, garantând poporului bunăstarea și o voce dominantă în conducerea propriilor treburi. Hotărârea lor de a sprijini unirea finală cu România, dacă aceasta era voința poporului român, nu a șovăit, totuși, niciodată".

Socialiștii (Iosif Jumanca, Ion Flueraș și alții) au înțeles că obiectivele lor social-economice nu puteau fi obținute decât într-un stat național, în cadrul căruia, prin unificarea partidelor socialiste, avea să se creeze un partid socialist puternic, în măsură să promoveze interesele muncitorimii și țărănimii. Este un semn al maturității lor politice faptul de a nu fi cedat la cântecul de sirenă al socialiștilor unguri și de a fi acordat prioritate naționalului față de social.

La marea Adunare Națională de la Alba Iulia din ziua de 18 noiembrie/1 decembrie 1918 au participat 1 228 de delegați; prezidată de Gh. Pop de Băsești, adunarea a ascultat mai multe cuvântări (Șt. Cicio Pop, Iuliu Maniu și alții) rostite și primite într-o atmosferă de mare entuziasm, în timp ce în afara clădirii peste 100 000 de

români, veniți din întreaga Transilvanie, fremătau, în așteptarea unei decizii care li se părea încă a fi un vis minunat.

Hotărârea de la Alba Iulia aducea o notă distinctă, în raport cu cele de la Chișinău și Cernăuți. În primul său articol, ea proclama solemn că „Adunarea națională a românilor din Transilvania, Banat și Țara Ungurească, adunați prin reprezentanții lor îndreptățiți la Alba Iulia, în ziua de 18 noiembrie (1 decembrie) 1918, decretează unirea acelor români și a teritoriilor locuite de dânșii cu România. Adunarea națională proclamă îndeosebi dreptul inalienabil al națiunii române la întreg Banatul cuprins între râurile Mureș, Tisa și Dunăre". În continuare, hotărârea formula un șir de prevederi destinate să asigure individualitatea acestor teritorii în faza de tranziție spre desăvârșirea instituțională și, mai ales, îndeplinirea deziderateloor de ordin social, economic și politic, în care se recunoștea ușor programul socialiștilor. Cea de a doua prevedere, imediat după unire, era cea a autonomiei tranzitorii: „Adunarea națională rezervă teritoriilor sus-indicate autonomia provizorie până la întrunirea Constituantei aleasă pe baza votului universal". Principiile pe temeiul cărora urma să fie organizată Transilvania erau riguros formulate: „Deplina libertate națională pentru toate popoarele conlocuitoare. Fiecare popor se va instrui, administra și judeca în limba sa proprie prin indivizi din sânul său și fiecare popor va primi drept de reprezentare în corpurile legiuitoare și la guvernarea țării în proporție cu numărul indivizilor ce-l alcătuiesc"; egalitatea și autonomia confesională: „Înfăptuirea desăvârșită a unui regim curat democratic pe toate terenurile vieții publice. Votul obștesc, direct, egal, secret, pe comune, în mod proporțional, pentru ambele sexe în vârstă de 21 de ani la reprezentare în comune, județe ori parlament". O atenție deosebită era acordată viitoarei împroprietăriri a țăranilor: „Reforma agrară radicală. Se va face conscrierea tuturor proprietăților, în special a proprietăților mari. În baza acestor conscrieri, desființând fideicomisele și în temeiul dreptului de a se micșora după trebuință latifundiile, i se face posibil țăranului să-și creeze o proprietate (arător, pășune, pădure), cel puțin atât cât să o poată munci el și familia lui. Principiul conducător al acestei politici agrare e pe de-o parte promovarea nivelării sociale, pe de altă parte potențarea producțiunii". În privința condițiilor de viață ale muncitorilor, hotărârea prevedea: „Muncitorimii industriale i se asigură aceleași drepturi și avantagii care sunt legiferate în cele mai avansate state industriale din Apus".

Hotărârea de la Alba Iulia apare ca o sinteză între programul național și cel social precum și o sinteză între unirea necondiționată și unirea condiționată. (Există mărturii că un grup de tineri ofițeri ardeleni alarmați de zvonurile despre o unire condiționată au pătruns în camera în care se redacta hotărârea și au exercitat presiuni pentru proclamarea unirii necondiționate. În cele din urmă, Iuliu Maniu avea să găsească formula finală, dar numai după lungi discuții cu Al. Vaida-Voevod, partizan ferm al unirii necondiționate.) Ea exprima o anumită rezervă critică față de rânduielile din Vechiul Regat, rezultată dintr-un amestec de repulsie față de orientalismul moravurilor, mizeria țărănimii și imaginea creată de îndelungata propagandă maghiară, ostilă României. Teama de politica de centralizare autoritară, atribuită lui Ion I. C. Brătianu, i-a făcut pe basarabeni să voteze inițial o unire condiționată, pe bucovineni să facă referiri la viitorul regim democratic și pe transilvăneni să expliciteze amănunțit libertățile democratice, reforma agrară radicală și drepturile muncitorimii.

Românii din Basarabia, Bucovina, Transilvania și Banat voiau unirea cu Vechiul Regat și crearea statului național român, dar, în același timp, voiau și garanții că acele aspecte negative din societatea românească de peste Prut și, respectiv, Carpați – adică din patria-mamă – nu se vor extinde și asupra lor.

Dincolo de aceste rezerve – lesne de înțeles și, în fond, benefice pentru națiunea română –, Marea Unire din 1918 a fost – și rămâne – pagina cea mai minunată a istoriei românești. Măreția ei stă în faptul că desăvârșirea unității naționale nu este opera nici unui om politic, a nici unui guvern, a nici unui partid; este fapta istorică a întregii națiuni române, realizată într-un elan țâșnit cu putere din străfundurile conștiinței unității neamului, un elan controlat de fruntașii politici, pentru a-l călăuzi cu inteligență politică remarcabilă spre țelul dorit.

Marea Unire *nu* a fost rezultatul participării României la război. Nici partizanii Antantei, nici cei ai Puterilor Centrale nu au avut în vedere revoluția din Rusia și destrămarea monarhiei austro-ungare. Raționamentul lor s-a înscris formulei tradiționale a raportului de putere interstate: victoria Antantei ne va da Bucovina, Transilvania și Banatul, victoria Puterilor Centrale ne va da Basarabia; o biruință o excludea pe cealaltă, astfel că nimeni nu vedea cum ar fi cu putință ca toate aceste provincii să intre aproape simultan în frontierele Vechiului Regat.

Războiul început de România în 1916 s-a încheiat prin Pacea de la București din 1918. Prost pregătit, el a cunoscut înfrângerile din

1916 şi izbânzile din 1917, care nu au mai putut modifica însă situaţia frontului, aşa cum el fusese fixat în iarna 1916/1917; ieşirea Rusiei din război a făcut imposibilă continuarea operaţiilor militare de către România, singură, şi a impus, ca urmare a Păcii de la Brest-Litovsk, pe cea de la Bucureşti.

În acele zile, când se plăteau deopotrivă păcatele guvernului liberal din anii 1914–1916 şi se îndurau urmările defecţiunii ruse, au intervenit cele două evenimente de însemnătate continentală şi universală graţie cărora românii din teritoriile stăpânite de Rusia şi Austro-Ungaria au putut să-şi exprime şi să înfăptuiască voinţa lor de a se uni cu Ţara, cu România. Nu o victorie militară a stat la temelia României Mari, ci actul de voinţă al naţiunii române de a-şi da armătura teritorial-instituţională care este statul naţional. Aşa cum în secolul al XIX-lea, în Peninsula Italică, atunci când se discutau modalităţile de unificare a statelor italiene (sub egida Papei, a Regatului Sardiniei etc.) se spunea *Italia farà da se* (Italia se va face prin ea însăşi), tot astfel, România – căreia îi spunem Mare, pentru a o deosebi de cea mică (Vechiul Regat), dar care este, de fapt, România *nu* mare, ci firească, un stat ce corespunde frontierelor ei firești –, această Românie s-a făcut de la sine, peste erorile şi îndoielile clasei politice. O necesitate istorică – naţiunea trebuie să trăiască într-un stat naţional – s-a dovedit mai puternică decât orice guvern sau partid, culpabil de egoisme sau incompetenţă, şi, punând în mişcare naţiunea, i-a dat acea forţă uriaşă ca peste toate adversităţile să dea viaţă aspiraţiei sale: statul naţional.

DIN NOU ÎN PRIMEJDIE

Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia a încheiat în 1918 procesul, început în 1859, de creare a statului naţional român. Ceea ce se ştie mai puţin este că, în lunile următoare, el a trecut printr-o mare primejdie, ale cărei dimensiuni sunt puse în lumină de documentele date la iveală în ultimii ani.

Nici Rusia Sovietică, nici Ucraina Sovietică nu acceptau unirea Basarabiei şi a Bucovinei cu România. La Kiev, în fruntea Consiliului Comisarilor Poporului, Lenin îl numise pe bulgarul Christian Rakovski, adversar înverşunat al României, convins că o intervenţie

militară împotriva acestei țări avea să se soldeze cu prăbușirea regimului „claselor exploatatoare" și instaurarea unei republici sovietice.

Încă din a doua jumătate a lui ianuarie 1919 au avut loc în zona Hotinului incursiuni în dreapta Nistrului ale detașamentelor sovietice care au beneficiat de complicitatea unor localnici. Generalul Stan Poetaș, comandantul Brigăzii 17 infanterie, a fost ucis de elemente comuniste, în apropiere de Atachi (jud. Soroca), iar trupele române dispuse la frontieră au fost, temporar, constrânse să bată în retragere. Abia fusese restabilită situația în această parte, când s-a produs un nou atac în regiunea Hotin-Atachi, dat de forțele sovietice, care au reușit să ocupe Hotinul (23 ianuarie), unde puterea a fost preluată de un directorat sovietic ce și-a exercitat autoritatea până la 1 februarie, când trupele române au expulzat, după lupte grele, pe invadatori și au restabilit ordinea.

Situația s-a agravat considerabil după instituirea regimului sovietic în Ungaria, unde, la 21 martie 1919, a fost proclamată „Republica Sfaturilor" (sovietelor), conducătorul de fapt al noului regim fiind Béla Kun, comunist, originar din Transilvania. Republica Sovietică Ungară crea pentru România primejdia de a fi atacată din est și din vest, de Armata Roșie sovietică și de cea ungară. Christian Rakovski stăruia pentru un atac conjugat sovieto-ungar împotriva României, convins că, de îndată ce joncțiunea celor două Armate Roșii avea să se facă pe teritoriul acestei țări, ea avea să devină o republică sovietică.

Față de diviziunile și șovăielile Consiliului Suprem Interaliat de la Paris și de amenințarea care plana asupra Transilvaniei, ca urmare a prezenței unităților militare ungare în Crișana, Înaltul Comandament român a hotărât să treacă la ofensivă. În ziua de 16 aprilie, după ce respinseseră un atac ungar dat în cursul nopții, trupele române străbat defileurile Munților Apuseni și, câteva zile mai târziu, ocupă orașele Satu Mare, Carei, Salonta și Oradea Mare, după care continuă ofensiva până la Tisa, pentru a așeza un obstacol natural în măsură să asigure securitatea teritoriului controlat de trupele române (1 mai).

În timp ce situația se stabiliza pe frontul de vest, Rakovski și Cicerin, comisarul poporului pentru Afacerile Străine în guvernul sovietic de la Moscova, au trimis note ultimative guvernului român, cerând imediata evacuare a trupelor române din Basarabia și

Bucovina (1–2 mai). Moscova şi Kievul pregăteau astfel intervenţia militară, coordonată cu autorităţile de la Budapesta, destinată să includă România în sistemul republicilor sovietice.

În proclamaţia adresată soldaţilor unguri, Rakovski spunea: „Consiliul Comisarilor poporului din Ucraina declară că aderă ferm la politica unui front revoluţionar comun cu Ungaria roşie, pe care noi o ajutăm prin ultimatumurile adresate României şi prin ofensiva noastră".

Pentru a testa rezistenţa trupelor române şi franceze (în Basarabia se aflau şi trupe franceze) a fost pregătită o incursiune pe malul drept al Nistrului, în timp ce forţele ungare dezlănţuiseră ofensiva împotriva recent constituitului stat cehoslovac (20 mai). La 27 mai, trupele sovietice au trecut Nistrul şi au ocupat Tighina. Speranţa atacatorilor că soldaţii francezi li se vor alătura din considerente ideologice s-a spulberat, replica militarilor algerieni fiind pe cât de promptă pe atât de eficace. Soldaţii roşii au fost constrânşi să se retragă, cu mari pierderi, însoţiţi – totuşi – de circa 60 de francezi.

Defecţiunea din mai 1919 a atamanului G. Grigoriev (un ofiţer ţarist trecut de partea bolşevicilor, apoi intrat în conflict cu ei), comandantul Diviziei 6 ucrainene (sovietice), căreia i se atribuia un rol important în acţiunea împotriva României, şi ofensiva forţelor anticomuniste în Rusia, conduse de generalul A.I. Denikin, au pus capăt încercărilor de organizare a atacului conjugat sovieto-ungar împotriva României. Rakovski s-a resemnat să renunţe la acest proiect numai după ce a primit de la Lenin o telegramă prin care era făcut răspunzător dacă trupele destinate atacului împotriva României nu erau trimise imediat să apere puterea sovietică, ameninţată de înaintarea albilor.

Primejdia prin care a trecut România în primăvara anului 1919 este astăzi puţin cunoscută în ţara noastră. Se crede că odată cu 1 decembrie 1918 s-a încheiat desăvârşirea unităţii naţionale şi că totul a fost... OK! În realitate, în anul următor, Marea Unire a fost ameninţată cu anihilarea. Documentele sovietice arată cât de ample şi de minuţioase au fost pregătirile pentru a ataca România şi a face joncţiunea între Armata Roşie şi forţele ungare. Dacă aceste planuri ar fi fost puse în practică este puţin probabil că armata română, abia ieşită din război, ar fi putut rezista. Defazarea acţiunilor (sovietică

şi ungară), amintita defecţiune a lui G. Grigoriev şi ofensiva lui Denikin au făcut să eşueze planul sovietic de a vedea înălţându-se steagurile roşii la Chişinău, Iaşi şi Bucureşti, aşa cum se spunea într-un apel al Sovietului Revoluţionar-Militar al Aramatei a 3-a ucrainene sovietice.

LA BUDAPESTA

Dacă frontul de est a cunoscut, în urma desfăşurării războiului civil din Rusia, un calm relativ după atacul de la Tighina, cel de vest a înregistrat o escaladare a confruntării cu un final la care puţini se aşteptau. Încurajat de succesele obţinute împotriva Cehoslovaciei, guvernul ungar a hotărât să treacă la ofensivă pe frontul românesc de la Tisa, prezentându-se ca executor al cererii adresate de Consiliul Suprem Interaliat guvernului român de a-şi retrage trupele de la Tisa pe linia de demarcaţie din Crişana.

La Paris, atitudinea Aliaţilor faţă de România era ambiguă. Pe de o parte, preşedintele SUA, Wilson, şi premierul britanic, Lloyd George, puneau căderea guvernului Károlyi – pentru ei un moderat – pe seama ofensivei trupelor române şi reproşau lui Brătianu înaintarea până la Tisa; pe de altă parte, faţă de succesele ungare împotriva cehoslovacilor, mareşalul Foch considera necesară o campanie militară împotriva Ungariei, pentru care doar România nu făcea rezerve şi nu prezenta cereri.

Atitudinea Bucureştiului era determinată de două considerente: primejdia ungară şi dorinţa de a ameliora relaţiile cu Aliaţii – nemulţumiţi de fermitatea lui Brătianu în refuzul de a accepta clauze ce atingeau suveranitatea ţării.

Istoriografia ungară (chiar cea postcomunistă!) prezintă Republica Sovietică Ungară drept „alternativa socialistă" – spre deosebire de cea „burgheză" – a rezolvării problemei naţionale. Referindu-se la Republica Sfaturilor, proclamată la 21 martie 1919, *Histoire de la Transylvanie* (1992) scrie că „s-a văzut constituindu-se, după Rusia, al doilea stat proletar care a făcut ca naţiunile din bazinul dunărean să întrevadă o cotitură istorică". Autorii susţin că „Republica Sfaturilor a instaurat o nouă orientare în politica externă şi în politica

naționalităților. Ea nu se mai fonda pe integritatea teritorială – se desolidariza clar de politica națională a regimului democratic al lui Károlyi –, dar ea refuza de asemenea să cedeze fără condiții anumite regiuni ale țării armatelor țărilor vecine cu *intenții vădit imperialiste* (subl.n.)". De reținut terminologia autorilor maghiari, moștenită de la istoriografia marxistă! Ei amintesc faptul că Republica Sfaturilor „a promis de asemenea lupta «împotriva boierilor români», invitând proletariatul din România să constituie o alianță" și că liderii de la Budapesta „erau ferm convinși că mișcarea muncitorească revoluționară avea să abolească frontierele și să creeze un stat internațional unit a cărei condiție prealabilă ar fi fost «alianța frățească a muncitorilor, republica federativă»".

Este de netăgăduit că la Budapesta existau socialiști și comuniști cu vederi „internaționaliste", că cei din urmă așteptau izbucnirea revoluției mondiale, prăbușirea statelor burgheze și fraternitatea universală a proletariatului. Naționalismul însă era mai puternic decât ideologiile de stânga. Șeful Misiunii militare franceze la Praga, generalul Pellé, scria, la 6 iulie 1919, că „ungurii arată că sunt hotărâți să restabilească vechile hotare ale țării lor": așadar nu abolirea frontierelor, ci restaurarea lor.

Consiliul Suprem Interaliat, divizat și indecis, nu dăduse curs propunerii mareșalului Foch când autoritățile de la Budapesta au luat inițiativa, declanșând, la 20 iulie, ofensiva pe frontul de pe Tisa. Deși așteptat, șocul a fost resimțit de dispozitivul românesc: trupele ungare au trecut Tisa și au reușit să-și creeze un cap de pod. După o săptămână de lupte înverșunate, ofensiva ungară a fost stăvilită și inamicul aruncat peste Tisa.

De astă dată, ignorând îndemnurile – uneori imperative – ale Consiliului Suprem Interaliat ca trupele române să nu înainteze, Brătianu și Înaltul Comandament erau decișI să meargă până la capăt în confruntarea româno-ungară. Decizia avea o dublă motivație: de securitate și de prestigiu.

Până în ajunul căderii sale, Béla Kun nu a abandonat speranța că România poate fi eliminată din luptă prin atacul conjugat sovieto-ungar și a păstrat un neîntrerupt contact telegrafic cu Lenin în acest scop (relațiile cu Rakovski au fost tensionate). Amenințarea unui război pe două fronturi exista atât timp cât Budapesta și Moscova formau o alianță roșie. Era, așadar, imperativ necesar ca guvernul controlat de comuniști – în speță, de Béla Kun – să fie înlăturat.

Intervenţia română împotriva regimului sovietic ungar era solicitată până şi de reprezentanţii fostei clase politice, înlăturate de la putere. Încă de la 10 iulie, fostul prim-ministru Gyula Andrássy, prinţul de Windischgrätz şi fostul ministru Vázsonyi Vilmos au solicitat lui N. Petrescu-Comnen (pe atunci şeful Biroului român de presă de la Berna) să contribuie, alături de forţele anticomuniste din Ungaria (un guvern conservator se constituise la Szeged), la răsturnarea regimului comunist prin ocuparea Budapestei. După opinia lui Vázsonyi, „singura putere în măsură de a lichida bolşevismul, în centrul Europei, este România". Şi tot el susţinea: „Numai cu concursul Dvs. (al României – n.n.) putem să ne salvăm ţara şi să se restabilească pacea şi ordinea în inima Europei". Lichidarea focarului comunist din Ungaria – un fel de sucursală a Moscovei la Dunărea de Mijloc – corespundea deopotrivă intereselor României ca şi stabilităţii în Europa.

Prezenţa trupelor române în capitala ungară era însă şi o problemă de prestigiu. Când ele şi-au făcut, la 4 august 1919, intrarea în Budapesta, în locul guvernului controlat de Béla Kun se afla, de la 1 august, aşa-numitul guvern „sindical", condus de socialiştii de dreapta Gyula Peidl şi Károly Peyer, ambii ostili comuniştilor. Ocuparea Budapestei de către armata română avea pentru români o valoare simbolică: era răscumpărarea secolelor de oprimare şi umilinţă îndurate în Transilvania. Fără o astfel de satisfacţie oferită opiniei publice româneşti, reconcilierea între cele două popoare şi state apărea anevoioasă. Ocuparea Budapestei nu a fost un act de răzbunare (autorităţile militare române au avut o atitudine corectă şi au întreprins acţiuni umanitare în beneficiul populaţiei), personalităţi politice ca Al. Vaida-Voevod luând în considerare raporturi bilaterale normale sau chiar amicale: „Ungurii – spunea fruntaşul ardelean amintit – sunt inamicii noştri de ieri, sunt învinşii de astăzi şi vrem ca ei să fie prietenii noştri de mâine".

Astfel de intenţii aveau să se dovedească irealizabile. După patru luni, când armata română s-a retras din Ungaria, forţele conservatoare, eliberate de teama comunismului, au reluat tradiţionala politică de ostilitate faţă de România. În octombrie 1919, amiralul Miklós Horthy, viitorul regent al Ungariei, afirma că: „Inamicul numărul unu al Ungariei este România, pentru că cele mai mari pretenţii teritoriale sunt împotriva ei şi pentru că ea este cea mai puternică dintre statele

vecine. De aceea, principalul ţel al politicii noastre externe este rezolvarea problemelor cu România prin recurgerea la arme".

Căderea regimului lui Béla Kun nu a însemnat, aşadar, decât *diminuarea,* nu dispariţia primejdiei de la frontiera vestică. Regimul comunist de la Budapesta însemna – cum s-a arătătat – posibilitatea prinderii României în cleştele sovieto-ungar. El nu prezenta o ameninţare serioasă din punct de vedere ideologic. Keith Hitchins a relevat lipsa de ecou în mediul socialist şi muncitoresc din România a propagandei „internaţionaliste" a regimului condus de Béla Kun: „Eşecul Republicii Sovietice Ungare de a obţine sprijinul nu mai mult decât al unui pumn de socialişti români trebuie atribuit, în primul rând, puternicului sentiment naţional al celor din urmă şi credinţei că socialismul se poate dezvolta în chipul cel mai bun în cadrul statului naţional". Aceeaşi constatare este valabilă – cum se va vedea mai jos – şi în cazul Rusiei Sovietice şi a chemărilor sale internaţionaliste.

LUPTA DIPLOMATICĂ DE LA PARIS

În timp ce România îşi apăra noile frontiere de la est şi vest, la Paris se desfăşura Conferinţa de pace, unde reprezentanţii ţării noastre au avut de dat o luptă diplomatică îndârjită, care spulberă afirmaţiile tendenţioase despre crearea României Mari ca un fel de recompensă teritorială acordată de Antantă.

Poziţia României a fost, de la început, anevoioasă, întrucât Antanta considera că tratatul din 1916 îşi pierduse valabiliatea ca urmare a semnării Păcii de la Bucureşti, iar SUA refuzau să recunoască orice acord încheiat înainte de intrarea lor în război, aşadar şi tratatul din 1916.

Această situaţie era agravată de principiul de bază al Conferinţei de pace, ierarhia de putere: statele erau împărţite în două categorii – marile puteri, cu interese nelimitate, şi micile puteri, cu interese speciale (România figura, bineînţeles, în cea de a doua grupă). Marile puteri învingătoare au constituit un adevărat directorat al celor patru (Clemenceau, W. Wilson, Lloyd George şi Orlando), Japonia fiind „partenerul tăcut". Cei patru „chirurgi" chemaţi să „taie" frontierele noii Europe erau de o ignoranţă desăvârşită. Premierul britanic

Lloyd George se întreba – potrivit lui „Daily Mail" – „Unde dracu' este locul ăsta (Transilvania) pe care România este atât de nerăbdătoare să-l aibă?" şi credea că Silistra este o provincie.

Ion I. C. Brătianu, stăpânit de marea sa ambiţie, nu a vrut să-l aibă alături, ca al doilea delegat, pe Take Ionescu, ale cărui întinse relaţii în lumea politică internaţională i-ar fi fost de cel mai mare folos. El a crezut că abilitatea sa politică va fi suficientă pentru a face recunoscute drepturile României (potrivit diplomatului Dimitrie Ghica, premierul român, confruntat cu dârzenia şi agresivitatea lui Clemenceau – „Tigrul" –, ar fi încercat să răstoarne guvernul francez – după cum susţinea Clemenceau –, ceea ce l-ar fi făcut pe premierul francez să spună că ar fi putut să-l expulzeze pe Brătianu din Franţa între doi jandarmi).

Superioritatea politico-diplomatică a lui Take Ionescu faţă de Brătianu este dovedită de atitudinea sa în problema Banatului sârbesc. Brătianu se plasa pe poziţia tratatului din 1916, cerând ca întreg Banatul să fie atribuit României. Take Ionescu a înţeles nu numai că Aliaţii nu vor da satisfacţie României în detrimentul Serbiei, aflată din prima clipă şi fără întrerupere în război, dar – ceea ce era capital – că, având frontiere cu trei state ostile (Rusia Sovietică, Ungaria şi Bulgaria), România nu avea nici un interes să mai aibă un vecin nemulţumit. Iată de ce, fără nici un fel de împuternicire oficială, el a declarat primului-ministru sârb, Nikola Pašić, că România renunţă la Banatul sârbesc.

Brătianu a fost însă omul politic român care a dovedit cea mai puternică rezistenţă faţă de încercările marilor puteri de a-şi impune voinţa în dauna independenţei României. Venit la Paris să obţină recunoaşterea noilor frontiere ale ţării, el a scris aceste cuvinte (în scrisoarea din 3 iunie 1919 către M. Pherechide), ce ar trebui să fie ştiute de fiecare român: „Am moştenit o ţară independentă, şi chiar pentru a-i întinde graniţele, nu-i putem jertfi neatârnarea".

Bătălia cea mare a dat-o Brătianu în legătură cu tratatul minorităţilor, care îl însoţea pe cel cu Austria. Marile puteri, preocupate de situaţia minorităţilor naţionale de pe teritoriul statelor succesoare Austro-Ungariei (adică în frontierele cărora intraseră teritorii ale fostei monarhii dualiste) şi, în primul rând, de situaţia minorităţii evreieşti, au dorit să aibă un drept de supraveghere asupra regimului aplicat acestor minorităţi. În acelaşi timp, ele au vrut să-şi

asigure avantaje economice prin includerea unor clauze privind comerțul exterior și de tranzit.

Deosebit de supărătoare pentru România era referința din preambulul tratatului minorităților (destinat să expliciteze art. 60 al celui cu Austria) la faptul că, „în tratatul de la Berlin, independența Regatului României nu a fost recunoscută decât sub anumite condițiuni".

Brătianu a protestat ferm împotriva unor astfel de demersuri. El a refuzat categoric condiții și limitări impuse *numai* statelor succesoare ale Austro-Ungariei, nu și marilor puteri (Marea Britanie, de exemplu, refuzase principiul protecției minorităților ca incompatibil cu întinsul ei imperiu colonial). Premierul român a relevat primejdia divizării populației României în două categorii – români și minoritari: „unii încrezători în solicitudinea statului, iar ceilalți îndemnați de a-i fi potrivnici și a căuta protecție în afara granițelor". Ion I.C. Brătianu a adoptat atitudinea omului de stat responsabil pentru apărarea intereselor supreme ale națiunii. Poziția guvernului român nu era dictată decât de dorința de a nu se aduce limitări suveranității naționale; el era hotărât, așa cum declara la 27 mai 1919, „să recunoască cele mai largi libertăți minorităților etnice și confesionale" și propunea următoarea formulare a articolului privind drepturile minorităților: „România acordă tuturor minorităților de limbă, rasă și religie care locuiesc înlăuntrul noilor sale granițe drepturi egale acelor pe care le au ceilalți cetățeni români".

În imposibilitate de a face acceptată poziția României, Brătianu a părăsit Parisul și s-a angajat în politica de rezistență față de cei patru mari, până la 12 septembrie, când a demisionat. Forțele erau inegale: la 15 noiembrie 1919, guvernul Al. Vaida-Voevod a primit un ultimatum al Consiliului Suprem Interaliat prin care i se cerea să accepte în termen de opt zile, „fără discuție, fără rezerve și fără condiții", semnarea celor două tratate (cu Austria și cel al minorităților), în caz contrar urmând a părăsi Conferința de pace, iar relațiile diplomatice dintre țările membre ale Consiliului și România aveau să fie rupte.

Mai flexibil și mai pragmatic decât Brătianu, Al. Vaida-Voevod avea să dezamorseze criza din relațiile dintre București și Paris și, obținând unele reformulări ale textelor (între care dispariția referirii

la recunoaşterea independenţei României), a semnat tratatele incriminate.

Desăvârşirea unităţii naţionale a României a căpătat astfel recunoaştere internaţională prin Tratatul de la Saint Germain-en-Laye cu Austria – care recunoştea unirea Bucovinei cu România –, semnat la 10 decembrie 1919 (celelalte puteri îl semnaseră la 10 septembrie), prin Tratatul de la Trianon cu Ungaria – care recunoştea unirea Transilvaniei cu România, semnat la 4 iunie 1920, şi prin Tratatul de la Paris, prin care Franţa, Marea Britanie, Italia şi Japonia (care nu l-a ratificat însă) recunoşteau unirea Basarabiei cu România, semnat la 28 octombrie 1920.

Tratatul cu Bulgaria, de la Neuilly, semnat la 27 noiembrie (dar de România la 10 decembrie 1919), a reconfirmat, printre altele, frontiera româno-bulgară din 1913.

În legătură cu recunoaşterea internaţională a unirii Basarabiei cu România sunt de făcut trei observaţii. Ratificarea tratatului semnat la 28 octombrie 1920 s-a făcut cu întârziere (Marea Britanie l-a ratificat în 1922, Franţa în 1924, Italia în 1927). Întârzierea Italiei şi refuzul Japoniei de a-l ratifica au fost determinate de dorinţa de a nu prejudicia relaţiile cu URSS. Între guvernele japonez şi sovietic a fost încheiat un acord secret privind neratificarea de către Tokio a tratatului din 28 octombrie 1920, ca parte a convenţiei sovieto-japoneze din 20 ianuarie 1925. După ce Italia a ratificat tratatul, în 1927, Japonia a rămas singura putere semnatară care nu-l ratificase, făcându-l astfel inoperant în continuare. Ameninţată de URSS că va întrerupe discuţiile privind tratatul de pescuit între cele două ţări (20 000 de pescari japonezi câştigau peste 24 milioane de dolari din pescuitul în apele sovietice!), Japonia nu a mai ratificat niciodată tratatul privind Basarabia.

SUA au întârziat recunoaşterea unirii Basarabiei cu România până în 1933, şi atunci au făcut-o pe cale ocolită. În 1920, anul Tratatului de la Paris privind Basarabia, SUA au decis să nu recunoască nici un fel de schimbare teritorială afectând vechiul Imperiu rus atât timp cât nu exista un guvern reprezentativ la Moscova. Recunoaşterea unirii Basarabiei cu România ar fi încălcat acest principiu. Faţă de repetatele proteste şi cereri ale guvernului român şi în dorinţa de a păstra bune relaţii economice între cele două ţări, în 1933, la sugestia lui Cordell Hull, secretar de stat, Basarabia

a fost inclusă în cota de imigrație a României pentru SUA, ceea ce echivala cu recunoașterea suveranității românești asupra teritoriului dintre Prut și Nistru.

Peripețiile recunoașterii diplomatice a Marii Uniri relevă două realități fundamentale: România Mare nu este creația artificială a tratatelor de pace din anii 1919–1920, o „plăsmuire monstruoasă" a Versaillesului și a Trianonului, așa cum a repetat în perioada interbelică (dar și mai târziu) propaganda revizionistă ungară și sovietică. Desăvârșirea unității naționale a românilor s-a înfăptuit *înainte* de Conferința de pace prin actele de unire de la Chișinău, Cernăuți și Alba Iulia, toate în 1918, în timp ce tratatele de pace care le-au dat consacrarea internațională au fost semnate în anii 1919–1920 (în privința Tratatului de la Trianon, este de amintit că el a fixat și frontiera româno-ungară, după ce echipe de experți francezi, englezi, italieni și americani propuseseră diferite trasee, cel mai defavorabil României fiind cel italian, iar cel mai favorabil cel francez).

Tensiunile dintre România și Aliați, în timpul Conferinței de pace și reticențele lor în a recunoaște una sau alta din noile frontiere ale României infirmă o altă teză a propagandei ostile României, teză potrivit căreia România Mare a apărut ca urmare a „bacșișului" dat de Antantă aliatului român. Lupta lui Brătianu la Paris pentru a face recunoscute drepturile României dezminte categoric această afirmație tendențioasă.

Este însă adevărat că, dincolo de duelul acesta dintre Clemenceau și Brătianu, Franța a sprijinit consolidarea și recunoașterea României Mari. Interesul Parisului pentru România nu era însă dictat, în chip prioritar, de constituirea așa-zisului cordon sanitar împotriva Rusiei Sovietice. În 1919–1920, puțini erau acei care să întrevadă viitoarea evoluție a regimului sovietic și ponderea pe care URSS (constituită la 30 decembrie 1922) avea să o aibă în relațiile internaționale. Pentru Franța, România prezenta interes, în primul rând, din perspectiva construirii unui flanc oriental antigerman. Din secolul al XVI-lea, de la alianța franco-otomană împotriva Imperiului german, Parisul a căutat permanent un aliat în Est, care să oblige Imperiul german la un război pe două fronturi. După declinul Imperiului otoman, Franța a substituit aliatului otoman Rusia. După revoluția bolșevică, Rusiei i s-a substituit lanțul de aliați răsăriteni ai Franței: Polonia, Cehoslovacia, România și Iugoslavia. La temelia acestei

alianţe se afla solidaritatea în menţinerea *statu-quo*-ului versaillez (configuraţia teritorială modelată de ansamblul tratatelor de pace din anii 1919–1920, dintre care primul, cel cu Germania, fusese semnat la Versailles, la 28 iunie 1919). Cele patru ţări din Europa Centrală şi de Sud-Est apăruseră sau îşi realizaseră unitatea naţională la sfârşitul războiului, ale cărui rezultate politico-teritoriale fuseseră consacrate prin tratatele de pace din anii 1919–1920. În principiu, Franţa şi aliaţii ei răsăriteni trebuiau să acţioneze solidar în apărarea frontierelor născute din războiul mondial. Era, aşadar, în interesul Parisului ca aliaţii săi răsăriteni – între care şi România – să fie puternici.

PARTEA a IV-a

ISTORIA CONTEMPORANĂ

CAPITOLUL 1

ROMANIA FELIX?

După catastrofa militară din 1916 şi pacea dură de la Bucureşti din 1918, Marea Unire a venit pentru societatea românească, mai ales pentru cea din Vechiul Regat, ca trezirea dintr-un coşmar ce părea fără sfârşit, ca un dar pe care Istoria, pentru o dată binevoitoare faţă de români, îl făcea neamului nostru, după ce îl lăsase să creadă că aspiraţia sa de unitate a fost compromisă sau, în cel mai bun caz, îndepărtată pentru mult timp.

Acest neaşteptat şi fericit deznodământ a avut şi o latură negativă. S-a petrecut ceva asemănător cu campania armatei române din 1913: atunci, victoria rapidă, fără nici o luptă cu adversarul, ascunsese carenţele organizării şi instruirii militare, făcând să se plătească un greu preţ de sânge în 1916. Acum, în 1919, surpriza fericită a Marii Uniri făcea să se uite – sau să se dorească a fi uitate – gravele erori şi păcate ale echipelor guvernamentale şi ale clasei politice responsabile de nenorocirile abătute asupra ţării. În loc de a se stabili *Răspunderile* (titlul unei broşuri apărute în 1918), aşa cum ceruse generalul Averescu în primăvara anului 1918 (dar el însuşi renunţase să mai stăruie), în euforia victoriei, greşelile au fost iertate: Brătianu s-a arătat mărinimos faţă de Marghiloman (care îi dăduse guvernul în judecată) pentru că ştia el însuşi cât de vulnerabilă este propria sa poziţie (Averescu, între alţii, o arătase în *Răspunderile*). S-a găsit însă obişnuitul alibi extern, pentru a inocenta aproape pe toată lumea: superioritatea copleşitoare a inamicului şi neonorarea de către Antantă a obligaţilor asumate; noi, clasa politică, curaţi ca lacrima. Întrucât Titu Maiorescu şi P. P. Carp, partizanii Puterilor Centrale, muriseră, iar Al. Marghiloman era, politiceşte, *„un uomo finito"* (deşi parlamentul din 1919 l-a aclamat îndelung, în timp ce Brătianu a fost primit cu răceală), singura personalitate politică lovită de acuzaţia de

ceea ce acum se numeşte colaboraţionism a fost Constantin Stere. Prin forţa gândirii sale politice şi prin rolul însemnat jucat în unirea Basarabiei cu România, el rămânea un rival politic periculos. Adversari şi prieteni (câtă prietenie poate exista în politică!) au fost bucuroşi să-l vadă marginalizat şi ameninţat permanent cu chemarea în faţa justiţiei pentru vina de a fi tipărit ziarul „Lumina", folosit de autorităţile de ocupaţie ca mijloc de propagandă pe front şi în spatele lui şi de a fi vrut detronarea regelui.

Anii războiului au fost un examen aspru pentru societatea românească: l-a trecut cu brio ţărănimea, graţie căreia lipsurile din domeniul înzestrării şi pregătirii militare nu s-au transformat în dezastru, l-a trecut cu succes clasa politică din Basarabia, Bucovina, Transilvania şi Banat, care a făcut dovada maturităţii sale de gândire şi acţiune, orientându-se inteligent în cadrul creat de prăbuşirea imperiilor rus şi austro-ungar, şi a căzut clasa politică din Vechiul Regat, incapabilă să depăşească măruntul joc pentru putere şi să se ridice la identificarea – până la jertfă – cu idealul naţional.

În memoriile sale din timpul războiului, Ştefan Zeletin scrie: „Ştiam noi bine că nu ne-a învins puterea duşmanului, ci păcatele conducătorilor proprii: cu aceştia trebuia să limpezim socotelile noastre. Între noi (cei de pe front – n.n.) nu era unul care să nu fi avut nestrămutata încredinţare că ţara noastră e sortită să piară, dacă nu va rupe atât cu metodele cât şi cu oamenii trecutului. Toţi împărtăşeau convingerea că trebuie să stârpim răul din rădăcină şi să ne clădim altă ţară, pe alte temelii. Şi la această măreaţă sarcină fiecare se îmbărbăta să pună umărul... Azi au uitat cu toţii această hotărâre: la noi se uită totul". 1918 cu a sa Românie Mare a fost, din nefericire, un inaugural ratat.

Dacă îndată după Marea Unire s-ar fi întreprins procesul politic (nu juridic!) al conduitei şi răspunderilor, dacă s-ar fi stabilit corect cine şi cât a greşit, societatea românească ar fi păşit în noua ei fază de dezvoltare ca un organism sănătos, viguros, în stare să răspundă noilor sfidări. Întrucât acest proces nu a avut loc, întrucât relele au fost tăinuite, iar autosatisfacţia de comandă a fost cuvântul de ordine, întrucât cauza principală a neajunsurilor a fost căutată în afară, nu înăuntru, societatea românească, în ansamblul ei, a intrat în noua

perioadă ca un organism mâncat de boli lăuntrice, ascunse de către cei chemați să o diriguiască.

Acestei imagini i se poate aduce obiecția că, în perioada interbelică, România a cunoscut epoca ei de aur, că în numai două decenii economia națională, după ce a ieșit din criza economică a anilor 1929–1933, a înregistrat un progres spectaculos, că pe plan cultural s-au afirmat personalități ca Emil Cioran, Mircea Eliade, Eugen Ionescu și alții, care au devenit ulterior celebrități mondiale. Toate acestea sunt adevărate, dar ele nu anulează maladia societății românești, care, întocmai ca scoica în care a intrat bobul de nisip, plămădește perla.

În istoria universală, burghezia s-a dovedit clasa cu cea mai puternică forță de creație din câte a cunoscut umanitatea, și societatea românească s-a integrat acestei realități istorice, cu deosebirea că, împrejurările fiind potrivnice (în primul rând, îndelungata dominație otomană, atât de neprielnică prin natura și practicile ei capitalismului), burghezia română a rămas relativ slabă și realizările ei au fost pe măsura puterilor sale. Ea a făcut statul național și a pus bazele industriei naționale. În efortul de a atinge aceste obiective, ea nu a putut să elimine acea moștenire nefastă turco-fanarioto-orientală nici din societatea românească și nici din propria ei conduită, mai ales, politică.

Fractura dintre guvernanți și guvernați a fost atât de adâncă, încât până și oficiala *Enciclopedie a României* (vol. I, 1938) a constatat-o și i-a prezentat urmările: „între clasa conducătoare, a celor puternici, a celor bogați, a celor ce pot influența politica (să zicem a guvernanților), și a celorlalți, a guvernaților, există un drum greu de străbătut. [...] Guvernanții nu reacționează împotriva unei legi greșite sau periculoase: i se adaptează, dar o golesc de conținutul ce l-a avut în mintea autorilor ei. Inexistența unei clase de mijloc a agravat prăpastia între guvernanți și guvernați prin faptul că n-a putut crea și pregăti personalul subaltern calificat pentru aplicarea legii în spiritul ei". România Mare sau, mai exact, societatea românească din frontierele ei a continuat să evolueze între vechile coordonate ale bacșișului și hatârului. Spiritul civic, fără de care nu există democrație adevărată, nu s-a putut dezvolta în aceste condiții. Mihail Ralea a făcut această observație corectă: „La toate neregulile ori nedreptățile românul se adaptează. Nu se resemnează complet fiindcă de obicei încearcă să obție o ameliorare a situației pe cale individuală, căutând

pe cât se poate un aranjament prin stăruință ori favoruri care trebuiesc să facă din el o excepție, un privilegiat. Şi odată acest țel atins, situația generală nu-l mai interesează". Nu este de mirare deci că, în astfel de împrejurări, democrația a rămas firavă şi, în anii '30, când ea avea să fie asaltată de două totalitarisme – legionar şi regal – se va prăbuşi rapid.

Bucuria împlinirii aspirației de unitate națională a fost umbrită de criza ce s-a abătut asupra întregului continent ca urmare a distrugerilor provocate de război şi a dezorganizării sistemului de schimburi economice. Dacă prezentul era presărat de dificultăți, viitorul apărea plin de promisiuni. Războiul schimbase, s-ar putea spune – dată fiind rapiditatea transformărilor – „de la o zi la alta", înfățişarea şi statutul României în Europa. Dacă în 1912 România avea o întindere de 130 177 km^2, cu o populație de 7 160 682 locuitori, ea a ajuns în 1920 la o suprafață de 295 049 km^2, cu 15 541 424 locuitori, fiind astfel a zecea țară în Europa ca mărime şi a doua, în Europa Centrală, în ceea ce priveşte numărul populației, după Polonia. Transilvania şi Banatul aduceau o însemnată zestre industrială, iar zăcămintele de petrol din Vechiul Regat promiteau să devină o sursă de venit de excepțională însemnătate, pe măsură ce „aurul negru" devenea *„nervus rerum"* în lumea industrială.

Din unghiul de vedere al structurii etnice a populației, România rămânea şi după unirea Basarabiei, Bucovinei, Transilvaniei şi Banatului un stat național, ponderea minorităților fiind, după recensământul din 1930, următoarea:

	Număr	Procent
Români	12 981 324	71,9
Maghiari	1 425 507	7,9
Germani	745 421	4,1
Evrei	728 115	4,0
Ucraineni	582 115	3,2
Ruşi	409 150	2,3
Bulgari	366 384	2,0
Țigani	262 501	1,5

Turci şi tătari	176 913	1,0
Găgăuzi	105 750	0,6
Cehi şi slovaci	51 842	0,3
Sârbi, croaţi, sloveni	51 062	0,3
Alţii (polonezi, greci, armeni etc.)	170 944	0,6
Total	18 057 028	100,0

Aportul industrial al Transilvaniei şi Banatului a sporit, evident, ponderea populaţiei muncitoreşti, fără însă ca ea să modifice fundamental structura profesională a populaţiei, rămasă caracteristică unei ţări agricole. Recensământul din 1930 a dat următoarea repartiţie procentuală a populaţiei active, după profesiuni:

Exploatarea solului	Industrie credit	Comerţ	Transport	Alte categorii
78,2	7,2	3,2	1,7	9,7

În zona rurală, populaţia activă ocupată în exploatarea solului se ridica la 90,4%. România era o ţară în care masele ţărăneşti formau majoritatea populaţiei şi aveau aportul hotărâtor în funcţionarea economiei naţionale, preponderent agricolă. Analizând datele recensământului din 1930, *Enciclopedia României* trăgea în 1939 concluzia că „România poate fi definită din punct de vedere profesional prin: o populaţie covârşitoare agricolă, cu un regim de exploatare primitiv familial, un grad de industrializare modest, încă insuficient (cu tot avântul luat de industrie în ultimii 3–4 ani), un aparat administrativ destul de important. Situaţia aceasta justifică, ţinând sema şi de conjunctura internaţională, venitul redus al populaţiei ţărăneşti, costul ridicat al produselor industriale, ritmul încetinit al circulaţiei şi comerţului în genere – îngăduind acumularea beneficiilor în mâinile unei minorităţi restrânse – şi, în sfârşit, standardul de viaţă modest al păturilor funcţionăreşti".

O mutaţie de mare anvergură în sectorul de bază al economiei naţionale – agricultura – a determinat-o reforma agrară din 1921, una din cele mai radicale din Europa Răsăriteană (exceptând, evident, Rusia Sovietică) de după primul război mondial. Ea a avut drept principală consecinţă dispariţia clasei moşiereşti. Dacă până la

reforma agrară marii proprietăți (5 835 de moşieri) îi reveneau 47,7% din terenul arabil al țării, după reformă, întinderea ei s-a restrâns la 10,4%, în timp ce mica proprietate țărănească a crescut corespunzător de la 52,3% la 89,6% din terenul arabil.

Reforma agrară a înlăturat inechitabila distribuire a pământului, dar a determinat o fărâmițare a proprietății, după cum se constată din tabelul următor (întocmit pe baza recensământului din 1930, completat cu date din 1934).

Categorii	Exploatări		Suprafața totală	
	Număr	%	Hectare	%
Total	3 280 000	100,0	19 750 000	100,0
Sub 5 ha	2 460 000	74,9	5 535 000	28,0
din care:				
sub 1 ha	610 000	18,63	200 000	1,6
1–3ha	1 100 000	33,5	2 200 000	11,1
3–5 ha	750 000	22,8	3 015 000	15,3
5–10 ha	560 000	17,1	3 955 000	20,0
10–20 ha	180 000	5,5	2 360 000	12,0
20–50 ha	55 000	1,7	1 535 000	7,8
50–100 ha	12 800	0,4	895 000	4,5
100–500 ha	9 500	0,3	2 095 000	10,6
Peste 500 ha	2 700	0,1	3 375 000	17,1

După opinia experților, exprimată în *Enciclopedia României,* „Această fărâmițare a proprietății țărănești este distrugătoare şi atinge însuşi binele social oferit agriculturii şi populației rurale prin ultima reformă agrară". Ei luau în considerare intervenția statului pentru a asigura o suprafață minimă gospodăriei țărănești, întindere capabilă să-i garanteze viabilitatea economică şi o existență decentă familiei țărănești.

În realitate, soluția era eronată, pentru că nu putea fi pusă în practică. Nici un fel de reformă agrară nu putea rezolva problema țărănească, rezultată din divizarea micii proprietăți rurale, ca urmare a împărțirilor prin moştenire. Soluția problemei rurale stătea în industrializare, în absorbirea de către industrie a brațelor de muncă de la țară.

În perioada interbelică, efortul de dezvoltare a industriei a fost remarcabil, după cum reiese şi din creşterea forței motrice: față de

14,8 CP (cai putere) la mia de locuitori în 1915 în Vechiul Regat, în 1935 marea industrie utiliza 28 CP la mia de locuitori, pe ansamblul teritoriului forţa motrice ajungând la 30,5 CP la mia de locuitori. Se remarcă, aşadar, că în Vechiul Regat a avut loc o dublare a cuantumului, ceea ce dă măsura progresului realizat în procesul de industrializare.

Criza economică din anii 1929–1933 a lovit şi la noi industria, dar resorbirea efectelor crizei a fost rapidă şi, dacă anul 1928 a cunoscut cel mai mare număr de întreprinderi industriale, în 1937 ceilalţi indici au atins nivelurile maxime de dinaintea celui de al doilea război mondial, cum se poate observa din tabelul care urmează.

Anul	Numărul fabricilor	Capital investit Milioane lei	Forţa motrice Mii CP	Personal ocupat	Valoarea producţiei Milioane lei
1919	2 747	2 837	481	157 423	11 712
1923	3 303	–	392	–	34 384
1928	3 966	39 770	473	206 547	60 965
1932	3 557	39 904	515	152 198	32 475
1936	3 553	42 494	580	260 934	51 334
1937	3 512	51 758	723	278 889	64 497

Prin structura şi tendinţele economiei naţionale, România apare ca o ţară a contrastelor: în agricultură, preponderenţa micii gospodării ţărăneşti, primitive şi sărace; o industrie având încă o pondere redusă în economia naţională, dar în plină expansiune, principalele ramuri fiind cea petrolieră, iar sub aspectul modernizării autentice cea metalurgică. Indicii principali sunt următorii: de la 1 851 303 tone de petrol în 1921 la 7 149 641 tone în 1937, iar în industria metalurgică valoarea producţiei (în mii de lei) creşte într-un deceniu de la 8 575 686 în 1927 la 10 494 414 în 1937.

Contrastele şi fracturile între sectoarele economic şi social şi, respectiv, clasele şi categoriile sociale sunt vizibile în peisajul ţării. Observatorii străini sunt unanimi în a releva juxtapunerea ciudată dintre luxul şi rafinamentul occidental al elitei şi primitivitatea traiului ţărănesc: „Nu-mi va fi dat niciodată – scria Ivor Porter, venit ca lector de limba engleză la Universitatea din Bucureşti în 1939 şi devenit, mai târziu, agent secret britanic – să mai văd o ţară cu

atâtea contraste şi contradicţii [...]. Automobile Lagonda, Hispano-Suiza şi Packard goneau pe şoselele naţionale, dar trebuiau să ocolească care cu boi sau să frâneze brusc, în noapte, în faţa unei cete de ţigani care-şi făceau de mâncare pe asfaltul fierbinte". Moravurile prezentau aceleaşi contraste: în timp ce o doamnă din „lumea bună" practică nudismul în prezenţa aceluiaşi Ivor Porter, la periferia Capitalei o tânără femeie îşi scoate sânul şi-l stropeşte cu lapte pe tânărul puritan care o privea mai stăruitor, din interes etnografic.

Fracturile sociale, polarizarea societăţii româneşti – viaţa luxoasă a minorităţii şi sărăcia marii majorităţi –, corupţia şi relaxarea morală l-au făcut pe cunoscutul ziarist american Cyrus Sulzberger, aflat în România în ajunul izbucnirii celui de-al doilea război mondial, să scrie în memoriile sale: „Dacă a existat vreodată o ţară care să merite o revoluţie, aceasta a fost România de atunci". Revoluţia, când ea avea să vină, va fi una trucată, fiind o formă a ocupaţiei sovietice. Până atunci, România a cunoscut două decenii care, în perspectiva calamităţilor politice ce le-au urmat, au apărut mirifice.

UN NOU SPECTRU POLITIC

În timp ce, graţie ripostei ferme a armatei române, au eşuat încercările sovietice şi ungare din 1919 de anulare a Marii Uniri, viaţa politică reintra în „normal", adică în lupta pentru putere. Eşichierul politic se prezenta însă profund modificat şi schimbările aveau să se adâncească în anii următori. Înceta, în primul rând, competiţia veche de jumătate de secol dintre conservatori şi liberali. Divizaţi încă dinainte de începerea războiului, „compromişi" printr-o serie de fruntaşi de marcă (Marghiloman, Carp etc.) ca urmare a atitutdinii favorabile faţă de Puterile Centrale sau chiar a colaborării cu ele în perioada ocupaţiei (1916–1918) şi, mai presus de toate, lipsiţi în curând de baza economică prin exproprierea moşiilor, conservatorii vor dispărea rapid de pe arena politică.

Spectrul politic s-a îmbogăţit însă cu noi partide. În Transilvania, Partidul Naţional Român fusese conducătorul luptei de emancipare naţională şi principalul autor al actului Unirii de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918. El reprezentase până în 1918 atât interesele

burgheziei cât şi ale ţărănimii române în faţa autorităţilor maghiare. După Unire, dacă dorea – şi evident că dorea – să devină un partid naţional în înţelesul ieşirii din cadrul provincial şi al manifestării la scara întregii ţări, el trebuia să-şi găsească aderenţi şi dincolo de Carpaţi. În Transilvania, imaginea politicienilor regăţeni nu era dintre cele mai bune: li se reproşau corupţia şi oportunismul. Se adăuga incompatibilitatea dintre cei doi lideri necontestaţi, unul în Transilvania – Iuliu Maniu – celălalt în Vechiul Regat – Ion I. C. Brătianu. Conştient fiecare de propria-i valoare, autoritari, obişnuiţi să se facă ascultaţi şi nu să asculte, nici unul nu ar fi cedat în întâietate celuilalt. Operaţia de seducere politică a „ardelenilor" de către liberali a eşuat şi cele două partide, deşi, în principiu, ar fi trebuit, dacă nu să se unifice, cel puţin să colaboreze, întrucât reprezentau interesele aceleiaşi burghezii naţionale, au devenit adversare.

Nepătaţi nici de păcatele politicianismului, nici de setea de putere a Brătianului, apăreau ţărăniştii, al căror conducător, Ion Mihalache, un învăţător din Topoloveni, cinstit – adevărat „Apostol" de ţară –, trecut prin tranşeele războiului era hotărât să-şi croiască drumul spre putere în numele ţăranilor, a căror cămaşă specifică a purtat-o întotdeauna. Într-o ţară „eminamente agricolă", cum era considerată îndeobşte – dar incorect – România, un Partid Ţărănesc era firesc şi necesar, dar, după Marea Unire, expresie a solidarităţii naţionale, şi după instaurarea regimului comunist în Rusia un partid de clasă cum era cel ţărănesc, şi încă al unei clase capabile de ţâşniri distructive ca acelea din 1907, apărea, pentru unele segmente ale clasei politice, ca primejdios.

Iuliu Maniu, exponent al clasei burgheze, avea mari ezitări în a fuziona cu ţărăniştii de peste munţi, deşi logica jocului politic îi dădea imbold în această direcţie. Când ţărăniştii au „trecut" Carpaţii – în înţelesul că au început implantări în Transilvania şi Banat –, conducătorul Partidului Naţional şi-a dat seama că mijlocul cel mai bun pentru a scăpa de un adversar este să şi-l facă aliat. În 1926, cele două partide au fuzionat, creându-se astfel Partidul Naţional-Ţărănesc (PNŢ); de atunci şi până la dizolvarea sa în 1947 de către autorităţile comuniste, Ion Mihalache a dovedit, peste orice divergenţe, o fidelitate neabătută faţă de Iuliu Maniu, iar în partid doctrina Partidului Naţional s-a impus faţă de cea a ţărăniştilor. Aşa cum a observat Pamfil Şeicaru, „Iuliu Maniu, format în ideologia liberalismului, a pus accentul democraţiei pe care o rezima pe ideea

de libertate. Puțini oameni politici – scria cunoscutul ziarist – am cunoscut care să fi avut într-o așa totală oroare ideea de constrângere, de mutilare a libertăților publice [...]. De aici respectul pentru opinia publică, care emană dintr-o colectivitate formată din persoane cu interese variate și aparținând unor medii diferite. Nu o opinie de clasă, ci o opinie care înglobează totalitatea comunității naționale".

Iuliu Maniu și Ion Mihalache au fost întruchipări ale cinstei desăvârșite și, într-o lume politică în care formula lui Balzac din *Vautrin* („Viața e ca o bucătărie; miroase urât și, ca să mănânci bine, trebuie să te murdărești pe mâini", dar, din nefericire, la noi și pe manșete) era lege, cei doi au apărut ca două piscuri acoperite veșnic de albul imaculat al zăpezii.

Iuliu Maniu – și el a rămas tot timpul, indiferent de cine s-a aflat formal la conducerea partidului sau a guvernului, *„spiritus rector"* al național-țărăniștilor – a fost, în tot timpul carierei sale politice, un spirit opoziționist, excelent în a critica și a combate, dar fără soluții constructive.

Un fenomen de psihologie colectivă – numit în epocă și „psihoza tranșeelor" – a fost mitul generalului Averescu. Militar de solidă pregătire profesională, el a manifestat, în timpul războiului, o preocupare constantă pentru soldații din liniile de bătălie. Expuși în fiecare clipă morții, cu sentimentul că atâția din comandanții lor îi abandonaseră noroiului și obuzelor, acești soldați, printr-un elementar reflex, lesne de explicat psihanalitic, au atribuit generalului Averescu o imagine paternă, dublată, apoi, de cea a justițiarului care cheamă la fixarea răspunderilor. Popularitatea sa, în anii 1919–1920, a fost imensă și, de-ar fi vrut (așa cum fusese mereu suspectat, încă din 1917), ar fi putut lua puterea și instaura o dictatură militară. Înconjurat de oameni de mare înzestrare intelectuală și morală (Ștefan Zeletin, P. P. Negulescu, Petre Papacostea), dintre care unii au rămas fideli până la moartea mareșalului sau a lor, Al. Averescu a fost un fel de general Boulanger al României. Omologul său francez își câștigase în anii 1886–1889 o mare popularitate în rândurile armatei și ale opiniei publice, care vedeau în el un lider autoritar, în stare să conducă Franța la războiul de revanșă cu Germania, dar, când toți credeau că va da o lovitură de stat – ca un nou Napoleon – și va lua puterea, Boulanger a ezitat și a permis astfel guvernului să ia măsuri împotriva lui (1889); refugiat în Belgia și Anglia, s-a sinucis la Bruxelles. Averescu, venit la putere pe un extraordinar val de popularitate, în 1920, nu s-a folosit de el, ci a rămas – a fost bine, a fost

rău? – respectuos față de rânduielile constituționale și s-a lăsat înlăturat de la putere de atotputernicul Brătianu, prin regele Ferdinand.

Frustrările resimțite de societatea românească în fața gravelor carențe ale clasei politice, în anii războiului, și a continuării acelorași practici nefaste care aduseseră România la un pas de catastrofă în 1916 au născut două reacții de contestare integrală și violentă a structurilor acestei societăți.

La 1 decembrie 1918, viitorul secretar general al Partidului Comunist din România (PCdR), Gheorghe Cristescu, exprima, în scrisoarea adresată unui prieten, simțămintele celor care vedeau în modelul sovietic mijlocul cel mai potrivit de eradicare a burgheziei și capitalismului: „La noi în țară e o viață foarte tulbure, lumea toată ce trăiește prin muncă este foarte nemulțumită de demisia actuală a burgheziei. Tot ce este salariat își îndreaptă privirile către răsăritul Rusiei. Mântuirea o văd dărâmând societăți capitaliste; aici se prevede că, cât de curând, atât țăranii cât și orășenii vor face lucruri care vor fi discutate în lumea internațională. Suntem împrejmuiți de revoluție și nu pot crede că vom rămâne izolați ca o insulă".

Radicalizarea inevitabilă provocată de război a făcut ca anii 1918–1920 să înregistreze o succesiune aproape neîntreruptă de manifestații muncitorești (cea din 13 decembrie 1918, reprimată brutal de armată) și greve, care au culminat cu greva generală din 20–28 octombrie 1920. În memoriile sale, fruntașul socialist Șerban Voinea descrie acei ani: „Într-adevăr, nemulțumirea în mase era atât de mare, mizeria atât de adâncă, revolta atât de puternică, încât nici 13 decembrie, cu toate pierderile de vieți omenești, nu a fost în stare să oprească manifestațiile de masă ale mulțimii. Tot anul 1919 și, în continuare, o bună parte din anul următor au fost mișcări spontane enorme, mult mai mari decât am fi putut stăpâni cu adevărat noi (socialiștii – n.n.), și au urmat fără încetare. În afară de mișcarea de mase propriu-zisă – continuă Șerban Voinea –, care e o mișcare de revendicări, s-a desfășurat, în perioada aceea, și o luptă ideologică care cred că e unică în analele mișcării muncitorești de la noi. În legătură cu problema afilierii la Internaționala a III-a, s-au dezbătut toate problemele fundamentale ale socialismului, ale obiectivelor, ale posibilităților de realizare".

Într-adevăr, convins de iminența revoluției proletare mondiale, al cărei început era – în concepția sa – cea din Rusia, Lenin a hotărât să creeze o Internațională Comunistă (Comintern) destinată să devină

statul major al revoluției, impunând, în consecință, o disciplină militară partidelor doritoare să se afilieze și care le transforma în simpli executanți ai ordinelor venite de la Moscova. La 23 iulie 1920, plin de optimism Lenin îi telegrafia lui Stalin (aflat la Harkov): „Situația din Comintern este excelentă. Zinoviev, Buharin și cu mine credem că ar trebui să încurajăm imediat revoluția în Italia. Părerea mea personală este că pentru aceasta trebuie sovietizate Ungaria și, poate, de asemenea, Cehia și România. Trebuie să reflectăm serios". Pe măsură ce perspectivele revoluției mondiale s-au îndepărtat și, în cele din urmă, au dispărut, Cominternul s-a transformat într-un instrument al politicii externe a URSS, iar între spionajul sovietic și Comintern s-au stabilit strânse relații de colaborare.

Inițial, în mișcarea socialistă și muncitorească din România, curentul favorabil afilierii a avut numeroși adepți. Șerban Voinea își amintește: „A început în țară atuncea o mișcare de afiliere la Internaționala a III-a. O afiliere care, în perioada de la început, în special, nu era decât o manifestare sentimentală în favoarea revoluției ruse. Nimeni nu știa exact despre ce poate să fie vorba, nici chiar cei mai bine informați". Când, după Congresul al II-lea al Cominternului, s-au aflat cele 21 de condiții draconice pentru acceptarea afilierii, G.M. Vasilescu-Vasia, mai târziu fruntaș comunist, le-a considerat inventate.

Curentul puternic favorabil afilierii a impus acceptarea celor 21 de condiții la Congresul general al Partidului Socialist și, pe această cale, s-a constituit Partidul Comunist din România (numit inițial Partidul Comunist-Socialist), secțiune a Internaționalei a III-a.

Orientările și directivele venite de la Moscova s-au aflat în conflict cu interesele naționale românești. Pentru regimul sovietic, România era un segment din „cordonul sanitar" instituit de „statele burgheze", segment ce trebuia sfărâmat. De aici teza lansată de Comintern despre „caracterul multinațional" al statului român și cea a autodeterminării până la despărțirea de stat a „popoarelor" din România („moldovenii" din Basarabia, maghiarii din Transilvania, bulgarii din Dobrogea). Uniunea Sovietică și Cominternul urmăreau dezagregarea României, acțiunile lor îmbrăcând forme variate, de la propagandă până la acțiuni de forță.

Activitatea sub lozincile antiromâneşti ale Cominternului condamna PCdR să rămână un minigrup politic, o sectă de credincioşi ai lui Lenin şi Stalin, fără o aderenţă de masă, deschis cu precădere minorităţilor etnice. Belu Zilber, a cărui biografie e ea însăşi dătătoare de seamă pentru istoria PCR (ilegalist, spion sovietic, nomenclaturist, exclus din partid, arestat, condamnat, eliberat), a enumerat excelent categoriile reprezentate în partidul comunist, îndată după înfiinţare: „Unguri şi bulgari care doreau despărţirea de România, muncitori care se vedeau stăpâni pe uzine, evrei îngroziţi de antisemitism, şomeri fără profesiune definită sau profesionişti mediocrii, politicieni nerealizaţi şi nerealizabili în alte partide politice, casnice urâte sau bovarice, copii sătui de şcoală". Spionul sovietic Boris Lago, întemniţat la Doftana în anii 1925–1929, scrie în memoriile sale că a întâlnit acolo comunişti ruşi, ucraineni, bulgari, maghiari, evrei, dar aproape deloc români. Pe măsură ce controlul Cominternului s-a consolidat asupra PCdR, el a devenit un partid al „popoarelor respinse" *(rejected peoples)*, pentru a relua formula lui R.V. Burks, adică fără o bază teritorială, cum erau evreii, care vedeau în marxism „ideologia universală" în măsură să le asigure „o nouă identitate, ce depăşea atât etnicul cât şi naţionalul", şi maghiarii, trecuţi din situaţia de dominatori politici în aceea de populaţie minoritară şi privind cu ostilitate la statul care îi privase de vechiul statut. În curând, Cominternul a trimis în fruntea PCdR – ca secretari generali – activişti minoritari (Elek Köblös) sau străini (polonezul Aleksander Danieliuk-Ştefanski Gorn), astfel că atunci când în acest post s-a aflat bulgarul Boris Stefanov, care vorbea bine românește, el a fost perceput ca român.

Până la luarea puterii, cu ajutorul URSS, PCdR, trecut în ilegalitate prin legea Mârzescu din 1924, a rămas o organizaţie politică periferică, fără importanţă în viaţa politică a ţării.

La celălalt pol – extrema dreaptă, ai cărei exponenţi au devenit legionarii. Ideologic, Legiunea Arhanghelului Mihail, constituită în 1927, îşi revendică origini anticomuniste: în martie 1919, viitorul Căpitan, Corneliu Zelea Codreanu, pe atunci în vârstă de 20 de ani, a ţinut o adunare cu colegii de şcoală în Pădurea Dobrina, pentru a organiza rezistenţa în cazul unei invazii sovietice; în anul următor, la începutul lui martie, el zădărniceşte greva muncitorilor de la Atelierele CFR Nicolina (Iaşi), de orientare comunistă.

Aceste începuturi nu sunt însă semnificative pentru caracterul noului curent. Atât timp cât PCdR şi ideologia comunistă rămâneau

marginale, „primejdia roşie" nu era atât de acută încât să necesite asemenea „anticorpi" politici. Mişcarea legionară apare ca negare a democraţiei, afirmare a statului totalitar şi exaltare a virtuţilor creştine în duhul cultului autohtoniei şi românismului. Mişcarea combate viguros păcatele politicianismului şi acuză pe evrei de a fi la originea mai tuturor relelor din societatea românească. „Puri şi duri", în marea lor majoritate tineri, legionarii se văd ca nişte arhangheli arzând cu sabia de foc cangrenele lumii în care trăiesc. Unii dintre ei erau profund nemulţumiţi şi de starea de pasivitate a masei populaţiei şi – ca şi Emil Cioran – preconizau soluţii radicale: „În România – scria acesta în 1933 – numai teroarea, brutalitatea şi o nelinişte infinită ar putea schimba ceva. Ar trebui arestaţi toţi românii şi bătuţi până la sânge; numai aşa un popor superficial ar putea face istorie". Naţionalismul cu tentă religioasă şi organizarea paramilitară au atras în rândurile mişcării legionare un larg evantai de aderenţi, de la membri ai marilor familii boiereşti (Cantacuzino, Ghica, Sturdza) la tineri burghezi de mare cultură (Mircea Eliade, Emil Cioran, Constantin Noica), mulţi din ei fascinaţi de profesorul Nae Ionescu, partizan al unui regim autoritar care să curme agitaţia sterilă a partidelor (după ce l-a sprijinit în această direcţie pe Carol al II-lea, universitarul charismatic, intrat în conflict cu suveranul, se va îndrepta spre tinerii Arhanghelului, neezitând să îngenunche – la propriu – în faţa Căpitanului). Reacţia dură a autorităţilor faţă de o mişcare încă minoritară dar energică şi cu mari capacităţi de seducţie a inaugurat o escaladare a violenţei, cu asasinate şi execuţii ce au însângerat – cum se va vedea – viaţa politică. Evaluări corecte i-au dat Mişcării legionare Emil Cioran şi Constantin Noica în 1978; primul: „o revoluţie românească dirijată contra României", al doilea: „Singura mişcare românească contra căreia Caragiale nu poate nimic".

GENERALUL CHARISMATIC

Primele alegeri de după constituirea României Mari, desfăşurate după sisteme diferite în Vechiul Regat şi în provinciile unite, au însemnat victoria coaliţiei Blocului Democratic, reunind, practic, cele mai importante formaţiuni politice, decise să-i conteste lui Brătianu

controlul puterii: Partidul Național Român (din Transilvania), Partidul Țărănesc, Partidul Naționalist-Democrat condus de N. Iorga, al cărui prestigiu politic era, după stăruitoarea sa luptă pentru Unire, la apogeu. Victoria Blocului Democratic și eșecul liberalilor putea să apară ca un semn de ingratitudine față de Ion I. C. Brătianu, artizanul Marii Uniri, cum îl prezenta propaganda liberală. Ca și Clemenceau, după primul război mondial, și Churchill, după cel de al doilea, Brătianu constata cu amărăciune că electoratul își întorcea fața de la el: prea proaspete erau în amintirea tuturor răspunderile PNL pentru eșecurile României în război, și prea mult se exercitase atotputernicia Brătianului în țară, pentru ca acum, în condițiile noului „inaugural", opinia politică să nu dorească „la vremuri noi, oameni noi".

Alianță eterogenă, Blocul Democratic nu putea face față fluxului de greve și demonstrații de stânga care amenințau stabilitatea socială și politică a țării. Omul providențial a fost atunci generalul Averescu. Capitalul său de popularitate a fost un adevărat stăvilar de care s-au spulberat talazurile revoluționare. Devenit prim-ministru în martie 1920, el a rezistat grevei generale din octombrie 1920, punându-i capăt prin mijloace dure (la 21 octombrie, a doua zi după declanșarea ei, au fost arestați liderii sindicali și cei ai Partidului Socialist), iar la 17 iulie 1921 a fost adoptată legea pentru definitivarea reformei agrare în Vechiul Regat, începutul fiind făcut, în prezența generalului, la Gurbănești-Ilfov. Într-o țară cu o populație rurală atât de numeroasă ca România, agitația de stânga nu mai avea nici o șansă de îndată ce setea de pământ a țăranului era – fie și temporar – astâmpărată. Omul tranșeelor, părintele soldaților se dovedea, odată pacea revenită, și părintele țăranilor. România datorează generalului Averescu un Mărăști social și politic, în 1920–1921, mai important decât Mărăștiul militar din 1917, în înțelesul că prin persoana sa generalul Averescu a blocat curentele de stânga și extrema-stângă.

„Maurul și-a făcut datoria, maurul poate să plece", a fost calculul lui Brătianu, care nu ar fi fost el dacă nu s-ar fi decis să revină la putere pentru a modela România Mare, privită ca o creație a ostenelilor sale. După o scurtă guvernare a lui Take Ionescu – acestei strălucite inteligențe politice destinul ostil nu i-a îngăduit să fie prim-ministru, ceea ce își dorise o viață întreagă, decât o lună –, Brătianu și liberalii au preluat cârma pentru patru ani.

Marea guvernare liberală (1922–1926) a fost încercarea sistematică a clasei burgheze de a-şi asigura puterea economică şi politică în noul stat românesc născut din Marea Unire. Principiul de bază a fost „prin noi înşine", adică făurirea economiei capitaliste prin puterile burgheziei naţionale, concurată de capitalul străin. Artizanul modest, dar tenace, al acestei politici a fost fratele primului-ministru, Vintilă Brătianu, a cărui discreţie a ascuns statura sa politică nu mai puţin importantă decât a ilustrului său frate. Aşa cum a observat un analist contemporan, „Vintilă Brătianu a făcut pentru ţară mai mult decât toţi naţionaliştii la un loc. A fost aproape singurul om politic care a lucrat zi de zi şi în chip efectiv la propăşirea economiei naţionale". Drama sa a fost că efortul lăudabil şi remarcabil pe care l-a întreprins nu s-a bucurat de sprijinul beneficiarilor, căci, aşa cum observă acelaşi analist, „Clasa burgheză, în loc să-l secondeze cu elan şi cu credinţă, a preferat să rămână indiferentă. N-a avut nici instinctul, nici maturitatea să-şi dea seama că interesele sale îi dictau să-l susţină din răsputeri" (Sterie Diamandi). Cântecul de sirenă al capitalului străin a acoperit apelul lui Vintilă Brătianu de a edifica un capitalism naţional.

Politica de consolidare a statului român, astfel cum apărea după unirea Basarabiei, Bucovinei, Transilvaniei şi Banatului, şi de asigurare a deţinerii pârghiilor economiei naţionale de către burghezie a făcut obiectul unei ample legislaţii înfăptuite de guvernul Brătianu. În fruntea ei s-a aflat noua constituţie, care o înlocuia pe cea din 1866.

ADEVĂRATA FAŢĂ A DEMOCRAŢIEI

Discutarea şi votarea noii constituţii au dat naştere la vii controverse. Partidul Naţional şi Partidul Ţărănesc au denunţat noua constituţie în termeni de viguroasă critică: „act abuziv", „emanaţie a concepţiei absolutiste a puterii executive, fără consultarea voinţei naţionale" şi au declarat că ele „consideră această constituţie fără putere de a lega voinţa cetăţenilor, fără putere de lege şi de drept nulă! Ceea ce s-a născut la adăpostul baionetelor nu va trăi decât prin

baionete", se încheia dramatic declarația citită de Ion Mihalache în numele celor două partide care s-au și retras din Adunare.

În țara lui Caragiale a fost însă posibil ca, după condamnările atât de răspicate și după declarațiile categorice de nulitate a constituției, cele două partide fuzionate în 1926 să guverneze pe baza ei!

Constituția din 1923 reprezintă o sinteză între vechea constituție din 1866 și reformele votate la Iași în 1917. Ea introducea votul universal egal, direct și secret, așeza interesul public înaintea celui individual, sporea puterea legislativului în raport cu cea a regelui și proclama libertățile cetățenești în spiritul unei democrații desăvârșite.

Vechea și nociva tradiție a formei fără fond s-a manifestat și în constituția din 1923, în care mulți au văzut temelia unei vieți politice de autentică democrație. Realitatea a fost însă cu totul alta. De îndată ce un partid – indiferent care – s-a aflat la putere, constituția a devenit pentru el literă moartă, căpătuirea clientelei electorale având întâietate față de orice lege, inclusiv cea fundamentală. Respectul constituției a fost strigătul partidelor în opoziție, nu când se aflau la guvern.

Siluirea voinței alegătorilor a fost o practică obișnuită în perioada interbelică, și în jurnalul (deci în însemnările sale personale, nu într-un articol de polemică politică) lui Grigore Gafencu se găsește o excelentă descriere a alegerilor din perioada considerată încă de unii „epoca de aur" a democrației românești, descriere care arată adevărata față a acestei democrații: „mai grozavă decât năvălirea tătarilor sau invazia lăcustelor, a venit ziua de alegeri; de alegeri cum sunt înțelese și practicate de români, de administrația română, de armata română, de magistrații români. A fost o urgie absurdă și barbară, dezlănțuită de sus în jos peste o populație pașnică și liniștită. [...] S-au arestat delegații și candidații, s-au furat urnele și cărțile de alegători, s-au bătut, mai ales, s-au schingiuit și snopit sub lovituri de ciomege sute și mii de alegători. Îngrozită, populația se ascundea în pădure. [...] Sub ochii mei se petreceau scene de barbarie, de vulgaritate, de lașitate abjectă. Părea o revoluție a uniformelor militare și administrative, o revoluție a statului, prin organele sale conștiente și inconștiente, împotriva cetățeanului «civil»". Ceea ce dă măsura precarității democrației românești este absența reacției la astfel de stări de fapt: „Nici o conștiință nu s-a revoltat – scrie, mai departe, Grigore Gafencu –, nici un om de onoare nu s-a împotrivit. Simțeam în fața acestei lașități

generale sentimentul de ruşine care m-a cotropit când, după asfaltul şoselelor europene, ajunsesem în gropile şi şanţurile şoselelor noastre naţionale. Dar cu cât mai adânc, mai dureros. Câte gropi, câte şanţuri prăfuite şi înglodate mai are şi biata noastră conştiinţă naţională. Câte moravuri din alte vremi, ce educaţie neisprăvită, ce lipsă desăvârşită de simţ al dreptăţii şi al demnităţii individuale".

Este semnificativ că Nicolae Iorga, prim-ministru când se petreceau scenele descrise de Gafencu (1931), a răspuns la telegrama de protest a acestuia: „nu pot da de la o zi la alta moravuri bune". Recunoştea şi marele istoric, înrobit politicii, că astfel de procedee se înrădăcinaseră adânc în viaţa noastră politică. În asemenea condiţii, nu se putea afirma spiritul civic nici la nivelul elitelor, nici la cel al publicului. Este ceea ce explică frecventele „căderi în pre-modern", după excelenta formulă a lui Sorin Alexandrescu.

Ceea ce trebuie însă relevat este că în Europa Central-Răsăriteană şi de Sud-Est, lăsând la o parte Cehoslovacia, ţară de adevărată democraţie, toate celelalte state cunoşteau regimuri semidictatoriale sau autoritare şi că în această lume de orbi în ale democraţiei România apărea ca acel chior din proverb devenit împărat.

Esenţa lungii guvernări liberale a fost înfăptuirea politicii „prin noi înşine" de industrializare şi consolidare a poziţiilor economice ale burgheziei naţionale. Se crede greşit că formula liberală ar fi exclus orice participare a capitalului străin în economia naţională. În realitate, colaborarea cu capitalul străin era luată în considerare, dar ea trebuia să fie subordontă intereselor capitalului naţional. Un şir de legi a pus în practică politica „prin noi înşine": legea privind comercializarea şi controlul întreprinderilor economice ale statului a stabilit două mari grupe în cadrul lor: cele de interes general, precum CFR, PTT, Regia Monopolurilor Statului, Atelierele Armatei şi celelalte, în care statul putea să asocieze capital privat, dar păstra controlul prin comisari, cenzori şi membri în consiliul de administraţie; legea energiei acorda numai cetăţenilor români sau societăţilor anonime române dreptul de a obţine concesiuni de amenajări de forţe hidraulice; şi, cea mai importantă şi controversată dintre ele, legea minelor (4 iulie 1924), prin care erau trecute în proprietatea statului, urmând a fi exploatate prin societăţi române sau străine, care acceptau condiţii favorabile capitalului autohton (60% din capital să fie românesc, 2/3 din administratori trebuiau să fie cetăţeni români etc.). În vederea sprijinirii întreprinzătorilor români a fost creată Societatea Naţională de Credit

Industrial (23 iunie 1923); Banca Națională și Banca Românească, controlate de liberali, au sprijinit masiv industrializarea prin efort național; s-a creat Societatea Națională de Gaz Metan, s-au pus bazele Industriei Aeronautice Române (IAR).

Reacția capitalului străin nu a întârziat să se manifeste, și ea a fost deosebit de dură față de legea minelor, care afecta interesele marilor companii petroliere din străinătate.

Pe plan politic, Ion I.C. Brătianu a înregistrat o victorie – din nefericire, temporară – prin îndepărtarea prințului moștenitor Carol (4 ianuarie 1926). Premierul se convinsese de mult că de la vlăstarul regal chemat să urce pe tron nu mai era de așteptat nici o îndreptare. Primul Hohenzollern născut în România (despre adolescentul „Cărluță" Carol I spunea că e cu siguranță român de vreme ce înjură și face datorii) avusese în timpul războiului o comportare deplorabilă care a culminat cu fuga și căsătoria, oficiată la Odessa, cu Ioana (Zizi) Lambrino. Angajat într-o nouă legătură de dragoste (de astă dată cu Magda-Elena Wolf-Lupescu), Carol a trimis o renunțare la tron, acceptată de rege la stăruințele lui Brătianu și Barbu Știrbey.

„Eroticul ăsta e o primejdie și pentru țară și pentru noi; să mulțumim Providenței că putem scăpa de el", a spus Ion I. C. Brătianu lui Gh. Tătărescu, puțin înainte de reuniunea de Consiliu de Coroană care a luat act de renunțarea lui Carol.

Guvernarea liberală se încheia, așadar, cu un bilanț de care Brătianu putea fi pe deplin satisfăcut. Pentru a evita orice surpriză, el l-a sfătuit pe rege să cheme la guvern pe omul de ordine și disciplină din 1920, generalul Averescu, a cărui popularitate se spulberase, ceea ce făcea din învingătorul de la Mărăști un tigru fără dinți.

Agravarea bolii regelui Ferdinand și moartea sa iminentă l-au decis pe Brătianu să reintre în scenă. Generalul a fost concediat fără menajamente, și, pentru prima dată, sfătuitorul de taină al regelui, cumnatul lui Brătianu și amantul reginei Maria, Barbu Știrbey, a devenit șeful unui guvern de tranziție, înainte ca Brătianu să reia puterea.

La moartea regelui Ferdinand, Mihai, fiul lui Carol și al principesei Elena a Greciei, a fost proclamat rege, prerogativele sale fiind exercitate de o regență alcătuită din prințul Nicolae, unchiul lui Mihai, patriarhul Miron Cristea și președintele Înaltei Curți de Casație, Gh. Buzdugan (apoi, după moartea acestuia, Constantin Sărățeanu).

„O, neștiutoare hire omenească!", ar fi exclamat Miron Costin de-ar fi descris evenimentele anului 1927: când se credea stăpân pe

toate pârghiile puterii, Ion I.C. Brătianu a fost răpus de o amigdalită infecţioasă! În timp ce fratele său, arhimodestul dar (spre deosebire de Ionel) foarte harnicul Vintilă Brătianu, devenea prim-ministru, naţional-ţărăniştii, înfometaţi de putere şi avantajele ei, după o opoziţie îndelungată îşi pierduseră răbdarea şi ameninţau cu mari manifestaţii şi chiar cu un marş asupra Bucureştiului.

Sub presiunea curentului favorabil PNŢ, Regenţa l-a chemat la guvern pe Iuliu Maniu, care la alegerile organizate apoi a repurtat o victorie de mari proporţii. Fără a se bucura de acea popularitate mistică a lui Averescu, Iuliu Maniu a devenit prim-ministru într-un climat de mare încredere şi speranţă.

Guvernarea naţional-ţărănistă (noiembrie 1928–aprilie 1931 şi iunie 1932–noiembrie 1933) avea să fie o perioadă a frustrărilor. PNŢ a avut imensa neşansă ca, în cea mai mare parte a lor, anii cât s-a aflat la cârma ţării să coincidă cu marea criză economică (1929–1933) care s-a abătut dureros asupra economiei naţionale. Dacă ţări ca SUA sau Germania s-au clătinat sub şocul crizei, este mai degrabă de mirare că România nu a falimentat economic. Este adevărat că zguduirile provocate de criză au fost foarte puternice, dar edificiul nu s-a prăbuşit. „România este o ţară atât de bogată, încât dacă ar fi condusă succesiv de cei zece oameni cei mai proşti din lume şi tot nu ar putea să o ruineze", remarca atunci un comentator. Nu a fost vorba de competenţă în acei ani, ci de conjunctura economică cu totul defavorabilă, criza de credit şi scăderea preţurilor la produsele cerealiere lovind, de la debutul guvernării naţional-ţărăniste, în politica economică a guvernului român.

Situaţia era de la început îngreunată de moştenirea naţionalismului economic practicat de Vintilă Brătianu, a cărui politică de consolidare a capitalului autohton impusese un efort suprasolicitant. PNŢ înscrisese în programul său principiul „porţilor deschise", prezentat de adversarii săi de atunci şi de mai târziu ca subordonare faţă de capitalul străin, ceea ce este cu totul fals. În realitate, politica economică a PNŢ a avut ca punct de pornire asigurarea de credite ieftine. Într-o ţară de mică proprietate agricolă ai cărei deţinători erau asaltaţi de mari dificultăţi economice, creditele ieftine erau stringent necesare. Or, pentru a obţine refacerea creditului era nevoie să fie eliminată orice piedică – iar naţionalismul economic al lui Vintilă Brătianu crease numeroase obstacole în această direcţie – din calea circulaţiei capitalului internaţional. Apărând acest principiu al politicii economice a PNŢ, Grigore Gafencu nota în jurnalul său: „Interesele

clasei producătoare țărănești erau, în această privință, aceleași cu interesele întregii clase burgheze: industriași, comercianți, profesii libere. Împotriva ideii politice a naționalismului economic trebuia dusă la izbândă ideea economică a liberei circulații de bani și de bunuri. Prima idee menține oligarhiile, dar distruge gospodăriile. A doua deschide hotarele pentru schimbul de bunuri, de bani și de idei – în zilele de azi, ea întărește democrația". Departe, așadar, de a urmări „înfeudarea" țării față de capitalul străin, politica economică a PNȚ a avut drept țel asistența economică pentru țărănime și, pe această cale, consolidarea sistemului democratic.

Obiectivele nu aveau însă să fie atinse. Crizei economice avea să i se asocieze criza politică, latentă, este adevărat, dar nu mai puțin profundă. La originea ei s-a aflat reîntoarcerea în țară a prințului Carol, care l-a înlăturat de la domnie pe propriul său fiu, Mihai, și a devenit, la 8 iunie 1930, regele Carol al II-lea (Mihai, ca prinț moștenitor, a primit titlul de „mare voievod de Alba Iulia").

Prim-ministru când Carol s-a reîntors în țară, Iuliu Maniu nu s-a opus restaurației, dându-și seama că Regența era o autoritate fictivă și văzând în revenirea „fiului risipitor" un aliat împotriva liberalilor. Maniu l-ar fi dorit pe Carol membru al Regenței în locul lui C. Sărățeanu, dar, spre deosebire de personajul evanghelic evocat mai sus, care s-ar fi mulțumit și cu situația de argat, Carol se voia cu orice preț rege. Maniu a cedat și a cerut noului suveran să nu-și aducă amanta de la Paris, ci să-și refacă, în beneficul țării și al propriului prestigiu, căsnicia cu principesa Elena. Regele a promis, dar nu și-a ținut făgăduiala, Elena Lupescu revenind în țară grație lui Mihail Manoilescu, care a prezentat-o la frontieră drept soția sa.

Gravitatea revenirii lui Carol consta nu în schimbările intervenite la vârful puterii și nu atât în imoralitatea personajului devenit regele României (au existat suverani, ca Henric al V-lea al Angliei, care după o viață dezordonată, ca prinți moștenitori, au fost suverani exemplari), ci în hotărârea sa de a pune capăt sistemului democratic întemeiat pe competiția partidelor și de a instaura o monarhie autoritară, în fapt, dincolo de aparențe, o dictatură regală.

Ca prinț moștenitor, Carol cunoscuse – pe „propria piele", dacă este permisă o formulare vulgară, dar sugestivă – consecințele „tiraniei" unui partid sau a unui lider de partid ori favorit regal capabili să-și subordoneze chiar coroana. Brătianu și Barbu Știrbey – unul pe scena vieții politice, celălalt în culise – fuseseră, în timpul

domniei regelui Ferdinand, adevăraţii stăpâni ai ţării. Carol voia să împiedice repetarea unor astfel de situaţii.

Ostilitatea prinţului faţă de partide fusese sporită, în anii exilului, de constatarea că situaţia lui personală era luată în considerare de partide numai în măsura în care ea putea înlesni sau bloca drumul lor spre putere. Prinţul le apărea ca o armă sau o piedică în lupta politică. Atât şi nimic mai mult.

În sfârşit, Carol considera că singurul mijloc pentru a impulsiona progresul societăţii româneşti era de a înlocui ceea ce i se părea o luptă sterilă între partide, obsedate de câştigarea puterii („guverne de pălăvrăgeală", califica suveranul echipele guvernamentale născute de sistemul democratic), cu o cârmuire fermă, nestânjenită în politica ei de progres de rânduieli constituţionale, excelente în principiu, dar neadecvate realităţilor româneşti. Percepţia lor în spiritul lui Carol nu va fi fost prea departe de cea a lui Grigore Gafencu (devenit ministru de Externe în anii dictaturii regale), consemnată în jurnalul său: „Dacă masa ţărănească (din România – n.n.) aparţine Orientului, prin sărăcie şi ignoranţă, în schimb aparatul administrativ, inclusiv ofiţerii şi magistraţii, aparţin Orientului, printr-o nemaipomenită lene, printr-o desăvârşită neputinţă de reînnoiri, de primenire intelectuală şi morală". Carol s-a vrut un suveran eficace, intervenind direct în jocul politic, ajungând, în anii dictaturii regale, să-şi creeze propriul partid. „Meseria de rege" i-a plăcut şi s-a achitat conştiincios de obligaţiile sale. Liviu Rebreanu consemnează în jurnalul său discuţia avută cu Carol în legătură cu proiectul legii teatrelor (scriitorul era directorul Teatrului Naţional), discuţie în cursul căreia interlocutorul regal făcuse dovada studierii atente a textului legii şi capacitatea de a formula observaţii pertinente.

Şi totuşi Carol a făcut mai mult rău democraţiei româneşti decât cele două totalitarisme – de extremă dreaptă şi de extremă stângă – care în epocă condamnau, de pe poziţii diametral opuse, regimul democratic. Regele a dus o campanie sistematică de erodare a partidelor, încurajând diviziunile din interiorul lor şi sprijinind sciziunile, mai ales în cele două mari partide – PNŢ şi PNL. Într-o ţară cu un regim parlamentar atât de apăsat de moştenirile turco-fanarioto-orientale, în loc să permită partidelor să înveţe democraţia, regele, înainte de a o desfiinţa, le-a administrat-o într-o formă care a compromis-o.

În locul clientelei politice a partidelor, regele a impus atotputernicia unei camarile al cărei centru era amanta sa, Elena Lupescu. În scurt timp, ea a devenit un factor decisiv în viaţa politică

a țării, regele alegându-și miniștri în funcție de atitudinea favoritei regale față de oamenii politici. Este semnificativă mărturia din însemnările lui Armand Călinescu, când consemnează discuția cu Ernest Urdăreanu, „omul de casă" al regelui, deci, un membru al camarilei, bucurându-se de favoruri speciale, intime chiar, din partea Elenei Lupescu: „Ernest Urdăreanu – notează Călinescu la 6 februarie 1939 – îmi povestește conflictul cu *Duduia* (Elena Lupescu – n.n.). Se amestecă în toate, în remaniere, în politică și amenință scandal (sic!) în fața regelui, câteodată în fața voievodului. Nu mai poate suporta, va pleca". Nu o va face, va fi până la capăt servitorul umil al metresei regale. Elena Lupescu era atât de sigură de puterea ei încât i-a spus prințului moștenitor Mihai: „Dacă vrei vreodată ceva de la tatăl tău, cere-i-o prin mine, pentru că pot să-l fac să facă orice vreau eu". Iată cea mai clară expresie, datorată chiar protagonistei, a „Lupeascocrației" instaurată, progresiv, în anii '30.

Ar fi profund greșit să se dea o tentă rasistă „Lupeascocrației". Nocivitatea acestei femei nu a stat în calitate ei de evreică, ci în imixtiunea ei permanentă în viața publică. Pamfil Șeicaru a găsit o formulă lămuritoare a atitudinii Elenei Wolf-Lupescu: „Elena Lupescu nu cunoștea solidarități de rasă, ci numai solidarități de comision, așa cum a dovedit-o în procesul Max Auschnit" (referire la marele om de afaceri evreu ajuns pe banca acuzării).

„GUVERNAREA PESTE PARTIDE"

Cel care a încercat, cel dintâi, să dea întrupare dorinței regelui de a se realiza un guvern peste partide a fost Nicolae Iorga. Marele istoric împărtășea opinia suveranului despre sterilitatea și nocivitatea rivalității partidelor pentru putere. Cunoscător, ca nimeni altul, al trecutului românesc, el știa ce rol nefericit au jucat conflictele dintre grupările boierești sau, în epoca modernă, dintre partide. Curmarea lor i se părea salutară. Intervenea și un factor personal: frustrarea resimțită de Iorga față de considerabila discrepanță dintre imensul său prestigiu cultural și științific și ponderea sa politică insignifiantă, după ce, în 1919, fusese președintele primei Camere a României Mari. Regele și Iorga se întâlneau astfel pe aceeași platformă de ostilitate față de partide.

Omul forte al guvernului era însă Constantin Argetoianu, care deţinea portofoliile Finanţelor şi Internelor. În strânse relaţii cu regele, el îi prezentase un memoriu suveranului, la 2 august 1930, în care, exprimând vederi ce le ştia a fi în acord cu cele ale lui Carol, recomanda: „Guvern excepţional de salvare, vremelnic, fără parlament şi cu dizolvarea partidelor". Propunerea avea să se înfăptuiască abia în 1938, dar atunci regele nu va vedea în ea o soluţie „vremelnică", ci una definitivă.

Guvernul prezidat de savant (1931–1932) era însă o caricatură de guvern. Ministrul de Externe, Dimitrie Ghica, a lăsat descrieri savuroase, în memoriile sale, despre şedinţele de cabinet, desfăşurate într-o totală dezordine şi începute cu *„historiettes scabreuses"*. Constantin Argetoianu, care, în amintirile sale, îl critică uneori în termeni inadmisibili pe primul-ministru, nu ezita să-l persifleze în forme crude şi faţă de colegii de cabinet („Ştiu să-l manevrez, am fost şase luni medic la Salpêtrière" – spital de boli mintale de la Paris). Criza economică avea să răpună şi acest experiment politic, căci, dacă regele putea tolera interzicerea plăţii salariilor la funcţionari şi învăţători, neplata soldelor putea afecta stabilitatea şi capacitatea militară a ţării.

A început a doua fază a guvernării naţional-ţărăniste (1932–1933), care s-a aflat şi ea sub semnul aceloraşi mari greutăţi provocate de criza economică. S-a adăugat agravarea conflictului dintre Iuliu Maniu şi rege. Cel dintâi, redevenit prim-ministru, a încercat să destrame camarila şi să scape ţara de Elena Lupescu, prin plecarea ei peste graniţă. Liderul naţional-ţărănist a fost unul din foarte puţinii oameni politici care a respins tentaţiile puterii şi a preferat să se retragă de la guvern, decât să accepte „Lupeascocraţia". Împotriva intransigenţei lui Maniu, Carol a folosit „elasticitatea" lui Al. Vaida-Voevod, care a condus ultimul guvern naţional-ţărănist, în timpul căruia „curbele de sacrificiu" (reducerile de salariu) au provocat mari agitaţii între muncitori, care au culminat cu grevele petroliştilor şi feroviarilor, cei din urmă baricadându-se în Atelierele CFR-Grivita şi ajungând la ciocniri cu armata, care a deschis focul. S-au înregistrat 3 morţi şi 16 grav răniţi.

O afacere de corupţie, fraudă şi spionaj – „Afacerea Skoda", după numele uzinelor cehoslovace de armament –, afacere în care erau implicaţi oameni politici şi generali, precum şi un nepot al lui Iuliu Maniu (Romulus Boilă), a fost folosită de rege atât pentru a-i îndepărta pe naţional-ţărănişti cât şi pentru a-l compromite pe conducătorul lor. Maniu, om de mare corectitudine, nu fusese implicat în nici un fel în „Afacerea Skoda", dar el nu a avut tăria de a se

desolidariza de nepotul compromis. Cu popularitatea, dar, mai ales, cu autoritatea sa morală, el ar fi putut declanşa o campanie împotriva regelui, aşa cum părea să anunţe articolul-manifest „A bătut ceasul", redactat de Zaharia Boilă, alt nepot al lui Maniu, fratele lui Romulus, text încheiat cu următoarele cuvinte: „A bătut ceasul acţiunii pentru salvarea neamului românesc. Zile grele ne aşteaptă. O ştim. Vor începe insultele, calomniile, prigoanele. [...] Vom organiza noi, cetăţenii revoltaţi ai acestei ţări, gărzi de oţel. Se va da o luptă violentă, poate fără pereche în istoria acestui popor". Această retorică atât de incendiară avea să rămână un simplu exerciţiu verbal. Maniu nu s-a angajat într-o confruntare deschisă cu regele.

Suveranul a făcut apel la liberali pentru a constitui un nou guvern. Liderul PNL, I. G. Duca, declarase, în 1930, la venirea lui Carol în ţară, că mai degrabă va lăsa să i se taie mâna decât să o strângă pe cea a noului rege. Presiunea propriului partid şi ispita puterii au fost însă mai puternice, şi onestul Duca a acceptat un şir de condiţii puse de rege la alcătuirea cabinetului. Şi totuşi Carol nu putea să uite atitudinea noului premier din zilele reîntoarcerii lui în ţară. Garda de Fier avea să-l debaraseze pe suveran de acest sfetnic nedorit.

„GARDA, CĂPITANUL ŞI ARHANGHELUL DIN CER"

Mişcarea legionară înregistrase un progres statornic în popularitate, graţie formelor neobişnuite de manifestare, ca organizaţie politică: sprijin dat ţărănimii în gospodărie, comerţ destinat să elimine concurenţa străină, tabere de muncă, totul desfăşurat într-o atmosferă de energie tinerească, cultul morţii în slujba Căpitanului şi a Mişcării, ceremonii religioase, recurgerea la violenţă şi asasinat, şi, mai ales, antisemitism. Privită cu simpatie de unii oameni politici (Al. Vaida-Voevod, „naşul" Gărzii de Fier) şi considerată ca un eventual auxiliar în lupta politică de alţii, între care regele însuşi, Mişcarea se organizează temeinic (în iunie 1930 este înfiinţată Garda de Fier ca structură politică a Mişcării legionare), creează „cuiburi" în tot mai multe judeţe şi intră în arena luptelor de partid; în vara anului 1931, Corneliu Zelea Codreanu este ales pentru prima dată deputat (în jud. Neamţ) şi rosteşte cel dintâi discurs în parlament la 3 decembrie

1931, atacând în termeni aspri partidele politice, acuzate de a fi la originea mai tuturor relelor din societatea românească; în domeniul politicii externe, el exprimă simpatia pentru regimul lui Mussolini.

Actele de violenţă, comise cu o exaltare mistică, atacurile antisemite – care provocau o vie nemulţumire în Franţa şi Marea Britanie – şi criticile acerbe la adresa partidelor au determinat luarea de măsuri împotriva Mişcării legionare. Începutul l-a făcut Ion Mihalache, la 11 ianuarie 1931, când, în calitate de ministru de Interne, a dizolvat atât Legiunea Arhanghelul Mihail cât şi Garda de Fier şi a ordonat închiderea sediilor Mişcării. Cu două zile mai înainte, Codreanu şi alţi lideri legionari fuseseră arestaţi. Dizolvările şi arestările se vor repeta, fără însă ca ele să aibă vreun efect. Faptul se explică prin lipsa de hotărâre a autorităţilor (indiferent de guvernul aflat la cârma ţării) şi prin charisma Căpitanului. Atât timp cât el rămânea activ, Mişcarea trăia prin el.

Este greu de imaginat astăzi exaltările colective produse de venirea lui Codreanu în câte un sat. Profesorul Nicholas M. Nagy-Talavera, evreu maghiar originar din Transilvania, relatează propria experienţă: aflat într-un sat din Munţii Apuseni, el a asistat – avea opt ani – la o adunare ţărănească organizată de legionari în curtea bisericii. „Deodată asupra mulţimii s-a aşternut tăcerea. Un om înalt, de o frumuseţe întunecată, îmbrăcat într-un costum naţional alb a intrat în curte, călare pe un cal alb. S-a oprit lângă mine şi n-am putut să văd nimic monstruos sau rău în el. Dimpotrivă. Zâmbetul lui copilăresc, sincer, radia peste mulţimea săracă şi el părea a fi cu ea, dar, în chip misterios, şi în afara ei. Charismă nu este un termen potrivit pentru a defini forţa stranie ce emana din acest om. Era, mai degrabă, pur şi simplu o parte a pădurilor, a munţilor, a furtunilor de pe crestele acoperite de zăpadă ale Carpaţilor, a lacurilor şi râurilor. Aşa stătea tăcut în mijlocul mulţimii. Nu avea nevoie să vorbească. Tăcerea lui era elocventă; părea să fie mai puternică decât noi, mai puternică decât ordinul prefectului, care interzisese cuvântarea lui. O ţărancă bătrână, cu părul alb, şi-a făcut semnul crucii pe piept şi a şoptit către noi: «Trimisul Arhanghelului Mihail!» Atunci clopotul micii şi tristei biserici a început să bată şi slujba religioasă care preceda întotdeauna adunările legionare a început şi ea. Impresia profundă creată în sufletul unui copil moare greu. În peste un sfert de veac n-am uitat niciodată întâlnirea cu Corneliu Zelea Codreanu."

Cele narate de profesorul american îşi găsesc confirmarea într-un episod povestit de Nichifor Crainic în memoriile sale: un legionar venise cu mare greutate de la Oradea Mare la Bucureşti să stea de

vorbă cu Căpitanul. Acesta s-a mărginit să-i spună: „Camarade, totul c bine"; când celălalt aştepta mesajul pe care să-l transmită legionarilor din oraşul său, Codreanu a repetat că totul era bine. Şi totuşi omul a plecat iluminat, transformat de întâlnirea cu Căpitanul.

Codreanu a izbutit să declanşeze un curent mistic în jurul persoanei sale. L-a avut ca predecesor – pe acest plan, numai – pe generalul Averescu, ale cărui apariţii la sate dădeau naştere la scene de exaltare colectivă, antologic descrise de C. Argetoianu în memoriile sale. Deosebirea – iarăşi numai din acest punct de vedere – între cei doi era că Averescu nu mergea la sate pentru a hrăni „avântul săracilor cu duhul şi cu trupul care cred şi se încred într-o nălucă" (C. Argetoianu), în timp ce Codreanu cultiva mersul la sate şi regiza cu grijă „epifaniile".

Manifestările de psihoză colectivă erau ele însele semnele unei societăţi bolnave, pentru că, în afară de liderii politici, lumea românească a anilor '30 a cunoscut o adevărată isterie colectivă, creată de un cioban debil mintal din Maglavit care pretindea că ar fi vorbit cu Dumnezeu („Moşul"). Instrumentalizat rapid politic (în 1941, Mihai Antonescu avea să-l ducă pe front), Petrache Lupu a găsit doar doi oameni politici care l-au evaluat lucid: Armand Călinescu şi Ion Antonescu. Potrivit mărturiei profesorului Nicolae Mărgineanu, deţinut un timp în aceeaşi celulă cu Petrache Lupu, A. Călinescu, adversar de moarte al Gărzii de Fier, i-a spus vorbitorului cu Dumnezeu: „Mă băiete, ascultă tu de mine, tu tă-ţi vezi de tfinţia ta, tă nu te prind cu legionarii că-i rău" (formularea aparţine lui Petrache Lupu a cărui sănătate mintală, consideră profesorul Nicolae Mărgineanu, era de patru ani). Mareşalul Antonescu nu s-a lăsat impresionat de Petrache Lupu, ba, mai mult, l-a speriat de-a dreptul: „Dat dracului ti ăta, îţi spun eu", a încheiat relatarea peltică „omul-minune" despre întâlnirea cu mareşalul.

„HOMO REGIUS": GH. TĂTĂRESCU

Noul guvern liberal, prezidat de I. G. Duca, a hotărât, mai ales la stăruinţele lui N. Titulescu, alarmat de consecinţele pe plan extern ale acţiunilor antisemite şi de afinităţile Mişcării legionare cu fascismul şi nazismul, să dizolve din nou Garda de Fier (10 decembrie 1933). Măsura a fost însoţită de arestări masive în rândul legionarilor şi chiar de uciderea unor gardişti. Încă de la 4 decembrie, printr-o circulară,

Codreanu atacase în termeni violenți pe I. G. Duca, N. Titulescu, V. Iamandi, I. Inculeț și alții, ca adversari ai Gărzii. La 29 decembrie, pe peronul gării Sinaia a fost asasinat I. G. Duca de către trei legionari (Nicadorii). Absența unei paze corespunzătoare, deși primul-ministru primise numeroase amenințări, a dat naștere la speculații în legătură cu complicitatea regelui la asasinat. Oricum, reacția lui când cadavrul a fost adus temporar la Castelul Peleș – suveranul nici nu a venit să se încline în fața celui ce-i fusese prim sfetnic – nu lasă nici o îndoială că regele a fost bucuros de dispariția primului-ministru. La procesul ce a urmat, doar cei trei asasini au fost condamnați, Codreanu, acuzat de a fi inspiratorul moral al crimei, a fost achitat.

Plănuit sau nu de rege, asasinatul de la Sinaia a servit interesele monarhului. El a ales ca succesor al lui Duca (după un scurt interimat al dr. C. Angelescu) un „tânăr" liberal, Gh. Tătărescu (Guță), rupând astfel cu tradiția ca primul-ministru să fie șef de partid. Alegerea suveranului a provocat frământări și frustrări personale în PNL. Aducându-l pe Gh. Tătărescu în fruntea guvernului, Carol a atins două obiective: a avut un prim-ministru de necondiționată obediență și a creat fisuri și tensiuni în PNL (din care încă din 1930, în legătură cu revenirea lui Carol, se crease o disidență condusă de fiul lui Ion I.C. Brătianu, istoricul Gh. I. Brătianu, dispus la colaborarea cu Carol al II-lea).

Mihail Manoilescu, mușcat, desigur, de invidia de a nu fi fost el în locul lui Guță, a făcut o enumerare comparativă a personalităților politice din acel moment vrednică de citat: „Iorga era un capricios, dar genial; Maniu, întortochiat, dar istoricește reprezentativ; Titulescu, egoist, dar superior, inteligent și talentat; Vaida-Voevod, neserios, dar sincer și mare român; Averescu, nepolitic, dar de înaltă dezinteresare; Goga, ușuratic, dar poet de geniu și om politic cu o axă naționalistă a vieții. Toți, dar absolut toți, aveau în zestrea lor câte ceva excepțional, câte o însușire culminantă. Numai Tătărescu nu aducea nimic decât o imensă abilitate. Și totuși, însuși spiritul său tranzacțional și oportunist și măiastra lui echilibristică au putut folosi câteodată țării".

Noul prim-ministru era un om de vârstă mijlocie (născut în 1886), muncitor și energic și care – ca subsecretar de stat la Interne, în guvernul Brătianu – jucase un rol important în reprimarea revoltei comuniste de la Tatar-Bunar din 1924. Colaborarea lui de mai târziu cu partidul comunist și reproșul de oportunism au făcut să se uite că

cei patru ani de existență a guvernului Tătărescu au coincis cu refacerea economiei după marea criză, refacere urmată de un decolaj care a purtat economia românească la apogeul dezvoltării ei, în faza capitalistă. Așa cum Ludovic al XVIII-lea vorbea de o „Cameră incomparabilă", referindu-se la docilitatea instituției reprezentative a Franței, tot astfel și Carol al II-lea putea să spună că găsise în Gh.Tătărescu „premierul incomparabil", prin graba de a executa voința regală.

Era, așadar, firească dorința suveranului de a păstra guvernul liberal și după împlinirea celor patru ani de activitate. Alternativa chemării la guvern a PNȚ nu putea să-l entuziasmeze pe rege. Putea Carol să uite că, încă din 1931, Maniu îi spusese: „Credința mea e că viața particulară a unui suveran, ca și viața oamenilor de stat de vază, privesc întreaga țară. Viața destrăbălată a unui om sus-pus înrăurește și tulbură viața publică, după cum viața bine rânduită a unui rege e o pildă frumoasă pentru toată lumea. Țara noastră are nevoie, în vremurile grele prin care trecem, vremi grele pentru toate țările și pentru toate tronurile, de pilde bune, venind de sus. Pildele rele îi pot fi fatale". Carol nu era dispus să asculte acum, din nou, astfel de mustrări voalate sau – față de consolidarea „Lupeascocrației" – chiar explicite, mai ales că paharul se umpluse de tot. Până și C. Argetoianu („monstrul moral", cum îl califică Mihail Manoilescu în memoriile sale) nota în jurnal la 1 ianuarie 1936: „Între cele patru granițe ale țării și până sus, totul e numai corupție. Singurul lucru organizat în România Mare e jaful și șperțul [...], Lupeasca, regele, Malaxa, Aristide Blank și Gavrilă Marinescu. Iată sovietul de soldați... și șperțari care hotăresc astăzi soarta guvernelor noastre. Ne copleșește mocirla!"

Oricât a insistat regele ca Tătărescu să-și asume, în continuare, guvernarea, acesta, conștient de nemulțumirea ce ar fi provocat-o încălcarea atât de flagrantă a regulilor jocului politic din România, cât și de riscurile unei asemenea conduite „nu și-a dat prea multă silință – notează regele în jurnalul său –, luând drept scuză recomandările ca alegerile să fie cinstite, și rezultatul a fost că guvernul a fost învins" (de remarcat legătura făcută de suveran între „cinstea" alegerilor și eșecul guvernului).

Nealterarea, împotriva tradiției, a rezultatului alegerilor s-a datorat și fermității partidelor din opoziție, care erau decise să vegheze – cât se putea – la corectitudinea scrutinului. Intuind intenția regelui de a păstra guvernul Tătărescu și știind că „cine are guvernul are și

parlamentul", la 25 noiembrie 1937 s-a încheiat un pact de neagresiune electorală între PNŢ (Iuliu Maniu) şi Garda de Fier (C. Z. Codreanu), la care au aderat apoi gruparea liberală a lui Gh. I. Brătianu şi Uniunea Agrară a lui C. Argetoianu.

Pactul de neagresiune electorală a făcut obiectul unor interpretări eronate şi a unor critici nefondate: s-a spus că liderul PNŢ a dat girul său politic totalitarismului de extremă dreaptă, iar în anii regimului comunist pactul amintit a fost folosit pentru a-l prezenta pe Maniu, hotărâtul combatant anticomunist, drept „fascist". La procesul intentat lui Codreanu în 1938, Maniu a relevat deosebirile profunde dintre PNŢ şi Garda de Fier precum şi motivele acestei cooperări „împotriva firii": răspunzând întrebării Căpitanului, aflat în boxa acuzaţilor, asupra încheierii pactului, în ciuda marilor diferenţe ideologice, Maniu a spus: „Într-adevăr, ideologia noastră şi a dvs. sunt direct opuse şi nici nu cred că există în ţara aceasta două partide cu o adversitate mai categorică decât sunt ale noastre". După ce a afirmat identificarea sa cu idealurile democratice, liderul PNŢ a subliniat că „Garda de Fier este totalitară şi contra democraţiei [...]. Partidul dlui Codreanu este un partid antisemit! [...] În afară de aceasta ne deosebeşte metoda de luptă politică". Maniu a enumerat apoi motivele de ordin personal (preţuirea pentru calităţile lui Codreanu, ca om politic) şi politic (coincidenţa într-o serie de evaluări politice) care l-au determinat să încheie înţelegerea cu Căpitanul.

Cooperarea politică dintre Maniu şi Codreanu nu a însemnat nici o concesie din partea liderului PNŢ în privinţa apărării principiilor democratice sau condamnării antisemitismului, ci doar solidaritatea temporară a două forţe politice în lupta împotriva atotputerniciei camarilei regale.

Din cu totul alt orizont politic a venit directiva Cominternului dată „Uniunii Democratice" (o organizaţie criptocomunistă) „de a populariza însemnătatea şi adevărata semnificaţie a pactului dintre Codreanu şi Maniu, despre care trebuie spus că este făcut numai pentru garantarea libertăţii alegerilor şi numai pentru împiedicarea actualului guvern să-şi desăvârşească acţiunea sa de fascizare a ţării. În conformitate cu instrucţiunile Cominternului, PCR-ul nu trebuie să activeze contra acestui pact, care este singura soluţie ce se poate găsi în actuala situaţie politică de la noi din ţară" (directiva este rezumată într-o notă a poliţiei, din 14 noiembrie 1937). Pentru Moscova, consolidarea forţelor din opoziţie – indiferent de orientarea lor – era considerată ca un mijloc de agravare a tensiunilor dintr-o ţară percepută

la Kremlin ca ostilă, şi, în consecinţă, destinată a deveni obiectul eforturilor de subminare şi subversiune.

Dorinţa lui Gh. Tătărescu de a părăsi conducerea guvernului a avut drept urmare libertatea alegerilor din 20 decembrie 1937, care au dat următoarele rezultate:

	Procente	Mandate
Partidul Naţional-Liberal	35,92	152
Partidul Naţional-Ţărănesc	20,40	86
Partidul „Totul pentru Ţară"	15,58	66
Partidul Naţional-Creştin	9,15	39
Partidul Maghiar	4,43	19
Partidul Naţional-Liberal (Gh. Brătianu)	3,89	16
Partidul Radical-Ţărănesc	2,25	9

În jurnalul său, Carol al II-lea constată imposibilitatea de a face apel la Codreanu pentru a forma cabinetul, dat fiind refuzul lui Tătărescu de a continua guvernarea şi atitudinea ostilă a lui Maniu. Regele enumeră temeiurile decizei de a nu purta discuţii cu legionarii: „Metodele teroriste ce le adoptase, antisemitismul violent, ideile lor vădit hotărâte în politica externă, răsturnarea alianţelor, legătura antinaturală de a se apropia numai de Germania, în general toate metodele lor radicale şi antisociale".

În timpul campaniei electorale, Codreanu îşi rezumase astfel programul de politică externă: „Eu sunt contra marilor democraţii ale Occidentului, eu sunt contra Micii Înţelegeri, eu sunt contra Înţelegerii Balcanice şi n-am nici un ataşament pentru Societatea Naţiunilor, în care nu cred. Eu sunt pentru o politică externă a României alături de Roma şi Berlin, alături de statele revoluţiilor naţionale. În contra bolşevismului. În 48 de ore după biruinţa Mişcării Naţionale, România va avea o alianţă cu Roma şi Berlin, intrând astfel în linia misiunii sale istorice în lume: apărarea Crucii, a culturii şi civilizaţiei creştine".

Regele nu putea ignora puternicul curent de extremă dreaptă care propulsase Garda de Fier ca al treilea partid al ţării; el se înfăţişa ca apele umflate ale unui râu, crescând mereu şi ameninţând să se reverse şi să mătur totul din calea lor. Succesul electoral al Gărzii de Fier apărea ca o sfidare directă la adresa suveranului, pentru că toţi ştiau că între Căpitan şi rege dialogul nu mai era posibil.

Vechile planuri de dictatură personală ale regelui, amânate de împrejurări, dar niciodată abandonate, au devenit de stringentă actualitate. Nu mai era vorba acum de împlinirea unor intenţii născute din frustrările exilului sau din preţuirea modelelor străine, ci de reacţia defensivă chemată să bareze drumul spre putere al Gărzii de Fier: Codreanu *ante portas,* constatau alarmaţi regele şi camarila sa.

Pentru fragilitatea democraţiei româneşti interbelice este caracteristic faptul – relevat de St. Fischer-Galaţi – că, în preajma instaurării dictaturii regale, bătălia finală nu s-a dat între suveran şi forţele democratice, ci între promotorul monarhiei de dictatură şi totalitarismul de extremă dreaptă.

SPRE DICTATURA REGELUI

Din jurnalul regelui lipsesc 48 de pagini care acoperă perioada 1 ianuarie–18 mai 1938, adică tocmai zilele în care Carol s-a transformat din monarh constituţional în rege dictator. Însemnările sale din 31 decembrie 1937 dezvăluie însă – fie şi parţial – scenariul imaginat de suveran pentru a-şi atinge obiectivul: „Mi-a rămas deci o singură soluţie constituţională, aceea de a face apel Naţional-Creştinilor lui Goga şi Cuza. Este desigur o soluţie proastă, dar totuşi cea mai puţin. Sunt perfect conştient că o guvernare cu aceste elemente, destul de hotărât antisemite, nu va putea fi una de lungă durată şi că *după ace<e>a voi fi liber să pot lua alte măsuri mai forte* (subl.n.), măsuri cari să descătuşească (sic!) atât Ţara cât şi pe mine de tirania, adesea atât de nepatriotică, a meschinelor interese de partid".

Aşadar, regele voia să aducă la putere pe *termen scurt* Partidul Naţional-Creştin, care era important pentru rege din unghiul de vedere al ostilităţii dintre liderii lui şi Mişcarea legionară: „Goga, mai ales, şi Cuza – nota Carol – sunt duşmani de moarte ai gardiştilor şi hotărâţi de <a> întreprinde orice pentru exterminarea lor; în aceasta vor fi perfect secondaţi de Călinescu (numit ministru de Interne – n.n.), care este complet de acord cu ei".

Carol ştia că prezenţa la cârma ţării a unui guvern de dreapta cu declarată orientare antisemită şi cu vădite simpatii pentru Germania (între Goga şi Alfred Rosenberg, şeful secţiei de relaţii externe a partidului

nazist, existau strânse raporturi personale) şi Italia va provoca reacţii de puternică nemulţumire la Paris şi Londra, astfel că, în ziua înlăturării acestui cabinet incomod şi a stabilirii dictaturii regelui, hotărârea va fi aclamată în Franţa şi Marea Britanie ca un gest mântuitor. Abilitatea regelui ieşe la iveală şi din altă însemnare făcută în jurnalul său: „Prima măsură pe care vrea s-o iee (guvernul – n.n.) este o revizuire a evreilor, cari, după 1919, au intrat în mod fraudulos în ţară; lor vrea să le ridice dreptul de cetăţenie. Cred că va atinge o foarte mică minoritate şi este, poate, o aruncare de lest, *folositoare în acest moment* (subl.n.)". Prin urmare, îngrijorat de antisemitismul cuplului Goga–Cuza, regele privea favorabil o măsură împotriva evreilor, care, afectând un foarte mic număr de persoane, slujea, în acelaşi timp, propriile obiective regale.

În guvernul Goga–Cuza a intrat, alături de Armand Călinescu, „chiorul, care, singur, vede bine în ţara asta", cum spunea regele, şi generalul Ion Antonescu (calificat de Carol în jurnal „ambiţios nestabil"). Argumentele utilizate de Goga pentru a-l convinge pe general să accepte un portofoliu în cabinetul său sunt lămuritoare pentru orientarea de politică externă a noii formaţii guvernamentale. Dialogul dintre Goga şi Antonescu este redat astfel de Gheorghe Barbul:

Antonescu: „Refuz, fiindcă veţi orienta politica noastră externă spre Germania".

Goga: „Dar trebuie să fac o înţelegere cu Hitler, înainte de a fi stăpân la Praga".

Antonescu: „Ceea ce trebuie este ca Hitler să fie împiedicat să ajungă stăpân la Praga".

Goga: „Asta nu e treaba României. Este vorba de România: prezenţa mea în fruntea guvernului va fi o asigurare pentru Germania, iar prezenţa dvs. la Apărarea Naţională va fi o garanţie pentru Franţa şi Anglia că trupele noastre nu vor lupta niciodată împotriva lor".

Conţinutul dialogului (căci forma nu poate fi controlată) este confirmat de convorbirea dintre noul titular al Ministerului de Război şi ataşatul militar al Franţei la Bucureşti, colonelul Delmas, invitat la minister imediat ce Antonescu şi-a preluat portofoliul. El a subliniat că ţinuse să-l informeze pe reprezentantul militar al Franţei că pusese drept condiţie a intrării sale în guvern menţinerea orientării tradiţionale spre Franţa şi că va rămâne în cabinet atât timp cât această orientare avea să fie urmată.

Ceea ce trebuie reţinut este atitudinea din 1937 a generalului Ion Antonescu: refuzul unei schimbări dramatice în politica externă a

României şi fidelitatea faţă de aliata tradiţională a României – Franţa. În acelaşi timp, dialogul Goga–Antonescu relevă caracterul bivalent al politicii externe a guvernului naţional-creştin: spre deosebire de Codreanu, hotărât ca în 48 de ore după luarea puterii să plaseze România alături de Axa Berlin–Roma, cuplul Goga–Cuza voia o apropiere de cele două regimuri totalitare, dar fără abandonarea prieteniei cu cele două mari democraţii apusene.

Noul guvern urma să aibă o existenţă efemeră: 44 de zile. Timp suficient însă pentru ca măsurile antisemite şi exacerbarea tensiunilor politice în perspectiva viitoarelor alegeri (Partidul Naţional-Creştin nu putea guverna cu 39 de mandate) să provoace o stare de instabilitate, chiar de confuzie în ţară, iar în străinătate un cor de proteste şi de critici. Sosise momentul ca regele să apară ca salvatorul naţiunii..., instituind propria sa dictatură! La 10 februarie 1938, guvernul Goga–Cuza a fost „demisionat" rapid, poetul din Ciucea, care se credea şi voia un „Duce" sau „Führer" român, murind curând de inimă rea.

Regele a promulgat o nouă constituţie (20 februarie), care lichida – în fapt – regimul parlamentar şi pregătea suprimarea partidelor politice (31 martie). Putea şi el să spună că „statul sunt eu" (formulă atribuită lui Ludovic al XIV-lea, regele Franţei). Patriarhul Miron Cristea, acest „Mazarin ţăran", după formula lui O. Goga, a acceptat – din servilism – să prezideze întâiul guvern al dictaturii regale.

ÎN CĂUTAREA SECURITĂŢII

Instaurarea dictaturii regale s-a produs într-un moment în care avansul electoral al Gărzii de Fier se conjuga cu afirmarea tot mai viguroasă pe plan european a celui de al treilea Reich, promotorul politicii de revizuire a tratatelor de pace din anii 1919–1920, aflate la temelia *statu-quo*-ului versaillez.

Odată desăvârşită unitatea naţională, România a fost preocupată să-şi apere suveranitatea naţională şi integritatea teritorială. S-a considerat că unul din cele mai eficace mijloace de a face frontierele intangibile era constituirea unui sistem de alianţe care să funcţioneze de îndată ce vreunul din vecinii „revizionişti" – urmărind revizuirea

tratatelor de pace şi, pe această cale, a graniţelor – ar fi încercat să modifice *statu-quo*-ul.

Trei erau statele limitrofe ataşate politicii revizioniste: Ungaria, Rusia Sovietică (de la 30 decembrie 1922, URSS) şi Bulgaria. Pentru a se pune la adăpost de intenţiile lor revizioniste au fost edificate alianţe destinate să asigure României asistenţa militară în cazul unei agresiuni. Take Ionescu, cea mai strălucită inteligenţă a gândirii diplomatice româneşti din epocile modernă şi contemporană, a fost iniţiatorul tratatelor de alianţă ale României cu Cehoslovacia şi Iugoslavia (1921), care semnaseră ele însele un tratat de alianţă (1920), punându-se astfel bazele Micii Înţelegeri, alianţă destinată să ofere securitate statelor membre, ameninţate de revizionismul ungar.

Take Ionescu, omul politic de larg orizont european, voia să cuprindă în Mica Înţelegere atât Polonia cât şi Grecia, dar diferendele celei dintâi cu Cehoslovacia din cauza provinciei Těšín (Teschen), revendicată de Polonia, şi ale celei de a doua cu Iugoslavia nu au permis realizarea ambiţiosului proiect al lui Take Ionescu. El a izbutit numai să încheie o alianţă româno-polonă (1921), al cărei principal obiectiv era apărarea în comun a celor două ţări împotriva unei agresiuni sovietice.

Moscova a încercat prin toate mijloacele să împiedice încheierea acestei alianţe. Perioada în care guvernul sovietic s-a arătat cel mai conciliant în problema recunoaşterii apartenenţei Basarabiei la România şi cea a restituirii tezaurului a fost în anii 1920–1921, când s-a desfăşurat războiul sovieto-polonez şi negocierile dintre Varşovia şi Bucureşti în vederea semnării tratatului de alianţă. Kremlinul s-a arătat atunci dispus să recunoască apartenenţa Basarabiei la România, cu condiţia ca aceasta din urmă să nu se alieze cu Polonia şi să nu-i acorde sprijin în momentul declanşării atacului sovietic. De îndată ce campania Armatei Roşii împotriva Poloniei a eşuat şi alianţa româno-polonă a fost încheiată, guvernul sovietic a revenit la poziţia sa rigidă de revendicare a Basarabiei. Ultima rundă de convorbiri între România şi URSS, înainte de restabilirea relaţiilor diplomatice, a avut loc la Viena (27 martie–2 aprilie 1924), unde delegaţia română a respins cererea sovietică de a se organiza un plebiscit în Basarabia. Poziţia ei se explică prin înţelegerea corectă a obiectivelor urmărite de Moscova prin această cerere: crearea unor tensiuni între România şi Aliaţi, ca urmare a unui precedent în rediscutarea frontierelor

stabilite în anii 1919–1920 şi intrarea unităţilor militare sovietice în Basarabia pentru a „asigura" libertatea exprimării votului.

Eşecul tratativelor de la Viena a fost urmat de răscoala de la Ţatar-Bunar (15–17 septembrie), prodromul posibil al unei invazii a Armatei Roşii în Basarabia şi, apoi, în Bulgaria, şi de crearea Republicii Autonome Socialiste Sovietice Moldoveneşti (12 octombrie) pe malul stâng al Nistrului.

Anul 1924 a încheiat, prin lovitura încercată la 1 decembrie de comunişti la Tallinn (Estonia), seria acţiunilor violente de export al revoluţiei. Luptele pentru succesiunea lui Lenin şi victoria lui Stalin şi a tezei sale despre „posibilitatea construirii socialismului într-o singură ţară", adică în URSS, a concentrat atenţia *leadership*-ului sovietic asupra situaţiei interne, ceea ce nu a dus însă la dispariţia României din orizontul de interes al Kremlinului. Stalin considera că ţările limitrofe Uniunii Sovietice trebuiau să se „bucure" de o atenţie prioritară în raport cu statele capitaliste avansate. În 1921, el sublinia necesitatea ca Rusia Sovietică să aibă la frontiere state sovietice, iar patru ani mai târziu dictatorul sovietic cerea ca Armata Roşie să fie oricând în măsură să acorde sprijin revoluţiilor din ţările vecine.

În strategia lui Stalin, modalitatea cea mai potrivită de a garanta securitatea Uniunii Sovietice era un război între ţările capitaliste. Din această perspectivă, ascensiunea partidului nazist, adversar declarat şi înverşunat al „dictatului" de la Versailles, servea interesul Moscovei. Odată ajuns la putere, Hitler – se considera la Kremlin – avea să pregătească revanşa şi să dezlănţuie războiul împotriva Franţei şi Marii Britanii, abătând astfel lumea capitalistă de la „cruciada anticomunistă".

Războiul ideologic şi propagandistic, violenţa limbajului folosit de regimurile nazist şi comunist pentru a se demasca reciproc a ocultat obiectivul real şi esenţial al politicii externe sovietice: războiul între ţările capitaliste. Perceperea eronată a acţiunilor diplomatice ale URSS a creat iluzia că ea poate fi solidarizată la eforturile de menţinere a *statu-quo*-ului versaillez, după ce în Germania se instaurase regimul nazist (30 ianuarie 1933).

Puse în „carantină", Germania – considerată culpabilă de dezlănţuirea războiului mondial – şi Rusia Sovietică – un focar de „infecţie" comunistă – s-au angajat într-o strânsă colaborare, ale cărei baze au

fost puse prin Tratatul de la Rapallo (1922). Între Reichswehr (armata germană) şi Armata Roşie s-au stabilit legături puternice, interdicţiile fixate prin Tratatul de la Versailles în privinţa potenţialului militar al Germaniei fiind eludate, în parte, prin construirea de fabrici de armament şi prin exerciţii militare comune, sovieto-germane, pe teritoriul URSS.

Stalin nu a considerat venirea lui Hitler la putere drept o catastrofă. El însuşi îi îndemnase pe generalii germani să-l utilizeze întrucât, considera dictatorul sovietic, viitorul Führer era „un bun agitator". Pentru Stalin instaurarea regimului hitlerist însemna – dată fiind ostilitatea acestuia faţă de sistemul versaillez – un război în Vest, benefic pentru securitatea Uniunii Sovietice. Moscova a trimis mai multe semnale în direcţia Berlinului, atât în ajunul numirii lui Hitler drept cancelar cât şi, imediat după aceea, semnale destinate să arate că URSS era dispusă să continue colaborarea începută cu Republica de la Weimar şi că, aşadar, Reichul nazist nu avea a se teme de o „încercuire" din partea sovietică. În interesul cooperării cu Vestul, Berlinul nu a răspuns acestor avansuri: pentru Hitler era mai productiv pe plan politic să se prezinte ca un înverşunat combatant anticomunist şi antisovietic în faţa opiniei publice internaţionale, întrucât, convinse că regimul nazist va porni cât mai curând în „marşul spre Răsărit" *(Drang nach Osten)*, Marea Britanie şi Franţa erau dispuse să-i facă, în această perspectivă, concesii.

Scurt timp după luarea puterii de către Hitler a existat chiar planul de a se crea un directorat al Franţei, Marii Britanii, Germaniei şi Italiei („Pactul celor patru", semnat la 15 iulie 1933) destinat să reglementeze relaţiile dintre semnatari. Reacţia viguroasă a Micii Înţelegeri – mai ales, prin glasul lui Nicolae Titulescu – şi a Poloniei, care se simţeau ameninţate de eventualele revizuiri ale tratatelor de pace, au făcut ca pactul celor patru să falimenteze.

În „lumea capitalistă" (pentru a relua formula propagandei comuniste), URSS era percepută în anii '20 şi la începutul anilor '30 ca un vulcan stins, neprimejdios. Această percepţie s-a consolidat, după instaurarea regimului nazist, mai ales că Stalin, pentru a face presiuni asupra Berlinului în vederea unei apropieri, a decis una din acele schimbări dramatice de atitudine al cărei secret îl stăpânea cu măiestrie: din adversară a sistemului versaillez, Uniunea Sovietică

s-a solidarizat cu acest sistem şi, încă mai mult, s-a arătat dispusă să participe la un sistem de securitate colectivă.

În realitate, Moscova nu voia pacea, ci războiul, sau, mai exact, războiul între ţările capitaliste. Adeziunea la politica de securitate colectivă era o manevră tactică, nu o nouă strategie, o manevră destinată să arate Germaniei că URSS dispunea de o alternativă la politica întruchipată de Tratatul de la Rapallo, o alternativă în măsură să determine izolarea celui de al treilea Reich.

Manevra tactică a Kremlinului a fost interpretată de cancelariile europene ca o nouă orientare, de lungă durată, a politicii externe sovietice. Se considera că antagonismul dintre naziști şi comuniști este ireductibil şi că, prin urmare, sub ameninţarea germană, URSS se va apropia de puterile antirevizioniste.

Din acest raţionament s-au născut şi eforturile lui Nicolae Titulescu de a normaliza şi ameliora raporturile româno-sovietice, cu condiţia recunoaşterii de către Moscova a apartenenţei Basarabiei la România.

Discuţiile dintre Titulescu – ajuns un fel de ministru de Externe „permanent", adică sub toate guvernele între 1927–1936 – şi M. Litvinov, comisarul poporului pentru Afacerile Străine al URSS, sunt tipice pentru încercarea celui dintâi de a obţine, prin argumţii avocăţeşti, recunoaşterea unirii Basarabiei cu România şi pentru iscusinţa reprezentantului cinic al unui regim totalitar, hotărât să nu respecte nici un angajament, de a-l face pe interlocutor să creadă că a izbutit în demersurile sale.

Titulescu nu a fost singura victimă a diplomaţiei sovietice, care a jucat perfect rolul atribuit de Stalin: de a demonstra ataşamentul URSS la o politică de pace şi securitate colectivă, de stăvilire a acţiunilor statelor revizioniste având drept obiectiv dislocarea sistemului versaillez.

Convins că Europa va cunoaşte reeditarea configuraţiei geostrategice dinaintea primului război mondial, mai exact, refacerea Antantei – un pas în aceste direcţii constituindu-l tratatul de asistenţă mutuală franco-sovietic (1935) –, Titulescu a urmărit semnarea unui tratat asemănător (o făcuse şi Cehoslovacia, la numai două săptămâni după Franţa), în care să figureze şi recunoaşterea frontierei româno-sovietice pe Nistru.

Românii, popor de țărani care secole de-a rândul au luptat pentru recunoașterea stăpânirii lor asupra pământului prin documentul (carte) dat de domn (de aici zicala „ai carte, ai parte", care nu are nici o legătură cu știința de carte, ci cu actul domnesc, acea „carte" care, recunoscând stăpânirea funciară, confirmă că „partea" din moșia devălmașă aparține beneficiarului documentului), românii, deci, au încredere totală în actul emis de autorități – române sau străine –, și nu numai omul de rând, ci și elita politică (se știe cu câtă minuție a negociat Ion I.C. Brătianu tratatul de alianță al României cu Antanta și convenția militară, convins că, fixate în scris, obligațiile asumate ale Aliaților vor fi respectate!). Titulescu a crezut – și Litvinov l-a lăsat să creadă – că, după un *„gentleman's (gentlemen's) agreement"* (1934) prin care URSS se angaja să nu mai ridice problema Basarabiei, a obținut recunoașterea apartenenței Basarabiei la România, pentru că, în proiectul tratatului de asistență mutuală (21 iulie 1936), Nistrul era amintit ca o limită dincolo de care aveau să intervină trupele sovietice în ajutorul României – în cazul în care ar fi fost atacată – și, după încheierea operațiunilor militare, să se retragă. Oameni politici „burghezi" credeau că statul socialist este respectuos față de angajamentele subscrise, astfel că Titulescu, devenit un megaloman setos de glorie (scria unui prieten că mai dorește să împace Franța cu Germania și apoi să se retragă la moșie!), credea că a determinat, în sfârșit, URSS să recunoască frontiera pe Nistru.

Fără a fi avut ponderea politică a lui Titulescu (între altele, alegerea sa de două ori consecutiv – fapt unic – drept președinte al sesiunii anuale a Societății Națiunilor îi adusese lui Titulescu un mare prestigiu intern și internațional sau, mai exact, fusese ea însăși expresia unei prețuiri de care doar Take Ionescu se mai bucurase), Gh. I. Brătianu a oferit o alternativă la politica lui Titulescu. Eminentul istoric – ale cărui convingeri democratice sunt mai presus de orice îndoială – credea că interesul României este să separe revizionismul german de cel ungar, printr-o apropiere a Bucureștiului de Berlin, fără a abandona însă relațiile cu Franța și, mai ales, cu Polonia.

În beneficiul lui Titulescu, trebuie spus că diplomatul român credea că numai prin atragerea URSS în sistemul de securitate colectivă, sprijinit pe forța Franței și Marii Britanii, va putea fi evitat „un pact germano-sovietic pentru eliminarea Poloniei", ceea ce

relevă înţelegerea, totuşi, a faptului că Stalin ţinea două fiare pe foc.

În timp ce Titulescu pregătea adâncirea cooperării româno-sovietice, un eveniment a schimbat fundamental raportul de forţe în Europa: remilitarizarea Renaniei la 7 martie 1936. Tratatul de la Versailles şi cel de la Locarno (1925) stipulaseră că Renania şi o fâşie de 50 km pe malul drept al Rinului urmau să fie demilitarizate, Germania neavând, prin urmare, dreptul de a menţine trupe în aceste teritorii. Practic, această situaţie lăsa Ruhrul, inima industrială a Germaniei, la discreţia unui act de forţă al Franţei şi, în acelaşi timp, dădea oricând posibilitatea celei din urmă de a-şi trimite trupele în spaţiul german. Atât timp cât „uşa" Germaniei rămânea deschisă, aliaţii răsăriteni ai Franţei (Polonia şi Mica Înţelegere) ştiau că ea poate să le vină în sprijin în cazul unui conflict cu Germania. Remilitarizarea Renaniei a modificat situaţia strategică de pe continent: Reichul şi-a asigurat securitatea Ruhrului şi o poziţie avantajoasă în cazul unui conflict cu Franţa (Strasbourgul a ajuns sub bătaia tunurilor germane), iar Franţa a pierdut accesul liber în adâncimea teritoriului german, ceea ce făcea dificilă, dacă nu imposibilă, intervenţia ei în beneficiul aliaţilor din Est.

Mai gravă, poate, decât aceste consecinţe ale remilitarizării Renaniei a fost pasivitatea cu care Franţa a primit aceste modificări dramatice ale situaţiei strategice de pe continent. Dacă Franţa ar fi ripostat militar, prestigiul lui Hitler ar fi fost grav atins şi, poate, el ar fi căzut de la putere. Este, evident, o supoziţie. Sigur rămâne faptul că absenţa replicii dure a Parisului a dezvăluit aliaţilor răsăriteni ai Franţei o realitate îngrijorătoare: dacă ea nu-şi apăra securitatea propriei frontiere, cum ar veni în ajutorul unor aliaţi îndepărtaţi pentru apărarea cărora trebuia să intre pe teritoriul german?

Remilitarizarea Renaniei a dat lovitura de moarte politicii de securitate colectivă şi, implicit, celei a lui Nicolae Titulescu, supus unor critici tot mai acerbe. Apropierea de URSS era condamnată în ţară de o largă parte a spectrului politic; Polonia era nemulţumită de această apropiere, în care vedea o slăbire a alianţei din 1921; Italia nu ierta lui Titulescu fermitatea cu care condamnase agresiunea ei din Abisinia (Etiopia) în anii 1935–1936 şi se pronunţase în favoarea sancţiunilor; în sfârşit, regele Carol, de care depindea, în ultimă instanţă, rămânerea lui Titulescu în guvern, era iritat de iniţiativele

ministrului său, care acţiona ca şi cum ar fi fost suveranul politicii externe a României. Coalizarea tuturor factorilor ostili lui Titulescu (nu este exclus ca O. Goga, adversar înverşunat al acestuia, să-i fi transmis regelui un dosar compromiţător pentru ministru, alcătuit de germani) a dus la înlăturarea lui din guvern (29 august 1936).

Plecarea lui Titulescu de la Palatul Sturdza nu a însemnat o reorientare a politicii externe româneşti, ci doar o deplasare de accente, determinată de noua configuraţie geostrategică de pe continent. Decesul politicii de securitate colectivă făcea inutile demersurile pentru încheierea tratatului de asistenţă mutuală dintre România şi URSS. Moscova a folosit înlăturarea lui Titulescu de la Ministerul de Externe drept pretext pentru a se declara eliberată de *„gentleman's agreement"* din 1934. În realitate, Kremlinul trăsese şi el concluziile de rigoare din remilitarizarea Renaniei şi, degajându-se din politica de securitate colectivă, începea să transmită din nou semnale Berlinului.

SUVERANUL DICTATOR

În timp ce prin acţiunile Reichului nazist pe cerul Europei se adunau norii furtunii (*„The Gathering Storm"*, după formula lui Churchill), în România, dictatura regală stătea sub semnul atotputerniciei Elenei Lupescu. Fascinaţia exercitată de ea asupra monarhului se desprinde şi din această însemnare aflată în jurnalul său la 21 mai 1938: „Ziua Dudui (sic!), pare mulţumită şi se plânge mai puţin de dureri astăzi. Doamne, Dumnezeule, păzeşte-o, dă-i sănătate, alină starea ei de nervi, ca să pot fi şi eu liniştit. Iubirea mea pentru dânsa tot aşa de vie şi de adâncă este, nici nu pot să-mi închipui viaţa fără ea. Am avut proba zilele trecute, când n-a venit din cauza seratei lui Max (Auschnit/ Auşnit – n.n.), cu toate că am dormit, totuşi, chiar în somnul meu, simţeam că-mi lipseşte ceva. Doamne, Doamne, dă-i putere să reziste la vremurile grele ce se arată!"

Timpurile grele la care se referă monarhul erau generate de confruntarea sa cu Garda de Fier şi de declanşarea crizei cehoslovace, ca urmare a acţiunilor germanilor din regiunea sudetă, vizând

încorporarea ei la Reich, acțiuni ce beneficiau de încurajările și sprijinul regimului nazist.

Instaurarea dictaturii regale a deconcertat partidele, a căror reacție a fost, practic, nulă. Responsabile de slăbirea democrației prin practicile lor frauduloase, ele nu puteau să apere eficient democrația. Până și Garda de Fier a fost descumpănită, dar în pânzele ei bătea vântul succeselor Reichului.

La 13 martie 1938 s-a înfăptuit încorporarea Austriei la Germania (Anschluss). Codreanu a trimis o telegramă lui Hitler prin care saluta „victoria adevărului", înfrângerea „puterilor iudeo-masonice" și declara că Führerul este purtătorul unei lumini „și nici o putere nu va putea, vreodată, s-o frângă".

În aceeași zi, Armand Călinescu nota în jurnalul său, în legătură cu telegrama lui Codreanu, că germanii și italienii „vor încuraja tot pe gardiști și, la momentul decisiv, vor conta tot pe ei, chiar când oficialitatea română ar crede potrivit să schimbe politica externă. Așadar, nici regele, nici lumea politică – afară de Gardă – nu vor putea rezista". Concluzia trasă de el din această analiză era: „lichidarea imediată a gardismului prin arestarea lui Codreanu și a tuturor fruntașilor".

Pretextul l-a oferit Codreanu însuși, care la 26 martie 1938 a adresat lui N. Iorga, devenit consilier regal, o scrisoare în care îl acuza de necinste sufletească. La 28 martie, Călinescu a propus regelui „urmărirea lui Codreanu pe tema ultragierii lui Iorga. Eventual, arestarea celor ce s-ar solidariza". Două zile mai târziu, Iorga s-a adresat Justiției (ofensă adusă unui demnitar în exercițiul funcțiunii), iar la 19 aprilie Codreanu a fost condamnat la șase luni închisoare.

Odată întemnițat Căpitanul, energicul Călinescu a trecut la îndeplinirea planului de lichidare a Mișcării legionare, prin decapitarea ei. Sub motiv că în cursul unei percheziții la Casa Verde, sediul conducerii Gărzii de Fier, unde era și locuința Căpitanului, au fost găsite documente privind siguranța statutului, și că acesta a incitat la răzmeriță, el a fost condamnat la 10 ani muncă silnică, la 27 mai. (Călinescu notează în jurnalul său: „A trebuit să fac eu într-o noapte rechizitoriul", ceea ce arată totala aservire a Justiției față de putere.) La 24 mai s-a hotărât aplicarea pe timp de un an a prevederii constituției privind introducerea pedepsei cu moartea în timp de pace (pentru a evita o situație jenantă, s-a așteptat vizita în Polonia a patriarhului–prim-ministru Miron Cristea, care, la întoarcere, îi

mărturisea regelui că „E foarte mulțumit de măsura cu pedeapsa cu moartea și, mai ales, de felul cum s-a rezolvat fără a-l pune în joc").

Din jurnalul regelui lipsește textul ce acoperă perioada 4 septembrie 1938–12 martie 1939, când pe plan internațional a avut loc deznodământul crizei cehoslovace, iar pe cel intern execuția lui Codreanu.

Politica de conciliere a guvernelor de la Londra și Paris față de Germania *(diplomacy of appeasement)* a culminat cu abandonarea Cehoslovaciei, prin acordul de la München (29 septembrie 1938), care privea anexarea regiunii sudete la Reich. Polonia s-a folosit de situația dificilă a Cehoslovaciei pentru a rupe regiunea Těšín (2–3 octombrie), iar Ungaria, prin primul arbitraj de la Viena (2 noiembrie), a primit un teritoriu de 12 103 km^2 din sudul Slovaciei și sudul Ruteniei. Amputată și izolată, Cehoslovacia înceta de a mai fi un factor de putere în Europa Centrală. Mica Înțelegere a încetat, în fapt, să mai existe. Începea destrămarea sistemului de alianțe al României, în care se puseseră atâtea nădejdi. Trezirea la realitate avea să fie dureroasă.

Acordul de la München și declarația anglo-germană ce i-a urmat creau impresia că Reichului nazist i s-a dat mână liberă în Europa de Est și de Sud-Est. Regele Carol al II-lea a întreprins un turneu diplomatic la Londra, Paris și Berghof, pentru „a lua pulsul" marilor puteri și, la numai câteva zile după întrevederea cu Hitler (24 noiembrie), a ordonat execuția lui Codreanu (noaptea de 29/30 noiembrie).

Ce a determinat acestă decizie? În absența paginilor din jurnalul regelui, răspunsul rămâne ipotetic. Așa cum s-a văzut din însemnările lui Armand Călinescu, suveranul și anturajul său se temeau că, dacă, sub presiunea evenimentelor, România ar fi fost constrânsă să-și orienteze politica spre Germania, Berlinul ar fi înlăturat echipa regală și i-ar fi propulsat la cârma țării pe legionari. Pentru a rămâne singurul interlocutor posibil al Führerului, într-un astfel de context schimbat, regele a hotărât suprimarea Căpitanului, *„Liebling"*-ul Berlinului. Evident, prima reacție a lui Hitler avea să fie – și a fost – de maximă iritare (demnitarii germani au restituit decorațiile acordate de rege în cursul vizitei sale în Germania), dar interesele economice ale Germaniei erau prea mari în România pentru ca Reichul să

suspende relaţiile cu această ţară din cauza asasinării liderului politic favorit.

Pentru Germania, România era unul dintre cei mai importanţi furnizori de petrol şi cereale. Hitler, decis să dezlănţuie o nouă conflagraţie pentru a asigura hegemonia Reichului, ştia că, pentru a atinge acest obiectiv, trebuia să desfăşoare un „război fulger". Germania nu dispunea de acea bază de materii prime (cu excepţia cărbunelui) necesară unui război modern de lungă durată; ea putea câştiga numai prin lovituri rapide date de binomul tanc–avion, or, acest cuplu reclama carburant. Pentru a-şi asigura o „independenţă" în acest domeniu, s-a încercat înlocuirea petrolului cu carburant sintetic, dar, deşi s-au obţinut succese remarcabile, economia de război germană nu s-ar fi putut dispensa de petrolul românesc. Într-un memorandum german din aprilie 1939, intitulat „Aprovizionarea Germaniei cu ulei mineral în timp de război", se sublinia că rezolvarea problemei se afla în perimetrul petrolifer din România: „Ea reprezintă, pur şi simplu, unica posibilitate a unei soluţii şi, prin aceasta, recunoaşterea necesară că stăpânirea câmpurilor petrolifere româneşti şi, în consecinţă, a spaţiului dunărean este o condiţie preliminară pentru o aprovizionare îndestulătoare a Germaniei cu ulei mineral într-un război de lungă durată". Memorandumul indica trei căi de atingere a acestui obiectiv: economică (instituirea monopolului german asupra petrolului românesc); diplomatică (încheierea unui tratat de alianţă necondiţionată); militară (controlul total al ţării).

Memorandumul german relevă două aspecte esenţiale ale relaţiilor româno-germane, aspecte fără a căror cunoaştere nu poate fi înţeleasă situaţia României în ajunul şi în timpul celui de-al doilea război mondial.

Sistemul de alianţe al României din perioada interbelică, admirabil în logica articulării sale, avea o mare carenţă: între România, pe de o parte, şi Franţa şi Marea Britanie, pe de alta, relaţiile economice rămâneau firave: între marile democraţii apusene şi România nu exista o solidaritate economică în măsură să o consolideze pe cea politică. În schimb, economiile României şi Germaniei erau complementare: prima exporta petrol şi grâne în Germania şi importa de acolo produse industriale. Adversitatea politică era aici contrabalansată de interese economice reciproce.

Cel de al doilea aspect al relațiilor româno-germane este locul de capitală însemnătate deținut de petrolul românesc în economia de război a Reichului. În poziția Germaniei față de România a devenit o adevărată axiomă că nimeni și nimic nu trebuie să perturbe fluxul de petrol din România destinat Reichului, mai ales după ce a izbucnit cel de al doilea război mondial. Dependența economiei de război germane de petrolul din România era evidentă. În ajunul conflagrației, potrivit estimărilor Biroului 2 francez, importurile de petrol ale Axei Berlin–Roma se repartizau astfel: 33% din Venezuela, 26,5% din SUA, 21,5% din România. Dacă, întocmai ca în primul război mondial, Marea Britanie și Franța instituiau blocada maritimă, ponderea României avea să crească în mod considerabil. În primele opt luni de război, România a acoperit 94% din importurile de petrol ale Germaniei. Se poate spune – figurat vorbind – că inima de carburant a Wehrmachtului bătea la Ploiești.

Din 1938, de când a devenit limpede pentru conducerea germană că producția de carburant sintetic nu va putea acoperi necesitățile Wehrmachtului în caz de război, asigurarea fluxului petrolier din România către Reich a fost unul din cei mai însemnați – și, uneori, cel mai însemnat – factori modelatori ai politicii germane față de România. Este de mirare că dispunând de un asemenea atu oamenii politici români nu au știut să joace această carte.

În februarie 1939 au început negocieri economice româno-germane: Bucureștiul animat de dorința de a elimina încordarea creată de execuția lui Codreanu în relațiile bilaterale și de a „cointeresa" Germania în integritatea României, Berlinul preocupat să integreze temeinic și durabil economia românească în „Wirtschaftsraum" (spațiul economic) al Reichului.

În timpul desfășurării tratativelor pentru încheierea unui tratat economic s-a produs, la 15 martie, „lovitura de la Praga", adică destrămarea Cehoslovaciei; la 14 martie, impulsionați de Berlin, liderii de la Bratislava au proclamat independența Slovaciei, iar a doua zi trupele germane au intrat în Praga: Cehia, adică Boemia și Moravia, au fost încorporate la Reich, sub forma unui protectorat. În timp ce monseniorul Augustin Voloșin, conducătorul unui guvern al Ucrainei Subcarpatice, ca și românii din Apșa „bombardau" guvernul român cu telegrame cerând intrarea trupelor române și alipirea acelor teritorii la România, guvernul de la București a hotărât mobilizarea și concentrarea

de unităţi în Transilvania, într-o atmosferă de teamă generată de întrebarea dacă după Cehoslovacia nu este rândul României de a fi o victimă a Germaniei (eventual, în asociere cu Ungaria).

În acest climat tensionat, ministrul României la Londra, Viorel Virgil Tilea, a declarat lui Sir Orme Sargent, locţiitorul subsecretarului de stat la Foreign Office, că guvernul român deţinea informaţii despre intenţia Germaniei de a „dezintegra România în acelaşi fel în care dezintegrase Cehoslovacia" şi lordului Halifax, ministrul de Externe, că, în cursul negocierilor economice româno-germane, Reichul prezentase „ceva asemănător unui ultimatum", cerând monopolul asupra exporturilor româneşti şi subordonarea producţiei industriale intereselor germane. Ambilor interlocutori, Tilea le-a cerut să-i precizeze cum va reacţiona guvernul britanic în cazul unei agresiuni germane impotriva României (16–17 martie). Deşi guvernul român a dezmințit imediat aceste declaraţii, ele au produs o vie nelinişte în cercurile guvernamentale britanice şi au contribuit la revirimentul politicii britanice prin abandonarea conciliatorismului şi adoptarea unei atitudini ferme faţă de Germania.

„Incidentul Tilea" a rămas o problemă controversată, pentru explicarea conduitei diplomatului român fiind avansate mai multe explicaţii. Ceea ce se poate spune cu certitudine este că el nu a acţionat din ordinul regelui, care în jurnalul său scrie: „Tilea, la Londra, s-a condus ca un dobitoc, luând iniţiative nepermise".

Judecata severă a monarhului este, măcar în parte, nedreaptă: la 20 martie, tot regele era acela care constata în jurnal că „Occidentul începe a mişca, poate şi în urma strigătului nostru de alarmă". Potrivit istoricului Sidney Astair, „incidentul Tilea" se află – *pe fir cauzal* – la originea celui de-al doilea război mondial, căci fără el Marea Britanie şi Franţa nu ar fi acordat garanţia Poloniei, iar onorarea acestei garanţii a determinat cele două ţări să declare război Germaniei.

La 23 martie 1939, România a semnat tratatul economic cu Germania, făcând mari concesii Reichului, hotărâtă însă să le eludeze (cum a şi reuşit parţial).

Noua orientare din politica Marii Britanii şi Franţei s-a reflectat şi în acordarea de garanţii unilaterale Poloniei (31 martie), României şi Greciei (13 aprilie), precum şi Turciei (12 mai, numai Anglia). În acelaşi timp, guvernele britanic şi francez au angajat negocieri cu Uniunea Sovietică pentru a o atrage într-un front comun împotriva

Reichului, care, după dezmembrarea Cehoslovaciei, revendica oraşul Gdańsk (Danzig) şi un coridor care să unească Germania şi Prusia Orientală.

Pentru Stalin, perspectiva unui conflict generalizat în lumea capitalistă însemna împlinirea unui obiectiv de mult timp urmărit. El era în situaţia avantajoasă de a fi solicitat de ambele părţi aflate în confruntare. Spre deosebire de Marea Britanie şi Franţa, care nu ofereau, practic, nimic în schimbul participării la războiul împotriva Germaniei şi încă pentru a apăra ţări – ca Polonia sau România – considerate de Moscova ca duşmani, Germania se declara dispusă să facă însemnate concesii teritoriale URSS, ca ea să rămână în afara conflictului. Pentru Stalin, alegerea se impunea de la sine: dând „lumină verde" planurilor de război ale lui Hitler, dictatorul sovietic deschidea calea celui de-al doilea război mondial. În timp ce Germania, Italia, Marea Britanie şi Franţa aveau să-şi sleiască forţele, Armata Roşie urma să-şi întărească şi sporească puterea, pentru a interveni şi a dicta combatanţilor epuizaţi o *pax sovietica.*

Acestei strategii i s-a integrat încheierea tratatului de neagresiune sovieto-german din 23 august 1939 (Pactul Molotov–Ribbentrop), însoţit de un protocol adiţional secret privind delimitarea sferelor de interese între cei doi semnatari, de la Marea Baltică la Marea Neagră. Art. 3 al protocolului stipula: „În privinţa sud-estului Europei, din partea sovietică este subliniat interesul pentru Basarabia. Partea germană declară totalul dezinteres politic pentru aceste regiuni".

Formularea ambiguă a articolului – este nominalizată doar Basarabia, dar în final sunt menţionate „aceste regiuni", ceea ce lasă să se înţeleagă că Germania îşi exprimă totalul dezinteres *politic* pentru întreg sud-estul Europei – a fost intenţionată, după cum va arăta la 24 iunie 1940 Ribbentrop, care afirmă că Hitler îl împuternicise să declare „dezinteresul german faţă de teritoriile Europei Sud-Estice – inclusiv până la Constantinopol şi Strâmtori"; era vorba de un dezinteres politic, întrucât, în acelaşi text, el arată că a subliniat clar interesele economice ale Reichului în această parte a Europei.

În discuţiile germano-sovietice de la semnarea Pactului Molotov–Ribbentrop cât şi cu prilejul celei de a doua vizite a lui Ribbentrop la Moscova (27–29 septembrie 1939), Stalin l-a informat pe ministrul de Externe german că URSS nu intenţionează

deocamdată să întreprindă ceva împotriva României şi că va interveni numai în cazul în care o acţiune a Ungariei (şi Bulgariei) împotriva României ar atrage schimbări în Balcani.

Prudent ca întotdeauna, Stalin intenţiona să „valorifice", treptat şi în timp îndelungat, „drepturile" ce-i fuseseră recunoscute de Hitler asupra Finlandei, ţărilor baltice, unei părţi din Polonia şi Basarabiei. El era convins că noul război avea să fie, ca şi cel dintâi, un conflict de lungă durată şi că timpul lucra în favoarea sa.

Prinsă între doi coloşi totalitari, România era complet izolată de puterile care îi garantaseră integritatea – Marea Britanie şi Franţa. Izolată şi slabă, ea se anunţa o pradă uşoară pentru apetiturile teritoriale ale vecinilor.

Începea calvarul României.

CAPITOLUL 2

ROMÂNIA ŞI CEL DE AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

NORI AMENINŢĂTORI

La Bucureşti, Pactul Molotov–Ribbentrop a fost primit ca „o lovitură de teatru" sau „un trăsnet din senin". Oamenii politici intuiau corect că partenerii s-au pus de acord şi asupra teritoriilor de împărţit între ei şi că Polonia şi România se aflau –vai! – între ele.

Când a izbucnit războiul (1 septembrie), România nu putea fi decât neutră. Alianţa cu Polonia nu era *erga omnes* (faţă de toţi), ea funcţiona numai în cazul unui atac sovietic. La 4 septembrie, a doua zi după ce, prin declaraţia de război a Marii Britanii şi a Franţei adresată Germaniei (3 septembrie), care invadase Polonia, conflictul se generalizase, un comunicat al guvernului român reafirma dorinţa României de „a păstra mai departe atitudinea paşnică de până acum, urmărind buna înţelegere cu toţi vecinii ţării", fiind propuse din nou pacte de neagresiune, dar şi hotărârea de a veghea la „siguranţa intereselor naţionale" şi „a face faţă apărării fruntariilor". Două zile mai târziu, la 6 septembrie, un Consiliu de Coroană aproba şi reconfirma această atitudine. N. Iorga a exprimat cel mai corect poziţia României: „Facem astăzi o altă politică decât aceea pe care o avem în inimă. Nu o putem face decât pe aceea de azi!" Într-adevăr, înconjurată de vecini ostili (URSS, Ungaria, Bulgaria), nesiguri (Iugoslavia) sau pe punctul de a se prăbuşi (Polonia), România nu-şi putea permite acţiuni ce i-ar fi periclitat securitatea. Cu cinismul său obişnuit, Constantin Argetoianu a rezumat astfel situaţia: „Vom merge până la cea mai josnică dintre josnicii pentru a ne păstra neutralitatea".

Faţă de nenorocirile abătute asupra Poloniei, autorităţile române au făcut tot ce le-a stat în putinţă, încălcând uneori regulile neutralităţii, pentru a veni în ajutorul aliatului. Astfel, rezervele de aur ale Poloniei (circa 45 milioane de dolari) au putut tranzita teritoriului României şi ajunge la Constanţa, de unde au fost duse, pe un vas englez, în Anglia.

La 17 septembrie Armata Roşie a intrat, la rândul ei, în Polonia, pentru a participa la cea de a patra împărţire a acestei ţări. În principiu, tratatul de alianţă din 1921 ar fi obligat România să iasă, de astă dată, din neutralitate şi să acorde asistenţă militară Poloniei. Refugierea celor mai înalte autorităţi ale statului polonez (preşedintele, guvernul, comandantul-şef al armatei) au făcut fără obiect obligaţia asumată de România în 1921: „Pentru noi – scria Carol în jurnalul său – este o fericire că s-a întâmplat aşa, căci această dizolvare a statului polon ne scapă de argumente oareşicum trase de păr, reacţiunea noastră şi neintervenirea noastră faţă de URSS. Este o laşitate practică. Vai ce ar urla neintervenţionişii dacă ar şti această frază".

Lui Ribbentrop, venit într-o a doua vizită la Moscova pentru a definitiva linia de demarcaţie dintre cele două ţări pe teritoriul Poloniei şi între sferele lor de influenţă (Germania a admis încadrarea şi a Lituaniei, rezervată prin Pactul Molotov–Ribbentrop Germaniei, în sfera sovietică), Stalin i-a spus că „nu era de temut, în clipa de faţă, nici un fel de escapadă nici din partea României, nici a statelor baltice, deoarece tuturor acestor state le-a intrat frica în oase", ceea ce era perfect adevărat.

În această stare de aşteptare anxioasă, o echipă de legionari l-a asasinat pe primul-ministru Armand Călinescu (21 septembrie) pentru a răzbuna asasinarea lui Codreanu. „Nu-l pot înlocui cu nimeni!", a exclamat regele, şi avea dreptate. Aşa cum a spus în primul Consiliu de miniştri, prezidat de noul prim-ministru, generalul Gheorghe Argeşanu („Ghiţă Ostaşul"), ministrul de Interne Gavrilă Marinescu, instrumentul regelui pentru *„les sales besognes"* (treburile murdare), „represiunea va fi straşnică". În afara celor nouă asasini executaţi pe locul crimei lor şi expuşi publicului, în fiecare judeţ au fost executaţi 3–5 legionari, desemnaţi de prefect, şi expuşi apoi în piaţa centrală, precum şi numeroşi lideri, aflaţi în închisoare. Numărul celor executaţi s-a ridicat la 252. Mişcarea legionară a fost decapitată, dar procedeul a fost de o barbarie vrednică de Europa lui Hitler şi Stalin. După opt zile, cât au durat execuţiile, „Ghiţă Sângerosul" a cedat locul de prim-ministru lui Constantin Argetoianu.

Între timp, Uniunea Sovietică făcuse primul pas în direcţia anexării ţărilor baltice, impunându-le tratate de „ajutor reciproc" care legalizau staţionarea Armatei Roşii pe teritoriul lor. Un scenariu asemănător pare a fi fost pregătit şi pentru România. La sfârşitul lui noiembrie 1939, Boris Stefanov, secretarul general al CC al PCR, a publicat un articol în

organul Cominternului „Kommunisticeskii Internaţional" (Internaţionala Comunistă), în care scria că „interesele popoarelor României (sic!), dezvoltarea lor liberă şi paşnică, viitorul lor mai bun sunt imposibile fără încheierea imediată a unui tratat de ajutor reciproc cu URSS, după tipul tratatelor intervenite între Uniunea Sovietică şi ţările baltice". Evident, autorul exprima punctul de vedere al patronilor săi de la Kremlin.

România ar fi devenit ţinta presiunilor sovietice, în vederea încheierii unui tratat „de tip baltic", dacă planurile lui Stalin nu s-ar fi lovit de un obstacol neaşteptat: rezistenţa Finlandei faţă de pretenţiile sovietice. Asigurat de militari că un conflict militar cu Finlanda va fi un „război fulger" dus de Armata Roşie, Stalin şi-a dat acordul pentru soluţia de forţă, dar admirabila rezistenţă a armatei finlandeze a impus URSS un război de durată (războiul sovieto-finlandez a început la 30 noiembrie 1939).

Ca urmare a noului context, problema Basarabiei şi, în general, a României trebuia amânată: la 8 decembrie Comisariatul Poporului pentru Afacerile Străine a declarat că articolul lui B. Stefanov nu reflecta opiniile guvernului sovietic. Însărcinatul cu Afaceri al URSS la Bucureşti, P.G. Kukolev, invitat, în aceeaşi zi, de ministrul de Externe G. Gafencu, i-a dat acestuia asigurări că nu există nici o ameninţare din partea ţării sale la adresa României.

Şi tot la 8 decembrie, comisarul-adjunct al Afacerilor Străine, V.P. Potemkin, i-a repetat ministrului României la Moscova, Gh. Davidescu, că opiniile lui B. Stefanov nu coincid cu cele ale guvernului sovietic şi l-a sfătuit să citească mai degrabă... „Izvestiia"!

De îndată ce războiul sovieto-finlandez a luat sfârşit (12 martie 1940) Moscova a redeschis problema Basarabiei: la 29 martie, într-o cuvântare în faţa Sovietului Suprem, Molotov a declarat că URSS nu avea un tratat de neagresiune cu România deoarece există o problemă nesoluţionată în relaţiile bilaterale, „problema Basarabiei, a cărei cotropire de către România Uniunea Sovietică nu a recunoscut-o, deşi niciodată nu a pus problema înapoierii Basarabiei pe cale militară". Era pentru prima dată, din 1924, când o înaltă personalitate sovietică reafirma public pretenţiile URSS asupra Basarabiei. Declaraţia lui Molotov a marcat debutul *oficial* al noii campanii de anexare a Basarabiei. Convins, în continuare, că războiul în Vest avea să dureze (practic, nici nu se desfăşurau operaţii militare), Kremlinul lua din nou în considerare „modelul baltic" sugerat de Boris Stefanov, dar abandonat din cauza războiului sovieto-finlandez.

La 9 aprilie 1940, Molotov i-a făcut reproşuri amare ministrului României la Moscova, Gh. Davidescu, în legătură cu incidente de frontieră puse în seama părţii române şi l-a avertizat asupra lor, dar nu s-a referit în nici un fel la problema Basarabiei. În schimb, la 19 aprilie însărcinatul sovietic cu Afaceri în Italia, L.B. Helfand, într-o discuţie cu ministrul României la Roma, R. Bossy, şi-a arătat nemulţumirea că Gh. Davidescu nu a folosit prilejul pentru o discuţie de ansamblu asupra relaţiilor româno-sovietice: „de unde ştiţi că Molotov ar pune chestiunea Basarabiei în totalitatea ei? [...] s-ar putea să nu vi se ceară nici o concesiune teritorială. De unde ştiţi că Molotov nu s-ar mărgini să propună, de pildă, cedarea vreunei baze navale – ca Estoniei – menită apărării contra unei eventuale debarcări a trupelor generalului Weygand?"

La data conversaţiei, Kremlinul era preocupat de o posibilă acţiune a unui corp expediţionar franco-britanic, condus de generalul Weygand, împotriva câmpurilor petrolifere din Caucaz şi considera că deţinerea unei baze navale în spaţiul românesc ar fi consolidat securitatea litoralului sovietic în Marea Neagră.

Ceea ce se desprinde din sugestia lui Helfand este că, în primăvara anului 1940, atât timp cât confruntarea militară din Vest părea să fie încă de lungă durată, URSS urma, atât în privinţa ţărilor baltice, cât şi a României, un plan, în etape, de realizare a obiectivelor sale: încorporarea celor dintâi, amputarea teritorială şi controlul asupra celei din urmă.

Planurile Moscovei s-au schimbat complet odată cu fulgerătorul succes al Wehrmachtului în Franţa. Dacă în toamna lui '39 Stalin crezuse că noul conflict militar avea să-l repete pe cel din 1914–1918, adică războiul static, de tranşee din Vest, când pentru un kilometru de înaintare mureau mii de oameni, acum, războiul fulger al Reichului spulbera aceste ipoteze. Franţa, de la care se aştepta o rezistenţă îndelungată, s-a prăbuşit în 40 de zile (10 mai–22 iunie 1940). Toate calculele lui Stalin s-au năruit. După căderea Franţei se credea că va veni rândul Marii Britanii să se recunoască înfrântă. Fiecare succes al armatei germane pe frontul de vest era întâmpinat de Stalin cu cele mai cumplite înjurături. Incredibil de rapida prăbuşire a Franţei a obligat Kremlinul să-şi modifice radical strategia în privinţa realizării „planului de anexiuni": nu mai era timp pentru o precaută şi treptată luare în stăpânire a teritoriilor fixate prin protocoalele secrete din

23 august și 28 septembrie. Dacă Germania, victorioasă în Vest, avea mâinile pe deplin libere în Est, s-ar fi putut ca Berlinul să nu mai considere util Pactul Molotov–Ribbentrop și să se opună anexiunilor acceptate în toamna lui 1939.

La 17 iunie, odată cu „cele mai fierbinți" felicitări pentru succesele armatei germane în Franța, Molotov l-a informat pe ambasadorul german la Moscova, contele von der Schulenburg, că guvernul sovietic, hotărât „să pună capăt tuturor intrigilor Angliei și Franței" în țările baltice, trimisese reprezentanți ai săi în Estonia (A.A. Jdanov), Letonia (A.I. Vîșinski) și Lituania (V.G. Dekanozov), pentru a constitui noi guverne care să ducă o „politică prosovietică" (practic dictată de Moscova), în condițiile ocupării acestor țări de către Armata Roșie. Schulenburg a răspuns că Germania considera aceste desfășurări ca o problemă între URSS și țările baltice.

AMPUTĂRILE TERITORIALE DIN VARA ANULUI 1940

Încurajat de bunăvoința Reichului, dar îngrijorat de posibila schimbare de atitudine a lui Hitler, Stalin a hotărât rapida rezolvare a litigiului cu România. Instrucțiunile trimise la 21 iunie 1940 de L.Z. Mehlis, șeful Direcției principale politice a Armatei Roșii, regiunilor militare Kiev și Odessa precizau că Basarabia trebuie „să fie smulsă din mâinile tâlhărești ale României boierești" și dădeau instrucțiuni privind activitățile organelor politice din Armata Roșie, în cazul în care armata română ar fi opus rezistență și s-ar fi ajuns la un război între cele două țări; obiectivul principal era „rapida descompunere a armatei române, a demoraliza spatele (armatei) și, astfel, a ajuta comandamentul Armatei Roșii să obțină, în cel mai scurt timp și cu cele mai mici pierderi, victoria deplină".

La 23 iunie, Molotov l-a informat pe Schulenburg că guvernul sovietic avea să ceară României cedarea Basarabiei și Bucovinei, că rezolvarea acestei probleme nu suferea nici o amânare și că URSS era hotărâtă să recurgă la forța armată, dacă România nu dădea curs cererilor sovietice.

Bucovina nu fusese nominalizată în protocolul adiţional secret al Pactului Molotov–Ribbentrop. În absenţa documentelor sovietice care să dezvăluie procesul decizional de la Kremlin, se poate formula ipoteza că Bucovina a fost alăturată Basarabiei, ca revendicare sovietică faţă de România, in intervalul 21–23 iunie 1940 (în instrucţiunile lui L.Z. Mehlis nu se vorbeşte decât de Basarabia) şi că Moscova a considerat că dezinteresul politic german „pentru acele regiuni", exprimat în protocolul adiţional secret, acoperea şi Bucovina, de vreme ce la începutul articolului 3 al protocolului era menţionat „sud-estul Europei". Ingeborg Fleischhauer, cea mai bună specialistă în problema relaţiilor germano-sovietice din anii 1939–1941, subliniază: „Concludent este şi faptul că Schulenburg, martor al abandonării Uniunii Sovietice a întregului «sud-est al Europei» în cursul tratativelor din august, nu s-a formalizat faţă de revendicarea Bucovinei de către URSS". Dacă textul articolului 3 nu ar fi lăsat URSS posibilitatea de a-l interpreta în înţelesul că, dacă interesele *economice* ale Reichului erau respectate, Moscova putea anexa şi alte teritorii decât Basarabia, Schulenburg, negociatorul german al Pactului Molotov– Ribbentrop, ar fi reacţionat imediat.

Nu aceasta era însă şi interpretarea Führerului. El a considerat includerea Bucovinei între revendicările sovietice ca „un semn al presiunii sovietice spre Vest". Ecou al iritării lui Hitler, Goebbels nota în jurnalul său că cererile lui Stalin sunt „contra înţelegerii" şi califica acţiunea dictatorului sovietic de „jefuire de cadavre". Nemulţumirea lui Hitler şi preocuparea lui nu erau determinate de faptul că Bucovina aparţinuse între 1775 şi 1918 Austriei (a cărei moştenire istorică o preluase cel de al treilea Reich odată cu Anshlussul) sau că ea avea o minoritate germană ori însemnătate strategică, ci pentru că revendicarea lui Stalin – considerată de Führer, spre deosebire de Schulenburg, ca o încălcare a protocolului adiţional secret – venea într-un moment în care forţele armate germane, deşi victorioase, se resimţeau de pe urma efortului şi, aşadar, n-ar fi putut reacţiona în nici un fel în Est. Pentru Hitler era esenţial ca România, furnizoare de petrol şi cereale pentru Germania, să nu devină teatru de război.

Răspunsul german a exprimat poziţia ambivalentă a Reichului: acord pentru anexarea Basarabiei, dar revendicarea Bucovinei era „ceva nou". Preocupat, la rândul său, să nu deterioreze relaţiile cu Germania, dar nici să nu apară într-o ipostază de slăbiciune, prin

abandonarea revendicării, Stalin a restrâns cererea privind Bucovina la partea nordică a provinciei. (Schulenburg a sugerat lui Molotov că, pentru a înlesni acceptarea de către România a cererilor sovietice, URSS ar trebui să restituie tezaurul trimis la Moscova în timpul primului război mondial, propunere respinsă categoric de Molotov sub motiv că România ar fi exploatat prea mult timp Basarabia.)

La 26 iunie, Molotov a convocat pe ministrul României la Moscova, Gh. Davidescu, căruia i-a prezentat o notă ultimativă prin care cerea cedarea Basarabiei și a nordului Bucovinei, amenințând, în caz contrar, cu recursul la forță. Nota era însoțită de o hartă pe care diplomatul român nu a luat-o, însemnându-și doar localitățile care fixau frontiera cerută de sovietici și comunicându-le la București.

Nota ultimativă sovietică a provocat panică în România. Cuvântul de ordine al regimului carlist fusese că nici o brazdă de pământ nu va fi cedată. Acum vorbele trebuiau să devină faptă, dar totul s-a dovedit o simplă fanfaronadă: România nu dispunea nici de mijloacele militare de apărare, nici de aliați. Garanția anglo-franceză din 13 aprilie 1939 nu putea funcționa. Încă de la 14 decembrie 1939, răspunzând la o întrebare a guvernului român privind valabilitatea garanției și pentru frontiera de est, Sir Reginald Hoare, ministrul Marii Britanii la București, spusese că țara sa putea să acorde sprijin României în apărarea amintitei frontiere cu două condiții: Turcia să permită trecerea prin Strâmtori a vaselor britanice și Italia să rămână neutră. Se înțelesese de atunci că, din partea Londrei, nu era de așteptat un ajutor militar în cazul unui conflict armat româno-sovietic, întrucât Turcia nu avea să permită, în virtutea relațiilor ei speciale cu URSS, trecerea prin Strâmtori a navelor britanice, cu misiunea de a acorda asistență militară României împotriva Uniunii Sovietice. La 26 iunie 1940, Franța era învinsă, iar Marea Britanie aștepta invazia trupelor germane pe teritoriul metropolei. Cum ar fi putut ea să ajute România?

Victoriile germane în Vest schimbau complet contextul geostrategic de pe continent, și România nu putea să-l ignore. La 29 mai 1940, regele Carol a pus celor mai apropiați consilieri ai săi întrebarea: „Trebuie stăruit într-o neutralitate atacată din toate părțile sau făcut un efort «pentru a se adapta la realitate»"? Între cele două răspunsuri: a încerca să se obțină bunăvoința Germaniei și păstrarea neutralității, suveranul l-a ales pe primul. El considera – nu fără

dreptate – că, după biruințele Wehrmachtului, pe continent rămăseseră două forțe: Germania și URSS, România fiind prinsă între ele. „Amenințarea sovietică silea România să aleagă Germania. Trebuia acționat în consecință", rezumă Grigore Gafencu raționamentul regal.

O schimbare atât de dramatică a politicii externe cerea însă timp. Tatonările începuseră de la 28 mai, dar răspunsul Berlinului era limpede: discutarea cererilor revizioniste ale statelor vecine României apărea drept condiția prealabilă a stabilirii unor relații strânse între cele două țări.

Când s-a primit, în noaptea de 26–27 iunie, prima notă ultimativă sovietică, speranța s-a îndreptat spre Germania, dar răspunsul a fost: „Fiți de acord". Celelalte puteri consultate – Italia, Iugoslavia, Grecia și Turcia –, în forme și cu accente diferite, au dat, în fond, același răspuns ca și Berlinul.

Cele două Consilii de Coroană ținute la 27 iunie au prilejuit confruntarea dintre partizanii apărării cu orice preț a teritoriului național („Ne batem, blestem pe noi dacă nu ne batem", a exclamat dramatic Nicolae Iorga) și cei care considerau că, războiul fiind în desfășurare, era mai important să se asigure continuitatea de stat, pusă în primejdie – credeau ei – dacă România s-ar fi angajat într-un conflict militar cu URSS. La primul Consiliu (întrunit la orele 12), voturile s-au distribuit astfel: 11 voturi împotriva acceptării ultimatumului, 10 pentru, 5 pentru discuții și unu rezervat (Gh. Tătărescu); la cel de al doilea Consiliu (ținut la orele 21), repartiția s-a schimbat: 19 pentru acceptarea ultimatumului, 6 contra și unu (Victor Antonescu) „expectativ".

Răspunsul dat de guvernul român, care se declara gata să discute cererile sovietice, a fost considerat la Moscova ca nesatisfăcător, astfel că noua notă ultimativă cerea evacuarea Basarabiei și a nordului Bucovinei în decurs de patru zile.

La 28 iunie, orele 11, Gh. Davidescu a comunicat lui Molotov: „Guvernul român, pentru a evita gravele urmări ce le-ar avea recurgerea la forță și deschiderea ostilităților în această parte a Europei, se vede silit să primească condițiile de evacuare specificate în răspunsul sovietic".

Ocuparea Basarabiei și a nordului Bucovinei de către Armata Roșie a fost însoțită și de ocuparea abuzivă a ținutului Herța, care nu

făcea parte nici din Basarabia, nici din Bucovina, ci era parte integrantă a Vechiului Regat. Tancurile sovietice au deschis focul, omorând trei militari români şi rănind un altul. Potrivit unei telegrame militare române din 29 iunie, orele 11, adică imediat după intrarea trupelor sovietice în Herţa, „ruşii au declarat că au greşit că au mers până în Herţa". (De reţinut că harta sovietică anexată primei note ultimative era întocmită la scara de 1/1800000, astfel că în teren trăsătura groasă de creion roşu cuprindea 10 km.) Guvernul român a dat instrucţuni lui Gh. Davidescu „să depună toate eforturile cu putinţă spre a obţine din partea guvernului sovietic renunţarea la orice pretenţii de teritoriu făcând parte din Vechiul Regat". Demersul lui ca şi cel al succesorului său, Grigore Gafencu, au rămas fără rezultat (lui Davidescu Molotov îi reproşase că nu a luat harta ce însoţea prima notă ultimativă). Consultat, la 30 iunie, şeful de Stat Major al Frontului de sud, N.F. Vatutin, a răspuns că ţinutul Herţa nu avea „o însemnătate deosebită din punct de vedere conomic. Din punct de vedere militar, raionul Herţa, prin dispunerea sa pe malul de sud al râului Prut, ocupă o poziţie de comandă asupra raionului Novosilita (staţie de cale ferată), constituie un nod de drumuri şi un punct întărit. De aceea, este necesar ca raionul Herţa să se afle în mâinile noastre". Avizul militarilor a fost hotărâtor şi ţinutul Herţa a rămas în frontierele sovietice.

Retragerea trupelor române din Basarabia şi nordul Bucovinei s-a făcut în condiţii deosebit de anevoioase. Devansaţi sau urmăriţi îndeaproape de unităţile Armatei Roşii, militarii români au fost insultaţi şi atacaţi de elemente comuniste, în rândul cărora se aflau numeroşi evrei, ruşi şi ucraineni. Încă de la 25 iunie, şeful Secţiei cadre al Cominternului, P. Guliaev, transmisese lui Gheorghi Dimitrov, secretarul general al Internaţionalei Comuniste, date despre membrii comitetului regional Basarabia al partidului comunist: I. Korotkov, O. Weisman, R. Rozenboim, I. Morgenstern şi A. Cojujnianu. Ponderea importantă a evreilor în rândul comuniştilor din Basarabia şi Bucovina se explică – aşa cum s-a arătat – prin receptivitatea faţă de o doctrină internaţionalistă, ca mijloc de depăşire a unei identităţi etnice incerte sau atacate. Caracteristic pentru escaladarea violenţei în împrejurările evacuării teritoriilor ce urmau a fi anexate de URSS este progromul de la Dorohoi. Moartea celor 50 (sau 52) de evrei, între care şase soldaţi, a fost provocată de

focul „deschis – se arată în raportul procurorului – de niște soldați din grupurile 3 grăniceri și 8 artilerie, care se retrăgeau din regiunea Herței, umiliți și batjocoriți de evreii din Herța, și ca răzbunare au început să tragă în evreii din cimitirul evreiesc", unde era în curs de desfășurare înhumarea unui ostaș evreu.

Prin ceea ce poate fi numit dictatul de la Moscova, România a pierdut un teritoriu de 50 762 km^2, cu o populație de 3,9 milioane de locuitori.

Nordul Bucovinei, ținutul Herța, părțile de nord și de sud ale Basarabiei au fost încorporate RSS Ucrainene, iar restul Basarabiei a fost unit cu o parte a RSSA Moldovenești, din stânga Nistrului (cealaltă parte a fost și ea integrată Ucrainei), și au constituit RSS Moldovenească (2 august 1940). Basarabia era astfel dezmembrată, pierzându-și unitatea teritorială.

Actul de forță al URSS a încurajat Ungaria și Bulgaria să prezinte și ele revendicările lor teritoriale față de România.

Încă de la declanșarea războiului, la Budapesta se manifestase un curent al cărei exponent era șeful Marelui Stat Major, Henryk Werth, favorabil unei acțiuni militare împotriva României, în vederea ocupării Transilvaniei. Atât timp cât soarta războiului rămânea nehotărâtă, factorii de decizie de la Budapesta înțelegeau că ar fi fost neproductiv pentru Ungaria să obțină Transilvania de la Germania sau în cooperare cu ea.

În zilele de 6–7 ianuarie 1940, la Veneția au avut loc convorbiri între miniștrii de Externe ai Italiei și Ungariei, contii G. Ciano și I. Csáky. Acesta din urmă a arătat că țara sa avea un program maximal și unul minimal în privința revendicării Transilvaniei: primul lua în considerare anexarea a 78 000 km^2, cu o populație de 4,2 milioane locuitori, dintre care 37% maghiari, 50% români și 10% germani; celălalt prevedea anexarea a 50 000 km^2, cu o populație de 2,7 milioane, românii și maghiarii aflându-se în procente aproape egale. Guvernul ungar avea să păstreze neutralitatea în cazul unui conflict militar româno-sovietic, dar era hotărât să intervină imediat în următoarele situații: a) „masacrarea" minorității maghiare; b) „revoluție bolșevică" în România; c) cedarea, fără luptă, de teritorii către URSS și Bulgaria.

Când, la 28 iunie, Uniunea Sovietică a anexat, fără ca România să opună rezistență, Basarabia, nordul Bucovinei și ținutul Herța, a

apărut cea de a treia situație evocată de ministrul ungar. La Budapesta s-a declanșat o adevărată isterie războinică. Războiul împotriva României era foarte popular.

Un conflict militar între cele două țări ar fi antrenat, dacă nu mari distrugeri în perimetrul petrolifer, cu certitudine întreruperea livrărilor de petrol către Germania. Reichul simpatiza cu revendicările teritoriale ale Ungariei și Bulgariei față de România, dar era decis să nu permită nici un fel de ostilități militare în atât de prețiosul – din punct de vedere economic – spațiu românesc.

Trăgând concluzia din izolarea politică și militară a României, precum și din amenințarea sovietică, România a renunțat la garanțiile anglo-franceze (1 iulie), iar regele Carol al II-lea i-a solicitat lui Hitler trimiterea unei misiuni militare și garanții pentru frontierele țării.

Criza româno-sovietică din 26–28 iunie și dictatul de la Moscova au sensibilizat pe Führer în privința primejdiei reprezentate de ieșirea URSS din limitele acordului de delimitare a sferelor de interese din august–septembrie 1939 odată cu anexarea nordului Bucovinei, provincie nemenționată în articolul 3 al protocolului adițional secret. Plenipotențiarul german pentru probleme economice în Europa de Sud-Est, H. Neubacher, a exprimat corect, la 29 iunie, sentimentele lui Hitler: „atât timp cât Rusia se ține de termenii acordului, nu vom face nimic. Dacă, totuși, Rusia amenință interesele noastre economice acolo (în România – n.n.), ne vom mișca repede. Rușii sunt foarte aproape de câmpurile noastre (sic!) de petrol, doar la 30–50 de minute. Se poate să trebuiască să stabilim un cuib pentru vulturii noștri. [...] Rusia a făcut o mare greșeală. Hitler se simte ofensat, și el nu uită niciodată".

Nu era vorba, evident, de o „ofensă" personală, ci de una strategică. URSS apărea lui Hitler ca o putere uriașă, cu forțele sale militare intacte, gata să profite de orice situație pentru a-și mări teritoriul. Führerului revendicarea Bucovinei (chiar dacă ea fusese apoi limitată la nordul provinciei) îi apăruse – cum s-a arătat – ca o încălcare a înțelegerilor secrete încheiate în timpul celor două vizite ale lui Ribbentrop la Moscova.

În același timp, Hitler – ca și Napoleon – vedea în URSS spada continentală a Angliei. Atât timp cât pe continentul european, dominat de Germania, URSS rămânea o forță, Marea Britanie avea să refuze orice ofertă de pace, în așteptarea conflictului dintre Hitler și Stalin,

aşa cum Napoleon şi Alexandru I, ţarul Rusiei, după înţelegerile de la Tilsit (1807) şi Erfurt (1808), ajunseseră la războiul din 1812.

Pentru a lua Angliei spada continentală sovietică şi pentru a elimina ceea ce i se părea a fi acum o ameninţare a flancului estic, Hitler a anunţat la 31 iulie, într-o consfătuire militară, intenţia sa de a ataca URSS în primăvara anului următor. În perspectiva confruntării din Est, România căpăta un spor de însemnătate: ea nu mai era numai o furnizoare de petrol şi cereale, ci devenea şi o bază de atac împotriva URSS. Pentru a o proteja, Führerul a anunţat intenţia sa de a-i acorda o garanţie, de îndată ce revendicările Ungariei şi Bulgariei vor fi fost satisfăcute.

Preocupat până la obsesie de securitatea zonei petrolifere româneşti, Hitler a impus negocieri româno-ungare şi, când războiul a părut iminent, a ordonat pregătiri în vederea ocupării perimetrului Ploieşti.

Sub presiune germană, la Turnu Severin au avut loc discuţii româno-ungare care au eşuat. Delegaţia ungară a pretins 69 000 km^2, cu 3,9 milioane locuitori (dintre care 2,2 milioane români). Teritoriul revendicat cuprindea spaţiul transilvan de la nord de Mureş, trecând Ungariei Aradul, Alba Iulia şi Braşovul, dar lăsând României Blajul, Mediaşul şi Sighişoara. Delegaţia română s-a plasat pe poziţia schimbului de populaţie cu rectificări minore de frontieră, ca urmare a sporului de populaţie al Ungariei.

Eşecul negocierilor de la Turnu Severin părea să mute disputa româno-ungară de la masa tratativelor pe câmpul de luptă. Pentru a evita o astfel de escaladare, Hitler a impus arbitrajul de la Viena, care a fost în fapt un dictat (Mihail Manoilescu, ministrul de Externe al României, nefiind lăsat măcar să facă o declaraţie, după ce fusese comunicată decizia arbitrilor – Ribbentrop şi Ciano – a leşinat). România pierdea un teritoriu de 43 492 km^2, cu 2 667 007 locuitori, majoritatea (50,1%) fiind români. Este de remarcat că întinderea teritoriului anexat de Ungaria se afla *sub limita programului minimal ungar,* de 50 000 km^2, ceea ce explică nemulţumirea unora dintre membrii guvernului ungar, printre care şi primul-ministru, Pál Teleki, întors de la Viena „zdrobit sufleteşte", cum îl descrie ministrul Învăţământului, istoricul Bálint Hóman.

La Bucureşti, Consiliul de Coroană, considerând că avea de ales „între salvarea fiinţei politice a statului nostru şi posibilitatea dispariţiei lui", a hotărât cu 19 voturi pentru, 10 contra şi o abţinere acceptarea deciziei de la Viena.

Încă de la 19 august, în credința că o atitudine concesivă față de Bulgaria va aduce României bunăvoința Germaniei în problema Transilvaniei, au început la Craiova negocieri româno-bulgare, încheiate prin semnarea unui tratat (7 septembrie) care prevedea cedarea Cadrilaterului (județele Durostor şi Caliacra), un schimb de populație şi plata de către Bulgaria a unei despăgubiri pentru bunurile abandonate de familiile românești plecate. „Bietul Cadrilater – scrie Mihail Manoilescu – a fost o jertfă mai mult – şi încă o jertfă inutilă – pe altarul Transilvaniei".

La începutul lui septembrie 1940, România Mare încetase, aşadar, să fiinţeze după doar 22 de ani de existență.

Clasa politică, intrată în panică, nu a înțeles că interesul Germaniei pentru petrolul românesc este o carte de joc importantă. Reichul nu era interesat în dezmembrarea României şi a temperat „ardoarea" revizionistă a Ungariei şi Bulgariei (la Viena, el a impus Ungariei o soluție, repetăm, sub minimum revendicărilor Budapestei). Dacă România ar fi rezistat cu armele Uniunii Sovietice, Germania nu ar fi permis partenerului de la Moscova să treacă Prutul (s-a văzut că sudul Bucovinei ne-a fost salvat de Hitler!). Abandonarea fără luptă a teritoriului național a putut fi o soluție pragmatică, dar ea a rămas dezonorantă.

Martor la aceste evenimente, mai exact, al retragerii trupelor române din Ardealul cedat, scriitorul Ion Negoițescu scrie în amintirile sale: „România Mare se dusese de râpă. Dacă astfel de treburi s-ar fi petrecut în urma unui război pierdut, situația n-ar fi fost atât de groaznică. Umilința suferită avea să aibă consecințe fatale pentru sufletul nației. A nu fi luptat nici în Răsărit, nici în Apus, la momentul în care ceea ce este eroic şi tragic trebuie neapărat să-şi spună cuvântul, aveam s-o plătim scump, vreme de generații".

Zguduit de tragedia neamului, un modest profesor de liceu din Turda, Ion Fodoreanu, făcea în jurnalul său o analiză necruțătoare a cauzelor dispariției României Mari, a izolării țării noastre: „Neamul românesc este sfâșiecat de vecinii dușmani. Ni se pare o nedreptate strigătoare la cer, o crimă aşa de mare contra umanității şi a civilizației, încât am aştepta ca toată lumea să se revolte contra acestei barbarii, toată lumea să ne ajute ca să ne salvăm ființa neamului sau să se înduioşeze cel puțin cineva de toate nenorocirile care ne-au ajuns. Totuşi nimeni nu se mişcă, nimeni nu protestează, noi singuri ne zbatem. Cei care ne-ar putea uşura suferințele printr-un gest ne lasă să suferim până la capăt. De ce această

izolare şi această muţenie în jurul nostru? Nu din cauza împrejurărilor externe. Ci pentru că suntem *nevrednici*, pentru că ne merităm soarta, pentru că nu merităm nici o consideraţie din partea nici unui mare popor, pentru că suntem vinovaţi cu toţii, până la ultimul, de nenorocirile noastre. Care este vina noastră? Este de căutat în chiar concepţia noastră de viaţă. Scopul vieţii noastre era huzureala, luxul, trândăvia, destrăbălarea. Cărările vieţii noastre erau chiulul, şmecheria, învârteala, favoritismul, nepotismul, furtul. Am fost narcotizaţi, prin şcoală şi propagandă naţională, cu idei prea frumoase despre virtuţile neamului nostru, pe care le-am luat de bune şi adevărate, le-am pus la căpătâiu, le-am atârnat la butonieră sau la pălărie, le-am fluturat în vânt cu ocazia sărbătorilor naţionale, dar am continuat să trăim şi să fim cu totul altfel decât ne afişăm. Şi într-o zi minciuna în care-am trăit s-a răzbunat, iluziile s-au prăbuşit şi noi am rămas atâta cât eram, aşa cum meritam: nişte nemernici, uitaţi în voia soartei".

Dând sângerării sufleteşti a autorului ceea ce este de dat, în ceea ce priveşte asprimea autoacuzării, textul lui Ion Fodoreanu, adevărată „Istorie a ţării prin cei mici" (cum ar fi spus N. Iorga), are meritul de a deplasa responsabilităţile prăbuşirii României Mari din exterior în interior. Întocmai ca şi Octavian Goga în însemnările sale din primul război mondial (vezi pp. 275–276), care căuta în societatea românească, în primul rând, cauzele înfrângerilor din 1916, tot astfel şi profesorul din Turda refuza alibiul comod care punea totul pe seama izolării României. Desigur, Secţia operaţii a Marelui Stat Major făcea o constatare adevărată la 26 august 1940, când avertiza: „Ne considerăm complet izolaţi şi lipsiţi de sprijinul material şi politic al oricărei puteri străine", dar nu se putea pretinde unei puteri străine să fie „mai română decât românii", adică să se bată pentru noi, dacă noi nu eram hotărâţi să ne batem. Şi această lipsă de voinţă era rezultatul evoluţiei societăţii româneşti, în cele două decenii interbelice: „Statul care s-a numit «România Mare» a suferit, între altele, de o lipsă capitală: lipsa unui ideal superior şi activ, a unei idei-forţă capabilă să o trezească, să pună în mişcare şi să canalizeze energiile neamului. Toate virtuţile strămoşilor şi părinţilor noştri, toată gloria trecutului nostru apropiat sau depărtat au rămas vorbe goale cât timp în noi au fost lăsate în amorţire sau au fost necunoscute şi înăbuşite în sânge, atunci când s-au trezit", scria acelaşi Ion Fodoreanu.

Texte ca acelea citate mai sus dau dimensiunile traumei suferite de naţiunea română în iunie–septembrie 1940. Idealul cel mai scump

și pentru a cărui împlinire se făcuseră atâtea eforturi și se vărsase atâta sânge era spulberat. Legitimitatea istorică nu-i conferise și ireversibilitate. Avea el să mai reînvie vreodată?

Un sentiment de descurajare și dezgust a cuprins întreaga societate. Venit la București în acele zile, ca agent secret britanic, Julian Amery, auzea această întâmplare: „Se povestea că un ofițer apăruse, de curând, la o paradă în haine civile. Cerându-i-se să-și explice gestul, a răspuns: «Uniforma mi-e dată la curățat. M-am p... pe ea când am aflat cum a cedat guvernul nostru la Viena".

PLECAREA REGELUI-*PLAYBOY*

Considerat – și pe bună dreptate – răspunzător de catastrofa României, regimul dictaturii regale s-a prăbușit odată cu frontierele țării.

Spre trei factori politici se îndrepta speranța în acele zile de frustrare și haos. Mai întâi, Iuliu Maniu, omul care fusese principala personalitate în lupta de unire a Transilvaniei cu România, combătuse dictatura regală și se gândise, un moment, să organizeze rezistența în Transilvania împotriva ocupației ungurești. Integritatea sa morală și relațiile cu singura putere rămasă în lupta cu Germania, Marea Britanie, toate acestea făceau din el o personalitate către care se orientau nădejdile unei mulțimi năucite de șocul pierderii atâtor teritorii și, în primul rând, a unei părți a Ardealului, provincia care-i sensibilizează cel mai mult pe români.

Interesată să creeze dificultăți Germaniei, Marea Britanie spera ca, pe valul de indignare dezlănțuit de dezmembrarea țării, Maniu să revină în fruntea guvernului, să respingă dictatul de la Viena și să organizeze apărarea Transilvaniei. Conflictul ar fi lovit și câmpurile petrolifere, lipsind Germania de acest sânge negru al războiului.

O astfel de evoluție a evenimentelor era intolerabilă pentru Reich. Sprijinul dat de Berlin generalului Antonescu în acele zile, mai întâi pentru a fi ferit de o eventuală lichidare de către regele Carol (teama că generalul ar putea fi suprimat de rege l-a determinat pe Mihai Antonescu să se adreseze ministrului Germaniei la București, W. Fabricius), apoi pentru a lua puterea a fost determinat, în primul

rând, de preocupări imediate: a da cârma țării într-o mână sigură, în stare să asigure retragerea în ordine a trupelor române din Transilvania, pentru a evita incidente generatoare de conflict cu ungurii. Generalul Ion Antonescu nu era – s-a arătat mai sus – „omul nemților", instalat la conducerea țării pentru a fi un gauleiter al Reichului în România. Generalul era cunoscut ca un militar de înaltă competență, incoruptibil și adversar înverșunat al regelui Carol și al camarilei sale. Toate aceste calități îl recomandau și atenției Berlinului, interesat, în acel moment mai mult decât oricând, ca în România să conducă un om de mână forte.

Cel care a garantat germanilor că Antonescu – cunoscut ca prieten al Angliei și Franței – va urma o orientare progermană a fost mareșalul Constantin Prezan, șeful său în anii primului război mondial, convins, desigur, că va împărți și puterea cu fostul său subaltern. În această ultimă privință, avea să se înșele!

Alături de Maniu și Antonescu, țâșnea din nou la lumină Mișcarea legionară. Ea nu mai era cea de dinaintea dictaturii regale, pentru că forța sa stătuse, cu precădere, în charisma Căpitanului. Măcelul început de Călinescu și încheiat de Argeșanu eliminase cea mai mare parte a echipei conducătoare, privată și de două personalități de marcă, dispărute în Spania: cei „doi băieți viteji", cum i-a numit Iorga pe Moța și Marin. Ceea ce rămăsese după decimarea carlistă nu avea nici autoritatea, nici fascinația exercitate de Codreanu și de devotații săi cei mai apropiați, acum dispăruți.

Și totuși, identificată cu tineretul neprihănit, generos în dăruirea sa, justițiar și eroic, Mișcarea legionară apărea opiniei publice ca antipodul politicianismului venal, considerat, alături de rege, vinovat de dezastrul țării. Ea era creditată cu capacitatea de a face un început nou, încheind definitiv un capitol de rușine națională. Oamenii Arhanghelului Mihail – aceasta era nădejdea – aveau să nimicească răul cu sabia de foc a patronului celest și apoi să redea – când și cum, aceasta apărea pe moment mai puțin important – țării ciuntite frontierele din 1918.

Dacă Maniu, Antonescu și legionarii apăreau ca soluții politice ale catastrofei, cel care întrunea unanimitatea urii era regele Carol al II-lea. Fideli nu mai rămăseseră decât Duduia și câțiva membri ai camarilei, înspăimântați la gândul că se apropie ceasul socotelilor. Între cedarea Basarabiei și a nordului Bucovinei și cea a Ardealului de Nord, Carol crezuse că poate îmbuna pe Hitler reconciliindu-se cu legionarii. Pentru

câteva zile Horia Sima, devenit conducătorul *de facto* al Legiunii, și alți doi fruntași legionari, dar de rang secund, au intrat în guvern. Și-au dat repede seama că, după pierderea Ardealului – fie și parțială –, regele nu va putea supraviețui politic și s-au grăbit să-l abandoneze.

Întocmai ca în proverbul cu paiul în care își caută salvarea cel ce se îneacă, tot astfel și regele și-a încredințat soarta în mâinile adversarului său neîmpăcat, generalul Ion Antonescu. La 4 septembrie, el a fost însărcinat cu formarea guvernului, iar a doua zi a fost învestit cu „depline puteri pentru conducerea statului", cum se arată în decretul regal din 5 septembrie 1940. Atât Iuliu Maniu cât și Dinu Brătianu, precum și alți oameni politici considerau abdicarea regelui ca necesară și prealabilă formării unui nou guvern, astfel că, somându-l pe suveran să renunțe la domnie, Antonescu exprima cerința întregului spectru politic al țării.

Până în ultima clipă, regele s-a agățat cu disperare de tron, încercând înlăturarea și chiar asasinarea lui Antonescu, abia desemnat prim-ministru, dar care se arătase neînduplecat în privința abdicării. Încurajat de câțiva generali, dușmani de moarte ai „câinelui roșu" (cum era poreclit Antonescu, din cauza severității și a părului său roșcat), regele a făcut apel la generalul D. Coroamă, comandantul diviziei de gardă regală, pentru a-i da consemnul de eliminare a premierului incomod: „Armata care a lăsat să fie cotropit teritoriul nostru fără a trage un foc va refuza să tragă asupra generalului Antonescu. Chiar eu voi refuza să dau ordin în acest sens", a replicat generalul. Soarta lui Carol era acum pecetluită. Cu plânsete isterice, a hotărât să se recunoască înfrânt, dar nu definitiv. În actul zis de abdicare, *nu* figurează cuvântul „abdic", pentru ca, atunci când împrejurările îi vor fi devenit favorabile, să se poată reîntoarce, așa cum făcuse în 1930 (învățase acum lecția și, în loc de „abdic" formulă: „trecând astăzi fiului meu [...] grelele sarcini ale domniei"). Când sora lui, arhiducesa Ileana, și-a publicat memoriile în 1951 și a scris despre abdicarea fratelui ei, Carol s-a grăbit să-i ceară ca la o eventuală nouă ediție să facă rectificarea cuvenită: nu abdicase!

Asemenea subtilități de redactare (ele îi fuseseră sugerate de Urdăreanu) au trecut atunci neobservate. Țara se pregătea de domnie nouă, dar, mai ales, de cârmuire nouă: generalul Ion Antonescu și-a luat titlul „conducătorul statului român", imitând astfel pe Führer și pe Duce (ambii termeni înseamnă conducător).

Regelui Mihai, revenit după zece ani pe tron, „conducătorul" îi anunța astfel obiectivele sale strategice: „Două scopuri voi urmări în zilele ce mi-au mai rămas să le trăiesc: Întâi, ridicarea morală a acestui popor din mocirla în care s-a zbătut atâția ani, cum și unirea tuturor românilor împrejurul ideii de cinste, muncă și dreptate. Vă asigur că acest rezultat îl voi obține. În al doilea rând, repunerea țării în drepturile ei vecinice" (aici nu mai urma afirmarea unei certitudini!)

Generalului, care avea condei, îi plăcea să scrie (în timpul războiului va trimite lui Dinu Brătianu o scrisoare de... 70 de pagini!) și avea despre sine (ca și generalul de Gaulle) o părere excelentă, vorbind adesea despre el la persoana a III-a (de Gaulle, la fel). El a lansat, începând cu 6 septembrie, o adevărată ploaie de proclamații și apeluri, într-o retorică adecvată simțământului public: „să ne luăm solemn angajamentul că de azi ne unim în muncă și în frăție, în gândire și în simțire, în dreptate și în lege, în disciplină și cumpătare, în ordine și în credință, pentru ca prin muncă să ne întărim, să prosperăm și să fim gata".

Îndemnurile la solidaritate națională nu au dus însă – cum ar fi fost de așteptat – la un guvern de uniune națională. Fire autoritară, Antonescu nu voia să-și lege mâinile prin angajamente de colaborare cu parteneri politici. La rândul lor, Maniu și Brătianu, fideli orientării democratice și convinși de victoria finală a Marii Britanii, nu credeau oportună asocierea cu un general ce se voia dictator și abandonase vechea sa atitudine de partizan al Franței și al Marii Britanii.

Singura forță politică importantă ce se oferea lui Antonescu erau legionarii. Agitațiile și manifestațiile lor din ajunul căderii lui Carol fuseseră folosite de general pentru a face presiuni asupra monarhului, dar, ajuns conducător al statului, Antonescu nu mai putea îngădui dezordini. Excedat de „explozia" lor de satisfacție, generalul trecea la dojeni în apelul din 11 septembrie: „Puneți deci frâu bucuriei care v-a cuprins că ne-am descătușat și începeți munca constructivă. În fiecare săptămână, de luni dimineața și până sâmbătă seara să transformăm statul într-un stup de înțelepte și harnice albine. [...] Socotiți și alegeți între agitații și ateliere".

În aceeași zi, alt apel adoptă un ton mai drastic: „În țară și, mai ales, în Capitală, au început să se agite unele mișcări cu caracter anarhic. [...] Cine le folosește la prăbușirea țării prin anarhie, devine dușmanul nr. 1 al acestui Neam. Generalul Antonescu nu amenință

pe nimeni, dar nici nu șovăie. [...] De aceea anunț pe toți, oricine ar fi el, și pe oricine s-ar rezema, să intre imediat în ordine".

În cele din urmă, la 14 septembrie odată cu constituirea unui nou guvern, în care ministere-cheie precum Internele și Externele sunt încredințate legionarilor, un decret regal proclamă România „stat național-legionar". După ruptura de legionari, Antonescu a dezvăluit că „A fost o luptă foarte aprigă între mine și Horia Sima, ca să dau statului legionar titulatura «stat național-legionar». Horia Sima voia să spunem numai «stat legionar». Nu mi-am dat seama atunci că omul acesta era de structură internațională". Decretul stabilea că „Mișcarea legionară este singura mișcare recunoscută în noul stat, având ca țel ridicarea morală și materială a poporului român și dezvoltarea puterilor lui creatoare"; prin același decret, generalul Ion Antonescu este instituit „Conducătorul Statului Național-Legionar și Șeful Regimului Legionar", iar Horia Sima conducătorul Mișcării legionare (el era și vicepreședinte al guvernului). „Distribuția" puterii era definită astfel de Antonescu, într-o ședință de guvern: „Cu domnul Sima suntem înțeleși că toată partea politică o face Mișcarea. În guvernare însă partidul nu se amestecă; nu se amestecă decât domnul Horia Sima prin raporturile directe pe care le am cu D-sa și împreună căutăm să dirijăm statul". Ultimul articol al decretului din 14 septembrie este ilustrativ pentru naivitatea politică a generalului: „Cu începere de la data acestui Înalt decret, orice luptă între frați încetează". Cine și-ar fi putut imagina că un decret poate pune capăt „luptei între frați"? Generalul o credea!

RIVALITATEA DINTRE ANTONESCU ȘI GARDA DE FIER

În curând, „lupta între frați" avea să ia forma luptei pentru putere între generalul Ion Antonescu și Mișcarea legionară. La început, autoritatea generalului părea a nu fi contestată de legionari. În vârtejul de manifestații, solemnități și parastase pentru cei uciși sub Carol, Antonescu și Horia Sima apăreau ca un cuplu perfect unit. La diverse adunări, începând cu cea din 6 octombrie (se celebra o lună de la căderea lui Carol!), generalul îmbracă și el cămașa verde. În realitate,

statul național-legionar instituise o dualitate a puterii și, ca în orice diarhie, partenerii au început să lupte pentru întâietate.

Horia Sima a trimis o scrisoare generalului în care avertiza asupra apropierii unei crize: „Explicația – sublinia Sima –, un regim legionar nu poate să dăinuiască cu o structură economică liberală. Aici e dificultatea: două concepții, două lumi care se lovesc. Accentul trebuie să cadă pe elementul politic și în economie, așa cum a fost și în Italia și în Germania".

Antonescu a replicat la 16 octombrie că legionarii erau vinovați de haosul în care se scufunda țara: „«Falimentul», domnule Sima, va veni, dar nu din cauza nepriceperii sau relei credințe a generalului Antonescu, ci din cauza faptului că și în administrație și în economie am introdus, la cererea d-tale, elemente care fac ceea ce zilnic semnalează și Siguranța și strigătele de alarmă care ne vin din toate părțile".

Duelul epistolar a continuat, Antonescu condamnând explicit dualitatea de putere: „Dacă sunt: două poliții în Stat; două justiții; două concepții și două conduceri politice și economice; dacă toți se amestecă, dacă toți ordonă și toți intervin – când vor și cum vor –, prăbușirea, în circumstanțele interne și externe în care se găsește țara, va veni vertiginos. Trebuie unitate în conducere. Nu se poate doi șefi de orchestră să conducă, în același timp, aceeași orchestră. În primul rând, trebuie separată guvernarea de partid". Statul național-legionar intrase în criză.

În țară, legionarii, care creaseră o poliție paralelă – poliția legionară –, făceau arestări, maltratau, percheziționau și chiar jefuiau. Un climat de insecuritate și anarhie punea stăpânire pe țară.

Încă de la 14 octombrie (trecuse doar o lună de la proclamarea „statului național-legionar"), Antonescu îi avertizase pe legionari în legătură cu actele lor de violență: „Faceți, în felul acesta, odios regimul. Făceți-l, dar pe generalul Antonescu nu-l amestecați. Nu sunt principiile mele acestea. Admit să fac o muncă de martir pentru redresarea statului, dar, în timp ce, pe de o parte, ridic statul, alții mă prăbușesc. Nu poate să mai meargă așa".

În timp ce relațiile dintre general și legionari se încordau progresiv, noul regim trebuia să-și definească opțiunile de politică externă. De fapt, nu se putea vorbi de o alegere: România era prinsă între Germania și URSS; generalul Antonescu a văzut în cooperarea cu Axa Berlin–Roma, dar în primul rând cu Reichul garanția de securitate a României și

calea de refacere a României Mari. Codreanu spusese că la 48 de ore de la biruința legionară va alătura țara Axei. Antonescu a făcut-o la 23 noiembrie 1940. După o vizită la Roma, unde i-a spus lui Mussolini că abuzurile și atrocitățile comise de unguri în partea ocupată a Transilvaniei erau „un act de ofensă adusă Axei prin faptul că ungurii, a doua zi după arbitraj, au rupt acest angajament", generalul a luat drumul Berlinului, unde se luau deciziile.

Primirea în capitala Reichului, „mai puțin afectuoasă ca la Roma" – după mărturia lui Antonescu –, constituie o dovadă concludentă că noul conducător al statului român nu era un „agent" al Reichului venit acum la patronii săi, după reușita misiunii sale. Pe Antonescu, Ribbentrop l-a întâmpinat cu următoarele cuvinte: „Pentru ca România să poată găsi drumul spre noi, a trebuit să ocupăm Parisul" și a continuat apoi cu un șir de observații sarcastice care au pus la grea încercare capacitatea de stăpânire a oaspetelui: „Vreți să ne faceți să bem paharul umilinței până la fund?", a întrebat el pe ministrul țării cu care urma să înceapă o strânsă cooperare.

Întâlnirea cu Hitler a fost mult mai călduroasă, cu toate că nici aici nu au lipsit momente dificile pentru Antonescu. Führerului sinceritatea și fermitatea generalului i-au produs o bună impresie, între cei doi lideri stabilindu-se un raport personal, întemeiat pe încredere și stimă reciprocă, raport ce a durat până la sfârșitul colaborării româno-germane. Hitler avea să mărturisească prețuirea sa pentru Antonescu, așezându-l, alături de Mussolini, între liderii pe care îi stima cel mai mult.

Antonescu vedea în cel de al treilea Reich scutul de nădejde împotriva expansionismului sovietic. El reînnoise cererea regelui Carol privind trimiterea unei misiuni militare germane și, în octombrie 1940, a început sosirea primelor unități ale Wehrmachtului în România. În același timp, în așteptarea împrejurărilor prielnice pentru repunerea în discuție a deciziei „arbitrilor" de la Viena, Antonescu vedea în Germania singura forță capabilă să oblige guvernul de la Budapesta să pună capăt silniciilor la care era supusă populația românească din Transilvania din prima clipă a intrării trupelor și administrației maghiare (când, după masacrele de la Ip și Trăznea, o delegație română s-a plâns primului-ministru Teleki Pál despre cele întâmplate, acesta a replicat cinic: „Nu se poate nuntă fără înjunghiere").

Încă de la 21 septembrie, Antonescu declarase în Consiliul de Miniștri: „noi mergem 100% până la moarte alături de Axă. Ori

triumfăm cu Axa, ori cădem cu Axa [...], însă eu vreau să răstorn arbitrajul de la Viena – fără s-o spun – şi să pregătesc campania pentru opinia publică mondială".

Raporturile cu Germania le definise, în şedinţa Consiliului de Miniştri din 3 octombrie 1940, în următorii termeni: „Generalul Antonescu este român, moare român şi apără interesele neamului românesc. Deci, mai întâi satisfac nevoile neamului meu şi, după aceea, ceea ce rămâne, la maximum dau Germaniei şi dezvolt puterea de producţie a ţării, ca germanii să tragă cât mai mult de aici [...]. Vasăzică, politică românească în acord cu Axa, însă fără politică de iobăgie şi de pauperizare".

Antonescu a arătat lui Hitler injustiţia comisă la Viena. Potrivit notei de conversaţie întocmită de interpretul lui Hitler, Paul Schmidt, Führerul a replicat că „era de la sine înţeles că arbitrajul de la Viena nu găsise soluţia ideală", dar că el, Führerul, „poate să-l asigure totuşi pe generalul Antonescu că înţelegea pe deplin sentimentele, mânia şi durerea sa. De altminteri, istoria nu se va opri la anul 1940". (De remarcat că ultima propoziţie este adăugată în nota manuscrisă a lui Schmidt.) Această declaraţie a fost capitală pentru Antonescu: era exact ceea ce dorea să audă, astfel că, reîntors la Bucureşti, el tălmăcea miniştrilor săi declaraţia lui Hitler (reprodusă de el astfel: „Ceea ce s-a decis la Viena nu este ultima pagină a istoriei") ca „o asigurare că la conferinţa păcii sau înainte de pace, când va veni momentul favorabil, noi vom putea pune revendicările noastre înaintea marilor puteri. Promisiunea aceasta – conchidea optimist generalul – contează mai mult decât orişice act care s-ar fi scris".

Convins, aşadar, că serveşte interesul naţional, Antonescu a semnat, la 23 noiembrie, adeziunea României la Pactul Tripartit, semnat la 27 septembrie 1940 de Germania, Italia şi Japonia, ca instrument de edificare a „noii ordini" în Europa şi în „marele spaţiu răsăritean asiatic". Ungaria aderase la acelaşi pact câteva zile mai înainte (20 noiembrie), Slovacia avea să o facă a doua zi după România (24 noiembrie).

Aderarea, în anul următor (25 noiembrie 1941), la Pactul anticomintern (semnat de Germania şi Japonia în 1936 şi la care Italia s-a alăturat în 1937, fiind apoi prelungit, în 1941, pe încă cinci ani) şi aderarea la Pactul Tripartit au pus baza contractual-diplomatică a relaţiilor româno-germane. Ele nu au reprezentat o alianţă în

adevăratul înțeles al cuvântului, întrucât stabileau o cooperare de principiu, fără să expliciteze obligațiile precise ale părților contractante. Absența unei alianțe – cum se va vedea – a fost răspicat afirmată de Antonescu în 1942 (în timpul crizei de încredere româno-germane, generată de catastrofa de la Stalingrad) și în 1944 (după începerea ofensivei sovietice în nordul Moldovei). Mareșalul va încerca, se pare, în septembrie 1942, să încheie o alianță autentică și amplă cu Reichul, dar germanii, care nu voiau să-și asume nici un fel de obligații față de partenerii minori ai Axei, se vor deroba.

Abia revenit acasă, Antonescu a fost confruntat cu un nou act de forță al legionarilor: masacrul demnitarilor, magistraților, ofițerilor și jandarmilor încarcerați la Jilava (noaptea de 26/27 noiembrie 1940) și asasinarea la 27 noiembrie a lui N. Iorga și V. Madgearu. Legionarii fuseseră, de la început, hotărâți să se răzbune pe cei considerați a fi vinovați de asasinarea lui Codreanu și a altor legionari în anii 1938–1939. După venirea la putere, ei i-au adus la Jilava pe cei arestați și anchetați de „Comisia de anchetă criminală" creată la 25 septembrie 1940 pentru cercetarea celor implicați în uciderea legionarilor. Apropiindu-se reînhumarea, cu funeraliile naționale, a lui Codreanu, legionarii, care îl suspectau pe Antonescu că ar vrea să-i facă „scăpați" cel puțin pe înalții demnitari deținuți, au decis suprimarea lor.

Dezgroparea osemintelor lui Codreanu și a celor executați împreună cu el a creat climatul psihologic al represaliilor. O echipă de legionari a venit la Jilava și a împușcat în celule 64 de deținuți (generalii G. Marinescu, Gh. Argeșanu, I. Bengliu, fostul ministru al Justiției, V. Iamandi și alții). O altă echipă de legionari de la Institutul Național de Cooperație, condusă de Traian Boieru – pare-se, din proprie inițiativă, pentru a nu rămâne „mai prejos" decât camarazii de la Jilava –, l-au luat pe N. Iorga de la vila sa de la Sinaia și l-au împușcat în apropiere de comuna Strejnic (primul care a tras – solicitând această „onoare" – a fost un legionar numit tot Nicolae Iorga, care voia să-și „spele" numele!) Tot atunci a fost asasinat de legionari și V. Madgearu, a cărui împușcare prezintă unele obscurități în privința motivațiilor.

Antonescu nu avea nici un fel de simpatie pentru cei uciși, dar vedea în asasinate o sfidare a autorității sale și înțelegea că asasinarea unui învățat de mare prestigiu ca N. Iorga se răsfrângea negativ

asupra regimului şi imaginii sale. De aici izbucnirea sa de mânie din Consiliul de Miniştri: „Mâna de nemernici care a făcut această crimă va fi pedepsită exemplar" (o parte din ei vor fi judecaţi şi condamnaţi, dar în 1941, după rebeliunea legionară) şi ameninţarea cu retragerea de la putere: „Eu nu pot tolera crime ordinare, faceţi ce poftiţi, în astfel de condiţii eu mă retrag". Dar nu a făcut-o!

Ceremoniile din zilele următoare l-au găsit din nou pe general alături de comandantul Mişcării legionare: înmormântarea cu fast a Căpitanului (din Germania a venit Baldur von Schirach) şi serbările de la 1 decembrie de la Alba Iulia, unde generalul a apărut din nou cu cămaşă verde.

În pofida aparenţelor, conflictul dintre Antonescu şi legionari se adâncea. Dezlegarea nu putea veni însă decât de la Berlin. „Nr. 1 şi Nr. 2" ai României (pentru a relua formula lui Ribbentrop) au fost invitaţi la Berghof, dar Horia Sima a refuzat să dea curs invitaţiei, temându-se că va fi pus într-o poziţie de subordonare faţă de general. *„Les absents ont toujours tort"* (Cei absenţi sunt întotdeauna de vină), spun francezii, şi Sima a uitat de acest proverb. Motivul oficial invocat de liderul legionar a fost că nu se considera pregătit îndeajuns pentru a se prezenta în faţa lui Hitler.

Führerul primea, în legătură cu conflictul dintre Antonescu şi legionari, îndemnuri total contradictorii: Partidul Naţional-Socialist şi SS-ul îi recomandau să-l sprijine pe Horia Sima; Ministerul de Externe şi Wehrmachtul pe Antonescu. Aliaţii germani ai legionarilor îşi motivau atitudinea prin afinităţi ideologice; diplomaţii şi militarii erau călăuziţi de considerente pragmatice: la 18 decembrie 1940, Hitler semnase Directiva nr. 21 (Operaţiunea „Barbarossa") privind viitoarea campanie împotriva URSS, în care era prevăzută – fără ca ea să fi fost consultată – şi participarea României. Era, aşadar, vital pentru Germania ca în România ordinea să fie garantată, iar întreaga infrastructură logistică să funcţioneze perfect, în vederea viitoarelor operaţii militare.

Din unghiul de vedere al pregătirii Operaţiunii „Barbarossa", Antonescu deţinea un mare atu în raport cu legionarii: era un profesionist de înaltă calificare în problemele militare şi era ascultat de armată. Aceste considerente aveau să fie decisive. Potrivit unui membru al anturajului lui Antonescu, Hitler avea să-i spună

generalului, într-o convorbire telefonică, în zilele rebeliunii: „Nu am nevoie de fanatici, am nevoie de o armată română sănătoasă".

La întrevederea lor din 14 ianuarie 1941, Hitler l-a avertizat pe Antonescu că „în România nu era posibil un guvern împotriva Gărzii de Fier. Cu timpul ar trebui ca Antonescu să devină în acelaşi timp şi conducătorul Gărzii de Fier şi ar fi cel mai bine dacă această dorinţă ar veni chiar din rândurile Gărzii de Fier. El (Führerul) este de părere oricum că Antonescu este unicul care poate conduce destinul României". În relatarea românească a discuţiei, poziţia lui Hitler apare mai explicită: evocând înlăturarea conducătorilor SA în 1934 („Noaptea cuţitelor lungi", precizăm noi). Führerul a spus că „nu este exclus ca generalul Antonescu să se vadă obligat a face o operaţiune asemănătoare. Domnia sa (Hitler – n.n.) are însă convingerea nestrămutată că generalul Antonescu este singurul om în măsură să o facă".

La Bucureşti, a continuat să domine confuzia, căci atitudinea lui Hitler a fost interpretată diferit de părţile în conflict, mai ales că legionarii primeau încurajări din partea Grupului etnic german, condus de un tânăr impetuos şi imprudent, Andreas Schmidt, din partea SS-ului şi a Partidului Naţional-Socialist german.

Incidentul declanşator al rebeliunii l-a constituit asasinarea maiorului german Doering, împuşcat în faţa hotelului „Ambasador" de un grec, după cât se pare un agent al serviciului secret britanic, care avea misiunea să-l ucidă pe generalul Hansen, şeful Misiunii militare germane în România (atentatorul s-a înşelat însă asupra ţintei). Serviciul secret britanic încerca, în continuare, să declanşeze tulburări în România (inclusiv prin relaţii cu legionarii şi comuniştii) pentru a crea dificultăţi germanilor.

Antonescu l-a demis imediat pe generalul Petrovicescu, ministrul de Interne şi omul Gărzii de Fier, precum şi pe câţiva şefi legionari de la Poliţie şi Siguranţă, acuzându-i de grave neglijenţe în serviciu. Înlăturarea lor a dezlănţuit furia legionarilor. Ei se pregătiseră pentru încercarea de forţă cu generalul Antonescu, creând depozite de armament şi instruind formaţiuni paramilitare.

Zilele de 21–22 ianuarie 1941 au reprezentat faza ofensivei legionare: în Capitală şi în provincie, legionarii au ocupat numeroase instituţii publice, înlăturând pe reprezentanţii legali. La Iaşi însă, în urma unei înţelegeri între generalul Coroamă şi şeful legionar local, Ilie-Vlad Sturdza, fiul fostului ministru de Externe legionar,

Mihail Sturdza, demis şi el de Antonescu în decembrie 1940 (în timpul vizitei la Berlin, acesta, considerând că fusese umilit, refuzase să revină în ţară odată cu generalul), s-a ajuns la o înţelegere pentru organizarea de patrule mixte, compuse din militari şi legionari, ceea ce a evitat orice fel de tulburări în capitala Moldovei.

Împuternicitul Reichului pentru problemele economice din Europa de Sud-Est, H. Neubacher, a încercat să medieze o înţelegere între Antonescu şi Horia Sima, atrăgând atenţia şefului Mişcării legionare că Hitler se decisese să-l sprijine pe general.

Faţă de fenomenele de anarhie care se înmulţeau (grupuri de legionari au atacat, incendiat şi jefuit magazine, mai ales evreieşti, şi au ucis numeroşi evrei), Antonescu a luat măsuri pentru reprimarea rebeliunii legionare, cu atât mai mult cu cât Hitler spusese că „acum, dacă a curs sânge", generalul să meargă până la capăt cu măsuri energice de restabilire a ordinii şi să reorganizeze Legiunea. Replica armatei a fost rapidă şi eficace: începută la mijlocul zilei de 22 ianuarie, ea s-a încheiat în dimineaţa zilei următoare. Luptele cele mai îndârjite s-au dat între Piaţa Victoriei (Antonescu se afla în actualul Palat Victoria) şi strada Roma (unde se găsea sediul principal al Mişcării legionare). Rebeliunea a fost reprimată în întreaga ţară. Un număr însemnat de legionari, în frunte cu Horia Sima, s-a refugiat în Germania (Antonescu ameninţase că îi va spânzura). Victoria generalului era deplină: dualitatea puterii luase sfârşit în beneficiul său: el era acum deţinătorul unic al puterii absolute.

Potrivit datelor oficiale, 21 de ofiţeri, subofiţeri şi soldaţi şi-au pierdut viaţa, iar 53 au fost răniţi. În rândurile rebelilor şi ale populaţiei civile s-au înregistrat în Capitală 118 morţi şi 254 răniţi, iar în provincie 117 morţi şi răniţi. În Bucureşti au fost asasinaţi 118 (după alte surse 120) de evrei. Nu s-au comunicat cifre despre evreii ucişi de rebeli în provincie.

Lichidarea rebeliunii legionare a fost un eveniment cu totul neobişnuit în zona de hegemonie a Germaniei: o mişcare politică – Garda de Fier – având mari afinităţi ideologice cu naţional-socialiştii lui Hitler a fost eliminată de la putere, membrii ei fiind trimişi la închisoare, siliţi să se exileze sau să-şi înceteze activitatea. Aşa cum s-a arătat, sprijinul acordat de Hitler lui Antonescu a fost determinat

de hotărârea Führerului de a avea în România un regim de ordine şi de eficienţă în perspectiva războiului împotriva URSS.

După rebeliune, Antonescu şi-a asumat răspunderea pentru aducerea legionarilor la putere: „Eu am decretat regimul legionar în această ţară. Marele vinovat sunt eu. Îmi recunosc vina şi aduc circumstanţe atenuante pentru mine, spunând că nu puteam face altfel" (şedinţa de guvern din 3 februarie 1941). El a relevat, tot atunci, că dacă legionarii ar fi ieşit învingători „ţara aceasta n-ar fi fost la discreţia lor, ci la discreţia germanilor şi am fi avut protectorat german".

REGIMUL ANTONESCU

Învingător în confruntarea cu legionarii, Antonescu a cunoscut, în următorii trei ani, solitudinea puterii. Lipsit de un partid şi fără charisma aducătoare de popularitate, el s-a impus prin stilul autoritar. „Conducătorul statului" (titlul său oficial) avea o părere excelentă despre el însuşi. Stenogramele Consiliului de Miniştri dezvăluie în el un amestec de megalomanie şi egotism. Discuţiile despre diverse probleme sunt întrerupte de lungi relatări despre felul în care a reuşit el să soluţioneze problemele în timpul primului război mondial, apoi ca şef al Marelui Stat Major şi, în sfârşit, ca ministru al Apărării Naţionale. În tot şi în toate, el se oferă ca pildă: „Dacă am putut să fac toată viaţa ce-am făcut, este pentru că am dus o viaţă extrem de regulată. Eu nu ştiu ce este teatrul, ce este cinematograful, ce este o petrecere. Nu m-a văzut nimeni petrecând într-o casă din Bucureşti. Din această cauză am fost foarte rezistent şi am putut să muncesc". În moravuri este un puritan care are impresia că până şi în textele biblice se află pasaje imorale. „Ar trebui studiată – spunea el – chestiunea scoaterii din Evanghelie a anumitor pasaje indecente", şi exemplifica, amintind că texte „în care o dată este vorba despre un personaj biblic care a avut raporturi cu sora lui, sau altele asemănătoare, nu trebuie citite. Nu putem să facem, în felul acesta, educaţia poporului nostru". Puritanism, dublat de o modestie exemplară – mai ales la noi – în ceea ce priveşte condiţiile materiale de existenţă şi stilul de viaţă: „Am plecat de la 10 ani de acasă, fără

cămaşă pe mine şi neprimind nici un consiliu de administraţie (în înţelesul că a refuzat sursele de venit aduse de calitatea de membru al unor astfel de consilii – n.n.) şi neluând de la nimeni nici un ban, trăind cum am putut, dar totdeauna în modul cel mai corect, şi nu am pierit astfel".

Hotărât să nu-şi creeze un partid sau o clientelă politică, Antonescu preconiza un regim dictatorial sprijinit pe armată: „eu sunt general, nu sunt politician şi nu-mi fac partid, ca Averescu; eu fac un regim care să salveze neamul românesc [...]. Armata este aceea care astăzi este mai responsabilă ca oricare altă instituţie din stat de salvarea statului". În jurul „Conducătorului" şi al armatei, urmau să se grupeze „toate elementele bune ale naţiei, care vor voi să vie să colaboreze", pe ceilalţi „îi voi forţa cu Legea muncii obligatorii". Spre deosebire de regimurile totalitare, atente la „carnetul de partid", Antonescu era mai puţin preocupat de culoarea politică şi mai mult de eficienţă şi moralitate: „Dă zece funcţionari leneşi afară – spunea el primarului Capitalei, în toamna lui 1940 – şi ia pe cineva de ispravă, indiferent ce a fost, georgist, iunianist, gogist, horeanist (sic!). Orice ar fi numai să fie de mâna întâi".

Totul avea să graviteze în jurul persoanei „Conducătorului". Regele urma să fie readus la un rol pur decorativ: „Regele rămâne ca un simbol. El nu are dreptul să se amestece, şi nu are dreptul chiar dacă va fi o capacitate". Antonescu ar fi vrut să-l priveze pe rege până şi de prerogativele de amnistiere şi graţiere, dacă nu s-ar fi opus miniştrii; considera că suveranul nu trebuie să semneze decât un singur decret: cel de numire a primului-ministru, învestit – obligatoriu! – cu puteri depline; ameninţa cu destituirea pe loc pe oricine va prezenta vreo problemă de stat regelui, chiar când acesta „va deveni cu vârsta şi cu mintea ca să-şi dea seama de problemele statului."

Având „puteri depline", Antonescu se vedea îndreptăţit să se ocupe de toate problemele şi să facă din opinia lui lege, indiferent că era vorba de compoziţia şi gustul pâinii, mănuşile cu care vameşii să scotocească în geamantane, sumele date de credincioşi la acatiste etc.

Convins că România este o „Abisinie" a Europei – şi nu exagera –, speriat de indolenţa slujbaşilor şi de murdăria din instituţii (inclusiv spitale), voia să pornească la o mare operă de educaţie, începută prin şcoală şi utilizând... bătaia! „Trebuie să introducem bătaia, însă nu fiecare să plesnească cum vrea, ci bătaia reglementară; în faţa şcolii şi dictată de directorul şcolii, elevul vinovat să fie dezbrăcat în faţa

clasei și bătut la spate". În armată, soldații aveau să cunoască din plin această practică!

Într-o țară neînvățată cu disciplina, generalul a vrut să instaureze o ordine similară celei militare, reglementările mergând, uneori, până la detalii nesemnificative (interdicția de a se merge pe stradă în cămașă, în timpul verii!). Severitatea sancțiunilor – trimiterea în lagăr – a dat la început rezultate, dar reînnoirea morală și spirituală voită de Antonescu presupunea crearea unui puternic și amplu curent de opinie publică, din nefericire absent. Totul depindea de persoana lui Antonescu, care nu a găsit decât doi oameni de încredere, a căror companie i-a devenit indispensabilă: văduva lui Octavian Goga, Veturia, o adevărată egerie a lui Antonescu, și Mihai Antonescu, un fidel executant, de care Antonescu nu s-a despărțit nici când Hitler i-a cerut să o facă.

A fost Antonescu un dictator fascist? Absența partidului fascist unic înlătură dintru început caracterizarea regimului său ca fascist. A fost o cârmuire dictatorială, a cărei ideologie s-a inspirat din temele tradiționale ale naționalismului autohton, între care vechimea și continuitatea au fost exaltate cu precădere (se afișau lozinci ca: „De 2000 de ani suntem aici"). Nu a lipsit nici componenta antisemită, viguros afirmată în anii 1940–1942, pentru ca apoi, pe măsura deteriorării situației pe frontul de est, să i se pună surdină și chiar să dispară, mareșalul înțelegând că protejarea evreilor poate constitui un însemnat capital politic în negocierile cu anglo-americanii (cifrele privind numărul evreilor morți sunt controversate; în stadiul actual al informației, se pare că aproximativ 200 000 de evrei, cei mai mulți din Basarabia, Bucovina și Transnistria, au pierit ca urmare a acțiunilor autorităților românești sau ale trupelor româno-germane).

Situația lui Antonescu prezintă analogii cu cea a mareșalului Pétain: amândoi au luptat– dar la niveluri de comandament diferite – împotriva Germaniei, în primul război mondial; amândoi au fost nonconformiști în perioada interbelică; amândoi au luat puterea într-un moment de tragedie națională; amândoi au fost convinși că pot reface, fie și parțial, situația țărilor lor printr-o colaborare cu Germania; amândoi au folosit un discurs naționalist-paternalist, având ca teme: patria, munca, familia; amândoi nu au avut un partid al lor. Doar sfârșitul lor a fost diferit: mareșalul Pétain, condamnat la moarte, a fost grațiat și a murit în detenție.

Dictatura lui Antonescu nu a cunoscut formele aberante de represiune din Uniunea Sovietică sau din cel de al treilea Reich. În anii 1940–1944 au fost anchetate, arestate, condamnate sau amendate sub acuzaţia de activitate politică 10 566 de persoane, dintre care 5 463 au fost comunişti sau afiliaţii lor. Au fost pronunţate 313 condamnări la moarte, repartizate astfel:

1940 – 11
1941 – 28
1942 – 63
1943 – 118
1944 – 93

Dintre acestea, 72 de sentinţe au fost executate. De reţinut că au fost executaţi comuniştii care acţionau ca agenţi ai URSS, săvârşind acte de sabotaj şi spionaj. Dacă cei arestaţi erau dovediţi, pe diverse căi, că făceau parte din PCdR, erau, după 1942, graţiaţi.

Moderaţia dictaturii lui Antonescu este observabilă şi în atitudinea sa faţă de opoziţia democratică (PNŢ, PNL, PSD), ai cărei lideri au fost lăsaţi în libertate, deşi raporatele SSI (Serviciul Special de Informaţii) îl ţineau la curent permanent pe Antonescu despre activitatea lor politică, îndreptată împotriva lui. Nici când Hitler şi alte personalităţi germane au cerut curmarea acestei activităţi opoziţioniste Antonescu nu a întreprins nimic pentru a limita măcar contactele şi discuţiile din cadrul opoziţiei. A dus, în schimb, un adevărat război epistolar cu Iuliu Maniu şi Dinu Brătianu, aceştia din urmă trimiţându-i memorii în care îi criticau politica, iar Antonescu răspunzându-le amănunţit şi cu patos. Îşi poate imagina cineva pe Hitler sau Stalin citind, în timp de război, scrisori adresate de adversarii lor politici şi stând apoi ore întregi la birou pentru a redacta răspunsul?

Când Antonescu a venit la putere, el a fost considerat de liderii democratici soluţia ideală pentru împrejurările de atunci, adică, într-o perioadă în care se părea că România va fi strivită între Reich şi Uniunea Sovietică. Titulescu însuşi, aflat în exil în Franţa, i-a scris în 1941 lui Churchill următoarele rânduri: „Greşelile ţării mele nu trebuie să fie imputate generalului Antonescu: el a trebuit să-şi asume o grea moştenire şi în situaţia în care se găseşte nu poate face altfel. Generalul Antonescu este amicul meu personal; el a fost mulţi ani ataşatul meu la Londra".

Antonescu însuşi avea să-şi definească poziţia astfel: „Sunt alături de germani în conflictul cu ruşii, sunt neutru în conflictul dintre germani şi englezi, sunt de partea americanilor, în războiul lor cu japonezii".

ROMÂNII ÎN CEL DE AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

„Războiul cu ruşii" – iată ce a aşteptat şi voit Antonescu să se întâmple cât mai curând. Nu era singurul. Mihail Sturdza mărturiseşte, în memoriile sale, că atât timp cât a fost ministru de Externe (septembrie–decembrie1940) a urmărit să provoace un conflict militar între Germania şi URSS. Generalul considera nefirească strânsa cooperare dintre nazism şi bolşevism şi era convins că ea va sfârşi în conflict. Era cu atât mai nerăbdător să vadă armele vorbind cu cât, în ciuda garanţiei germano-italiene din 30 august, sovieticii se înstăpâniseră prin forţă, în octombrie–noiembrie 1940, pe câteva insule de pe braţul Chilia al Dunării (Tătarul Mic, Dalerul Mic, Dalerul Mare, insula Limba şi ieşirea canalului Starii Stambul în Marea Neagră). Subliniind, în şedinţa Consiliului de Miniştri din 27 septembrie 1940, că „punctul nevralgic rămâne cel rusesc", Antonescu a arătat că URSS urmărea două obiective: „a pătrunde în comisia internaţională, adică în regimul internaţional al Dunării, până la Bratislava" şi „să ne ia posibilitatea de a mai naviga pe canalul Chilia".

Dacă în prima problemă Germania, direct interesată, s-a arătat receptivă la semnalele de alarmă ale conducătorului român, în ceea ce priveşte încălcările frontierei dunărene şi luarea silnică a celor cinci insule de pe braţul Chilia, ele au rămas fapt împlinit. Lui Antonescu nu-i rămânea decât să aştepte deznodământul alianţei „împotriva firii" dintre Berlin şi Moscova: „Aceasta (problema rusă – n.n.) – spune el în Consiliul de Miniştri, la 18 noiembrie 1940 – este o problemă mai vastă, mai complicată, care nu se poate tranşa imediat, pentru că nici cei care sunt infinit mai mari şi infinit mai puternici decât noi (adică Germania – n.n.) nu o pot tranşa imediat. Sunt chestiuni care reclamă soluţionarea problemei în etape succesive şi la momentul oportun".

Evident că Antonescu nu bănuia că exact la o lună după aceste cuvinte Führerul avea să semneze Directiva nr. 21 privind campania împotriva URSS (Operațiunea „Barbarossa"). Secretul firesc ce înconjura pregătirea acestei campanii obliga pe responsabilii militari germani, la curent cu decizia lui Hitler, să păstreze o desăvârșită discreție. Mișcările de trupe germane pe teritoriul României nu lăsau însă îndoieli ofițerilor români informați asupra lor în privința adevăratei finalități. Printr-un acord tacit, nu se puneau întrebări și nu se așteptau explicații.

Cel care a vorbit lui Antonescu despre apropiata campanie din Est a fost mareșalul H. Göring (cu o zi înainte, la 4 martie, Hitler îi spusese prințului Paul, regentul Iugoslaviei, despre intenția sa de a folosi forța împotriva URSS). Potrivit agentului secret „Starșina" (Harro Schulze-Boysen, care lucra la Statul Major al Luftwaffe) al serviciului sovietic de spionaj, „Göring în cursul ultimei sale întrevederi cu Antonescu (5 martie 1941, la Viena – n.n.) i-a cerut 20 de divizii pentru participarea la acțiunea antisovietică". Întors de la Viena, Antonescu a expus miniștrilor săi conținutul discuțiilor economice, dar a adăugat sibilinic: „s-au discutat desigur și chestiuni de ordin politic. Să mă iertați că nu vă pot da detalii în această privință, dar pot să vă afirm că rezultatele acestor discuții cu caracter politic sunt foarte promițătoare pentru viitor". Se explică de ce Antonescu nu s-a arătat surprins când Hitler, la întrevederea din 12 iunie 1941 de la München, l-a informat, fără a-i preciza data, că a optat pentru soluția militară în raporturile cu URSS. Deși, cum s-a arătat, în planul de operații era prevăzută participarea armatei române la campania din Est, Hitler, abil, a spus că, spre deosebire de Anglia, care, susținea el, cere altora să-și verse sângele pentru ea (referire la trupele din dominioane și colonii!), el nu solicita concursul militar al României: „Führerul așteaptă – citim în nota de conversație, redactată de interpretul lui Hitler – doar ca România să facă tot ceea ce este în propriul ei interes pentru a înlesni desfășurarea acestei confruntări. El (Führerul) poate de pe acum să-l asigure pe Antonescu că, după încheierea conflictului, România va primi compensații *(Entschädigungen)* care, în ceea ce privește Germania, nu vor avea nici o limită teritorială".

„Punct ochit, punct lovit": Antonescu a avut reacția scontată de Hitler. El a spus că dorea să participe la război „din prima zi" și că

„România nu va ierta niciodată generalului Antonescu, dacă el va lăsa ca armata română să stea cu arma la picior, în timp ce trupele germane mărșăluiesc prin România împotriva rușilor". Este limpede, așadar, că, făcând abstracție de intenția lui Hitler ca România să participe la război de la început, generalul Antonescu a oferit din proprie inițiativă concursul militar al țării sale.

Decizia sa era corectă: chiar dacă România nu ar fi intrat în război, sovieticii ar fi atacat teritoriul român – și mai ales zona petroliferă – pentru a-i lovi pe germani. (Antonescu i-a și spus-o lui Hitler.) Mai important pentru general era însă un alt considerent. Națiunea și armata română suferiseră o traumă în vara anului 1940, odată cu cedările fără luptă ale unor întinse părți ale teritoriului național. Epoleții militarilor erau, cum spunea Antonescu, acoperiți de rușine. Pentru a reface moralul poporului și al armatei române, era nevoie de o spălare a onoarei prin sânge și foc. Exact în aceiași termeni va raționa generalul de Gaulle în 1944, când se va strădui să organizeze forțe militare franceze capabile să lupte, alături de cele aliate, pentru eliberarea teritoriului național. În concepția sa, era un mijloc de a tămădui trauma colectivă produsă de rapida cădere a Franței în 1940.

Zarurile erau aruncate! România intra în cel de al doilea război mondial mai nepregătită decât în 1916. Atunci, măcar, deficiențele armatei erau de ordin *cantitativ*, în înțelesul că exista o disproporție numerică și tehnică între România și Puterile Centrale. Acum carențele erau de ordin *calitativ*: noul conflict era un război al motoarelor, tancul și avionul jucând un rol capital, un război de mișcare, de inițiative rapide, la toate nivelurile. Armata română era slab echipată cu blindate, iar aviația – deși dispunea de un personal bine pregătit – era departe de a răspunde exigențelor războiului.

Și Hitler, și Antonescu, bazați pe desfășurarea plină de succes – până atunci! – a „războiului fulger", mizau pe o victorie rapidă. Și totuși, Führerul înțelegea că în Est va fi altfel decât în Vest: lui Göring, care, în ajunul declanșării Operațiunii „Barbarossa", anunța o victorie ușoară, Hitler i-a spus: „Va fi cea mai dură bătălie de până acum". Motivul? „Deoarece pentru prima dată vom lupta cu un inamic ideologic." Secretarei sale (Christa Schroeder) tot el îi spunea: „Nu știm absolut nimic despre Rusia. Poate să fie un mare balon de săpun, dar poate să se dovedească a fi cu totul altceva".

Îndoieli trecătoare! Începutul războiului (22 iunie) a stat sub semnul încrederii într-o apropiată victorie. Antonescu reia pana proclamațiilor din septembrie 1940. Ordonă armatei: „Treceți Prutul! Zdrobiți vrăjmașul din Răsărit și Miazănoapte. Dezrobiți din jugul roșu al bolșevismului pe frații voștri cotropiți. Reîmpliniți în trupul țării glia străbună a Basarabiei și codrii voievodali ai Bucovinei, ogoarele și plaiurile voastre". Propaganda oficială lansează formula: „Războiul sfânt". România luptă să-și redobândească teritoriile răpite de URSS în iunie 1940, dar, în același timp, contribuie – sau, mai exact, vrea să contribuie – la lichidarea regimului bolșevic, al cărui ateism este pus stăruitor în evidență.

În noaptea care a precedat declanșarea Operațiunii „Barbarossa", un comunist român, sortit unei mari cariere – Gheorghe (Gogu) Rădulescu –, aflând de ordinele primite, a trecut la sovietici pentru a-i avertiza asupra iminentului atac. A fost considerat provocator și spion, arestat și trimis în lagăr, unde a rămas trei ani, întorcându-se apoi cu o divizie de voluntari, foști prizonieri, și începând să urce, apoi, treptele nomenclaturii.

Războiul a consolidat poziția lui Antonescu de conducător al statului. Regele Mihai a aflat că țara sa intrase în război de la regina-mamă Elena, ea însăși auzind aceasta la BBC. Suveranul i-a telefonat lui Mihai Antonescu, care a confirmat știrea: „Dar mie de ce nu mi-ați spus nimic?", a întrebat regele. „Credeam că o să aflați din jurnale"..., a fost răspunsul, și el ilustrează perfect situația monarhului, total marginalizat de „Conducător": dorința acestuia din urmă de a elimina până și umbra de autoritate a regelui sau intenția de a-l păstra pe acesta „în rezervă", în cazul în care politica de colaborare cu Germania s-ar fi terminat în fiasco? Primul termen al alternativei este cel mai probabil, în ciuda explicațiilor de mai târziu ale lui Antonescu.

Pe segmentul românesc al frontului, unde, în principiu, forțele româno-germane se aflau sub comanda generalului Antonescu, marea ofensivă urma să înceapă abia la 2 iulie, adică după ce lovitura principală dată în zona centrală a frontului avea să permită Wehrmachtului o înaintare rapidă, amenințând cu învăluirea unităților Armatei Roșii din sectorul sudic (aici, pentru a apăra Ucraina, cu marile ei bogății economice, fuseseră aduse efective numeroase și bine pregătite).

Explicația finală – în sfera diplomatică – între România și URSS a fost oferită de audiența lui Grigore Gafencu la V.M. Molotov

(24 iunie). Ministrul României i-a arătat şefului diplomaţiei sovietice că URSS era răspunzătoare pentru alăturarea României de Axă: „Uniunea Sovietică – a spus el – a distrus în România orice sentiment de încredere şi de siguranţă şi a trezit îndreptăţita teamă că însăşi fiinţa statului român e în primejdie. Am căutat atunci un sprijin în altă parte. Nu am fi avut nevoie de acest sprijin şi nu l-am fi căutat, dacă nu am fi fost loviţi şi dacă nu ne-am fi simţit ameninţaţi".

În răspunsul lui Molotov, devenit deodată grijuliu cu soarta României („Vă veţi căi. Germania a dovedit cu prisosinţă cât de puţin îi pasă de fiinţa şi de voinţa statelor mici. Chiar în cazul unei victorii germane, sunteţi pierduţi. România e în primejdie de a nu mai fi"), în răspunsul lui Molotov, aşadar, a existat o referire neobişnuită la Basarabia: „În ce priveşte Basarabia, am părerea mea. Dacă aţi fi vrut, am fi putut găsi, din vreme, o înţelegere cu privire la ea, care ne-ar fi scutit de multe neplăceri". Gafencu a schiţat „un gest interogativ". Molotov nu a intrat însă în amănunte.

Luptele locale din perioada 22 iunie–1 iulie au fost semnele înaintemergătoare ale marilor dificultăţi cu care avea să se confrunte armata română pe frontul de est. Generalul Ion Gheorghe, pe atunci ataşat militar la Berlin, scrie în memoriile sale: „Eforturile române de a constitui capete de pod pe malul răsăritean al Prutului au întâmpinat o rezistenţă nebănuit de îndârjită. Obiectivele nu au putut fi atinse decât cu pierderi foarte grele. Rezistenţa activă a ruşilor se concretiza în contraatacuri masive şi neîncetate. Numai cu mari jertfe au putut trupele române să menţină poziţiile cucerite. Superioritatea sovieticilor în privinţa materialului de război modern era considerabilă. Această superioritate, precum şi insuficienţa înzestrării cu armament modern a trupelor române au fost însă în mare parte compensate de entuziasmul acestora din urmă". Dacă atacurile aeriene sovietice asupra Capitalei, Ploieştiului, Constanţei etc. au fost lipsite de orice eficacitate (cu excepţia Ploieştiului), iar încercarea de a bombarda Constanţa de pe mare s-a încheiat cu un mare eşec (scufundarea distrugătorului „Moskva"), în schimb, riposta terestră a fost atât de puternică încât în sectorul românesc s-a înregistrat unica situaţie din faza de început a războiului în care partea sovietică, beneficiind şi de concursul unor grupuri de agenţi comunişti din Dobrogea, a ocupat satele Lascăr Catargiu, Paradino şi orăşelul Chilia Veche, în jud. Tulcea.

În timp ce forţele militare române şi germane aşteptau să treacă la ofensivă, la Iaşi au avut loc evenimente sângeroase nici astăzi pe

deplin elucidate. Este sigur că în imediata apropiere a frontului – aflat, repetăm, încă pe Prut – se aflau numeroşi agenţi secreţi sovietici. S-a arătat că în partidul comunist intraseră foarte mulţi evrei, astfel că în conştiinţa publică s-a stabilit ecuaţia comunist = evreu, folosită apoi şi de propaganda oficială. În zona frontului se crease o adevărată psihoză colectivă, obişnuită în timp de război, la tot pasul fiind căutaţi spioni ai inamicului (la Iaşi, un tinichigiu evreu care repara un acoperiş avariat de bombardament al unui locuitor creştin era să fie linşat, fiind bănuit că face semnale... avioanelor sovietice, care, însă, nu zburau, în acel moment deasupra oraşului).

În condiţiile intensificării activităţii agenţilor sovietici şi fricii colective de „iudeo-comunişti", la Iaşi au avut loc incidente, în ziua de 29 iunie, soldaţi şi civili români, precum şi unii militari germani atacând populaţia evreiască, foarte numeroasă aici (aproape jumătate din oraş). A doua zi, două coloane militare româneşti au fost atacate cu focuri de armă pe străzile Lascăr Catargiu şi Carol. Militarii români, secondaţi de cei germani, au ripostat, trecând la execuţii sumare. Întrucât instanţele militare germane ceruseră în repetate rânduri ca aglomeraţia de populaţie evreiască – socotită ca inamică – să fie îndepărtată din spatele frontului, autorităţile române au trecut la evacuarea rapidă a evreilor din Iaşi, în condiţii inumane (aglomerări excesive în vagoane, lipsă de aer şi apă, în condiţiile unei temperaturi ridicate). Dacă în comunicatul oficial se afirmă că „la Iaşi au fost executaţi 500 iudeo-comunişti, care trăseseră focuri de arme din case asupra soldaţilor germani şi români", numărul celor morţi în trenurile ticsite de cei evacuaţi a făcut ca, în final, câteva mii de evrei să-şi piardă viaţa în ceea ce s-a numit „pogromul de la Iaşi".

Generalul Antonescu a reafirmat intenţia de a elimina populaţia evreiască („Nevoia de a ne scăpa de această plagă a românismului este de nediscutat...), dar a condamnat în termeni severi iniţiativele individuale (masacre, jafuri): „Crime de asemenea natură constituiesc o pată ruşinoasă pentru neamul întreg şi ele sunt plătite, mai târziu, de către alte generaţii decât aceea care le-a comis".

Lansat într-o retorică de cel mai prost gust, ce se dorea o replică română a tiradelor antisemite din Germania, Mihai Antonescu, după ce declara că este „pentru migraţiunea forţată a întregului element evreiesc din Basarabia şi Bucovina, care trebuie zvârlit peste graniţă", spunea enormităţi ca acestea: „Îmi este indiferent dacă în istorie

vom intra ca barbari [...]. Aşa că vă rog să fiţi implacabili. Omenia siropoasă, vaporoasă, filosofică nu are ce căuta aici".

Această atitudine avea să se manifeste până în toamna anului 1942, când la Bucureşti a început să se surpe speranţa în victoria germană.

Acţiunile militare pentru eliberarea nordului Bucovinei şi a Basarabiei au durat până la 25 iulie, când comunicatul oficial anunţa: „Lupta pentru dezrobirea brazdei româneşti de la răsărit s-a terminat. Din Carpaţi până la Mare suntem din nou stăpâni pe hotarele străbune. Lupta pentru asigurarea dezvoltării noastre, pentru salvarea credinţei, pentru ordine şi pentru civilizaţie continuă. Trupele germano-române au înaintat adânc dincolo de Nistru".

Populaţia românească din teritoriile anexate de URSS în iunie 1940 a primit cu entuziasm pe eliberatori. Anul petrecut sub ocupaţia sovietică fusese teribil: pe lângă introducerea rapidă şi brutală a structurilor economice şi politice ale regimului sovietic, noile autorităţi au instituit un regim de teroare menit să lichideze orice rezistenţă şi să intimideze populaţia. Chiar din primele zile ale ocupaţiei sovietice, între 28 iunie şi 4 iulie 1940 au fost arestate 1 122 persoane, desemnate ca „foşti poliţişti, agenţi ai Siguranţei şi ofiţeri ai armatei române". La 31 mai 1941, împuternicitul „Centrului" moscovit, S.A. Goglidze, unul din colaboratorii apropiaţi ai lui Beria (va fi executat, după căderea acestuia), a cerut aprobarea lui Stalin pentru deportarea a 5 000 de persoane, cu familiile lor (membri ai partidelor politice din perioada interbelică, moşieri, ofiţeri, foşti primari etc.). În urma aprobării date de autorităţile centrale, în noaptea de 12–13 iunie 1941, în Basarabia şi nordul Bucovinei au fost arestate 5 479 persoane şi deportate 24 360. După eliberare, s-au descoperit cadavrele celor executaţi sumar de către ocupanţi.

Eliberarea teritoriilor anexate de URSS în iunie 1940 a cerut eforturi deosebite trupelor române. Dacă în nordul Bucovinei Cernăuţiul a fost eliberat încă la 5 iulie, în Basarabia s-au dat lupte grele, între care cele de la dealul Ţiganca au cerut un ridicat preţ de sânge. Prin acţiunile Armatei 11 germane şi Armatei 3 române, Chişinăul fost eliberat la 16 iulie.

Entuziasmul soldaţilor români, substitut al carenţelor de instruire şi înzestrare, a cunoscut, în aceste lupte, cotele cele mai înalte din timpul războiului. S-au petrecut, uneori, scene de-a dreptul paradoxale, ca de pildă cea descrisă în jurnalul Diviziei 5 infanterie,

la 4 iulie, când a avut loc trecerea Prutului: „A fost impresionant momentul acestei treceri, când, contrar regulilor de a păstra liniştea, ofiţerii şi trupa urcaţi pe primele ambarcaţiuni au început trecerea cântând imnuri patriotice. Inamicul vede acţiunea noastră şi execută un bombardament extrem de violent asupra plajelor, bombardament ce nu a stânjenit cu nimic elanul ofiţerilor şi al trupei".

Se poate afirma, fără nici un fel de exagerare, că rezistenţa Armatei Roşii a cunoscut, în Basarabia, una din zonele de maximă intensitate, explicabilă, cum s-a arătat, prin concentrarea, în sectorul sudic al frontului, a unor unităţi şi comandanţi de înaltă valoare, având misiunea de a apăra Ucraina cu marele ei potenţial economic. Aşa se explică şi pierderile armatei române, care, până la 31 iulie, s-au ridicat până la 24 396 de morţi, răniţi, bolnavi şi prizonieri.

DINCOLO DE NISTRU: DA SAU NU?

Trecerea Nistrului, adică depăşirea vechii frontiere româno-sovietice şi continuarea operaţiilor militare în adâncimea teritoriului sovietic, s-a făcut „din mers" şi a scindat opinia publică românească, decizia lui Ion Antonescu de a continua operaţiile militare după eliberarea Basarabiei şi nordului Bucovinei fiind criticată de liderii PNŢ şi PNL, Iuliu Maniu şi, respectiv, Dinu Brătianu.

Hotărârea lui Antonescu a fost determinată de un considerent militar şi de un altul politic. Din punctul de vedere al desfăşurării operaţiilor militare, oprirea pe un aliniament – în speţă Nistrul – înainte ca inamicul să fi fost înfrânt sau să manifeste intenţia de a cere pace era o imposibilitate de ordin strategic. La procesul său din 1946, Antonescu avea să citeze exemplul romanilor, care nu s-au mulţumit cu înfrângerea lui Hannibal, ci au mers în Africa pentru a distruge Cartagina, şi cel al lui Alexandru I, victorios asupra lui Napoleon în Rusia, dar care avea să-şi ducă, apoi, armatele până la Paris. Cum s-ar fi putut opri armata română pe Nistru, aşteptând refacerea inamicului, când rezistenţa sa înverşunată dovedea că, şi sub loviturile de berbec ale Wehrmachtului, Armata Roşie îşi păstra capacitatea de luptă? Hitler însuşi a spus amiralului Canaris, la 20 iulie 1941, că, dacă ar fi ştiut de existenţa tancurilor supergrele

ale sovieticilor, nu ar fi atacat, iar două săptămâni mai târziu îi mărturisea generalului Guderian, expertul numărul unu în blindate al Wehrmachtului: „Să fi știut că au (rușii – n.n.) atâtea tancuri, m-aș fi gândit de două ori înainte de a invada". A rămâne pe Nistru și a lăsa teritoriul românesc expus contraloviturilor sovietice – pe uscat, din aer și pe apă – ar fi fost o imensă eroare.

Cel de al doilea motiv al deciziei lui Antonescu de a continua operațiile militare dincolo de Nistru era de caracter politic. Generalul, așa cum s-a arătat, voia să refacă frontierele României Mari și, mai ales, să obțină anularea dictatului de la Viena. El își imagina că, dovedindu-i lui Hitler o loialitate perfectă, că forjând o frăție de arme româno-germană trainică, îl va determina pe Führer să revină asupra deciziei date la Viena la 30 august 1940. Credință naivă, pentru că sentimentalismul nu-și are locul în politică. Schimbul de scrisori dintre Hitler și Antonescu privind operațiile militare dincolo de Nistru relevă această percepție anacronică a lui Ion Antonescu, potrivită rânduielilor cavalerești din evul mediu. Nu dispunem de scrisoarea adresată de el lui Hitler, înainte de 27 iulie, dar din răspunsul Führerului, la această dată, reiese că Antonescu îi scrisese, exprimându-și „hotărârea [...] de a duce până la ultima consecință, alături de Reichul german, acest război". Hitler ținea să sublinieze: „Știu, domnule general Antonescu, că aceasta este, în primul rând, hotărârea dvs. Voința dvs., puterea de acțiune și curajul dvs. bărbătesc au determinat poporul dvs. de a urma această cale...". Hitler preciza în continuare operațiile militare la care armata română urma să participe dincolo de Nistru.

Răspunsul lui Antonescu din 30 iulie este o afirmare categorică a hotărârii sale de a fi, până la sfârșit, alături de Reich: „Vă confirm și acum că voi merge până la capăt în acțiunea ce am pornit la Răsărit împotriva marelui dușman al civilizației, al Europei și al Țării mele: bolșevismul rus. De aceea nu pun nici un fel de condiții și nu discut cu nimic această cooperare militară pe un nou teritoriu. Voi îndeplini misiunea militară prevăzută în scrisoarea Excelenței Voastre [urmează datele de ordin militar – n.n.]. Voi îndeplini această acțiune din convingerea adâncă că slujesc nu numai Neamul Românesc și populațiile românești de peste Nistru, dar și comandamentele civilizației și nevoia de a lupta conștient la întemeierea nouei soarte a Europei".

Această formulă, „nu pun nici un fel de condiții", sună straniu în politică, mai ales când este vorba de a acorda un concurs militar. Nu

se făgăduieşte sprijinul armatei fără a stabili condiţii şi beneficii. Sângele unei naţiuni este bunul suprem pe care nu-l poate nimeni face cadou unei alte puteri. Este adevărat că Antonescu era convins, aşa cum spunea el însuşi în scrisoarea către Hitler, că acest sprijin necondiţionat serveşte intereselor naţiunii române, că Führerul, impresionat de atitudinea cavalerească a generalului, va constrânge Ungaria să restituie teritoriul ardelean anexat în 1940.

Mai târziu, în 1942, Antonescu va încerca să fixeze anumite condiţii ale colaborării româno-germane. La 22 septembrie 1942, Mihai Antonescu va spune lui Ribbentrop, în legătură cu diferendul dintre România şi Ungaria şi eventualitatea unui act de forţă a celei din urmă: „dl von Ribbentrop şi guvernul Reichului n-au discutat nimic cu guvernul român atunci când au cerut participarea trupelor noastre în Răsărit şi s-au mărginit la unele convorbiri militare, împiedicându-ne astfel să ne facem o acţiune diplomatică, în care am fi pus aceste condiţiuni din vreme". Este puţin probabil ca Mihai Antonescu să fi vorbit atât de răspicat lui Ribbentrop (şeful diplomaţiei române avea obiceiul să întocmească note de conversaţie ce îl arătau ferm şi tranşant în discuţiile cu germanii, dar nu trebuie uitat că este o practică obişnuită în diplomaţie ca redactorul notei de convorbire să se pună pe el în cea mai bună lumină); aşa cum se va vedea, la acea dată Ion Antonescu voia un tratat bilateral care să fixeze obligaţiile şi drepturile părţilor contractante, şi evocarea – chiar dacă nu atât de categorică – a absenţei oricărei fixări în scris a condiţiilor participării armatei române la războiul din Est dezvăluie regretul generalului de a nu fi făcut-o la vreme. Poate că nici atunci germanii nu ar fi acceptat-o, cum nu aveau să o accepte nici în 1942, dar Antonescu a fost cel care a spus: „Nu pun nici un fel de condiţii".

Care au fost obiectivele lui Antonescu la intrarea în război a României? Refacerea frontierelor României Mari: prin acţiunea militară în Est, printr-una diplomatică în Vest (deşi nu excludea cu desăvârşire şi opţiunea militară şi chiar i-a spus-o lui Hitler: „O voi lua înapoi – era vorba de Transilvania – şi fără dvs., căci dacă un popor de 16 1/2 milioane, ca cel român, nu ar fi în stare să dezrobească 1 1/2 milioane de fraţi, asupriţi de o naţiune mai mică, nu ar merita să trăiască"); despre Cadrilater Antonescu a păstrat discreţie. A vrut însă teritoriul dintre Nistru şi Bug – Transnistria de mai târziu – şi a spus-o încă înainte de intrarea României în război şi de discuţia cu Hitler din 12 iunie 1941. Ministrului României la Berlin, Raoul Bossy, Antonescu îi mărturisise,

cu o zi înainte, că știa de la generalul Hansen despre iminentul război germano-sovietic și că, în afară de teritoriile răpite de URSS în iunie 1940, putea „merge cât de departe înspre Răsărit", ceea ce îi va promite și Hitler a doua zi. Lui Raoul Bossy, Antonescu i-a spus însă că: „Nu va accepta să înainteze spre est, mai departe de Bug. Dar Bugul trebuie să ne fie frontieră, cum a fost în secolul al XVII-lea pe vremea lui Duca Vodă (domnul Moldovei, Gheorghe Duca a fost numit de Poarta otomană și hatman al Ucrainei, demnitate deținută în anii 1681–1683 – n.n.), pentru a recupera masa românească din fosta Republică Sovietică Moldovenească și pentru a dobândi marele port al Odessei. Dar, odată curățit acest spațiu de jidovi și ruși, va începe o acțiune diplomatică pentru recâștigarea Ardealului pierdut". Întrucât frontierele fuseseră puse în mișcare de război, Antonescu și-a reamintit și de promisiunile Antantei făcute lui Ion I. C. Brătianu în privința întregului Banat. Generalul nu s-a alăturat forțelor germane, italiene și ungare, care au atacat Iugoslavia în aprilie 1941, dar a plănuit să aibă până la urmă Banatul sârbesc. La întâlnirea cu Hitler din 12 iunie i-a spus acestuia că „nu-l va lăsa în pace până nu-l convinge (în problema Banatului – n.n.). «Eu așa sunt, când dau de rezistență mă fac ciocan, lovesc într-una până reușesc»". Hitler ar fi râs – notează R. Bossy – și ar fi făgăduit că „nu va lua vreo decizie până la sfârșitul războiului".

Mihai Antonescu, lipsit ca întotdeauna de măsură, ar fi vrut ca România să primească și Pocuția!

La 30 august 1941, un acord româno-german, semnat la Tighina, prevedea instaurarea administrației civile române în teritoriul dintre Nistru și Bug, denumit ad-hoc Transnistria. De fapt, sub conducerea profesorului Gh. Alexianu, această administrație își începuse activitatea la 19 august 1941 și avea să continue până la 29 ianuarie 1944, contribuind la bunăstarea și progresul acestui teritoriu, realizările românești fiind însă umbrite de folosirea Transnistriei și ca loc de deportare și suprimare a evreilor și țiganilor.

Acordul de la Tighina era însă ambiguu, și istoricul german Andreas Hillgruber observă că românii l-au considerat definitiv, iar germanii provizoriu. Lui Gh. Alexianu Antonescu i-a cerut să acționeze având în vedere că românii aveau să rămână în Transnistria o mie de ani! Dacă autoritățile române nu au stăruit pentru precizarea caracterului înțelegerii de la Tighina, faptul se explică prin

preocuparea de a nu lăsa impresia că România ar accepta o compensaţie teritorială în Est pentru pierderea Transilvaniei de Nord.

Aşa se explică şi declaraţia transmisă de guvernul român secretarului de stat al SUA, Cordell Hull (prin însărcinatul cu afaceri la Washington, Brutus Coste, la 4 septembrie 1941); prin această declaraţie se arată că România a intrat în război numai pentru a recupera teritoriile anexate de URSS în iunie 1940 şi că depăşirea Nistrului s-a făcut numai din necesităţi strategice; ocuparea teritoriului dintre Nistru şi Bug era determinată de exigenţe militare şi ca despăgubire pentru deţinerea timp de un an a teritoriilor româneşti răpite de URSS, în vara precedentă; România nu avea pretenţii teritoriale faţă de URSS şi considera redobândirea Transilvaniei de Nord ca „o problemă prioritară a politicii naţionale".

Sunt indicii că, cel puţin în acea perioadă, guvernul SUA era dispus să accepte o prezenţă românească între Nistru şi Bug. Este sigur însă că guvernul SUA recunoştea că Basarabia şi Bucovina de Nord sunt „provincii româneşti", termen folosit în nota de răspuns din 25 septembrie 1941 semnată de subsecretarul de stat S. Welles. Atitudinea comprehensivă a SUA a fost compromisă prin depăşirea Bugului de către trupele române.

PREA MICI PENTRU UN RĂZBOI ATÂT DE MARE

Deşi nepregătită pentru o încleştare de amploarea celei din Est, armata română a făcut faţă onorabil situaţiilor dificile de pe front. Hitler îi spunea ambasadorului Spaniei la Berlin, Espinosa, la 12 august 1941, că trupele române sunt „absolut extraordinare" şi că generalul Antonescu „a făcut minuni". Şi mai târziu, după război, generalul Hans Speidel (ajuns comandant al forţelor terestre NATO în Europa Centrală), răspunzând la întrebarea cunoscutului ziarist american, Cyrus Sulzberger: „Care au fost cele mai bune trupe ale Axei în afară de germani? Finlandezii, croaţii, ungurii?" a răspuns „Nici unul din aceştia. Românii. Daţi-le şefi buni, şi nu veţi găsi trupe mai bune".

Bătălia pentru cucerirea Odessei ilustrează cel mai bine aprecierea generalului german. Pentru Antonescu (înaintat la gradul de mareşal la 22 august 1941 şi decorat de Hitler cu „Crucea de Fier", clasele I şi a II-a)

era o problemă de prestigiu militar şi politic ca marele port – pe care şi-l dorea anexat – să fie cucerit de trupele române fără sprijin german (sau cel puţin cu o pondere nesemnificativă). Bătălia Odessei (18 august–16 octombrie 1941) a confirmat atât elanul de luptă al trupei cât şi nepregătirea armatei pentru marea conflagraţie în care România se angajase. Odessa a fost, în cele din urmă, cucerită de români, dar preţul s-a dovedit foarte ridicat: peste 98 000 de morţi, răniţi, dispăruţi (adică 28,50% din numărul ofiţerilor angajaţi în luptă şi 26,76% din trupă).

Se cuvine relevată luciditatea mareşalului Antonescu, care a analizat fără milă gravele carenţe dezvăluite de bătălia Odessei. Citând cazuri flagrante de incompetenţă şi neglijenţă, el atrăgea atenţia asupra consecinţelor dezastruoase ale greşelilor şefilor pentru moralul trupei: „De la soldatul şi ofiţerul cel mai tânăr şi până la cel mai bătrân au pierdut din prima zi a păşirii lor pe câmpul de luptă toată încrederea lor în şefi (de la comandant de regiment până la mine) şi tot entuziasmul lor pentru luptă". Antonescu a înţeles că situaţia nesatisfăcătoare a armatei era rezultatul a două decenii de neglijare a pregătirii forţelor militare şi că, în perioada interbelică, echipele guvernamentale succedate la putere nu se preocupaseră să dea statului şi naţiunii pregătirea necesară pentru clipa marilor încercări: „Iată ce au făcut oamenii politici timp de 20 de ani cu Armata. Acelaşi lucru pe care l-au făcut cu şcoala, cu biserica, cu facultatea, cu studenţii, cu funcţionarii etc." Bătălia Odessei a fost un şoc dureros, care a arătat că nu numai armata, dar întreaga societate trebuie schimbată din temelii: „Toate trebuie luate de la cap şi de la bază – conchidea Antonescu. De la cap, o nouă organizare, o nouă instituţie, o nouă metodă, o nouă disciplină, care trebuie să plece de sus, de la ţinuta şi atitudinea generalului. O nouă pregătire a cadrelor, o revedere totală a pregătirii naţiei. Familia, şcoala, biserica, autoritatea, administraţia, conducerea, totul trebuie revăzut, totul trebuie refăcut". Acest vast program cerea timp şi, în nici un caz, nu putea fi înfăptuit în vreme de război. Trupele române revenite de pe front au trecut pe sub Arcul de Triumf, într-o atmosferă de entuziasm, dar mareşalul, care ştia adevărul, simţea gustul amar al succesului pe jumătate.

Frustrarea sa era agravată de criticile formulate de liderii partidelor democratice, PNŢ şi PNL, Iuliu Maniu şi, respectiv, Dinu Brătianu la adresa deciziei sale de a continua operaţiile militare, alături de Germania, după redobândirea Basarabiei şi nordului Bucovinei. Opinia

publică din țară fusese alături de Antonescu în angajarea țării în război; toți românii voiau redobândirea teritoriilor pierdute în 1940, astfel că trecerea Prutului a fost primită cu entuziasm, iar eliberarea Basarabiei și nordului Bucovinei salutată de toți (afară, evident, de comuniști!).

Unanimitatea în jurul restaurării frontierei pe Nistru nu anula existența unei profunde delimitări între putere și opoziție. Antonescu însuși o reamintea lui Maniu în chiar ziua intrării României în război: „Dumneavoastră sunteți și astăzi pentru un regim democratic, constituțional și pentru «libertățile cetățenești» în politica internă, precum și pentru vechile noastre legături internaționale, alături de puterile democratice apusene, în ce privește orientarea externă. Prin lovitura de stat din 6 septembrie, eu am rupt-o total și definitiv cu aceste sisteme. În politica internă reprezint un regim de autoritate, iar în politica externă sunt și rămân alături de puterile Axei, având convingerea că interesele actuale și cele permanente ale României pot fi servite numai cu o asemenea orientare". O delimitare mai clară era greu de făcut, astfel că Antonescu avea dreptate când conchidea: „Cele două puncte de vedere ce reprezentăm sunt absolut ireconciliabile".

Din acest antagonism structural dintre cele două formule politice au decurs toate confruntările – rămase, din fericire, la nivel epistolar – dintre singuraticul întru putere mareșal și cei doi lideri ai unor partide tradiționale. „Abcesul de fixație" al disputei dintre Antonescu și opoziție l-a constituit continuarea operațiilor militare dincolo de vechea frontieră de pe Nistru.

Argumentele de bază ale opoziției, reluate apoi de-a lungul celor trei ani de război în Est, au fost expuse în scrisoarea adresată la 18 iulie 1941 de Iuliu Maniu generalului Antonescu. Sistematizate, ele se prezintă astfel. Primul argument: „Nu este admisibil să ne prezentăm ca agresori față de Rusia, astăzi aliata Angliei, probabil învingătoare, pentru alt obiectiv decât Bucovina sau Basarabia, în tovărășie de arme cu Ungaria și cu Axa, care ne-au rupt, printr-un act neratificat de nimeni, o parte importantă a țării noastre"; cel de al doilea argument: „Ar fi prea pretențios să credem că continuarea războiului germano-rus ar depinde de colaborarea noastră, precum este nu mai puțin pretențios să proclamăm noi, România, război sfânt contra Rusiei, pentru organizația ei internă, de stat și socială"; ultimul argument: „Este adevărat că la nord și la est de Nistru avem foarte mulți frați români așezați acolo de veacuri, la care avem dreptul să aspirăm pentru integrare națională. Pe aceștia însă nu-i putem câștiga

și, mai ales, nu-i putem păstra cu armele. Anexarea lor trebuie să se întâmple cu liberul lor consimțământ și cu aprobarea marilor puteri, atunci când se va stabili statutul teritorial definitiv al Europei".

Argumentele lui Iuliu Maniu relevă încă o dată caracterul antagonic al celor două strategii: Antonescu pornea în elaborarea politicii sale de la victoria Germaniei, Maniu de la victoria Marii Britanii; Antonescu concepea războiul alături de Germania și ca o bătălie pentru nimicirea comunismului, Maniu refuza ideea însăși a participării României la o acțiune de o asemenea anvergură; Antonescu voia să anexeze Transnistria de îndată, Maniu invoca autodeterminarea și sancționarea ei prin tratatele de pace.

Astăzi, când rezultatul războiului este cunoscut, temelia strategiei lui Maniu pare de domeniul evidenței; în 1941, victoria Angliei nu era atât de clară și, cel puțin după opinia unor specialiști ai istoriei celui de al doilea război mondial, nici chiar atât de sigură. Când, la sfârșitul lui septembrie 1941, Wehrmachtul – după ocuparea Ucrainei – a reluat ofensiva în direcția Moscovei, Stalin a crezut că Armata Roșie nu va putea salva capitala și, la 7 octombrie, dictatorul sovietic i-a mărturisit lui Jukov, în prezența lui Beria, că, întocmai ca în primul război mondial, va fi necesară „o pauză militară nu în mai mică măsură decât în anul 1918, când fusese încheiată pacea de la Brest".

Într-o situație fluidă pe plan militar, ambele opțiuni – cu Germania sau cu Anglia – păreau la fel de fundamentate. Și Antonescu, și Maniu erau convinși că au, fiecare, percepția corectă a interesului național, pe care erau hotărâți să-l slujească până la capăt, trecând peste orice obstacole.

LA VOLGA ȘI ÎN CAUCAZ

Iarna 1941–1942 a adus punctul de cotitură în desfășurarea războiului. Bătălia Moscovei nu a însemnat numai eșecul Wehrmachtului în încercarea de a cuceri capitala sovietică, ci și falimentul „războiului fulger", adică a acelui tip de război care – singurul – putea aduce victoria celui de al treilea Reich. Țară lipsită de materiile prime necesare unui conflict militar într-o societate industrială (cele circa 20 de metale, minereuri și carburanți erau în cantități insuficiente pentru un efort de lungă durată), Germania era obligată – dacă voia să fie biruitoare – să

obţină deciziile pe câmpul de luptă prin lovituri rapide. Bătălia Moscovei, aducând sfârşitul Blitzkriegului, a fost cea mai importantă bătălie a celui de-al doilea război mondial. Atunci, în plină desfăşurare a conflictului, victoria Armatei Roşii nu a fost percepută la dimensiunile ei adevărate. S-a crezut că cei trei „generali" ai Statului Major rus din toate timpurile, generalii Noroi, Iarnă şi Distanţă, şi-au spus din nou cuvântul, dar că, odată cu venirea primăverii anului 1942, Wehrmachtul îşi va reface forţele, iar acţiunea celor trei „generali" va înceta sau se va atenua, astfel că victoria va fi obţinută în Est.

Antonescu împărtăşea şi el această viziune. La întrevederea sa cu Hitler din 11 februarie 1942, el i-a spus Führerului că rupea în fiecare dimineaţă cu bucurie fila de calendar, văzând că venirea primăverii s-a mai apropiat cu o zi. „El era convins că armata rusă nu mai reprezenta o putere reală şi că ea se va scufunda în haos când, în primăvară, frontul ei avea să fie atacat."

Dacă în privinţa evaluării capacităţii combative a Armatei Roşii lui Antonescu îi era permisă o asemenea eroare, el nu avea nici o scuză să minimalizeze importanţa intrării în război a SUA (7 decembrie 1941), afirmând: „Cu dolari nu se poate întocmi o armată".

În realitate, alături de bătălia Moscovei, angajarea în conflict a SUA, cu uriaşul lor potenţial economic – industrial, în primul rând –, a înclinat considerabil balanţa în beneficiul forţelor ostile Axei. În cursul iernii 1941–1942, România, care până atunci nu fusese în stare de război decât cu URSS, a ajuns în conflict şi cu Marea Britanie şi cu SUA. La presiunea Moscovei, Londra s-a decis să declare război ţărilor din orbita Berlinului, între care şi România (6 decembrie); la rândul său, România, la stăruinţele Germaniei şi Italiei, a declarat război SUA (12 decembrie), dar Washingtonul a ignorat această declaraţie de război a României.

Convins, cum s-a văzut, că vara anului 1942 va aduce decizia în Est, Antonescu şi-a dat acordul ca, în campania anului 1942, România să participe cu efective la nivelul anului precedent, adică 26 de divizii, ce urmau a fi trimise pe front în trei etape. Lui Hitler el i-a spus, la întrevederea din 11 februarie 1942, că România voia „să pună la dispoziţia Reichului german tot potenţialul ei militar şi economic".

Deciziile militare ale mareşalului au născut tensiuni în raporturile cu şeful Marelui Stat Major, generalul Iosif Iacobici, în cele din urmă înlăturat din funcţie (frustrarea va face din el un opozant înverşunat, gata să se angajeze atunci în răsturnarea lui Antonescu).

Campania germană din anul 1942 pe frontul de est a avut numai aparenţa războiului fulger, în înţelesul că dinamismul din faza ei ofensivă putea lăsa impresia că Wehrmachtul, odată iarna trecută, şi-a regăsit forţa de şoc şi mobilitatea din vara precedentă. În realitate, Germania intrase într-un război de uzură pentru care nu era pregătită. Atunci, în 1942, faptul nu era evident şi, încă şi astăzi, mai sunt specialişti care consideră că până în 1942 Germania a păstrat şansele de a câştiga războiul.

Efortul considerabil din 1941 şi, mai ales, contraofensiva sovietică din iarna 1941–1942 slăbiseră Wehrmachtul, astfel că, în 1942, nu mai era în măsură să desfăşoare o ofensivă pe întreg frontul de est, ci numai într-un sector al său, şi anume în cel sudic. De ce aici? Întrucât Hitler considera că, pentru continuarea războiului, economia de război germană trebuia să dispună de terenurile petrolifere din Caucaz. Fixarea centrului de greutate în sectorul sudic al frontului germano-sovietic a făcut ca participarea armatei române să fie deosebit de importantă, România plasându-se (prin efectivele angajate) pe al doilea loc, după Germania, în războiul din Est.

Trupele române au participat la luptele de la sud de Harkov (mai 1942), la asediul şi cucerirea Sevastopolului (7 iunie–4 iulie). După ce prin Directiva nr. 45 din 23 iulie 1942 Hitler a divizat forţele din sectorul sudic al frontului în Grupul de Armate A, cu misiunea de a ocupa Caucazul, şi zona Baku, şi Grupul de Armate B, având ca obiectiv cucerirea Stalingradului, trupele române au urmat, alături de cele germane, două direcţii principale de atac. În timp ce Armata 3 română a ajuns în Cotul Donului, iar Armata 4 română în Stepa Calmucă, alte trupe române au înaintat în Caucaz, Divizia 2 munte ajungând în zonele Nalcik, Alaghir şi Ordjonikidze. Doar în 1473, când Radu cel Frumos îl însoţise (potrivit lui Aurel Decei) pe Mehmed al II-lea în campania împotriva lui Uzun Hasan în Caucaz, străbătând, aşadar, Peninsula Balcanică şi Asia Mică, românii parcurseseră un spaţiu mai întins ca în 1942.

Angajându-se să sprijine efortul militar al Reichului în Est, Antonescu a cerut însă ca şi Ungaria să-şi sporească efectivele militare pe frontul germano-sovietic (spre deosebire de România, care s-a declarat gata să angajeze două treimi din forţele sale armate, Ungaria a trimis pe frontul de est doar o treime din armata ei). Conştient de statutul său de „cel mai important aliat al lui Hitler în războiul împotriva Uniunii Sovietice" (Jürgen Förster), Antonescu

a dorit să-şi consolideze poziţia prin încheierea unui pact politico-militar şi economic româno-german. Hotărât să nu-şi asume nici un fel de obligaţii, Hitler, prin Ribbentrop, a declinat oferta: ministrul de Externe al Reichului a spus că „sângele vărsat în comun sudează mai puternic decât toate pactele".

Situaţia trupelor române, îndeosebi a celor din Cotul Donului, era deosebit de precară. În Cotul Donului, Armata Roşie păstrase pe malul drept al fluviului trei capete de pod, care constituiau o reală primejdie, dar a căror eliminare printr-un atac în forţă româno-german nu a fost aprobată de Înaltul Comandament german. Generalul Platon Chirnoagă, analizând dispoziţiile germane privind plasarea Armatei 3 române în Cotul Donului, constată că ea „se găsea fără nici o rezervă pe un front cel puţin de două ori mai întins decât ar fi putut să facă faţă cu cele opt divizii şi cu trei capete de pod, a căror prezenţă însemna un permanent pericol". Repetatele avertismente ale Înaltului Comandament român asupra situaţiei primejdioase în care se afla Armata 3 română, precum şi cererile de a se trimite întăriri umane şi materiale au rămas fără rezultat.

Aprovizionarea cu muniţii era cu totul deficitară. În jurnalul său, generalul Constantin Sănătescu, aflat la faţa locului (era comadantul Corpului 4 Armată), consemnează că, la 19 noiembrie, ziua începerii ofensivei sovietice, „din dotaţia reglementară de muniţii aveam numai:

– 20% pentru Brandturile mici

– 40% pentru Brandturile grele

– 55% pentru artileria de toate calibrele

– muniţia de infanterie completă

– tot completă era şi muniţia anticar. La Corpul de Armată nu exista nici o rezervă de muniţie, deşi regulamentul prevede o unitate de foc. Benzină – doar 30% din plinurile maşinilor, la corp, nici o rezervă [...]. Din cauza lipsei de muniţie, nu ne puteam gândi la o contrapreparaţie făcută de artilerie...".

Cu o armată care, deşi dispune de numeroase indicii că inamicul pregăteşte o ofensivă, nu are nici măcar mijlocul pentru o contra-pregătire de artilerie, catastrofa din Cotul Donului era iminentă.

Înaltul Comandament sovietic şi-a dat seama că sectoarele române din Cotul Donului şi din Stepa Calmucă (unde situaţia era similară) reprezentau zone vulnerabile în dispozitivul german şi le-a lovit de la începutul ofensivei.

Bătălia Stalingradului – în care armata română a pierdut 158 854 de militari, morți și prizonieri – a declanșat o criză de încredere între Înaltele Comandamente român și german, a cărei manifestare a constituit-o scrisoarea din 9 decembrie 1942 a lui Ion Antonescu adresată feldmareșalului E. von Manstein. Germanii îi considerau responsabili pe români de străpungerea frontului de către Armata Roșie și adoptaseră față de „frații lor de arme" o atitudine arogantă, mergând până la ostilitate. Antonescu a reacționat rapid și energic, subliniind că, în fapt, nu aveam nici o obligație militară față de Reich: „România și-a oferit aproape totalitatea forțelor ei armate [...] ca, alături de armata germană, să contribuie la zdrobirea bolșevismului, împlinind astfel un rol european, foarte depărtat de modestele ei idealuri naționale și politice. Această jertfă generoasă nu trebuie deci privită ca o obligațiune fără restricții. Nimeni nu ne poate cere altceva decât ceea ce noi consimțim a da, *între Germania și România neexistând până la această dată nici o convenție, nici politică, nici militară*" (subl. n.). Mareșalul reafirma în termeni categorici autoritatea exclusivă a ofițerilor români asupra soldaților români: „Soldatul român nu poate fi comandat decât de ofițerul și comandamentul român. El nu poate fi umilit de un străin, cu atât mai puțin de un camarad de arme, chiar când greșește. [...] El nu poate fi pedepsit decât de ofițerul român. De bravele noastre unități nu poate dispune oricine după bunul său plac, după cum nu poate dispune de ale dvs." și încheia cu o amenințare: „Eu sunt dator să vă previn că, dacă nu încetează această atitudine și aceste fapte, voi avea de examinat situația forțelor noastre în cadrul frontului dvs."

Tensiunea din relațiile româno-germane a fost agravată de fuga, la sfârșitul anului 1942, a lui Horia Sima din Germania în Italia, interpretată de Antonescu ca un mijloc de presiune utilizat de Hitler împotriva sa.

Atenuarea încordării, urmată de încheierea crizei de încredere, au fost determinate de întrevederea Hitler–Antonescu din 10 ianuarie 1943 și de contraofensiva feldmareșalului von Manstein, care a restabilit frontul și s-a încheiat cu recucerirea Harkovului (14 martie 1943).

Discuțiile dintre Führer și mareșal, desfășurate în plină bătălie a Stalingradului, au debutat, totuși, nu cu problemele militare, ci cu cea a lui Horia Sima. Antonescu s-a convins că evadarea lui Horia Sima nu avea nici o legătură cu atitudinea lui Hitler față de el. În al doilea

rând, mareşalul a fost foarte satisfăcut de promisiunile germane de reînarmare a armatei române, după marile pierderi suferite în Cotul Donului şi Stepa Calmucă. Rechemarea generalului Hauffe, şeful Misiunii militare germane, ajuns în conflict cu partea română, şi revenirea în această funcţie a generalului Erik Hansen, care se bucura de totala încredere a lui Antonescu, a contribuit de asemenea la restaurarea climatului de cooperare româno-germană.

Gheorghe Barbul, aflat în anturajul mareşalului, susţine că, la începutul lui noiembrie 1942, aşadar, înainte de începerea ofensivei sovietice de la Stalingrad, Antonescu ar fi spus că Germania a pierdut războiul şi că România trebuie să se străduiască să nu-l piardă pe al ei. Dacă nu este o eroare în privinţa datării unei astfel de declaraţii, este aproape sigur că ea a fost expresia unei stări de spirit trecătoare. Chiar după înfrângerea de la Stalingrad, mareşalul nu şi-a pierdut încrederea în capacitatea Germaniei de a câştiga războiul, şi a rămas convins de interesul României de a rămâne alături de ea.

O scrutare atentă a politicii antonesciene dezvăluie de îndată cât de puternic a fost ea influenţată de experienţa lui Ion Antonescu din primul război mondial. În 1916, el fusese martorul sfârşitului dezastruos al campaniei armatei române şi al ocupării Olteniei, Munteniei şi Dobrogei de către adversar; în anul următor, aceeaşi armată română, înfrântă în 1916, fusese capabilă de victoriile de la Mărăşti, Mărăşeşti şi Oituz, pentru ca apoi defecţiunea aliatului rus să o constrângă la încheierea păcii de la Bucureşti; câteva luni mai târziu, succesele Antantei aveau să modifice complet situaţia, ducând la înfrângerea Germaniei. Pentru Antonescu, Stalingradul a fost echivalentul înfrângerilor din 1916. Promisiunile lui Hitler de reechipare a armatei române îi apăreau a fi refacerea din iarna 1916–1917, în care Misiunea militară franceză jucase un rol important. În ceea ce priveşte desfăşurarea războiului, el îşi amintea de ofensiva impetuoasă a germanilor din 1918, oprită apoi, a doua oară, la Marna, şi de faptul că, numai cu câteva luni înainte de a fi înfrânţi, aceiaşi germani bombardaseră Parisul cu artileria. La toate aceste amintiri se adăuga forţa de persuasiune a Führerului, care ştia să insufle încrederea celor din jurul său.

La o săptămână de la capturarea feldmareşalului Paulus la Stalingrad, el îi spunea lui Raoul Bossy, ministrul României la Berlin, care îşi exprimase serioase îndoieli în privinţa victoriei

Germaniei: „d-ta nu cunoști armele secrete pe care mi le-a arătat Hitler la ultima noastră întâlnire, nici planurile lui de război, nici masele de soldați pe care le va azvârli asupra rușilor, la vară. Nu încape nici o îndoială că ofensiva de la vară a germanilor va zdrobi armata rusă".

Ofensiva germană avea să se lase însă așteptată. Hitler însuși spunea că numai gândul de a da ordinul de atac îi provoca dureri de stomac. Planul ofensivei (Operațiunea „Citadela") prevedea atacarea la bază a ieșindului de la Kursk și nimicirea forțelor sovietice aflate în acea zonă. Obiectiv modest, care nu putea aduce decizia pe frontul de est.

În așteptarea încleștării din vară (rămânea adânc instalată în conștiința opiniei publice convingerea că iarna e a rușilor și vara a germanilor), trauma provocată de înfrângerea de la Stalingrad era puternic resimțită în România. Revenit în România, generalul Hansen constata o „crescândă oboseală de război (*Kriegsmüdigkeit*)" atât în armată cât și la populație. În România era imposibil de realizat acea redresare a moralului opiniei publice, obținută, îndată după înfrângerea de la Stalingrad și capturarea feldmareșalului F. Paulus, prin discursul lui Goebbels de la Palatul Sporturilor din Berlin rezumat la întrebarea: „Vreți războiul total?", întrebare la care mulțimea însuflețită până la isterie răspunsese cu un ferm și repetat „Da". Propaganda de război din România utilizase vechile, uzatele și ineficientele teme ale vechimii, continuității și vitejiei strămoșilor. În plină bătălie a Stalingradului, Antonescu îi scria lui Manstein: „Îmi îngădui a vă arăta ceea ce soldații și ofițerii germani ignorează, că în lunga, dureroasa și glorioasa istorie de două mii de ani a poporului român se găsește cazul unic în istoria popoarelor când voievodul, conducătorii și luptătorii au preferat, după ce au pierdut ultima luptă de apărare, să piară prin otrăvire împreună cu capii și unitățile lor, decât să se predea sau să trăiască în robie și în dezonoare. Poporul român de azi nu va fi, domnule mareșal, mai prejos de strămunii săi". Exemplul lui Decebal, evocat de mareșal, nu avea însă nici o forță mobilizatoare asupra nimănui. Un exemplu caracteristic îl oferă generalul Mihail Lascăr. Încercuit în Cotul Donului, el fusese decorat de Hitler, în plină desfășurare a bătăliei, cu „Frunzele de stejar" la Crucea de Fier, în speranța că va rezista până la ultimul om. Inițial, s-a crezut că, încercuit, Lascăr se sinucisese, și Hitler făcea o paralelă între generalul român și feldmareșalul Paulus, care nu avusese tăria să-și ia viața, pentru a nu fi primul feldmareșal german luat prizonier (Hitler îl

înaintase la acest grad prin radio, spre a-l determina, pe această cale, la sinucidere, pentru a nu capitula). Cel elogiat de Hitler şi distins cu „Frunzele de stejar" nu numai că nu se sinucisese, dar el avea să revină din prizonierat în calitate de comandant al diviziei de voluntari „Horia, Cloşca şi Crişan" şi să devină ministru de Război, dându-şi concursul la instaurarea regimului comunist în România!

Dacă în primul război mondial idealul unităţii naţionale oferise un suport moral în zilele refugiului în Moldova şi, apoi, ale înfrângerii, dacă armata şi populaţia păstraseră credinţa că, peste vicisitudinile României, victoria va aparţine, în final, Antantei, acum „războiul sfânt" împotriva bolşevismului nu era perceput ca o necesitate naţională, iar victoria finală a Germaniei, ţară responsabilă de amputările teritoriale din 1940, nu entuziasma decât pe foarte puţini. Elita societăţii – politică şi culturală – rămânea ostilă Reichului şi simpatiza statornic şi puternic cu Anglia şi SUA: „Nemţii să-i bată pe ruşi şi anglo-americanii pe nemţi" apărea ca soluţia ideală a războiului. Despre posibilitatea ca România să ajungă sub dominaţia Moscovei nu se gândeau decât câţiva. Cum să abandoneze anglo-americanii România? Cum să o livreze ei ruşilor? Era de neimaginat. Clasa politică românească trăia în lumea dorinţelor, nu a realităţilor. Şi totuşi câte o Casandră, Gheorghe Tătărescu, avertiza în septembrie 1943: „Pacea va fi încheiată sub semnul biruinţei ruseşti. Sovietele vor cere să li se asigure ca zonă de influenţă atât Europa Centrală cât şi Balcanii. Anglo-americanii nu se vor opune decât cu greu sovietelor, care vor revendica, în primul rând, graniţele din '41". În aceeaşi perioadă, C. Rădulescu-Motru nota în jurnalul său: „Este aproape sigur că, în caz de victorie a anglo-americanilor, de fapt în răsăritul Europei cuvântul hotărâtor îl vor avea Sovietele... Şi de la ele nimic bun nu este de aşteptat pentru noi românii [...]. Propaganda germană susţine în chip morţiş că sub firma comunismului bolşevic se ascunde mizerie şi sălbăticie; mulţi soldaţi şi ofiţeri, chiar veniţi de pe frontul de răsărit, susţin totuşi contrariul! Nu este chip să afli adevărul în zilele acestea de război!" Dacă un om de cultura preşedintelui Academiei Române nu avea certitudini în privinţa adevăratului chip al bolşevismului, este lesne de imaginat cât de neştiutoare asupra primejdiei reale reprezentate de URSS rămânea majoritatea opiniei publice. În Germania, după Stalingrad, aproape întreaga populaţie a răspuns la apelul de angajare în războiul total; în România s-au utilizat toate mijloacele pentru sustragerea de la efortul de război. Cei cu relaţii le

puneau în funcţiune pentru a nu ajunge pe front, cei aflaţi la conducere căutau formule pentru a scoate ţara din război.

Mihai Antonescu s-a angajat într-o activitate febrilă de sondare a anglo-americanilor. Demersurile sale în capitalele neutre nu au rămas neobservate de germani. La întrevederea din 12 aprilie 1943, Hitler a avut o scenă de *„furor teutonicus"* în faţa lui Antonescu, reproşându-i acţiunile lui Mihai Antonescu. Mareşalul l-a apărat. Era singurul om în care avea încredere totală şi care îi devenise indispensabil. A refuzat să se despartă de el, astfel că, în vară, Mihai Antonescu a crezut că îl poate convinge pe Mussolini să ia conducerea sateliţilor Berlinului şi să înfăptuiască un „München al războiului". Călătoria lui în Italia şi întâlnirea cu Ducele la Rocca delle Caminate (1 iulie 1943) s-a încheiat cu promisiunea dictatorului italian că, de îndată ce situaţia militară se va ameliora, Italia va lua iniţiativa unor discuţii de pace. Trei săptămâni mai târziu, el era răsturnat.

ÎNCEPUTUL DESPRINDERII DE BERLIN

Luna iulie a adus pentru lumea politică românească şi, în primul rând, pentru mareşal un semnal de alarmă. Mai întâi, eşecul ofensivei de vară a Wehrmachtului a arătat că, nici măcar când condiţiile de climă se îmbunătăţeau, armata germană nu mai era în stare să obţină victoria. Dacă pentru opinia publică dimensiunile înfrângerii germane în bătălia de la Kursk (5 iulie–23 august 1943) – în fapt, cea mai mare bătălie, prin efectivele angajate, mai ales blindate, a celui de-al doilea război mondial – nu au fost atât de evidente, pentru un militar ca Antonescu pierderea iniţiativei strategice de către Germania era evidentă.

Concluzia desprinsă de Antonescu din înfrângerea de la Kursk şi din evenimentele din Italia (căderea lui Mussolini la 25 iulie, urmată de armistiţiul semnat de guvernul Badoglio la 3 septembrie, făcut public la 8 septembrie) a fost exprimată în mesajul transmis de colonelul Traian Teodorescu, ataşatul militar la Ankara, omologului său britanic, generalul A.C. Arnold: mareşalul punea la dispoziţia forţelor anglo-americane, care ar veni înaintea celor sovietice, 42 vagoane de aur, 2 vagoane de valută-hârtie, 400 vagoane de grâu, 300 vagoane de porumb şi 22 de divizii.

În timp ce puterea şi opoziţia îşi legau toate speranţele de anglo-americani, Conferinţa de la Teheran a celor trei mari – Stalin, Roosevelt şi Churchill (28 noiembrie–1 decembrie 1943) – respingea planul unei debarcări anglo-americane în Balcani. Neştiutoare de această hotărâre, clasa politică românească şi populaţia ţării erau încă departe de înţelegerea adevăratei situaţii. Scriitorul Paul Morand, ministrul Franţei (regimul de la Vichy, desigur) la Bucureşti, a descris excelent în raportul său din 22 octombrie 1943 starea de spirit din ţară: „România trăieşte într-un fel de euforie. Recolta a fost excelentă, se mănâncă pâine albă, inflaţia a umplut multe pungi, afacerile merg, salariile funcţionarilor publici tocmai au fost crescute cu 30 la sută. Panică şi euforie, iată o singură contradicţie. Este aceea a României în preajma iernii 1943–1944. Ea este simbolul indiferenţei din această ţară, care a rezistat, în cursul secolelor, la ocupaţia străină, la invazii, dar în care bogăţia, care tâşneşte cu uşurinţă din pământ, a dat oamenilor o încredere neclintită. Românii sunt conştienţi că se află pe marginea prăpastiei, dar nici unul din ei nu se îndoieşte că un miracol îi va salva".

Din 1941, de când se încheiase eliberarea Basarabiei şi nordului Bucovinei, teritoriul României nu mai cunoscuse ororile şi distrugerile războiului.

În zorii zilei de 12 iunie 1942, 12 bombardiere americane (din cele 13 decolate de la Fayd, Egipt) au pătruns în spaţiul aerian al ţării, venind dinspre Marea Neagră, şi au aruncat bombe la întâmplare de la Constanţa până la Ploieşti (unde au fost distruse trei case!). Cel dintâi raid aerian american în Europa, cel dintâi asupra României, cel dintâi asupra Ploieştiului, cel dintâi în care au fost utilizate aparate de tip Consolidated B-24 „Liberator" a fost un eşec atât de grav, încât în jurul lui nu s-a făcut mult zgomot.

Aşa se explică opinia larg răspândită – dar, evident, greşită – că primul atac aerian american asupra României ar fi fost cel din 1 august 1943. La operaţiunea „Tidal Wave" (Valul nimicitor) au participat 178 de „Liberatoare", decolate de la Benghazi (Libia), care au atacat perimetrul petrolifer Ploieşti (unul din aparate s-a prăbuşit imediat după decolare). Deşi, de astă dată, distrugerile au fost importante, reparaţiile s-au făcut rapid, iar americanii au pierdut 54 de aparate, din care 36 pe teritoriul român. Rata ridicată a pierderilor a determinat nerepetarea atacurilor, până când aviaţia SUA a dispus de bazele din sudul Italiei.

Într-o Europă greu lovită de război, România rămânea o insulă de prosperitate şi linişte, unde se petreceau lucruri stranii. Regele Mihai vizita pe prizonierii americani, deţinuţi confortabil pe Valea Prahovei, la Timişul de Jos (bucătarii erau prizonieri ruşi!), iar în timp ce punerea în practică a „Soluţiei finale" *(Endlösung)* ducea la moarte milioane de evrei în lagărele germane, la Bucureşti fiinţa teatrul evreiesc „Baraşeum", ceea ce nu înseamnă că populaţia evreiască nu era supusă unui regim de discriminare şi oprimare, reflectat dureros şi apăsător în jurnalul personal al scriitorului Mihail Sebastian (Hechter).

Operaţiile militare se apropiau însă rapid de această oază de pace în timp de război. După dezastrul de la Stalingrad, se începuse refacerea armatei, în timp ce trupele din Caucaz luptaseră remarcabil în capul de pod Kuban, pentru a permite retragerea forţelor germano-române din Caucaz în Crimeea. Loviturile puternice date de Armata Roşie Wehrmachtului au constrâns pe germani la „replieri" succesive, astfel că, în urma Operaţiunii Uman-Botoşani (5 martie–17 aprilie 1944), trupele sovietice au intrat pe teritoriul României. La 2 aprilie, când Armata Roşie a pătruns în Vechiul Regat, V.M. Molotov a declarat că „guvernul sovietic nu urmăreşte scopul de a dobândi vreo parte din teritoriul României sau de a schimba orânduirea socială existentă în România"; el arăta că „intrarea trupelor sovietice pe teritoriul României este dictată exclusiv de necesităţi de război şi de faptul că trupele inamice continuă rezistenţa". Moderaţia declaraţiei sovietice se integra strategiei lui Stalin de a-i convinge pe partenerii săi occidentali că URSS nu urmărea comunizarea continentului european; dictatorul de la Kremlin, care ordonase în 1943 „autodizolvarea" Cominternului, în acelaşi scop, înţelegea că fiecare probă de renunţare formală la mesianismul comunist atrăgea noi concesii din partea lui Churchill şi Roosevelt. Pe măsură ce Wehrmachtul recula sub loviturile Armatei Roşii, România intra progresiv în triunghiul de forţe Moscova–Londra–Washington.

Pentru a împiedica repetarea evenimentelor din Italia în Ungaria şi România, Hitler a ordonat la 26 ianuarie 1944 Înaltului Comandament german să elaboreze planuri de ocupare a celor două ţări de îndată ce ar fi apărut semnele unei iminente defecţiuni (Planurile „Margarethe" I şi II).

Fidelitatea manifestată de Antonescu, în cursul întrevederii cu Hitler din 26–28 februarie, l-a determinat pe Führer să ordone abandonarea lucrărilor privind planul „Margarethe II". În schimb, „Margarethe I" avea să fie curând pus în aplicare şi trupele germane vor ocupa Ungaria (19 martie).

Infidelitatea beneficiarei dictatului de la Viena şi planul de intoxicare strategică a Înaltului Comandament german, elaborat de serviciile secrete anglo-americane, aveau să ducă la o declaraţie a Führerului de mult aşteptată de Antonescu.

În vedera realizării debarcării în Franţa (Operaţiunea „Overlord"), a fost lansată o vastă operaţie de inducere în eroare a Înaltului Comandament german, care trebuia să fie făcut să creadă că, în afara Franţei, anumite zone ale teritoriilor controlate de Reich („Fortăreaţa Europa", cum le numea propaganda germană) sunt pe punctul de a fi pierdute, ca urmare a defecţiunilor politice sau a unor operaţii aliate. Obiectivul acestui plan era de a determina Înaltul Comandament german să retragă trupe din Franţa – unde urma să se facă debarcarea – pentru a le duce în zonele crezute în primejdie. România a fost inclusă şi ea în acest plan: Hitler trebuia fi făcut să creadă că mareşalul urmăreşte desprinderea de Reich şi, pentru a împiedica defecţiunea care ar fi lipsit Germania de preţioasele câmpuri petrolifere, să fie determinat să ocupe România, aducând trupe din Franţa.

La sfârşitul lui februarie plecase la Cairo, ca emisar al opoziţiei, dar cu încuviinţarea lui Antonescu (care discutase cu el înainte de călătorie), prinţul Barbu Ştirbey. El urma să poarte negocieri cu reprezentanţii Marii Britanii, SUA şi URSS în vederea încheierii armistiţiului. Negocierile urmau să se desfăşoare în secret, dar anglo-americanii au hotărât să le integreze planului de intoxicare strategică a germanilor. În consecinţă, ei au comis indiscreţii voite, lăsând să apară în presă informaţii despre misiunea lui Ştirbey la Cairo şi prezentându-l pe prinţ ca pe un emisar al guvernului Antonescu.

Pentru a-l păstra pe mareşal alături de Reich, Hitler s-a decis să-i ofere lui Antonescu o satisfacţie, care – era convins – avea să-l facă pe conducătorul statului român să preţuiască alianţa – fără tratat – cu Reichul. La întrevederea din 23–24 martie Hitler i-a spus lui Antonescu că „După atitudinea neloială a guvernului ungar şi întrucât nici România, nici Ungaria nu au acceptat vreodată în sinea lor

(innerlich) arbitrajul de la Viena şi, după ce Italia este acum căzută, Germania nu consideră oportun să mai figureze ca semnatară a arbitrajului de la Viena". Antonescu, oricât de întunecată era situaţia de pe front, a trăit *„his finest hour"*, chiar dacă Führerul l-a rugat să nu facă publică această declaraţie. A cere unui român să păstreze un secret este a-i cere imposibilul. Antonescu i-a comunicat, având în vedere funcţia sa, generalului Ion Gheorghe, ministrul României la Berlin, cuvintele Führerului, apoi, reîntors acasă, i-a spus văduvei lui Goga: „Poţi să-mi săruţi mâna, căci am redobândit Transilvania". Egeria mareşalului i-a comunicat vestea soţiei generalului Ilie Şteflea, şeful Marelui Stat Major...

Negocierile prinţului Ştirbey (căruia în mai i s-a alăturat, venit din ţară, Constantin Vişoianu) la Cairo nu aveau alt rost decât să-i ţină în alertă pe germani până la efectuarea debarcării. Odată Operaţiunea „Overlord" realizată, ele şi-au pierdut interesul pentru anglo-americani. Un diplomat britanic, Christopher Steel, se întreba dacă ele meritau să mai fie continuate: „În primăvară – scria el –, aceasta era importantă, pentru că negocierile de armistiţiu şi ameninţarea ieşirii din război a României blocau trupe germane care, altminteri, ar fi putut să fie folosite împotriva «Overlord». În realitate, în împrejurările de faţă, interesul nostru pentru Maniu ar putea numai să ne încarce cu anumite angajamente de ordin moral, care ne-ar crea dificultăţi, în general, şi cu ruşii, probabil, în special, dacă ar renunţa la termenii armistiţiului propus de ei".

Marea Britanie subordonase total sprijinul acordat opoziţiei democratice din România bunelor raporturi cu URSS, ţara care aducea contribuţia decisivă la înfrângerea Germaniei. Preocupat să împiedice, totuşi, o prezenţă militară sovietică în Grecia, avanpostul european al Suezului – punct de considerabilă însemnătate strategică pentru Marea Britanie –, Churchill dorea o delimitare a sferelor de influenţă britanică şi sovietică în Europa de Sud-Est, delimitare care să includă Grecia în zona de interes a Londrei. Această împărţire a fost precipitată de înaintarea Armatei Roşii pe teritoriul României şi de iritarea Moscovei provocată de activitatea grupului de agenţi secreţi britanici „Autonomous" (paraşutat în România în noaptea de 21–22 decembrie 1943 şi arestat a doua zi). Înzestrate cu post de radio-emisie şi recepţie, de care s-au folosit cu permisiunea autorităţilor române pentru a transmite mesaje Aliaţilor, ei au purtat

discuţii cu unii demnitari români ca Eugen Cristescu, şeful SSI, generalul Constantin (Piky) Vasiliu, subsecretar de stat la Interne. Prezenţa celor trei membri ai grupului „Autonomous" (A. G. Gardyne de Chastelain, Ivor Porter şi Silviu Meţianu) a fost considerată la Moscova (avertizată, totuşi, de trimiterea misiunii) ca un joc al Londrei în spatele aliatului sovietic.

Pentru a curma aceste suspiciuni, A. Eden, ministrul de Externe, a propus la 5 mai 1944 ambasadorului sovietic la Londra, F. Gusev, ca în România să fie recunoscută preponderenţa sovietică, iar în Grecia cea britanică. În urma negocierilor sovieto-britanice, s-a ajuns la un acord pe trei luni, în privinţa delimitării zonelor de interes în Europa de Sud-Est, prin care în România se recunoştea dreptul URSS la *„the first say"* (dreptul de a se pronunţa prima). Valabil pentru perioada iulie–septembrie 1944, acordul a fost aprobat, la stăruinţele lui Churchill, de către Roosevelt, împotriva avizului defavorabil al Departamentului de Stat.

Considerat de Christopher Steel „un om bătrân, slab, incapabil de o acţiune hotărâtoare", Iuliu Maniu era, în realitate, liderul necontestat al opoziţiei democratice, care reunea PNŢ, PNL şi PSD. Ezitările preşedintelui PNŢ în a organiza imediata răsturnare a regimului antonescian erau determinate de două considerente: mai întâi, hotărârea de a nu-şi asuma responsabilitatea înstrăinării unor părţi ale teritoriului naţional (Basarabia, nordul Bucovinei şi ţinutul Herţa), ca urmare a încheierii armistiţiului, pe baza condiţiilor puse de URSS şi aprobate de Aliaţi. Maniu era de părere că, întrucât Antonescu poartă responsabilitatea angajării României în război, tot lui trebuie să-i revină şi răspunderea semnării armistiţiului şi, aşadar, a pierderii provinciilor anexate de URSS în 1940. În al doilea rând, Maniu voia să obţină garanţii ferme din partea anglo-americanilor că România nu va fi aservită de Uniunea Sovietică.

Nici Antonescu nu se arăta dispus să semneze armistiţiul (afirma însă că e gata să treacă puterea opoziţiei, dacă ea îşi asuma răspunderea unui astfel de pas), nici anglo-americanii nu se arătau receptivi faţă de temerile partidelor democratice în privinţa viitorului României. De aici lungile aşteptări şi pertractări ale liderului PNŢ, care îi exasperau atât pe Aliaţi cât şi pe tânărul rege Mihai, nerăbdător să treacă la acţiune.

Dacă informaţia lui C. Argetoianu este adevărată, suveranul, înţelegând mai bine decât partidele democratice că, deşi Partidul Comunist din România (PCdR) era un grupuscul de câteva sute de membri, el avea în spate forţa Armatei Roşii şi a URSS, a fost mai puţin inhibat în a discuta cu comuniştii şi le-a cerut ca Moscova să răspundă, prin ei, la patru întrebări, înainte de a se angaja la o colaborare cu PCdR: viitorul monarhiei; situaţia regelui; revenirea la România a Transilvaniei de Nord şi cuantumul despăgubirilor de război (suveranul solicita să se aibă în vedere situaţia grea a economiei, ca urmare a efortului militar). C. Argetoianu pretindea a fi văzut la L. Pătrăşcanu răspunsurile sosite de la Moscova: ele erau afirmative la primele trei întrebări, ultimul răspuns rămânând vag. În declaraţiile făcute în timpul anchetei care a precedat procesul Pătrăşcanu, I. Mocsonyi-Styrcea (este vorba de o declaraţie care are elemente de veridicitate) nu aminteşte decât despre discuţii prealabile întâlnirii lui Pătrăşcanu cu regele (purtate de Styrcea) privind poziţia PCdR faţă de monarhie, fruntaşul comunist declarând că, deşi partidul său era în favoarea instaurării republicii, nu considera actuală realizarea acestui obiectiv.

În timp ce suveranul era partizanul unei acţiuni rapide pentru scoaterea României din războiul împotriva Naţiunilor Unite, profitându-se de deruta din rândurile armatei germane ca urmare a ofensivei sovietice din cadrul Operaţiunii Uman-Botoşani, opoziţia democratică voia să stabilească mai întâi şi mai riguros condiţiile schimbării de front a României.

Condiţiile de armistiţiu, comunicate de URSS la 12 aprilie 1944, nu păreau dure, în afară de pierderea Basarabiei, nordului Bucovinei şi ţinutului Herţa, şi reparaţiile de război, al căror cuantum nu era indicat; se preciza chiar că guvernul sovietic nu intenţionează să ocupe România, ci doreşte ca trupele sovietice să se poată deplasa pe teritoriul ei, în vederea operaţiilor militare împotriva Germaniei, ceea ce implica punerea la dispoziţia lor a întregii reţele de comunicaţii; clauza ce trebuia să facă „atrăgător" armistiţiul era condamnarea arbitrajului de la Viena şi oferta de a lupta în comun pentru eliberarea Transilvaniei, ce urma să fie restituită României „toată sau în cea mai mare parte a sa". Evident, românii nu ştiau că această formulă restrictivă în privinţa Transilvaniei fusese susţinută stăruitor de Marea Britanie ca mijloc de a stimula Ungaria să se desprindă de Germania.

Lipsa de progrese în discuții și, după debarcarea în Normandia (6 iunie 1944), închiderea practică a canalului de negocieri de la Cairo au deplasat centrul de greutate al negocierilor de armistițiu la Stockholm. Aici, s-au desfășurat discuții cu ambasadoarea sovietică, Alexandra Kollontai (fiica unui general țarist, devenită o fervență bolșevică și, în același timp, o propagandistă a ...amorului liber!), și cu consilierul ei, Vladimir Semionov, promis unei mari cariere în diplomația sovietică, atât din partea guvernului, prin ministrul României în Suedia, Frederic Nanu, cât și din partea opoziției, prin consilierul de legație George I. Duca (fiul fostului premier, asasinat de legionari).

Contactele cu F. Nanu fuseseră stabilite din inițiativa părții sovietice, care, cu prilejul înmânării condițiilor de armistițiu, subliniase preferința de a negocia cu guvernul Antonescu. Pentru a nu lăsa mareșalului monopolul acestor discuții bilaterale (necomunicate și anglo-americanilor), opoziția, care le cunoștea evoluția grație lui Grigore Niculescu-Buzești, directorul Cifrului în Ministerul de Externe, un apropiat al lui Maniu, l-a însărcinat pe G. Duca să stabilească legătura cu ambasada sovietică în vederea tratativelor paralele.

Ceea ce pare surprinzător, la prima vedere, este că până la 23 august 1944 Moscova și-a manifestat constant preferința pentru mareșalul Antonescu ca partener de armistițiu, acceptându-i trei cereri: perioada de 15 zile pentru a reglementa raporturile cu Germania; existența unei zone neocupate de trupele sovietice pe teritoriul României, unde să se afle reședința guvernului; moderație în stabilirea cuantumului despăgubirilor de război.

Opoziția, prin G. Duca, a cerut ca măcar aceste concesii făcute mareșalului să-i fie acordate și ei, întrucât răsturnarea mareșalului nu se mai justifica dacă el putea asigura țării condiții mai bune de armistițiu. Ea a primit promisiunile doamnei Kollontai, care nu s-au împlinit însă până la 23 august.

În stadiul actual al informației, explicația atitudinii sovietice este ipotetică și ea are în vedere trei considerente: a) Stalin era preocupat să asigure înaintarea rapidă a Armatei Roșii în Balcani și Europa Centrală; pragmatic – așa cum fusese întotdeauna –, Stalin voia să încheie armistițiul cu deținătorul puterii – Antonescu –, în măsură să pună de îndată la dispoziția Armatei Roșii căile de comunicație, sistemul de aprovizionare cu alimente și carburanți etc. și nu cu opoziția, al cărei acces la putere rămânea incert; b) odată armistițiul încheiat, Stalin se

putea dispensa de Antonescu, de îndată ce nu mai era necesar, fără ca anglo-americanii să protesteze, dată fiind colaborarea mareşalului cu Germania; c) Stalin credea că Aliaţii apuseni îi vor acorda lui Maniu un sprijin mai substanţial şi îl considera ca un partener incomod în România, o dată ţara ocupată de Armata Roşie.

Dacă dictatorul sovietic îl preferă pe cel român opoziţiei (în care, din iunie 1944, se integrase şi PCdR), Antonescu ezita să încheie acest ademenitor „pact cu diavolul". În vara anului 1944 – aşa cum raporta Carl Clodius, devenit un „superministru" al Reichului în România –, Antonescu „a rămas întotdeauna încrezător şi nu şi-a pierdut nervii", fiind convins că „ruşii pot fi la fel de bine bătuţi decisiv pe plan militar în Carpaţi, ca şi pe Volga sau în Caucaz"; în acelaşi timp, el era convins că „războiul nu poate fi câştigat, în ultimă instanţă, pe plan militar, ci trebuie sfârşit printr-un compromis politic". Atitudine ambiguă până la contradictoriu şi care s-a manifestat în ultima întrevedere Hitler–Antonescu, desfăşurată la Rastenburg în zilele de 5–6 august.

Mareşalul a încercat să obţină totuşi asigurări din partea Führerului în ceea ce priveşte stabilizarea frontului în România, protecţia spaţiului aerian al ţării împotriva raidurilor americane şi britanice, sprijinul german în cazul intrării Turciei în război şi a deschiderii Strâmtorilor, atitudinea Ungariei şi a Bulgariei. Cu excepţia controlului exercitat de Germania asupra Ungariei, Hitler a făcut promisiuni neconvingătoare sau a rămas în vag. În nota de conversaţie dictată de el, mareşalul Antonescu arată că a solicitat explicaţii în toate aceste probleme, întrucât Führerul îl întrebase intempestiv dacă România şi conducătorul ei, Antonescu, sunt gata să meargă până la capăt alături de Germania. Rezultatul a fost că „...m-am despărţit de Führer, după o discuţie de 5 1/2 ore, fără să-i fi dat un răspuns nici negativ, nici pozitiv la întrebarea intempestivă pe care mi-a pus-o. Era să adaug – încheie Antonescu în nota sa –, dar m-am reţinut privitor la ruptura dintre România şi Germania: Niciodată un popor nu poate să ia un angajament orbeşte, alături de alt popor, când acesta face o acţiune politică şi militară greşită şi cine spune că Germania nu va mai face de acum înainte aceleaşi greşeli". Această poziţie corectă mareşalul a gândit-o, dar nu a rostit-o. În nota de conversaţie redactată de interpretul lui Hitler, mareşalul apare declarând, la sfârşitul discuţiei, că România „va rămâne de partea Germaniei şi ar fi ultima ţară care să părăsească Germania, căci el ştie că sfârşitul Germaniei înseamnă de asemeni şi

sfârşitul României". Dincolo de aceste deosebiri dintre cele două documente, este sigur că Antonescu a ajuns, în urma discuţiilor de la Rastenburg, la concluzia, comunicată şi însărcinatului cu Afaceri al Turciei în România, că „nu era nici posibil, nici în interesul României să întreprindă acţiuni militare împotriva Germaniei".

ORGANIZAREA OPOZIŢIEI

Nu aceeaşi era şi părerea liderilor opoziţiei, care considerau că interesul României era să se separe cât mai repede de cel de al treilea Reich. Opinia publică, în marea ei majoritate, era convinsă că războiul este pierdut, starea de spirit defetistă fiind potenţată de raidurile aeriene americane (ziua) şi britanice (noaptea). Începută la 4 aprilie cu un puternic bombardament american asupra Capitalei, ofensiva aeriană aliată împotriva României a continuat până la 19 august, obiectivul principal fiind perimetrul petrolifer Ploieşti, căruia i s-au adăugat gări şi întreprinderi din Braşov, Giurgiu, Turnu Severin etc. Ca urmare a bombardamentelor, s-a înregistrat o scădere dramatică a producţiei de petrol:

Luna	Martie	Aprilie	Mai	Iunie	Iulie
Producţia	385 000 t	176 000 t	152 000 t	77 000 t	63 000 t

Bombele nu au lovit numai obiective de interes militar, ci au provocat mari distrugeri şi importante pierderi în rândurile populaţiei civile. Nimic nu ilustrează mai bine reacţia opiniei publice faţă de aceste atacuri, calificate de autorităţile române drept „teroriste", decât replica dată de un general în rezervă lui Mihai Antonescu, care îi telefonase, după primul bombardament asupra Capitalei, pentru a-i exprima compasiunea în legătură cu rănirea gravă a fiicei şi ginerelui său: „Domnule preşedinte, scoateţi ţara din război". Efectul demoralizant al bombardamentelor a reprezentat un factor de presiune în direcţia desprinderii de Germania. „Disperarea oamenilor a depăşit orice limită", nota în jurnalul său scriitorul Emil Dorian, la 8 mai 1944.

Nu fără ezitări, liderii partidelor democratice au acceptat să colaboreze cu comuniştii în cadrul celei mai largi coaliţii politice din istoria României; ea îngloba PNŢ, PNL, PSD şi PCdR, având sprijinul

regelui și al armatei. Politica PCdR în pregătirea actului de la 23 august a făcut obiectul unor controverse între specialiști, care pot fi rezumate astfel: PCdR a acționat independent sau la directivele Moscovei? Divergențele dintre istorici au fost determinate de absența unor probe documentare concludente în sprijinul uneia sau alteia dintre cele două interpretări.

Ceea ce se poate afirma cu certitudine este că, din primele săptămâni de război, PCdR s-a integrat perfect efortului Moscovei de reluare a politicii de front popular antifascist, într-o nouă variantă, considerabil sporită, până la un front național. În dimineața zilei de 22 iunie 1941, Stalin (care cu două luni mai înainte intenționase să dizolve, în fapt, Cominternul pentru a potoli mânia lui Hitler provocată de semnarea pactului sovieto-iugoslav din 5 aprilie 1941 și a-și câștiga bunăvoința Angliei) i-a spus lui Dimitrov, venit după instrucțiuni, că va mai menține un timp Cominternul: „partidele (comuniste – n.n.) să desfășoare, la fața locului, o mișcare de apărare a URSS. Să nu se pună problema revoluției socialiste. Poporul sovietic duce un război patriotic împotriva Germaniei fasciste. Este vorba de distrugerea fascismului". Aceste idei ale lui Stalin, dezvoltate în directiva Cominternului din 7 iulie 1941 privind constituirea de Fronturi Unice Naționale în țările de sub controlul german, se regăsesc toate încă în primele documente ale PCdR: circulara din 8 iulie 1941 a CC al PCdR și Platforma-program din 6 septembrie 1941, intitulată semnificativ „Lupta poporului român pentru libertate și independență națională". Ideea de bază a celor două documente era constituirea unei largi coaliții politice împotriva Germaniei și a regimului Antonescu, care colabora cu ea: „Comuniștii – se arată în circulara din 8 iulie – trebuie să-și concentreze toate forțele pentru formarea Frontului Unic Național. Social-democrații, național-țărăniștii, țărăniștii radicali, liberalii și masele largi de sub influența lor urăsc ocupația sângeroasă germană și clica trădătoare a slugilor din țară ale lui Hitler. Masele gardiste, lovite de clica sângeroasă a generalului Antonescu, de armatele ocupante, trebuie eliberate de sub influența șefilor lor și câștigate pentru frontul unic de eliberare a poporului român".

În Platforma-program nu se mai pomenea de „masele gardiste" (era prea mult!), dar PCdR propunea „lupta comună a tuturor partidelor, grupărilor, persoanelor politice și tuturor patrioților români pentru realizarea Frontului Unic Național al poporului român contra ocupanților

hitlerişti şi slugilor lor trădătoare de ţară" şi se declara dispus să colaboreze cu toate partidele, grupările, personalităţile politice „pentru realizarea oricărei revendicări din platformă", singurul criteriu fiind poziţia faţă de Germania, regimul antonescian şi războiul antisovietic.

Revendicările platformei se axau, în primul rând, pe ieşirea României din războiul dus alături de Germania şi răsturnarea regimului Antonescu; era de asemenea condamnat „dictatul hitlerist de la Viena" – ceea ce corespundea poziţiei Cominternului; în domeniul economic şi social, revendicările platformei erau atât de vagi – „îmbunătăţirea temeinică economică, culturală şi sanitară a situaţiei maselor ce muncesc... Reducerea generală a impozitelor" – încât satisfăceau pe toţi şi nu nelinişteau pe nimeni. Ştefan Foriş a susţinut, după înlăturarea sa de la conducerea partidului, că alcătuise aceste documente fără indicaţii de la Moscova, călăuzindu-se după cuvântările radiodifuzate ale lui Molotov şi Stalin. Indicaţiile lui Stalin date lui Dimitrov, la 22 iunie 1941, se conturează prea limpede în filigranul acestor documente pentru a avea îndoieli asupra existenţei unor directive riguroase venite de la Moscova pentru redactarea acestor documente programatice. Dispunem deocamdată de instrucţiunile lui G. Dimitrov din 1 iulie 1941, ce urmau a fi transmise PCdR de omul de legătură al Cominternului Şceriu Gheorghiev, aflat la începutul ostilităţilor la Izmail (era însărcinat cu menţinerea contactului cu PCdR şi PC din Turcia). Instrucţiunile lui Dimitrov se refereau numai la organizarea actelor de sabotaj. La 4 septembrie 1941, Dimitrov a înaintat lui Malenkov raportul de activitate a lui Gheorghiev din perioada 22 iunie–16 august 1941. Se ştie că el a ajutat la lansarea unor grupe de agenţi–diversionişti şi a organizat reţele comuniste în Basarabia şi Dobrogea. Ştefan Foriş a afirmat însă în 1945 că, în urma arestării reţelei prin care PCdR întreţinea legătura cu Internaţionala Comunistă, „am rămas şi fără legătură cu Cominternul, lipsit de ajutorul nepreţuit al Cominternului în ajunul şi timpul războiului, perioada cea mai grea din istoria partidului nostru". El preciza că a elaborat, pe baza discursurilor lui Molotov (22 iunie 1941) şi Stalin (3 iulie), documentele-directivă din iunie–septembrie 1941. Ar fi atunci o coincidenţă neobişnuită că la 7 iulie 1945 Cominternul a dat o directivă partidelor comuniste din ţările ocupate de Germania să constituie Fronturi Unice Naţionale de luptă împotriva Reichului nazist şi a sprijinitorilor săi, iar a doua zi, la 8 iulie 1941, CC al PCdR a emis o Circulară privind organizarea Frontului Unic Naţional

în România. Vojtech Mastny este de părere că, de fapt, „Cominternul a pregătit un program cuprinzător pentru cel puțin o țară, România, dovedind înalta prioritate atribuită de Stalin problemelor românești". Nu s-a găsit deocamdată nici o sursă documentară care să ateste participarea sovieticilor la elaborarea Platformei-program.

Strategia Frontului Unic Național – care, spre deosebire de Frontul popular antifascist, cantonat numai la stânga spectrului politic, invita la colaborare, așa cum s-a văzut, toate partidele și personalitățile politice de orientare antigermană și antifascistă – a fost consolidată de „autodizolvarea" Cominternului (10 iunie 1943), simplă acțiune cosmetică, destinată să convingă Occidentul că URSS a abandonat mesianismul revoluționar. Dispariția Internaționalei Comuniste nu a însemnat, așa cum au crezut mulți apuseni (și nu numai ei!), și dispariția controlului riguros exercitat de Moscova asupra partidelor comuniste: au fost create structuri criptocominterniste – Secția de informație internațională și așa-numitele „Institute de cercetare științifică" nr. 99, 100 și 205 – care asigurau legătura (radio, agenți) dar și supravegherea Kremlinului asupra partidelor comuniste.

PCdR nu a făcut excepție. Din momentul în care, ca urmare a operațiilor militare și a intrării Armatei Roșii pe teritoriul României, PCdR – un grupuscul politic de 800–1 000 membri – a căpătat o însemnătate cu totul disproporționată cu efectivele și ponderea sa politică, Moscova – credem noi – s-a grăbit să intervină. Omul ei de încredere, Emil Bodnăraș, l-a înlocuit la 4 aprilie 1944 printr-o lovitură, nu de palat, ci de partid, pe secretarul general Ștefan Foriș, un fost student în matematică la Budapesta, originar din Transilvania, cu un triumvirat alcătuit din Bodnăraș, Constantin Pârvulescu și Iosif Rangheț (care pe atunci își scria numele Rangecz). Foriș, care trăise în iluzia „autodizolvării" Cominternului, a protestat, în primul moment, împotriva unei hotărâri „superioare", invocată de Bodnăraș ca motiv al demiterii: „Am arătat – spunea Foriș într-un memoriu redactat cu un an mai târziu – că textul comunicării (adusă de Bodnăraș – n.n.) e în contrazicere cu Hotărârea dizolvării IC (Internaționalei Comuniste – n.n.) și cu declarația tovarășului Stalin în legătură cu aceasta". „Principialitatea" lui Foriș a fost imediat spulberată de Bodnăraș, care s-a referit „la tovarășii din Uniunea Sovietică și la organele sovietice", pentru a-l determina pe naivul fost secretar general să se supună hotărârii „superioare", dar – culme a ironiei (sau cinismului?) –, mulțumindu-i

pentru observaţia sa „partinică", „a schimbat textul din Comunicarea către activ", pentru ca nu cumva şi alţi membri de partid să se întrebe dacă dispăruse cu adevărat Cominternul, iar partidele comuniste deveniseră stăpâne pe politica lor.

În stadiul actual al documentaţiei, motivele înlăturării lui Foriş nu pot fi determinate decât ipotetic: se pare că el manifestase în anii 1941–1944 independenţă faţă de directivele Cominternului în ceea ce priveşte organizarea mişcării de partizani în România (Foriş considera că, date fiind efectivele scheletice ale partidului, a le expune represiunii, ca urmare a actelor de sabotaj, însemna, în fapt, autodistrugerea PCdR).

Cert este că la 22 februarie 1944 a fost prezentată lui G. Dimitrov cererea Anei Pauker privind constituirea „biroului din străinătate" al PCdR, alcătuit din Ana Pauker, Luca László (viitorul Vasile Luca) şi Manole Manole (fost voluntar în Spania şi aflat în emigraţie la Moscova). Constituirea biroului era justificată de Ana Pauker prin „activitatea crescândă referitoare la PC din România".

În timp ce E. Bodnăraş dirija din umbră, potrivit – credem noi – directivelor sovietice, activitatea PCdR, L. Pătrăşcanu – „faţa umană" a comunismului în România – purta negocieri cu reprezentanţii regelui şi cu liderii partidelor politice. Graba lor de a acţiona pentru răsturnarea regimului, dar, mai ales, forţa aflată la spate – URSS – au făcut ca, în unele împrejurări, cei doi reprezentanţi ai PCdR să se bucure de o întâietate, în totală disproporţie cu însemnătatea partidului pe eşichierul politic românesc. Astfel, la prima consfătuire privind pregătirea loviturii de stat, desfăşurată în prezenţa regelui şi cu participarea generalilor C. Sănătescu, Gh. Mihail, C. Vasiliu-Răşcanu şi A. Aldea, precum şi cu cei doi apropiaţi sfătuitori ai suveranului, I. Mocsonyi-Styrcea şi Gr. Niculescu-Buzeşti, singurii reprezentanţi ai unui partid politic au fost Pătrăşcanu şi Bodnăraş.

La 20 iunie s-a constituit Blocul Naţional-Demoratic, expresie a conlucrării PNŢ, PNL, PSD şi PCdR în vederea înlăturării regimului antonescian şi a desprinderii României de Germania. Aşa cum se arată într-o notă a SSI din 26 iunie, I. Maniu considera că acordul său cu Brătianu reprezintă „principala forţă politică, iar celelalte forţe democratice de stânga trebuie să se alăture acestei forţe". Pentru liderul naţional-ţărănist, înţelegerea cu PCdR era un fel de tratament homeopatic destinat să ferească societatea românească de comunizare. Aceeaşi notă a SSI

sublinia că, din informațiile deținute, potrivit lui Maniu, „cel mai bun mijloc de a lupta împotriva comunizării țării este de a se ajunge la o înțelegere între organizațiile politice democratice și cele de stânga". Ceea ce îl preocupa pe Maniu era măsura în care reprezentanții PCdR, deveniți interlocutori ai partidelor democratice, acționau cu acordul tovarășilor lor de la Moscova, considerați de el drept adevărații conducători ai PCdR.

Informat despre activitatea forțelor de opoziție, prin rapoartele SSI, mareșalul nu a luat nici o măsură pentru a restrânge – și cu atât mai puțin – a pune capăt pregătirilor de îndepărtare a sa de la cârma statului. Dacă Mussolini, cu un an mai înainte, califica informațiile despre comploturile pregătite împotriva sa drept *„libri gialli"* (cărți galbene, adică romane polițiste, după culorile copertei unei populare colecții), Antonescu era convins că puterea sa nu este primejduită, întrucât armata și poporul îl urmează cu fidelitate („pot să-mi pun capul între picioarele generalilor mei", avea el să spună comandantului Grupului de Armate „Ucraina de Sud", Hans Friessner, cu numai două zile înainte de a fi arestat). Înțelepțit de experiența italiană, Hitler i-a spus lui Antonescu, la despărțirea după ultima lor întrevedere din 5–6 august 1944: „Să nu vă duceți la Palatul Regal". Au fost ultimele cuvinte ale Führerului adresate mareșalului; Hitler nu uita că Mussolini fusese arestat îndată ce ieșise de la audiența avută la rege.

23 AUGUST 1944: SCHIMBAREA DE REGIM

Oricâte măsuri de mascare ar fi luat comandamentele sovietice, pregătirea unei operații de amploarea ofensivei sovietice din nordul Moldovei nu putea trece neobservată. La 2 august 1944, Stalin semnase directiva privind Operațiunea Iași–Chișinău, care ordona fronturilor 2 și 3 ucrainene să încercuiască și să zdrobească forțele româno-germane din nordul Moldovei și să ajungă pe aliniamentul Bacău–Vaslui–Huși–Leova–Tarutino–Moldavca, „având în vedere să atace ulterior spre Focșani, Galați și Ismail". Așa cum se poate constata, Înaltul Comandament sovietic nu considera posibil să depășească, în cadrul aceleiași operații strategice, Poarta Focșanilor, „una din cele mai puternice poziții de apărare strategică din Europa", după evaluarea specialiștilor.

Semnele anunţătoare ale ofensivei l-au îngrijorat în cel mai înalt grad pe Antonescu. La 19 august, cu o zi înainte de începerea ei, mareşalul, într-o stare de „extremă iritare", a avut o discuţie cu C. Clodius, căruia i-a spus că dacă, având în vedere iminenta ofensivă sovietică pe frontul românesc, nu „va fi adusă neîntârziat cel puţin o divizie germană – pe cât posibil o divizie blindată – [...] atunci el îşi va rezerva libertatea de acţiune". Cererea lui Antonescu era dictată de reducerea drastică a efectivelor germane din Moldova, ca urmare a gravei crize provocate de prăbuşirea Grupului de Armate „Centru", în urma ofensivei sovietice, începută la 23 iunie (încheiată la 29 august, operaţia din Bielorusia este echivalentă, prin pierderile suferite de Wehrmacht, cu „un dublu Stalingrad"). Înaltul Comandament german fusese obligat, pentru a face faţă situaţiei de mare primejdie din Bielorusia, să transfere acolo trupe din România, slăbind astfel frontul din Moldova.

În dimineaţa zilei de 20 august, după o puternică pregătire de artilerie pe direcţiile principale de atac, forţele sovietice au trecut la ofensivă şi, în scurt timp, au spart frontul româno-german. Unele unităţi româneşti s-au retras în dezordine. Mareşalul Antonescu a plecat imediat pe front şi, la 21 august, a avut o discuţie cu generalul Hans Friessner, comandantul Grupului de Armate german „Ucraina de Sud", de un deosebit interes pentru cunoaşterea opiniilor conducătorului statului român, în ajunul arestării sale. El a reproşat Germaniei că a slăbit România prin amputările teritoriale – în primul rând, dictatul de la Viena – din vara anului 1940 săvârşit sub egida ei. În pofida acestei situaţii, România s-a alăturat Reichului. „Este singurul caz în istorie – a spus mareşalul – că un popor care a fost astfel tratat de un alt popor aliat nu se întoarce în contra acestuia, ci merge cu el. Este singurul caz în istorie că un popor intră ca aliat într-un război fără să aibă un tratat de alianţă militar şi politic." Despre el însuşi, şi despre regimul său, care avea să mai dureze două zile, Antonescu afirma: „Eu nu am în spatele meu nici un partid politic, ci sunt singur, şi totuşi am ajuns să conduc statul român timp de patru ani, în aşa fel că nimeni nu-mi poate face un reproş sau să ridice vreo acuzaţie în contra politicii mele interne şi externe [...], sunt singurul conducător de stat din Europa care poate să meargă în mijlocul poporului său fără gardă de corp, fără teamă că i se poate întâmpla

ceva [...], poporul român a mers din totală convingere şi ca cel mai corect şi loial aliat de partea Germaniei şi va merge mai departe".

Cu 48 de ore înaintea căderii sale, Antonescu se credea urmat de popor în politica sa de alianţă – fără tratat! – cu Germania şi – „o, neştiutoare hire omenească", ar fi spus cronicarul – în afara oricărei primejdii. Este ceea ce explică uşurinţa arestării sale în după-amiaza zilei de 23 august.

Dacă generalului Friessner Antonescu i-a spus că el va merge mai departe alături de Reich, revenit la Bucureşti, l-a avertizat din nou pe Clodius, în seara zilei de 22 august, că, faţă de situaţia critică de pe front, va fi nevoit să recapete libertatea politică de acţiune. Aşa cum avea să noteze, 24 de ore mai târziu, într-un carnet, în timp ce era deţinut în seiful din Casa Nouă, Antonescu îi semnalase lui Clodius situaţia disperată în care se afla România după spargerea frontului din Moldova şi ceruse „să arate acest lucru la Berlin, să roage să înţeleagă poziţia ţării noastre în faţa cataclismului ce o ameninţă şi a mea în faţa istoriei şi *să-mi dea dezlegarea* (subl.n.) de a trata un armistiţiu, dorind să ieşim din această situaţie ca oameni de onoare şi nu prin acte care ar dezonora pentru vecie ţara şi conducătorul ei".

Este de neînţeles cum Antonescu, care cu o zi mai înainte îi spusese atât de răspicat lui Friessner că între România şi Germania nu există un tratat de alianţă, aştepta o „dezlegare" de la Berlin pentru a încheia armistiţiul. Spiritul cavaleresc, de onoare militară, ce inspira această atitudine a mareşalului, respectabil în gradul cel mai înalt, era cu totul deplasat într-o problemă politică – şi încă una de viaţă sau de moarte a unei naţiuni – unde egoismul naţional – realitate crudă, este drept – face legea.

Antonescu nu se agăţa însă de putere. În seara zilei de 22 august, Mihai Antonescu i-a spus lui Neagu Djuvara (curier diplomatic, care urma să plece a doua zi la Stockholm pentru a transmite lui F. Nanu instrucţiuni în vederea reluării negocierilor cu sovieticii) că „Mareşalul este gata să se dea la o parte de îndată ce va fi nevoie şi că i-a dat mână liberă pentru semnarea armistiţiului".

Formula încheierii armistiţiului de către mareşal era cea preconizată de I. Maniu, care, aşa cum s-a arătat, nu voia ca opoziţia şi el personal să apară răspunzători, în faţa naţiunii române şi a istoriei, de pierderea teritoriilor româneşti revendicate de URSS.

Când, în dimineaţa zilei de 23 august, Antonescu i-a spus lui Gh. Brătianu, venit la Snagov (unde avea loc şedinţa guvernului), că este dispus să semneze armistiţiul dacă liderii partidelor politice îşi vor exprima în scris acordul cu încheierea armistiţiului, în condiţiile ştiute – adică şi cu pierderea Basarabiei, nordului Bucovinei şi ţinutului Herţa –, Maniu a refuzat să-şi dea semnătura (el a contestat însă la procesul lui Antonescu acest episod, fiind în contradicţie astfel cu Gh. Brătianu).

Reconstituirea exactă a dialogului dintre regele Mihai şi mareşal la ultima lor întâlnire (orele 16,15–16,58) nu este posibilă. Substanţa însă a fost următoarea: Antonescu era, în principiu, de acord cu semnarea armistiţiului, dar numai după ce ar fi ajuns la o înţelegere cu germanii; până atunci luptele aveau să continue, şi el lua în considerare aliniamente succesive de rezistenţă, dacă linia fortificată Focşani–Nămoloasa–Brăila/Galaţi (160 km cu zece cazemate de beton pe km, deci 1 600 în total) s-ar fi prăbuşit. Generalul A. Aldea, aflat în camera alăturată Salonului galben, unde se defăşura audienţa, l-a avertizat pe rege că, dacă mareşalul era lăsat să plece de la Palat şi ar fi comunicat lui Clodius şi Killinger intenţia sa de a semna armistiţiul (Aldea nu ştia de discuţiile din 19 şi 22 august dintre Antonescu şi Clodius), atunci, confruntat cu poziţia comună a regelui, mareşalului şi opoziţiei în problema armistiţiului, Hitler i-ar înlătura pe toţi şi ar instala în România un guvern legionar, decis să continue lupta, alături de Germania, până la capăt.

Arestarea mareşalului devenea astfel imperios necesară. Oricâtă stimă avea Hitler pentru Antonescu, el nu putea renunţa la două aliniamente strategice de mare însemnătate ca Poarta Focşanilor şi, mai ales, masivul Carpaţilor, uşor de apărat cu efective reduse (o dovedise din plin bătălia de la Monte Cassino, unde, din februarie până în mai 1944, trupe germane puţin numeroase au provocat pierderi atât de mari Aliaţilor, încât ea, bătălia, a fost numită „Verdun"-ul celui de-al doilea război mondial). Dacă Antonescu i-ar fi cerut Führerului „dezlegarea" pentru încheierea armistiţiului, este sigur că el ar fi anticipat soarta lui Horthy, care, încercând, la 15 octombrie 1944, să desprindă Ungaria de Reich, a fost imediat înlăturat de germani, în locul său fiind adus conducătorul partidului fascist al Crucilor cu săgeţi, Szálasi Ferenc.

O dovadă de netăgăduit a voinţei lui Hitler de a păstra sub control spaţiul românesc l-au constituit directivele sale din noaptea de 23–24 august şi cea din 26 august. Prima directivă ordonă arestarea regelui, iar, în cazul în care mareşalul Antonescu nu mai era „disponibil", să fie constituit un nou guvern, condus de un general filogerman (contactaţi în cursul nopţii, generalii Radu Korne şi Ilie Şteflea au refuzat colaborarea cu germanii, invocând ordinele regelui, comandantul suprem al armatei).

Într-adevăr, imediat după arestarea mareşalului şi a lui Mihai Antonescu (urmată de cea a unui şir de colaboratori apropiaţi, chemaţi la Palat şi arestaţi imediat), suveranul a constituit un guvern de militari prezidat de generalul Constantin Sănătescu şi în care liderii celor patru partide din BND – Iuliu Maniu, Dinu Brătianu, C. Titel Petrescu şi Lucreţiu Pătrăşcanu – intrau ca miniştri de stat (fără portofoliu), reprezentantul PCdR deţinând, cu titlu provizoriu, şi portofoliul Justiţiei, pentru a asigura rapida eliberare din închisori şi lagăre a deţinuţilor comunişti. Guvernul Sănătescu era o formulă intermediară între cabinetul de militari, dorit de Maniu pentru a bloca ascensiunea spre putere a comuniştilor, un cabinet destinat să cârmuiască până la încheierea păcii, adică în intervalul de timp când problemele militare aveau să fie prioritare, şi guvernul politic, cerut de suveran pentru a arăta că partidele cele mai importante sprijină noua orientare a ţării.

Improvizaţia – marea artă a românilor, dar şi blestemul istoriei lor – nu putea lipsi la acest moment crucial. Acţiunea de înlăturare a lui Antonescu fusese plănuită pentru 26 august, dar ea a trebuit devansată, ca urmare a cererii de audienţă la Palat a mareşalului. Arestarea lui Antonescu s-a făcut în pripă, fără ca trupele din Capitală să fi intrat în dispozitivul de luptă. Colonelul Dumitru Dămăceanu, şeful Statului Major al Comandamentului Militar al Capitalei, care nu putuse fi contactat telefonic când Antonescu a cerut audienţa, a sosit la Palat după arestarea acestuia şi a cerut să nu se anunţe schimbarea de guvern până nu se va fi încheiat luarea măsurilor militare. El a spus suveranului şi anturajului său că „azi e ziua de baie în armată (de fapt în garnizoana Bucureşti – n.n.) şi toţi soldaţii erau în izmene. A fost un moment de ilaritate când toţi – arată Ion Mocsonyi-Styrcea – am sărit cu gura pe el în acelaşi timp. Regele i-a spus: «Cum să rămână ţara 24 de ore fără guvern?»

Aldea:

«Aia n-ar fi nimic. S-a mai întâmplat, dar să dispară şi să nu-l găsească nimeni e de neînchipuit».

Buzeşti:

«Nici noi nu ştiam că vor veni la Palat, când vor sosi şi dacă vor fi arestaţi».

Dar Ioani (Mircea Ionniţiu, secretarul particular al regelui – n.n.):

«Ba ştiam foarte bine, de la unsprezece şi jumătate, dar dumneata (Dămăceanu – n.n.) n-ai vrut să dăm alarma. Dacă domnul Mocsonyi te asculta, nici n-am fi reuşit să-i arestăm».

Iar Sănătescu:

«Măi, Dămăcene, uiţi că şi Mărăşeştii s-au câştigat în izmene (soldaţii Regimentului 32 infanterie îşi aruncaseră, din cauza căldurii, vestoanele – n.n.). De astă dată o să-i batem cu p... goală!»"

Aceeaşi improvizaţie a prezidat şi la alcătuirea guvernului, unii generali numiţi miniştri fiind „culeşi" de Sănătescu din „Anuarul Armatei".

Era de la sine înţeles ca în asemenea condiţii, când incertitudinea asupra rezultatului unei confruntări între trupele române şi cele germane era mare, să se dorească – mai mult ca oricând – evitarea oricărei ciocniri între foştii fraţi de arme. Ministrului Germaniei, Manfred von Killinger, venit la Palat, regele i-a spus că, dacă armata germană se va retrage în ordine, fără acte de ostilitate, împotriva ei nu se va întreprinde nimic.

Oferta regală a părut unora dintre militarii germani – între care generalul E. Hansen – aflaţi la legaţia Reichului vrednică de luat în seamă şi de acceptat. Generalul A. Gerstenberg, care putuse comunica însă cu Statul Major al Luftwaffei, a dat asigurări că lovitura de stat fusese înfăptuită de o clică restrânsă şi înfricoşată şi că el era în măsură să restabilească imediat ordinea. Asigurările sale, asociate cu voinţa lui Hitler de a menţine sub control spaţiul românesc, explică ordinul Führerului ca *„Putsch"*-ul să fie imediat lichidat.

Atacul german dat în dimineaţa de 24 august asupra Capitalei a stat sub pecetea aceleiaşi improvizaţii ca şi lovitura de stat a românilor. Mai mult decât luptele din zona Băneasa şi din alte câteva puncte din suburbiile Capitalei, deschiderea ostilităţilor de către Wehrmacht a fost percepută prin repetatele atacuri aeriene asupra Capitalei, avioanele germane înverşunându-se mai ales asupra

Palatului regal. Deşi în istoriografia română şi străină s-a vorbit mereu despre „întoarcerea armelor" de către România împotriva Germaniei, în realitate Germania a avut iniţiativa „întoarcerii armelor" împotriva României. Proclamaţia guvernului român o spune explicit: guvernul român informase pe ministrul Germaniei la Bucureşti că „ţara noastră doreşte să-şi lichideze prin bună înţelegere raporturile cu Germania şi că armata română, rămânând hotărâtă să se apere, nu va întreprinde nimic din proprie iniţiativă, nici un act ostil faţă de armata germană. Guvernul român a declarat, în acelaşi timp, că va permite retragerea în ordine a trupelor germane ce vor părăsi de bunăvoie teritoriul nostru". La această ofertă – se arată mai departe – Germania a răspuns cu acţiuni agresive (atacuri împotriva unităţilor române, bombardarea Capitalei). „Prin aceste acte de agresiune, care s-au produs simultan, în mai multe puncte ale ţării, Germania s-a pus în stare de război cu România." Numai după acţiunile agresive ale Wehrmachtului guvernul român a ordonat armatei „de a începe lupta împotriva tuturor forţelor militare germane aflate pe teritoriul României pentru eliberarea ţării de sub ocupaţiunea germană". Este, prin urmare, de netăgăduit că Reichul a deschis ostilităţile împotriva României, dar – după cum remarcă fostul diplomat Camil Demetrescu – atacul german „ne oferea exact ceea ce doream, fără să fi pornit noi, ci nemţii, agresiunea".

În anii '60, când regimul comunist din România a început să se distanţeze de Moscova, istoriografia sovietică a prezentat poziţia autorităţilor române ca o încercare a regelui şi a „cercurilor reacţionare" de a oferi Wehrmachtului „un pod de aur" pentru a se retrage în siguranţă din România. În realitate, guvernul român a făcut o încercare – în care, evident, nu credea –, călăuzit de considerente pragmatice şi morale, de a evita ciocnirea cu trupele germane: pe de o parte, deznodământul rămânea nesigur, pe de alta, dintr-o elementară decenţă se dorea să nu se ajungă la o luptă între foştii „fraţi de arme". Spre deosebire de mareşalul Antonescu, care făcea – în chip eronat – din acest aspect al desprinderii României de Reich o condiţie *sine qua non* (aşteptarea „dezlegării" de Berlin!), noul guvern a încercat o soluţie amiabilă, fără să o considere indispensabilă. Încă din primele ore ale dimineţii de 24 august, trupele române au ripostat – şi au făcut-o cu succes – la atacurile germane.

Prin acţiuni ferme ale unităţilor române, trupele germane au fost dezarmate sau anihilate. Hitler care la 26 august dăduse o nouă directivă privind menţinerea sub control german a teritoriului românesc, inclusiv a Porţii Focşanilor, a trebuit să admită eşecul tentativei: la 29 august, el a ordonat retragerea Grupului de Armate „Ucraina de Sud" pe aliniamentul Carpaţilor. Şi această directivă era însă sortită eşecului: în decurs de 48 de ore după răsturnarea lui Antonescu, armata română a desfăşurat operaţia de acoperire a frontierelor ţării, împiedicând astfel intrarea de trupe germane sau ungare şi, mai ales, păstrând importantul cap de pod strategic de la nord şi nord-vest de Carpaţii Meridionali, ceea ce a împiedicat constituirea unui front de apărare german pe lanţul Carpaţilor, aşa cum ordona Grupului de Armate german „Ucraina de Sud" directiva lui Hitler din 29 august.

Istoricul englez John Erickson, cel mai bun specialist occidental al frontului de est, scrie că „23 august 1944 s-a dovedit a fi una din zilele decisive ale întregului război". Într-adevăr, desprinderea României de Germania a privat Wehrmachtul de cele două aliniamente strategice de mare însemnătate – Poarta Focşanilor şi Carpaţii – şi de aprovizionarea cu petrolul românesc şi, în acelaşi timp, a deschis Armatei Roşii înaintarea pe două mari axe strategice: spre Balcani şi spre Europa Centrală (Viena), făcând să se prăbuşească întreg dispozitivul militar german din sud-estul european (Wehrmachtul a fost constrâns să evacueze Grecia, Albania şi o însemnată parte a Iugoslaviei). Publicistul german Siegfried Kogelfranz a sintetizat perfect însemnătatea excepţională a actului de la 23 august, când a scris că: „Niciodată, printr-un singur eveniment, nu s-au pierdut atât de mulţi soldaţi şi atât de mari teritorii (cum a pierdut Germania –n.n.) ca în urma radicalei schimbări de orientare a regelui Mihai". Potrivit evaluării specialiştilor, actul de la 23 august 1944 a precipitat prăbuşirea Reichului cu circa şase luni. Hitler însuşi, într-o convorbire cu şeful regimului ustaş din Croaţia, Ante Pavelić, aşeza criza produsă de schimbarea de front a României alături de debarcarea Aliaţilor în Franţa şi de prăbuşirea Grupului de Armate „Centru" în Bielorusia.

Pentru oricine cercetează obiectiv istoria, este de netăgăduit că acţiunea României din august 1944 a contribuit la scurtarea celui de-al doilea război mondial. În acelaşi timp, trebuie spus că principalul

beneficiar al actului de la 23 august 1944 a fost Uniunea Sovietică, ale cărei trupe au putut înainta rapid şi fără pierderi între 620 şi 750 de km în cele două direcţii amintite: spre Balcani şi, prin România şi Ungaria, spre Viena şi Praga.

Dacă problema implicării Moscovei – prin directivele şi instrumentalizarea PCdR – în pregătirea şi desfăşurarea actului de la 23 august 1944 nu va putea fi elucidată decât pe temeiul accesului nerestricţionat la arhivele sovietice, rămâne de răspuns la întrebarea: aşa cum s-au desfăşurat evenimentele din România la sfârşitul lui august 1944, au convenit ele sau nu intereselor Kremlinului?

În memoriile sale, fostul diplomat Camil Demetrescu aduce o informaţie de mare interes: „De la 20 iunie '44, când eu însumi am cifrat şi expediat telegrama de acceptare a condiţiilor de la Cairo, Aliaţii nu ne-au răspuns. Pe o cale ocolită ne-a parvenit unicul avertisment englez: «Faceţi [întoarcerea] cu orice preţ. Ruşii nu mai vor»". Camil Demetrescu, care deţinea informaţia de la Victor Rădulescu-Pogoneanu, şi el implicat în pregătirea „actului", mărturiseşte: „Nu am ştiut niciodată dacă a venit de la Cairo acea indicaţie direct către Maniu prin aparat sau din altă parte. Şi nici dacă nu a fost expresia unei păreri personale".

Dorea Stalin ca România să fie „eliberată" de Armata Roşie şi la conducerea ei să fie instalat un guvern de marionete – cum s-a întâmplat în Polonia cu Comitetul de la Lublin – sau, în spiritul Frontului Unic Naţional, preconizat din iulie 1941, era dispus să accepte o coaliţie a partidelor democratice cu PCdR, sub patronajul suveranului şi cu sprijinul armatei? Pentru imaginea sa la Washington şi Londra, ultima formulă era de preferat.

Vorbind la şedinţa cu miniştrii comunişti din guvernul Groza (23 aprilie 1945), Ana Pauker a susţinut că Marea Britanie şi SUA au îndemnat la ruptura de Germania numai pentru a salva „reacţiunea română": „Fără îndoială – spune ea – că nu grija de a scăpa România de nemţi, căci această treabă avea să o facă Uniunea Sovietică. Era grija să scape reacţiunea română, nu atât de Armata Roşie, care, în orice caz venea, ci să scape România de ridicarea maselor, care ar fi fost urmarea directă a venirii Armatei Roşii în România". Ana Pauker a subliniat însă că a trage de aici concluzia că PCdR nu trebuia să sprijine actul de la 23 august 1944 era o încheiere falsă: „Căci această acţiune, aşa cum a fost, de salvare a burgheziei, trebuia să o

sprijinim. Dacă partidul nostru ar fi fost puternic cu mult înainte de 23 august, am fi pus capăt războiului şi am fi avut un guvern democratic de la început".

Din aceste declaraţii, se poate avansa ipoteza că, faţă de extrema debilitate a PCdR, Moscova prefera ca formă de tranziţie, spre instaurarea regimului comunist, formula Frontului Unic Naţional din 1941, în cadrul căruia PCdR avea să-şi întărească progresiv poziţia. Armata Roşie, prezentă pe teritoriul României, urma să vegheze creşterea acestui plăpând copil al Moscovei.

Aceeaşi Ana Pauker spunea, la 14 decembrie 1944, după ce aflase că la Iaşi sunt doar 56 membri de partid, iar la Galaţi puţin peste o sută: „Tovarăşi, puneţi-vă mâna pe piept şi vorbiţi drept. Dacă, ferească Dumnezeu, la tine la Constanţa, la tine la Galaţi şi la tine la Iaşi (se adresa delegaţilor regionalelor de partid – n.n.) ar pleca ultimul ostaş roşu, ce ar deveni organizaţia de partid de acolo şi ce ar deveni toţi prefecţii şi toţi poliţiştii (impuşi de comunişti – n.n.)? [...] Norocul nostru este că Armata Roşie va mai sta o bună bucată de vreme aici".

„ACORDUL DE PROCENTAJ"

Una din consecinţele majore ale desprinderii României de Reich şi dezagregării accelerate a dispozitivului balcanic al Wehrmachtului a fost încheierea acordului zis de procentaj între Churchill şi Stalin, în cursul vizitei la Moscova a premierului britanic (9–17 octombrie 1944).

Aşa cum s-a arătat, Churchill era decis să împiedice pătrunderea Armatei Roşii în Grecia, prezenţa militară sovietică în această ţară fiind percepută ca o ameninţare la adresa Suezului. Defecţiunea României deschisese Armatei Roşii înaintarea dincolo de Dunăre, şi premierul britanic vedea soldaţii sovietici apropiindu-se de Grecia, unde partidul comunist avea o mare pondere politică şi dispunea de însemnate forţe paramilitare, îmbogăţite cu experienţa luptei împotriva ocupanţilor germani.

Schimbările politico-militare intervenite în Balcani (la 9 septembrie în Bulgaria s-a instaurat un regim controlat din umbră de

comunişti) au coincis cu expirarea acordului de trei luni dintre Marea Britanie şi URSS privind delimitarea sferelor de interese în Europa de Sud-Est. Călătoria lui Churchill la Moscova avea ca prim obiectiv salvarea Greciei de ocupaţia sovietică şi instaurarea unui regim în care cuvântul hotărâtor ar fi aparţinut comuniştilor.

La întâlnirea din 9 octombrie, Churchill i-a propus lui Stalin o reglementare de ansamblu, sub forma unor procente care să exprime gradul de interes şi de control al celor două părţi în statele Europei de Sud-Est (Ungaria, România, Iugoslavia, Bulgaria şi Grecia). România figura în oferta lui Churchill cu 90% în beneficiul URSS şi 10% pentru Marea Britanie (în acord cu SUA). În negocierile din zilele următoare dintre Eden şi Molotov au fost luate în considerare diverse procente pentru ţările amintite, dar în toate variantele România şi Grecia au avut raportul 90/10, prima ţară în beneficiul Moscovei, cea de a doua în beneficiul Londrei. Potrivit unui memorandum din 16 decembrie 1945 al ambasadorului SUA la Moscova, Averell Harriman, în timp ce „răspunderile" celor Trei Mari în Bulgaria şi Ungaria (unde, în finalul discuţiilor, URSS obţinuse 80%) aveau să fie revăzute după terminarea războiului prin consolidarea poziţiei anglo-americanilor, în cazul României, Marea Britanie a fost de acord ca şi după război interesul URSS faţă de această ţară să fie superior celui englez. Soarta României era pecetluită pentru decenii.

Încă înainte de încheierea acordului de procentaj, prezenţa Armatei Roşii pe teritoriul României ca şi recunoaşterea de către Churchill şi Roosevelt a unei zone de influenţă a URSS la hotarele ei vestice au plasat România sub o apăsătoare tutelă a Moscovei. Desprinderea de Germania, realizată prin actul de la 23 august 1944, a fost urmată imediat de începutul satelitizării României, de astă dată pe orbita Kremlinului.

Pentru societatea românească a devenit limpede imediat după 23 august că „Era rău cu *«der, die, das»*/ Dar mai rău cu *«davai cias»*". Armata Roşie, pe măsura înaintării ei, ignora cu desăvârşire schimbarea intervenită în orientarea României şi, în consecinţă, dezarma şi captura unităţile române din Moldova. Numărul celor căzuţi astfel în captivitate s-a ridicat la aproximativ 140 000. În acelaşi timp, jafurile şi violurile comise de soldaţii sovietici evocau, mai degrabă, o năvălire a barbarilor, decât străbaterea teritoriului naţional de către noii aliaţi. Comandamentele sovietice aveau însă un argument-forte: armistiţiul nu fusese semnat. Este adevărat că în

proclamaţia regală din seara zilei de 23 august se afirma: „România a acceptat armistiţiul oferit de Uniunea Sovietică, Marea Britanie şi Statele Unite ale Americii. Din acest moment încetează lupta şi orice act de ostilitate împotriva armatei sovietice, precum şi starea de război cu Marea Britanie şi Statele Unite. Primiţi pe soldaţii acestor armate cu încredere. Naţiunile Unite ne-au garantat independenţa ţării şi neamestecul în treburile noastre interne. Ele au recunoscut nedreptatea Dictatului de la Viena prin care Transilvania ne-a fost răpită". Cu excepţia acestei din urmă afirmaţii, cele spuse în pasajul citat erau deziderate şi nu realităţi. Armistiţiul avea să fie semnat abia în noaptea de 12/13 septembrie 1944.

Întârzierea cu care s-a produs semnarea armistiţiului nu a fost provocată – aşa cum se afirmă în mod curent – de URSS, pentru a permite Armatei Roşii să se comporte în România ca într-o ţară ocupată, ci de... Marea Britanie, care a avut nevoie de aprobarea dominioanelor pentru modificări introduse, la iniţiativa Londrei, în textul armistiţiului, ceea ce nu înseamnă că URSS, sau mai exact Armata Roşie, nu a profitat de acestă situaţie confuză de „nici pace, nici război".

Delegaţia română plecată la Moscova pentru semnarea armistiţiului era condusă de L. Pătrăşcanu. Se manifesta aceeaşi nădejde – dovedită falsă – din timpul primului război mondial, când se crezuse că prezenţa unui conservator filogerman – Al. Marghiloman – în fruntea guvernului va atenua rigorile clauzelor tratatului de pace. Şi acum, în 1944, se considera că, încredinţând conducerea delegaţiei unui comunist, Moscova se va arăta mai binevoitoare. Ambasadorul britanic la Moscova, Sir Archibald Clark Kerr, a înţeles corect drama lui Pătrăşcanu, în momentul în care a constatat cât de iluzoriu era calculul făcut la Bucureşti: „El venise aici convins că, în calitate de comunist, va găsi de îndată cheia spre inimile ruşilor şi va dezăvorî uşa pentru un armistiţiu mai blând [...]. Aceasta este o greşeală în care cad mulţi oameni, şi Pătrăşcanu nu poate fi blamat pentru că nu a fost nimeni în România care să-i spună că speranţele sale în această privinţă erau vane. Se pare însă că acest fapt a afectat echilibrul său şi l-a făcut mai puţin eficient decât era de aşteptat de la puternica sa personalitate. A fost limpede, în timpul negocierilor, că el a trecut prin câteva momente grele, gândurile – bănuiesc – îndreptându-se spre ce va spune tovarăşilor săi comunişti şi criticilor săi, când se va reîntoarce acasă".

Convenţia de armistiţiu, semnată în noaptea de 12/13 septembrie 1944, prevedea recunoaşterea anexiunilor sovietice din iunie 1940, despăgubiri de 300 milioane de dolari, plătibile în decurs de şase ani în mărfuri (petrol, cereale, materiale lemnoase, vase maritime şi fluviale, maşini etc.), asigurarea libertăţii de mişcare pentru trupele sovietice pe teritoriul României, arestarea şi pedepsirea persoanelor acuzate de crime de război, nulitatea arbitrajului de la Viena şi restituirea către România a Transilvaniei sau a celei mai mari părţi a ei, eliberarea urmând a se face prin lupta comună a forţelor armate sovietice şi române. (România urma să participe cu minimum 12 divizii de infanterie.)

În cursul discuţiilor, două situaţii anunţau un viitor întunecat: refuzul Uniunii Sovietice, sprijinit de ambasadorii Marii Britanii şi SUA, de a înscrie în convenţia de armistiţiu retragerea trupelor sovietice de pe teritoriul României la încheierea păcii şi aprobarea automată dată de A. Harriman şi Sir Archibald Clark Kerr – reduşi la penibila situaţie de a fi două marionete manevrate de Molotov – a tuturor poziţiilor sovietice. De altminteri, în textul convenţiei de armistiţiu, de fiecare dată când era menţionat Înaltul Comandament Aliat, imediat urma (sovietic). Era limpede că nu Naţiunile Unite, cum se spunea în proclamaţia regală din 23 august, ci URSS era partenerul de armistiţiu al României. O lună mai târziu, Maniu avea să recunoască, într-o discuţie cu un corespondent al presei elveţiene, că se înşelase când crezuse că alegerea de făcut era între Germania şi Aliaţi; în realitate ea fusese între Germania şi URSS. Liderul PNŢ îşi dădea acum seama că viitorul României este sumbru. Şi nu se înşela.

Minusculul partid comunist a devenit un ferment destabilizator al vieţii politice, graţie sprijinului primit din partea patronului sovietic. Obiectivul strategiei sale era acapararea puterii. Tactica utilizată ilustrează perfect periodizarea propusă de Hugh Seton-Watson în desfăşurarea „revoluţiilor" comuniste: a) coaliţia reală; b) coaliţia fictivă şi c) regimul monolitic.

Actul de la 23 august 1944 fusese – cum s-a văzut – opera unei coaliţii autentice, mergând de la rege la comunişti. Atât suveranul cât şi partidele istorice sperau că această coaliţie va continua fie sub forma guvernului de militari cu participarea reprezentanţilor celor patru partide ca miniştri de stat, fie sub aceea a unui guvern alcătuit numai din reprezentanţi ai partidelor reprezentate în BND, portofoliile

fiind distribuite după ponderea politică a partidelor, ceea ce ar fi asigurat PNŢ şi PNL majoritatea în cadrul cabinetului.

PCdR urmărea însă controlul puterii prin trecerea de la coaliţia autentică la cea fictivă, adică la satelitizarea partidelor participante la noua alianţă politică. Primul pas în această direcţie a fost publicarea la 26 septembrie 1944 a Proiectului de platformă a unei noi coaliţii, denumită Frontul Naţional Democrat (FND), care îşi propunea să instaureze „un regim de reală democraţie parlamentară", prin unirea „tuturor forţelor naţionale democratice" din România; în afară de sprijinirea efortului de război, platforma prevedea exproprierea moşiilor de peste 50 ha, „condiţii omeneşti de muncă pentru muncitori, funcţionari, cărturari", „salariu minimal în raport cu scumpetea"; dreptul la organizare sindicală, „acordarea de credite ieftine, pe termen lung, sinistraţilor nevoiaşi pentru refacerea gospodăriilor lor", „naţionalizarea Băncii Naţionale şi a celor 18 mari bănci", „controlul tuturor cartelurilor şi naţionalizarea celor din industria de bază". Aceste ultime două puncte vor fi puse apoi în surdină pentru a se obţine – cum se va vedea – colaborarea grupării liberale a lui Gheorghe Tătărescu.

PNŢ şi PNL au înţeles imediat că noua formulă a FND era o tentativă de a le „îneca" într-o alianţă controlată de comunişti. PSD, preocupat să nu fie depăşit dinspre stânga de comunişti, a urmat obedient linia PCdR. „Îmi pare rău de Titel Petrescu – scrie generalul Sănătescu, în jurnalul său la 18 octombrie 1944 –, care merge la remorca comuniştilor". Pentru a provoca căderea guvernului, preşedintele PSD şi L. Pătrăşcanu şi-au dat demisia.

În timp ce manifestaţiile organizate de PCdR creau o stare de tensiune, la 25 octombrie au luat sfârşit operaţiile de eliberare a Transilvaniei de Nord prin lupta comună a trupelor române şi sovietice. Ziua eliberării oraşelor Carei şi Satu Mare – 25 octombrie – era şi ziua de naştere a regelui Mihai, omagiat astfel de către armată.

Situaţia în zona eliberată a Transilvaniei rămânea însă tensionată. Potrivit instrucţiunilor date la 26 august de guvernul ungar: „Pentru cazul în care Transilvania de Nord ar fi ocupată de trupe ruso-române, întreaga minoritate maghiară din Transilvania (civilii) a primit instrucţiuni spre a se organiza în cadrul unui partid comunist, colaborând intens şi chiar exagerat cu autorităţile ruseşti de ocupaţie, supralicitându-i pe români. În felul acesta, ea ar putea obţine simpatia

autorităților militare rusești, complicând considerabil opera de reîncadrare în statul român".

Numărul însemnat de maghiari din PCdR și instrucțiunile de mai sus (interceptate de legația română de la Helsinki) au făcut ca în structurile administrative din Transilvania de Nord elementul maghiar să capete o pondere deosebită, fiind preferat de comandamentul sovietic întrucât în rândurile populației românești simpatiile pentru PNȚ și liderul său, Iuliu Maniu, erau foarte puternice.

Criza de guvern, declanșată prin demisiile lui L. Pătrășcanu și C. Titel Petrescu, a luat sfârșit la 5 noiembrie, prin constituirea unui guvern „politic", prezidat tot de generalul C. Sănătescu (inițial se făcuse apel la generalul N. Rădescu, dar locțiitorul președintelui Comisiei Aliate de Control, generalul Vinogradov, și-a arătat preferința pentru Sănătescu). Rolul hotărâtor al generalului sovietic în soluționarea crizei de guvern este dezvăluit în jurnalul lui Sănătescu: „Am fost chemat aseară de generalul Vinogradov să mă întrebe care este situația guvernului (de reținut că primul-ministru al României fusese convocat de un general sovietic – n.n.). I-am spus că mai am dificultatea Ministerului Agriculturii, care socotesc că trebuie să revină național-țărăniștilor. Generalul Vinogradov mi-a spus să mă culc liniștit că totul se va petrece așa cum doresc eu. În adevăr, a doua zi s-au prezentat la mine Pătrășcanu și Gheorghiu-Dej ca să-mi spună că renunță la Ministerul Agriculturii; probabil au primit ordin de la generalul Vinogradov să cedeze. Așa am putut constitui al doilea guvern de sub președinția mea".

Rezistența fermă a regelui Mihai, sprijinit de I. Maniu și C.I.C. Brătianu, a împiedicat numirea candidatului propus de comuniști și sprijinit de generalul Vinogradov la Ministerul de Război: generalul C. Vasiliu-Rășcanu, omul prin care PCdR voia să controleze armata. Față de opoziția suveranului și a PNȚ și PNL la această numire, generalul Sănătescu a preluat el Ministerul de Război.

Evident, Vinogradov însuși se conforma ordinelor primite de la Moscova. După încheierea acordului de procentaj, Stalin nu avea interes să accelereze ritmul procesului de instăpânire la putere a comuniștilor, pentru a nu-i alarma pe aliații occidentali. Dacă în anii 1941–1943 Churchill și Roosevelt se temuseră că, sub presiunea pierderilor considerabile, Stalin ar fi putut să încheie o pace separată cu Germania, lăsând Marea Britanie și SUA în fața unui Wehrmacht eliberat de războiul pe două fronturi (de aici concesiile numeroase

şi grave făcute dictatorului sovietic), acum, când Armata Roşie înainta vertiginos spre inima Europei, era rândul lui Stalin să se teamă că, printr-un reflex de solidaritate „capitalistă" – mai exact pentru a împiedica prin orice mijloc comunizarea Occidentului –, SUA şi Marea Britanie vor ajunge la înţelegere cu opozanţi ai regimului nazist pentru a menţine o Germanie fără Hitler. Atât timp cât moderaţia se dovedea atât de productivă – o confirma, între altele, acordul de procentaj – Stalin nu avea de ce să forţeze desfăşurările politice din România.

Scurt timp după formarea celui de al doilea guvern Sănătescu, în vreme ce A.I. Vîşinski se afla în prima sa vizită în România, Moscova a ordonat expulzarea administraţiei române din teritoriul eliberat al Transilvaniei. Pretextul era asigurarea securităţii în zona din spatele frontului; în realitate, Kremlinul voia să dispună de un mijloc de presiune asupra guvernului român, restaurarea autorităţilor române în această zonă devenind, în curând, o miză în lupta pentru putere a PCdR.

În raportul său din 30 decembrie 1944 privind situaţia din Transilvania, Nicolae Goldberger, secretarul Comitetului regional al PCdR, arăta că se călăuzeşte după tezele formulate de Vasile Luca: „1. Transilvania de Nord nu aparţine în acest moment nici Ungariei, nici României, deşi condiţiile armistiţiului încheiat de Uniunea Sovietică şi Aliaţi, pe de o parte, şi România, pe de alta, nu recunosc Dictatul de la Viena şi făgăduiesc României Transilvania sau cea mai mare parte a ei. Faptul că guvernul Blocului Democratic (referire la BND, care includea PNŢ, PNL, PSD şi PCdR – n.n.) nu a respectat condiţiile armistiţiului, neîndeplinind chiar cele mai elementare cerinţe ale acestui armistiţiu, a dus la actuala situaţie din Transilvania de Nord; 2) Administraţia, trimisă de guvernul de la Bucureşti, în loc să fie cu adevărat democratică şi să respecte drepturile egale ale tuturor naţionalităţilor din Transilvania, a fost, după cum se ştie, prin acţiunile ei o administraţie colonizatoare, reacţionară şi fascistă, ceea ce armata sovietică eliberatoare nu putea permite".

Existenţa celui de al doilea cabinet Sănătescu s-a dovedit efemeră. Situaţia din ţară este perfect redată de primul-ministru în jurnalul său: „Comuniştii îşi urmează planul dictat de la Moscova şi scot masele de lucrători la manifestaţii. Miniştrii comunişti din guvern nici nu se interesează de treburile departamentelor lor, fiind ocupaţi cu întrunirile şi discursurile incendiare ce trebuie să ţină la aceste întruniri. Sufletul Partidului Comunist Român este o evreică –

Ana Pauker – sosită din Rusia, şi un ungur – Vasile Luca. Manifestaţiile lucrătorilor produc dezordine şi o scădere a producţiei. Cu toate apelurile ce fac către membrii guvernului, nu găsesc înţelegerea necesară la comunişti – de a ne aşterne pe lucru serios şi a scăpa ţara asta din greutăţile prin care trece".

Agitaţiile puse la cale de comunişti vizau obţinerea ministerelor de Interne şi de Război cu preţul căderii guvernului Sănătescu. În stadiul actual al documentării, nu se poate stabili cu certitudine raportul dintre directivele Moscovei şi iniţiativele PCdR – stimulat de „modelul bulgar", adică de rapiditatea cu care comuniştii din ţara vecină luaseră sub control principalele pârghii ale aparatului de stat – în declanşarea noii crize de guvern, soluţionată prin constituirea cabinetului prezidat de generalul Nicolae Rădescu.

Dacă cele spuse de Vîşinski lui Sănătescu – „nu trebuia să mă grăbesc să-mi dau demisia şi era mai bine să fi continuat tot eu guvernarea" – puteau să fie o simplă camuflare a rolului Moscovei în iniţierea crizei, cert este că L. Pătrăşcanu, într-o discuţie cu corespondentul Agenţiei TASS, V. Morev, la sfârşitul anului 1944, i-a spus că FND a săvârşit o greşeală prin provocarea crizei de guvern, deoarece nu a izbutit să aducă în fruntea Ministerului de Război pe omul său, generalul C. Vasiliu-Răşcanu, iar ca prim-ministru a venit generalul N. Rădescu, „un reacţionar nu prost şi energic", în timp ce pe fostul premier „FND îl avea în buzunar" (de adăugat că generalul Rădescu preluase şi portofoliul Internelor). Concluzia lui Pătrăşcanu era că poziţia lui Maniu s-a consolidat ca urmare a manifestaţiilor organizate de FND, care speriaseră o însemnată parte a opiniei publice, şi a evenimentelor din Grecia, unde, adăugăm noi, graţie acordului de procentaj, prezenţa britanică începea, încă firav deocamdată, să stăvilească elanul comunist.

Dacă L. Pătrăşcanu credea că Maniu îşi întărise poziţiile, preşedintele PNŢ începea să înţeleagă un adevăr dureros: România fusese abandonată de Marea Britanie şi SUA în sfera de influenţă sovietică. El s-a adresat reprezentanţilor celor două mari democraţii occidentale la Bucureşti, cerându-le să-i spună care erau intenţiile Londrei şi Washingtonului faţă de România. Raportul din 9 decembrie 1944 al reprezentantului politic al SUA la Bucureşti, Burton Berry, despre conversaţia sa cu Maniu dă la iveală drama omului politic apăsat de sentimentul culpabilităţii născut din constatarea că a acţionat greşit la 23 august: „Mi-a spus că dacă ar fi ştiut că li se va da mână liberă sovieticilor să aplice termenii

armistițiului nu l-ar fi sfătuit pe rege să semneze armistițiul. Era supărat că presiunea sa și acțiunea românească ce a rezultat din aceasta au făcut ca linia Focșani–Galați, care ar fi putut să fie menținută mult timp, să avanseze până la porțile Budapestei [...]. Cu multă emoție, Maniu m-a întrebat dacă America și Marea Britanie doreau ca România să devină o parte a Uniunii Sovietice. «Dacă este așa, vă rog să-mi dați un sfat în consecință, căci aceasta se poate aranja ușor, și chiar astăzi, așa târziu cum este, pot aranja lucrurile în avantajul României, mai bine decât pot să o facă comuniștii». Apoi a repetat că, dacă intenția noastră era să abandonăm România, aveam față de el datoria să i-o spunem, iar el datora poporului român asigurarea celor mai bune condiții cu putință". Sir Archibald Clark Kerr, ambasadorul britanic la Moscova, avea să recunoască mai târziu ce greu i-a venit să mintă pe un om ca Maniu când i-a pus aceeași întrebare privind abandonarea României de către Marea Britanie și SUA. Descurajarea a pus stăpânire progresiv pe liderii partidelor democratice, care au constatat că, spre deosebire de comuniști, teleghidați și sprijiniți la tot pasul de Moscova, forțele angajate în apărarea democrației nu au primit decât ceea ce anglo-americanii numesc *„lip-service"* (vorbe goale). Este ilustrativ, din acest punct de vedere, că, în finalul raportului citat mai sus, Burton Berry conchidea: „Este timpul să i se adreseze lui Maniu un mesaj de încurajare". Nici măcar acesta nu a venit!

Un ciudat fenomen de psihologie colectivă a fost credința puternică și durabilă a opiniei publice că Occidentul și, în primul rând SUA, vor sfârși prin a smulge România de sub cizma sovietică. „Vin americanii!", a fost expresia care a sintetizat o atitudine politică și o stare de spirit. Ele au rezistat tuturor dovezilor de dezinteres al capitalelor occidentale față de țările rămase după „cortina de fier" și abia după zdrobirea revoluției ungare de către Armata Roșie în 1956, sub privirile pasive ale Occidentului, est-europenii și, între ei, românii au început să se smulgă dorințelor luate drept realitate. Până atunci însă americanii au fost așteptați chiar cu prețul unui al treilea război mondial.

Pe măsură ce documentele sovietice vor intra în circuitul științific, va putea fi mai bine cunoscută politica Uniunii Sovietice în spațiul est-european, care avea să devină sfera ei de influență. A existat încă din 1944–1945 intenția – materializată într-un plan – de comunizare a acestei sfere, un plan în mai multe etape, urmat și realizat de partidele comuniste sub directa și stricta supraveghere a Moscovei, sau Stalin a reacționat la contexte politico-militare specifice și abia în a doua

jumătate a anului 1947 – în replică la Planul Marshall – a decis să impună modelul sovietic ţărilor din zona de hegemonie sovietică?

A existat un program minimal şi unul maximal al politicii sovietice în glacisul ei strategic: guverne de coaliţie cu participarea forţelor de stânga şi, respectiv, regim comunist axat pe modelul sovietic? A fost vorba de obiective diferite sau de faze succesive ale unui proces planificat de Kremlin? Sunt întrebări la care, în prezent, nu se poate răspunde decât ipotetic.

Sigur este că, în aprilie 1945, Stalin a spus delegaţiei iugoslave conduse de I.B. Tito şi venite la Moscova: „Acest război nu este ca acelea din trecut. Oricine ocupă un teritoriu impune şi propriul său sistem social. Fiecare impune propriul său sistem social, până unde înaintează armata lui". Era vorba, aşadar, de impunerea sistemului zis socialist până la limitele de avans ale Armatei Roşii. Un socialism după chipul şi asemănarea celui sovietic sau unul adaptat condiţiilor specifice ale fiecărei ţări ocupate de trupele sovietice? Se pare că în anii 1945–1947 Stalin, nu numai din considerente tactice, era dispus să accepte ca fiecare ţară din sfera sovietică de supremaţie să urmeze propria cale spre socialism.

La începutul lui ianuarie 1945, Stalin i-a convocat la Moscova pe Gheorghiu-Dej, Ana Pauker şi Gheorghe Apostol. El le-a dat instrucţiuni în vederea acţiunilor destinate să câştige sprijinul pentru un guvern al FND, alianţa politică aflată sub controlul comuniştilor: reforma agrară (de la care urmau să fie exceptate domeniile Coroanei şi proprietăţile mănăstirilor!), renunţarea la revendicarea naţionalizării, atragerea grupării Gh. Tătărescu şi – argument capital! – acreditarea ideii că numai un guvern FND putea readuce Transilvania de Nord României. României i se mai promitea – ca o recompensă dacă avea un guvern FND – un tratat de ajutor reciproc, după modelul celui încheiat de URSS cu Cehoslovacia în 1943. Promptă în executarea acestor directive, Ana Pauker a explicat, la 24 ianuarie 1945, delegaţilor PCdR din nordul Transilvaniei (Cluj, Baia Mare): „Deci, trebuie arătat întregului popor că Transilvania nu este împreună cu România, din cauza faptului că Uniunea Sovietică nu are încredere în guvernele care au fost până acum, pentru că nu au fost guverne democratice".

În vederea trecerii de la coaliţia reală la coaliţia fictivă, Stalin a decis în favoarea lui Gheorghiu-Dej, în competiţia care îl opunea Anei Pauker pentru postul de secretar general al PCdR. Potrivit relatării lui Dej, consemnată de Silviu Brucan, Stalin şi-ar fi explicat astfel

hotărârea față de Molotov, care era favorabil Anei Pauker: „Dragă Viaceslav Mihailovici, Ana e o tovarășă bună, de încredere, dar, vezi tu, ea este evreică și de origine burgheză, iar partidul din România are nevoie de un conducător din rândurile clasei muncitoare, un adevărat român". Stalin s-a îndreptat apoi spre Gheorghiu-Dej și i-a dat mâna. „Am decis. Îți urez succes, tovarășe secretar general". Astfel, în câteva minute, întocmai cum hanii Hoardei de Aur dădeau *„iarlîk"* (document scris) de domnie cnejilor ruși aflați în vasalitatea lor, tot astfel noul Genghis-han decidea rapid cine să-i guverneze provinciile vastului său imperiu.

Este de amintit că, la 28 februarie 1941, ministrul URSS la București, A.I. Lavrentiev, discutând cu Ion Antonescu problema unui schimb de deținuți politici, i-a nominalizat doar pe Gheorghiu-Dej și Ana Pauker. Generalul a obiectat că Ana Pauker mai fusese eliberată, plecase în URSS, revenise în țară și, spunea el, organizase o răscoală locală. Și totuși, în cele din urmă, Ana Pauker a fost „schimbată" în mai 1941 cu Ion Codreanu, și a plecat în URSS.

Gheorghiu-Dej putea fi, ca „adevărat român", secretar general al partidului, dar el era departe de a avea cuvântul hotărâtor în politica PCdR. În realitate, o troică mai mult sau mai puțin vizibilă decidea în toate problemele importante; ea era alcătuită din Emil Bodnăraș, Vasile Luca și Ana Pauker (ordinea enumerării indicând și importanța reală a personajelor). În calitate de șef al Serviciului de Informații al PCdR, E. Bodnăraș dispunea de un cvartet sovietic: Pantiușa, Serghei, Vania și Mișa, adică Pantelei Bodnarenco, faimosul Pantiușa (românizat în Gheorghe Pintilie), Serghei Niconov (Sergiu Nicolau), Ivan Didenco (Ioan Vidrașcu), Mișa Povstanski (Vasile Posteucă), toți agenți secreți sovietici veniți în România în diverse perioade cu misiuni de spionaj, arestați de autoritățile române și deveniți apoi auxiliarii de nădejde ai omului de încredere al Moscovei, Emil Bodnăraș (lor li se va încredința, între altele, misiunea de a-l supraveghea pe Pătrășcanu).

În pregătirea răsturnării guvernului Rădescu, un rol important i-a revenit lui Vasile Luca, în calitate de secretar general al FND. În spiritul politicii Moscovei de a păstra aparențele guvernului de coaliție și a spiritului de colaborare, el spunea în ședința conducerii FND din 31 ianuarie 1945: „Trebuie să fim puțin mai diplomați și să mai turnăm puțină culoare în guvernul care îl facem. Aceasta nu înseamnă că noi vom renunța la vreunul din principiile noastre de

luptă sau din ceea ce trebuie să realizăm. Noi vrem să mergem cu legea. Nu putem veni acum cu chestiunea că nu recunoaştem factorul constituţional (regele – n.n.), cu acţiuni de răsturnare prin forţă. Avem o grupare Tătărescu şi o altă grupare, hai să nu spunem a lui Tătărescu, personal, ci a unei figuri cunoscute, acceptabile, liniştitoare pentru burghezia românească în momentul de faţă. *Nu uitaţi că, după platforma noastră, acţiunea FND a început să scadă* (subl.n.). Şi atunci luăm o figură liniştitoare şi dovedim că în afecţiunea noastră vrem să fim loiali cu regele şi vrem să lucrăm".

Ana Pauker, referindu-se la argumentul regelui că în guvernul de coaliţie trebuie să fie reprezentate toate partidele cu mare pondere politică (referire la PNŢ şi PNL), exclama iritată: „Cu alte cuvinte, în ţară încă nu şi-a exprimat dorinţa să ne aibă pe noi. Este un argument foarte rău pentru ei, întrucât noi îi vom da peste cap. Noi nu avem timp să aşteptăm şi de bătut în loc" (sic!).

INSTAURAREA REGIMULUI COMUNIST ÎN ROMÂNIA

Scenariul de răsturnare a guvernului elaborat de PCdR era axat pe manifestaţii de stradă şi ocuparea de prefecturi şi primării, care, creând o stare de instabilitate şi confuzie, să deschidă drumul comuniştilor spre preluarea puterii, încredinţată însă de factorul constituţional, adică de rege.

În pofida unor astfel de acţiuni, care au culminat cu mitingul FND ţinut în Piaţa Palatului regal (24 februarie 1945), PCdR nu a izbutit să răstoarne guvernul Rădescu. Se adeverea caracterizarea dată de Pătrăşcanu că, spre deosebire de predecesorul său, primul-ministru nu era „în buzunarul" FND. Generalul Rădescu şi-a întemeiat însă rezistenţa la asaltul comunist pe o percepţie greşită: el a crezut că fermitatea arătată de Marea Britanie în Grecia faţă de încercarea comuniştilor de a lua puterea se va manifesta şi în România. Nu avea de unde să ştie că baza acordului Churchill–Stalin era România pentru URSS, în schimbul Greciei pentru Marea Britanie.

Sub pretextul că Rădescu a dat ordin să se tragă în manifestanți (în realitate a fost vorba de o provocare bine organizată de sovietici și comuniști), A.I. Vîșinski, venit la București (27 februarie), a cerut imediata înlocuire a generalului. Sosirea emisarului lui Stalin este dovada cea mai elocventă a slăbiciunii comuniștilor, incapabili să ia puterea fără ajutorul lui „Big Brother".

Asupra regelui, Vîșinski a exercitat presiuni și amenințări, când a constatat că suveranul voia să păstreze formula unui guvern de reală coaliție prezidat de prințul Barbu Știrbey. În fața refuzului categoric al lui Vîșinski de a accepta propunerile regelui, în spiritul procedurilor constituționale, Mihai a vrut să abdice, dar, în urma consultărilor, a renunțat (Dinu Brătianu, cel mai bătrân om politic al țării, i-a cerut să nu părăsească țara) și l-a numit pe Petru Groza prim-ministru.

Două au fost rațiunile care l-au determinat pe rege să cedeze: promisiunea restituirii Transilvaniei de Nord și cea de atenuare a rigorilor materiale ale aplicării armistițiului.

Brutalitatea cu care Stalin a acționat în impunerea guvernului Groza rămâne până astăzi subiect de controversă. La Conferința de la Ialta (4–11 februarie 1945), el se arătase conciliant, lăsând lui Roosevelt și Churchill imaginea unui binevoitor Uncle Joe. Ei se despărțiseră într-o atmosferă de încredere, care i-a făcut pe cei doi interlocutori occidentali să creadă că bazele cooperării postbelice sunt asigurate. Ce l-a determinat pe Stalin să adopte în România o atitudine atât de dură, care, prin spulberarea imaginii surâzătoare de la Ialta, s-a dovedit contraproductivă în relațiile interaliate?

Americanul William McCagg crede că „lovitura din România de la 27 februarie 1945 (data sosirii lui Vîșinski la București – n.n.) a fost începutul unei testări sovietice deliberate a răspunsurilor politice ale Aliaților". Pentru canadianul Perry Bidiscombe, instalarea guvernului Groza a fost răspunsul Moscovei la descoperirea unei rețele subterane organizate de „guvernul național" de la Viena, condus de Horia Sima, Grupul etnic german, al cărui șef era Andreas Schmidt, și un grup de militari, care încerca să-l atragă și pe comandantul Armatei 4 române, generalul Gheorghe Avramescu (ginerele acestuia, locotenentul Ilie-Vlad Sturdza, fiul prințului Mihail Sturdza, ministru de Externe în guvernul Sima de la Viena, trecuse încă din toamnă frontul în liniile germane și încerca să stabilească legătura cu socrul său). Rețeaua urmărea organizarea unui „23 august pe

de-andoaselea" (Horia Sima), destinat să scoată România de sub ocupaţia sovietică printr-o acţiune internă conjugată cu o ofensivă germană în Ungaria. Dispunând de un agent dublu – radiotelegrafistul reţelei –, sovieticii au fost la curent cu pregătirile reţelei, astfel că, în ajunul declanşării ofensivei germane din zona lacurilor Balaton-Velencei, începută la 6 martie 1945, ei l-au arestat pe generalul Avramescu, după ce, cu puţin timp mai înainte, îi arestaseră pe Andreas Schmidt şi pe Constantin Stoicănescu, emisarul lui Horia Sima. În întâlnirea cu regele Mihai, din după-amiaza zilei de 6 martie, mareşalul R.I. Malinovski a stăruit asupra primejdiei reprezentate de această acţiune subversivă pentru spatele frontului sovietic.

În stadiul actual al documentării, explicaţia cea mai plauzibilă a acţiunii sovietice este (după opinia noastră) că ea a reprezentat replica simetrică la acţiunea lui W. Churchill în Grecia, unde, premierul, sosit la Atena în chiar ziua de Crăciun (25 decembrie 1944), a izbutit să blocheze accesul la putere al comuniştilor, lipsiţi de sprijinul sovietic după acordul de procentaj. Stalin a acţionat mult mai brutal în România, dar tot în spiritul acordului de procentaj, care-i dădea o pondere de 90% în problemele româneşti. Spre deosebire de premierul britanic, venit la faţa locului, dictatorul sovietic s-a mulţumit să-şi trimită emisarul pentru a instaura un regim controlat de comunişti.

Este sigur că intervenţia brutală a Kremlinului, prin trimisul său A.I. Vîşinski, a temperat – dacă nu chiar spulberat – euforia de la Ialta şi a sporit suspiciunile Londrei şi Washingtonului asupra adevăratelor intenţii ale lui Stalin, astfel că nu este cu totul lipsită de temei opinia potrivit căreia 6 martie 1945 reprezintă întâia manifestare a Războiului rece.

Angajate în negocieri cu URSS în problema Poloniei, SUA şi Marea Britanie au considerat că miza era mult mai importantă la Varşovia decât la Bucureşti. Dacă în 1944, între România şi Grecia, Londra, sprijinită de Washington, a dat întâietate Greciei, în 1945, între România şi Polonia cele două mari democraţii apusene au dat preferinţă Poloniei, deşi nici la Varşovia sprijinul occidental nu va fi atât de consistent încât să poată împiedica instituirea controlului sovietic prin partidul comunist.

Guvernul impus de Vîşinski regelui se autointitula cu o formulă înşelătoare „de largă concentrare democratică". În realitate, el era întruchiparea unei tipice coaliţii fictive, întrucât, sub conducerea comuniştilor, cabinetul nu cuprindea decât partide şi organizaţii aliate ale PCdR sau criptocomuniste, precum şi „tovarăşi de drum" ai PCdR, între care cel mai important era Gheorghe Tătărescu.

Alianţa cu fostul prim-ministru liberal – omul responsabil (în calitate de subsecretar de stat la Interne) de reprimarea rebeliunii numită de comunişti „răscoala" de la Tatar-Bunar – nu se încheiase fără ezitări şi rezerve atât din partea unor comunişti cât şi a unor social-democraţi. Moscova îl dorea însă prezent în guvern şi ei îi aparţinea cuvântul hotărâtor. Două erau raţiunile sale de a-l alătura pe omul politic „burghez" comuniştilor. În cosmetica politică, destinată să convingă Occidentul că URSS nu aducea la putere partidele comuniste în ţările ocupate de Armata Roşie, ci sprijinea coaliţii ale forţelor „antifasciste", prezenţa lui Gheorghe Tătărescu (ca vicepremier şi ministru de Externe) era arhioportună: un fost prim-ministru al unui guvern regal, binecunoscut în Occident şi în relaţii strânse cu preşedintele Cehoslovaciei, Edvard Beneš, el însuşi convins că, în condiţiile geopolitice de la sfârşitul celui de-al doilea război mondial, „lumina vine de la Răsărit". Oricât de criticat ar fi fost oportunismul lui Tătărescu, el purta, în percepţia occidentală, o anumită respectabilitate „burgheză", pe care sovieticii, cu marea lor abilitate, erau hotărâţi să o exploateze la maximum. În al doilea rând, Gheorghe Tătărescu era, tocmai prin trecutul său, uşor şantajabil. Adversar neîmpăcat al fostului prim-ministru liberal, I. Maniu cerea arestarea şi judecarea lui Tătărescu, alături de criminalii de război, ca fiind vinovat de dezastrul ţării. Aşa cum s-a spus cu o formulă potrivită, Tătărescu avea de ales între banca acuzării şi banca guvernului; alegerea nu era greu de făcut.

El a încheiat cu Vîşinski un „*gentleman's agreement*" (termenul a fost folosit de Vîşinski), ale cărui clauze sunt încă necunoscute. La 6 septembrie 1945, într-o convorbire între cei doi, Tătărescu a spus: „Eu mi-am îndeplinit toate obligaţiile faţă de Dvs. [...] şi cred că le-am depăşit". Vîşinski i-a răspuns că înţelegerea fusese îndeplinită de ambele părţi.

Şi totuşi intrarea în guvernul Groza a lui Tătărescu nu era un simplu act de oportunism sau de supravieţuire politică. Aşa cum s-a

arătat mai sus, el fusese unul dintre puţinii oameni politici din România care înţelesese că soarta ţării nu va depinde de Londra şi Washington, ci de Moscova. În consecinţă, strategia sa politică s-a întemeiat pe noua realitate geopolitică şi a făcut din strânsa – foarte strânsa – colaborare cu URSS piatra unghiulară a politicii sale, spunându-le repetat acest fapt reprezentanţilor sovietici cu care venea în contact. Ceea ce Tătărescu nu le-a mărturisit era că, în acelaşi timp, el dorea să priveze PCdR de monopolul bunelor raporturi cu Moscova, altfel spus, să nu-i lase pe comunişti să deţină statutul de „copiii preferaţi" ai Kremlinului. Evident, era o iluzie, dar cel care o nutrea voia să servească astfel interesul naţional.

Belu Zilber, cu muşcătoarea sa ironie, a făcut o paralelă sugestivă între luarea puterii de către bolşevici la Petrograd şi de către comuniştii români la Bucureşti: „În seara de 7 noiembrie 1917, la Smolnîi, Lenin şi Troţki n-aveau timp să mănânce. Conduceau o revoluţie reală. La Bucureşti, în seara de 6 martie 1945, guvernul revoluţionar bea şampanie la sediul Comitetului Central. Irezistibilă, comedia a ţâşnit, ca totdeauna în istoria noastră, după pleaşcă. Nu cred să existe în vreo altă limbă un cuvânt atât de expresiv pentru întâlnirea cu norocul". Pentru comuniştii din România, incapabili să ia puterea prin forţele proprii, „pleaşca" a fost ocupaţia sovietică. Stalin, prin Armata Roşie, a impus ceea ce acelaşi Belu Zilber numea atât de exact „socialismul prin descălecat" (adică al comuniştilor veniţi în furgoanele Armatei Roşii şi deveniţi marionetele ocupantului sovietic).

Comuniştii se autoiluzionau însă, încercând să prezinte instalarea guvernului Groza şi ca pe o victorie obţinută prin forţe proprii. Iosif Rangheţ (încă Rangecz!) explica, la 12 martie 1945, instructorilor regionalelor PCdR: „Vă aduceţi aminte că în evenimentele din 23/8 partidul nostru a spus că factorul principal a fost Armata Roşie, pe urmă a fost poporul român şi partidul nostru, care a contribuit la acest eveniment [...] dacă la 23/8 am primit un mare ajutor de la guvernul sovietic şi poporul sovietic, atunci la 6/3 am primit şi mai mult, tovarăşi, dar am putut să-l primim pentru că la 6/3 au fost mobilizate masele largi ale poporului de la oraşe şi sate" (am păstrat grafia stenogramei).

Dacă este să dăm crezare informaţiei comunicate OSS (Oficiul/ Biroul Serviciilor Strategice – serviciul de spionaj american) de

unul din agenţii săi din România, AD-201 (Theodor Negropontes), la 7 martie 1945, aşadar, a doua zi după instalarea guvernului Groza, o echipă de emisari sovietici venită în România s-a întâlnit cu Ana Pauker, Constantin Pârvulescu şi Constantin Doncea, cărora le-a transmis un plan de măsuri ce trebuiau înfăptuite în următorii trei ani: abolirea monarhiei, lichidarea partidelor „istorice", crearea structurilor represive şi militare după model sovietic, reforma agrară, dar şi pregătirea condiţiilor pentru colectivizarea agriculturii, lichidarea băncilor, închiderea ţării faţă de Occident, atât pe plan economic, cât şi cultural şi uman.

Deşi cercetătorul american Eduard Mark a pus cu argumente ce nu pot fi ignorate sub semnul întrebării autenticitatea acestui plan, este de netăgăduit că, în perioada 1945–1948, el a fost executat punct cu punct.

Încă din primele zile, cabinetul Groza s-a lansat într-o activitate febrilă menită să atenueze şocul provocat în opinia publică de schimbarea de guvern care era, în fapt, o schimbare de regim. Evident, atunci foarte puţini erau aceia care îşi dădeau seama că la 6 martie 1945 a început o nouă perioadă în istoria României, perioadă care avea să dureze 45 de ani. Cea mai mare parte a opiniei publice considera că noua formulă politică va fi efemeră pentru că... „Occidentul nu ne lasă!" Dincolo de speranţele în ajutorul Apusului, se afla însă realitatea descrisă corect de generalul C.V.R. Schuyler, reprezentantul SUA în Comisia Aliată de Control: „Actualul guvern român este un guvern minoritar, impus naţiunii prin presiuni sovietice directe. Acest guvern este dominat de Partidul Comunist Român, care reprezintă, probabil, mai puţin de 10% din populaţia românească. Marea majoritate a poporului român este profund naţionalistă şi se opune energic sistemului comunist sub orice formă".

Pentru a dezarma această ostilitate de care guvernanţii erau conştienţi, primul pas a fost restaurarea administraţiei române în nord-estul Transilvaniei, prezentată ca un gest generos din partea URSS, făcut numai pentru că la Bucureşti se afla un guvern ce se bucura de încrederea lui Stalin. Pentru a consolida poziţia guvernului Groza, revenirea autorităţilor române în nord-estul Transilvaniei a fost prezentată ca fiind satisfacerea de către Stalin, la 9 martie, a cererii formulate în acest sens, cu o zi înainte, de către Petru Groza şi Gh. Tătărescu. La festivităţile de la Cluj, organizate cu acest prilej,

alături de rege şi de membrii guvernului a fost de faţă şi A.I. Vîşinski, invitat de asemenea să participe la o şedinţă solemnă a Consiliului de Miniştri, ţinută la Cluj, unde se relevă gestul sovietic şi se exprimă recunoştinţa faţă de Stalin. Oricât de mare era satisfacţia opiniei publice de a vedea Transilvania de Nord reintegrată administrativ statului român, ea nu putea trece cu vederea că actul acesta, mult aşteptat, apărea ca un dar al Moscovei făcut instrumentelor sale de la Bucureşti şi că absenţa de la Cluj a reprezentanţilor Marii Britanii şi SUA dovedea că situaţia noii formaţii guvernamentale nu era – sau se spera să nu fie – aşa de sigură cum o prezentase Vîşinski la Cluj: „un guvern de lungă durată, de mare putere de muncă, de îndrăzneţe încercări, de mari fapte eroice, de mare glorie!".

Păcatul originar al guvernului Groza – zămislirea lui prin intervenţia în forţă a Moscovei – s-a răsfrânt şi asupra reformei agrare, decretată la 23 martie, în urma căreia circa 1,4 milioane de ha au fost expropriate, aproximativ 1,1 milioane ha fiind trecute în proprietatea a 900 000 de familii, aşadar, o reformă cu mult mai modestă decât cea din 1921, dar prezentată de propaganda oficială ca o rezolvare a problemei agrare. Chiar dacă printre beneficiarii reformei s-au aflat 400 000 de familii de ţărani fără pământ, era în realitate vorba de un „dar otrăvit", întrucât împroprietărirea era destinată să câştige simpatiile ţărănimii pentru noul regim, ale cărui adevărate intenţii aveau să fie dezvăluite patru ani mai târziu, când va fi lansată colectivizarea agriculturii.

Regimul comunist, fie şi incipient şi camuflat, a creat în ţară o stare de indispoziţie tensionată. Defularea opiniei publice s-a făcut în spiritul firii româneşti: „luarea în băşcălie", adică „bancurile": Petru Groza, Gheorghe Tătărescu, preotul Constantin Burducea (ministrul Cultelor) şi, mai presus de toţi, Romulus Zăroni (ministrul Agriculturii) au devenit obiectul epigramelor şi anecdotelor, lansate sau atribuite lui Păstorel Teodoreanu.

În această atmosferă de opoziţie cvasigenerală, sfârşitul războiului în Europa a trecut neobservat. Şi totuşi contribuţia României la înfrângerea Germaniei naziste a fost importantă: prin efectivele angajate (538 536 militari), ea s-a plasat, potrivit unor estimări, pe al patrulea loc după URSS, SUA şi Marea Britanie (loc contestat de Polonia, care îl revendică pentru ea, avansând cifra de 595 000 militari). Operaţiile armatei române pe teritoriile Ungariei,

Cehoslovaciei şi Austriei s-au desfăşurat sub comandament sovietic, şi ostilitatea faţă de ruşi a făcut ca faptele de arme ale ostaşilor români – recunoscute chiar în ordine de zi ale lui Stalin sau ale comandanţilor sovietici – să nu aibă nici un răsunet în ţară.

Războiul din Vest a fost perceput ca un „război străin", pentru care opinia publică nu a manifestat (evident, cu excepţia rudelor celor plecaţi pe front) decât un interes insignifiant.

Încă din toamna anului 1944, generalul Gheorghe Mihail, şeful Marelui Stat Major, a pus cu o logică impecabilă problema continuării operaţiunilor militare pe teritoriile Ungariei şi Cehoslovaciei: dacă erau condamnate acţiunile de luptă ale armatei române dincolo de Nistru, atunci ele nu puteau fi justificate dincolo de frontierele de nord-vest şi vest ale României. Generalul şi-a dat demisia din şefia Marelui Stat Major la 12 octombrie 1944, a doua zi după eliberarea Clujului.

O „frăţie de arme" româno-sovietică nu era de conceput. Pe front se petreceau deopotrivă scene de umilinţă pentru comandanţii români, dar şi de reacţii demne din partea lor faţă de aroganţa militarilor roşii.

În amintirile sale, lt.-col. Gheorghe Magherescu descrie scena admonestării şi insultării generalului Vladimir Constantinescu de către generalul sovietic Sersciuk. Acesta „era atât de cumplit, atât de ameninţător, încât generalul Vladimir Constantinescu se pierdu de tot. Vladimir Constantinescu, asul sportului călare, cavaler până în ultima fibră a sa, acel ofiţer căruia nimănui nu i-ar fi trecut prin minte că ar fi putut să-l ofenseze cu cel mai mic gest, stând smirnă în faţa lui Sersciuk, primind injuriile! A salutat şi apoi, printr-o întoarcere soldăţească împrejur, a luat-o pas alergător în direcţia frontului (Sersciuk îi ordonase să plece imediat în linia întâi – n.n.), sărind peste şanţuri, trecând peste garduri şi pierzându-se în vastitatea câmpului de luptă, dispărând cu totul [...]. Dacă ni s-ar fi smuls epoleţii, dacă am fi fost loviţi, nu am fi simţit mai mult decât simţisem până atunci. Chiar dacă am fi intrat în miezul pământului, tot n-am fi scăpat de ruşinea ce ne copleşea".

Au fost însă şi atitudini demne, ca aceea a generalului Edgar Rădulescu, care, întrerupt în timp ce discuta cu un alt general român de un locotenent sovietic, ataşat Diviziei 8 cavalerie şi aflat în dezacord cu misiunea încredinţată de comandantul român acestei mari unităţi, a exclamat: „Cum? Un locotenent îndrăzneşte să se amestece

în discuția a doi comandanți de mari unități fără a fi întrebat și are tupeul să-și dea și părerea, dezaprobându-mă pe mine? Aceasta este cea mai mare necuviință și indisciplină". Apoi l-a „invitat să părăsească imediat biroul și să aștepte dispoziții". Intimidat, locotenentul sovietic s-a supus – spre surprinderea generală – ordinului. Generalul Edgar Rădulescu a mers mai departe: a cerut comandamentului sovietic ca impertinentul locotenent să fie mutat la trupă, întrucât nu corespundea misiunii de ofițer de legătură pe lângă un comandament român. Cererea i-a fost imediat satisfăcută.

La vârful armatei, unul dintre cele mai frumoase exemplare de curaj și demnitate l-a oferit ordinul generalului Gheorghe Mihail din 30 septembrie 1944 privind aprovizionarea trupelor sovietice, în cuprinsul căruia se spunea: „Armata, poliția și jandarmeria se vor opune cu ultimă energie, la nevoie recurgând chiar la arme, în cazurile când ostași sovietici, izolați sau în grupuri [...], vor încerca să ridice cu forța sau să jefuiască bunurile statului sau particulare [...]. Fac răspunzători și se vor trimite în judecata Curții Marțiale toți ofițerii și ostașii care nu vor apăra până la ultima picătură de sânge bunurile statului ce au fost date în paza și îngrijirea lor".

La 1 noiembrie 1944, L.P. Beria, comisarul poporului pentru Afacerile Interne al URSS, a trimis lui Stalin o copie a ordinului despre a cărui existență sovieticii au aflat de la șeful de stat major al Divizei 14 infanterie română în cursul unei anchete privind împușcarea de către militari români a unui ofițer al NKVD.

CAPITOLUL 3

ROMÂNIA ÎN SFERA DE HEGEMONIE SOVIETICĂ

Atitudinea mai fermă față de URSS a noului președinte al SUA, Harry S. Truman (Roosevelt a murit la 12 aprilie 1945), s-a manifestat la Conferința de la Potsdam (17 iulie–2 august 1945). Americanii, secondați de britanici, au continuat să refuze recunoașterea guvernului Groza, considerat nereprezentativ, ceea ce împiedica negocierea tratatului de pace.

Încurajat de Washington, regele a încercat să înlăture guvernul Groza, cerându-i la 20 august primului-ministru să demisioneze, pentru a face loc unui cabinet care, bucurându-se de recunoașterea celor trei mari puteri, să permită deblocarea negocierilor privind tratatul de pace. Sprijinit de Moscova, Groza a refuzat să dea curs cererii regale. La 12 septembrie, Stalin i-a telegrafiat lui Molotov, aflat la Conferința miniștrilor de Externe de la Londra (10 septembrie – 2 octombrie 1945): „Trebuie să te ții tare; nici o concesie în privința României". Suveranul a hotărât să rupă relațiile cu guvernul și a refuzat să mai semneze decretele prezentate de miniștri („greva regală"). Impasul politic era total.

Regele Mihai a fost singurul șef de stat din Europa de Est care a sfidat fățiș politica Moscovei de promovare a comuniștilor în conducerea statului.

Aliații occidentali erau departe de a fi de acord asupra conduitei de urmat în criza constituțională din România. De la început, guvernul englez considerase poziția americană ca riscantă, atât timp cât Washingtonul nu era dispus să folosească „marile mijloace" pentru a-l sprijini pe regele Mihai. Dându-și seama că mersese mult mai departe decât o cereau interesele sale în România, guvernul american a căutat o formulă care să salveze aparențele pentru a ieși cu prestigiul intact.

În plină „grevă regală", Marea Britanie a propus, la 17 septembrie 1945, ca în redactarea tratatului de pace cu România să se introducă o clauză care să prevadă că URSS putea să mențină trupe pe teritoriul acestei țări și după semnarea tratatului de pace, pentru a asigura securitatea căilor de comunicații cu trupele sovietice de ocupație din Austria. Guvernul britanic oferise astfel partenerului sovietic acoperirea legală pentru a menține sub ocupație România și după ce pacea va fi fost încheiată. „Acordul de procentaj" se dovedea astfel, încă o dată, a nu fi un simplu aranjament valabil doar până la sfârșitul războiului.

O OPERAȚIE DE COSMETICĂ POLITICĂ

Conferința miniștrilor de Externe ai SUA, URSS și Marii Britanii, ținută la Moscova (16–26 decembrie 1945), a găsit soluția care să dea satisfacție celor trei mari: câștig real pentru URSS, salvarea „feței" pentru SUA și Marea Britanie; guvernul Groza urma să dobândească reprezentativitate prin includerea a câte unui reprezentant al PNȚ și PNL, ca miniștri fără portofoliu, fiind excluși însă – la cererea părții sovietice – de la intrarea în guvern Iuliu Maniu, C.I.C. (Dinu) Brătianu și dr. Nicolae Lupu.

O comisie tripartită alcătuită din A.I. Vîșinski și ambasadorii SUA și Marii Britanii, A. Harriman și, respectiv, Sir Archibald Clark Kerr, a sosit la București la 31 decembrie 1945 pentru a-l „ajuta" pe rege în lărgirea guvernului. Încercarea suveranului de a obține „neutralizarea" Ministerului de Interne, în perspectiva apropiatelor alegeri, a fost respinsă pe loc de reprezentantul sovietic, fără ca cei doi ambasadori apuseni să fi sprijinit în vreun fel cererea legitimă a regelui. După discuții privind candidaturile lui Ion Mihalache și Bebe Brătianu, ambii respinși de guvern și de Vîșinski, sub pretext că primul ar fi fost voluntar pe frontul din est (Vîșinski i-a spus însă lui Gheorghiu-Dej că motivul real era calitatea lui Mihalache de „alter ego" al lui Maniu), iar al doilea, unul din organizatorii manifestației din 8 noiembrie 1945 (onomastica regelui Mihai prilejuise o mare manifestație de simpatie pentru suveran, organizată de PNȚ și PNL, încheiată cu ciocniri între demonstranți și poliție), s-a decis, în final, să fie admiși Emil Hațieganu (PNȚ) și Mihai Romniceanu (PNL).

URSS repurtase o dublă victorie: printr-o simplă operație de cosmetică politică obținuse recunoașterea guvernului Groza de către SUA și Marea Britanie; în al doilea rând, în guvern intraseră personalități din garnitura a doua a partidelor istorice. Lărgirea guvernului Groza nu a însemnat decât aparent revenirea la „coaliția autentică" (pentru a relua schema lui Hugh Seton-Watson); în fapt, cei doi reprezentanți ai partidelor democratice erau doar simpli figuranți. Realitatea au înțeles-o foarte bine membrii misiunii SUA la București, care au vrut să demisioneze în bloc în semn de protest față de politica țării lor în problema românească. Așa cum conchide istoricul american Paul Quinlan, ultima încercare de a restabili democrația în România eșuase. Sir Archibald Clark Kerr încheia raportul înaintat Foreign Office-ului despre călătoria în România cu aceste cuvinte: „Am părăsit Bucureștiul, așadar, cu un sentiment de tristețe și profund recunoscător că nu m-am născut în România". Diplomatul britanic știa și el că nimeni nu mai putea smulge această țară din ghiarele ursului sovietic.

CONFERINȚA DE PACE DE LA PARIS

Odată recunoscut de către SUA și Marea Britanie, guvernul Groza s-a aflat în fața a două probleme capitale: participarea României la Conferința de pace de la Paris și organizarea alegerilor parlamentare.

În capitala franceză, delegația română, condusă de Gheorghe Tătărescu, flancat însă de comuniști, a fost confruntată cu cererea Ungariei de a obține – pornind de la prevederea convenției de armistițiu că Transilvania sau „cea mai mare parte a ei" va fi restituită României – o suprafață de 22 000 km^2 din teritoriul transilvan.

Guvernul Groza, care se știa nepopular, nu putea face nici o concesie teritorială Ungariei, căci a proceda altminteri însemna o sinucidere politică, mai ales, în perspectiva apropiatelor alegeri. Într-un discurs rostit la Cluj, la 8 iunie 1946, Lucrețiu Pătrășcanu a condamnat în termeni viguroși revizionismul ungar și a subliniat că „Transilvania a aparținut și va aparține statului român în întregime [...]; noua ediție a revizionismului se leagă de tendințele bine cunoscute ale revizionismului trecut, atât de agitat în Ungaria de ieri".

Cuvântarea lui Pătrăşcanu urmărea de asemenea să câştige simpatia alegătorilor naţional-ţărănişti, atât de sensibili la problemele Transilvaniei, pentru PCR*.

Deşi Pătrăşcanu declarase că vorbeşte în numele PCR şi al guvernului, poziţia sa va fi condamnată, ulterior, ca naţionalistă şi şovină, iar în timpul îndelungatei anchete (1948–1954), încheiată cu procesul şi execuţia sa, cuvântarea de la Cluj din 8 iunie 1946 (care nu trebuie confundată cu cea din 13 iunie 1945, ţinută tot la Cluj, şi tot în problema Transilvaniei) a fost unul din capetele de acuzare.

Comuniştii din Ungaria, pentru a câştiga şi ei popularitate (la alegerile din 4 noiembrie 1945 obţinuseră 17% din voturi, faţă de 57% obţinute de Partidul Micilor Agrarieni), au sprijinit revendicările guvernului ungar (din care făceau parte). La 13 august 1946, în articolul de fond din „Szabad Nep", organul partidului comunist, se scria: „Noi înţelegem că democraţia românească, care duce o luptă înverşunată cu forţele interne ale reacţiunii şovine, nu doreşte să poarte povara concesiunilor teritoriale. Dar acelaşi lucru se aplică şi democraţiei ungare... De aceea satisfacerea cererilor modeste, cu adevărat minime, ale Ungariei ar servi şi interesele democraţiei române".

Noile revendicări fuseseră limitate la 4 000 km^2, adică o fâşie la frontieră care să dea Ungariei oraşele Arad, Oradea, Carei şi Satu Mare. Cererile ungare au fost respinse la Conferinţa de pace, care a decis că întreaga Transilvania aparţine României.

O gravă injustiţie a fost neacordarea statutului de cobeligeranţă României, în ciuda contribuţiei ei majore la victoria asupra Germaniei. Împotriva acordării amintitului statut au votat, între alţii, URSS, SUA şi Marea Britanie, România beneficiind de voturile Franţei (al cărei delegat a regretat votul dat, când a constatat că cei trei mari erau ostili acordării cobeligeranţei), Cehoslovaciei precum şi ale... Ucrainei şi Bielorusiei! Absenţa statutului de cobeligeranţă (acordat însă Italiei!) priva România de o situaţie care i-ar fi permis să atenueze clauzele economice ale tratatului, în primul rând despăgubirile de război. „Reparaţiile şi restituirile cerute prin Proiectul de Tratat în plus faţă de condiţiile Convenţiei de armistiţiu – se arăta într-un document românesc – ar avea ca urmare nu numai faptul că

* La Conferinţa naţională din 16–21 octombrie 1945, Partidul Comunist din România (PCdR) a adoptat denumirea de Partidul Comunist Român (PCR).

România va ajunge repede în situaţia de a nu putea să le îndeplinească, dar şi că ea îşi va vedea distrusă întreaga economie".

Activitatea delegaţiei române s-a desfăşurat în limitele îngăduite de sovietici (Molotov); iritat de întâlnirile membrilor delegaţiei române cu reprezentanţii occidentali, Molotov i-a convocat pe I.Gh. Maurer şi Al. Bârlădeanu şi le-a comunicat că „toate contactele (românilor – n.n.) cu delegaţiile occidentale vor trebui să înceteze, mai ales cu delegaţiile SUA şi Marii Britanii, dacă permisiunea pentru astfel de convorbiri nu a fost cerută mai dinainte şi primită".

Oricât ar părea de surprinzător, unul din membrii delegaţiei române care a încercat să-i avertizeze pe occidentali asupra naturii adevărate a raporturilor româno-sovietice a fost economistul Herbert (Belu) Zilber: „Sunt evreu şi comunist – spunea el americanilor şi altor «capitalişti». Nu ne lăsaţi complet în mâna ruşilor, căci nu numai că dispărem complet ca naţiune, dar va fi şi în detrimentul vostru, până în cele din urmă". Realist, I.Gh. Maurer le spune la un pahar de vin lui Dumitru Danielopol şi unui alt delegat, ştiuţi ca prooccidentali, că „iubeşte ţara tot aşa cum o iubim şi noi – după cum scrie cel dintâi. Dar ce vrem să facă? Ruşii sunt în ţară şi americanii sunt departe. «Noi trebuie să trăim cu ruşii. Ăsta e adevărul. Pentru voi este uşor să criticaţi şi să mă arătaţi pe mine. Tu (Danielopol – n.n.) nu ai fost în ţară de mult (rămăsese în Anglia în timpul războiului – n.n.) şi nu te mai întorci. Dar pentru ăi de stau acasă ce vrei să facă?»"

În discuţia cu Maurer, Molotov a stăruit că nici o problemă a relaţiilor sovieto-române nu trebuie discutată la Paris, ci ulterior, după încheierea Conferinţei de pace.

Respectând această cerere-indicaţie sovietică, atât P. Groza cât şi Gh. Tătărescu s-au abţinut să abordeze atunci probleme teritoriale româno-sovietice. Şeful diplomaţiei române dorea ca România să discute despre insulele de pe braţul Chilia, ocupate prin forţă de către trupele sovietice în toamna anului 1940, în timp ce primul-ministru Groza cerea ca, în schimbul insulelor dunărene, României să i se restituie Herţa şi anumite teritorii prin care trecea calea ferată Siret–Halmei. Evident, aceste dorinţe nu numai că nu aveau nici o şansă de a fi satisfăcute, dar nici nu au mai fost prezentate oficial. Ele arată însă că nici Groza, nici Tătărescu nu erau simple paiaţe manevrate de Moscova.

Tratatul de pace semnat la 10 februarie 1947 încheia capitolul dureros al participării României la cel de-al doilea război mondial: un război început în Est şi terminat în Vest, împotriva Germaniei, alături de care România intrase în război. Şi în Est, şi în Vest, obiectivul României fusese legitim: recuperarea teritoriilor pierdute în vara anului 1940. Dacă, după 23 august 1944, campania din Est a fost apreciată ca o gravă eroare sau chiar o crimă, raţiunile au fost de ordin politico-propagandistic. În realitate, redobândirea Basarabiei, nordului Bucovinei şi ţinutului Herţa era la fel de îndreptăţită ca şi redobândirea nord-estului Transilvaniei, iar continuarea operaţiilor militare dincolo de Nistru a fost tot atât de necesară, sau chiar mai necesară – având în vedere primejdia reprezentată de forţa militară a URSS – decât continuarea operaţiilor militare, dincolo de frontiera de vest a României.

Pierderile armatei române de pe cele două fronturi au fost următoarele:

	Est	Vest	Total
Morţi	71 585	21 035	92 620
Răniţi şi bolnavi	243 622	90 344	333 966
Dispăruţi	309 533	58 443	367 976
Total	624 740	169 822	794 562

ALEGERILE TRUCATE DIN 19 NOIEMBRIE 1946

Cea de a doua problemă de interes capital pentru ţară era organizarea alegerilor. Comuniştii ştiau că nu sunt populari în ţară şi încercau, la îndemnul sovieticilor, să slăbească partidele democratice prin încurajarea de tensiuni şi disidenţe. La 9 ianuarie 1946, Gheorghiu-Dej a solicitat lui Vîşinski, aflat la Bucureşti, instrucţiuni privind politica PCR în noile condiţii de după lărgirea guvernului Groza. Interlocutorul sovietic i-a cerut să stimuleze şi să sprijine în PNL pe Daniel Danielopol şi M. Romniceanu împotriva lui Dinu şi Bebe Brătianu, iar în PNŢ pe Al. Măcărescu şi E. Haţieganu împotriva lui Maniu (Vîşinski spunea că Vişoianu, venit în cursul nopţii la el, îi comunicase că Mihalache însuşi ar fi fost gata să se distanţeze de

Maniu!). Cum banii sunt *„nervus rerum"*, Gheorghiu-Dej i-a cerut lui Vîşinski un miliard de lei pentru campania electorală.

Bani risipiţi, întrucât nimeni nu mai putea să-şi schimbe opinia la vederea unui afiş sau citirea unui manifest. Bodnăraş cunoştea desigur principiul lui Stalin: „Nu contează cine şi cum votează, ci cine numără voturile", atunci când spunea că prin valorificarea unor posibilităţi oferite de legea electorală şi utilizarea unor „tehnici" nespecificate pot fi obţinute 90% din voturi.

Mai „realist", Vîşinski îi spune lui Harriman, încă în timpul călătoriei Comisiei Tripatrite în România, că la viitoarele alegeri alianţa condusă de PCR va avea 70% din voturi, PNŢ – 20%, PNL – 10%.

Rezultatele reale ale alegerilor din 19 noiembrie 1946 nu sunt cunoscute până acum. L. Pătrăşcanu, care ceruse lui Teohari Georgescu, ministrul de Interne, să i le arate, pentru a şti cum trebuie organizată în viitor politica şi propaganda PCR, a primit răspunsul că ele fuseseră arse şi că, de acum înainte, contau numai cifrele comunicate oficial, care atribuiau 79,86% din voturi Blocului Partidelor Democrate (BPD), condus de PCR , adică 378 din 414 locuri în parlament.

Istoricul Virgiliu Ţârău a descoperit şi publicat rezultatele reale pentru judeţele Cluj, Someş şi Turda. Ele se prezintă astfel:

Judeţul Cluj

Partide	BPD	UPM*	PNŢ-Maniu	Altele
Judeţ	23%	33%	42%	2%
Oraş	27%	52%	18%	3%

Nu trebuie uitat că, la acea dată, Clujul avea o populaţie majoritar maghiară, ceea ce explică marele număr de voturi acordate Uniunii Populare Maghiare, formaţiune aliată comuniştilor.

Pentru judeţul Someş, cifrele reale şi cele oficiale au fost următoarele:

Partide	Cifre reale	%	Cifre oficiale	%
BPD	22 000	22,8	65 000	67,9
UPM	18 000	18,6	14 971	15,4

* Uniunea Populară Maghiară, care îşi exprimase adeziunea la Platfoma BPD.

PNŢ-Maniu	50 000	51,6	10 766	11,1
PNL-Brătianu	2 500	2,51	146	1,2
PŢD-dr. Lupu	2 000	1,91	779	1,8
Liste independenţi	1 708	1,71	708	1,7
Anulate	776	0,9	776	0,9

Victoria PNŢ a produs derută în rândurile comunişilor şi nemulţumire la Moscova. Nesiguri în ceea ce priveşte capacitatea PCR de a îndeplini obiectivele comunizării României şi atenţi la evoluţia raporturilor cu Occidentul, sovieticii au luat în considerare o nouă operaţie de cosmetică politică în România. Constantin Argetoianu, plecat din 1944 în Elveţia, a fost contactat cu propuneri de a reveni în ţară pentru a reintra în viaţa politică. Mai mult decât Groza, el putea oferi apusenilor imaginea unui om de stat al vechiului *establishment.* Setea de putere l-a readus pe Argetoianu în ţară (este adevărat că lui Şerban Voinea el i-a spus: „Eu mă duc sub cuvânt că vreau să întemeiez un partid [...], dar realitatea este următoarea: nu vreau să mor în străinătate, vreau să mor în ţară şi să fiu înmormântat la mine, la Breasta"; avea să moară la Sighet, iar mormântul să-i rămână necunoscut!). Cinic, Argetoianu – se spune – a sugerat ca lozincă a noii formaţiuni „Lichele din toată ţara, uniţi-vă!" Omul care schimbase partidele precum ciorapii, pentru a adopta formula lui N.N. Ghe despre Ecaterina a II-a şi amanţii ei, se credea mai dibaci decât comuniştii: eroarea urma să aibă un deznodământ tragic.

Atât Moscova cât şi PCR aveau să-şi dea repede seama că alarma lor fusese fără temei. Nici SUA, nici Marea Britanie, informate despre trucarea alegerilor, nu intenţionau să reacţioneze mai mult decât cu simple note de protest, fără nici o eficacitate. În aceste condiţii, regelui Mihai nu-i mai rămânea altceva de făcut decât să deschidă parlamentul, legalizând astfel frauda. „Acest parlament pe care îl veţi deschide va vota republica", îl avertizaseră liderii PNŢ pe suveran, cerându-i să nu se prezinte în faţa unei Camere ce nu exprima simţămintele naţiunii. Uşor de spus, greu de făcut. Monarhul constatase cu amărăciune, în timpul „grevei regale", că Washingtonul şi Londra nu-i acordaseră nici un sprijin; de ce ar mai fi repetat acum o acţiune ce nu putea duce decât la noi tensiuni şi noi umilinţe? Până în ultimul moment, Petru Groza, sosit în Dealul Mitropoliei, stătuse cu teama că regele nu va veni să citească mesajul de

deschidere a parlamentului. Când i s-a comunicat că, totuşi, cortegiul regal a plecat de la Palat a răsuflat uşurat. Se încheia o etapă în procesul de consolidare a regimului comunist în România.

Anul 1947 avea să aducă decizii şi evenimente importante pe plan internaţional şi intern. La 12 martie, preşedintele SUA, Harry S. Truman, a anunţat că va sprijini ţările libere împotriva încercărilor de a li se impune prin forţă regimuri totalitare; în fapt, SUA au ajutat Grecia şi Turcia, dar „Doctrina Truman" a fost percepută ca prima manifestare a politicii de „îndiguire" (*containment*) a comunismului, preconizată de diplomatul american George Kennan. Noul secretar de stat al SUA, George Marshall, căpătase convingerea că Stalin intenţiona să se folosească de marile dificultăţi economice din Occident şi de larga audienţă a partidelor comuniste din Franţa şi Italia pentru a da asaltul împotriva „societăţii capitaliste" din Europa de Vest. Pentru a lipsi pe comunişti de terenul propice al acţiunilor lor – criza economică –, SUA au lansat „Planul Marshall" destinat să pună la dispoziţia europenilor – atât a celor din Vest cât şi a celor din Est – mijloacele materiale capabile să restaureze economia.

Stalin a perceput Planul Marshall ca o încercare a SUA de a desprinde, pe cale economică, de URSS ţările est-europene intrate în sfera de hegemonie a Kremlinului. A reacţionat prompt şi dur, interzicându-le sateliţilor Moscovei să participe la Conferinţa de la Paris, unde urmau să se stabilească modalităţile de valorificare a ofertei americane (guvernul cehoslovac acceptase iniţial invitaţia de fi reprezentat la Paris, apoi, sub presiune sovietică, a revenit asupra deciziei sale). Pentru a consolida controlul asupra ţărilor-satelit, Stalin a luat două decizii importante: crearea unui organ de supraveghere şi coordonare a partidelor comuniste, numit Biroul Informativ al Partidelor Comuniste (Cominform) şi impunerea modelului stalinist al socialismului tuturor ţărilor din zona de dominaţie sovietică, odată cu condamnarea tezei, susţinută anterior de el însuşi, a „căii proprii sau naţionale spre socialism".

Noua politică a lui Stalin găsea PCR profund divizat. Desemnarea de către dictatorul sovietic a lui Gheorghiu-Dej ca secretar general al PCR nu dezarmase pe rivalii săi din grupul moscovit. Este semnificativ, de pildă, că în procesul-verbal al şedinţei din 5 martie 1945 a Consiliului FND Dej figurează, în delegaţia PCR, după Ana Pauker şi Vasile Luca.

Chiar şi după alegerea lui Gheorghiu-Dej ca secretar general al CC al PCR la Conferinţa Naţională a partidului în octombrie 1945, Vasile Luca a făcut o nouă încercare de a asigura puterea efectivă Anei Pauker, dar tentativa a eşuat.

LUPTE ÎN PCR

La începutul anului 1947, Gheorghiu-Dej şi Ana Pauker s-au aflat la Moscova, unde au fost primiţi de Stalin.

În prealabil, Gheorghiu-Dej a avut o discuţie, la 23 ianuarie, cu Vîşinski, în cursul căreia, printre altele, s-a plâns de greutăţile create în activitatea sa de Ana Pauker şi Vasile Luca, înclinaţi să treacă peste autoritatea lui de secretar general. Dej a spus că locul deţinut de cei doi în conducerea PCR „provoacă nemulţumiri în ţară şi nu numai că nu consolidează, dar subminează autoritatea conducerii de partid. Se aud imputări că România este condusă de evreica Pauker şi ungurul Luca, se accentuează, pe lângă acestea, că Ana Pauker este agenta Moscovei". Dej ar fi vrut să o trimită pe Ana Pauker la Paris, în calitate de reprezentantă a României în Federaţia Internaţională a Femeilor (o organizaţie sub controlul secret al Moscovei).

Aceste nemulţumiri ale secretarului general al PCR erau prezentate lui Vîşinski (care le-a consemnat în nota sa de conversaţie) întrucât acesta, în ianuarie 1946, constatând că Ana Pauker ignora statutul lui Dej de secretar general, îl îndemnase să o îndepărteze, fără a preciza dacă avea în vedere îndepărtarea din conducerea partidului sau din ţară.

Informat despre aceste disensiuni, Stalin l-a întrebat pe Dej, în cursul discuţiilor din 2 februarie 1947, în prezenţa Anei Pauker, dacă în PCR „există un curent care ar dori ca în partid să fie numai români, adică, vorbind concret, ca Ana Pauker şi Vasile Luca, care nu erau români de naţionalitate, să nu poată ocupa posturi de conducere în partid. Tov. Stalin – se arată în nota sovietică de conversaţie – subliniază că, în acest caz, partidul ar deveni dintr-un partid de clasă, unul de rasă. Dacă el îşi păstrează caracterul social, de clasă, atunci se va dezvolta şi consolida, dacă va căpăta un caracter de rasă, atunci inevitabil va pieri".

La întrebarea lui Stalin, Dej a răspuns negativ, susținând că în partid nu există un astfel de curent.

Dictatorul sovietic a revenit asupra acestei chestiuni în discuțiile cu Gheorghiu-Dej din 19 februarie, purtate, de astă dată, fără Ana Pauker. Stalin i-a reproșat lui Dej că nu-i prezentase adevărul despre situația din PCR și i-a spus că „România este un stat multinațional. În el trăiesc mulți evrei, unguri și slavi. Cum vor comuniștii români să-și construiască partidul lor numai din români?". El a repetat că „dacă partidul va fi de clasă, social, atunci el va crește, dacă va fi de rasă, atunci va pieri pentru că rasismul duce la fascism".

Gheorghiu-Dej a afirmat, într-o ședință a Biroului Politic din 1961, în care a evocat pe larg vizita sa la Moscova din ianuarie–februarie 1947, că Stalin i-ar fi spus, totuși, că dacă Ana Pauker și Vasile Luca „te împiedică, izgonește-i!". În nota sovietică se spune doar că Stalin a întrebat „cum lucrează Pauker și Luca?". Și, surprinzător, nu Dej, ci „Tov. Susaikov (general, conducătorul Comisiei Aliate de Control – n.n.) răspunde la această întrebare (de remarcat că stenograma nu redă răspunsul lui Susaikov – n.n.). El atrage atenția asupra dorinței de putere și a caracterului nestăpânit al membrului CC Bodnăraș, care trebuie urmărit și nu trebuie scăpat din mână".

Câteva luni mai târziu, Emil Bodnăraș a trimis un denunț atât de grav despre greșelile și abaterile politice ale lui Gheorghiu-Dej încât generalul Susaikov l-a însoțit de un comentariu destinat să atenueze învinuirile. Bodnăraș îl acuza pe Dej de atitudini ostile față de URSS și de înclinații – pe plan economic – spre anglo-americani, poziția secretarului general al PCR fiind puternic influențată – susținea Bodnăraș – de anturajul său imediat: Ion Gheorghe Maurer (Susaikov propunea să fie îndepărtat prin numirea ca ambasador), Gh. Gaston Marin și Simion Țaigher (Zeigher).

Unui activist sovietic, V.I. Lesakov, venit pentru informare Ana Pauker îi spunea ironic, la 19 august, că în partid există „comuniști naționali", preocupați de situația economică a țării, și „grupul moscovit", care ar acorda prioritate URSS. La acea dată, acuzația de „comunist național" începea să devină tot mai primejdioasă și, în anul următor, titoismul va fi denunțat, printre altele, și de o astfel de atitudine.

Ana Pauker i-a spus lui Lesakov că „greșelile lui Gheorghiu-Dej sunt urmarea insuficientei pregătiri politice și generale a lui Dej [...].

Încărcat de munca în minister (Dej era titular la Industrie şi Comerţ – n.n.), el nu se ocupă aproape deloc de partid şi nu se străduieşte să-şi ridice nivelul ideologic şi politic".

Deşi Gheorghiu-Dej vedea în Ana Pauker principalul său rival, în fapt, ea încerca să medieze în opoziţia dintre Dej şi violentul Vasile Luca, de care o lega însă statutul de minoritară etnică şi anii petrecuţi împreună în URSS.

Cu o experienţă politică internaţională mai bogată decât a oricărui alt „tovarăş" din conducerea de partid (între altele, fusese alături de Eugen Fried, „ochiul Moscovei" – adică reprezentantul Cominternului – care supraveghea Partidul Comunist Francez), Ana Pauker era, uneori, de un autoritarism violent, care crea ostilitate (lui Chişinevschi i-a strigat o dată: „Să-ţi ţii gura că-ţi ard câteva perechi de palme"). Gheorghiu-Dej ştia, cu o abilitate de necrezut pentru un fost electrician, să capitalizeze în beneficiul său toate frustrările şi ambiţiile celor nemulţumiţi de poziţia troicii Ana–Luca–Teo(hari). El căuta să-şi ascundă marea ostilitate, ura, de fapt, resimţită faţă de Ana Pauker, arătându-se receptiv la observaţiile ei şi adresându-i-se până în ajunul rupturii cu... „Anuşca!".

Între timp, relaţiile comuniştilor cu gruparea liberală a lui Gh. Tătărescu se deteriorau progresiv. La 24 mai 1947, Gh. Tătărescu a înaintat un memoriu partidelor din BND, în care făcea o severă critică a politicii guvernului, adică, în termeni voalaţi, a PCR. „Am rămas, sub raportul producţiei generale, ultima ţară din lume. Toate celelalte ţări sunt în curs de a-şi ridica puternic producţia şi au atins rezultate apreciabile. Noi suntem singura ţară în care nu am putut face nici un pas înainte [...]. Suntem apoi singura ţară în care nu s-a putut începe un plan de refacere." Memoriul enumera apoi „excesele regimului de excepţie [...]. Şi, în primul rând, excesele arestărilor preventive [...]. În aceeaşi ordine de preocupări se aşază şi reacţiunile sufleteşti defavorabile guvernului, create de tratamentul arestaţilor şi condamnaţilor politici [...]. Pe linia nemulţumirilor generale se aşază regimul rechiziţiilor încă în practică şi care continuă, cu toate abuzurile şi excesele sale, menţinând mobilizate nu numai urile victimelor, ci şi ale celorlalte categorii de proprietari ameninţaţi cu rigorile şi excesele acestui regim".

Poziţia critică faţă de politica guvernului – de fapt, a PCR – adoptată de Gh. Tătărescu l-a apropiat obiectiv de regele Mihai,

rămas ultima redută a rezistenței față de comunizarea României. Un raport sovietic din iunie 1947 atrăgea atenția că întâlnirile lui Tătărescu cu suveranul sunt mai frecvente decât cele cu primul-ministru, Petru Groza, și exprima temerea că s-ar putea constitui un bloc în care ar putea intra Maniu, Brătianu, Tătărescu și Ștefan Voitec, consolidându-se astfel forțele politice ostile comunizării.

Încordarea survenită în cadrul guvernului Groza, ca urmare a criticilor formulate de Gh. Tătărescu, a coincis pe plan internațional cu tensiunea din relațiile Est–Vest, în urma cuvântării secretarului de stat american, George Marshall (ținută la Universitatea Harvard, în ziua de 5 iunie 1947), prin care propunea măsuri vizând refacerea economică a lumii pustiite de război și lupta împotriva „foametei, sărăciei, disperării și haosului", adică tocmai a acelor factori care favorizau extinderea comunismului sau confereau – cel puțin – credibilitate propagandei comuniste.

Așa cum s-a arătat, Stalin a văzut în Planul Marshall nu numai hotărârea Occidentului de a se proteja împotriva penetrației comunismului, dar și o încercare de a desprinde de Moscova, prin avantaje economice, țările-satelit ale URSS. Stalin a interzis, în consecință, participarea acestor state la Planul Marshall, a replicat prin măsuri de consolidare a controlului sovietic asupra țărilor-satelit și asupra partidelor comuniste: celor dintâi le-a impus urmarea strictă a modelului stalinist, pe celelalte le-a subordonat, în fapt, unui nou centru de conducere: Biroul Informativ al Partidelor Comuniste și Muncitorești (Cominform), creat în septembrie 1947 (făceau parte partidele din țările-satelit, precum și cele din Franța și Italia, dar, în realitate, noul centru controla întreaga mișcare comunistă internațională).

În România, ritmul comunizării s-a accentuat prin întărirea controlului de stat asupra întreprinderilor industriale particulare, prin introducerea cotelor obligatorii de produse agricole ce urmau a fi predate statului și prin reforma monetară, care a lovit în deținătorii de capital.

Pe plan politic, în urma unei acțiuni provocatoare bine organizată, căreia i-au căzut victimă liderii PNȚ (un agent provocator a propus conducerii PNȚ să ducă în străinătate, pe calea aerului, un grup de fruntași ai partidului, care să acționeze peste hotare împotriva comunizării țării), Iuliu Maniu a fost de acord ca vicepreședintele PNȚ, Ion Mihalache, secretarul general al PNȚ Nicolae Penescu și alții să

părăsească ţara. Grupul a fost arestat, în ziua de 14 iulie, la Tămădău (fusese urmărit în permanenţă), ceea ce a permis guvernului să dizolve PNŢ (30 iulie) şi, în urma unui proces, să-i condamne pe conducătorii naţional-ţărănişti, în frunte cu Iuliu Maniu (osândit la muncă silnică pe viaţă). Dispărea astfel principalul partid politic ataşat democraţiei şi, prin urmare, adversar al totalitarismului comunist. Ministrul Marii Britanii la Bucureşti, Adrian Holman, recomanda guvernului britanic să nu se implice în apărarea acuzaţilor, considerând că vina lor ar fi fost dovedită şi în faţa unui tribunal britanic.

Condamnarea liderilor PNŢ a fost urmată de o virulentă campanie împotriva lui Gh. Tătărescu (acesta însă îşi exprimase satisfacţia faţă de ambasadorul sovietic S.I. Kavtaradze că era lichidat „focarul de infecţie", adică PNŢ!), sub motiv că o parte din „complotiştii" arestaţi făcuseră parte sau întreţinuseră legături cu personalul Ministerului de Externe, al cărui titular era fruntaşul liberal (circulau chiar zvonuri despre un proces Tătărescu). Parlamentul a dat un vot de blam lui Gh. Tătărescu, ceea ce a determinat demisia miniştrilor săi din guvernul Groza (6 noiembrie).

În urma acestor demisii, cabinetul a fost remaniat: Ana Pauker a devenit ministru de Externe, iar Vasile Luca ministru de Finanţe. Atât controlul PCR asupra guvernului, cât şi poziţiile celor doi noi miniştri în partid s-au consolidat.

Noile acţiuni şi măsuri ale PCR se integrau orientării impuse de Moscova după constituirea Cominformului. Comparaţia rapoartelor prezentate de liderii comunişti prezenţi la consfătuire (PCR a fost reprezentat de Gh. Gheorghiu-Dej şi Ana Pauker) arată că, în raport cu celelalte ţări-satelit, România era, în multe domenii, cu mult în urma lor în privinţa desfăşurării procesului de comunizare, deşi Gh. Gheorghiu-Dej a încheiat raportul său pe un ton optimist: „România s-a angajat în procesul construirii democraţiei populare şi are perspectivele unei dezvoltări mai rapide în viitor". Potrivit aprecierii lui G.M. Malenkov şi A.A. Jdanov, comunicată lui Stalin: „Impresia generală despre raportul lui Dej – nu prea bună" (*nevîsokoe*).

Secretarul general al CC al PCR menţionase în raport apropiata separare de gruparea Tătărescu, dar, referindu-se la viitoarea constituţie, vorbise despre menţinerea monarhiei, cu simţitoarea restrângere a prerogativelor regale. Abolirea monarhiei la 30 decembrie 1947 –

prin abdicarea forţată a regelui Mihai – arăta că iniţiativa, în această privinţă, a aparţinut Moscovei. Înlăturarea suveranului urma să fie însoţită şi de o remaniere a guvernului: în urma preconizatei numiri a lui Petru Groza ca şef al statului, Gheorghiu-Dej avea să devină preşedinte al Consiliului de Miniştri, locul lui ca ministru al Industriei şi Comerţului revenind lui Vasile Luca, iar Finanţele lui Gh. Apostol.

În stadiul actual al documentării nu sunt cunoscute motivele renunţării la aceste schimbări: în cele din urmă, ca preşedinte al Prezidiului Marii Adunări Naţionale a fost desemnat dr. C. I. Parhon, singura dintre modificările efectuate în componenţa guvernului fiind numirea comunistului Gh.Vasilichi (care avea doar patru clase primare!) ca ministru al Educaţiei Naţionale, în locul socialistului Ştefan Voitec, devenit membru al Prezidiului.

Intrat într-un con de umbră, încă din vara anului 1947, Lucreţiu Pătrăşcanu nu a fost nici consultat, nici informat despre apropiata abdicare a regelui, despre care a aflat în timp ce era în vacanţă. Fără să aibă anvergura lui Władysław Gomulka, el era considerat, atât la Moscova cât şi la Bucureşti, ca un exponent al „comunismului naţional", adică al respectării particularităţilor naţionale în edificarea socialismului. După hotărârea lui Stalin de a condamna această concepţie, aderenţii ei – reali sau bănuiţi de Stalin – aveau să fie înlăturaţi. Este ceea ce s-a întâmplat cu Pătrăşcanu odată cu fuziunea PCR şi PSD în noul Partid Muncitoresc Român (21–23 februarie 1948), când el a fost eliminat din conducerea de partid şi din guvern.

Rezistenţa la impunerea modelului stalinist nu s-a limitat la Pătrăşcanu. În memoriile sale, Milovan Djilas relatează că, invitat de Stalin la Moscova, la începutul lui ianuarie 1948, a avut o discuţie edificatoare cu liderii comunişti români: „La Bucureşti, am înţeles că nu eram singuri în părerea noastră că Uniunea Sovietică nu trebuie să fie modelul inviolabil al «construirii socialismului». La un dineu dat de ambasadorul nostru, Golubović, un lider român a fost de acord cu noi, un al doilea s-a opus neconvingător, în timp ce Golubović însuşi şi Ana Pauker, pe atunci ministru al Afacerilor Străine, ascultau cu atenţie. Am simţit că această conversaţie nu era potrivită, deoarece la Bucureşti, şi mai târziu, la Moscova, eram sigur că serviciul sovietic de spionaj ar putea înregistra şi falsifica fiecare cuvânt rostit. De data aceasta însă, ea nu putea fi evitată:

românii aveau nemulţumiri şi erau foarte preocupaţi, iar delegaţia noastră era imposibil de stăpânit, mai ales Vukmanović".

Nu se ştie cine erau liderii amintiţi de Djilas, dar probabil – simplă ipoteză – că erau Pătrăşcanu, cel care împărtăşea vederile iugoslavilor, şi Gheorghiu-Dej, oponentul neconvingător. Tăcerea Anei Pauker poate fi interpretată ca expresie a convingerii că modelul sovietic – cel puţin în domeniul agricol – nu era adecvat României (ea cunoscuse nemijlocit realităţile sovietice şi ar fi putut să-şi dea seama că pentru regimul comunist din România crearea de colhozuri ar fi putut să fie contraproductivă).

Indiferent cine au fost interlocutorii lui Djilas şi, mai ales, indiferent de atitudinea lor în timpul conversaţiei, este cert că, în toate împrejurările şi în toate domeniile, de la economie la ideologie, conducerea PMR a aplicat obedient directivele sovietice şi, în unele cazuri, a făcut chiar exces de zel pentru a-şi dovedi fidelitatea faţă de stăpânul de la Kremlin.

NOUA FAZĂ A COMUNIZĂRII

Instaurarea monolitismului comunist, odată cu proclamarea Republicii Populare Române (30 decembrie 1947), a fost urmată de măsuri vizând realizarea modelului sovietic: naţionalizarea principalelor întreprinderi industriale, miniere, bancare, de asigurări şi de transport (11 iunie 1948), instituirea planificării centralizate a economiei (1 iulie 1948), reorganizarea învăţământului după model sovietic (3 august 1948), crearea staţiunilor de maşini şi tractoare în agricultură – SMT (7 octombrie 1948), exproprierea moşiilor de 50 de ha rămase în urma reformei agrare din 1945 (2 martie 1949, suprafaţa lor însumând 342 319 de ha), începutul colectivizării agriculturii (în urma Plenarei CC al PMR din 3–5 martie 1949), naţionalizarea farmaciilor (2 aprilie 1949).

Anul 1948 a adus stabilirea suveranităţii sovietice *de iure* asupra insulelor Tătarul Mic, Dalerul Mic, Dalerul Mare, Maican şi Limba de pe braţul Chilia, precum şi anexarea Insulei Şerpilor de către URSS, pe temeiul unui protocol de precizare a frontierei semnat odată cu tratatul

de prietenie, colaborare şi asistenţă mutuală dintre România şi URSS (4 februarie 1948), urmată de predarea, la 23 mai, a insulei de către Eduard Mezincescu din Ministerul de Externe lui N. P. Şutov, prim-secretar al ambasadei URSS la Bucureşti.

În februarie 1948, prin fuziunea PCR şi PSD s-a constituit Partidul Muncitoresc Român (PMR), operaţie ce camufla, sub pretextul realizării partidului unic al clasei muncitoare, „înghiţirea" socialiştilor de către PCR.

Schimbările intervenite în structurile economice şi sociale au fost însoţite de valuri masive de arestări, cărora le-a căzut victimă, practic, întreaga elită politică a vechii societăţi româneşti. Şi-au sfârşit viaţa în închisoare Iuliu Maniu, Ion Mihalache, Gheorghe Brătianu, Constantin Argetoianu, Mircea Vulcănescu şi mulţi alţii. După începerea construirii Canalului Dunăre–Marea Neagră (Stalin a abordat problema construirii unui canal între Dunăre şi Marea Neagră în discuţia din 3 februarie 1948 cu delegaţia guvernamentală română, convocată să semneze amintitul tratat de alianţă între cele două ţări, după ce obţinuse renunţarea lui Petru Groza la insulele de pe braţul Chilia, iar primul-ministru evocase înămolirea canalului Sulina), deţinuţii politici au fost obligaţi să lucreze în condiţii inumane pe acest şantier, supuşi fiind, în fapt, la un regim de exterminare. În închisori şi lagăre s-au petrecut cruzimi de neimaginat: la Piteşti şi Gherla, în cadrul aşa-numitei „reeducări" prin deţinuţi (propusă de Eugen Ţurcanu, legionar devenit comunist şi apoi arestat), cei închişi erau torturaţi cu sadism, fiind apoi obligaţi să-şi tortureze prietenii aflaţi în detenţie şi să-şi insulte – în cadrul unor autocritici publice – părinţii sau, dacă erau credincioşi, cele sfinte. Torţionarii sadici au găsit în închisori şi lagăre câmpul de manifestare a pornirilor lor maladive.

De pildă, o anchetă întreprinsă la 15 iunie 1953 a constatat actele de cruzime ale comandantului „Coloniei generale Cernavodă", lt. Florian Cormoş: „Astfel, una din sancţiunile aplicate era băgarea la carceră a deţinuţilor, numai în cămaşă şi indispensabili, pe timp de ger. Deşi regulamentul prevedea maximum de pedeapsă la carceră de 15 zile, lt. Cormoş Florian dădea 20–30 zile de carceră, fără ca deţinutul să fie scos câte o oră pe zi pentru plimbare, ci numai de două ori în 24 de ore, pentru necesităţi. În plus, lt. Cormoş Florian dăduse

ordin ca deținuților de la carceră să li se dea ca rație numai 100 grame pâine și ceai, o dată pe zi. Carcerele fiind de curând construite, din zid, și având dușumeaua de ciment, erau în permanență umede. Majorității deținuților pedepsiți cu carceră li se puneau și lanțuri la picioare. Aceste măsuri inumane au dus la decedare (sic!) unui număr de șase deținuți închiși la carceră, care fie că au fost scoși în stare de comă de acolo și au murit apoi la infirmerie, fie că au murit chiar în carceră. Cei care au avut constituția mai robustă nu au decedat, însă au rămas infirmi pe toată viața".

Aceeași anchetă a constatat că un subaltern al lui Florian Cormoș, din rândul deținuților, Nicolae Cârcu, își întrecea în sadism șeful; el „bătea pe fiecare deținut și, în mod special, pe cei bolnavi și scutiți medical, sub motivul că nu vor să iasă la lucru. Mulți dintre aceștia, în urma loviturilor primite de la Cârcu, au decedat [...]; într-una din zilele lunii ianuarie 1953, scoțându-se la lucru deținuții epileptici, trei dintre aceștia au căpătat crize chiar în poarta coloniei, căzând jos în zăpadă și zvârcolindu-se. Cârcu nu numai că nu a spus celorlalți deținuți să-i ridice, ci a strigat detașamentului care trecea să-i calce în picioare. Văzând că deținuții nu-i calcă în picioare, și, cum tocmai atunci ieșea pe poarta coloniei o căruță încărcată cu gunoi, a comandat deținutului căruțaș să treacă cu caii și căruța peste cei ce se zvârcoleau în zăpadă. Căruțașul a încercat să execute ordinul, însă, între timp, câțiva deținuți au tras la o parte corpurile epilepticilor. Cruzimea și bestialitatea deținutului Cârcu Nicolae a mers până acolo încât, pentru a tortura pe deținuți, a instalat o priză de curent electric în grajdul coloniei, unde electrocuta pe acei deținuți pe care considera că nu-i bătuse destul".

Scene de acest fel se întâlneau în toate închisorile: Gheorghe Brătianu a fost lăsat să se chinuie în celulă la Sighet, bolnav de dizenterie, până a decedat; generalul Radu Korne a murit, ucis în bătaie, în închisoarea Jilava. Staliniștii din România s-au mânjit cu sângele unor personalități de marcă ale vieții politice și intelectuale, copiind cu servilism sistemul terorii de stat din URSS.

Aplicând teza aberantă a lui Stalin că, pe măsura înaintării spre socialism, lupta de clasă se ascute, autoritățile comuniste au lovit, prin toate mijloacele, „dușmanul de clasă", în special la sate, unde țăranii înstăriți – „chiaburii" – au fost arestați, deportați și expropriați.

În acest univers de spaimă, suferință și moarte al Gulagului românesc au existat și numeroase exemple de dăruire și jertfă: deținuți care au vegheat pe cei bolnavi, le-au dat, când le-au căpătat, medicamentele lor, au încercat să-i ocrotească împotriva barbariei gardienilor. Ei, aceşti sfinți neştiuți, au aparținut acelei categorii atât de frumos definită de Victor Papacostea: „oameni care te reconciliază cu ideea de umanitate".

REZISTENȚA ANTICOMUNISTĂ

Încă de la începutul instaurării regimului comunist, în România s-au organizat structuri de rezistență. În regiunile de munte, mai ales, s-au constituit grupuri sau detaşamente care aşteptau sprijinul occidental, îndeosebi al SUA, pentru a răsturna regimul impus de ocupantul sovietic. „Mişcarea Națională de Rezistență", „Sumanele Negre", „Graiul Sângelui" și altele s-au pregătit, în vederea acțiunilor antisovietice și anticomuniste, lovitura decisivă urmând a fi dată când împrejurările internaționale ar fi permis-o.

O notă informativă din 10 noiembrie 1945 privind organizația „Graiul Sângelui" este ilustrativă pentru inițiatorii și organizatorii, precum și pentru caracterul mişcării de rezistență: „Organizația GS (Graiul Sângelui – n.n.) cuprinde azi peste 2 000 membri în Capitală, iar în provincie un număr de peste 3 000 persoane. Cum 5% din membri[i] acestei organizații sunt ofițeri activi, ofițerii deblocați întrunesc procentajul de 50%, ofițerii în rezervă 10% și foștii ofițeri combatanți în războiul antisovietic și decorați cu «Mihai Viteazul» 10%. Restul de 25% se compun din militari nemulțumiți, în special membrii asociației (corect asociațiilor – n.n.) patriotice și militare..."

Un manifest-program al mişcării „Graiul Sângelui" din mai 1946 fixa 23 de obiective ale mişcării, printre care: „1. România Stat Național de Sine Stătător, sprijinit pe elementul etnic. Principiul etnic nu exclude amestecul cu elemente străine, dacă pot fi asimilate și nu periclitează virtuțile rasei (de remarcat că toți acei care se ridică contra rasismului sunt cei mai convinși rasişti la ei acasă). 2. Respectul omului. 3. Libertatea presei. 4. Proprietatea individuală, baza economiei naționale [...]. 7. Amnistie generală pentru delictele

politice [...]. 15. Schimbarea monedei şi justificarea cantităţii de monedă prezentată la schimb, după impozitele plătite, economiile probabile în ultimii douăzeci de ani, capital de rulaj, moşteniri, vânzări. 16. Formarea capitalului agricol prin comunităţi de muncă. Comunităţile de muncă trebuiesc organizate în aşa fel încât să nu prejudicieze proprietatea privată şi să nu comprime iniţiativa individuală. 17. Impozitul agricol plătit în natură [...]. 19. Reorganizarea armatei. Armata nu poate fi democrată sau antidemocrată. Armata este a ţării, ea garantează unitatea tuturor românilor şi asigură independenţa naţională. Mişcarea GS situează armata ţării deasupra tuturor frământărilor politice. 20. Rezolvarea radicală a problemei minoritare prin schimb de populaţie [...]. 22. Relaţii de bună vecinătate cu Rusia, respect reciproc şi neamestec în treburile interne. 23. Relaţii comerciale şi culturale cu toate popoarele lumii".

Pentru fondatorii ei, mişcarea era naţionalistă, în înţelesul că, faţă de masiva participare a minoritarilor la comunizarea/sovietizarea României, le cerea acestora să răspundă la o serie de întrebări precum:

„3. De ce în Ţara Românească majoritatea posturilor de conducere le deţin minoritarii?[...]

6. De ce în Ţara Românească minoritarii îşi asumă dreptul de a ne da lecţii de patriotism şi a ne învăţa istorie?

7. De ce în Ţara Românească minoritarii se consideră conducătorii de drept ai Neamului nostru şi vorbesc pe plan internaţional în numele nostru?

8. De ce când s-au retras trupele româneşti din Basarabia, Bucovina şi Ardealul de Nord, în conformitate cu dictatele de la Moscova şi Berlin, minoritarii, deşi neprovocaţi, au tras în armatele ţării, au insultat drapelele ţării? [...]

10. Dacă naţionalismul este o utopie, de ce URSS, în momentele de grele încercări, a apelat la naţionalismul luptătorilor şi a prăbuşit frontul german de răsărit în numele naţionalismului rus?"

La capătul şirului de întrebări, organizaţia „Graiul Sângelui" se delimita de rasism şi afirma obiectivul său fundamental: „Noi nu cultivăm ura de rasă. A te apăra de acela care îţi intră în casă, profitând de o slăbiciune a ta, şi încearcă să te omoare, aceasta nu însemnează ură de rasă. Vrem să trăim în bună înţelegere cu toate popoarele lumii, să le respectăm şi să fim respectaţi. Lupta noastră

este lupta întregului popor românesc pentru a fi stăpâni la noi acasă, pentru a ne dezvolta în sens firesc, pentru a ne cultiva calităţile şi pentru a ne înăbuşi defectele".

Cercetările asupra mişcării de rezistenţă sunt la început, astfel că nu există un studiu de sinteză asupra curentelor de gândire politică din rândurile ei, dar, în stadiul actual al informaţiei, se poate constata că numai puţine organizaţii şi grupuri au avut o doctrină atât de elaborată ca „Graiul Sângelui", doctrină ce alia orientări naţionaliste cu vederi de centru-stânga în domeniul economic.

Marea majoritate a luptătorilor din rezistenţă erau obsedaţi de un singur obiectiv: alungarea ocupantului sovietic şi a marionetelor sale locale. Şi cum între acestea din urmă se aflau numeroşi evrei şi maghiari, sentimentul naţionalist găsea din ce să se hrănească.

COMPETIŢIA PENTRU GRAŢIA LUI STALIN

Rivalitatea dintre grupul Gheorghiu-Dej şi grupul Ana Pauker a fost interpretată, uneori, ca o luptă între grupul „naţional" şi cel „moscovit", evreo-maghiar. Această imagine este falsă: alături de Gheorghiu-Dej se aflau, aşa cum s-a văzut, evrei ca Gheorghe Gaston Marin şi Simion Ţaigher (Zeigher) sau maghiari ca Alexandru Moghioroş, în timp ce Teohari Georgescu, un român, a fost eliminat din conducerea de partid şi de stat odată cu Ana Pauker şi Vasile Luca. Iosif Chişinevschi şi Leonte Răutu, ambii evrei, au fost alături de Gheorghiu-Dej împotriva Anei Pauker, apoi primul se va alia cu Miron Constantinescu în încercarea de a-l înlătura pe Gheorghiu-Dej, în 1956.

În realitate, confruntarea dintre Dej, pe de o parte, şi Ana Pauker şi Vasile Luca, pe de alta, a fost rivalitatea între două grupuri pentru a obţine favoarea lui Stalin. Victoria lui Dej în 1952, când Ana Pauker şi Vasile Luca (precum şi Teohari Georgescu) au fost eliminaţi din conducerea PMR şi şi-au pierdut posturile în guvern, nu ar fi fost posibilă fără acordul lui Stalin.

Dictatorul sovietic, care iniţial sprijinise crearea statului Israel în 1947–1948 şi promovarea de evrei în funcţii de răspundere în ţările-satelit, şi-a modificat fundamental politica din 1950, când s-a decis să

obţină sprijinul lumii arabe împotriva SUA, în desfăşurarea Războiului rece. Semnalul l-a constituit arestarea secretarului general al Partidului Comunist Cehoslovac, Rudolf Slánský, evreu, şi a altor demnitari evrei din Cehoslovacia. Procesul ce le-a fost înscenat a deplasat accentul de la colaborarea cu Tito (aşa cum fuseseră acuzaţi László Rajk la Budapesta şi Traicio Kostov la Sofia) la cea cu „sionismul internaţional", prezentat ca „unealtă a imperialismului american" (11 acuzaţi, în frunte cu Slánský, au fost executaţi la 3 decembrie 1952). În acelaşi timp, în URSS a fost iniţiată „afacerea medicilor asasini" („complotul halatelor albe") – majoritatea fiind evrei –, acuzaţi de a fi asasinat sau plănuit asasinarea unor lideri sovietici (acuzaţii făceau parte din personalul medical al Kremlinului).

Ana Pauker a căzut de la putere în acest context de antisemitism camuflat al lui Stalin. În februarie 1953, ea a fost arestată şi, după toate indiciile, urma a fi implicată în „afacerea" de la Moscova.

Dizgraţia lui Vasile Luca a fost determinată de opoziţia sa faţă de reforma bănească din 26 ianuarie 1952, impusă de Stalin. Raportul consilierilor sovietici I. Zlobin şi I. Makarov privind opiniile şi acţiunile lui Vasile Luca, în calitatea sa de ministru al Finanţelor, a fost înaintat lui Stalin la 5 ianuarie 1952. Practic, acest document a devenit un adevărat rechizitoriu, care, speculat cu abilitate de Gheorghiu-Dej, a dus la căderea puternicului, până atunci, lider de partid şi de stat.

Gheorghiu-Dej a izbutit să se debaraseze de cei trei rivali primejdioşi (Ana Pauker, Vasile Luca şi Teohari Georgescu) şi să-şi consolideze poziţia, devenind preşedinte al Consiliului de Miniştri (Petru Groza a fost ales preşedinte al Prezidiului Marii Adunări Naţionale, aşa cum se preconizase în decembrie 1947!) şi numind la Ministerul de Interne un fidel – Alexandru Drăghici.

Moartea lui Stalin (5 martie 1953) nu a adus modificări în componenţa echipei conducătoare de la Bucureşti. Ana Pauker a fost pusă în libertate (venită din închisoare la o locuinţă de partid, ea a aflat de la Al. Moghioroş despre moartea lui Stalin şi a izbucnit în plâns; „Nu plânge. Dacă Stalin mai trăia, tu erai moartă", i-a spus Moghioroş).

Căderea lui L. P. Beria (26 iunie 1953) şi, poate, informaţii de la Moscova după începutul cercetării abuzurilor comise în epoca stalinistă l-au alarmat pe Gheorghiu-Dej. El se temea că Lucreţiu Pătrăşcanu, arestat în 1948 şi anchetat, de atunci, în repetate rânduri, va beneficia de

„dezghețul" ale cărui semne apăruseră la Moscova. S-a hotărât, așadar, să-l elimine definitiv. Acuzat de spionaj în favoarea „imperialiștilor", Lucrețiu Pătrășcanu a fost condamnat la moarte și executat (împreună cu Remus Koffler, un activist puțin cunoscut). Spre deosebire de ritualurile obișnuite în procesele de tip Moscova (ședințele au fost însă secrete), Pătrășcanu nu s-a recunoscut vinovat și a înfruntat curajos tribunalul și pe coacuzații sau martorii care acceptaseră – sub tortură – să facă jocul odios al autorităților comuniste. Lui Belu Zilber, apropiatul său prieten, hotărât să se salveze de torturi și – prin urmare – să confirme acuzațiile aduse lui Pătrășcanu, acesta i-a strigat: „Monstrule!"

Execuția lui Pătrășcanu constituie încă o dovadă că Gheorghiu-Dej nu era, în acei ani, exponentul curentului național și combatantul principal împotriva grupului moscovit-neromân, acțiunile sale fiind dictate numai de imperativele luptei pentru putere.

Încheierea tratatului de stat cu Austria (15 mai 1955) a privat URSS de justificarea legală a staționării trupelor sovietice pe teritoriul României: asigurarea căilor de comunicații cu unitățile dislocate în Austria. În noul context politic, Moscova a dat o structură politică și militară relațiilor cu țările est-europene din sfera sa de hegemonie prin crearea organizației Tratatului de la Varșovia (14 mai 1955).

În cadrul reducerii efectivelor militare inițiată de Moscova, asociată politicii de „destindere" cu Occidentul („Spiritul Genevei", care a urmat conferinței la vârf din 1955, la care participaseră URSS, SUA, Marea Britanie și Franța) și invocând stabilitatea regimului comunist în România, Biroul Politic al PMR a cerut în august 1955 lui N.S. Hruşciov, prin Emil Bodnăraş (Gheorghiu-Dej s-a eschivat de la această „sarcină" ce-i fusese fixată de Biroului Politic), retragerea trupelor sovietice din România. Potrivit unor mărturii, se convenise că, dacă Hruşciov ar fi interpretat cererea ca o acțiune ostilă URSS sau a lagărului socialist, Bodnăraş ar fi fost dezavuat, afirmându-se că a făcut demersul din proprie inițiativă. Mircea Oprişan, fost ministru al Comerțului Interior (1954–1955), crede că acceptarea de către E. Bodnăraş – deşi nu fără împotrivire – a asumării unui risc atât de mare (cariera sa putea fi încheiată) ar fi fost determinată de dorința răscumpărării vinei de a fi dezertat în URSS, fiind ofițer al armatei române.

Reacția iritată a lui Hruşciov părea să îndreptățească teama lui Gheorghiu-Dej de a discuta problema cu liderul sovietic. În discuțiile din Biroul Politic al CC al PMR, din aprilie 1956, s-a căzut de acord că ridicarea problemei retragerii trupelor sovietice din România în

convorbirile cu Hruşciov din anul anterior a fost o greşeală. Între timp în relaţiile româno-sovietice – şi de altminteri în întreaga mişcare comunistă internaţională – avea să intervină un eveniment de considerabilă însemnătate: raportul secret al lui N.S. Hruşciov despre crimele lui Stalin prezentat într-o şedinţă închisă a Congresului al XX-lea al PCUS (25 februarie 1956).

DISTANŢAREA DE MOSCOVA

Condamnarea „cultului personalităţii" – termen inventat de aparatul de propagandă sovietic pentru a desemna perioada stalinistă – a luat prin surprindere pe liderii comunişti de pretutindeni. Coborârea de pe soclu a lui Stalin a fost percepută, în primul rând, *nu* ca o problemă de teorie sau de istorie a comunismului, ci ca o chestiune pragmatică, a cărei esenţă era, mai ales în ţările-satelit, rămânerea sau nu la putere.

Gheorghiu-Dej a înţeles că poziţia sa de nr. 1 al partidului şi al statului era ameninţată (în 1954–1955, el recursese la o manevră abilă, trecând funcţia de prim-secretar al CC al PMR unui devotat al său, Gheorghe Apostol, şi păstrând pentru el pe aceea de prim-ministru); Hruşciov – devenea evident – urmărea înlocuirea primilor-secretari (secretari generali) ai partidelor comuniste din ţările-satelit rămaşi din timpul lui Stalin.

Făcând din nou dovada unei îndemânări vrednice de a fi înscrisă într-un *„Principe"* machiavellic al comunismului, Gheorghiu-Dej a lansat formula „Nu avem pe nimeni de reabilitat post-mortem" – aşa cum se întâmpla acum tot mai frecvent în URSS, după raportul lui Hruşciov – întrucât, susţinea liderul român, „nucleul sănătos" al partidului, grupat în jurul lui, reuşise să înlăture, încă din 1952, pe exponenţii practicilor staliniste – Ana Pauker, Vasile Luca şi Teohari Georgescu. Formula lui Dej avea un obiectiv mult mai important decât glorificarea autorului ei: refuzul destalinizării. Declarându-se în vorbe de acord cu linia Congresului al XX-lea al PCUS, Gheorghiu-Dej era ferm hotărât să nu o aplice în România, pentru că atunci ar fi trebuit, între altele, să explice execuţia lui Pătrăşcanu.

Manevra lui Gheorghiu-Dej a fost, pentru scurt timp, amenințată de atacul lui Miron Constantinescu, sprijinit de Iosif Chișinevschi. La fel de staliniști ca și Gheorghiu-Dej, ei l-au atacat – poate și la îndemnul lui Hrușciov (Chișinevschi întreținea strânse relații cu serviciile secrete sovietice) – de pe pozițiile luptei împotriva „cultului personalității", înfățișându-se ca partizani ai unei autentice conduceri colective și ai curmării abuzurilor Securității. Ei l-au prezentat pe Gheorghiu-Dej ca pe „un mic Stalin" al României.

Croindu-și critica după tiparul folosit de Hrușciov, Miron Constantinescu a denunțat ilegalitățile Securității și le-a asociat cu activitatea lui Gheorghiu-Dej: „Organele Ministerului Afacerilor Interne – a spus el – s-au sustras controlului de partid, negând rolul conducător al partidului [...]. Am fost foarte mult impresionat când am aflat de la tov. Dej despre schingiuirile care au avut loc în închisori și m-am întrebat cum a putut să se petreacă așa ceva. Nu vreau să afirm că conducerea Ministerului Afacerilor Interne încurajează actele abuzive, dar ea le-a permis. Ministerul Afacerilor Interne nu lucrează de la sine însă; conducerea Ministerului Afacerilor Interne a avut o legătură, pe tov. Gheorghiu-Dej. Mă întreb: cum a fost posibil că tov. Gheorghiu-Dej nu a luat măsuri, sesizat fiind de aceste abuzuri? Tov. Gheorghiu-Dej nu a atras colectivul Biroului Politic în controlul activității Ministerului Afacerilor Interne". Miron Constantinescu a propus ca MAI și Securitatea să fie trecute sub controlul Biroului Politic sau – așa cum se procedase în URSS – Securitatea să fie separată de MAI și condusă de un comitet. În atacul lui Miron Constantinescu obiectivul politic se asocia cu orgoliul – și el era un hiperorgolios – rănit: „Niciodată în viața mea, nici când eram copil, nu mi s-a întâmplat ca să fiu admonestat de cineva așa cum m-a admonestat tov. Gheorghiu-Dej în primăvara lui 1955, la telefon. Cred că nici o slugă nu poate fi tratată cum am fost tratat eu. Eu nu am intrat în partid ca să fiu slugă la cineva".

Iosif Chișinevschi, devenit între timp colaboratorul cel mai apropiat al lui Dej, l-a criticat și el pe primul-secretar al partidului, ceea ce a atras acuzația de „fracționism" adusă celor doi de Alexandru Drăghici.

Încercarea lui Miron Constantinescu și Iosif Chișinevschi de a-l descăuna pe Gheorghiu-Dej și de a-l înlocui, probabil, cu Constantin Pârvulescu, pe care îl credeau ușor de manevrat, nu avea nici o șansă de succes: Constantinescu era un intelectual, și încă unul infatuat,

căruia îi plăcea să facă paradă de cunoştinţele şi lecturile sale, trezind astfel complexe de inferioritate în rândurile „tovarăşilor", a căror cultură nu depăşea câteva clase de primară sau vreo şcoală de meserii. Chişinevschi era şi el un intelectual – vai! – mai mult declarat decât real, privit cu suspiciune şi teamă din cauza relaţiilor sale cu serviciile secrete sovietice. Nu este, aşadar, de mirare că Gheorghe Apostol, Emil Bodnăraş, Petre Borilă, Nicolae Ceauşescu, Chivu Stoica, Al. Drăghici, Al. Moghioroş şi Constantin Pârvulescu (care şovăise în dicuţiile cu M. Constantinescu şi I. Chişinevschi) l-au apărat pe Dej, dar în tonalităţi diferite (Bodnăraş, de pildă, a spus că „tov. Gheorghiu socoteşte că acolo unde este el este şi dreptul, şi puterea").

Evenimentele din Polonia – tulburările de la Poznań şi revenirea la putere a lui Władysław Gomulka –, precum şi cele din Ungaria – criza de la vârful partidului şi înlocuirea lui Mátyás Rákosi – au făcut ca frământările din Biroul Politic român să înceteze în faţa primejdiilor ce apăreau în „lagărul socialist".

SEISMUL UNGAR

Revoluţia ungară (23 octombrie–4 noiembrie 1956) a fost un puternic seism pentru conducerea comunistă a României ca, de altminteri, pentru întreg „lagărul socialist". Rapiditatea cu care regimul stalinist din Ungaria s-a prăbuşit, precum şi undele de şoc ce au atins opinia publică românească şi minoritatea maghiară din România au alarmat în gradul cel mai înalt pe liderii de la Bucureşti. La 30 octombrie s-a constituit Comandamentul General, condus de Emil Bodnăraş şi alcătuit din Nicolae Ceauşescu, Al. Drăghici şi Leontin Sălăjan, având ca prim obiectiv „Coordonarea şi extinderea activităţii serviciilor de informaţii ale statului în vederea unei permanente cunoaşteri a acţiunilor subversive, a stării de spirit în Forţele Armate, trupele MAI, aparatul Securităţii de Stat, aparatul transporturilor rutiere, navale, aeriene şi telecomunicaţii"; spionarea propriului aparat represiv trecea înaintea altor misiuni, ca paza la principalele obiective politice, economice şi militare, întărirea pazei la frontiera româno-ungară, pregătirea trupelor şi a Securităţii pentru

a preveni izbucnirea unor tulburări şi „reprimarea oricăror acţiuni care ar ameninţa ordinea de stat".

Declaraţia guvernului sovietic din 30 octombrie privind noile baze ale colaborării dintre URSS şi ţările socialiste a reprezentat limita maximă a concesiilor pe care Moscova era dispusă să le facă sateliţilor ei pentru a restabili liniştea în sfera ei de hegemonie.

Poziţia conducerii de la Bucureşti s-a întemeiat pe două principii: fidelitate faţă de „lagărul socialist" şi, în acelaşi timp, distanţare voalată de Moscova. În propunerile prezentate de Gheorghiu-Dej, la 31 octombrie, privind poziţia faţă de declaraţia guvernului sovietic se cerea „1. Să se reafirme, cu acest prilej, ataşamentul RPR faţă de lagărul socialismului, subliniindu-se că vom contribui cu toate puterile noastre la întărirea unităţii ţărilor socialiste. 2. Să se sublinieze şi cu acest prilej că prietenia de nezdruncinat dintre poporul român şi popoarele Uniunii Sovietice este unul din principiile de bază ale partidului şi guvernului nostru. 3. Să se reafirme acordul deplin al guvernului RPR cu tratatul de la Varşovia, subliniindu-se necesitatea menţinerii tratatului de la Varşovia".

În acelaşi timp, se cerea discutarea staţionării trupelor sovietice în România, arătându-se că, „din punct de vedere al situaţiei din RPR, guvernul RPR nu consideră necesară staţionarea de trupe sovietice pe teritoriul RPR, iar prin retragerea trupelor sovietice de pe teritoriul RPR s-ar lua din mâna elementelor duşmănoase din interior şi a celor din exterior un mijloc de a crea agitaţie antisovietică"; se cerea, de asemenea, rechemarea consilierilor sovietici, „urmând să rămână şi pe mai departe diferiţi specialişti sovietici pentru schimb de experienţă pe lângă unele instituţii de stat".

Echipa lui Dej nu-şi punea în nici un chip problema unei reformări a regimului, aşa cum încercau în forme mai modeste Gomulka sau, mai radicale, Nagy, ci rămânea în stricta ortodoxie a modelului sovietic. Ceea ce voiau liderii de la Bucureşti era o anumită autonomie în cadrul „lagărului socialist", care să-i pună la adăpost de imixtiunile lui „Big Brother" de la Moscova şi, mai ales, să-l împiedice să-i schimbe din funcţii.

Ieşirea Ungariei din Pactul de la Varşovia şi proclamarea neutralităţii ţării (la 1 noiembrie) a precipitat decizia Moscovei de a interveni militar pentru a înăbuşi revoluţia ungară. SUA comunicaseră Kremlinului că nu intenţionează să se folosească, în interesul

lor, de dificultățile cu care URSS era confruntată în zona ei de influență, iar Marea Britanie și Franța erau angrenate în criza Suezului. Moscova avea mână liberă în Ungaria.

Hruşciov şi Malenkov au purtat discuții, în cadrul unui „turneu de explicații", cu liderii comuniști din Europa Răsăriteană. La București (unde venise și o delegație bulgară), atât Gheorghiu-Dej cât și Todor Jivkov au oferit trupe pentru a participa la intervenția militară din Ungaria. Sovieticii erau însă decişi să nu-şi asocieze sateliții – de care erau nesiguri – într-o acțiune pe care o voiau cât mai rapidă, astfel că ofertele română şi bulgară au fost respinse cu bunăvoință. „Am remarcat – arată Hruşciov în memoriile sale – ardoarea pe care o puneau acum românii pentru a se arunca în bătălia împotriva forțelor reacționare şi am evocat, în glumă, că nu fusese întotdeauna aşa, întrucât în 1919 această țară (România – n.n.) fusese de partea reacțiunii care zdrobise revoluția lui Béla Kun. Tovarăşii români au izbucnit în râs. Apoi ei ne-au urat să reuşim şi m-au sfătuit încă o dată să nu pierdem timpul."

În țară, studențimea şi minoritatea maghiară au fost mediile cele mai receptive pentru evenimentele din Ungaria. Dincolo de dorința vagă „să facem ca în Ungaria", nu s-a închegat un program sistematic de revendicări. Ilustrativ pentru manifestările din rândurile studențimii este cazul studenților Teodor Lupaş şi Ştefan Negrea de la Facultatea de Filologie din București. Primul, secondat de cel de al doilea, aflând de evenimentele de la Budapesta, a venit în dimineața zilei de 23 octombrie la facultate şi, potrivit procesului-verbal de interogatoriu din 27 octombrie: „Le-am vorbit acestora (studenților) despre cele aflate de mine la postul Budapesta. Apoi le-am spus să discutăm unele probleme de la noi, după care am început să discutăm tendențios (sic!) că, la noi, unele gospodării colective sunt nerentabile, iar cotele să fie desființate. Apoi le-am spus că am pregătit un articol pe care să-l public în «Scânteia tineretului», prin care să cerem discuții ale oamenilor, care să arate probleme economice, politice şi culturale". La 4 noiembrie 1956 se hotăra trimiterea în judecată a studentului de la Facultatea de Medicină, scriitorul de mai târziu, Alexandru Ivasiuc, acuzat că „a îndemnat mai mulți studenți să participe la o manifestație cu caracter contrarevoluționar".

Manifestaţiile studenţeşti au avut cea mai mare amploare la Timişoara, unde studenţii, baricadaţi în cămin, au fost atacaţi de armată, fără a se înregistra însă victime.

La Cluj, la Universitatea Bolyai, studenţii Facultăţii de Filologie au încercat să creeze o „asociaţie liberă, democratică şi autonomă".

Un raport redactat la 5 decembrie 1956 de Leonte Răutu şi János Fazekas, trimişi de Gheorghiu-Dej la Cluj în zilele de 23–26 noiembrie, deplânge faptul că „organele de Securitate s-au pripit cu efectuarea arestărilor tocmai în momentul când organizaţia de partid începuse să ducă muncă de combatere a concepţiilor din material (un „Proiect de hotărâre" privind amintita asociaţie studenţească – n.n.) şi de izolare politică a iniţiatorilor lor. Era în avantajul nostru ca întâi să-i izolăm politiceşte pe aceşti studenţi, să-i şi exmatriculăm, iar reţinerea lor să urmeze după aceea".

Acelaşi raport semnala că prorectorul Universităţii Bolyai, Márton Gyula, susţinuse că „naţionalitatea maghiară din RPR face parte din naţiunea maghiară" şi că „în educarea comunistă a oamenilor muncii s-a neglijat specificul naţional". Cei doi *missi dominici* semnalau absenţa intelectualilor maghiari de la şedinţa unde Mihai Beniuc făcuse o prezentare a evenimentelor din Ungaria (fusese surprins acolo de declanşarea revoluţiei).

Conducerea de la Bucureşti era preocupată de posibilitatea ca minoritatea maghiară să fie câştigată de ideile revoluţionare şi, întrucât în Ungaria începeau să se audă şi voci revizioniste, care cereau Transilvania, să formuleze revendicări cu caracter naţional, incompatibile cu integritatea statului român.

Invazia sovietică din 4 noiembrie 1956 în Ungaria a fost primită cu un sentiment de uşurare de liderii PMR. Ei au acceptat să joace rolul odios de acoperire a aducerii forţate în România a lui Imre Nagy şi a celorlalţi conducători unguri, refugiaţi cu el la ambasada Iugoslaviei de la Budapesta. Premierul ungar şi grupul aflat la ambasada iugoslavă primiseră asigurări că se pot întoarce la locuinţele lor din Budapesta, dar sovieticii i-au adus, împotriva voinţei lor, în România, pentru a camufla ceea ce era de fapt o răpire (asigurările fuseseră date de János Kádár). Pentru a calma opinia publică internaţională, indignată de intervenţia sovietică în Ungaria şi de represiunile din această ţară, ministrul de Externe al României,

Grigore Preoteasa, a declarat la 3 decembrie 1956 în fața Adunării Generale ONU că grupului Nagy i se acordase, la cererea guvernului de la Budapesta, azil politic în România și că guvernul român „a garantat că va observa regulile internaționale ale azilului politic". Încă înainte ca la Moscova și Budapesta să se fi decis judecarea lui Imre Nagy, Gheorghiu-Dej i-a spus consilierului ambasadei sovietice la București, V. Nikolaev, la 14 decembrie 1956: „de îndată ce puterea democrat-populară se va consolida (în Ungaria – n.n.), va fi creat Partidul Muncitoresc Socialist Ungar și se va întări aparatul de stat îl vom preda pe Nagy Imre tovarășilor unguri și sunt convins că, pentru crimele sale, nu va fi spânzurat de gât, ci de limbă" (execuția lui Imre Nagy a avut loc la 16 iunie 1958, la Budapesta).

Dacă în cazul Nagy Gheorghiu-Dej a acționat ca o docilă unealtă a Moscovei, el a desprins din revoluția ungară cel puțin trei învățăminte.

Mai întâi, martor ocular (Dej a mers în noiembrie 1956 la Budapesta) al represiunii sovietice și al rezistenței populației, el a înțeles că, „dacă nu facem o cotitură de 180 de grade în relațiile noastre cu sovieticii, suntem pierduți" (cum i-a spus el lui Silviu Brucan). Gheorghiu-Dej văzuse cu ce ușurință, în decurs de câteva luni, Kremlinul schimbase pe liderii de la Budapesta în funcție de interesele sovietice (Rákosi, Gerö, Nagy, Kádár). Înțelegea că el însuși poate împărtăși aceeași soartă, mai ales că nu urmase și era hotărât să nu urmeze politica de destalinizare a lui Hruşciov. Ieșirea din orbita Moscovei, așa cum o realizase Tito, nu mai era posibilă în condițiile existenței Pactului de la Varșovia. Era necesară, acum, pentru ca poziția liderilor de la București să nu fie amenințată de „mâna lungă" a „marelui frate" de la Kremlin, de o distanțare progresivă de Moscova, având ca premisă plecarea trupelor sovietice din România.

În al doilea rând, Gheorghiu-Dej și-a dat seama că, în lipsa sprijinului sovietic și, îndeosebi, în condițiile unei posibile confruntări cu URSS, trebuie să câștige sprijinul populației, ceea ce nu se putea obține numai prin încetarea politicii de represiune.

În sfârșit, Gheorghiu-Dej a sesizat necesitatea existenței unui raport adecvat între componența etnică a conducerii de partid și componența etnică a țării, altfel spus, în Comitetul Central și în

Biroul Politic să nu existe, proporţional, mai mulţi minoritari etnici decât existau în populaţia României.

Aplicarea acestor trei concluzii s-a făcut într-o perioadă îndelungată (după moartea lui Dej, în 1965, succesorul său, Nicolae Ceauşescu, a continuat şi amplificat această orientare) şi a înregistrat – cum se va vedea – reveniri şi ocolişuri.

VICTORIA DEFINITIVĂ A LUI DEJ

Pentru a desfăşura această politică, Gheorghiu-Dej trebuia mai întâi să-i elimine pe cei doi adversari, care îşi descoperiseră bateriile îndată după Congresul al XX-lea al PCUS: Miron Constantinescu şi Iosif Chişinevschi. Aşa cum s-a arătat, cei doi stalinişti îmbrăcaseră ţinuta unor „liberali", critici ai practicilor staliniste (având, probabil, şi binecuvântarea lui Hruşciov).

Atât timp cât poziţia lui Hruşciov rămânea puternică, îndepărtarea celor doi rebeli, aflaţi pe o platformă hruşciovistă, era dificilă. Prin canale ce rămân deocamdată în obscuritate, Gheorghiu-Dej a aflat – se pare – de acţiunea grupului Molotov–Malenkov–Kaganovici, ce pregătea debarcarea lui Hruşciov (urma ca el să devină ministru al Agriculturii), folosindu-se de şirul de agitaţii şi tulburări provocate de politica de destalinizare.

Atacul lui Gheorghiu-Dej împotriva lui Miron Constantinescu şi Iosif Chişinevschi a fost pregătit exact de pe aceeaşi poziţie – şi cu aceleaşi învinuiri – ca ale grupului antihruşciovist de la Moscova împotriva lui Hruşciov.

În timp ce la Moscova Hruşciov era pe punctul de a pierde bătălia în cadrul Prezidiului CC (numele de atunci al Biroului Politic), Gheorghiu-Dej supunea criticii pe cei doi în plenara CC, desfăşurată în acelaşi timp. Când ofensiva împotriva lui Miron şi Ioşca era pe punctul de fi încheiată cu succes, de la Moscova a venit vestea că Hruşciov, sprijinit de armată şi securitate, a deplasat confruntarea din Prezidiul CC în Plenara CC, unde, cu un larg sprijin, a zdrobit grupul „antipartinic". Maestru al echilibristicii politice, Gheorghiu-Dej a adăugat criticilor modelate pe orientarea antihruşciovistă şi pe cele

aduse de învingătorul Hruşciov adversarilor săi înfrânţi. Cei doi – Miron şi Ioşca – au apărut în strania postură de dogmatici şi liberali, în acelaşi timp.

Poziţia lui Gheorghiu-Dej s-a consolidat, în anul următor, odată cu retragerea trupelor sovietice din România. Aşa cum s-a arătat, în august 1955, Biroul Politic al CC al PMR luase iniţiativa de a cere Moscovei plecarea unităţilor militare sovietice staţionate în România. Reacţia lui Hruşciov fusese una de nemulţumire, iar în aprilie 1956, Biroul Politic al CC al PMR calificase drept eroare cererea prezentată liderului sovietic. Câteva luni mai târziu, când, în plină revoluţie ungară, se crezuse că URSS doreşte să aşeze pe noi baze raporturile ei cu ţările-satelit, conducerea comunistă de la Bucureşti a hotărât să reitereze cererea. După intervenţia sovietică din 4 noiembrie 1956, reluarea acestei probleme devenea extrem de delicată. La 15 aprilie 1957 s-a semnat un acord româno-sovietic privind „staţionarea temporară" a trupelor sovietice pe teritoriul României, precizându-se că ele „nu se amestecă în treburile interne" ale RPR.

Oricât de stăruitoare ar fi fost cererile de la Bucureşti, hotărârea nu putea veni decât de la Moscova. În 1958, ea a consimţit să-şi retragă trupele din România din următoarele motive: a) URSS era interesată, atunci, în continuarea politicii de destindere lansată după moartea lui Stalin, pentru a câştiga un răgaz necesar întăririi potenţialului său militar. Intervenţia militară sovietică în Ungaria oprise cursul destinderii şi îngheţase „spiritul Genevei". Era, aşadar, necesară o acţiune care să dea un nou impuls politicii de „coexistenţă paşnică" şi să reafirme ataşamentul Moscovei la destindere. Retragerea trupelor sovietice din România, hotărâtă de Pactul de la Varşovia la 24 mai 1958, era o astfel de acţiune, cu atât mai potrivită cu cât – dat fiind poziţia geostrategică a României, care nu avea frontiere cu vreo ţară „capitalistă" – nu afecta cu nimic intersele de securitate ale URSS; b) în acel moment, Moscova era angajată pe plan intern în atingerea a două obiective fundamentale: fabricarea rachetelor balistice intercontinentale (primul „Sputnik" a fost lansat în 1957) şi dezvoltarea producţiei bunurilor de larg consum (populaţia, supusă în timpul lui Stalin la mari restricţii, dădea semne de nemulţumire). Aşa cum arăta Hruşciov în memoriile sale, staţionarea unităţilor militare sovietice în afara frontierelor sovietice era mai costisitoare decât prezenţa lor în interiorul URSS.

Retragerea a avut loc în iunie–iulie 1958 (se pare că în acea perioadă în România se aflau 25 149 de militari sovietici); potrivit dispoziţiilor, au avut loc mitinguri care celebrau prietenia „veşnică" dintre cele două ţări şi recunoştinţa României faţă de URSS.

Mult mai important şi mai durabil decât aceste manifestaţii, ce nu înşelau pe nimeni, a fost valul de arestări şi excluderi din partid şi UTM care a însoţit plecarea soldaţilor roşii din România. Cea de a doua glaciaţiune sau noul îngheţ, a cărui atmosferă isterică a fost fidel prezentată de Petru Dumitriu în romanul său cu cheie *Întâlnire la Judecata de Apoi*, a urmărit două obiective: a) să dovedească Moscovei că liderii de la Bucureşti aveau o ascuţită vigilenţă revoluţionară, neiertătoare faţă de cea mai mică abatere de la „linia" partidului; b) să intimideze populaţia şi, în primul rând, intelectualitatea, devenită mai îndrăzneaţă în faza destinderii, pentru a evita orice surpriză după plecarea forţelor militare sovietice.

Ofensiva politică şi ideologică – în fapt, represivă – a lovit pe liderii de partid căzuţi în dizgraţie (fostul luptător ceferist, apoi generalul C. Doncea, fostul ministru de Interne Pavel Ştefan, Grigore Răceanu etc.), demnitari ai regimului „burghez" şi intelectuali de marcă (procesul C. Noica–Dinu Pillat), până la specialişti (istoricii care contestaseră teza caracterului „imperialist" al participării României la primul război mondial, ca Andrei Oţetea, Barbu Câmpina, Eliza Campus şi Nicolae Fotino) şi simpli ţărani, care criticaseră colectivizarea.

Industrializarea „socialistă", adică dezvoltarea cu precădere a industriei mijloacelor de producţie în detrimentul industriei bunurilor de consum, şi „transformarea socialistă a agriculturii" au fost continuate, în spiritul totalei fidelităţi faţă de modelul sovietic. În primăvara anului 1962 s-a anunţat încheierea colectivizării agriculturii. „De moarte şi de colhoz nu puteţi scăpa", spusese Gheorghiu-Dej unor ţărani veniţi să-i arate abuzurile autorităţilor locale în procesul de colectivizare a agriculturii. Aceste cuvinte deveneau acum realitate. Rezultatele – chiar dacă nu au căpătat proporţiile dezastruoase din URSS – au fost tot atât de nefaste. Ţăranul considera gospodăria agricolă colectivă cu totul străină de interesele sale şi îşi concentra toate eforturile asupra lotului individual ce-i fusese lăsat, ceea ce explică ponderea însemnată deţinută de producţia acestor loturi în aprovizionarea oraşelor.

Unul din factorii decisivi ai prăbuşirii socialismului a fost ignorarea doctrinei lui N.I. Buharin potrivit căreia edificarea socialismului reclamă o ţărănime bogată întrucât: a) ea reprezintă o piaţă pentru produsele industriei autohtone, necompetitive pe piaţa externă; b) asigură aprovizionarea cu produse agroalimentare a oraşelor; c) bogată fiind, ea poate plăti impozite ridicate, ce pot fi utilizate pentru finanţarea industrializării. Incultura politică şi frica de a părăsi „experienţa" sovietică au făcut ca liderii politici de la Bucureşti să acţioneze sub obsesia tezei lui Lenin că mica producţie de mărfuri naşte „zi de zi, ceas de ceas şi în proporţie de masă" capitalism. Chiar dacă mai târziu, în 1982, Nicolae Ceauşescu va spune că partidul nu trebuie să se teamă dacă ţăranul se îmbogăţeşte, în realitate, de-a lungul întregului regim comunist s-a urmărit limitarea posibilităţilor de iniţiativă economică a ţăranului, condamnat să rămână prizonierul nerentabilului sistem colhoznic.

DISPUTA CU MOSCOVA

Distanţarea de Moscova s-a manifestat cu deosebire în refuzul de a accepta vederile sovietice în aşa-numita „diviziune internaţională socialistă a muncii", de fapt o specializare economică a ţărilor din sfera de influenţă sovietică, specializare controlată, se înţelege, de Moscova, preocupată tot mai mult de succesele ţărilor vest-europene membre ale Pieţei Comune. Invocând principiul sovietic al rolului determinant al industriei grele în dezvoltarea economiei socialiste, conducerea de la Bucureşti a respins propunerile sovietice, sprijinite de Cehoslovacia şi R.D. Germană, privind orientarea economiei româneşti cu precădere spre dezvoltarea agriculturii, a industriei petroliere şi îngrăşămintelor. Între Bucureşti şi Moscova a început o confruntare pe tema planificării economice în cadrul Consiliului de Ajutor Economic reciproc (CAER), ferm respinsă de echipa lui Gheorghiu-Dej, care invoca tot mai des independenţa şi suveranitatea statelor socialiste, singurele în măsură să decidă asupra direcţiilor de dezvoltare a economiei. „Campionul" noii doctrine româneşti de independenţă economică a fost Alexandru Bârlădeanu, care, în calitate de reprezentant al României la CAER, a avut de înfruntat fulgerele sovietice.

În acelaşi timp, Gheorghiu-Dej şi-a reafirmat orientarea din 1956. După Congresul al XXII-lea al PCUS, unde N.S. Hruşciov a relansat campania de destalinizare (corpul îmbălsămat al lui Stalin a fost scos din mausoleul din Piaţa Roşie), el a organizat o plenară a CC (30 noiembrie – 5 decembrie 1961) în care a fost din nou condamnat grupul Ana Pauker–Vasile Luca, ca exponent al practicilor staliniste. Vina de a nu se fi făcut o analiză profundă a acestor practici încă din 1956 a fost pusă pe seama lui Miron Constantinescu şi Iosif Chişinevschi, denunţaţi ca promotori şi apărători ai „cultului personalităţii". Din nou a fost elogiată orientarea „justă" a „nucleului sănătos", adică a grupului Gheorghiu-Dej, inocentat de însuşi secretarul general şi prezentat ca salvatorul partidului şi al poporului. „Sub pretext de a convinge pe mijlocaşi de a-şi îndeplini obligaţiile faţă de stat – spunea Gheorghiu-Dej despre grupul Ana Pauker–V. Luca în şedinţa Biroul Politic de pregătire a plenarei –, porniseră pe calea represiunilor, la arestări de aşa-zişi chiaburi. Cea mai mare parte dintre cei arestaţi în perioada aceea au fost judecaţi public. A reprezentat o provocare, o aventură. Plângeau satele, vai şi amar de noi ce-am ajuns, spuneau ţăranii [...]. Este cea mai periculoasă aventură în care s-a lansat (sic!), cea mai mare provocare. După ce i-am eliminat pe ei, am eliberat din închisori zeci de mii de oameni nevinovaţi."

Gheorghiu-Dej „uită" că după eliminarea Anei Pauker şi a lui Vasile Luca, şi chiar a lui Miron Constantinescu şi Iosif Chişinevschi, au continuat arestările în rândul ţăranilor. Octavian Roske, care a studiat desfăşurarea colectivizării, consideră că anii 1957–1962 au reprezentat „represiunea totală", asupra satelor abătându-se un val de teroare care a provocat şi numeroase răscoale, care abia acum încep a fi mai bine cunoscute.

„Liberalizarea" internă – luată în considerare încă din 1956, ca mijloc de câştigare a sprijinului populaţiei în vederea emancipării de sub controlul sovietic – avea să vină odată cu noua fază a conflictului cu Moscova.

Pretextul l-a oferit publicarea în revista Universităţii din Moscova a unui studiu semnat de E.B. Valev care propunea crearea unui complex economic internaţional (România, Bulgaria şi URSS), având o suprafaţă de 150 000 km^2 şi o populaţie de 12 milioane de locuitori. „Contribuţia" românească urma să fie cea mai importantă,

întrucât ea reprezintă 42% din teritoriul țării (inclusiv Capitala), 48% din populație, 54% din producția de mașini, 51% din producția chimică, 86% din producția de petrol. Planul Valev a fost denunțat în termeni vigurosi în revista „Viața economică", fiind prezentat ca un atentat la independența și integritatea României.

În contextul favorabil creat de conflictul dintre Moscova și Beijing, PMR și-a afirmat poziția independentă în „Declarație cu privire la poziția Partidului Muncitoresc Român în problemele mișcării comuniste și muncitorești internaționale", cunoscută neoficial și sub numele „Declarația de independență". Pornind de la încercările de mediere ale PMR în conflictul sovieto-chinez, Declarația afirma dreptul la independență al fiecărui partid comunist (muncitoresc), egalitatea în drepturi a acestor partide și neamestecul în afacerile interne, ca principiile de bază ale relațiilor din cadrul mișcării comuniste și muncitorești internaționale.

Declarația era încununarea unei politici începute după moartea lui Stalin și ea avea să reprezinte temelia strategiei politice a PCR (denumire reluată în 1965) atât în relațiile cu URSS și partidele „frățești", cât și cu celelalte state, fie „capitaliste" fie nealiniate.

Echilibristica politico-ideologică a conducerii de la București în așa-zisa mediere a disputei Moscova–Beijing a fost atât de derutantă, încât, la un moment dat, în convorbirile româno-chineze din 3–10 martie 1964, Mao Zedong a exclamat: „Vedeți, numai în timp de un an de zile atitudinea dv. s-a schimbat. Ce sunteți dv., curent de stânga, de mijloc sau de dreapta, sunteți dogmatici sau revizioniști, ori adoptați o atitudine de mijloc?" Comuniștilor români le era greu să dea un răspuns precis: nici ei nu știau pe ce poziție ideologică se află. Urmăreau un singur țel: să scape de tutela sovietică, amenințătoare pentru poziția lor de elită conducătoare. Știau că, atât timp cât deciziile se iau la Kremlin și nu la București, ei nu aveau nici o certitudine în privința statutului lor de lideri. Răspunsul lui N. Ceaușescu la întrebarea lui Mao: „Noi suntem marxist-leniniști" se înscria în automatismele „limbajului de lemn". Nu era vorba de un atașament față de ideologia comunistă, ci de atașamentul – de o mie de ori mai puternic – de putere.

Gheorghe Haupt, care are meritul de a fi analizat cel mai profund geneza conflictului româno-sovietic, crede că la originea politicii de

independenţă a conducerii de la Bucureşti s-au aflat interese economice: „Prin apărarea politicii sale economice, a intereselor sale economice – scrie el –, conducerea partidului român a devenit conştientă de interesele naţionale şi a fost împinsă să se angajeze pe calea independenţei economice şi, în consecinţă, politice, în raport cu Uniunea Sovietică". În realitate, credem noi, originea conflictului este de caracter politic: refuzul lui Gheorghiu-Dej de a se conforma orientării antistaliniste a lui Hruşciov şi ansamblul de măsuri destinate să-l pună la adăpost de încercările Kremlinului de a-l înlocui. Nu prin apărarea intereselor economice a „descoperit" echipa lui Gheorghiu-Dej politica de independenţă, ci prin lupta înverşunată pentru păstrarea puterii.

Pentru a face faţă eventualelor încercări sovietice de răsturnare a echipei lui Dej, ea avea nevoie de sprijin intern şi extern.

Imediat după publicarea „Declaraţiei din aprilie", a început o campanie de „prelucrări" ale documentului în organizaţiile de partid, unde celor prezenţi li se „dezvăluiau" fapte şi date care dovedeau că Uniunea Sovietică încălcase „grosolan" independenţa României, că îi exploatase nemilos resursele, prin Sovromuri, în primul rând, şi că întreaga ei politică faţă de România nu fusese decât o continuare a celei practicate de Rusia ţaristă.

Astfel, la şedinţele comitetelor de partid din direcţiile regionale ale Ministerului Afacerilor Interne, Al. Drăghici a prezentat date despre activitatea agenturii sovietice pe teritoriul României. Arătând că prezenţa agenţilor sovietici înainte de 23 august 1944 în România era îndreptăţită, el a spus: „După 23 august 1944, o asemenea măsură nu mai era justificată, întrucât în România a fost instaurată dictatura proletariatului, sub conducerea partidului; între cele două state ar fi trebuit să existe relaţii de prietenie, bazate pe încredere reciprocă etc. Ce-au făcut însă sovieticii? Reactivarea vechii agenturi, completarea cu noi recrutări; au fost speculate sentimentele faţă de URSS şi educaţia făcută de partidul nostru; noi credeam în declaraţiile ce ni le făceau despre prietenie, sinceritate, în timp ce ei ne lucrau cu agentură etc." Invocând un text al lui Marx despre intenţia Rusiei de a lua în stăpânire Moldova şi Ţara Românească după pacea de la Adrianopol (1829), Al. Drăghici conchidea: „Din datele pe care le

deținem, rezultă că acest «vis de veacuri» al Rusiei țariste se manifestă în prezent din partea URSS".

Organizatorii acestor ședințe nu-și făceau nici o iluzie în privința păstrării „secretului de partid"; doreau chiar ca „scurgerile" să fie cât mai numeroase și cât mai ample. Așa a și fost, astfel că, în scurt timp, întreaga țară știa de informările făcute în ședințele închise. Reacția a fost favorabilă. Oameni cu atitudini anticomuniste aclamau noua orientare și considerau că partidul comunist se integrează, prin politica de independență, unei tradiții naționale.

În același timp, porțile închisorilor au început să se deschidă, oamenii politici „burghezi" – câți mai supraviețuiseră – făcându-și reapariția și confirmând prin eliberarea lor că în România se schimbase ceva.

Tabel

statistic al deținuților condamnați în perioada 1955–1964 pentru activități considerate ca fiind îndreptate împotriva securității statului

Anul	Total general	Anul	Total general
dec.1955	6 406	ian.1960	17 613
ian.1956	6 081	dec.1960	16 292
dec.1956	5 067	ian.1961	16 167
ian.1957	5 350	dec.1961	16 299
dec.1957	6 177	ian. 1962	16 327
ian.1958	6 211	dec.1962	13 017
dec.1958	10 125	ian.1963	12 944
ian.1959	10 647	dec.1963	9 333
dec.1959	16 682	ian.1964	9 008
mai 1964	8 875		

„Umanizarea" regimului prin punerea în libertate a deținuților politici și criticile aduse URSS au declanșat un curent de popularitate pentru Putere. El a fost sporit prin publicarea volumului lui K. Marx, *Însemnări despre români (manuscrise inedite)*, editori acad. A. Oțetea și S. Schwann (un profesor polonez care le descoperise în arhiva Institutului Internațional de Istorie Socială din Amsterdam), textul – foarte greu de restituit – fiind transcris de Cornelia Bodea. Ceea ce

marele public a reținut cu precădere din aceste însemnări au fost formulările dure ale lui Marx la adresa politicii şi atitudinii Rusiei față de Principatele române şi, îndeosebi, la adresa anexării Basarabiei în 1812, considerată ca fiind lipsită de orice temei de drept internațional, întrucât – spunea Marx – Poarta nu avea dreptul – dat fiind statutul lor de autonomie – să cedeze părți din teritoriul Principatelor române.

Gesturile de independență ale conducerii de la Bucureşti provocau o iritare sporită la Moscova. Hruşciov avea un profund dispreț față de români: „Aceşti «mamaliciniki» (mămăligari – n.n.) nu sunt o națiune, ci o curvă", exclamase el, în 1960, în fața colaboratorilor săi sovietici pe când călătorea pe vasul „Baltica", împreună cu Gheorghiu-Dej, Jivkov şi Kádár, pentru a participa la sesiunea ONU de la New York. Potrivit mărturisirii lui Arkadi N. Şevcenko, el spusese anturajului său că liderul român „nu era, în general, un comunist rău, dar în calitate de conducător nu avea forță, era prea pasiv. El (Hruşciov – n.n.) adăugase că în România şi chiar în rândurile partidului comunist se dezvoltaseră atitudini pernicioase naționaliste şi antisovietice care trebuiau retezate de la rădăcină".

Cu prilejul unei vizite în România, Hruşciov îşi manifestase nemulțumirea față de liderii români, admonestați în public – la un miting – pentru a nu fi valorificat experiența sovietică în materie de... semănat porumb în pătrat!

Mai iritat a fost liderul sovietic de călătoria în China a unei delegații româneşti condusă de I.Gh. Maurer. Moscova nu era dispusă să permită sateliților ei să se erijeze în mediatori în conflicte ce o opuneau unei alte mari puteri. Mai mult decât atât, delegația română purtase discuții care trezeau aprehensiunile Moscovei, aşa cum rezultă din amintirile lui Hruşciov, care s-a întâlnit cu delegația română în drum spre Bucureşti (vizita în China a avut loc în martie 1964). Deşi delegația română s-a străduit să lase impresia unei totale imparțialități în disputa sovieto-chineză, Hruşciov a sesizat o nuanță îngrijorătoare: „«Chinezii ne-au spus că dvs. ne-ați luat Basarabia», au spus românii. «Nu aveam ce face, decât să ascultăm, deşi, evident, nu ne mai trebuie Basarabia». Astfel – continuă Hruşciov – românii ne-au repetat ce auziseră de la chinezi – *dar nu au exprimat dezacordul lor cu ceea ce chinezii le spuseseră despre Basarabia* (subl. Hruşciov –n.n.). Această conversație ne-a lăsat un gust amar.

Am început să suspectăm că, poate, românii ne ţineau de rău pentru că, după război, ne restituiseră Basarabia".

În stenograma părţii române a discuţiei din 15 martie 1964, Hruşciov spune: „Să luăm de pildă Basarabia. Eu cred că nu trebuie să discutăm această chestiune. Atunci în ţările socialiste ar trebui să se facă un plebiscit. Dacă românii ar ridica această problemă, eu personal aş fi pentru plebiscit şi să lăsăm popoarele să hotărască unde vor să aparţină. Numai că aceste probleme se ridică şi pentru alte ţări. De exemplu, graniţa cu Polonia. Numai să se pună o asemenea problemă, şi imediat ucrainenii şi bieloruşii se vor ridica şi ei". Şi apoi un avertisment voalat: „Graniţa României cu Ungaria; sunt multe probleme care apar în legătură cu aceasta".

Potrivit defectorului cehoslovac, generalul Jan Sejna, încă înainte de „Declaraţia din aprilie" Moscova avea îndoieli în privinţa lui I.Gh. Maurer, pe care îl suspecta de a fi agent chinez! „În 1962 – scrie Sejna în memoriile sale –, Novotný (conducătorul comunist al Cehoslovaciei – n.n.) a primit o scrisoare de la Hruşciov, care îi cerea să limiteze schimburile noastre de informaţii obţinute prin spionaj cu românii. Urma să nu le mai transmitem nici o informaţie despre China şi partidele şi regimurile prochineze. Alte subiecte interzise erau informaţiile de ordin politic despre diverse partide social-democrate, nimic despre Iugoslavia şi Albania şi date secrete amănunţite despre NATO. Trebuia să ne mărginim la aprecieri generale asupra situaţiei politice şi militare din Europa Occidentală."

În chip firesc – s-ar putea spune –, conducerea română şi-a îndreptat privirile spre Paris. Generalul Charles de Gaulle ducea – evident, în alt cadru şi cu alte mijloace – o politică de independenţă, în înţelesul scoaterii Franţei de sub tutela americană. Partizan al „Europei de la Atlantic la Ural", el încerca să elimine divizarea continentului european în blocuri militare, şi trebuia să sprijine – cel puţin în principiu – o politică simetrică, în fond, cu a sa în Pactul de la Varşovia.

Acelaşi general Sejna susţine că serviciile de spionaj sovietic şi cehoslovac obţinuseră informaţii despre conţinutul discuţiilor dintre de Gaulle şi Maurer, cu prilejul vizitei acestuia la Paris (27–31 iulie 1964). „Maurer a susţinut – scrie Sejna – că România dorea să-şi urmeze propriul curs naţional, dar nu putea părăsi deocamdată CAER din cauză că economia ei era prea strâns legată de el. Între timp, ea

era hotărâtă să-şi diversifice economia şi să stabilească relaţii mai strânse cu Occidentul."

Potrivit aceleiaşi surse, „de Gaulle l-a asigurat pe Maurer că Franţa va ajuta România să-şi consolideze independenţa şi-i va da ajutor economic şi politic. El era gata să susţină România dacă ar fi solicitat să devină membru asociat al Comunităţii Economice Europene şi Franţa i-ar fi acordat asistenţă dacă ea ar fi fost izolată în blocul comunist [...]. De Gaulle a mers chiar mai departe: el a sugerat că Franţa putea deveni o sursă alternativă de arme pentru România şi o va ajuta dacă va fi invadată de trupele Pactului de la Varşovia".

Afirmaţiile şi promisiunile generalului de Gaulle au produs o vie iritare la Moscova, de îndată ce ele au fost cunoscute, graţie spionajului sovietic. Sejna spune că reacţia mareşalului R.I. Malinovski, ministrul Apărării, este „de netipărit". Mareşalul a mai spus: „Dacă de Gaulle încearcă să-şi îndeplinească promisiunea, noi vom şti înainte ca ordinele sale să ajungă la comandantul armatei franceze". La rândul său, în august 1964, Hruşciov a spus liderilor comunişti cehoslovaci că „puteau fi tolerate încercările României de a deveni independentă pe plan economic de CAER, dar dacă ei (românii – n.n.) sunt atât de orbi încât să încerce să iasă din Pactul de la Varşovia, atunci soldaţii noştri şi nu de Gaulle vor avea ultimul cuvânt". şi cum Novotný spusese că „nu ar fi rău" dacă România ar fi exclusă din Pactul de la Varşovia, Hruşciov a replicat furios: „Sunteţi total şi cumplit de greşit. Este exact ceea ce liderii români doresc. Întreaga situaţie din Balcani ar deveni de necontrolat dacă România ar urma Iugoslavia şi Albania în lagărul antisovietic. Este o obligaţie a partidului (sovietic – n.n.) să împiedice România să părăsească Pactul şi să reunească Iugoslavia şi Albania cu familia sovietică".

Nici Hruşciov, nici Gheorghiu-Dej nu au mai avut răgazul pentru a-şi desfăşura politicile lor aflate la antipozi. Liderul sovietic a fost răsturnat printr-o tipică „lovitură de palat" sovietică (14 octombrie 1964), cel român a murit de cancer (19 martie 1965), evoluţia bolii fiind atât de rapidă, încât s-a răspândit zvonul că a fost iradiat de sovietici!

Din datele de care dispunem astăzi reiese că Gheorghiu-Dej îl desemnase ca succesor pe Gheorghe Apostol, după ce I.Gh. Maurer refuzase să preia el funcţia de prim-secretar, invocând, pe bună

dreptate, că un intelectual nu avea putința să se mențină în fruntea unui partid „muncitoresc" (de fapt, cu o tradiție antiintelectuală).

În aranjarea „jocurilor" succesiunii, mânuitorul „sforilor" a fost I.Gh. Maurer, care a izbutit să-l impună pe Nicolae Ceaușescu, deși avea o proastă părere despre capacitățile sale profesionale; cu puțin timp înainte de moartea lui Gheorghiu-Dej, el îi spusese lui Alexandru Bârlădeanu: „Îl aducem pe Ceaușescu la guvern (Maurer era prim-ministru – n.n.) și-i dăm un minister, poate chiar Ministerul Agriculturii, ca să învețe ceva. Nu se pricepe la nimic".

Fostul premier și-a explicat el însuși alegerea. A făcut-o, de fapt, pentru a-și asigura supraviețuirea politică. Maurer se identificase cu politica de independență și cu orientarea „antisovietică" (de fapt, de ieșire de sub controlul Moscovei). Dacă această politică nu era continuată, cariera lui Maurer era încheiată, mai ales că el era în conducere „omul lui Dej". Dintre membrii Biroului Politic singurul care îi apărea lui Maurer în măsură să continue politica de independență și să țină piept Moscovei era Ceaușescu. De ce? Fiindcă fusese singurul care îi luase apărarea când Hrușciov îl atacase direct. Calculul lui Maurer era determinat, prioritar, de considerente de carieră politică și numai după aceea de interesul național.

Folosind diviziunile și rivalitățile din Biroul Politic, Maurer, sprijinit de Bodnăraș, alăturat liniei naționale, și de Alexandru Drăghici, pe atunci în bune relații personale cu Ceaușescu, l-a impus pe acesta din urmă.

S-a afirmat că cei care l-au sprijinit pe Ceaușescu – Maurer, în primul rând – au făcut-o cu gândul că ar putea fi ușor de dominat. Este puțin probabil că cineva din echipa de conducere putea să se înșele atât de profund asupra noului lider. Prin funcțiile pe care le deținuse (mai ales ca secretar cu probleme organizatorice, adică al doilea după primul-secretar!) el căpătase o foarte bogată experiență în seraiul partidului, iar prin luările de poziție în Biroul Politic se văzuse că nu era omul care să se lase manevrat. Maurer l-a sprijinit pe Ceaușescu nu pentru că spera să-l conducă el, ci pentru că era convins că va apăra energic orientarea formulată în „Declarația din aprilie".

CAPITOLUL 4

O MONARHIE COMUNISTĂ: ROMÂNIA SUB CEAUȘESCU

Noul lider avea, în raport cu predecesorul său, orizonturi politice mai largi. Țăran – nu muncitor, ca Dej –, avea o cultură limitată și, spre deosebire de acesta, nu era dispus să învețe prin contactul cu oamenii de cultură. Dar, spre deosebire de Dej, avea o personalitate mult mai puternică, și, dacă Dej se dovedise un bun tactician, Ceaușescu era un ambițios strateg. În anii din urmă ai vieții, Gheorghiu-Dej se afla într-o stare de autoadmirație și autosatisfacție care îl făcea să se mulțumească, în fapt, cu o masă copioasă, de bucătărie națională (nu lipseau sarmalele și „Galbena de Odobești"), și să monologheze ore în șir, în fața unei audiențe obediente, despre succesele în lupta cu rivalii politici. Mai mult decât a fi un șef absolut, la adăpost de orice pericol de răsturnare venit de la Moscova, nu-și mai dorea.

Ceaușescu mai păstra din începuturile sale de țăran, devenit cizmar, doar preferințele pentru romanțe și cântece de pahar. Ceea ce la Dej era un capăt de linie, pentru el era începutul. Nicolae Ceaușescu a fost un Ion al Glanetașului în politică. Așa cum eroul lui Rebreanu era obsedat de stăpânirea pământului, recurgând la mijloace primitive și brutale pentru a-l dobândi, tot astfel Nicolae Ceaușescu a fost un obsedat al independenței, sfârșind prin a face din ea un fetiș, căruia i-a sacrificat în final, primitiv și brutal, interesul național.

Atunci, însă, la preluarea puterii, Ceaușescu era hotărât să meargă mult mai departe decât predecesorul său în distanțarea de Moscova. De la prima vizită la Moscova (3–11 septembrie 1965), spre surprinderea gazdelor, care se așteptau cel mult la o reluare mai răspicată a tezelor „Declarației din aprilie", Ceaușescu a cerut restituirea tezaurului dus la Moscova în 1916–1917 (în cadrul delegației române,

cel desemnat să pună această problemă a fost Alexandru Bârlădeanu) şi a reamintit lui Brejnev şi celorlalţi lideri sovietici de angajamentul lui Lenin de a restitui poporului român tezaurul confiscat, îndată ce „oligarhia" va fi fost înlăturată de la putere.

În anul următor, Ceauşescu a pus în discuţie însăşi structura militară a Pactului de la Varşovia. Potrivit mărturiei generalului Sejna, România a făcut următoarele propuneri: „mai întâi, stabilirea unui Comandament al Pactului de la Varşovia, separat de Înaltul Comandament Sovietic, în care să lucreze echipe din fiecare ţară; în al doilea rând, ei (românii – n.n.) au sugerat ca funcţia de comandant şi cea de şef al statului major al Pactului să fie subordonate Comitetului Politic al Pactului; în al treilea rând, dacă toţi membrii trebuiau să contribuie cu contingente la (forţele) Pactului, fiecare naţiune urma să aibă dreptul de a reţine o parte din forţele sale sub propria comandă internă". Evident, propunerile româneşti au fost ignorate de Moscova, dar, formal, ea a regizat o contrapropunere ungaro-cehoslovacă, destinată să dea aparenţa unei participări mai importante a fiecărui membru al Pactului.

Individualizarea României în cadrul blocului sovietic s-a conturat şi mai viguros în 1967, prin două demersuri care au plasat-o în centrul atenţiei internaţionale.

Primul a fost refuzul de a se conforma consemnului Moscovei – urmat de toate celelalte ţări ale Pactului de la Varşovia – de a rupe relaţiile diplomatice cu Israelul în urma celui de-al treilea război israelo-arab („Războiul de şase zile" din iunie 1967). Cel de al doilea a fost recunoaşterea RFG şi vizita lui Willy Brandt, pe atunci vicecancelar şi ministru de Externe, în România (3–7 august), în timp ce ţările-satelit ale Moscovei nu recunoşteau decât RDG.

Raporturile cu Israelul şi RFG au făcut din România un *maverick* (termen în engleza americană desemnând o persoană independentă de formaţiunile politice) al blocului sovietic şi au atras tot mai stăruitor privirile capitalelor occidentale asupra României.

Mai puţin spectaculoase, dar tot atât de importante, au fost progresele intervenite în raporturile româno-americane. În timp ce fostul vicepreşedinte al SUA, Richard Nixon, fusese tratat cu ostentativă nepăsare la Moscova, fiind considerat un exponent al antisovietismului, Ceauşescu l-a primit la Bucureşti cu toate onorurile, ceea ce va avea consecinţe însemnate doi ani mai târziu.

Mai importantă însă a fost întâlnirea dintre preşedintele SUA, Lyndon Johnson, şi primul-ministru I.Gh. Maurer (26 iunie 1967), desfăşurată într-un climat de perfectă înţelegere. Înainte de întâlnire, consilierul preşedintelui pentru securitatea naţională caracterizase politica exernă a României drept *„exceedingly independent of Moscow"* (extrem de independentă faţă de Moscova), iar pe premierul român drept un *„off-beat communist leader"* (conducător comunist neobişnuit). Şi Johnson, şi Maurer erau naturi grosolane („rustic", îl caracterizează Hervé Alphand, secretar general la Quai d'Orsay, pe premierul român), ceea ce facilita comunicarea între ei.

Premierul român a explicat că între politica de independenţă a României şi rezolvarea problemei vietnameze există o strânsă legătură: „Situaţia creată în Vietnam – se arată în stenograma americană – reprezintă un focar de pericol, despre care Ion Gheorghe Maurer simte că ar putea dăuna dorinţei României de libertate şi independenţă [...]. Tensiunea, în orice parte a lumii, creează dificultăţi pentru ţările mici, şi posibilităţile de a realiza independenţa sunt tot mai restrânse". Voinţa României de a se emancipa de sub tutela sovietică era astfel categoric exprimată.

Odată cu numirea lui Corneliu Bogdan ca ambasador la Washington, România a avut, prin reprezentantul ei diplomatic, „intrare liberă" la Departamentul de Stat. Încă de la prezentarea scrisorilor de acreditare, Corneliu Bogdan s-a dovedit un diplomat plin de iniţiativă: el renunţă la textul protocolar şi abordează problema clauzei naţiunii celei mai favorizate pentru România şi posibilul rol de mediator al ţării sale între SUA şi RD Vietnam. Johnson, strivit de războiul din Vietnam, tot mai nepopular în SUA, acceptă oferta, şi România intră într-un rol pe care îl va juca cu mai mult succes, cum se va vedea, în alte spaţii.

Tot această politică externă – dinamică şi imaginativă – este asociată pe plan intern cu un „nou curs", care asigură lui Ceauşescu popularitate. Deşi handicapat de o vorbire deficitară (se lansează zvonul că defectul său este rezultatul bătăii primite în închisoare), noul lider este primit şi privit cu bunăvoinţă. El se arată dispus să asculte – ceea ce este foarte mult pentru un dictator comunist –, se întâlneşte cu grupuri reprezentative ale elitei cultural-ştiinţifice, se arată receptiv la înnoire. Ceauşescu manifestă preocupare pentru ameliorarea condiţiilor materiale de existenţă, vrea şi industrializare, şi bunăstare.

Semnul cel mai grăitor al „noului curs" îl constituie plenara CC din 22–25 aprilie 1968, considerată, pe bună dreptate, de Dumitru Popescu drept „momentul maxim al procesului destalinizării în România, vârful său. Securitatea e pusă la stâlpul infamiei! – continuă singurul Popescu devenit Dumnezeu. Pentru prima dată se spune că, într-o anumită etapă a regimului socialist, ea a jucat un rol nefast, că a săvârșit numeroase abuzuri, de jos și până sus, inclusiv Drăghici, că a creat o atmosferă de gravă suspiciune în sânul societății, alterând relațiile dintre oameni, aruncându-i pe unii împotriva altora". Dovada cea mai elocventă este faptul că Securitatea a întocmit opt milioane de dosare, privind cu ostilitate sau cel puțin cu suspiciune aproape jumătate din populația țării.

Plenara a reabilitat – una din „specialitățile" regimurilor comuniste – pe Lucrețiu Pătrășcanu, pe alți comuniști care fuseseră loviți în timpul lui Gheorghiu-Dej, ca și pe cei condamnați și executați în URSS, din ordinul lui Stalin, în anii „Marii Terori".

Reabilitările au fost și mijlocul prin care Ceaușescu l-a înlăturat pe rivalul său cel mai primejdios, Alexandru Drăghici, denunțat ca responsabil, între altele, de ancheta împotriva lotului Pătrășcanu. Dacă Gheorghiu-Dej avusese de luptat cu rivali care îi contestau poziția de secretar general, Ceaușescu nu avea a se teme de concurenți reali, ci doar de lideri frustrați ca urmare a marginalizării lor (Chivu Stoica, Gh. Apostol, Al. Bârlădeanu). Dezvăluirea ilegalităților din timpul lui Gheorghiu-Dej nu a căpătat însă caracterul unei campanii de „demascare" și condamnare totală și sistematică, ci s-a limitat numai la reabilitarea unor victime din nomenclatură ale lui Dej și îndepărtarea imediată a unui șir de apropiați colaboratori ai înaintașului.

În timp ce Maurer a rămas neclintit în postul de premier, conducătorul de fapt al guvernului a devenit Ilie Verdeț, numit prim-viceprim-ministru. Supervizarea organelor de securitate și a armatei a fost încredințată lui Vasile Patilineț, ca secretar al CC. Din sectorul ideologiei a fost scos stalinistul Leonte Răutu, sfera sa de competență fiind încredințată unor oameni autentic cultivați și imaginativi ca Dumitru Popescu, redactorul-șef al „Scânteii", și Ion Iliescu. Pentru economie, sfătuitorii ascultați erau Manea Mănescu și Roman Moldovan. În curând avea să facă o ascensiune spectaculoasă Cornel Burtică. Paul Niculescu-Mizil, după o perioadă de afirmare ca secretar al CC cu relațiile externe (plecarea lui de la o conferință

a partidelor comuniste, desfăşurată la Budapesta, i-a dat o statură internaţională), el intră tot mai mult într-un con de umbră, de la sfârşitul anilor '60.

HIS FINEST HOUR

Primăvara anului 1968 aduce lui Ceauşescu un spor de prestigiu intern şi extern prin vizita generalului de Gaulle în România (14–18 mai). Numit de prestigiosul „The Economist" „de Gaulle al Pactului de la Varşovia", Ceauşescu dorea un dialog cu această fabuloasă personalitate. La rândul său, de Gaulle considera vizita în România atât de importantă, încât, deşi evenimentele din ţara sa se dovedeau ameninţătoare (celebra „criză din mai '68"), el a hotărât să nu contramandeze vizita.

Primirea a fost entuziastă, un entuziasm spontan, neorchestrat de autorităţi. La rândul său, generalul a elogiat orientarea lui Ceauşescu, axată pe afirmarea şi consolidarea independenţei naţionale, dar a reamintit vecinătatea Rusiei şi legăturile României cu ea, modalitate de a atenua suspiciunile Moscovei asupra intenţiilor preşedintelui francez. În cursul discuţiei din 14 mai, de Gaulle i-a spus lui Ceauşescu două fraze-cheie: „Noi vă acceptăm aşa cum sunteţi" şi „Noi vă iubim. Iată de ce ne interesaţi", dar dialogul nu a depăşit nici un moment limitele datelor cunoscute ca definitorii pentru politica externă a celor două ţări, ceea ce l-a făcut pe general să conchidă: „Chiar dacă n-am aflat lucruri noi despre ceea ce gândim, am putut totuşi să ne precizăm ideile, şi un asemenea exerciţiu este totdeauna util".

Criza din Franţa a scurtat vizita în România a lui de Gaulle, căruia, mai târziu, cunoscutul comentator de politică externă al ziarului „Le Monde", Michel Tatu, îi va reproşa că nu a vândut României avioane „Mirage", iar după condamnarea invaziei din Cehoslovacia de către Ceauşescu s-a mărginit să trimită – şi încă destul de târziu – în România o personalitate de a doua clasă (ministrul André Betancourt).

Într-adevăr, exprimarea cea mai curajoasă a politicii de independenţă a fost cuvântarea lui Ceauşescu din 21 august 1968, prilejuită de invadarea Cehoslovaciei de către URSS, Polonia, Bulgaria şi Ungaria.

Politica „socialismului cu chip uman", promovată de noua conducere cehoslovacă, în frunte cu primul-secretar al PCC, Alexander Dubcek, atrăgea pe Ceauşescu mult mai puţin pentru conţinutul ei politic, cât, mai ales, ca manifestare a dreptului fiecărui partid de a-şi stabili orientările.

Apropierea româno-cehoslovacă, dublată de strânsele legături dintre Bucureşti şi Belgrad, a îngrijorat conducerea sovietică. La 9 iulie, premierul Kosîghin a spus în şedinţa Biroului Politic: „Ei (cehoslovacii – n.n.) s-au orientat dintr-odată, după cum vedem, spre România şi Iugoslavia, pentru a arăta că «acum nu suntem unul, ci trei»". La 19 iulie, în acelaşi cadru, Brejnev atrăgea atenţia că „Acum, la Praga, este aşteptată sosirea lui Ceauşescu şi a lui Tito, se poartă discuţii despre o cârdăşie (în original *„sgovor"* – n.n.) dunăreană, despre o întâlnire dunăreană".

Sunt indicii că Walter Ulbricht, liderul comunist al RDG, ar fi scris lui Brejnev că, dacă nu se intervine cu forţa în Cehoslovacia şi România, „socialismul este în primejdie".

Defectorul sovietic Viktor Suvorov (pe adevăratul său nume Vladimir Rezun), fost ofiţer al GRU (serviciul de spionaj al Armatei Roşii), scrie că în unitatea sa (înainte de a deveni ofiţer de informaţii) militarii considerau că România trebuie „eliberată", altfel spus, invadată. Motivele de nemulţumire erau numeroase: participarea modestă la activităţile Pactului de la Varşovia, refuzul de a permite construcţia unei căi ferate care să lege URSS de Bulgaria, furnizarea de piese de schimb Israelului pentru tancurile sovietice capturate de la egipteni în Peninsula Sinai, refuzul de a permite specialiştilor sovietici să inspecteze elicopterele franceze cumpărate de România, bunele relaţii cu China. Potrivit lui Suvorov-Rezun, camarazii săi de unitate erau convinşi că Armata Roşie va invada România, iar comandantul ei, un colonel, ar fi dat chiar ordinul de pregătire, ceea ce i-a atras sancţionarea. Au rămas surprinşi când în loc de România, cum se aşteptau ei, a fost invadată Cehoslovacia.

A intenţionat Kremlinul să invadeze şi România? Afirmaţia potrivit căreia serviciul de informaţii al armatei române ar fi aflat că la întâlnirea din Crimeea a liderilor sovietici cu conducătorii din ţările Pactului de la Varşovia (cu excepţia Cehoslovaciei şi României) s-a stabilit invadarea Cehoslovaciei în zilele de 22–23 august 1968 nu este confirmată deocamdată de nici o sursă contemporană devenită accesibilă.

Abia întors din Cehoslovacia, unde făcuse o vizită oficială (15–17 august), N. Ceauşescu avea să afle despre invadarea Cehoslovaciei de către URSS şi sateliţii ei în noaptea de 20–21 august. „Acu-i rândul meu", ar fi spus, potrivit lui Ion Pacepa, liderul român.

În virtutea principiului neamestecului în treburile interne, el fusese în dezacord cu „sfaturile", ameninţările şi presiunile Pactului de la Varşovia asupra echipei Dubcek şi, potrivit unor surse, ar fi trimis, în timpul discuţiilor de la Cierna-nad-Tisou dintre cehoslovaci şi sovietici, o scrisoare dură lui Brejnev, cerându-i să înceteze imixtiunea brutală în problemele interne ale Cehoslovaciei.

La aflarea veştii că URSS şi sateliţii ei au invadat Cehoslovacia, reacţia lui Ceauşescu a fost spontană şi promptă: a condamnat-o în termeni energici într-o cuvântare din balconul CC al PCR, în faţa unei mulţimi pe cât de solidară cu el pe atât de hotărâtă de a apăra ţara dacă tancurile sovietice ar fi trecut frontierele româneşti. A fost *„his finest hour"* (ceasul lui cel mai minunat).

Poziţia lui Ceauşescu pare a fi fost considerată de ceilalţi membri ai conducerii ca prea îndrăzneaţă faţă de mijloacele de apărare ale României: Moscova nu trebuia provocată, era opinia care prevala între tovarăşii primului-secretar. „La adunarea populară – susţine Alexandru Bârlădeanu – l-a luat limba pe dinainte pe Ceauşescu. S-a înflăcărat şi s-a montat sincer" (Bârlădeanu evocă un episod petrecut la Moscova, când, desemnat de Dej să vorbească la o uzină, Ceauşescu „s-a înflăcărat copilăreşte, nu s-a putut stăpâni. Printre altele se visa şi orator ce înflăcărează masele").

„Tovarăşii" din conducerea PCR ai lui Ceauşescu, reticenţi faţă de „performanţa" lui oratorică, aveau dreptate. SUA comunicaseră, de la 22 iulie 1968, Moscovei că Washingtonul considera desfăşurările din Cehoslovacia ca fiind „o problemă a cehilor şi a celorlalte ţări ale Pactului de la Varşovia".

Fostul lider comunist cehoslovac Zdenek Mlynár afirmă că, în discuţiile dintre sovietici şi cehoslovaci de la Moscova (după invazie), Brejnev ar fi spus că preşedintele Johnson, întrebat de Moscova dacă acordurile de la Ialta şi Potsdam sunt considerate de guvernul american ca pe deplin valabile, ar fi răspuns că „în ceea ce priveşte Cehoslovacia şi România ele sunt recunoscute fără rezerve, în cazul Iugoslaviei ar trebui să se discute".

Ceea ce se ştie însă sigur este că pe măsura înmulţirii zvonurilor despre o intervenţie sovietică iminentă în România (agenţia UPI a transmis ştirea că invazia avea să aibă loc dacă Ceauşescu nu abandona conducerea partidului şi a ţării), SUA au înţeles că, fără a fi interesate vital în România, vor suferi o gravă pierdere de prestigiu dacă o a doua ţară din Est va fi victima politicii de forţă a Kremlinului, fără ca Washingtonul să reacţioneze. În memoriile sale, Anatolii Dobrînin, pe atunci ambasador al URSS la Washington, relatează că la 23 august secretarul de stat al SUA Dean Rusk l-a întrebat: „Nu este acum la rând România? Asta ar fi din cale-afară de mult şi, atunci, opinia publică americană ar fi greu de controlat". Fostul diplomat sovietic arată că „speculaţiile din Occident în legătură cu posibilitatea unei invazii sovietice în România au fost provocate în fond de refuzul ei de a participa la acţiunea comună a ţărilor tratatului de la Varşovia împotriva Cehoslovaciei. La Moscova exista într-adevăr o puternică iritare faţă de comportarea lui Ceauşescu şi se trecuse chiar la deplasarea demonstrativă de trupe sovietice în apropierea graniţelor României. Totuşi, problema unei invazii în România nu s-a pus serios la Moscova, căci stabilitatea regimului comunist acolo nu provoca nelinişte".

La 28 august Dean Rusk şi-a exprimat îngrijorarea în legătură cu mişcările de trupe sovietice la frontierele României şi cu „alte fapte", care făceau ca la Washington să se creadă că o invazie sovietică în România era iminentă. Din partea preşedintelui Johnson, Dean Rusk a spus: „În numele întregii umanităţi, vă rugăm să nu faceţi asta, căci urmările sunt greu de prevăzut".

Într-o cuvântare rostită la San Antonio (Texas), în seara zilei de 30 august, preşedintele SUA, Lyndon B. Johnson, referindu-se la zvonurile că o invazie de tipul celei din Cehoslovacia „s-ar putea repeta, în zilele ce urmează, în altă parte a Europei Răsăritene", a cerut ferm ca „nimeni să nu dezlănţuie câinii războiului".

Avertismentele au avut efect: la 31 august, Dobrînin a comunicat lui Dean Rusk că informaţiile despre intenţia URSS de a invada România nu aveau nici un temei.

Atât timp cât toate documentele sovietice nu sunt accesibile cercetătorilor români, este imposibil de ştiut cu certitudine care au fost planurile sovietice faţă de România, în timpul crizei cehoslovace: dorinţa de invazie, descurajată de hotărârea lui Ceauşescu de a rezista (la 30 august, ambasadorul RFG la NATO anunţase că armata română va opune rezistenţă în cazul unei invazii), război al nervilor sau falsă alarmă?

Este de netăgăduit că Nicolae Ceauşescu a luat în considerare posibilitatea unei confruntări armate, dovadă că, în timpul întâlnirii de la Vîrşeţ cu Tito (24 august), a fost evocată eventualitatea retragerii armatei române în Iugoslavia (Tito s-a declarat de acord cu această retragere, dar a spus că militarii români vor fi dezarmaţi).

Discuţiile sovieto-cehoslovace de la Moscova şi începutul „normalizării" în Cehoslovacia (liderii de la Praga au fost constrânşi să accepte prezenţa trupelor invadatoare pe teritoriul ţării lor) au atenuat încordarea din relaţiile româno-sovietice. Documentele sovietice studiate de Mark Kramer l-au făcut pe acest istoric să formuleze opinia că, în realitate, atât Bucureştiul cât şi Moscova au dat dovadă de reţinere, evitând orice escaladare care să ducă la confruntare, astfel că, scrie Kramer în concluzie, „dacă imaginea care reiese din noile mărturii documentare este corectă – şi există temeiuri pentru a crede că este corectă –, atunci este necesar să se întreprindă mult mai multe cercetări asupra păstrării distanţei *(stand-off)* de către sovietici şi români, ca un studiu de caz pentru gestiunea unei crize".

La frontierele României, sursele interne, accesibile până acum, nu indică semnele unei invazii iminente: cel mult se constată că la Vadul Siret grănicerii au fost înlocuiţi de cazaci, efectivele dubându-se; unui conductor de tren român un grănicer sovietic i-a spus: „Lasă, că mari curve sunteţi voi, românii"; la pichetul Ostrov, doi bulgari au strigat către doi români aflaţi la cules de vie: „Culegeţi voi strugurii, că noi bem vinul". În Occident, ştirile au fost însă dramatice: Mihail Vozlenski, autorul „Nomenclaturii", afirmă că, în chip de sondaj, un tanc sovietic ar fi trecut frontiera cu România, fiind distrus; sovieticii l-ar fi remorcat şi readus pe teritoriul lor!

MINIREVOLUŢIA CULTURALĂ

Caracterizată de occidentali, grăbiţi să restabilească atmosfera de destindere în raporturile Est–Vest, drept un „incident de parcurs", invazia din Cehoslovacia a fost manifestarea brutală a ceea ce s-a numit „doctrina Brejnev" sau a „suveranităţii limitate": ori de câte ori socialismul este în primejdie într-o ţară a lagărului socialist, celelalte state ale lagărului au dreptul să intervină pentru a salva regimul ameninţat de forţele „burgheze, contrarevoluţionare", altfel spus,

Uniunea Sovietică își aroga dreptul de a-și trimite trupele de fiecare dată când țările din sfera ei de hegemonie se îndepărtau de modelul sovietic al socialismului.

Invazia din Cehoslovacia a arătat țărilor din estul Europei că orice inovație considerată primejdioasă la Moscova atrage după sine venirea trupelor sovietice. A rămâne în limitele ortodoxiei marxiste însemna a lua Kremlinului motivul sau pretextul intervenției militare.

Pentru a-și consolida poziția în fața Moscovei, Ceaușescu a făcut – prin ambasadorul Corneliu Bogdan – repetate referiri la o posibilă vizită a președintelui Richard Nixon în România. Demersurile au rămas, inițial, fără ecou, până când liderul american, iritat de refuzul URSS de a interveni pentru găsirea unei formule de pace în Vietnam, s-a hotărât, după expresia lui Corneliu Bogdan, „să-i piște de nas pe ruși" printr-o vizită în România.

Ceaușescu a fost atât de grăbit să primească vizita lui Nixon – prima vizită a unui președinte american într-o țară comunistă – încât a amânat Congresul al X-lea al PCR, la care fuseseră invitate delegații ale partidelor „frățești", inclusiv PCUS.

Vizita a reprezentat un mare succes al celor doi președinți: Nixon pentru inițiativa de a pătrunde în sfera de hegemonie sovietică, Ceaușescu pentru statura de personalitate a vieții politice internaționale. „Președintele îl consideră pe Ceaușescu extrem de dibaci și de deștept și a fost foarte puternic impresionat de el", nota în jurnalul său unul din principalii consilieri ai lui Nixon, H. R. Haldeman.

Liderul român și-a asumat funcția de transmițător al mesajelor americane către China, tot mai interesată de normalizarea relațiilor cu Washingtonul, pe măsură ce se încordau cele cu Moscova. Beijingul, hiperprecaut, a preferat să folosească, în acest scop, canalul pakistanez, apoi contacte directe, temându-se de interceptarea în România, de către agenții sovietici, a schimbului de mesaje chino-americane.

Pe măsură ce politica proprie a României – deci distinctă de a Moscovei – aducea un prestigiu sporit președintelui ei, Ceaușescu începea să renunțe la liberalizarea care, în anii 1965–1968, îi adusese o atât de largă adeziune. „Destinderea internă", asociată cu atât de ferma condamnare a invaziei în Cehoslovacia, adusese regimului sprijinul unor intelectuali trecuți prin închisori, ca Alexandru Ivasiuc și Paul Goma, înscriși în PCR în timpul crizei cehoslovace.

Stagnarea intervenită în liberalizarea internă poate fi explicată prin evenimentele din vara anului 1968, în înțelesul că lui

Nicolae Ceauşescu i-a fost teamă de reacţia sovietică în cazul acordării unei prea largi libertăţi de expresie, în raport cu tiparele regimului comunist. Nu este, de asemenea, exclus ca Nicolae Ceauşescu să-şi fi dat seama că, menţinând acest curs, mai devreme sau mai târziu aveau să apară grupuri sau personalităţi care să depăşească limitele liberalizării fixate de conducere (aşa cum în Cehoslovacia fusese „Manifestul celor 2 000 de cuvinte"). O astfel de situaţie ar fi fost pentru el de două ori primejdioasă: l-ar fi arătat în ochii Moscovei ca un lider incapabil să controleze situaţia din ţară, iar în interior şi în Occident ar fi apărut ca fiind în urma altor forţe sau personalităţi mai „avansate" pe calea liberalizării.

Dacă anii 1968–1971 au reprezentat un fel de *„no man's land"* ideologic, din iulie 1971, odată cu lansarea „tezelor din iulie", a început aşa-numita „minirevoluţie culturală", adică îndreptarea României spre modelul chinez (în China era în plină desfăşurare „revoluţia culturală" lansată de preşedintele Mao) şi spre cel nord-coreean. Este foarte larg răspândită părerea că ideologizarea până la forme groteşti a politicii interne a partidului, începută prin „tezele din iulie" 1971, a fost urmarea vizitelor făcute de Ceauşescu, în acel an, în China comunistă şi în Coreea de Nord.

Poate că în puţine cazuri formula *post hoc, ergo propter hoc* (după aceasta, deci din cauza aceasta), care transformă un raport de succesiune într-unul de cauzalitate, şi-a mai găsit o atât de convingătoare ilustrare: abia întors din cele două ţări amintite, Ceauşescu a lansat noua sa orientare. Explicaţia este însă simplificatoare şi chiar înşelătoare.

În stadiul actual al informaţiei, nu se pot formula decât ipoteze în privinţa deciziei lui Ceauşescu. Ceea ce se omite din contextul în care au apărut „tezele din iulie" este stadiul relaţiilor româno-sovietice în vara anului 1971. În memoriile sale, Henry Kissinger relatează că în acea perioadă Moscova a declanşat „un război al nervilor" împotriva României şi că a fost necesară intervenţia SUA pentru a i se pune capăt, fără însă ca el să aibă certitudinea că demersul Washingtonului a fost cel care a curmat presiunile sovietice asupra României.

Se ştie din alte surse că apropierii româno-chineze, ilustrată de vizita lui Ceauşescu în China, Moscova i-a răspuns prin concentrări de trupe şi manevre în sudul URSS şi prin critici la adresa României apărute în presa ţărilor-satelit.

Escala făcută la Moscova pe drumul de întoarcere (24 iunie) i-a dat lui Ceaușescu măsura nemulțumirii Moscovei. Premierul Kosîghin – notează în jurnalul său George Macovescu, pe atunci prim-adjunct al ministrului de Externe, membru al delegației – „acuză pe chinezi – și implicit pe români – că s-au folosit de vizită pentru a intensifica propaganda împotriva URSS-ului, pentru a atâța țările mici și mijlocii împotriva Moscovei sub lozinca asupririi acestora de către superputeri și, în special, de către «imperialismul sovietic»". Relatând aroganța și iritarea demnitarului sovietic în prezentarea acuzațiilor la adresa României, George Macovescu conchide: „Ne trebuie multă flexibilitate și, în același timp, fermitate, multă abilitate pentru a ne păstra libertatea de manevră și pentru a evita ascuțirea conflictului. După cele întâmplate în 1968 în Cehoslovacia sunt posibile orice gesturi față de România. Întâlnirea de pe aeroportul din Moscova trebuie să dea de gândit conducerii țării și a partidului. *Pericolul unei invazii de tipul celei din Cehoslovacia nu este înlăturat*" (subl.n.).

Ceaușescu avea, așadar, de ce să considere necesară o nouă dovadă de ortodoxie marxistă oferită Kremlinului. Ipotetic, aceasta reprezenta cauza externă a „minirevoluției culturale".

Există însă cel puțin alte trei cauze, acestea toate de ordin intern.

Așa cum s-a văzut, Ceaușescu voia să afirme identitatea României în „lagărul" socialist și, în primul rând, în Pactul de la Varșovia. O astfel de politică reclama un alt model de edificare a socialismului decât cel sovietic. După invazia URSS și a sateliților ei în Cehoslovacia, orice tendință de inovație în această privință putea atrage aplicarea „doctrinei Brejnev". În căutarea unei formule distincte de cea sovietică, Nicolae Ceaușescu a găsit în China și Coreea de Nord *variante ale modelului sovietic* care corespundeau și viziunii sale – sprijinită pe o atât de firavă cultură marxistă încât, practic, ea era inexistentă – asupra socialismului. Modelul chinez și cel nord-coreean erau întemeiate pe un regim autoritar, axat pe cultul liderului suprem și pe primatul ideologiei. Ceaușescu se voia și el înălțat pe un piedestal, cel puțin la fel de înalt ca acel al lui Mao și al lui Kim Ir Sen.

În această dorință, el a fost încurajat de soția sa, Elena Ceaușescu. Vizita în China a coincis cu ascensiunea politică a lui Jiang Qing, soția lui Mao, care, în haosul creat de „revoluția culturală", și-a croit cu abilitate drum spre vârful puterii. Cuplul Ceaușescu se voia o replică

română a cuplului Mao. În evenimentele din China soții Ceaușescu au văzut, în primul rând, estomparea partidului comunist în beneficiul liderilor, în speță al „perechii conducătoare".

În al treilea rând, „minirevoluția culturală" trebuie pusă în legătură cu schimbările survenite în compoziția socială a partidului comunist. Înainte de a le analiza este necesar însă să se abandoneze imaginea potrivit căreia în 1971 s-a impus formula care exista în 1989. Regimul Ceaușescu a cunoscut o evoluție și, dacă anul 1971 marchează o cotitură, nu înseamnă că în iulie 1971 el a luat înfățișarea care ar fi rămas neschimbată până la prăbușirea sa.

În realitate, începutul făcut în 1971 a fost continuat, amplificat și agravat în decurs de aproape două decenii.

Progresele procesului de industrializare au atras spre orașe un flux de populație țărănească. S-a petrecut și în România un fenomen întâlnit în URSS în anii '20–'30: în partidul comunist, membrii cu origine rurală i-au întrecut numeric pe cei cu origine urbană. Între acești țărani veniți la oraș se aflau mulți care, scăpând de arșița câmpului, nu voiau să cunoască rigorile fabricii. Partidul oferea o cale neașteptată de sustragere de la munca fizică și, în același timp, de promovare socială: aceea de activist. „Rolul conducător" al partidului îi conferea poziția de îndrumător și supraveghetor al celorlalți, de la întreprindere până la un sector al vieții sociale. Acești țărani, care suplineau incultura cu viclenia, confundată cu inteligența, nu puteau avea – deși pretindeau altora să aibă – „nivel ideologic". Marxismul nefiind chiar la îndemâna oricui, Stalin l-a simplificat până la schematizare (patru trăsături ale dialecticii, trei ale materialismului filosofic marxist!), oferind o *Summa marxista* accesibilă comunistului de rând.

Într-o țară care se voia independentă de Moscova, a pune „catehismul" lui Stalin în mâna activiștilor nu era potrivit. „Minirevoluția culturală" și-a asumat sarcina de a da activiștilor o ideologie simplificată, care să-i scutească de efortul de a gândi ei înșiși. Cuvântările secretarului general s-au substituit marxismului și au oferit răspunsuri simple, în formule atât de repetate, încât începutul unei structuri lăsa să se întrevadă sfârșitul. Ceaușescu nu și-a confecționat – ca Mao – o cărticică a citatelor, dar a făcut din „studiul" cuvântărilor sale (perfectă ilustrare a remarcii lui Charles Péguy, „repetiția este retorica celor simpli") baza întregii activități ideologice, teoretice și practice

din România. Citarea lui a devenit un ritual, în ultimii ani ai regimului, orice cuvântare sau lucrare trebuind să includă un „citat" din secretarul general.

„Minirevoluția culturală" a ideologizat toate sectoarele importante ale vieții sociale, dând nomenclaturii de partid o autoritate sporită: de la secretarul organizației de bază din unitatea cea mai de jos până la primii-secretari de județe, deasupra cărora se afla Comitetul Politic Executiv, s-a închegat o ierarhie amintind de structurile feudo-vasalice, cu deosebirea că locul fidelității personale care lega pe suzeran de vasal l-au luat carierismul și oportunismul.

Poate că în nici o țară comunistă fenomenul analizat cu pătrundere de bulgaro-românul Christian Rakovski și cunoscut sub denumirea „degenerare birocratică a socialismului" nu a căpătat forme atât de grotești ca în România. Primitivitatea spirituală și intelectuală a unei „contraselecții" a fost semnul caracteristic al nomenclaturii promovate de „minirevoluția culturală".

Monarh fără coroană – dar cu sceptru (ceea ce i-a atras felicitările lui Salvador Dalí; marele pictor, partizan al regalității, era bucuros să vadă un președinte de republică având un însemn monarhic) –, Ceaușescu știa că orice aparat birocratic tinde să se autonomizeze, și de aici până la aspirația de putere mai mare drumul este scurt. Pentru a împiedica pe „seniorii" de partid să se emancipeze, Ceaușescu a introdus principiul „rotării cadrelor", care, în limbaj popular, însemna a nu permite nimănui să „prindă rădăcini" în funcția deținută.

Dacă încercarea de a fi desemnat secretar general pe viață nu a reușit mai mult din cauza opoziției partidelor frățești decât din cauza împotrivirii din interiorul PCR, Ceaușescu a modificat statutul PCR, introducând ca atribuție a Congresului alegerea secretarului general, care, în loc de a mai fi al Comitetului Central, era al partidului. Practic, el devenise singura persoană inamovibilă, sub acoperirea democrației de partid: nu Comitetul Central sau Biroul Politic, ci Congresul îl alegea pe liderul suprem.

„Epoca Nicolae Ceaușescu", care, începută cronologic în 1965, își conturează de fapt fizionomia după 1971, stă sub semnul febrilității. Atât în politica internă cât și în cea externă, totul se face sub directa îndrumare a secretarului general, într-un climat de încordare la care, pe măsură ce regimul întâmpină dificultăți, se adaugă teama

executanților că vor atrage mânia conducătorului. Inițiativa subalternilor se diminuează până la dispariție. Toți așteaptă „indicațiile prețioase" ale lui Ceaușescu, singurul act de curaj fiind falsificarea realității printr-o gamă variată de tertipuri, care merg de la potemkiniade de decor în fabrici până la prezentarea unor succese imaginare.

După exemplul soției lui Mao, Elena Ceaușescu urcă rapid în ierarhia de partid și, deși postul de stat cel mai înalt deținut de ea este de prim-viceprim-ministru, „cabinetul doi" se află la egalitate cu cel dintâi. Dacă la Sparta erau doi regi, în România a existat o monarhie comunistă bicefală. Setea de putere a Elenei Ceaușescu a fost egalată doar de incultura și grosolănia ei, care-i șochează până și pe membrii Cepex-ului. Elena Ceaușescu i-a făcut lui Nicolae Ceaușescu un rău mai mare decât toți opozanții și disidenții luați la un loc: a proiectat asupra lui ostilitatea, apoi ura îndreptată asupra ei și l-a discreditat, creându-i imaginea unui bărbat subordonat soției sale (în memoriile sale, fostul secretar prezidențial, Silviu Curticeanu a pus în lumină, cu numeroase exemple, rolul funest al Elenei Ceaușescu).

Dacă birocrația de partid a fost primul stâlp al regimului Ceaușescu, cel de al doilea a fost Securitatea. Fără a mai recurge la represiuni masive, ca în timpul lui Stalin, regimul a creat prin Securitate un climat de frică și suspiciune care a sfârșit prin a deveni paralizant. O rețea de informatori (dar și de turnători voluntari) semnalează cele mai mici manifestări de opoziție, nemulțumire sau nonconformism. S-a răspândit – și cu sprijinul Securității – frica de microfoane: oamenii își vorbeau prin semne, acopereau cu perna telefonul, ieșeau pe culoare sau în grădină. Faptul că numărul arestaților din rațiuni politice rămânea redus face ca opoziția „verbală" să se intensifice, dar nivelul obișnuit este cel al „bancurilor cu Bulă".

România ilustrează perfect anecdota celor șase paradoxuri ale socialismului: nu există șomaj, dar nimeni nu lucrează; nimeni nu lucrează, dar planul se depășește; planul se depășește, dar magazinele sunt goale; magazinele sunt goale, dar toți au frigiderele pline; toți au frigiderele pline, dar toți sunt nemulțumiți; toți sunt nemulțumiți, dar la alegeri guvernul obține 99,99% din voturi.

Regimul Ceaușescu, atât de abhorat de populație în 1989, s-a născut din convergența a trei factori: modelul stalinist al socialismului, voința liderului și, oricât ar părea de surprinzător, concursul activ sau pasiv al populației; activ prin pătura de nomenclaturiști și pasiv prin

acceptarea obedientă, resemnată a formelor și dispozițiilor celor mai aberante ale regimului. Când o putere nu întâlnește nici o stavilă, nici o rezistență, ea are tendința de a invada și alte sectoare decât cele controlate în chip obișnuit de către stat și de a deveni și mai apăsătoare. Această pasivitate nu se poate explica prin frică, pentru că reprimarea opozanților a rămas până la sfârșit moderată. Chiar în noiembrie 1989, când regimul simțea tot mai acut amenințarea, gesturile de opoziție nu atrag arestarea: un subofițer din Timișoara care refuză să voteze în organizația de bază realegerea lui Ceaușescu ca secretar general la Congresului al XIV-lea al PCR este mutat din garnizoană. Absența rezistenței este expresia unei societăți obișnuite, în „durata lungă" (în înțeles braudelian), să accepte. În locul disidenților, al samizdatului, al „Solidarității" – deși, cum se va vedea, nu au lipsit ici și colo, când și când, gesturi de împotrivire –, oamenii preferă să dobândească un carnet roșu de partid pentru a se împărtăși – cum se spune în Evanghelie – „din firimiturile care cad de la masa domnilor lor". Ana Blandiana va lansa o formulă explicativă: „popor vegetal"; unii sunt indignați, alții încuviințează, jenați.

În planul politicii externe, Ceaușescu înregistrează numeroase succese. Până la venirea administrației Carter, relațiile cu SUA cunosc un curs ascendent, care culminează cu acordarea clauzei națiunii celei mai favorizate României, în 1974. Deși de caracter economic, hotărârea Washingtonului are o profundă semnificație politică: SUA răsplătesc politica de autonomie a României în Pactul de la Varșovia și conferă lui Ceaușescu – *„maverick"* al blocului sovietic – o statură internațională cum puțini oameni politici români au avut.

Nicolae Ceaușescu ține piept Kremlinului, șicanează Pactul de la Varșovia, mediază în conflictul din Orientul Mijlociu, Golda Meir, premierul Israelului, îl găsește „atrăgător și energic", cancelarul Willy Brandt îl consideră un interlocutor vrednic de interes, prin alergia pe care o manifestă față de diviziunea Europei în blocuri militare, președinții SUA, Richard Nixon și Gerald Ford, vizitează România sau îl invită la Casa Albă pe Ceaușescu.

Istorici și analiști străini se apleacă asupra fenomenului. Pentru Hugh Seton-Watson, în 1967, politica externă a României reprezintă cel mai important eveniment din istoria Europei de Sud-Est de la

moartea lui Stalin. În 1983, Hélène Carrère d'Encausse va scrie că singura țară din Pactul de la Varșovia care a izbutit să iasă din situația de satelit sovietic pentru a deveni independentă este România.

VRAJA SE DESTRAMĂ

Primii nori care apar pe cerul senin al regimului Ceaușescu vin din două direcții. La Conferința pentru securitate și cooperare europeană de la Helsinki (1975), încheiată printr-un Acord final, care consacră *statu-quo*-ul politic și teritorial al continentului, țările occidentale au stăruit pentru discutarea unui așa-numit „coș al treilea" – după problemele politice și economice –, cuprinzând drepturile omului. URSS, preocupată să-și vadă definitiv recunoscută hegemonia în Europa de Est, se văzuse nevoită să facă această concesie Occidentului, hotărâtă însă să nu o respecte.

Înscrierea drepturilor omului – în primul rând libera circulație, dreptul fiecăruia de a părăsi și a se întoarce în țara de origine – într-un act oficial, semnat de șefii de stat și publicat în presă (așadar, cunoscut de toți), oferea un temei legal, lesne de invocat de toți cei loviți sau nemulțumiți de regimul comunist.

La începutul anului 1977, un grup de disidenți cehoslovaci au redactat un document intitulat „Carta 77", sinteză între aspirațiile „Primăverii de la Praga din 1968" și drepturile recunoscute prin Acordul de la Helsinki. Scriitorul Paul Goma și alți câțiva români își dau adeziunea la „Carta 77", iar Paul Goma îi cere, printr-o scrisoare, lui Ceaușescu, cel care a condamnat intervenția Pactului de la Varșovia în Cehoslovacia, să se solidarizeze cu autorii „Cartei".

La 4 martie 1977 un puternic cutremur de pământ (7,2 pe scara Richter) zguduie România, făcând circa 2 500 de victime și provocând prăbușirea a numeroase blocuri (cele mai multe în București). Cutremurul a produs un puternic șoc psihic: sub lovitura lui neașteptată (trecuseră 37 de ani de la un seism de asemenea magnitudine), societatea românească a avut o primă reacție de solidaritate în fața morții și a distrugerii. Paul Goma a publicat în „România literară" un mic text, intitulat „Pământ de flori", în care nu lipsește totuși critica la adresa grabei cu care, la directivele lui Ceaușescu, se acoperă

urmele dezastrului. Faptul că acest text a văzut lumina tiparului apărea ca semnul unui „front unit" românesc, de la partid la disident, în faţa calamităţii.

După solidaritate a urmat însă ceea ce Paul Goma a numit „cutremurul oamenilor". Ca şi cum neputinţa – absolut firească, dar totuşi neputinţă! – a autorităţilor în faţa naturii dezlănţuite ar fi dezvăluit că regimul nu este atotputernic, curentul de opoziţie s-a intensificat şi a cunoscut o puternică ţâşnire în greva minerilor din Valea Jiului în august 1977.

Cauza imediată a grevei a constituit-o un proiect de lege privitor la minerii pensionari cu drept de muncă. Discuţiile dintre mineri în legătură cu aceste dispoziţii au abordat condiţiile nesatisfăcătoare de muncă din Valea Jiului, în seara zilei de 30 iulie, luându-se, la Lupeni, hotărârea ca o delegaţie alcătuită din o sută de persoane să plece la Bucureşti pentru a discuta cu Ceauşescu.

Primul-secretar al comitetului de partid Petroşani, Clement Negruţ, a încercat, la 1 august, să discute cu minerii revendicările lor, dar dialogul a degenerat în altercaţii care au alarmat autorităţile locale. Ele s-au grăbit să informeze Bucureştiul, Ilie Verdeţ anunţându-şi sosirea (în acele zile, N. Ceauşescu se afla la Neptun, unde purta discuţii cu secretarul general al PC Spaniol, Santiago Carillo). Minerii au refuzat orice discuţie cu Ilie Verdeţ, acuzat de a fi nereceptiv la cererile lor, şi au cerut venirea lui Ceauşescu.

Minerii din Lupeni au hotărât să-i antreneze pe toţi ortacii din Valea Jiului în acţiunea lor revendicativă şi au constituit un punct de dirijare în ghereta paznicului de la poarta nr. 2. În după-amiaza zilei de 1 august, a fost trimisă o echipă alcătuită din Ilie Verdeţ, prim-viceprim-ministru, Gheorghe Pană, preşedintele UGSR şi ministru al Muncii, Constantin Băbălău, ministrul Minelor, însoţiţi de ofiţeri din Ministerul de Interne şi de la Departamentul Securităţii Statului, în Valea Jiului pentru a potoli nemulţumirea minerilor.

Încercările oficialilor de la Bucureşti de a discuta cu minerii s-au lovit de cererea lor ca secretarul general să vină personal. La microfonul instalat la amintita gheretă s-au perindat numeroşi vorbitori, care au zugrăvit tabloul sumbru al condiţiilor de viaţă ale minerilor. Ca lider al acestora s-a impus Constantin Dobre, de la mina Paroşeni, care a decis, în cele din urmă, sechestrarea lui Ilie Verdeţ, Gh. Pană şi Clement Negruţ.

Sosit, în sfârşit, la 3 august la Petroşani, Ceauşescu a luat cunoştinţă de cererile minerilor, prezentate de Constantin Dobre, la aceeaşi gheretă: „program de lucru de şase ore; modificarea proiectului Legii nr. 3/1977, în ceea ce priveşte pensionarea (la vârsta de 50 de ani, dacă sunt lucraţi 20 de ani efectiv); masă caldă gratuită la intrarea în schimb; asigurarea echipamentului de protecţie; aprovizionarea cu produse agroalimentare şi industriale în cantităţi suficiente; normalizarea aprovizionării cu butelii de aragaz; mărirea duratei de distribuire a apei calde şi reci; construirea de locuinţe şi de cămine pentru nefamilişti" şi alte revendicări cu caracter economic şi social. În final, se cerea ca „nici un miner să nu fie arestat, anchetat ori persecutat pentru evenimentele de la Lupeni".

Ceauşescu nu s-a angajat la o discuţie cu comitetul de grevă, ci a replicat, la citirea fiecărei revendicări, răspunsurile lui fiind fie aclamate, fie huiduite. Comentarii înregistrate de Securitate redau imaginea neaşteptată a unui Ceauşescu confruntat cu o mulţime scăpată de sub control şi impresia făcută în Valea Jiului de această situaţie inedită: „La Petroşani, luni şi marţi, minerii au făcut grevă şi nu au intrat în mină până nu a venit secretarul general la faţa locului, pentru pensii şi salariu. Am urmărit la radio, dar nu au anunţat nimic, a fost la miting la Petroşani şi Vasile şi ce mi-a povestit tot să te ia groaza, îl huiduiau pe secretarul general. Dar să nu vorbeşti la nimeni" (Vârje Gheorghe, de la căminul nr. 1 Deva); „Activiştii trimişi să-i tempereze (pe mineri – n.n.) au fost luaţi ostatici, muncitorii nu au vrut să părăsească mina şi au cerut să discute cu preşedintele (Ceauşescu – n.n.), care împreună cu însoţitorii au sosit şi au urcat la tribună într-o tăcere ruptă penibil de uralele unui grup izolat. Ceilalţi spărgători de grevă, dispersaţi în mulţime, ţintuiţi de privirile duşmănoase şi apropourile minerilor, au trebuit să tacă. El (Ceauşescu – n.n.) a spus că, datorită condiţiilor complexe, exploatările miniere din Valea Jiului se vor constitui într-o centrală separată, că minerilor li s-a mărit retribuţia reală cu 30 la sută, că vor putea ieşi la pensie la 50 de ani, sau după 20 de ani de vechime. La cererea muncitorilor urlată în piaţă, le-a promis duminica liberă şi ziua de muncă de 6 ore, cu condiţia să dea aceeaşi producţie. Am văzut cum, rupând cordonul, oamenii se îndreptau spre el cu scrisori. Inutil să mai adaug că minerii au obţinut tot ce au vrut" (arhitect Ninel Dobrei de la IPEH Deva).

De fapt, minerii nu au obținut satisfacerea tuturor revendicărilor. De pildă, cel desemnat să rămână în Valea Jiului pentru a supraveghea îndeplinirea cererilor prezentate lui Ceauşescu nu a fost C. Băbălău, cum doreau minerii, ci Ilie Verdeţ.

Greva din Valea Jiului nu a fost o acțiune politică şi – în ciuda huiduielilor – nici o manifestare anti-Ceauşescu: revendicările minerilor au fost exclusiv economice şi sociale, iar cererea lor stăruitoare a fost ca Nicolae Ceauşescu să vină în Valea Jiului. Se manifesta străvechiul stereotip al „bunului monarh"!

Represiunea a fost camuflată şi înceată. Conducătorii apăruți spontan au fost strămutați (Constantin Dobre a fost trimis la Şcoala de partid „Ştefan Gheorghiu"!), alții supuşi unei atente supravegheri şi avertizați de Securitate, când spusele lor au fost considerate primejdioase.

Tăcerea totală cu care a fost înconjurată greva din Valea Jiului a izolat-o în fapt de restul țării, marea majoritate a populației aflând de ea de la postul de radio „Europa Liberă".

Paul Goma, după 11 luni de disidență, a acceptat paşaportul şi a plecat cu familia în Franța (20 noiembrie). Generalul Pleşiță, adjunctul ministrului de Interne, îl avertizase că „mâna Securității este lungă", şi că, sosit la Paris, va avea „un semn" al adevărului spuselor sale: într-adevăr, la 18 noiembrie, Monica Lovinescu, personalitate de marcă a exilului românesc, şi, prin colaborările sale la „Europa Liberă", a opoziției față de regimul comunist din România, era agresată de doi necunoscuți, care, după unele indicii, nu erau francezi.

La sfârşitul lui 1977, se părea că urmările „cutremurului oamenilor" erau şterse.

Evoluțiile din România au coincis cu o nouă orientare în politica SUA, odată cu intrarea în funcție a administrației Carter (20 ianuarie 1977). Henry Kissinger, artizanul politicii externe a SUA în timpul preşedinților Nixon şi Ford, încurajase diferențierile *intersocialiste*, adică tendințele de afirmare a unei direcții de politică externă diferită de cea al Kremlinului, în lumea comunistă (România, China); consilierul pentru problemele securității naționale a preşedintelui Carter, Zbigniew Brzezinski, a considerat că interesul SUA este de a încuraja diferențierile *intrasocialiste*, altfel spus, curentele şi atitudinile favorabile respectării drepturilor omului, cu un cuvânt,

democratice în interiorul ţărilor socialiste. Din 1977, drepturile omului au devenit unul din criteriile de bază ale evaluării statelor şi regimurilor în politica SUA.

Noul curs al diplomaţiei Washingtonului a răcit relaţiile româno-americane. Regimul Ceauşescu fusese bine privit în capitala SUA, întrucât: a) se autonomizase în Pactul de la Varşovia; b) servise drept canal al SUA în relaţiile cu Vietnamul de Nord, China, organizaţiile arabe în conflict cu Israelul; c) permisese emigrarea evreilor şi etnicilor germani din România; d) reprimarea adversarilor regimului fusese menţinută în limite moderate.

Pe măsură ce SUA stabileau relaţii directe cu statele sau organizaţiile pe lângă care intermediase Ceauşescu, era firesc – desigur – ca interesul pentru preşedintele român să scadă, după cum plecarea evreilor şi a unui foarte mare număr de germani din România reducea „performanţa" regimului de la Bucureşti în domeniul liberei emigrări, întrucât Ceauşescu nu era dispus să îngăduie românilor să părăsească definitiv ţara. Numărul celor care solicitau paşapoarte în vederea emigrării era în continuă creştere, ca urmare a înrăutăţirii situaţiei economice. Potrivit amendamentului Jackson–Vanik, clauza naţiunii celei mai favorizate era acordată numai ţărilor care permiteau libera emigrare a cetăţenilor lor, or, regimul Ceauşescu începea să ia măsuri destinate să blocheze plecarea definitivă din ţară a românilor.

Deocamdată aceşti factori nu acţionau cu putere nici în relaţiile româno-americane (totuşi, preşedintele Carter nu a vizitat România), nici asupra imaginii lui Ceauşescu.

Vizita liderului comunist chinez Hua Guofeng în România (16–21 august 1978) a făcut din nou dovada că România nu mai era un satelit obedient al Moscovei. Cu acea artă specifică a presei sovietice de a afirma insidios poziţia oficială, când relaţiile politice nu permiteau să fie răspicat formulată, „Pravda" cita ziarul britanic „Observer", care scria în legătură cu eforturile Bucureştiului de a nu lăsa impresia angajării într-o alianţă cu fratele inamic al Moscovei: „Corectitudinea diplomatică, prin care se disting românii, începe să arate la fel de nefolositoare ca şi purtatul mănuşilor de piele de căprioară când ai de-a face cu plutoniul".

Tensiunea din relaţiile româno-sovietice, provocată de vizita lui Hua Guofeng, ca şi alte poziţii rebele ale lui Ceauşescu în cadrul Pactului de la Varşovia, au determinat Washingtonul să facă un gest

de sprijin în direcţia Bucureştiului, întrucât la Casa Albă nu se excludea o replică militară sovietică la insubordonarea României. Din însărcinarea personală a lui Carter, secretarul de stat la Finanţe, Michael Blumenthal, a făcut o escală la Bucureşti (vizitase Moscova şi Bonn) în zilele de 8–9 decembrie 1977 şi a declarat că venise pentru „a reafirma poporului român şi preşedintelui Ceauşescu importanţa pe care noi o acordăm independenţei României şi prieteniei dintre SUA şi România". În evaluarea cercetătorilor americani Joseph F. Harrington şi Bruce J. Courtney, „Misiunea Blumenthal a fost una din cele mai directe intervenţii în sfera politică a Pactului de la Varşovia făcută vreodată de un preşedinte american".

SEMNELE CRIZEI

Astfel de gesturi se asemănau ultimelor raze de soare înainte de a apune. Situaţia internă a României se deteriora tot mai mult, ca urmare a dificultăţilor economice. În vederea construirii unor „mamuţi industriali", destinaţi, în concepţia lui, să asigure independenţa economică a României, Ceauşescu contractase împrumuturi masive pe piaţa de capital occidentală, ceea ce a făcut ca datoria externă a României să crească de la 1,2 miliarde de dolari în 1971 la 9,5 miliarde de dolari în 1981.

Cu acelaşi elan cu care se lansase în accelerarea şi amplificarea industrializării, Ceauşescu a declanşat campania de rambursare a datoriilor externe prin creşterea masivă a exporturilor, inclusiv de produse agroalimentare necesare populaţiei, şi drastica reducere a importurilor, inclusiv a celui de medicamente.

În acelaşi timp, el a ordonat începerea unor lucrări de proporţii considerabile ca, de pildă, construirea unui centru civic în Bucureşti, sistematizarea cursului Dâmboviţei, sistematizarea satelor etc. Demolarea unor cartiere întregi în Bucureşti (între care şi biserici şi monumente istorice precum mănăstirea Văcăreşti, ansamblu unic în arhitectura sud-est europeană a secolului al XVIII-lea) a provocat o vie nemulţumire în rândurile populaţiei şi în cercurile informate din străinătate.

Dacă în ţară gravitatea situaţiei economice nu era încă percepută la dimensiunile ei reale, secţia a 11-a a spionajului extern din cadrul

KGB a considerat încă din 1983 că România se îndrepta spre o prăbuşire economică, perspectivă îngrijorătoare pentru Kremlin, care se temea de o orientare, în aceste condiţii, a acesteia spre Vest.

Lipsurile resimţite tot mai puternic în aprovizionare – cozile la magazinele alimentare au devenit un element nelipsit din peisajul citadin – şi regimul de economii şi restricţii, mai ales la consumul electric, ceea ce a avut drept rezultat cufundarea în întuneric a oraşelor şi, în general, a ţării, au alimentat starea de nemulţumire a populaţiei. Dacă atunci când nu pot oferi „pâine" populaţiei autorităţile îi dau mai mult „circ", Nicolae Ceauşescu a limitat la două ore programul de televiziune, şi acest scurt răstimp fiind acoperit de prezentarea cuvântărilor sau vizitelor sale de „lucru". În India, se considerase că, pentru a opri creşterea populaţiei, mai eficientă decât sterilizarea era electrificarea satelor, pentru ca privitul televizorului să înlocuiască plăcerile patului; în România, interzicerea avortului se asocia cu restrângerea până la anulare a „opiului pentru populaţie" care este televiziunea, astfel că, privaţi de satisfacţiile aflate la îndemâna oricui, românii începeau să murmure (acolo unde era posibil, telespectatorii s-au îndreptat spre posturile bulgar, maghiar şi iugoslav). Între regim şi popor se adâncea o prăpastie, cuplul prezidenţial atrăgând tot mai puternic ura populaţiei.

În chip surprinzător, starea de spirit a populaţiei fusese corect descrisă încă din 1978 de un scriitor, Eugen Barbu, solidar totuşi cu regimul. Într-un text despre Caragiale, publicat în revista „Săptămâna" (27 octombrie 1978), el scria, cu evidentă referire la Ceauşescu şi politica sa: „Oratoria deasă şi fără fond duce la un scepticism în mase, aproape automat. Mulţimile nu se hrănesc cu vorbe, ci cu salarii îndestulătoare şi un bun trai care nu trebuie să devină neapărat opulenţă, adică cu respectarea cerinţelor elementare, care să asigure o viaţă cât de cât onorabilă. A agita mereu lozinci şi promisiuni de prosperitate şi a lăsa cetăţeanul numai să spere este cea mai mare imprudenţă a politicianului care crede că mulţimea este un animal fără creier. Disprețul pentru bunul-simţ general popular a surpat mulţi regi, şi asta am învăţat-o din istorie. Celebra legătură de fân pusă în faţa măgarului care duce samarul, în speranţa că va atinge vreodată, într-un viitor imprecis, pachetul de hrană, ţine cât poate să ţină. Măgarul însă mai are un obicei prost: dă îndărăt". (Nu este exclus ca dezvăluirea ulterioară a plagiatului lui Eugen Barbu din romanul său *Incognito* să fi fost o sancţiune pentru acest text, ca şi un avertisment,

foarte eficace de vreme ce scriitorul va fi apoi un fidel al lui Ceauşescu şi... al Securităţii!)

„Datul îndărăt" din textul lui Eugen Barbu s-a manifestat printr-o ostilitate surdă, dar din ce în ce mai puternică, la nivel popular, şi prin încercări de închegare a unor comploturi menite să-l răstoarne pe Ceauşescu.

În stadiul actual al informaţiei, cel care apare a fi acţionat cel mai stăruitor în această direcţie a fost generalul Nicolae Militaru. Potrivit relatării lui Ion Pacepa (şef-adjunct al DIE, refugiat în SUA în 1978), cariera generalului Militaru – apreciat de Ceauşescu – ar fi fost frântă de descoperirea legăturii sale cu o agentă secretă sovietică (generalul a negat întotdeauna acest episod). În memoriile sale, Vadim Medvedev, unul din cei mai apropiaţi colaboratori ai lui M.S. Gorbaciov, scrie: „Îmi amintesc că, într-o vreme, s-a întreprins de către unii militari şi alte forţe cu orientare opoziţionistă încercarea de a atrage conducerea sovietică în problemele interne (ale României – n.n.). Astfel de semnale ne-a transmis, prin ambasadorul nostru, generalul-colonel Militaru, dând de înţeles că mişcarea împotriva lui Ceauşescu avea destul de mulţi aderenţi în cercurile militare, diplomatice şi altele. Se punea, în esenţă, problema sprijinirii eforturilor forţelor de opoziţie din partea sovietică. Aceste comunicări au fost raportate de mine lui Gorbaciov. Hotărârea a fost – să nu li se dea nici un răspuns".

CRIZĂ ŞI REFORMĂ

În memoriile sale, Vadim Medvedev menţionează pe opozanţii de marcă ai secretarului general al PCR. Cel care s-a manifestat public, în plin congres al partidului (în 1981, la Congresul al XII-lea al PCR), a fost vechiul militant Constantin Pârvulescu, dar vocea sa a rămas cu totul singulară şi, în afara senzaţiei provocate de o manifestare inedită, acţiunea lui a rămas fără ecou. După o ascensiune spectaculoasă, Ion Iliescu şi-a frânt, practic, cariera în 1971, la declanşarea minirevoluţiei culturale, fiind considerat de Ceauşescu ca insuficient de intransigent în afirmarea ideologiei partidului. În evident declin, el a ajuns, în cele din urmă, directorul Editurii Tehnice, fiind considerat, pe plan internaţional, ca succesorul cel mai probabil al lui Ceauşescu, dacă şi

în România s-ar fi impus orientarea reformistă inaugurată în URSS de M. S. Gorbaciov, după desemnarea sa ca secretar general al PCUS (1985). Dacă se ştie puţin despre atitudinea opoziţionistă a lui Vasile Patilineţ – secondant energic al lui Ceauşescu la începutul „domniei" acestuia, în calitate de secretar al CC, responsabil cu Securitatea, Armata şi Justiţia, căzut apoi şi el în dizgraţie şi trimis ca ambasador în Turcia, unde a murit într-un accident de automobil –, în schimb, cel mai „mediatizat" în Occident, graţie iniţiativelor şi relaţiilor sale în mediile politice şi universitare, a fost Silviu Brucan. Activist de factură stalinistă în primii ani ai regimului comunist, el a luat apoi contact cu lumea americană, ca ambasador la Washington, apoi la ONU, şi, asociind o minte ascuţită cu o bună cultură politologică, a înţeles gravele disfuncţionalităţi ale socialismului de tip stalinist, analizele sale bucurându-se de preţuirea analiştilor şi sovietologilor americani.

Dacă în Polonia, chiar şi după introducerea la 13 decembrie 1981 a legii marţiale, curentul creat de sindicatul „Solidaritatea" şi de intelectualii disidenţi a continuat să se manifeste, dacă în Cehoslovacia, în ciuda măsurilor de represiune, membrii „Cartei 77" nu au abandonat lupta, dacă în Ungaria disidenţii desfăşurau o activitate semilegală, în România, absenţa unui curent – nu a unor indivizi izolaţi – ostil regimului şi forţa aparatului de represiune, atât cea reală cât şi cea, mai puternică, imaginată de populaţie, văzând la tot pasul informatori şi microfoane, au făcut ca regimul să nu fie ameninţat serios din interior. Căderea lui nu putea veni decât din exterior, mai exact, când schimbarea raportului de forţe Est–Vest avea să submineze întreg „lagărul" socialist şi, pe cale de consecinţă, să slăbească şi regimul din România.

Marile mutaţii, încununate, în 1989, cu prăbuşirea comunismului în Europa, îşi au originea în lansarea „Iniţiativei de Apărare Strategică" (SDI) de către preşedintele SUA, Ronald Reagan. Până atunci, între cele două superputeri existase aşa-numita capacitate de „distrugere reciprocă asigurată" (Mutual Assured Destruction), atât SUA cât şi URSS dispunând de mijloace de distrugere în masă care să descurajeze un atac nuclear al celeilalte superputeri. Potrivit strategiei de descurajare nucleară, SUA şi URSS dispuneau de capacitatea de „a doua lovitură", în cazul unui atac nuclear. Superputerea lovită continua să dispună de mijloace de distrugere în masă în asemenea cantitate, încât să provoace atacatorului pierderi atât de mari

care să-l descurajeze de la iniţiativa folosirii armei nucleare. Nici una din superputeri nu dispunea însă de capacitatea de „primă lovitură", adică de capacitatea de a-l lovi pe adversar atât de masiv, încât acesta să nu mai aibă mijloacele unei replici de descurajare. „Iniţiativa de Apărare Strategică", prin crearea unui scut spaţial deasupra teritoriului american, conferea, în fapt, SUA capacitatea de primă lovitură şi anula „distrugerea reciprocă asigurată", rupând astfel echilibrul nuclear dintre cele două superputeri. Dacă voia să păstreze acest statut, URSS trebuia să se doteze şi ea cu un scut spaţial.

Încă înainte de lansarea SDI, economia şi societatea sovietică dădeau semne de criză: scăderea speranţei de viaţă cu patru ani în anii '70, pentru bărbaţi, şi creşterea mortalităţii infantile făceau ca experţii să considere, în 1987, că, „Măsurată după sănătatea poporului ei, Uniunea Sovietică nu mai este o naţiune dezvoltată". În domeniul economic, însuşi criteriul formulat de Lenin – „orice orânduire învinge dacă asigură o productivitate a muncii superioară celeilalte orânduiri" – punea în evidenţă falimentul socialismului, incapabil să asigure o productivitate a muncii superioară capitalismului.

Pentru a ieşi din criză, M.S. Gorbaciov a promovat o politică de reforme *(perestroika* – restructurare) destinată să elimine acele structuri ale sistemului considerate a fi răspunzătoare de blocajele existente. Noul secretar general a înţeles, pe măsură ce perestroika prindea viaţă, că ea reclamă o altă metodă de înfăptuire decât „revoluţiile de sus", înfăptuite de Petru I şi Stalin, şi a hotărât să recurgă la „transparenţă" *(glasnost)* ca mijloc de a-şi asigura o largă adeziune populară, cu atât mai necesară cu cât perestroika se lovea de rezistenţa unei însemnate părţi a nomenclaturii, prizonieră a conservatorismului.

Gorbaciov credea că numai prin reformarea sistemului acesta va putea face faţă noilor sfidări, între care cea mai gravă pentru statutul de superputere al URSS era Iniţiativa de Apărare Strategică. Sistemul socialist de tip stalinist era viciat structural şi condamnat istoriceşte, chiar în logica marxismului, dar necesitatea de a se angaja într-o nouă spirală a cursei înarmărilor a precipitat deznodământul. Sfârşitul a venit din tentativa de a reforma un sistem care nu era reformabil. Partidul comunist, Securitatea, Nomenclatura şi Economia planificată erau cei patru stâlpi ai regimului, stâlpi care nu mai puteau fi „reparaţi", ci înlocuiţi, iar orice înlocuire a unuia atrăgea slăbirea construcţiei şi prăbuşirea ei.

Înainte ca efectele acestei deschideri a cutiei „Pandorei socialiste" să fie vizibile, perestroika lui Gorbaciov a fost salutată de majoritatea opiniei publice din țările est-europene, care vedea în politica de reformă a secretarului general al PCUS ieșirea dintr-un sistem atât de osificat, încât devenise de nesuportat (când Gorbaciov a vizitat, în aprilie 1987, Cehoslovacia, în Piața Václav din Praga s-a strigat din mulțimea venită din proprie inițiativă să-l salute: „Mihail Sergheievici rămâneți la noi, dacă nu un an, măcar câteva luni!").

Curentul tot mai favorabil schimbărilor – schimbări în limitele sistemului socialist! –, curent cauționat de însuși secretarul general al PCUS, a fost întâmpinat cu ostilitate de echipele de conducători din țările est-europene (cu excepția Ungariei, unde, chiar zdrobită, moștenirea revoluției din 1956 rămăsese puternică în conștiința publică, și, în parte, a Poloniei).

Întocmai ca Gheorghiu-Dej, care în 1956, când Hrușciov lansase destalinizarea, se prezentase ca un precursor al noii orientări de la Moscova, susținând că în România destalinizarea începuse din timpul lui... Stalin! (prin eliminarea, în 1952 a Anei Pauker și a lui Vasile Luca), tot astfel și Ceaușescu s-a străduit să dovedească tuturor că în România un nou curs fusese inaugurat odată cu venirea sa la putere în 1965 și că efortul de perfecționare a sistemului rămăsese constant (de pildă, „noul mecanism economico-financiar" sau „părțile sociale" subscrise de salariați la întreprinderi, măsuri formale care nu au modificat cu nimic articulațiile de bază ale sistemului).

În realitate, Ceaușescu, chiar când a anunțat schimbări, a dat de fiecare dată înapoi când a fost vorba să se treacă la înfăptuirea lor. Un bun exemplu îl oferă declarațiile sale din 1982: „Nu trebuie să ne fie frică dacă țăranul se îmbogățește" – sunând, probabil, fără să o știe, buharinist! –, dar fără a fi urmate de nici o măsură care să încurajeze inițiativa țărănească de a spori producția-marfă, ceea ce ar fi avut consecințe atât de benefice pentru aprovizionarea orașelor cu produse agroalimentare.

Politica de reformă a lui Gorbaciov a adăugat o nouă componentă la relațiile atât de bogate în asperități între Moscova și București. Ceaușescu nu intenționa să urmeze „sfaturile" lui Gorbaciov de a se alătura și el curentului novator al perestroikăi. Atitudinea liderului român era determinată de două motivații: a) refuzul de a reintegra ceea ce i se părea a fi o nouă „disciplină de bloc", îmbrăcată, acum,

în veșmântul mai atrăgător al „reînnoirii" socialiste; b) viziunea conservator-dogmatică, adversară schimbărilor structurale. Este caracteristic, din perspectiva celei de a doua motivații, reactualizarea de către Ceaușescu a conceptului, aproape „uitat", în documentele de partid și în cuvântările sale, a „luptei de clasă". La întâlnirea liderilor Pactului de la Varșovia (București, 7–8 iulie 1989), el a declarat: „Cât timp există clase antagoniste, lupta de clasă rămâne o lege fundamentală a dezvoltării societății".

În trecut, de fiecare dată când se aflase în divergență cu Kremlinul, Ceaușescu știuse că Occidentul și, în primul rând SUA, vor fi alături de el, chiar dacă aprobarea nu va fi dublată de un sprijin efectiv. Imensa eroare politică a lui Ceaușescu este de a nu fi înțeles că, după 1985, adică după inscăunarea lui Gorbaciov și lansarea perestroikăi, Occidentul, în cap cu SUA, dorea alinierea tuturor țărilor-satelit la politica de reformă a Kremlinului și că, prin urmare, departe de a aprecia atitudinile de *maverick* din trecut ale lui Ceaușescu, le dezaproba. Această dezaprobare era cu atât mai fermă cu cât atitudinea lui Ceaușescu era asociată cu reluarea unor teze vădit conservatoare, iar regimul său de mână forte, sprijinit pe ubicuitatea Securității, se afla în flagrant dezacord cu retorica gorbaciovistă a democrației socialiste autentice, care se întâlnea cu apărarea „drepturilor omului" de către Occident (revenirea la Moscova a savantului Andrei Saharov, exilat la Gorki, pentru atitudinea sa politică, în care apărarea drepturilor omului era un aspect esențial, și convorbirea sa cu Gorbaciov, care pusese capăt deportării și tracasărilor polițienești, a avut un mare ecou internațional).

Dacă în 1968 *Ceaușescu versus Brejnev* atrăsese admirația unanimă, *Ceaușescu versus Gorbaciov* atrăgea condamnarea unanimă. Poate că din vara anului 1940 România – sau, în 1989, mai exact regimul – nu fusese atât de izolată pe plan internațional ca în ultimii ani ai „epocii Nicolae Ceaușescu".

Liderului român nu-i venea, pur și simplu, să creadă – pentru că nu înțelegea schimbările survenite pe plan internațional – că Washingtonul și-a întors fața de la el și că retorica lui despre politica de independență nu mai aveau nici un ecou la Casa Albă. În cartea lor despre relațiile româno-americane în anii 1985–1989, Roger Kirk și Mircea Răceanu (primul fost ambasador al SUA la București în acei ani, cel de al doilea fost director-adjunct al secției SUA și Canada, în MAE, acuzat,

apoi, de a fi spion american, condamnat la moarte şi, în cele din urmă, graţiat la intervenţia preşedintelui SUA) au pus în lumină incapacitatea sau refuzul lui Ceauşescu de a recepta corect semnalele Washingtonului, preocupat în primul rând de încălcările drepturilor omului în România. Imaginea liderului român a fost întunecată de demolările din Bucureşti şi din ţară (la cele din Capitală s-au adăugat proiectele de „sistematizare a satelor", percepută în Occident şi ca o tentativă de dislocare a minorităţii maghiare), de privaţiunile impuse populaţiei pentru a se lichida datoria externă şi de măsurile represive împotriva disidenţilor, între care profesoara Doina Cornea de la Cluj a căpătat o notorietate internaţională prin acţiunile ei curajoase.

În nota adresată la 30 octombrie 1989 de raportorul pentru România al Centrului pentru drepturile omului de pe lângă Oficiul ONU din Geneva ministrului de Externe al României figurau 131 cazuri de violare a drepturilor omului în România, printre care şi măsurile represive împotriva opozanţilor politici (Gabriel Andreescu, Petre Mihai Băcanu, Ana Blandiana, Liviu Cangeopol, Doina Cornea, Radu Filipescu, Dumitru Iuga, Aurel Dragoş Munteanu, Dan Petrescu, Andrei Pleşu etc., dar şi Constantin Pârvulescu şi ceilalţi autori ai „Scrisorii celor şase").

FURTUNA SE APROPIE

Criza regimului Ceauşescu a fost brutal pusă în lumină de tulburările de la 15 noiembrie 1987 de la Braşov, când, în ziua alegerilor, mulţimea, încurajată de schimbările intervenite în URSS, cunoscute, în primul rând, graţie postului de radio „Europa Liberă", a atacat sediul comitetului de partid, unde descoperirea unor alimente, de negăsit în magazinele din ţară, a sporit indignarea oamenilor. Dacă în 1977 greva minerilor din Valea Jiului a rămas fără răsunetul cuvenit, ca urmare a tăcerii totale a mediilor oficiale din ţară şi a măsurilor de izolare a perimetrului minier şi a liderilor grevei (doar „Europa Liberă" a transmis ştiri mai amănunţite despre grevă), de astă dată Silviu Brucan a adresat o scrisoare deschisă lui Ceauşescu – puternic mediatizată de „Europa Liberă" şi de presa din Occident – în care îl avertiza asupra falimentului ineluctabil al regimului, dacă

nu se decidea să-l reformeze. Gestul lui Silviu Brucan a rămas singular, astfel că în Occident pasivitatea societății românești a fost rezumată în formula „Mămăliga nu face explozie".

Izolarea și conservatorismul lui Ceaușescu au fost relevate de strania sa apropiere de liderul est-german Erich Honecker. Publicistul William Totok a caracterizat corect alianța antireformistă a celor doi lideri, care în trecut fuseseră în raporturi reci, ca urmare a politicii lui Ceaușescu de distanțare de Moscova și a fidelității lui Honecker față de Kremlin: „Antisovietismul disimulat al lui Ceaușescu nu l-a transformat defel într-un antistalinist. În schimb, prosovietismul lui Honecker s-a fisurat de-abia după apariția lui Gorbaciov pe scena politică. Cei doi lideri, Ceaușescu și Honecker, s-au distins printr-o fidelitate absolută față de dogma marxistă, care a devenit pentru ei nu numai un instrument de menținere a propriei puteri, ci și un surogat de religie, prin care doreau să-și mântuiască supușii".

Ostilitatea față de Gorbaciov a lui Ceaușescu s-a manifestat, dincolo de orice obligații protocolare, în timpul vizitei liderului sovietic în România, în mai 1987. Oaspetele a înțeles imediat care era atmosfera la București, când s-a petrecut episodul relatat de Vadim Medvedev: „Încercările lui Gorbaciov, după obiceiul său, de a se apropia de oameni, de a spune ceva, de a-i asculta s-a lovit de un zid compact de tăcere sau de scandarea încăpățânată «Ceaușescu–Gorbaciov»! Fără să se mai stăpânească, el (Gorbaciov – n.n.) s-a adresat către mulțime: «Nu puteți să spuneți și altceva în afară de «Ceaușescu–Gorbaciov!»? A răspuns o tăcere încordată, apoi, ca la o comandă, din nou același «Ceaușescu– Gorbaciov!»".

„Ca răspuns la o replică a Raisei Maximovna (soția lui Gorbaciov – n.n.) – scrie Gorbaciov în memoriile sale – Ceaușescu a remarcat cu sarcasm că, dacă ar fi cetățean al URSS, ar scrie o scrisoare lui Mihail Sergheievici (Gorbaciov – n.n.) cu rugămintea să se ocupe mai puțin de problemele internaționale și mai mult de cele interne, manifestând precauție în problemele democratizării și transparenței (*glasnost*). Atunci nici eu nu am mai putut să mă stăpânesc și să umblu cu delicatețuri: «Ceea ce dvs. prezentați ca fiind pentru bunăstarea și umanismul societății n-are nimic comun nici cu una, nici cu alta, ca să nu mai vorbim de democrație – țineți toată țara într-o stare de frică, izolând-o de lumea înconjurătoare» [...]. Nicolae a încercat să obiecteze, s-a enervat dar, evident, nu a putut spune nimic convingător".

Discuţia devenise atât de zgomotoasă – relatează Gorbaciov – încât cineva a dat dispoziţie să se închidă ferestra camerei pentru ca gărzile din parcul reşedinţei să nu fie martorii acestui dialog atât de neobişnuit.

Vadim Medvedev, căruia Gorbaciov i-a povestit cele întâmplate la Bucureşti, conchide corect: „Pe scurt, a avut loc o înfruntare asupra tuturor problemelor de interes vital. Ea a pus în lumină abordarea diametral opusă de către cei doi conducători a rezolvării acestor probleme".

A continuat, în acelaşi timp, răcirea relaţiilor cu SUA. Barometrul raporturilor dintre Ceauşescu şi administraţiile de la Washington era reînnoirea clauzei naţiunii celei mai favorizate pentru România. Cu fiecare an, în discuţiile desfăşurate cu acest prilej în Congresul SUA se înmulţeau criticile la adresa regimului Ceauşescu, acuzat de încălcarea drepturilor omului: dificultăţi în eliberarea vizelor pentru plecarea definitivă din ţară şi persecutarea disidenţilor, precum şi marile privaţiuni impuse populaţiei şi intenţia de sistematizare a satelor. Devenea tot mai problematică reînnoirea clauzei, mai ales că Nicolae Ceauşescu refuza orice concesii, calificând criticile americane drept amestec în afacerile interne. Duelul dintre Washington şi Bucureşti pe această temă s-a încheiat prin renunţarea de către Ceauşescu la clauză (28 februarie 1988). Liderul român alesese formula „albanizării", adică a unei totale izolări, cu convingerea că va putea naviga cu arca sa în potopul devenit tot mai ameninţător.

Ameliorarea substanţială a relaţiilor sovieto-americane ca urmare a dialogului dintre Ron şi Gorby, precum şi tensiunile şi schimbările din ţările socialiste agravau izolarea regimului Ceauşescu, ferm hotărât să refuze perestroika şi glasnost. Avertismentul dat de Gorbaciov lui Honecker cu prilejul vizitei la Berlin, când se celebra a 40-a aniversare a RDG: „Istoria nu-i iartă pe cei care i se opun", era valabil şi pentru liderul de la Bucureşti, prezent şi el la festivităţile din 6–7 octombrie 1989.

De fapt, pentru regimul Ceauşescu începuse numărătoarea inversă. În stadiul actual al informaţiei, nu se ştie dacă situaţia sa a fost examinată în chip specific la întâlnirea de la Malta dintre George Bush şi Mihail Gorbaciov (2–3 decembrie 1989). Este sigur însă că liderul sovietic a declarat că URSS nu se va opune curentului reformator din ţările aflate în zona sa de influenţă, iar preşedintele american s-a

angajat, în numele țării sale, să nu caute avantaje strategice și politice de pe urma mutațiilor intervenite în Europa de Est.

La întâlnirea la vârf a liderilor țărilor din Pactul de la Varșovia, 4 decembrie, a avut loc un duel oratoric Ceaușescu–Gorbaciov. Intrat în panică față de schimbările politice survenite în țările blocului sovietic, Ceaușescu i-a cerut lui Gorbaciov ca URSS „să-și exercite influența prin elaborarea unor noi orientări"; el considera că trebuie reflectat „cum trebuie acționat în unele țări socialiste". Gorbaciov i-a replicat că pe lângă această problemă mai există una: „cine și de ce nu a acționat de atât de mult timp sau a acționat cu totul altfel decât o cerea vremea". El i-a ironizat pe Ceaușescu și Honecker (înlăturat între timp) pentru ostilitatea lor față de perestroika și de Gorbaciov. Ceaușescu a dezmințit aceste afirmații și... l-a invitat pe liderul sovietic la o vânătoare în România!

Care era în acea perioadă strategia Kremlinului? Uniunea Sovietică – în speță, Gorbaciov – nu intenționa să renunțe la zona sa de influență și de securitate din Europa de Est. La Malta s-a convenit că atât NATO cât și Pactul de la Varșovia vor continua să fie cei doi poli ai securității europene. Ceea ce dorea Moscova era ca, în interesul *menținerii sistemului socialist*, regimurile conservatoare anchilozate să fie înlocuite de regimuri reformatoare, „după chipul și asemănarea" celui gorbaciovist.

În România, la eșalonul de vârf al PCR nu existau nici un fel de reformatori. În rândul membrilor de partid din vechea gardă, nemulțumirea față de autoritarismul lui Ceaușescu era puternică, dar nu se manifesta deschis din cauza fricii de Securitate. În noul context creat de reformele gorbacioviste și de schimbările din celelalte țări socialiste, șase comuniști care deținuseră în trecut funcții importante – Gheorghe Apostol, Alexandru Bârlădeanu, Constantin Pârvulescu, Corneliu Mănescu, Silviu Brucan și Grigore Răceanu – au adresat în martie 1989 o scrisoare lui Ceaușescu („Scrisoarea celor șase"), în care, după ce făceau un rechizitoriu la adresa regimului său de dictatură, cereau: 1) renunțarea la planul de sistematizare a satelor; 2) restaurarea garanțiilor constituționale privind drepturile omului; 3) oprirea „exportului de alimente care amenință existența biologică a națiunii".

Dintre semnatarii Scrisorii, Silviu Brucan avea cele mai întinse relații internaționale. La sfârșitul anului 1988, el avusese o întrevedere secretă cu M.S. Gorbaciov la Moscova, care – arată

Silviu Brucan – „De la început a declarat că este de acord cu acţiunea de răsturnare a lui Ceauşescu, cu condiţia ca ea să fie concepută şi realizată astfel încât să ducă la menţinerea partidului comunist ca forţă politică conducătoare în România". Potrivit lui Silviu Brucan, liderul sovietic „repeta aproape mecanic mereu «Partidul trebuie să rămână în picioare, altfel va fi haos». În acelaşi timp, a ţinut să declare categoric că nu se va amesteca în treburile interne ale României, aşa cum nu a făcut-o în celelalte ţări est-europene".

Aceste declaraţii atât de categorice ale lui Mihail Gorbaciov nu trebuie acceptate ca fiind adevărate. Astăzi este stabilit cu certitudine că celebra „revoluţie de catifea" de la Praga a fost pregătită de o înţelegere între generalul Alois Lorenć, şeful poliţiei secrete cehoslovace, şi generalul Viktor Gruşko, şeful-adjunct al KGB, care a pus la punct scenariul destabilizării care să facă posibilă înlăturarea primului-secretar al PCC, Miloš Jakeš, un conservator, şi înlocuirea lui cu Zdenek Mlynár, un lider comunist din echipa lui Dubcek (o manifestaţie a studenţilor urma să fie brutal reprimată de miliţie – au fost 561 răniţi la manifestaţia din 17 noiembrie 1989! –, un locotenent de securitate, care se dădea drept student, urmând să simuleze moartea pentru a spori indignarea publică). Disfuncţionalităţi în planul elaborat de cele două Securităţi, şi, mai ales, refuzul lui Mlynár de a accepta postul de lider al PCC oferit de sovietici au deschis, în final, accesul la putere al lui Václav Havel, după ce în fruntea PCC fusese plasat Karel Urbanek.

CĂDEREA

Potrivit informaţiilor lui Radu Portocală, de la hebdomadarul francez „Le Point", încă de la începutul lui 1989 KGB informase serviciile secrete francez şi italian că Nicolae Ceauşescu va fi răsturnat în cursul acelui an.

Cu acea orbire – de fapt, refuzul de a accepta realitatea – caracteristică atâtor conducători în preajma căderii lor, Ceauşescu a organizat, după vechiul tipic al adulării şi scandării repetate a numelui său, Congresul al XIV-lea al PCR, desfăşurat ca şi cum nimic nu s-ar fi întâmplat nici în ţară, nici în afara ei (20–24 noiembrie).

Poate că nimic nu reflectă mai bine ruperea de realitate a lui Nicolae Ceauşescu decât fişele cu „probleme personale" ale membrilor nomenclaturii întocmite de „organe" înainte de desfăşurarea Congresului. Astfel, în locul unei analize lucîde a crizei în care se zbătea propriul regim, Ceauşescu era interesat să afle că socrul (decedat în 1979) al lui Barbu Petrescu, prim-secretar al Comitetului municipal PCR-Bucureşti şi membru supleant al Cepex, fusese membru al PNŢ, şi, în urma unor manifestări ostile „regimului", stătuse doi ani în închisoare (1952–1954) sau că soţul Elenei Nae, membră a CC al PCR şi prim-secretar al Comitetului judeţean PCR-Botoşani, avea o nepoată (fiică a fratelui!) plecată definitiv cu familia în SUA. „Până la plecarea din ţară – preciza nota– au fost cunoscuţi ca elemente recalcitrante, pretabile la acţiuni de dezordine". Nici „mâna dreaptă" a Elenei Ceauşescu la Consiliul Naţional pentru Ştiinţă şi Tehnologie, Ion Ursu, nu a scăpat acestei scrutări de cadre. Fişa semnala că fratele său, împreună cu fiica, rămăseseră în RFG în 1984, iar soţia acestuia (deci cumnata lui Ion Ursu) făcuse cerere de plecare definitivă din ţară. Nu e de mirare că numai la două luni de la întocmirea acestor fişe regimul preocupat de asemenea „probleme" avea să se prăbuşească.

Existase speranţa, circulaseră zvonuri că la congres Ceauşescu va anunţa schimbări importante în politica sa internă. Lipsurile alimentare atinseseră cote fără precedent în istoria românească: nici în timp de război populaţia nu fusese supusă la o asemenea alimentaţie mizeră. Atât timp cât se plătiseră datoriile externe, existase măcar o explicaţie de ce oamenii erau obligaţi să consume „tacâmuri de pui". Acum, când datoria externă fusese lichidată, cozile formate din timpul nopţii la magazine, raţionalizarea alimentelor de bază, dificultatea de a le procura, chiar în asemenea condiţii, adânceau prăpastia dintre conducător şi popor. Dacă în alte situaţii de criză politică, când se produce fractura dintre guvernaţi şi guvernanţi, masa percepe această ruptură ca „noi" şi „ei", în România anului 1989 era vorba de „noi" şi „el". Peste ţară se aşternuse o atmosferă de aşteptare şi de ură. Precum în episodul relatat de profetul Daniel (5, 25–28), când o mână nevăzută anunţase pieirea regatului lui Belşaţar, fiul lui Nabucodonosor, scriind cuvintele: „numărat, cântărit, împărţit", tot astfel, pretutindeni în România se simţea că zilele lui Ceauşescu sunt numărate, că el este izolat, că regimul său se va destrăma.

Potrivit lui Radu Portocală, la 24 noiembrie, în chiar ziua încheierii Congresului al XIV-lea, „«o sursă demnă de încredere din Europa de Est» încredinţează în particular şi sub pecetea secretului că «Sovieticii sunt acum decişi să se debaraseze de Ceauşescu». Ea (sursa – n.n.) adaugă două precizări de interes deosebit: «Operaţia va fi declanşată prin manifestaţii de stradă şi va cuprinde o intervenţie a regelui Mihai al României la posturile ungare, cu destinaţia România». La întrebarea «Când?» răspunsul devine laconic: «În curând». La 4 decembrie, aceeaşi sursă declara că evenimentele anunţate vor avea loc «foarte curând». Radio «Europa Liberă» va interzice transmiterea acestei informaţii". Desfăşurarea evenimentelor – manifestaţiile de stradă, alocuţiunea regală, transmisă de Budapesta – a confirmat relatarea sursei revistei „Le Point".

În „România literară" din 7 decembrie 1989, Ileana Ene publica un document cu rezonanţe de mare actualitate: o scrisoare trimisă la 2 noiembrie 1918 de Octavian Goga, aflat la Paris, lui C. Argetoianu, în ţară: „Stimate amice, îţi scriu aceste rânduri, cari nu ştiu dacă îţi vor ajunge la mână – ţi le scriu pentru a-ţi arăta straşnica decepţiune ce avem aici de voi toţi, cari până astăzi n-aţi izbutit încă să daţi peste cap pe Marghiloman şi să vă puneţi de acord cu noul curs al evenimentelor. Situaţia României aici e relativ bună, totul însă depinde de ce se face la Iaşi. Rolul nostru internaţional nu se poate relua decât printr-o acţiune la Iaşi. Faceţi deci totul ca să putem avea acest rol. Răsturnaţi guvernul...". Dacă se înlocuieşte numele lui Marghiloman cu cel al lui Ceauşescu şi dacă se iau în considerare informaţiile că acţiunea de răsturnare a lui Ceauşescu urma să înceapă la Iaşi, scrisoarea capătă aspectul unui îndemn deghizat la acţiune. Dar totul ar putea fi şi o simplă coincidenţă.

Aflat pe un vulcan, în ale cărui adâncuri se adună lava erupţiei nimicitoare, Ceauşescu a crezut că poate obţine sprijinul opiniei publice, condamnând la Congresul al XIV-lea al PCR, fără a-l nominaliza, Pactul Molotov–Ribbentrop şi cerând lichidarea consecinţelor acestui pact, ceea ce însemna revendicarea, sub o formă voalată, a teritoriilor răpite de URSS în 1940.

Potrivit mărturiei lui Paul Niculescu-Mizil, la şedinţa Cepex în care a fost prezentat raportul pe care Ceauşescu avea să-l expună Congresului, secretarul general a spus: „«Aceste lucruri le-am discutat nu o singură dată, vă sunt cunoscute. Este însă o singură chestiune

nouă, de o importanță politică deosebită, pe care o ridic și consider obligatoriu să ne consultăm asupra ei». Apoi a citit textul ce se găsește în raportul publicat cu privire la Pactul Ribbentrop–Molotov, din 1939. [...] punctul de vedere exprimat de N. Ceaușescu a fost aprobat în unanimitate". O campanie urma să fie declanșată în decembrie pe această temă. Este de mirare că un marxist, cunoscător, în principiu, al rolului determinant al condițiilor materiale de existență, să fi crezut că un popor obsedat de procurarea hranei mai putea vibra la idealul refacerii patrimoniului teritorial-național.

Reacția sovietică a fost promptă: la 23 noiembrie, Ceaușescu a primit de la Gorbaciov un mesaj în care se spunea, printre altele: „Cele mai curajoase schimbări de pe continentul nostru pot fi încununate de succes și pot fi reciproc avantajoase numai în condițiile menținerii și întăririi bazelor stabilității europene. Acestea nu trebuie să afecteze realitățile teritorial-politice statornicite, să renască pretenții teritoriale vechi sau să dea naștere altora noi, să afecteze granițele statelor europene [...]. Pacea în Europa va rămâne trainică atât timp cât va fi închisă această «cutie a Pandorei»".

În atmosfera de bunker asediat în care trăiau Nicolae și Elena Ceaușescu și anturajul lor, un membru al familiei „domnitoare" a avut o percepție mai lucidă a situației internaționale: generalul Ilie Ceaușescu, fratele dictatorului.

Convins că trebuia să rămână deschis canalul spre SUA, el inițiase un colocviu româno-american la București pentru sfârșitul anului 1989. Elena Ceaușescu, care nu-și agrea deloc acest cumnat, dinamic și plin de inițiative în sfere pe care ea le considera a nu fi de competența lui (organizarea sau participarea la reuniuni și programe internaționale de cercetare), a anulat acest colocviu. Generalul Ilie Ceaușescu nu s-a dat bătut și a obținut de la fratele său ținerea acestui colocviu, considerat de el foarte important pentru a cunoaște poziția SUA față de România.

Colocviul – ultimul colocviu româno-american din perioada comunistă – s-a desfășurat la București în zilele de 12–14 decembrie 1989, în delegația americană aflându-se fostul ambasador al SUA la București, Harry Barnes (prieten al lui Vlad Georgescu). Mesajul transmis de delegația americană a fost fără echivoc: politica de independență trebuie asociată cu democrația, sistematizarea satelor

trebuie abandonată, lipsurile în aprovizionarea populației sunt intolerabile, persecutarea „elitelor universitare și diplomatice" trebuie să înceteze (în discuții particulare a fost amintit Silviu Brucan). A fost cel din urmă semnal transmis de Washington lui Ceaușescu.

A FOST ÎN DECEMBRIE '89 O REVOLUȚIE?

În orice mișcare de masă există un incident declanșator, adesea cu o legătură firavă cu motivele reale de nemulțumire. Această funcție a îndeplinit-o acțiunea miliției din Timișoara pentru a-l evacua pe pastorul reformat László Tökes din locuința sa, după ce acesta refuzase să dea curs deciziei episcopului reformat de Oradea de a fi transferat în altă parohie. Este evident că românii, care nu se mișcaseră când s-au demolat biserici ca mănăstirea Văcărești sau Sf. Vineri din București, nu s-au ridicat pentru a-l proteja pe un pastor... ungur, fie el și disident. Întocmai cum în *Răscoala* lui Liviu Rebreanu incidentul declanșator al răscoalei țăranilor de pe moșia boierului Miron Iuga îl constituie palma dată de șoferul latifundiarului unui copil din sat care sărise în fața automobilului, gata de a fi călcat, tot astfel evacuarea lui László Tökes a fost scânteia care, în atmosfera supraîncărcată de nemulțumire, a declanșat explozia.

Ceaușescu și-a imaginat tulburările de la Timișoara (comitetul de partid a fost atacat și devastat) ca o reeditare a celor din 15 noiembrie 1987 de la Brașov. Pentru a nu dramatiza situația, el a hotărât să efectueze vizita de mult programată în Iran, lăsând conducerea țării în seama Elenei Ceaușescu și a lui Manea Mănescu.

Încercările de a reprima revolta timișoreană s-au dovedit infructuoase. Sentimentul că trebuie mers până la capăt, că nu mai există întoarcere, pusese stăpânire pe toți. Represiunea – arestări, morți și răniți, ca urmare a deschiderii focului de către armată și securitate – nu mai speria mulțimea. Un sentiment de solidaritate și de forță unea pe cei hotărâți să răstoarne acum un conducător detestat.

Primul-ministru Constantin Dăscălescu, trimis de Ceaușescu la Timișoara, nu a putut decât să constate neputința organelor și forțelor

locale de a zăgăzui potopul: „Azi în Timișoara, mâine în toată țara", era convingerea– și speranța – îndrăzneților locuitori din capitala Banatului.

Din noaptea de 17–18 decembrie agențiile de presă străine, îndeosebi cele ungare și iugoslave, au început să transmită relatări despre evenimentele din Timișoara, cifrând la mii de morți victimele represiunii. „Măcelul" de la Timișoara (până la 22 decembrie s-au înregistrat 73 de morți, din care 71 împușcați), astfel cum era prezentat de radiourile și televiziunile străine, receptate în România, a jucat un rol hotărâtor în „demonizarea" imaginii lui Ceaușescu și în crearea curentului de revoltă în rândurile populației din întreaga țară.

Replica lui Ceaușescu a fost total inadecvată: el a pus tulburările din Timișoara pe seama agenturilor străine, în cadrul unei cuvântări televizate în seara zilei de 20 decembrie, iar a doua zi a organizat un miting la București, în fața sediului Comitetului Central, crezând că va putea reedita performanța din 21 august 1968. Ceaușescu nu citise, desigur, lucrarea lui Marx *18 Brumar al lui Ludovic Bonaparte*, care, întregind o observație a lui Hegel despre repetarea evenimentelor, preciza că, prima dată, ele au o solemnitate tragică, iar a doua oară iau aspect de farsă. Mulțimea din Piața Palatului a intrat în panică din motive neelucidate (s-a spus că s-a aruncat o petardă, că femei care ar fi fost înțepate pe la spate au început să țipe, ceea ce a născut panica), astfel că Nicolae Ceaușescu însuși, descumpănit, a trebuit să-și întrerupă discursul. El denunțase din nou uneltirile forțelor ostile României și, în final, promisese derizorii sporuri de venituri.

Mitingul, încheiat într-o stare de confuzie, a dezvăluit tuturor că Nicolae Ceaușescu scăpase situația de sub control. În centrul Capitalei, grupuri formate spontan manifestau împotriva lui. În cursul după-amiezii, în Piața Universității, rândurile nemulțumiților au sporit considerabil; a apărut o baricadă în fața hotelului „Intercontinental". Încercările armatei și Securității de a împrăștia pe manifestanți s-au lovit de hotărârea lor de a ține piept forțelor de represiune. În cursul nopții, ca urmare a intervenției blindatelor, piața a fost golită.

Răgazul obținut de dictator a fost doar de câteva ore. A doua zi, mulțimea a blocat străzile din jurul Comitetului Central. Ceaușescu s-a aflat în fața alternativei de a ordona o baie de sânge sau a ceda. Sinuciderea ministrului Apărării, generalul Vasile Milea, a sporit deruta dictatorului, care s-a lăsat convins de generalul Victor Atanase Stănculescu (pe care hotărâse din după-amiaza zilei precedente să-l

numească ministrul Apărării, chemându-l în acest scop de la Timişoara) să părăsească sediul CC cu un elicopter. Fuga cuplului prezidenţial a marcat sfârşitul regimului Ceauşescu.

Rapiditatea căderii dictaturii a declanşat entuziasmul mulţimii. „Ole, ole, ole – Ceauşescu nu mai e!", răsuna pretutindeni. La Televiziune a început un adevărat asalt, de astă dată pentru a apărea pe micul ecran. Un poet, Mircea Dinescu (aflat până atunci în stare de arest la domiciliu pentru atitudinile sale de disident), şi un actor, Ion Caramitru, au vestit căderea dictaturii. Apoi studioul 4 a fost invadat de „revoluţionari", foşti demnitari comunişti, personalităţi ale vieţii culturale, feţe bisericeşti etc. Puterea era la îndemâna oricui şi oricine dintre cei aflaţi în stradă era îndreptăţit să o reclame.

Când Ceauşescu mai era încă în clădirea CC, în Piaţa Palatului, dintr-o maşină cu un megafon se rostise numele lui Corneliu Mănescu, Silviu Brucan, Gheorghe Apostol (semnatari ai „Scrisorii celor şase"), precum şi al disidenţilor Doina Cornea şi Dan Petrescu, ca viitori membri ai conducerii ţării.

De la prânz, în timp ce rapida succesiune a vorbitorilor de la Televiziune părea să corecteze zicala „Românul e născut poet" în „Românul e născut orator", un grup alcătuit din Ion Iliescu, Silviu Brucan, Dumitru Mazilu, Petre Roman şi generalul Nicolae Militaru începea să facă acte de autoritate. S-a constituit un Front al Salvării Naţionale, al cărui conducător a devenit Ion Iliescu.

Odată cu căderea serii au început să se răspândească zvonurile despre iminente atacuri ale „teroriştilor" asupra Televiziunii, Radioului, fostului Comitet Central. La lăsarea întunericului, s-au auzit şi primele focuri de armă.

Au urmat trei zile ale celui mai straniu război din istoria României. Armata, în multe locuri, înconjurată de mulţimea chemată isteric la Televiziune să apere instituţiile împotriva „teroriştilor" (nimeni nu se întreba cum ar fi putut nişte civili, fie şi înarmaţi – dar de unde şi cu ce? –, să lupte mai bine decât militarii), a purtat „lupte" cu „forţele ostile revoluţiei", rămase însă până la capăt invizibile.

Sub motiv că atacurile „teroriştilor" erau determinate de dorinţa lor de a-i elibera pe cei doi Ceauşeşti, reţinuţi încă din după-amiaza zilei de 22 decembrie într-o cazarmă din Târgovişte, nucleul din jurul lui Ion Iliescu a decis execuţia cuplului acum răsturnat. Pentru a da o aparenţă de legalitate, s-a organizat în pripă un proces, dovedit a

fi ultimul proces de tip stalinist din Europa de Est, și care, la difuzarea sa în străinătate, a provocat un val de proteste, contribuind masiv la discreditarea țării. Cei doi avocați au fost, pentru a relua formula unui comentator străin, „odioși prin ridicol", unul (Nicolae Teodorescu) spunând: „le-am făcut noi onoarea, venind de la București să le acordăm apărarea", celălalt (Constantin Lucescu) cerând președintelui tribunalului să nu-l mai lase pe acuzat să vorbească („dacă îi mai dați cuvântul în continuare, considerăm că este o jignire adresată poporului român și actului de justiție românească"!). S-ar putea – este, așadar, o ipoteză – ca președintele tribunalului, înaintat imediat la gradul de general, Gică Popa, să se fi sinucis când și-a dat seama, mai târziu, că prezidase în fapt un linșaj juridic. Dacă ipoteza este corectă, Gică Popa a fost singurul om de onoare dintre cei aflați la Târgoviște pentru a organiza procesul și execuția cuplului Ceaușescu (25 decembrie 1989).

O comisie parlamentară precum și numeroși ziariști, analiști și istorici au încercat fără succes să lămurească evenimentele petrecute în zilele de 22–25 decembrie 1989. Ipoteze și scenarii s-au revărsat în paginile publicațiilor sau pe micile ecrane. Nici astăzi nu poate fi formulat un răspuns cert.

Un fapt tulburător și *unic* în istoria militară universală s-a petrecut atunci în România: în lupta dintre armată și „teroriști", partea înfrântă – „teroriștii" – nu a lăsat pe „câmpul de bătălie" nici un mort, nici un rănit și nici un prizonier. Acest fapt neobișnuit îndreptățește ipoteza – certitudine nu poate exista fără o fundamentare documentară – că, în realitate, „teroriștii" au fost un grup restrâns de diversioniști. Acțiunile lor, amplificate de anunțurile și apelurile isterice de la Televiziune, au creat un climat de adevărată teroare în rândurile populației, stăpânită, în cea mai mare parte a ei, de gândul de a supraviețui în fața acestor forțe malefice care atacau, ucideau, otrăveau apa etc. Pentru a cita doar un singur exemplu, iată un fragment din însemnările unui elev al Școlii Militare de ofițeri activi „Nicolae Bălcescu" din Sibiu, 22 decembrie 1989: „Ora 21,00. Sunt pe aliniament, în spatele școlii [...]. Se așteaptă un atac terorist pe aici. Ora 23,00. Sunt chemat la companie. Suntem așezați în dispozitiv de plutoane la companiile și comanda batalionului. Mi-e teamă noaptea, când nu se vede nimic. Elevii se împușcă între ei. Clipe de coșmar.

Teroriştii otrăvesc apa. Tuturor le este teamă pentru familii. Se găseşte în poşeta unei securiste planul «Orient 79», data 17 decembrie 1989 – plan groaznic: distrugerea armatei, ocuparea şcolii şi depozitului de muniţii".

Astfel de zvonuri au circulat în toată ţara. Războiul psihologic şi războiul electronic au fost desfăşurate cu o siguranţă care indică prezenţa experţilor. Eficacitatea lor a fost sporită de nepregătirea armatei (foarte multe din victimele acelor zile – inclusiv militari – au fost oameni împuşcaţi de militari, care se credeau atacaţi) şi de spaima populaţiei.

Diversioniştii au tras numai cât era necesar pentru a crea climatul de teroare. La cele câteva focuri ale diversioniştilor, militarii au răspuns cu mii de gloanţe, creând astfel impresia (mai ales când s-au asociat şi incendiile, ca acelea de la Biblioteca Centrală Universitară şi fostul Palat regal) a unui adevărat război.

Acţiunile diversioniştilor nu pot fi explicate – evident, ipotetic, în absenţa probelor decisive – decât ca având funcţia să împiedice crearea altor centre de putere, în afara nucleului instalat la conducerea Frontului Salvării Naţionale. Revoltei populare împotriva regimului Ceauşescu i-a urmat o lovitură de stat în pregătirea căreia forţe externe au avut un rol de seamă – aceasta este opinia noastră în stadiul actual al cercetării.

Dacă la procesul cuplului Ceauşescu dictatorul a fost acuzat de „genocid", adică de moartea a peste 60 000 de persoane, investigaţiile ulterioare au arătat că în timpul evenimentelor din decembrie 1989 au murit 1 104 persoane, din care 160 până în 22 decembrie, iar 944 după această dată; numărul răniţilor s-a ridicat la 3 321, dintre care 1 107 până la 22 decembrie 1989, iar 2 214 după această dată. Cum se poate, aşadar, constata, majoritatea morţilor şi răniţilor provine din perioada de după căderea lui Ceauşescu.

Prăbuşirea comunismului în România, dezagregarea sistemului socialist – în realitate, sfera de hegemonie a URSS din Europa de Est – şi destrămarea Uniunii Sovietice au deschis naţiunii române drumul spre democraţie şi economia de piaţă, adică acele structuri politice şi economice considerate ca fiind cele mai apte să asigure în principiu libertatea şi prosperitatea oamenilor. În sens hegelian, Francis Fukuyama a vorbit de „sfârşitul istoriei", adică de atingerea

unei organizări a societăţii umane care poate apărea, cel puţin astăzi, ca definitivă.

Reconstituirea şi analiza evenimentelor din anii 1990–2008 nu pot fi încă întreprinse de către istoric, sursele de informare fiind inaccesibile. Orice tentativă în această direcţie l-ar duce pe cercetător de la istorie la politică.

Un fapt se impune însă cu evidenţă pentru oricine a urmărit perioada de tranziţie din România: aproape toate sectoarele de activitate s-au aflat, în aceşti ani, sub semnul celor două plăgi abătute asupra societăţii româneşti de cel puţin trei sute de ani: bacsiş şi hatâr. Corupţia şi hoţia au ajuns la niveluri fără precedent în istoria naţională. Libertatea – atât de râvnită în anii dictaturii comuniste – a fost înţeleasă ca libertatea de a face orice sau de a nu face nimic: în timp ce se înregistra creşterea masivă a accidentelor de circulaţie, pentru că democraţia era percepută ca dreptul de a trece pe roşu, producţia scădea vertiginos. Exemplul germanilor şi japonezilor, care după catastrofele din anii celui de-al doilea război mondial şi-au suflecat mânecile şi au făcut ca ţările lor să renască din ruine şi, în domenii esenţiale, să-i întreacă pe învingătorii lor, a rămas străin plaiului mioritic.

Românii şi-au imaginat că libertatea aduce de la sine prosperitatea; credeau – cei mai mulţi – că a doua zi după căderea comunismului vor trăi ca familia Ewing din serialul „Dallas"; nu înţelegeau că numai prin eforturi proprii vor putea aduce bunăstarea în ţara lor. Incompetenţa şi corupţia guvernanţilor s-a altoit pe un sentiment de lehamite, mai întâi, de descurajare, apoi, de neputinţă în final.

Vechea aspiraţie de „a fi în pas cu Europa" (de fapt, cea apuseană) a îmbrăcat forma dorinţei integrării structurilor europene şi euro-atlantice. Integrarea a fost înţeleasă, în primul rând, ca semnarea unor acorduri şi tratate şi aproape deloc ca o schimbare structurală de moravuri, obişnuinţe, comportamente. Europa Occidentală a fost pregătită pentru capitalism de şcoala severă a vieţii urbane din evul mediu. Locuitorul oraşului medieval a trecut prin şcoala aspră a disciplinei impuse de regulamente riguroase, care stabileau cum să producă marfa, când să stingă, seara, focul etc. Biserica catolică i-a impus un orar fix de rugăciune.

La noi, în lumea de ţărani (oraşele din Vechiul Regat erau nişte sate mai mari) până şi reglementările agrare din perioada fanariotă nu au putut uniformiza regimul de obligaţii ale ţăranilor: „câte bordeie, atâtea

obiceie". Capitalismul nu a apucat să facă din disciplina muncii un fenomen de masă. Absența orașelor autentic românești (nu cele fondate de sași sau de maghiari în Transilvania) a făcut să nu se nască un adevărat spirit civic, un spirit care să oblige cetățeanul să respecte colectivitatea și constrângerile vieții în comun; fiecare locatar din bloc – pentru a lua un singur exemplu – își „închide" balconul cum îl taie capul, fără nici cea mai mică preocupare de estetica ansamblului. Mentalitatea țărănească e atotputernică la oraș. Ce-ar fi dacă la New York fiecare locatar al unui zgârie nori și-ar „îmbunătăți", la exterior, apartamentul după cum vrea el?

Suntem în Europa, aparținem, prin urmare, Europei, dar dominația otomană și influența orientală, exercitată în umbra ei, ne-au desprins de marele curent înnoitor generat de apariția capitalismului în Europa Apuseană și Centrală. Când, în secolul al XVIII-lea, asupra societății românești a început să se exercite influența apuseană – mai exact, franceză –, efectele ei s-au resimțit doar la nivelul elitei. Ocupația sovietică și regimul comunist ne-au readus sub capacul strivitor al Orientului; acum însă în locul turcului era rusul și, așa cum s-a spus, zgârie-l puțin pe rus și dai de mongol.

Integrarea structurilor europene și euro-atlantice este un proces de lungă durată, mult mai lungă decât admiterea României în NATO (2004) și în Uniunea Europeană (2007). Nu e vorba doar de demersuri diplomatice, ci de o schimbare de mentalitate.

În dorința – legitimă și în perfect acord cu interesul național – de a deveni membri ai Alianței nord-atlantice, factorii de decizie ai României au hotărât negocierea și semnarea unui tratat de bună vecinătate și cooperare cu Ucraina, un tratat care să netezească drumul spre NATO. El a fost precedat de un tratat similar cu Ungaria (1996), conceput ca expresie a unei „reconcilieri istorice", de tipul celei franco-germane, dar rămas, cel puțin deocamdată, fără suportul de conștiință colectivă al celor două națiuni.

Tratatul cu Ucraina a fost conceput altfel: ca expresia unui „sacrificiu istoric", adică al abandonării drepturilor românești asupra nordului Bucovinei, nordului și sudului Basarabiei, ținutului Herța, insulelor de pe brațul Chilia și Insulei Șerpilor anexate de URSS în 1940 și 1948 (Insula Șerpilor). De astă dată nu mai era vorba nici de note ultimative, nici de înfrângeri militare, nici de ocupație sovietică, nici de un guvern impus de ocupanți; Nu! Eram liberi și stăpâni pe deciziile noastre. O negociere făcută sub presiunea nemiloasă a timpului (tratatul trebuia semnat înainte de summitul NATO de la Madrid, care avea să decidă

asupra noilor membri), o negociere desfăşurată împotriva regulilor diplomaţiei – căci partea ucraineană ştia dinainte că suntem gata să renunţăm la totul (preşedintele României ceruse poporului român să facă „un sacrificiu istoric") şi nu ne putem ridica de la masa tratativelor fără să semnăm tratatul înainte de reuniunea de la Madrid – a dat Ucrainei un avantaj considerabil şi ea a avut câştig de cauză, fiindu-i recunoscută suveranitatea asupra unor teritorii româneşti pe care nu le-a stăpânit *niciodată* (în afara perioadei sovietice, după actul de forţă stalinist din 1940). 2 iunie 1997 – ziua semnării la Neptun a tratatului româno-ucrainean – e o dată dureroasă în istoria României.

Sacrificiul s-a dovedit inutil: România nu a fost admisă atunci în NATO, iar situaţia românilor din Ucraina nu s-a îmbunătăţit.

Apăsaţi de grijile traiului zilnic, românii – cei mai mulţi dintre ei – nu au înţeles că s-a produs un fapt de excepţională gravitate: am renunţat – acum de bună voie şi nesiliţi de nimeni – la părţi din patrimoniul istorico-teritorial al neamului nostru.

Criza iugoslavă din 1999 şi, mai ales, atentatele din 11 septembrie 2001 au creat un nou context geostrategic – regional şi mondial.

Garanţiile de securitate aduse de apartenenţa la NATO nu valorează însă mare lucru, dacă România va continua să se scufunde în corupţie şi capitalism de tip latino-american. Mizeria nu face casă bună cu democraţia. Românii vor trebui să iasă din starea de resemnare şi să ceară clasei politice să-şi facă datoria. Dar pentru ca efortul tuturor – cârmuiţi şi cârmuitori – spre propăşirea ţării să aibă succes, este necesar ca ei să aibă o măsură dreaptă a calităţilor şi defectelor lor, să înceteze, aşadar, de a confirma remarca usturătoare a lui Paul Goma: „Românii din moşi-strămoaşe sunt ferm convinşi că ei sunt cei mai deştepţi şi cei mai şmecheri dintre traci". Deocamdată au devenit „căpşunari" în Spania, angajaţi huliţi în Italia, mercenari în Irak şi Afghanistan (pe 70–80 de dolari zilnic!). Viitorul este sumbru: suntem un neam sleit, ieşit din istorie.

CAPITOLUL 5

PROBLEME CONTROVERSATE SAU NECLARIFICATE ALE ISTORIEI ROMÂNIEI

Fără a intra într-o discuție aprofundată despre gnoseologia istorică (lucrarea de bază rămâne cea a lui H.-I. Marrou, *De la connaissance historique*; prima ediție a apărut în 1954), vom spune că, întocmai ca în orice efort de cunoaștere, și cel istoric stabilește, pe parcursul desfășurării lui, un șir de adevăruri relative care însumate tind spre infinit să atingă adevărul absolut. Altfel spus, procesul de cunoaștere istorică nu se epuizează niciodată, ca de altminteri în orice știință.

În cazul istoriei* mai intervine însă un factor. Istoria nu este o știință experimentală ca fizica sau chimia, de pildă, unde pe baza repetării fenomenelor se pot formula legi verificabile în laborator. După cum se știe, Școala neokantiană de la Baden a împărțit științele în două mari categorii: nomotetice, cele care formulează legi, și ideografice, cele care descriu fenomene. Materialismul istoric a încercat să descopere legile obiective care guvernează procesul istoric, dar, astăzi, această direcție de cercetare este practic abandonată. Istoria rămâne o știință ideografică al cărei demers cognitiv se desfășoară pe două paliere: cel a reconstituirii faptelor și cel al interpretării lor, în primul rând stabilirea raporturilor cauzale. Primul palier este reductibil la întrebarea *cum*? Al doilea la întrebarea *de ce*? Dacă la prima întrebarea răspunsul depinde, în primul rând, de competența profesională a istoricului (documentare, spirit critic în analiza surselor), la cea de-a doua intervin și concepția filosofică a istoricului, opțiunile sale politice, mediul social, politic și intelectual. Desigur, principiul obiectivității este întotdeauna afirmat cu tărie de orice istoric (*sine ira et studio*), dar, așa cum a arătat H.-I. Marrou,

* Termenul istorie apare în limba română cu două înțelesuri: a) procesul evoluției societății umane și b) știința care îl studiază. Limba germană, spre pildă, face distincție între *Geschichte* (istorie) și *Geschichtswissenschaft* (știința istoriei).

„istoria este inseparabilă de istoric", astfel că adesea obiectivitatea rămâne un nobil deziderat, greu de atins. Constatare valabilă mai ales în privința cercetărilor de istorie contemporană (exemple sugestive: 23 august 1944, regimul comunist, evenimentele din decembrie 1989).

Cunoașterea istoriei se reînnoiește permanent prin noi descoperiri de surse (arheologice sau documentare, ultimul termen în sensul cel mai larg) și prin noi interpretări. Informația nouă și punctele de vedere noi determină revizuiri ale cunoștințelor anterioare. După formula atât de corectă a lui Ernst Nolte, „«revizuirile» sunt pâinea de toate zilele a cercetării științifice".

Experiența regimurilor totalitare, când adevărul istoric a fost „ajustat" în funcție de cerințele politice, a făcut ca, în rândurile marelui public, să se nască suspiciuni în privința „revizioniștilor". Să o spunem răspicat: nu este vorba de „revizuiri" dictate de autoritățile politice, ci de reconsiderări întemeiate pe progresul cercetării științifice.

Și în istoriografia română – ca și în alte istoriografii – există un șir de probleme controversate, unele de veche dată, cărora progresul investigației nu a putut să le aducă o soluție satisfăcătoare, dacă nu pentru toți, măcar pentru majoritatea cercetătorilor.

Enumerăm mai jos câteva probleme de acest fel, conștienți fiind că lista lor este mai lungă.

1) Problema continuității daco-romane la nord de Dunăre. Născută, cum s-a văzut, dintr-o confruntare politică generată de încercarea românilor transilvăneni de a obține egalitatea în drepturi cu „națiunile" din Transilvania, apoi, după 1918, de apartenența Transilvaniei la România, problema continuității a pierdut din acuitate – și chiar din însemnătate – pe măsură ce întâietatea istorică de locuire a cedat locul raportului demografic (cine este majoritar!). Astăzi, unul din adversarii cei mai cunoscuți ai continuității este profesorul german Gottfried Schramm (vezi, de pildă, *Frühe Schicksal der Rumänen,* „Zeitschrift für Balkanologie", nr. 2, 1985; nr. 1, 1986; nr. 1, 1987), în timp ce printre partizanii continuității Vladimir Iliescu (profesor la Universitatea din Aachen) a adus cele mai importante contribuții la studiul izvoarelor antice, formulând argumente împotriva tezei despre evacuarea masivă a populației provinciei Dacia, în timpul lui Aurelian (vezi Vladimir Iliescu, *Scripta Minora,* Craiova, Ed. Universitaria, 2004). Așa cum a remarcat Virgil Ciocîltan, nici una din cele două „tabere" nu a putut aduce un argument care să elimine total și definitiv interpretarea adversă.

Pentru punctele de vedere în litigiu, vezi *Diskussionsforum. Unter welchen historischen Umständen wurden die Rumänen zur Mehrheit auf dem Boden ihres heutigen Staates? Ergebnisse einer kleinen Konferenz,* „Korrespondenzblatt für siebenbürghische Landeskunde", 25, 2002, 1, pp. 62–70.

2) Români şi maghiari în Transilvania. Istoriografia ungară continuă să conteste anterioritatea românilor faţă de maghiari în interiorul arcului carpatic. Pentru punctul de vedere opus, prezentat, documentat şi echilibrat, vezi Ioan-Aurel Pop, *Românii şi maghiarii în secolele IX–XIV. Geneza statului medieval în Transilvania*, ed. a II-a, Sibiu, Tribuna, 2003.

3) Feudalismul românesc. Identificarea greşită a cercetării istoriei economice şi sociale precum şi a elaborării conceptuale cu marxismul a făcut ca studiul evului mediu românesc să se cantoneze din 1990 în domeniul politicului. Progresele aici au fost notabile în ultimii ani. Împlinirea a 500 de ani de la moartea lui Ştefan cel Mare a prilejuit apariţia unei bogate şi valoroase bibliografii consacrate voievodului moldovean, între care se distinge monumentala monografie a lui Ştefan S. Gorovei şi a Mariei Magdalena Székely, *Princeps Omni Laude Maior. O istorie a lui Ştefan cel Mare*, Sfânta Mănăstire Putna, 2005.

Studiul structurilor economice şi sociale a înregistrat, practic, o stagnare. De n-ar fi fost volumul lui Neagu Djuvara, *Thocomerius – Negru Vodă. Un voivod cuman la începuturile Ţării Româneşti*, Bucureşti, Ed. Humanitas, 2007, care a reamintit rolul cumanilor în perioada de formare a statului Ţara Românească (un volum care a beneficiat de o largă publicitate), ar fi rămas uitată teoria lui Henri H. Stahl despre rolul popoarelor nomade în constituirea aşa-numitului mod de producţie tributal. Dintre lucrările marelui sociolog – dar şi istoric – amintim doar *Probleme confuze în istoria socială a României*, Bucureşti, Ed. Academiei Române, 1992, în egală măsură, bilanţ şi îndemn la cercetarea unor probleme fundamentale ale istoriei României. Ţinând seama de actualul context istoriografic, ne îndoim că tinerii cercetători îşi vor da osteneala să cunoască ideile lui Henri H. Stahl şi să le ducă mai departe.

Deocamdată, deşi vechi de câteva decenii, studiile lui P.P. Panaitescu, incluse în volumul *Interpretări româneşti*, apărut în 1947 (cuprinzând însă articole din anii '30), rămân un ghid pentru înţelegerea societăţii medievale româneşti (o ediţie nouă, cu adaosuri, o datorăm lui Ştefan S. Gorovei, P.P. Panaitescu, *Interpretări româneşti*, Bucureşti, Ed. Enciclopedică,

1994). Ca şi în cazul lui Henri H. Stahl, ar fi de dorit ca vederile medievistului român să fie aprofundate prin noi cercetări.

O problemă care ar merita să fie discutată este aceea privind „a doua iobăgie", căreia acad. Andrei Oţetea i-a consacrat mulţi ani de cercetare. Care au fost consecinţele trecerii, ca urmare a Păcii de la Adrianopol (1829), a economiei marelui domeniu la o producţie de cereale-marfă destinată exportului? Problemă capitală pentru direcţia de dezvoltare a societăţii moldo-muntene, la începutul epocii moderne.

4) Modernizarea societăţii româneşti. Cercetările „moderniştilor" români s-au îndreptat asupra mişcării de emancipare şi de unitate naţională. Generaţia paşoptistă s-a bucurat – şi pe bună dreptate – de atenţia cea mai stăruitoare, revoluţia din 1848 şi Unirea Principatelor din 1859 plasându-se pe primul loc (*ex aequo!*). O problemă, totuşi, de maxim interes care a rămas marginală este aceea a procesului de modernizare a României.

Contribuţii capitale au rămas uitate în biblioteci, chiar dacă unele au fost reeditate: G. Ibrăileanu, *Spiritul critic în cultura românească* (prima ediţie în 1909); Şt. Zeletin, *Burghezia română. Originea şi rolul ei istoric*, Bucureşti, Cultura Naţională, 1925; Eugen Lovinescu, *Istoria civilizaţiei române moderne*, 3 vol., Bucureşti, Ed. Ancora, 1924–1926 (am citat doar primele ediţii).

Un lung şir de probleme ale modernizării României au fost tratate cu adâncime în aceste lucrări, rămase fără posteritate, după ce constrângerile politice ale regimului comunist au dispărut.

Este ciudat că o carte de bază ca aceea a lui Constantin Dobrogeanu-Gherea, *Neoiobăgia* (Bucureşti, Socec, 1910) nu a beneficiat de o discuţie fecundă nici în perioada regimului comunist (evaluarea revoluţionarului rus, stabilit în România, a variat, dar, în final, „verdictul" a fost pozitiv, şi scrierile sale au fost reeditate de Institutul de Studii Istorice şi Social-Politice de pe lângă CC al PCR).

O fericită iniţiativă, care nu poate fi lăudată îndeajuns, este colecţia „Gândirea politică românească", publicată de Editura Domino(r). Volumele apărute (Constantin Stere, Lotar Rădăceanu, Şerban Voinea, Radu Dragnea, Ştefan Antim, Eugen Demetrescu, Melchisedec Ştefănescu, Mihail Fărcăşanu) oferă o solidă bază de discuţie privind spiritul critic moldovenesc şi cel revoluţionar-muntean, teoria „formei fără fond", neoiobăgia, regimul oligarhic etc. Mai multe volume ale colecţiei beneficiază de prefeţele pătrunzătoare ca analiză şi la curent cu

problematica din literatura internațională ale lui Victor Rizescu. Dacă el le va reuni într-un volum – cu sistematizarea necesară – vom beneficia de o contribuție de cea mai mare valoare, deschizătoare de noi perspective de înțelegere.

Definirea căilor de formare a societății moderne în spațiul românesc este una dintre cele mai însemnate – în ce ne privește, o considerăm cea mai însemnată – ale istoriei României și mărturisim că deficiența cea mai mare a lucrării de față este absența unei discuții pe această temă. Faptul se explică prin convingerea – după citirea prefețelor amintite și a altor studii ale lui Victor Rizescu – că nu avem pregătirea de a o face, întrucât nu suntem un specialist al epocii moderne.

În ce ne privește, credem că punctul de pornire trebuie să fie volumul lui Daniel Chirot, *Social Change in a Peripheral Society. The Creation of a Balkan Colony* (New York–San Francisco–Londra, Academic Press, 1976, trad. rom. de Victor Rizescu, București, Ed. Corint, 2002), care oferă o analiză a evoluției societății dintre Carpați și Dunăre în secolele XIII–XX (până la primul război mondial și imediat după el). Autorul citează pe Barrington Moore Jr. (*Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World*, Boston, Beacon, 1967, p. XIII): „Faptul că țările mici sunt dependente economic și politic de cele mari și puternice înseamnă că factorii determinanți ai transformărilor lor trebuie căutați în afara granițelor. Mai înseamnă, de asemenea, că problemele lor politice nu pot fi considerate la fel de importante ca cele cu care se confruntă țările mari", și comentează: „Dar chiar dacă am admite aceasta – acceptând în același timp că țările mari ale unei perioade istorice pot să nu mai aparțină aceleiași categorii într-o altă perioadă –, rămân încă de stabilit anumite lucruri: în ce sens putem spune că țările mici sunt diferite de cele mari și cum se desfășoară evoluția lor?" (pp. 252–253 trad. rom.).

Credem cu tărie că, în ultimă instanță, cheia pentru înțelegerea evoluției societății românești se află în studiul problemei agrare, în sensul cel mai larg al termenului, de la repartiția proprietății funciare și până la mentalitățile marilor stăpâni de pământ și ale țăranilor. În fond, românii, popor de țărani, poartă și astăzi pecetea acestei origini. Sămănătorismul și poporanismul au exaltat calitățile țăranului român și au oferit o imagine idilică a acestuia, în felul tablourilor lui Nicolae Grigorescu. Realitatea este însă alta: modelată psihic prin secole de exploatare, foame, mizerie și umilințe, țărănimea a răspuns la aceste

provocări (*challenges*) printr-un şir de atitudini şi reacţii care au făcut din ea una din forţele cele mai înapoiate ale societăţii româneşti. Regimul comunist a declanşat – ca şi în Rusia Sovietică – o „năvală" a ţărănimii la oraşe. Ţărănimea, nu muncitorimea (disproporţia numerică era covârşitoare în favoarea celei dintâi), a furnizat cadrele regimului comunist (chiar când se vorbeşte de origine muncitorească, este vorba de un ţăran abia venit la oraş). A examina originile sociale – am precizat, ţărăneşti, mai ales –, pentru a relua titlul lui Barrington Moore Jr., ale democraţiei şi dictaturii în România este una din sarcinile cele mai urgente ale istoricilor noştri.

În lumina teoriei despre centrul(capitalist)-periferie (spaţiul românesc) va trebui urmărită rămânerea în urmă a societăţii moldo-muntene/ româneşti în raport cu Europa Occidentală. Efortul de recuperare („formă fără fond", critica junimistă sau teoria imitaţiei, Eugen Lovinescu) va trebui examinat, valorificându-se discuţiile privind procesul de modernizare desfăşurate în istoriografia internaţională.

Repetăm: pentru a înţelege situaţia actuală a României trebuie pornit de la fundamentalul secol al XIX-lea.

5) România interbelică. Procesul de modernizare trebuie urmărit în continuare după 1918, când în frontierele statului român au intrat provincii marcate de sigiliul Mitteleuropei (Transilvania, Banat, Bucovina), dar şi de înapoierea Rusiei ţariste (Basarabia). Fără a împărtăşi întru totul teoria lui Samuel Huntington despre şocul civilizaţiilor, este vizibilă deosebirea de facies dintre o parte şi alta a Carpaţilor (în Bucovina, mai ales, în partea de sud, deosebirea este mai puţin marcată). Cum s-a făcut integrarea acestor provincii în statul român? În privinţa Basarabiei, cercetătorii, când pun accentul pe realizările în cei 22 de ani de apartenenţă la România Mare, când – şi ei sunt mai numeroşi – critică dezinteresul autorităţilor de la Bucureşti pentru amintita provincie, considerată – spun ei – drept un loc de exil pentru funcţionarii şi militarii din Vechiul Regat rău văzuţi dintr-un motiv sau altul.

A fost perioada interbelică cea mai fericită din istoria României? Progresul economic este de necontestat, mai ales dacă se ţine seama de devastările războiului (1916–1918) şi de marea criză economică mondială (1929–1933), ale cărei urmări au fost însă rapid absorbite. Noua decolare economică din anii 1934–1937 a conferit, în percepţia comună, ţării noastre imaginea unei *Romania felix*. Polarizarea societăţii nu poate fi

însă tăgăduită. Care a fost nivelul de trai al majorității populației țărănești? Și pentru acest domeniu studiile de istorie economică și socială sunt în suferință.

Ca o reacție la tabuurile regimului comunist, dar și a unei reactivări – fie și firavă – a mișcării legionare a apărut o literatură destul de bogată pe această temă. Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului a tipărit o colecție de documente, *Totalitarismul de dreapta în România. Origini, manifestări, evoluție/ Ideologie și formațiuni de dreapta în România* (ed. Ioan Scurtu), bază de informație indispensabilă pentru studiul mișcării legionare. Evaluarea extremei drepte românești continuă să nască polemici, așa cum s-a văzut cu prilejul apariției cărții lui Sorin Lavric, *Noica și ideologia legionară*, București, Ed. Humanitas, 2008; lucrare de referință rămâne cea a lui Zigu Ornea, *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească*, București, Ed. Fundației Culturale Române, 1996. Deși ignorată astăzi, cartea lui Lucrețiu Pătrășcanu *Sub trei dictaturi* (prima ediție, 1945) ar putea avea – în opinia noastră – o valoare orientativă pentru direcționarea investigațiilor, cu toate poncifele caracterizărilor de partid.

6) Regimul Antonescu. Cea mai controversată problemă a istoriei contemporane a României este evaluarea regimului Antonescu. Încă din timpul regimului comunist, pe măsura manifestării „comunismului național", vechea formulă a documentelor de partid „dictatură militaro-fascistă" a început să fie trecută sub tăcere, inițial pentru a deculpabiliza armata, apoi pentru a diminua ponderea fascismului în viața politică românească.

Gheorghe Buzatu, cel mai productiv contemporanist român, a tipărit un număr impresionant de surse, studii și lucrări despre mareșalul Ion Antonescu și politica sa. În imposibilitatea de a prezenta o bibliografie atât de întinsă, citățm doar cele din urmă lucrări: Gh. Buzatu, Stela Cheptea, Marusia Cârstea, *Pace și război (1940–1944). Jurnalul mareșalului Ion Antonescu (comentarii, anexe, cronologie)*, vol. I, *Preludii. Explozia. Revanșa (4.IX.1940–31.XII.1941)*, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2008, și Gh. Buzatu, *România sub imperiul haosului (1939–1945)*, București, Ed. RAO, 2007. Punctul de vedere al autorului este că „România, spre deosebire de Reichul lui Adolf Hitler, a purtat un *război drept* de la un capăt la altul (22 iunie 1941–23 august 1944)": „Războiul din Est (1941–1944) al României a fost de la un capăt la altul unul național și anticomunist".

Principalele „capete de acuzare" la adresa regimului Antonescu formulate de alţi cercetători sunt: a) trecerea Nistrului şi continuarea operaţiilor militare în adâncul teritoriului sovietic şi b) politica antisemită (problema Holocaustului în România).

Politica de purificare etnică a regimului Antonescu a făcut obiectul a numeroase lucrări, dintre care sunt de amintit: Radu Ioanid, *Evreii sub regimul Antonescu*, Bucureşti, Ed. Hasefer, 1997; *România şi Transnistria: Problema Holocaustului* (coord. Viorel Achim, Constantin Iordache), Bucureşti, Curtea Veche, 2004, şi Ottmar Traşcă, Dennis Deletant, *Al III-lea Reich şi Holocaustul din România. 1940–1944. Documente din arhivele germane*, Ed. Institutului Naţional pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel", Bucureşti, 2007. Studiul lui Dennis Deletant reflectă stadiul actual al cercetărilor privind Holocaustul/Shoah în România: „uciderea evreilor a fost înfăptuită de autorităţile române sub dictatura militară a mareşalului Ion Antonescu (1941–1944) [...] moartea evreilor nu a fost numai rezultatul uciderilor sistematice în masă, ci şi rezultatul deportărilor şi al urmărilor acestora [...] politica României faţă de evrei a fost independentă de Germania, în sensul că Antonescu a acţionat din propria voinţă în ceea ce-i priveşte pe evrei, în contextul dominaţiei naziste în Europa [...] în vara anului 1942, Antonescu şi-a schimbat fundamental politica faţă de evrei prin încetarea deportărilor în Transnistria. Nu numai că nu a dat curs cerinţelor Germaniei de a trimite populaţia evreiască rămasă în România – Banat, sudul Transilvaniei, Valahia şi Moldova – în lagărele morţii din Polonia, dar a suspendat, de asemenea, deportările în Transnistria [...]. Ca soluţie la «problema evreiască», Antonescu a înlocuit deportarea cu emigrarea în Palestina".

Cauzele care au determinat schimbarea de atitudine a mareşalului nu pot fi stabilite cu certitudine. Cel mai probabil, nu este vorba de o explicaţie monocauzală, ci, ca mai totdeauna în istorie, pluricauzală.

Numărul victimelor este estimat la 300 000, plasând România pe locul al doilea după Germania, dacă se ţine seama de faptul că „deportarea celor 500 000 de evrei din Ungaria, incluzând 151 000 din Transilvania de Nord, în lagărele de exterminare din Polonia a fost realizată după ocuparea ţării de către Germania, la 19 martie 1944" (Dennis Deletant).

7) 23 august 1944. Desprinderea României de Reich prezintă două aspecte obscure, strâns legate între ele:

a) Partidul Comunist din România a acţionat, în perioada pregătirii actului de la 23 august 1944, după instrucţiunile Moscovei sau şi-a

elaborat o linie politică în mod independent? A fost actul de la 23 august 1944, în consecință, o surpriză pentru Kremlin?

b) A contrariat el intențiile Uniunii Sovietice în România?

Dacă pentru a răspunde la prima întrebare nu dispunem de surse care să îngăduie un răspuns ferm, în al doilea caz se poate avansa cu o informație probantă că regimul instaurat la București – o mare coaliție politică, incluzându-i pe comuniști – corespundea interesului sovietic de a arăta aliaților anglo-americani că URSS nu intenționează să comunizeze țările „eliberate".

Criticile pe care Ana Pauker, revenită din URSS în România, la 16 septembrie 1944, le-ar fi formulat la adresa comuniștilor din țară care sprijiniseră actul de la 23 august 1944 în loc să lase ca țara să fie „eliberată" de Armata Roșie, ceea ce i-ar fi impus – credea ea – imediat pe comuniști la putere, aceste critici sunt cunoscute *numai* prin formulări ale adversarilor ei, când ea căzuse în dizgrație. Dacă le-a formulat cu adevărat, criticile Anei Pauker sunt dovada unui radicalism împărtășit de unii comuniști din țările est-europene, grăbiți să vadă instaurate în țările lor regimuri comuniste.

8) Instaurarea regimului comunist în România. Nu dispunem de documente sovietice care să permită o reconstituire riguroasă a deciziei lui Stalin de a impune în România, la 6 martie 1945, un guvern controlat de Partidul Comunist, în ciuda etichetei autolipite de „largă concentrare democratică".

În afara celor 90 de procente acordate de Churchill Uniunii Sovietice în România și acceptate de Stalin (9 octombrie 1944), trebuie avută în vedere informația din memorandumul lui Averell Harriman (16 decembrie 1945) privind acordul de procentaj, potrivit căreia, în convorbirile pe marginea acestui acord între Stalin și Churchill s-a hotărât că URSS va avea „o răspundere precumpănitoare în România în cursul războiului și un interes mai mare (nedeterminat) decât partea britanică în perioada postbelică".

În lumina acestei informații – necunoscută până acum – se confirmă, credem noi, că Churchill și Stalin au „valorificat" cele 90% pe care le aveau în Grecia și, respectiv, România: premierul britanic împiedicând accesul comuniștilor la putere în Grecia (vizita lui Atena, 25–28 decembrie 1944), liderul sovietic dând, practic, puterea Partidului Comunist din România.

Nu dispunem de instrucțiunile date de Stalin lui A.I. Vîșinski, urmate de sosirea acestuia în România, la 27 februarie 1945, care ar dezvălui intențiile dictatorului sovietic, astfel că nici cel mai recent studiu pe această problemă nu poate face definitiv lumină într-o problemă de interes nu numai pentru istoria României, ci și pentru originile Războiului rece (Alfred J. Rieber, *The Crack in the Plaster: Crisis in Romania and the Origins of the Cold War*, „The Journal of Modern History", 76/March 2004, pp. 62–106).

9) Întrevederea Corneliu Mănescu–Dean Rusk (4 octombrie 1963). În cuprinsul lucrării de față am utilizat informația fostului diplomat american Raymond Garthoff, publicată în revista „Bulletin" (1995), editată de Cold War International History Project (Woodrow Wilson Center for Scholars, Washington D.C.). În volumul său memorialistic *A Journey through the Cold War. A Memoir of Containment and Coexistence,* Washington D.C., Brookings Institution Press, 2001, Raymond Garthoff revine asupra acestei întâlniri, afirmând că ea a avut loc la 30 septembrie 1963, participanții fiind Corneliu Mănescu, cu interpretul său, și Dean Rusk.

Un raport privind întâlnirea Mănescu–Rusk din 4 octombrie 1963 (dată menționată anterior de Raymond Garthoff) înaintat lui Gh. Gheorghiu-Dej enumeră ca participanți, în afară de cei doi, pe Mircea Malița, adjunct al ministrului Afacerilor Externe, Adlai Stevenson, reprezentantul SUA la ONU, John Baker, consilier la Misiunea Permanentă a SUA la ONU, și St. Năstăsescu, secretar II în MAE, interpret (documentul mi-a fost comunicat de dl Constantin Moraru, căruia îi mulțumesc și pe această cale) și nu conține cele spuse de ministrul român în maniera relatată de Raymond Garthoff, în afară de următoarea declarație a lui C. Mănescu: „România este deosebit de interesată în încheierea unui acord eficient de nediseminare a armelor nucleare. România n-ar dori să primească asemenea arme, nici să producă și nici să se pomenească cu lovituri nucleare". (Sperăm că dl Constantin Moraru va edita în curând acest document.) Problema a fost reluată de Dan Cătănuș, *Dialoguri secrete: noi informații despre întâlnirea Rusk–Mănescu din 4 octombrie 1963* („Arhivele totalitarismului"), nr. 1–2, 2008, sub tipar).

10) „Minirevoluția culturală" din 1971. Ce a determinat în iulie abandonarea de către Nicolae Ceaușescu a orientării liberale și trecerea la un neodogmatism? Vizitele în RP Chineză și RPD Coreeană care i-au oferit modelele lui Mao și Kim Ir Sen sau presiuni sovietice? Și în

acest caz, explicațiile monocauzale sunt de înlăturat. O mărturie recent apărută ar putea constitui un indiciu care să privilegieze explicația întemeiată pe amenințările Moscovei (vezi, mai sus, p. 505). George Macovescu, pe atunci prim-adjunct al ministrului Afacerilor Externe, a fost martorul întrevederii dintre Nicolae Ceaușescu și Aleksei Kosîghin, președintele Consiliului de Miniștri al URSS, desfășurată la aeroportul din Moscova, unde delegația română a făcut o escală în drumul spre casă. Mărturia lui George Macovescu, consemnată în jurnalul său personal, are o valoare superioară față de orice alte relatări oficiale, care – prin forța lucrurilor – trebuiau să treacă sub tăcere sau să atenueze divergențele sovieto-române. Relatarea lui George Macovescu este de cea mai mare însemnătate pentru spulberarea afirmației stupide că politica României de distanțare de Moscova era un aranjament între Ceaușescu și conducerea de la Kremlin, altfel spus, că era regizată de sovietici. Iată și alte fragmente din jurnalul lui George Macovescu pe lângă citatul din lucrarea de față (p. 505): „... Atmosfera este rece. După obișnuitele fraze rostite în asemenea împrejurări, Kosîghin începe să-i reproșeze lui N. Ceaușescu că s-a întreprins vizita în China, care apare ca un gest ostil Uniunii Sovietice, date fiind relațiile dintre Moscova și Pekin [...]. Atitudinea lui Kosîghin mi-a demonstrat că vizita delegației române în China a deranjat puternic politica Moscovei; că URSS-ul se teme de China, de rolul acesteia în Asia și în lumea întreagă; că politica sovietică de mare putere este concurată de aceea a Chinei; că politica României nu este deloc pe placul Kremlinului. Comportarea arogantă a lui Kosîghin – contrată de replica lui Ceaușescu – a arătat încă o dată care este esența atitudinii sovietice față de țara noastră. Ne trebuie o mare atenție, deoarece nu ne putem aștepta la nimic bun din partea Moscovei" (George Macovescu, *Jurnal*, vol. I, *1952–1982*, ediție îngrijită de Mioara Anton, București, Ed. Dominor, 2006, pp. 88–90).

Pentru reorientarea politicii lui Nicolae Ceaușescu, vezi Ana-Maria Cătănuș (ed.), *Sfârșitul perioadei liberale a regimului Ceaușescu: Minirevoluția culturală din 1971*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2005.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

A. IZVOARE

Ediţiile de izvoare istorice ilustrează perfect observaţia criticului literar Mihai Ungheanu din *Biblioteca proiectelor eşuate* (*Exactitatea admiraţiei*, Bucureşti, 1985, pp. 7–12). „Unul din semnele distinctive ale literaturii române este marele ei număr de proiecte eşuate." Ediţii începute şi neterminate, ediţii haotice, ediţii ce şi-au schimbat pe parcursul tipăririi normele de publicare a surselor sau înfăţişarea editorială. Lipsa de continuitate şi inconsecvenţa sunt – din păcate – vizibile la tot pasul în publicarea izvoarelor istoriei românilor.

Un mare corpus al surselor precumpănitor narative privind istoria antică şi timpuriu medievală s-a oprit la al patrulea tom:

Fontes historiae daco-romanae, vol. I–IV, Bucureşti, Ed. Academiei, 1964–1982, cuprinde informaţii şi relatări despre spaţiul carpato-danubian din secolul al VI-lea înainte de Hristos până în secolul al XV-lea (autori greci, latini, bizantini). De un interes deosebit se anunţau volumele cuprinzând informaţiile din sursele orientale, pregătite de Aurel Decei, volume abandonate după moartea reputatului orientalist (unele ştiri din aceste surse au fost comentate şi valorificate de Virgil Ciocîltan). Sursele latine ce urmau a fi tipărite în această colecţie nu au mai apărut niciodată. Atât timp cât acest corpus nu este încheiat, rămâne utilă colecţia:

G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor,* vol. I–XIV, Bucureşti, Ed. „Bucovina", I.E. Toronţiu, 1934–1939. Colecţia cuprinde texte antice şi medievale (autorul a dat atât originalul cât şi traducerea *întregii lucrări,* nu numai a informaţiilor privind istoria României, aşa cum s-a procedat în *Fontes historiae daco-romanae*). Colecţia nu respectă principiul cronologic, începând cu *Cronica notarului anonim* al regelui Béla şi terminând cu Iordanes.

Documentele interne ale Ţărilor române (Moldova, Ţara Românească, Transilvania) au început să fie editate, cu respectarea normelor de tipărire a izvoarelor (o primă încercare, făcută din iniţiativa lui

Mihail Roller, *Documente privind istoria Romîniei,* cuprindea numai traducerile în limba română ale textelor slave, latine şi greceşti, ceea ce diminua considerabil valoare ştiinţifică a ediţiei) într-un mare corpus:

Documenta Romaniae Historica, în curs de publicare (primul volum a apărut în 1966, Bucureşti, Ed. Academiei). Colecţia cuprinde patru serii: A. Moldova; B. Ţara Românească; C. Transilvania; D. Relaţii între Ţările române. Ritmul de publicare este foarte lent, iar seriile nu sunt uniforme din unghiul de vedere al normelor de publicare.

Pentru studiul secolelor XVIII–XIX, o colecţie tematică cu conţinut valoros, care şi-a încetat apariţia după primele două volume, este *Documente privind relaţiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. I, *Ţara Românească,* Bucureşti, Ed. Academiei, 1961; vol. II, *Moldova*, Bucureşti, Ed. Academiei, 1966. Volumele pregătite de Ilie Corfus privind relaţiile agrare în Ţara Românească în prima jumătate a secolului al XIX-lea au rămas în manuscris. Tot netipărite sunt şi documentele referitoare la fiscalitatea din Ţara Românească în secolul al XVIII-lea şi cele privind economia marelui domeniu în acelaşi secol (sămile mănăstirilor muntene) şi condicele de venituri şi cheltuieli ale Mitropoliei Ţării Româneşti, pregătite pentru anii '60–'70 la Institutul de Istorie „N. Iorga".

O colecţie haotică – de fapt un curs universitar în care sunt intercalate documente din anii 1774–1821 – este V.A. Urechia, *Istoria românilor,* vol. I–XIII, Bucureşti, f.e., 1891–1902, încă utilă pentru studiul perioadei de sfârşit a regimului fanariot.

Evenimentelor din 1821 le este consacrată colecţia: *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821,* vol. I–V, Bucureşti, Ed. Academiei, 1959–1962.

Revoluţia din 1848 este reflectată în documentele cuprinse în colecţia tematică *Anul 1848 în Principatele române,* vol. I–VI, Bucureşti, „Carol Göbl", 1902–1910.

O excelentă culegere de texte din epoca paşoptistă a dat Cornelia Bodea, *1848 la români*, 3 vol., Bucureşti, Ed. Enciclopedică, 1998.

Procesul de constituire a statului român modern poate fi reconstituit în liniile sale generale în colecţia *Acte şi documente relative la istoria renascerei României,* vol. I–X, Bucureşti, „Carol Göbl", 1889–1909; cuprinde documente interne şi externe din perioada 1391–1859, grosul formându-l cele din perioada 1856–1859.

Unirea Moldovei şi Ţării Româneşti, în 1859, face obiectul unei colecţii tematice de surse interne şi externe (rapoarte consulare) în curs

de editare: *Documente privind Unirea Principatelor;* primul volum a apărut în 1959, Bucureşti, Ed. Academiei.

Societatea românească, contextul internaţional şi operaţiile armatei române în anii 1877–1878 sunt prezentate în colecţia tematică *Documente privind istoria României. Războiul pentru independenţă,* vol. I–IX, Bucureşti, Ed. Academiei, 1953–1955. Sunt incluse documente din perioada 1871–15 ianuarie 1878.

Pentru făurirea României Mari şi recunoaşterea ei prin tratatele din anii 1919–1920, de folos este seria *1918 la români. Desăvârşirea unităţii naţionale-statale a poporului român. Recunoaşterea ei internaţională. 1918. Documente interne şi externe,* vol. I–IX, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1981–1987.

O colecţie de documente interne şi externe, de circuit închis (unele volume poartă menţiunea *Strict secret*), pregătită de Institutul de Istorie a Partidului (ulterior Institutul de Studii Istorice şi Social-Politice) de pe lângă CC al PCR, în vederea elaborării istoriei PCR (proiect nerealizat), îmbrăţişează perioada 1821–1947, dar sursele cele mai importante sunt pentru perioada 1934–1944. Seria de volume este intitulată: *Istoria Partidului Comunist Român. Sinteză,* vol. I–VII, Bucureşti f.a.

Pentru viaţa politică în anii celui de-al doilea război mondial, pregătirea şi înfăptuirea actului de la 23 august 1944 şi începuturile sovietizării României, documente interne şi externe (mai ales germane, engleze şi americane) se găsesc în volumele: *23 August 1944. Documente,* vol. I–IV, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1984–1985.

Esenţială pentru cunoaşterea situaţiei României în perioada 1940–1944 este seria de documente publicate de Arhivele Naţionale ale României, în curs de apariţie: *Stenogramele şedinţelor Consiliului de Miniştri. Guvernarea Antonescu* (primul volum, Bucureşti, 1997).

Pentru operaţiunile desfăşurate de armata română în perioada 23 august 1944–25 octombrie1945 foarte utile sunt rapoartele de operaţii, ordine etc. publicate în corpusul *Documente privind istoria militară a poporului român.*

Operaţiile din zilele de 23–31 august 1944 sunt prezentate în patru volume ale acestei colecţii publicate de Ed. Militară. Tot atât de amănunţit sunt urmărite cele din primele zile ale lui septembrie, apoi restul evenimentelor până la 25 octombrie 1945 au fost „comprimate" într-un volum.

Discuţiile la nivelul cel mai înalt al conducerii de partid sunt surprinse în *Stenogramele şedinţelor Biroului Politic al Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român,* tipărite de Arhivele Naţionale ale

Românieі (primul volum, consacrat anului 1948, Bucureşti, 2002). Seria este în curs de apariţie.

Cea mai importantă colecţie de documente externe privind istoria românilor este Colecţia Hurmuzaki, la originea căreia se află cele circa 6 000 de documente transcrise de Eudoxiu de Hurmuzaki, mai ales din arhivele vieneze, şi tipărite după moartea lui (1874) în ceea ce avea să devină colecţia ce-i poartă numele. Deşi la editarea celor 44 de volume (vol. XIII are şi un XIII bis) au participat mari istorici precum Ioan Bogdan şi Nicolae Iorga, colecţia a fost publicată fără aplicarea unor norme unificatoare, consultarea ei fiind deosebit de anevoioasă.

Din 1962 s-a început editarea unei serii noi a colecţiei:

Prima serie:

Documente privitoare la istoria românilor, culese de Eudoxiu de Hurmuzaki, vol. I–XXII (cu numeroase volume supliment), Bucureşti, 1876–1940, în total 44/45 volume.

A doua serie:

Documente privind istoria României. Colecţia Eudoxiu de Hurmuzaki, Serie nouă, vol. I–IV, Bucureşti, Ed. Academiei, 1962–1974.

Colecţia, în ambele ei serii, îmbrăţişează perioada 1199–1823.

Pentru dominaţia otomană de văzut: *Documente turceşti privind istoria României,* 3 vol., ed. Mustafa A. Mehmed, Bucureşti, Ed. Academiei, 1976–1986; Tahsin Gemil, *Relaţiile Ţărilor române cu Poarta otomană în documente turceşti. 1601–1712,* Bucureşti, 1984; Valeriu Veliman, *Relaţiile româno–otomane (1711–1821). Documente turceşti,* Bucureşti, 1984; ultimele două lucrări tipărite de Direcţia Generală a Arhivelor Statului.

Una dintre cele mai valoroase colecţii de surse externe este corpusul *Călători străini despre Ţările române,* vol. I–X (ultimul, în două părţi), Bucureşti, Ed. Ştiinţifică, în final Ed. Academiei, 1968–2001. Cuprinde relatări ale călătorilor străini în spaţiul românesc din secolul al XIV-lea până la 1800. În prezent, se editează o nouă serie, consacrată secolului al XIX-lea.

Cronicile medievale româneşti au cunoscut numeroase ediţii, mai ales cele ale lui Grigore Ureche, Miron Costin şi Ion Neculce.

O colecţie intitulată *Cronicile medievale ale României* a început să fie publicată de Ed. Academiei în 1959, printre volumele apărute numărându-se cele două mari cronici muntene, *Letopiseţul Cantacuzinesc* şi *Istoriile domnilor Ţării Româneşti,* de Radu Popescu, *Cronica Ghiculeştilor,* precum şi *Cronica Banatului* a lui Nicolae Stoica de Haţeg.

O foarte utilă antologie în două volume, intitulată *Literatura română veche (1402–1647),* au publicat Gh. Mihăilă şi Dan Zamfirescu (2 vol., Bucureşti, Ed. Tineretului, 1969), textele fiind însoţite de comentarii înnoitoare sub aspectul interpretării (două texte ale lui Mihai Viteazul sunt traduse, prezentate şi adnotate de Aurel Decei).

Dintre sursele narative externe sunt de amintit colecţia *Scriptores Byzantini* publicate de Ed. Academiei, în care au apărut cronicile lui Procopius din Caesareea, Ducas, Laonic Chalcocondil, Sphrantzes etc. (cele mai multe volume fiind datorate lui Vasile Grecu), precum şi extrasele din cronicile turceşti referitoare la evenimente de istorie românească tipărite în *Cronici turceşti privind Ţările române* (3 vol., Bucureşti, Ed. Academiei, 1965–1980).

B. LUCRĂRI GENERALE

A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia traiană,* ed. a 3-a, vol. I–XIV, Bucureşti, Ed. Cartea Românească, f.a. (în curs de reeditare).

Prezintă istoria românilor de la origini până la abdicarea lui Alexandru Ioan Cuza (1866). Raportând-o la perioada când a fost scrisă, rămâne cea mai bună sinteză de istorie naţională (în curs de reeditare).

Ei i se adaugă:

A. D. Xenopol, *Istoria partidelor politice în România,* vol. I, *De la origini până la 1866,* Bucureşti, Ed. Albert Baer, 1910 (rămasă neterminată).

N. Iorga a scris, în mai multe rânduri, sinteze de istorie românească:

Geschichte des rumänischen Volkes in Rahmen seiner Staatsbildungen, vol. I–II, Gotha, Ed. „F.A. Perthes", 1905.

Tradusă în limba română: *Istoria poporului românesc,* vol. I–IV (în două părţi), Bucureşti, „Datina Românească", 1922–1928.

Retipărită, cu note explicative şi aduceri la zi bibliografice, de Georgeta Penelea, *Istoria poporului românesc,* Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1985.

Sinteza din 1905 este prima privire unitară asupra istoriei românilor, pe deasupra fragmentărilor politice (pluralismul statal şi stăpânirile străine).

Istoria românilor şi a civilisaţiei lor, Bucureşti, Ed. Fundaţiei „Ferdinand I-iu", 1930.

Expunere rapidă asupra istoriei românești de la cele mai vechi timpuri până la Marea Unire din 1918.

Istoria românilor, vol. I–X (11 tomuri), București, „Datina Românească", 1936–1939.

Monument de erudiție, dar textul, stufos, rămâne greu de urmărit, mai ales de către nespecialiști (în curs de reeditare).

Are și o versiune franceză: *Histoire des Roumains et de la Romanité Orientale,* vol. I–X (11 tomuri), București, Imprimérie de l'État, 1937–1945.

Încadrarea istoriei naționale în cea universală a fost încercată de N. Iorga în lucrarea: *La place des Roumains dans l'histoire universelle,* vol. I–III, București, „Datina Românească", 1935–1936.

O traducere în limba română, cu note și comentarii de Radu Constantinescu: *Locul românilor în istoria universală,* București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1985.

„Noua școală de istorie", apărută ca o reacție pozitivistă față de personalitatea copleșitoare a lui Iorga, acuzat de viziune romantică de tinerii istorici grupați în jurul „Revistei istorice române" publicată din 1931, a dat o singură lucrare de sinteză: Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor,* vol. I–III (în 5 tomuri), București, 1935–1946 (reeditată în 2000).

Lucrare de o foarte limpede expunere, aproape didactică, bogat ilustrată, ea s-a bucurat de un mare succes, cunoscând mai multe ediții (primele volume). Rămasă neterminată.

Istoriografia marxistă, deși și-a propus, în mai multe rânduri, să dea o mare sinteză de istorie a României, nu a izbutit să ducă lucrarea până la capăt.

Istoria României, vol. I–IV, București, Ed. Academiei, 1960–1964, prezintă trecutul românilor și al „naționalităților conlocuitoare" de la origini până la Războiul de independență (1877–1878).

Un compendiu mai puțin tributar schemelor și propagandei de partid este cel întocmit sub direcția lui Andrei Oțetea: *Istoria poporului român,* București, Ed. Științifică, 1970. Lucrarea are versiuni în limba engleză (tipărită în SUA) și italiană.

Constantin C. Giurescu și Dinu Giurescu au început publicarea unei mari sinteze: *Istoria românilor,* vol. I–II, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1974–1976. Rămasă neterminată, se oprește la Mihai Viteazul.

Un compendiu de succes al celor doi autori este *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până astăzi,* București, 1971.

Sub egida Academiei Române este în curs de apariție un tratat de *Istorie a Românilor*, din care au apărut nouă volume/10 tomuri (București, 2001–2008).

Alte sinteze de istorie a României:

Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchins, Șerban Papacostea, Pompiliu Teodor, *Istoria României*, București, Ed. Enciclopedică, 1998 (reeditată în 2002).

Istoria României. Compendiu, coordonator: Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan, Cluj-Napoca, Institutul Cultural Român, Centrul de Studii Transilvania, 2004.

De consultat, de asemenea:

Ioan Scurtu și Gheorghe Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX (1918–1948),* București, Ed. Paideia, 1999.

Ioan Scurtu, *Istoria românilor în timpul celor patru regi (1866–1947)*, vol. I, *Carol I*; vol. II, *Ferdinand I*; vol. III, *Carol al II-lea*; vol. IV, *Mihai I*, București, 2001.

Dintre sintezele apărute peste hotare, cea mai bună prin informație și prin obiectivitate aparține unui perfect cunoscător al problemelor românești, englezul Robert W. Seton-Watson: *A History of the Roumanians,* Cambridge, „The University Press", 1934.

Cu multe remarci critice, care au rănit unele sensibilități, este ultima sinteză apărută în străinătate: Catherine Durandin, *Historie des Roumains,* Paris, Fayard, 1995.

Un istoric francez de origine română, Traian Sandu, este autorul lucrării *Histoire de la Roumanie,* Paris, Perrin, 2008.

Bune capitole de istorie a României se găsesc în marea sinteză publicată în SUA, editată de Peter F. Sugar și Donald W. Treadgold, în volumele V, VIII și IX:

Peter Sugar, *Southeastern Europe under Ottoman Rule, 1354–1804,* Seattle–Londra, University of Washington Press, 1977.

Charles și Barbara Jelavich, *The Establishment of the Balkan National States, 1804–1920*, Seattle–Londra, University of Washington Press, 1977.

Joseph Rothschild, *East Central Europe between the Two World Wars,* Seattle–Londra, University of Washington Press, 1974.

O sinteză parțială a dat cel mai bun specialist american în istoria României:

Keith Hitchins, *History of Roumania, 1866–1947,* Cambridge, 1994 (trad. rom. 1996).

O viziune integratoare, întemeiată pe cele mai recente rezultate ale noilor orientări de investigație, la Bogdan Murgescu, *Istorie românească. Istorie universală*, București, 1994.

Pentru istoria confesională a românilor: Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române,* 3 vol., București, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al BOR, 1990–1991; din perspectiva greco-catolică: Pr. Dr. Ioan M. Bota, *Istoria Bisericii universale și a Bisericii românești de la origini până în zilele noastre,* Cluj-Napoca, Viața Creștină, 1994.

Prima privire de sinteză (până la 1800) din perspectiva ecoistoriei la Paul Cernovodeanu și Paul Binder, *Cavalerii Apocalipsului,* București, Ed. Silex, 1993.

Deși limitată la Țara Românească (Muntenia), o analiză cu valoare generală oferă lucrarea lui Daniel Chirot, *Social Change in a Peripheral Society, The Creation of a Balkan Colony,* New York, Academic Press, 1976.

C. INSTRUMENTE DE LUCRU

Pentru o orientare în literatura istoriografică românească din perioada postbelică de consultat:

Bibliografia istorică a României, vol. I, IV–XI, București–Cluj-Napoca, 1970–2007.

Excelente capitole de istorie și istorie a economiei se găsesc în *Enciclopedia României*, vol. I–IV, București, 1938–1943.

Pentru stadiul actual al cercetătorilor de istorie veche:

Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României, coordonator Constantin Preda (au apărut trei volume – literele A–Q – din cele patru proiectate), București, Ed. Enciclopedică, 1994–2000.

Pentru evul mediu:

Constantin Rezachevici, *Enciclopedia domnilor români. Cronologia critică a domnilor din Țara Românească și Moldova, a. 1324–1881*, vol. I, *secolele XIV–XVI*, București, Ed. Enciclopedică, 2001.

Pentru perioada comunistă:

Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității, *Membrii CC al PCR. 1945–1989. Dicționar,* București, Ed. Enciclopedică, 2004.

INDICE DE NUME PROPRII*

A

Aachen 540
Abisinia 348, v. şi Etiopia
Abrud 189
Achim, Viorel 546
Acornion 37, 38
Adamclisi 41
Adăniloaie, Nichita 20
Adrianopol (Edirne) 52, 72, 87, 96, 171, 185, 208, 210, 213, 216, 241, 488, 542
Afghanistan 87, 537
Africa 49, 394
Afumaţi 116, 126
Agathocles 35
Aizis 41
Akkerman, v. Ceatea Albă
Alaghir 403
Alba Iulia 43, 44, 104, 132–134, 141, 166, 188, 288, 292–295, 305, 316, 329, 368, 380
Albania 430, 491–492
Albini, Septimiu 258
Aldea, Aurel 422, 426, 428
Alexandrescu, Sorin 326
Alecsandri, Vasile 125, 220, 260, 261
Alexandrovskaia 264
Alexandru, fiul lui Ştefan cel Mare 112
Alexandru I, ţar al Rusiei 186, 197, 198, 202, 203, 215, 368, 394
Alexandru al II-lea, ţar al Rusiei 237–239, 241, 263
Alexandru-Aldea 99
Alexandru cel Bun 97, 99,100, 104, 108, 109, 180
Alexandru Cornea 123
Alexandru Iliaş 153
Alexandru Lăpuşneanu 124–126, 143
Alexandru Macedon 34, 35
Alexandru-Mircea 128, 135
Alexei Mihailovici, ţar al Rusiei 176
Alexianu, Gheorghe 397
Alexios I Comnenul 66, 67
Alistar, Elena 281
Alphand, Hervé 496
Alpi, Munţii ~ 59
Amberg 140
America, v. Statele Unite ale Americii
Amery, Julian 371
Amlaş 96
Ammianus Marcellinus 52
Anatolia 93, 94, 103
Andrássy Gyula 300
Andreescu, Gabriel 522
Andreescu, Ştefan 132
Andrei, Sfântul ~ 53, 55
Andrei al II-lea, rege al Ungariei 71

* Nu cuprinde Bibliografia.

Această carte nu este „istoria românilor", ci „o istorie a românilor", adică o viziune personală a trecutului nostru, departe de orice pretenție de infailibilitate; o viziune călăuzită de dorința sinceră de a arăta ce a fost bine și ce a fost rău în devenirea românilor ca națiune și stat, cu credința că, totuși, din experiența istoriei se poate învăța ceva.

FLORIN CONSTANTINIU

J 59,

www.universenciclopedic.ro

9 786068 162164